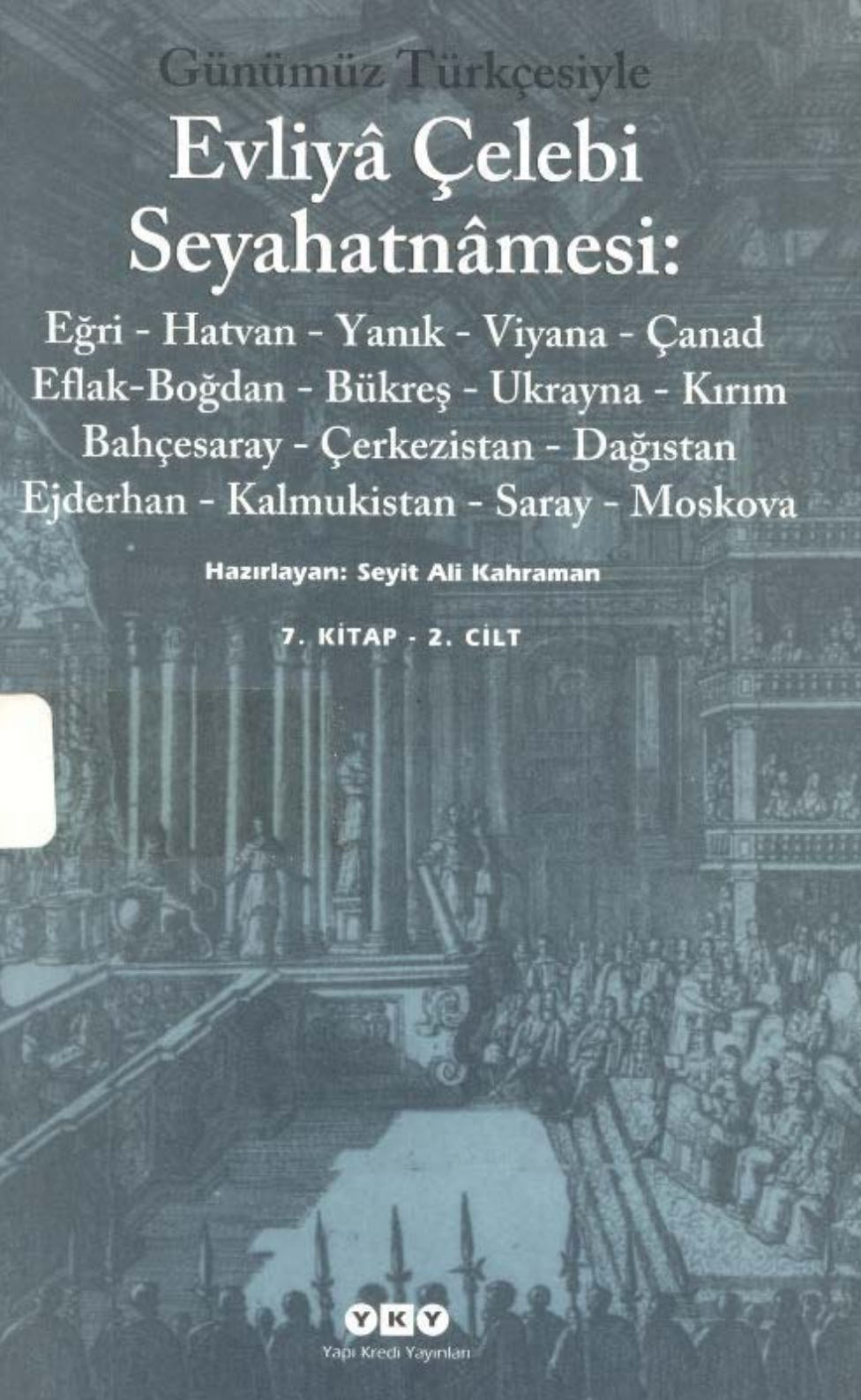
Günümüz Türkçesiyle

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Eğri - Hatvan - Yanık - Viyana - Çanad Eflak-Boğdan - Bükreş - Ukrayna - Kırım Bahçesaray - Çerkezistan - Dağıstan Ejderhan - Kalmukistan - Saray - Moskova

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman

7. KİTAP - 2. CİLT

YKY
Yapı Kredi Yayınları

EVLİYÂ ÇELEBİ

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:

Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova

7. Kitap

2. Cilt

Hazırlayan:
Seyit Ali Kahraman

Yapı Kredi Yayınları

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE
EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ:

Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova

7. Kitap
2. Cilt

Evliyâ Çelebi'nin YKY'deki kitapları:

Çeviri yazı:

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (1. Kitap),
haz.: R. Dankoff - S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2006)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (2. Kitap),
haz.: Z. Kurşun – S. A. Kahraman - Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (3. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (1999)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (4. Kitap),
haz.: Y. Dağlı - S. A. Kahraman (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (5. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – İ. Sezgin (2001)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (6. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman - Y. Dağlı (2002)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman – R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı –R. Dankoff (2003)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap),
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman - R. Dankoff (2005)

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (10. Kitap),
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı – R. Dankoff (2007)

Günümüz Türkçesiyle

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul (1. Kitap: 2 Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2003)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap: 2 Cilt)
haz.: Y. Dağlı – S. A. Kahraman (2005)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap: 2 Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2006)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van (4. Kitap: 2 Cilt)
haz.: S. A. Kahraman – Y. Dağlı (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Sarayhosna-Slovenya-Tokat-Üsküp (5. Kitap: 2 Cilt)
haz.: Seyit Ali Kahraman (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mostar, Kanije (6. Kitap: 2 Cilt)
haz.: Seyit Ali Kahraman (2010)

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova (7. Kitap: 2 Cilt)
haz.: Seyit Ali Kahraman (2011)

Yapı Kredi Yayınları - 3250
Edebiyat - 951

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi:
Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan,
Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova
Evliyâ Çelebi
7. Kitap - 2. Cilt

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman

Dizin: Ruşen Deniz
Düzelti: Alev Özgüner

Kapaktaki "Viyana" gravürünün kaynağı:
L. O. Burnacini, *Opera on the Cortina*, 1665-1666

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Ofset hazırlık: Arzu Yaraş

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Sanayi Mahallesi, 1673 Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Ocak 2011
ISBN 978-975-08-1925-4
Takım ISBN 978-975-08-1923-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2010
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İçindekiler

Selâm yurdu şehri, yani sağlam Feth-i İslâm Kalesi'nin özellikleri 391
Eflâk-ı Âk Vilâyeti'nin özellikleri 392
Bu taraflarda görmediğimiz köy ve kasabaları bildirir . . . 392
Eski Siverin Kalesi'nin özellikleri 392
Vidin Kalesi'nin özellikleri 394
Rahova Kalesi'nin özellikleri 395
Çul Kalesi'nin özellikleri 396
Niğbolu Kalesi'nin özellikleri. 397
Eflâk tahtı olan Bükreş şehrine gittiğimiz konakları bildirir 397
Mamur Orşan Varoşu menzili 397
Deliorman Kasabası menzili 398
Eflâk taht merkezi, büyük Bükreş şehrinin özellikleri . . . 398
Bükreş şehrinin anlatılması 399
Bû Kureyş şehri, yani Bükreş'in şekli 407
Bey Sarayı'nın özelliği. 407
Makam ve mertebe sahiplerinin isim ve sıfatları. 410
Eflâk-ı Âk kavminin dilini bildirir. 411
Eflâk Vilâyeti'nde Bükreş şehrinden Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri bildirir 414
İkinci taht merkezi Tirkoviş şehrinin özellikleri 414
Boğdan Vilâyeti üzerinden Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz konakları bildirir 415
Gergiçse kasabasının özellikleri 416
Buzav Kasabası 416
Güzel Rimlik şehrinin özellikleri 417

Güherçile madeni menzili 417
Büyük Fohşan şehrinin özellikleri 417
Fohşan şehri panayırının anlatılması 419
Boğdan Vilâyeti sınırı 419
Vasiluy Kasabası 420
Iskıntı Kasabası 420
Kalleş Boğdan keferesi taht merkezi, yani eski mamur belde,
Yaş şehri 420
Boğdan diyarından Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri
bildirir 421
Harap Çuçora şehri menzili 421
Süleyman Han yapısı kale, yani sığınak yeri Bender-âbâd
Hisarı menzili. 423
(---) tarihinde Akkirman yakınında Mehmed Giray Han'ın
Âdil Nogay ve Bucak Tatarıyla cenk ettiği
vuruşu bildirir 424
İki tarafın savaşmasının sebebi. 425
Akkirman altından Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz konakları
bildirir 427
Mayak Geçidi menzili 427
Mayak Baba Sultan ziyareti 428
Büke Bulağı menzili 429
Cankirman Kalesi, yani güvenli yer Özücan Hisarı menzili 429
Kılburun Kalesi menzili. 429
Kopkuyu Vadisi menzili 430
Sarıkamış menzili 430
Çorga menzili 430
Bahşeli menzili 430
Baydipi menzili. 430
Kayğaç Gölü 430
Sol'ât Vilâyeti sınırı, Cengizliler taht merkezi,
yani sağlam hisar Or, yani Ferahkirman'ın özellikleri. . 431
Or, yani Ferahkirman Kalesi'nin tarzı, şekli ve
zeminini bildirir 437
Or Taşra Varoşu 438
Kazak-ı Ak Vilâyeti'ne sefere gittiğimiz konakları bildirir . 442
Cerikli Adası'nin fethini bildirir 443

Küçük Şahinkirman Kalesi'nin anlatılması 444
Güvenli hisar Gazikirman, yani Doğan Kalesi'nin özellikleri 445
Durujunka Kazak Vilâyeti 449
Sirge Kazak Vilâyeti 449
Kardaş Kazak memleketi 450
Gürlev Kalesi menzili 450
Kazak-ı Ak, Berabaş-ı Yunak Vilâyeti'ni bildirir 450
Kirmançık Kalesi'nin özellikleri 451
Çarkazı Kalesi'nin özellikleri 451
Nijen Kalesi'nin anlatılması 451
Kaniv Kalesi 451
Potkalı Vilâyeti'ni bildirir 451
Eski Praziçse Kalesi 452
(---) tarihinde Mehmed Giray Han hazretleri Moskov memleketine gazaya gidip (---) adlı yerde 300 bin kâfir askeri taburuna rast gelip Şeremet Ban Vezir'i yendiğimizi bildirir 452
Cengizoğullarının kanunlarını bildirir 453
Şeremet Ban Taburu savaşının sonucu 459
Eski Praslov Kalesi'nin özellikleri 469
İhmilniç Vilâyeti 469
Küyür Kalesi'nin özellikleri 469
Praslov Kalesi 471
Özü Kalesi feryat mektubunu bildirir 472
Aksu kenarından Andirya Kazağı Adası'na çapula gittiğimiz gazayı bildirir 473
Aman yurdu kale, yani Doğan Hisarı menzili 474
Şahinkirman Kalesi menzili 474
Kaglıçak [Kağnıcak] menzili 474
Kaglıçak [Kağnıcak] taburu cengini bildirir 474
Sağlam Ferahkirman Hisarı, Or Kalesi Vilâyeti 476
Or Kalesi'nden Kırım Vilâyeti'nde gezip dolaştığımız kale ve şehirleri bildirir 477
Gözlü Ev şehri, yani şirin Gözlev'in özellikleri 478
Balıklava'ya gittiğimiz bildirir 485
Elmalı Köyü 485

Kaçı Köyü 485
Güvenlik yurdu, yani İnkirman Kalesi'nin özellikleri . . . 486
İnkirman Kalesi'nin taşra varoşu 488
Aşağı varoşun özellikleri 489
İnkirman büyük limanının anlatılması 490
Eski Sarkirman Kalesi'nin özellikleri 491
Salonya Kalesi büyük şehri 491
Can kurtaran liman, yani sığınak yeri Balıklava Kalesi'nin özellikleri 492
Balıklağa Kalesi varoşunun şekli. 494
Kırım Vilâyeti Kahkahası Menkub Kalesi'nin anlatılması . 495
Gevherkirman Kalesi'nin özellikleri. 499
Cenâb-ı Bârî'nin sanatını bildirir. 501
Eski şehir Eski Salâcık Kalesi'nin özellikleri 502
Rıdvan cenneti bahçesi Aşlama Bağı'nın anlatılması 504
Hepsinden sanatlı zikrolunacak köşklerin tarihlerini bildirir 506
Büyük şehir, eski taht merkezi seçkin Kırım şehri, yani gaziler ocağı, Giray yurdu İremezât benzeri Bahçesaray'ın özellikleri [124b] 507
Hanlar hanının sarayının özellikleri 508
Han'ın Körünüş Sarayı 508
Cengizoğulları beylerinin divan kanunu ve kaidesini bildirir 509
Kırım kanununun tamamlanması. 510
Güzel ahlâk sahibi Mehmed Giray Han Gazi'nin vasıfları Allah selâmet versin 514
Bahçesaray şehrinde yaptığı eserlerini ve diğer eserlerini bildirir 515
Tat Eli Nahiyesi'nin özellikleri 525
Bahadır Giray Han oğlu Şehzâde Selim Giray Sultan'ın güzel ahlâkı 527
Sefer yoldaşımız Mehmed Giray Han oğlu Ahmed Giray Sultan 530
Bahçesaray dışında yatmakta olan eski padişahlar, şeyhler, kadı, büyük velilerin "Rabbine dön" (Kur'ân, Fecr 28) emrine razı olan padişahların geçici dünyaya veda edip

ebedi âleme gidenleri, sahâbe-i kirâmın,
müctehid imamların ve mücahit gazilerin nur dolu
kabirlerini bildirir 531
Kalgay sultan taht merkezi, yani güzel yapılı Akmescid
şehrinin özellikleri 542
Düşman avlayan, saba gidişli Tatar dilini bildirir 545
Büyük şehir, gönül alıcı mamur belde, yani büyük iskele
Karasu'nun özellikleri 548
Kefe Eyaleti'ni bildirir 553
Zevkler bağı, yani sağlam Sudak Kalesi'nin özellikleri . . . 553
Aşağı hisarı bildirir 555
Murtat Tat kavminin özel lehçeleri 558
Eski taht merkezi, yani Eski Kırım Kalesi'nin özellikleri . . 559
Eski Kırım Kalesi'nin şeklini bildirir 560
Eski Kırım şehrinin harap olmasının sebebini bildirir . . . 561
Eski Kırım'ın imaretlerini bildirir 562
Bu şehrin yapılarının tarihlerini bildirir 563
Eski Kırım ziyaret yerlerini bildirir 566
Eski taht merkezi, sağlam set, büyük kale, yani Kırım pak
toprağı Kefe Hisarı'nin özellikleri 567
Kefe Eyaleti'nde olan sancakları bildirir 569
Çerkez Vilâyeti beyleri kanun üzere Kefe'ye tabilerdir, onları
bildirir 569
Kefe Eyaleti'nde olan kazaları bildirir 570
Viran Kilisecik Kalesi 586
Abrat Kulesi'nin özelliği 587
Cengizoğulları taht merkezi, han oğlu hanlar yeri
Bahçesaray'ın anlatılması 589
Selâmet Giray Han oğlu Mehmed Giray Han'ın azledilmesini
bildirir 590
1077 [1666] tarihi başında Bahçesaray'dan Dağıstan padişahı
vilâyetine gittiğimiz konakları bildirir 593
Güvenlik yurdu, yani eski Taman Kalesi'nin özellikleri . . 594
Taman Kalesi'nin şekli 595
Sığınak yeri, Berber ülkesi, Termik Kalesi'nin özellikleri . . 598
Harap Berber-zemin kalesi, Salsal-ı Sol'ât taht merkezi . . . 600
Adahun Kalesi menzili 600

Savaş yurdu, yani küçük Kızıltaş Kalesi'nin özellikleri . . . 601
Büyük Mamaluka Vilâyeti, yani Çerkezistan ülkesinde Bozoduk kavmine Mehmed Giray Han ile ve Canbe Giray Sultan ile Çerkezistan ve Dağıstan vilâyetlerine gittiğimizi bildirir 603
Çobaneli Nogayı ülkesi 603
Çerkezistan sınırı başlangıcı, Şağake kavmi kabakı (köyü) . 604
Çoban Kalesi'nin şekli 604
Buğur devenin yaratılış sebebini bildirir 605
Nogay kavminin görünüşleri ve giyecekleri 605
Nogay kadınlarının giysileri 606
Nogay kavminin dilini bildirir 606
Şağake Çerkezi Pişkövü'nün özelliği 608
Mamaluk kavmi, yani Bozoduk Şağake Çerkezi kavminin asılları ve ortaya çıkışlarını bildirir 609
Kureyş Arabı'ndan Arnavut, Lazka, Mikral, Abaza ve Çerkez kavimleri Rum'a gelip nasıl dinden döndüklerini bildirir 612
Çerkez kavminin giyimlerini bildirir 617
Yüksek Anapa Kalesi'nin şeklini bildirir 620
Jana Çerkezi Vilâyeti, yani Jana kavmi beyinin tahtı 621
Küçük Jana Vilâyeti 622
Büyük Hatukay Vilâyeti. 622
Nevruzkirman Kalesi 622
Obur büyücülerinin acayip ve garip ibretlik kavgalarını bildirir 624
Âdemî kavminin isimlenme sebebi ve kâhinlerinin tılsımlarını bildirir 632
Kureyş Urbanı Serakesyi oğlu Takaku vilâyeninin anlatılması 634
Kureyş Urbanı Serakesyi oğlu Bolatkay aşireti büyük vilâyetinin övülmesi 635
Deveyeli Nogayı kabilesi 637
Serâkeys Mamaluka amcasının oğlu Bozoduka Vilâyeti'ni bildirir 638
Başımdan geçen acayip gülünç hikâye 638
Serâkeys-i Kureyşî oğlu Mamşuh Vilâyeti'ni bildirir 640
Penç Hasan ziyareti büyük kalabalığının özelliği 643

Arslan Bey Kalesi'nin özellikleri 645
Şadkirman Kalesi'nin özellikleri 645
Kabartay Pişkövü'nün anlatılması 647
Kabartay Çerkezi'nin cesareti, asaleti ve yiğitliğini bildirir. 648
Şadkirman Kalesi'nin kurtulması 649
Mamaluka Çerkezi dilini bildirir 649
Çerakeys oğlu Bebirdikaç kavmi vilâyeti 650
Borgosan Kalesi'nin özellikleri 651
Beş Tav, yani Beş Dağ menzili 652
Dağlar babası ibretlik Elburz Dağı'nın özellikleri 654
Âb-ı zülâl lezzeti ve şeklini bildirir 658
Tavustan Pişkövü'nü bildirir 660
Eski belde, büyük Dağıstan şehri yani Dadyan Irak'ı beldesinin özellikleri. 661
Sâm, Neriman, Zâl ve Köstehem mezarları 663
Hülâgu Han oğlu Abakay Han mezarını bildirir 664
Dağıstan sultanı hükmü sınırı ve Kumukistan Vilâyeti'ni bildirir 665
Dağıstan Vilâyeti'nde kâh doğuya ve kâh batıya gittiğimiz kale ve şehirleri bildirir 666
Çârbağ şehri 666
Büyük Tarhu şehrinin özellikleri 666
Tarhu şehrini bildirir 666
Dağıstan çevresinde olan vilâyetleri bildirir 668
Tarhu şehrinin imaretlerini bildirir 670
Külliyatı övgüsünün tamamlanması 671
Yeni taht merkezi, eski belde, büyük Enderey şehrinin özellikleri 674
Enderey şehri imaretleri ve zeminin şeklini bildirir. 676
Enderey şehrinden Karabudak ülkesine gittiğimizi bildirir 677
Eski şehir, büyük ülke, Haydak yurdunun özellikleri. . . . 679
Mamur, bakımlı, yeşillik belde Tâbeseran şehrinin özellikleri. 679
Mamur Kübeçili şehri, yani Zırhçılar Kalesi'nin özellikleri. 679
Mamur Karabudak Han şehrinin özellikleri 680
Dağıstan'dan Horasan, Belh u Buhara, İran ve Turan'a gittiğimizi bildirir 682

1076 Zilkadesinde [Mayıs 1666] Dağıstan Padişahı Şamhal Şah'tan izin alıp Acem vilâyetine, oradan Moskov ülkesinde Heyhat Sahrası, Ejderhan, Bakü Han ve Kalmık şahına, oradan Azak'a gittiğimizi bildirir 682
Bu Demirkapı yakınında olan kale ve şehirleri bildirir . . . 683
İran zemini, yani büyük Gîlân şehrinin özellikleri 684
Terk-i iman hisarı yani amansız Terek Kalesi'nin özellikleri 686
Uğursuz Rus sakalibe, Moskov keferesi Kazak-ı Ak Vilayeti'ni bildirir 686
Terek Kalesi taşra varoşunun anlatılması 688
Şamran Vilâyeti, yani eski Ejderhan Kalesi'nin özellikleri . 690
Ejderhan şehri imaretlerini bildirir 691
Aşağı Kirmen varoşu 691
Büyük Edil Nehri'nin kaynağını bildirir 692
Cengiz Han Bay taht merkezi, yani büyük Saray şehrinin özellikleri 693
Saray şehri külliyatı övgüsünün tamamlanması 695
Müneccimlere göre Cengiz Han Sarayı şehrinin imareti talii696
Eski Saray şehrinin ziyaret yerlerini bildirir 698
Tatar hanların ataları ziyaretini bildirir 701
Saray şehrinin harap olmasının sebebini bildirir 701
Sünni Heşdek kavminin şenlikli vilâyetinin özellikleri. . . 703
Gaziler yurdu Kazan Vilâyeti'nin imaretlerini bildirir . . . 703
Cengiz Han batır vilâyeti, yani sahib-kıran şehri Alatır . . 705
Feridun Han taht merkezi, yani Balu Han Kalesi'nin özellikleri 706
Kâfiristan vilâyeti, Mujik şehri kavminin özellikleri 709
Heşdek kavminin Mujik kavmi ve Moskov kâfiri ile büyük savaşının hikâyesi 711
Eski kale ve büyük şehir (---) in özellikleri 714
Sorotakirmen menzili 715
Moskov Vilâyeti'nde Sorotakirmen'den Azak Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir. 717
İslâm Türk Or'u taburu menzili 717
Heyhat Sahrası, Kalmık kavmi meskeninin özellikleri . . . 719
Taysı Şah giysilerinin şekli ve Moyinçak Şah törenini bildirir 721

Kalmık kadınlarının giysileri 722
Kalmık kavminin görünüşü 724
Kalmıkların garip işlerini seyir 725
Eski kâhinlerinin acayip ve garip tılsımları ve Kalmık kavminin kâbesi ziyaret yerlerini bildirir 727
Onların anlattıklarına göre bilâ-teşbîh Kalmık kavminin kâbelerinin şeklini bildirir 729
Kalmık ve Nogay kavmi nakillerindeki acayip ve garip hikmet 731
Diğer büyük gariplik 731
Kalmlıkların garip hikayesi 733
Kılmah kavmi kâbelerinin şeklinine ait cevabı bildirir . . . 734
Kılmak [Kalmık] kavminin kaç çeşit olduğunu bildirir . . . 736
Harami Kılmak kavminin dillerini bildirir 738
Büyük Ölü Ten kenarı menzili 742
Praskirman'ın özellikleri 743
Acayip ve garip ibretlik kızak gemileri seyrini bildirir . . . 744
Büyük Tokaykirmen Kalesi'nin özellikleri 745
Mujikrovkirmen'in özellikleri 746
İşcetkirmen'ın şeklini bildirir 746
Palu, Hüna ve Çakır adlı eğitimli köpeklerimle hakirin başından geçen olayları bildirir 746
Eğitimli köpeklerimin hakikatinin ispatı 748
Büyük Japohakirmen'ın özelliği 750
Husrev-i şirin mersiyesi 752
Moskov-ı Kazak taht merkezi, yani serhad sonu Azak Kalesi'nin özellikleri 754
Kazak fetihleri ve Azak Kalesi zeminin şeklini bildirir . . . 757
Azak Kalesi Orta Hisarı'nın şekli 760
Yeni Karatayak Varoşu'nun şeklini bildirir 761
İslâm Kalesi'nin özellikleri 767
Sultaniye Kulesi'nin özellikleri 769
(---) tarihinde Azak Kalesi'nden kalkıp Heyhat Sahrası içinde Kırım Vilâyeti'ne, oradan Âsitâne-i Saadet'e gittiğimiz konakları bildirir 771

Selâm yurdu şehri, yani sağlam Feth-i İslâm Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han beylerinden Gazi ve Veli Balı Bey yapısıdır. (---) Eyaleti'nde Vidin Sancağı toprağında 150 akçe şerif kaza ve nahiyesi 170 adet köydür. Sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, dizdarı, 300 adet kale neferleri, muhtesibi, bâcdarı, balık emini ve harac emini vardır.

Kalesi, Tuna Nehri kenarında bir bayır üzerinde dörtgen şekilli 12 adet tahta örtülü uzun, kârgir yapı sağlam kulelerdir. Kale, iki kat duvarlı, hendekli ve kıbleye bakar bir demir kapılıdır. Kapı üzerinde kule içinde tuğla minareli Süleyman Han Camii, içinde dizdar evi vardır. Çepçevre 1.100 adım bir şeddadi taş yapı sağlam bir kaleciktir. Tuna kenarında olan bölme hisardaki evler haraptır, içlerinde bir kimse olmaz. Tuna Nehri tarafı üç kat kale duvarıdır, ama orada benzersiz toplar vardır, cebehane ve silâhları mükemmeldir. Kale kapısı önünde bir namazgâh meydanı ve cenaze musallâsı taşı vardır.

Dış varoşu: Bu kalenin kıble tarafında taşra varoşunda 4 mescidi vardır. Ve 400 adet bağlı, bahçeli ve şindire tahta örtülü, genellikle kırmızı kiremit örtülü tek ve iki katlı, geniş kârgir yapı evleri var, bunlardan Çalık Mustafa Ağa ve Çalık Osman Paşa evleri mükelleftir ki büyük porta kapıları var. Ve toplam 50 adet dükkânları var ve çarşı içinde güzel, hoş havalı ve aydınlık bir hamamı var. Ve bir hanı var, içinde zengin tüccarları var.

2 medresesi, 2 derviş tekkesi, 5 adet sıbyan mektebi, Tuna kenarında 50 kadar cebehane dükkânı, 50 adet balık mahzenleri var, zira bütün halkı varlıklı balık bezirgânlarıdır. Garipler dost, fakirleri seven, velinimet ve Allah adamı kimseleri var.

Suyu ve havası gayet hoş ve ılıman olduğundan orta hâlli mahbûb ve mahbûbeleri gayet âşık-perestlerdir, zira Tuna suyunun hükmü odur. Bütün halkı Boşnakça, Türkçe ve Eflâkçe bilirler. Tamamen kırmızı kalpak ve serhadli esvabı giyerler. Yüz renkleri kızıl olup bütün halkı çoluk çocuklarıyla zevk ehlidir, ama dü-zevkîler değildir demek olur. Ancak hovarda halkı olup maarif erbabı yoktur. Taze yiğitleri çarşı pazarda iyi kopuz, dilli düdük ve çağırtma düdük çalarlar. Şehrin dışında bağ ve bahçesi gayet çoktur.

Bu şehirde üç gün gece zevk ü safâlar edip Çalık Osman Paşa ile nice çeşit avlar da ettik. Oradan bir gemiye binip atlarımız ile Tuna Nehri'ni geçip,

Eflâk-ı Âk Vilâyeti'nin özellikleri

Bu kemter hakir nice kere bu Eflâk diyarına geçip gezip dolaşıp 3 kere gazalar edip çeşit çeşit ganimet malları aldık, ama,

Bu taraflarda görmediğimiz köy ve kasabaları bildirir

Evvelâ Feth-i İslâm Kalesi'nin karşısında Tuna Nehri kenarında,

Çernaş Köyü menzili: Burada konduk. Tamamı 200 menhus hanelerdir, 2 kilise ve 3 manastırdır. Eflâk beyi tarafından bir boyar kâfir hâkimdir. Boyar demek, voyvoda demek olur. Bu nahiyenin salb u siyâseti ve cürm ü cinayeti boyar elindedir. 500 kefere askere maliktir. 150 parça kasaba gibi köylere hâkimdir. Kâfirler reayaya çok zulmederler, ama vilâyetleri gayet güvenlidir.

Bu köyden atlarımıza binip birkaç adet kefere kılavuzlar alıp bir ok menzili gidip,

Eski Siverin Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Gazi Balı Bey Semendire Kalesi'nden bu kale üzerine serasker olup fethettiğinde bu kaleyi nice yerlerden lağım ile harap edip taşları ile demir kapıları, cebehaneleri ve topları karşı tarafa geçirip Feth-i İslâm Kalesi'ni yeniden yapar. Hâlâ bu Siverin Kalesi'nin Tuna kenarında bazı kuleleri durur. *Yanvan Tarihi*ne göre bu kalenin yapılma sebebi; o zamanda Eflâk Vilâyeti, Erdel Macarının elinde idi ve Tuna'nın karşı tarafında Feth-i İslâm yeri, Vidin, Pileve, Tırnova, Leskofça, Lofça, Niğbolu ve Ziştovi *[98b]* adlı kaleler de Eflâk kâfiri ve Lazoğulları ellerinde imiş.

Sonra bu Siverin Kalesi'nden Tuna'nın karşı taraflarında zikr olunan varoşlara ve şehirlere geçmek için Eflâk Banı Koca Mihalko Ban Tuna üzerine 12 göz büyük bir köprü yapar ki her kemerleri Ayasofya kemerleri kadar yüksek ve geniş olur. Köprünün öte başında, yani Feth-i İslâm Kalesi tarafında büyük bir kale daha inşa edip ismini Siverin Kalesi kor. Hâlâ bu Siverin Kalesi, karşıda Siverin Kale, orta yerde Tuna Nehri üzerin-

de 12 göz ibretlik köprünün ve iki kalenin ancak yapı kalıntıları kalmış. Fakat görmeye değer ibretlik temel kalıntıları var. O zamanda bu 3 adet yapıyı, kaleleri ve köprüyü Tuna Nehri gibi bir su üzerine 12 göz büyük köprüyü yapmak için çok güçlü ve kuvvetli olmak gerek.

Nice yüz yıl bu büyük köprü Tuna Nehri üzerinde sağlamca dururmuş. Ta ki 761 [1360] tarihinde Bursa şehrinden Gazi Hudâvendigâr Rumeli'ye geçip Edirne Kalesi'ni Rum Kralı İdrivne Kral elinden alıp ve küçük Makedon olan Filibe şehrini, Sofya şehrini, Üsküp Kalesi'ni ve nice yüz adet sağlam kaleleri fetheder. Tuna kenarındaki kalelere geleceğini kâfirler işitince Siverin ve Siverin kalelerinde cenge hazır olup dururlarken Allah'ın hikmeti Gazi Hudâvendigâr Kosova'da 7 kral küffarıyla cenk edip 7 kral askerini kırıp zafer kazanır. Bozguna uğrayan Eflâk kralı kılıç artığı olan bütün cünüp askeriyle kaçarken Plevneli Gazi Mihaloğulları eşkinci askeriyle Eflâk askerini kova kıra Tuna üzerinde olan Siverin ve Siverin kalelerinin köprüsüne kâfirler yığılır. Kalabalıktan köprüyü geçemeyen kâfirleri Müslüman gaziler kılıç yemi edip binlerce kâfir pis canlarını cehennem zebanilerine ısmarlarlar. Eli kılıç tutar kâfir kalmayınca hemen Müslüman askerleri Allah Allah deyip kılıç vurarak Tuna köprüsünden karşı geçip 7 gün 7 gecede Eflâk, Boğdan ve Erdel diyarlarını harap ederler. Pek çok ganimet malı alıp doyum olarak esenlikle Siverin ve Siverin kalelerine gelip bu iki kaleye muhafazacı koydukları gazilere hisse verirler. Bu iki kaleyi de yer yer yıkıp sağ salim ve ganimetle Kosova sahrasına gelirler. Görseler ki Gazi Hudâvendigâr ovada kırılan askerin içinde gezerken hemen güçlü bir kâfir, adına Miloş Koblaki derler, kâfirin askeri aralarından kalkıp Gazi Hudâvendigâr'ı bıçak ile vura vura şehit eder. Gerçi kâfiri de asker parça parça ederler, ama ne fayda, cihangir padişah elden gitti. İslâm askeri dağılıp Gazi Murad Han'ın cenazesini Bursa'ya götürüp Eski Kaplıca yanındaki camii sahasında defnederler. *Allah rahmet eylesin.*

Kâfirler daha sonra bu Tuna üzerine bu köprüyü yaptıklarına pişman olup "Bir tedbirsizliğimizle Osmanlı askerine, beri Eflâk vilâyetlerine geçmeye yol imiş" diye asker üşü-

rüp Tuna üzerindeki bu köprüyü yıkarlar. Sonra Murad Han'ın Kosova'da şehit olduğunu duyup köprüyü yıktıklarına üzülürler. İmdi o zamandan beri bu köprü harap durur. Tuna Nehri Temmuz ayında az aktığı vakit bu köprünün Tuna içindeki 12 basamak şeddadi yapıları bellidir. Tamamı horasanî yapıdır ki hâlâ durur.

Bu kemter kul bu mahalde bu köprü ayaklarını görmüşümdür, ayaklarına göre köprüsü nasıl olmak gerek idi.

Bu Siverin ve Siverin kalelerinin ve bir esbaplarını da seyredip yine Eflâk Vilâyeti toprağında doğu tarafa 5 saat meşelik ovalar içinde gidip **Filordin Köyü menzili,** oradan yine doğu tarafına 4 saat gidip **Poroşık İskelesi menzili,** oradan (---) saatte,

Kalafat İskelesi menzili: Bu da 100 evli mamur köydür ki başka boyar hükmeder. Eflâk Vilâyeti'nin Tuna kenarı iskelelerinin tüm salb u siyâseti (asma kesmesi) bu boyarın elindedir. Hakir bu boyarda atlarımızı bırakıp bir gemiye binip Tuna'nın karşı tarafında Vidin Kalesi'ne varıp,

Vidin Kalesi'nin özellikleri

Yukarıda (---) tarihinde Niğbolu Paşası Kadızâde Şehit İbrahim Paşa ile Uyvar gazasına giderken bu Vidin Kalesi ve şehrinin özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştır. (---) cilde bakıla, tekrar yazmaya gerek yoktur. Şimdi çarşıdan bazı mallar alıp nice eski dostlar ile görüşüp oradan yine gitmek için Eflâk tarafında Kalafat Köyü'nde yatıp seher vakti boyardan kılavuzlar alıp doğu tarafına kâfiristanda gidip,

Boyana Köyü, oradan **Poyeşti Köyü,** oradan **Pisinkola Köyü,** oradan **Urç Köyü:** Bu köyler tamamene Kalafat İskelesi boyarı hükmünde beşer altışar yüz evli, bağlı, bahçeli ve büyük manastırlı mamur kefere köyleridir. Oradan üç saat meşelik ovalar ile gidip,

Birka Köyü menzili, oradan **Komiştin Köyü:** Jil Nehri kenarında 3 manastırlı ve bin evli mamur köydür. Jil Nehri, Erdel Vilâyeti'nden gelip bu mahalle yakın Rahova Kalesi önünde Tuna'ya karışır. Oradan,

Sadoka Köyü, oradan **Kokolna Köyü:** Köyde Mani Kral'ın bir meşelik orman içinde büyük bir manastırı var ki sanki Meram Bağı'dır. Oradan 3 saatte doğu tarafına,

Jibel İskelesi menzili: *[99a]* Jibel Nehri kenarında 500 haneli 5 adet mamur kiliseli köydür. Jibel Nehri, Erdel'in Praşo dağlarından gelip bu mahalde Tuna Nehri'ne karışır. Başka boyar oturur mamur iskeledir. Atları bu Jibel Köyü'nde boyara emanet koyup hakir birkaç hizmetçilerimle bir gemiye binip karşı tarafta,

Rahova Kalesi'nin özellikleri

Bitlis Kalesi yakınında Rahova Ovası sonunda Rahova adınca bir harapça küçük kalecik var, içinde çobanlar kalırlar. Ama bu Tuna kenarında Rahova gayet mamurdur. Yapıcısı Sırp krallarıdır. Fatihi (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han'dır. Fethederken zorluk çekince fetihten sonra kalenin bazı yerlerini yıkmıştır. Bir dağ başında Tuna kenarına kadar bir topraklı hisarı bayır üzerinde beşgen şekilli şeddadi taş yapı güzel imiş, ama zamanla iç el olduğundan gözden düşüp daha fazla harap olmadadır. İçinde ancak 5 adet hanesi, bir camii ve bir viran hamamı var, başka yapıları yoktur. Ama Sultan Ahmed Han zamanında gayet mamur imiş. Eflâk beyi olan Koca Mihal Tuna Nehri donunca isyan edip 100 bin kâfir askeriyle Osmanlı'nın Tuna kenarında 170 pare kale ve şehirlerini yağmalayınca bu kaleyi de ele geçirip yıkar. Onun için o zamandan beri kale içi mamur değildir. Yüksek bir dağın tepesinde bulunduğundan halk kaleye inip çıkamamıştır, bu yüzden kale mamur olmamıştır.

Aşağı varoşu: Kaleden yüz adım aşağı Tuna Nehri kenarında bir dere ağzında tüm evleri bir bayırlı sırta birbiri üzerine yapılmış olup tamamı şindire tahta örtülü kârgir yapılı 400 mamur haneli kasabacıktır. Ancak bir camii var, onu da Hacı Mustafa adında bir tüccar henüz yapıyor. Bir mescidi, bir medresesi, bir tekkesi, 15 kadar dükkâncıkları ve bir hancağızı var. Hâlâ Niğbolu Sancağı hükmünde voyvodalıktır ve 150 akçe pâyesiyle 70 pare nahiye köylü güzel kadılıktır. Bütün bağ ve bahçeleri şehrin ensesindeki dağlardadır, her yer baştanbaşa bağlardır. Suyu ve havası gayet güzeldir. Halkı fakirdir ki ticaretle geçinirler.

Bunu da görüp tekrar bir gemiye binip karşı Eflâk tarafına geçtik. Orada boyar eminden rehberler alıp doğu tarafa 4 saat gidip,

Dobulen Köyü, oradan **Banka Köyü**'nde konuk olduk. Bütün boyarların bize yoldaş verdiği kefereler her köyden ulak beygirleri çıkarırken bütün köy kâfirleri ellerinde tırpanları, harbeleri ve kılıçlarıyla üzerimize saldırdılar. Onlarla bir saat çarpıştık, bizden bir at yaralandı, onlardan da bir oğlan öldü. Sonunda "Umuma muhalefet büyük hatadır" deyip cenkten vazgeçtik, onların ölen bir atı yerine bizim bir atımızı alıkoyup götürürken hamd olsun geriden boyarları yetişip atımızı alıkoyup,

"Siz Türk ile cenk edersiz. Biz de yakında Tatar ve Osmanlı elinde esir olmaktan henüz kurtulduk" diye köy kethüdası olan kefereye kargı vurdu. Sonra bizimle yol arkadaşı olup giderken "Zor ile ulak atları almayın, zira bu Eflâk kefereleri asilerdir" diye nasihat etti. Oradan gidip 5 saatte doğu tarafa,

İjler Köyü menzili, oradan **Kırla Köyü:** Burada bir gemiye binip büyük Olti Nehri'ni gemiyle geçip karşı tarafta biraz dinlendik.

Bu tatlı sulu nehire Erdel diyarı yaylalarından bu Eflâk Vilâyeti'ne kadar 300 adet küçük ırmak katılıp Tuna Nehri'ne Niğbolu Kalesi karşısında Çul Kalesi yakınında karışır. İçinde bazı ufak gemiler, kayıklar ve çırnıklar işleyip Eflâk Vilâyeti'nden Osmanlı vilâyetlerine meta götürüp getirirler. Bu nehri gemiyle geçtikten sonra yine doğu tarafa yarım saat gidip,

Çul Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Niğbolu Kalesi'ni Yıldırım Bayezid Han fethettiğinde yine Eflâk keferesi isyan edip tekrar Eflâk'ı fethettikten sonra Eflâk tarafında Niğbolu karşısında bu kaleyi yapmaya başlar. Ama çok batak ve çataklı yer olmak ile bütün reayalardan ve tüm askerlerden yüz binlerce çul, torba ve harar toplanır, çer çöp ne varsa bu çullara ve torbalara doldurup o batağa yığarak bu kuleyi yaptıkları için Eflâk kavmi bu kaleye Çul Kalesi derler. Çepçevre 300 adım kuşatır bir küçük kulecik olmakla bu kaleye kule de derler. Daha sonra Yıldırım Han oğlu Çelebi Sultan Mehmed küçük bir varoş yapar, çevresine sağlam palanka duvar çekip biri yere ve biri Tuna Nehri kenarına kapılar edip bu Çul Kalesi iç kale gibi ortada kalır. Gala-

ta Kulesi gibi yuvarlak, gösterişli bir kule varoşu, şindire tahta örtülü sivri kubbe gibidir. İçinde dizdardan, ambar ve cebehaneden başka bir şey yoktur. Doğu tarafa olan bir küçük demir kapısı önünde ahşap köprüsü, asma köprüdür. Taşradaki varoşta 300 hane reaya sakin olurlar. Ayşe Sultan hassıdır ki 10 yük akçe iltizamdır. Gerçi Eflâk toprağındadır, ama Niğbolu *[99b]* Sancağı hükmünde naipliktir. Eflâk Vilâyeti içinde ziraat edecek bir hayli temiz toprağı vardır. Sonra bu kaleden yine atlarımızla bir gemiye binip Tuna Nehri'ni karşı geçip,

Niğbolu Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Gazi Yıldırım Bayezid Han fethi olup sancak beyi tahtı yazıldığı yukarıdaki 3. cildimizde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Şimdi Çelebi Hasan Paşalı Çerkes Ömer Ağa'da 3 gün 3 gece sohbetler edip iki Ömer Ağalardan ve Niğbolu Müsellimi Mehmed Ağa'dan Eflâk beyine hitaben dostluk mektupları ile hediyeler ve kılavuzlar alıp bütün dostlar ile vedalaşıp yine bir gemiye binip tekrar karşıda Çul Kulesi'ne geçerek kule dizdarından da kılavuzlar alıp,

Eflâk tahtı olan Bükreş şehrine gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ bu vilâyeti nice kere gezip nice kere gazalar edip avlar aldık, ama bu yollara gelmemiş idik. Evvelâ Çul Kulesi'nden doğu tarafına 3 saatte,

Moyli Köyü: Bizim kule nahiyesidir. Oradan yine doğuya,

Oloç Köyü, oradan **Komişan Köyü:** Bunlar mamur Eflâk köyleridir ki bunları geçip 5 saat daha mamur ovalarda gidip,

Palosin Köyü: Yine Palus Nehri kenarında Erdel dağlarından gelip büyük Evken Nehri'ne karışır küçük sudur. Oradan batı tarafına biraz gidip,

Mamur Orşan Varoşu menzili

Başka boyarlıktır ki Eflâk Vilâyeti'nin gayet mamur yerleridir. Hatta balmumu yerde biter. Mesela şiddetli sıcaktan yerler çatlayıp bal arılarının azgınları o yerin çatlaklarında bal yiyip kalır. Kış günlerinde yağmurlar çok çok yağdığından yerler şişip yer yarıkları dolunca bütün balmumu dışarı çıkar. İşte "Eflâk diyarında balmumu yerde biter" dediklerinin aslı budur. Gerçekten de gayet verimli nahiyedir.

Boyarına 80 kese iltizam olmak ile boyarı 600 adam ile hü-

kumet edip vilâyet çevresini devamlı dolaşır. Kasabası bir düz, geniş, yeşillik yerde bin haneli, 7 manastırlı, 1 çanlı ve 300 dükkânlı kasabadır. Bu şehirde yılda bir kere büyük panayır, yani pazar durup kırk gün kırk gece Hint, Sind, Arap, Acem ve Rum'un bezirgânları türlü türlü mallar getirip satarlar ve alırlar.

Allah'ın hikmeti hakir orada iken büyük kalabalık günleri idi. Cihanı kara şapkalı ve kelle bağlı, yani kalpaklı kâfirler pazar yerini süslemişlerdi. Burada 3 gün 3 gece çeşit çeşit kefereleri ve mahbûbe güzel çehre kadınları ve başı açık genç kızları seyredip yine bu diyardan kılavuzlar alıp 7 saatte mamur yerler geçip,

Deliorman Kasabası menzili

Nehri ta Erdel'den gelip bu kasabadan geçip Tuna Nehri'ne karışır. Bu Deliorman Nahiyesi köyleridir, başka kasaba değildir, ama başka boyarlık olup mamur nahiyedir. Oradan,

Kürten Köyü, oradan kalkıp (---) saatte ağaçlı mamur dağlar içinde giderken Laveho Nehri, Rajovay Nehri ve Arcis Nehri kenarında bir yeşillik yerde,

Yeseçen Köyü menzili: Bu adı geçen nehirlerin hepsi poyraz tarafında Erdel Vilâyeti yaylalarından gelip Eflâk Vilâyeti'nden geçip Tuna Nehri'ne karışırlar. Oradan kalkıp 5 saatte,

Eflâk taht merkezi, büyük Bükreş şehrinin özellikleri

Daha önce (---) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han asrında Köprülü Mehmed Paşa sadrazam iken Boğdan ülkesinde Burunsuz Kostantin isyan edip Yaş şehrine kapanıp İsmail, İbrail ve İshakçı şehirlerini harap etti. Eflâk Vilâyeti'nde Kenan Paşa sultanı Âtike Sultan'ın elinde büyüyüp oğulluğu olan Urum civanı Mihne Çelebi denilen melun, Osmanlı hanedanı muhibbi iken Eflâk beyi olup isyan edip 40-50 bin ümmet-i Muhammed bezirgânları Eflâk'ta kılıçtan geçirip Yergöğü Kalesi'nden Fazlı Paşa, Can Arslan Paşa, Konakçı Kara Ali Paşa ve nice paşaları Yergöğü'nde kapatıp germâ-germ cenk ettiği ve Boğdan beyinin isyanı Köprülü Mehmed Paşa tarafından duyuldu. Bunun üzerine Yedikule'de mahpus eski Boğdan beyi olan Lipul Bey'in oğlu Dilber İstifan Bey Boğdan'a bey olup Gazzazzâde

Ahmed Ağa sancak ağası olup Kızlarağası Muslu Ağa efendimiz bu hakiri Gazzazzâde Ahmed Ağa'ya koşup Edirne'den menzilleri katederek İstifan Bey ile 17 günde İsmail şehrine vardığımızda cümle 20 bin asker olduk. Derinti askeri gibi her milletten, Kılbaraktan bir barak kefere, Ermeni, bakkal, çakkal, bozacı ve meyhaneci kavmi bile vardı, ama askerinden Yahudi yok idi.

Bu kadar derinti askeriyle İsmail şehrinden kalkıp ikinci menzilde hamd olsun Bucak Tatarı'yla Mehmed Giray Han'ın Mübarek Giray kalgay sultanına, 40 bin Tatar askerine rast geldik. O gün gece ılgar edip Boğdan'ın Yaş şehri içine kapanan Burunsuz Kostantin'e (---) (---) tarihinde bir satır vurup anında kâfirlerin pis leşleri beyaz kar üzere beyaz kefere cesetleri yığın yığın olup kılıç artıkları elleri kafalarında bağlı olup nice bin adet kaçan kâfirlerin ardına kalgay sultan ile düştük. Bu hakir de gençlik çağımız olduğundan birlikte seğirtip 3 gün 3 gecede Eflâk Vilâyeti'ne *[100a]* ayak bastık. Orada da 3 gün 3 gece çapul bırakıp yaka yıka ansızın Bükreş şehrini basıp esirler ve ganimet malları alıp büyük şehrini Nemrud ateşine vurduk. O kadar büyük şehir bir anda yerle bir oldu. Oradan Tirkoviş şehrini vurup oradan da çok mal aldık. Sonra Yergöğü Kalesi önünde Eflâk beyi olan Mihne Cüvan'ın, o pis götleğin taburunu bozup 40 bin askerini kılıçtan geçirdik. Kılıç artıkları olan kâfirler can havliyle kendilerini Tuna Nehri'ne vurup hepsinin boğuldukları yukarıda (---) tarihinde ayrıntılı olarak yazılmıştır, bakıla, tekrar yazmaya gerek yoktur.

Sözün kısası, o zamanda bu Bükreş şehrini yakmıştık. O zamandan beri (---) sene olup bu Bükreş şehri o kadar bakımlı ve süslü bir şehir olmuş ki sanki Meram Bağı olmuş.

Bükreş şehrinin anlatılması

Macar İrşek tarihine göre ilk yapıcısı, Hazret-i Ömer zamanında gözünün kısas ettirilmesine razı olmayıp kaçan Kureyş kabilesinden Cebel-i Elheme Hazret-i Ömer'den kaçıp Antakya'da Rum kayserine sığınır. O da Cebel-i Elheme'ye Şam-ı Trablus denizi kıyısında sarp taşlık dağları verir. Cebel-i Elheme oraya yerleşip kaleler yaptığından hâlâ o ülkeye Cebel-i Elheme namıyla Cebeliye derler. Hazret-i Ömer Kudüs-i Şerif'i fet-

hedince Cebel-i Elheme Cebeliye'de duramayıp korkusundan çoluk çocuğuyla gemilere binip 17 evlâdıyla Akdeniz deryasından geçip İspanya'ya varırlar. O da Avlonya dağlarında Kuryeleş adlı dağı bunlara vatan verir. Birkaç evlâdı İstanbul'da Ceneviz kralına gelip birine Karadeniz kıyısında Abaza'ya da Abaza dağlarını verir. Çerâkise'ye Çerkez dağlarını verir, Lazka'ya Gönye dağlarını verip Laz kavmi olur. Kureyş adlı kişiyi Tuna kıyılarında yüzdürür. Bu Kureyş gezip dolaşarak amber kokulu temiz topraklı bir zemini beğenip orada yerleşip imar eder.

Bu şehri Ebu Kureyş yaptığından bozulmuş şekliyle Bükreş derler diye âlem tarihçisi olan Macar İrşek ayrıntılarıyla yazmıştır. Erdel Vilâyeti'nde Seydî Ahmed Paşa ile kışladığımız sene Sibin Kalesi'nde bir Macar esirimiz var idi, o tarihi okudu, hakir de öylece yazdım.

Sonra bu Bükreş şehri nice kraldan krala geçti. En sonunda bu kaleyi Osmanlılardan Sultan Yıldırım Bayezid Han 793 [1391] tarihinde Eflâk elinden bilek kuvveti ile fethedip kalesini tamamen yıkıp bir daha yerleşmek mümkün olmadı, zira bir kale belirtisi yoktur. Yıldırım Han asrında bu Eflâk kâfiri 11 kere isyan etti. Ama bir sene içinde 7 kere isyan edip Yıldırım Han bir senede Sinop Kalesi'nden, yani Sınap'tan Eflâk'a geçip yedisinde de kâfirleri kırıp bir yılda yıldırım gibi 7 kere yetiştiği için Emir Sultan Bursa'da "Bayezidim, sen yıldırım oldun" diye söylediklerinden dolayı Yıldırım Bayezid Han dediler.

Hatta Eflâk'ı yedinci bozuşunda Tatar askeri Eflâk kâfirleriyle birlikte idi. Zira o asırda da Tatar hanlar Osmanlı'ya bağlı değiller idi. Ta Sultan Bayezid-i Velî asrında Kili, Akkirman ve Kefe kalelerini fethederken Mengli Giray Han Osmanlı'dan Bayezid Han'a itaat edip bir evlâdını rehin verip Yedikule'de göz hapsinde dururdu.

Sonra Gedik Ahmed Paşa Kefe Kalesi'ni Ceneviz Frengi elinden fethedip fetih müjdesiyle yüce saltanat merkezi olan İstanbul'a geldiğinde ricasıyla Mengli Giray Han'ın oğlunu Yedikule hapsinden çıkarıp ona Edirne yakınında Yanbolu şehrinde hass-ı hümâyûn verdiler. O zamandan beri hanların mazülü, hanzâdeler ve sultanlar Yanbolu, İslimye, Kızılağaç, Tavşanbeli'nde, Zağra'da ve Zağra Yenicesi'nde otururlar.

Daha sonraki yıllarda, Malta olan Rodos Kalesi'ni *"Fetahtümâ"* tarihinde fethedip ibtidâ Tatar hanlar mazülünü ve rehin sultanlarını Rodos Kalesi'nde kal'abend etmek Süleyman Han'dan kalmıştır. Ama (---) *"âhırûn"* ve *"belde-i tayyibe"* tarihlerinde Fatih Sultan Mehmed Han Gazi İstanbul'u fethedince Kostantiniyye patirgahı yani papazların başı olan patrik Hazret-i Risâlet-penâh'ın mübarek eli izini ceylan derisinden kâğıt üzerinde Sultan Mehmed'e gösterince Fatih, Hazret-i Peygamber'in el izine yüz sürüp Hazret-i Osman hattıyla bütün papazların haracdan ve diğer örfi vergilerden muaf namelerini ve Emevî, Abbasî, Çerkez, Kürt ve Türkmen padişahlarının muaf mektuplarını Mehmed Han'a gösterince Fatih de yarlığını patriğe verip bütün vergilerden muaf oldular. Mehmed Han Resul-i Ekrem'in pençesi resmi ki mübarek kendi ellerinin resmi olduğuna şüpheleri kalmayıp,

"Bu papazlara neden kalmıştır?" diye Akşemseddin hazretlerinden sorduğunda onlar anlatırlar ki

"Hazret-i Resul-i Ekrem çocukluğunda amcası Ebu Tâlib ile Busra şehrine ticarete ***[100b]*** geldiklerinde Bahîrâ Papaz Hazret-i Resul'ü görüp bildi ki bu âhir zaman peygamberi olacak Muhammed Emin'dir. Ve gördü ki daha çocukluğunda Hazret'in gölgesi yere düşmez ve üstünde bir parça bulut gezer, asla güneş tesir etmez. "Muhakkak bu Muhammed olacaktır" diye Rabbânî ilhamla kalbi şehadet edip "Hele bu oğlan kırk yaşında olup buna peygamberlik tacı gelince buna iman getiririm" deyip durup:

"Ey Ebu Tâlib! Bu oğlan senin nendir?" diye sorunca Ebu Tâlib:

"Bu oğlan benim kardeşim Abdullah'ın oğludur ki babası Medine yakınında Dâru'n-Nâbığa adlı mahalde ticarete gidip Şam'dan gelirken Nâbığa'da vefat etti. Naaşını getirtip Medîne'de Bakî"e defnettirdim. Bu Muhammed'in doğumunun altıncı senesinde annesi Emine Hatun ehli Abdullah kardeşimin mirasını almaya Medine'ye gitti. Bu Muhammed'i altı yaşında iken birlikte götürüp bir ay Yesrib şehrinde oturdu. Abdullah'ın mirasından az çok bir şeyler bulup Yesrib'den yine Mekke'ye bu Muhammed anasıyla gelirken Mekke ya-

kınında Ebu Enâm adlı yerde annesi de vefat edince naaşını Mekke'ye getirtip defnetti. Bu Muhammed babadan ve anadan öksüz kaldığından bütün Kureyş kabilesi buna Yetim Muhammed derler. Kardeşimin oğlu olmakla benimle bile ticaret ile kâh Şam'a ve kâh bu Busra şehrine getiririm" dedi. Ebu Tâlib bu hikâyeleri baştan sona Bahîrâ Papaz'a nakledince bilgin ve vukuf ehli Papaz Bahîrâ:

"İmdi müjde sana! Kardeşinin oğlu âhir zaman peygamberi Muhammed olacaktır. Bütün dünya bunun ümmeti olacak, Arap, Acem, Hint, Sind, Tatar ve Türkmen Müslümanları altında olacaktır. Bu yezyüzüne ayak bastığı gece nice kere yüz bin alâmetler bu dünyada belirip Nemrud Ateşi, Kisra Takı, Ayasofya Kubbesi ve Roma Kızılelması Kubbesi, Budin'in Ungurus Kızılelması Manastırı çanlığı ve İstanbul'un 366 adet tılsımları tamamen bu oğlan doğduğu gece yıkıldı. Ey Ebu Tâlib! Sen bu oğlanı Mekke düşmanlarından pek koruyup böyle vilâyet vilâyet ticarete gezdirme. İnşaallah bu pak masum kırkına vardığında ben buna iman getiririm. Ama hele şimdi sen ceylan derisi üzere mürekkeple sağ eli pençesini basıp pençesinin nakşı bende dursun. Eğer daha yaşarsam bende durup vergilerden kurtulurum. Benden sonra diğer papazların her hangisinde Muhammed elinin izi bulunursa muaf u müsellem olurlar" deyince hemen Ebu Tâlib Bahîrâ Papaz'ın hatırı için,

"Ey Muhammed! Şu kâğıda mürekkeple bir parmağını bas" diye rica edince Hazret de amcasının ricasını kabul edip bir kase içinde mübarek şehadet parmağını mürekkebe batırayım derken Bahîrâ Papaz tamaa düşüp Hazret-i Risâlet'in mübarek elinden yapışıp Resulullah'ın pençesini büsbütün mürekkebe batırıp ceyran derisi kâğıda bastırdı. Ama Hayy ve Kadîr Allah'ın emriyle mürekkep siyah iken mübarek elin izi kâğıt üzerine yeşil nur gibi basıldı. Bahîrâ Papaz bu mübarek el izini öpüp bir cevahirli kutu içre sakladığından Hazret hoşlanıp,

"Ey Bahîrâ! Bu benim elimin gölgesi ile cihan kâfirleri zapt ola ve her kimde bu pençem bulunursa o muaf ve müsellem olup hâkim ola" diye buyururlar.

Sonra Bahîrâ ölüp bu Resul pençesi Ruha'daki Âzer Kilisesi'nde olan Angeli Papaz'a değer. Ondan Kudüs-i Şerif'te

baş ruhban olan Filvarili'ye değer. Ondan gele gele İstanbul patriğinde karar eder diye bu hikâyeyi Hazret-i Akşemseddin nakledince İstanbul patriği,

"Evet padişahım, bizim tarihlerde de böyle yazar" diye Akşemseddin hazretlerinin sözlerini patrik doğrulayınca Fatih Sultan Mehmed,

"Efendi! Biz bu mübarek el resmini bu murdar papazlardan alıp hazineme korum" deyince bütün papazlar padişahın ayağına düşüp,

"Padişahım, hepimizi kırarsın sonra Hazret-i Muhammed'in kendi mübarek eliyle bize emanet verdiğini görürsün" diye feryat edip,

"Padişahım, bu mübarek el resmi bir dahi Rimpapa Kızılelması ki büyük papalıktır, orada Rimpapa hazinesinde durur. Bir mübarek el nakşı da Van Gölü içinde Ahdimvar Adası'ndaki Ermeni kilisesi papazlarında durur. Biz bu mübarek resmi onlardan fazla cevahir içinde saklarız. Bu, bizim bütün kâfiristan papazlarından üstün gelmemize sebep olup bizde olmakla övünürüz" diye bütün papaz, kıssis, ruhban, bıtrik, ladika ve keşiş, bütün palas kuşanan ve zünnar sahibi ruhbanları rica edince Mehmed Han ricalarını kabul edip,

"Ama bir hoşça pak saklayıp bir kefere el vurup görmesin" diye sıkı sıkı tembih eyleyip bir ferman yazıp buyururlar ki,

"Benden sonra gelen evlâtlarımın evlâdı bu emaneti papazlardan alırlarsa Firavn, Kârun, Şeddad ve Yezid'in laneti, almak isteyenlerin üstüne olsun" diye bir yarlığ yazıp buyururlar ki, *[101a]*

"Bu mübarek el resmi kimin elinde olursa o bütün patriklerin üzerlerine tahakküm edip Mesih milletini ruhbanlarının başı olup bütün kâfiristana hükmü geçerli ola" buyururlar.

Sonra o papaz da Fatih'in kendisine bu derece izzet ikram edip her ricasını kabul ettiğine karşılık Hazret-i Resul-i Ekrem'in mübarek eli resmi sarılı Ruha'dan, yani Urfa şehrinde Âzer Kilisesi'nden mübarek resim bu papazlara sargısıyla geldiğinde meğer o sarılan makrama Hazret-i İsa'nın mübarek yüzünü sildiği makrama imiş ki Hazret-i İsa bu makramaya bir kere mübarek cemalini, güzel yüzünü sildiği an o mü-

barek yüzün aksi makramaya tesir edip kalır. O makrama Antakya Kalesi'nde mübarek başı olan Habib-i Neccar'a değer. Ondan havari Şem'un-ı Safâ'ya değer. Ondan Ruha papazlarına geçip onlar da Hazret-i Risâlet-penâh'ın mübarek eli resmini sarıp saklarlar. Bir kere "kirlendi" diye makramayı yıkamak isterler, asla bir damla su tesir edip ıslanmaz, makramayı ateşe bırakırlar, yanmaz. "Mesih mucizesidir" diye saklarlar. Sonunda burada İstanbul patriği Fatih'in verdiği muafnâmelerden hoşlanıp Hazret-i İsa'nın yüzü nakışlı bu makramayı mübarek elin dış zarfıyla hediye verdiğinden Sultan Mehmed o kadar sevinip mübarek mendili yüzüne sürüp saklar. Hâlen Hazine-i Hassa'da zarfıyla saklıdır. Sonra Fatih Sultan Mehmed Han,

"Bre papaz! Bana bir yeni dünya bağışladın, dile benden ne dilersen" deyince patrik başını yere koyup padişah huzurunda yer öpüp,

"Padişahımdan rica ve temennim odur ki büyük dedeniz Yıldırım Bayezid Han *toprağı güzel olsun* (---) tarihinde Eflâk Vilâyeti'ni fethedip ele geçirdiğinde o zamanda benim kardeşimi Eflâk beyi beğenip (seçip) Allah'ın hikmeti bütün reaya kardeşimin üzerine yürüyüp Yıldırım Han'a isyan edip o sene haraçlarını vermezler. Hemen Yıldırım Han da ılgar ile Anadolu iskelelerinden Sinop'a gelip oradan 500 pare gemiye binip karşı geçerek ansızın Eflâk Vilâyeti'ni basıp nice bin Eflâk keferelerini kılıçtan geçirip binlercesini de esir eder. Benim kardeşim de esir olur. Hâlen günahsız olduğu hâlde Bursa Kalesi'nde hapistir. Padişahımdan ricam odur ki bizde emanet olan Hazret'in mübarek eli hürmetine ve sizde emanet olan Ruhullah mendili hürmetine olsun benim kardeşimi hapisten çıkarıp yine Eflâk beyliğini bağışlamanı rica ederim" diye yer öpünce Mehmed Han,

"Ya yine kardaşın isyan ederse senin hâlin nice olur?"

"Padişahım, siz ihsan ediniz, eğer isyan ederse Abbasîlerden Harun Reşid ta Bağdad'dan Seyyid Battal Gazi ile İstanbul'a gelip fethedip Silivrikapısı'ndaki Zincirliservi yanında Kızlar Kilisesi'ni kale yapıp Ayasofya Kilisesi'nin çanlığına Alina Kralımızı astığı gibi siz de beni o çanlığa asıp ibret-i âlem olayım. Ve nitekim kardeşim beydir, isyan etmeyeceğine ben kefil olup sene başı tamam olmadan Eflâk hazinesi için eski ka-

nun üzere 300 kese padişahıma bir günde poliçe kâğıdıyla teslim edeyim" dedi. Mehmed Han bu sadıkane güzel cevaplardan hoşlanıp hemen bir yarlığ yazar. Patriğin kardeşini Bursa zindanından çıkarır. Geldiğinde görse ki yaşlı ve zünnar kuşanmış bir adam olmuş. Eflâk beyi olup varınca adaletle davranıp o an padişah hazinesini ılgar ile Der-i Devlet'e gönderip Bükreş şehrini ve Tirkoviş şehrini öyle mamur eder ki iki büyük şehir Belgrad ve Edirne şehirleri gibi olur. Bir yıldan sonra koca bey ölünce oğlu yine İstanbul patriğinin kefâletiyle müstakil bey olur.

Sözün kısası Fatih Sultan Mehmed, Bayezid Han ve I. Selim Han zamanlarında Eflâk beyleri İstanbul patriklerinin kefilliği ve himayeleriyle olup Eflâk Vilâyeti'nde ayaklanma olmayıp Osmanlar huzur içinde olurlarmış.

Bayezid Han ve I. Selim Han zamanında Boğdan beyleri Tatar hanlar ricasıyla olup o tarafta rahat geçinirlermiş. Sonra Süleyman Han asrında açgözlü Rüstem Paşa'nın tedbirsizliğiyle Bayezid Han kanunundan fazla vergi yüklediklerinde Eflâk ve Boğdan, Süleyman Han asrında isyan edip bizzat kendileri Boğdan'a sefer edip güçlükle fetheder. Yaş şehrinde bir cami yapmıştı, kilise etmişlerdir. Ne çare İslâm gayretini güder, kayırır kalmadı. Eflâk'ı da fethedip Tirkoviş ve Bükreş'te birer cami yapmıştı, temelleri bile kalmamıştır.

Beri taraftan yine biz konumuza edelim. Gerçi bu Eflâk Vilâyeti'ni ilk defa Yıldırım Bayezid Han fethetti, ama Süleyman Han zamanında fazlasıyla imar olup beylerine rağbet edip Mora paşası pâyesiyle iki tuğlu, sancak, bayrak ve yedekleri, mehterhaneleri, mataracıları, tüfenkçileri, şatırları, *[101b]* mirahuru, pazara gideni, 6 adet çukadarları, 6 adet saraçları, bir divan efendisi ve onar adet sekban bölükbaşıları hepsini padişah tarafından Müslüman kimseler verdiler. Bu derece Eflâk ve Boğdan beylerine ruhsat verilip bütün beyler ile muhteşemane Süleyman askerleriyle kefere beyleri hükmedip padişah malını tahsil eder. Kendi kendine tahammülüne göre, ne kadar tarabans adlı yaya tüfenkli asker yazarsa kendi bilir, ama hâlâ kanun üzere sancakları ardında Osmanlı mehterhanesi çalar, önü sıra alarkada keferelerin Efrasiyab boruları ve davulları çalınır.

Hâlâ kanun üzere 150 akçe pâyesiyle bir mutedil kadısı var, zira Müslüman bezirgânları çoktur, nice şer'î davalar düşer. Müslüman ağalara kanun üzere imam ve müezzinler vardır. Beylerin bir âlim, mutedil ve olgun ayar hocası vardır. Kendisine ait olan keferelerden işbaşında 70 adet mertebe sahibi hatmanları, kaptanları, kopar ve vamoş logofetleri vardır. Bunlar da mahalleriyle mertebelerince yazılacaklar.

Bütün eyaletinde 670 adet boyarları ve vamoş hâkimleri vardır.

Yönetimi altında 3.600 adet çiftlikli mamur köyler var ki her biri çarşı pazar ve büyük binalı köylerdir.

Toplam 120 pare şehirleri var ki her birinden hazine elde edilir bender şehirlerdir ki aşağıda mahalleriyle yazılır.

Bu Eflâk Vilâyeti'nde asla kale yoktur. Hepsini Tatar ve Osmanlı harap etmiştir, zira bol verimli vilâyet olduğundan reayası Kârun malına sahip olup şarabın verdiği sarhoşlukla bütün kâfirleri ayaklanıp Tatar ve Osmanlı bunları kıra kıra nice binini de eli kolu bağlı esir edip eli vilâyeti ve kalelerini harap ederler.

Yine Osmanlı, isyanlarına bakmayıp başka bey gönderir. Zira bu vilâyetin beylerinin azli nasbı Osmanlı padişahı elindedir. Ama Tatar Han ricasıyla olan bey isyan edemez. Eğer isyan ederse Tatar Han Kırım Vilâyeti'nden 3 gün 3 gecede 100 bin asker ile Boğdan Vilâyeti'ne ve Eflâk Vilâyeti'ne girip halkın kırıp nice binini zincire vurup esir eder ve şehirlerini yakıp yıkar.

Bu vilâyetin uzunluğu, geçen köylerde uğradığımız bizim Osmanlı hududunda İrşova Kalemizden şark tarafında Fohşan şehrine varıncaya kadar tam 15 konaktır. Fohşan Nehri'nin öte doğu tarafı Boğdan Vilâyeti sınırıdır. Eflâk Vilâyeti'nin genişliği, kuzey tarafına Erdel Vilâyeti ile komşu olup Tuna kenarlarına kadar üçer, beşer, altışar konak yerleri vardır. Hâlâ Osmanlı'ya bağlı reayalı bir acayip bakımlı ve şenlikli çok büyük vilâyettir.

Ve 3 yerde bakır, gümüş, demir, altın, tuz ve güherçile (---) (---) madenleri vardır. Okna adlı tuz madenleri ibretliktir ki her sene birer Mısır hazinesi hasıl olur. Ve dahi zift, neft, katran ve

balmumu yerde biter madenlerinden başka daha 76 çeşit madenleri vardır.

Burada elde edilen bal, yağ, pastırma ve otlar meğer Erdel Vilâyeti'nin Bihar Nahiyesi'nde ola. Bu vilâyette olan at, sığır, camız ve koyun hesabını ancak Yaratıcı bilir. Deve, katır ve eşek asla yoktur, ama yer yer keçiler vardır.

Bû Kureyş şehri, yani Bükreş'in şekli

Bu şehir bir bayırlı yere kurulu olup şehir içinden Dombovîçse Nehri akar, bu nehrin iki tarafı şehirdir. Bir taraftan bir tarafa 21 yerden ağaç köprülerle geçilir büyük şehirdir, ama kalesi yoktur. Toplam 14 adet büyük manastırı vardır ki her biri birer sağlam kale gibi kiliselerdir. Evvelâ Koca Mihal Kilisesi, bir bayır üzerinde 100 adet kârgir odalı kilisedir. Sonra Kasım Voyvoda Manastırı, İsvet Nikola Manastırı, Kostantin Bey Manastırı, Radul Bey Kilisesi, Sarı Saltık Kilisesi ve Meryem Ana Manastırı. Bu kiliselerin tamamı demir kapılı kale gibi manastırlardır ve özellikle kral kortası, yani bey saraylarına bu diyarda korta derler.

Bey Sarayı'nın özelliği

Şehrin ortasında çevresi kalın meşe ağaçlarından yalın kat palanka duvarlı saraydır. Bu saray içinde çeşit çeşit kârgir odalar, pek çok divanhaneler, bir süslü manastır, dört tarafında 200 adet tek ve iki katlı tüfenkli tarabans, yani yeniçeri odaları var ve saray ortası büyük bir meydandır. Bir tarafı büyük ahırdır. Divanhanesinden içeri iç oğlanları odaları, çeşit çeşit maksureler, harem odaları ve domna, yani bey karısı oda ve hamamları ve nice yüz yapılarla süslenmiş ve bir güzel bahçe ile donanmış korta saraydır. Osmanlı'nın bir tarafa seferi olduğunda kanun üzere bu Eflâk beyi 12 bin asker ile sefer eşer. Bu korta sarayın su aşırı karşısında hoş havalı bir hamamı var.

Bu şehirde 12 bin saz ve tahta şindire örtülü çoğu iki katlı geniş evler vardır. Kârgir yapılı evler azdır, zira kefereleri 7-8 yılda bir isyan edip Tatar ve Osmanlı bu şehri yakar, yine o sene içinde ufak tefek tek katlı evler yaparlar.

Toplam bin kadar yer kat dükkânlarında mahbûbe kızlar oturup içerde metalarını satarlar.

Her dükkânın altlarında bodrumları bulunup çeşit çeşit

kırmızı şaraplar, balsuyu, horilk, med ve pivo adlı sarhoş edici (alkollü) içecekler doludur. *[102a]* Bağları yoktur, zira şiddetli kışı çoktur. Her an isyan ettiklerinden şehirlerini, bağ ve bahçelerini Tatar ve Osmanlı harap ettiklerinden bağ ve bahçesi iyi değildir ve olan bağların da üzümleri ekşi olur. Toplam 7 adet bezirgân hanları ve gümrükhaneleri vardır. Hâlâ bu şehir günden güne imar olmadadır.

Müslüman konukevinin anlatılması: Padişah ve sadrazam tarafından ve diğer yerlerden gelen Müslümanlar için şehrin dışında Bomboviçse Nehri'nin karşı tarafında bir ağaç köprü ile geçilir, köprü başında han gibi 50 adet odalı bir kervansarayı var. İçinde bir mescidi vardır, başka mezarlı ve bahçeli bir iç açıcı saraydır. Diğer hizmetçileri ve aşçıları keferelerdir. Bey tarafından gelen yiyecekleri aşçılar pişirir. Bu saraya bitişik su aşırı bir aydınlık kadınlar hamamı var.

Suyu ve havası hoş olduğundan mahbûb ve mahbûbesi gayet çoktur. Özellikle kızları tamamen başı kına siyah kâküllerini tel tel tarayıp kubadi sarı pabuç ile salındıklarında insanın aklı, dağılmış kâkül gibi perişan olur, ama çoğunluğu fahişeciklerdir. Bütün kadınları yüzü açık gezip dîbâ, zîbâ, şîb ve zerbâf renkli fistanlar giyerler. Bütün erkekleri mavi dolama, çuka kontuş ve serhadli giyip başlarına Tatar kalpağı giyip, küçüklerinin büyüklerinin boğazlarında altından, gümüşten, yahut pirinçten birer haç asılıdır. Zira bu kefereler Hıristiyan olup kitapları İncil'dir. Batıl ayinleri, bayram yerine bednâm günleri, yani Kızılyumurta günleri Rum kefereleriyle beraberdir, Ermeni kavmiyle iyi geçinirler ama Yahudileri asla sevmezler.

Maarif erbabı kefereleri çoktur. Heyet, hikmet ve usturlâb ilmini iyi bilirler. Hatta şehirlerinin yapıları talihi için akrep burcunda Merih su evinde çıkarmışlardır. Onun için acımasız cellat, düşman avlar Tatar birkaç senede bir gelip kılıç vururlar.

Yıldızlar ilmine göre şehirleri beşinci iklimde bulunup arz-ı beledi (---) ve uzun gündüzü (---) saat, derece ve dakikadır.

Beğenilenlerinden, balı, yağı, balmumu, çeşit çeşit horilka

adlı rakısı, mahbûbu, mahbûbesi ve francala adlı beyaz ekmeği meşhurdur ve beğenilir.

Beyinin azli nasbı sırasında padişaha bin kese, sadrazama 200 kese ve bütün iş erlerine de 200 kese hasıl olur. 1.500 kese de beyine kalır. 2 bin kese de vilâyet zâbitleri boyarlara, hatmanlara ve kaptanlara hasıl olur.

Her sene 300 kese mal padişah hazinesine gelip Süleyman Han kanunu üzere matbah-ı âmireye 300 keselik bal, yağ, balmumu ve tuz getirirler. Ve her sene Tersane-i Âmire için 300 keselik sığır gönü, gemileri yağlamak için don yağı ve esirlere kara kendir bezi gömleklik bez verirler.

Yine her sene Silistre paşasına onar kese, bu kadar çuka, atlas ve birer nakışlı araba ile çeşitli metalar gönderirler. Mansıpta olan sancakbeylerine de hediyeler gönderirler.

Her sene Tatar hanlara birer hınto araba yükü çeşitli hediyeler ile 50 baş yorga beygir ve 20 kese nakit gönderdiklerinden başka her sene Tatar han tarafından bir mirza ağa gelip 100 fıçı bal tahsil edip ağaya da 10 kese verip Kırım'a ağayı balıyla gönderirler. Bal ağası namında bir geliri bol ağalıktır.

İstanbul'da padişah mutfağına (---) koyun ve sadrazama her gün kapu kethüdası bin okka et, 3 bin okka koyun eti de molla, kadıaskerler, İstanbul kadısı ve ileri gelenlere tayinat verirler. Gerçekten bunun gibi nice bin masrafları vardır, ama vilâyetlerinden 5 Mısır hazinesi mal hasıl olur.

Bu şehrin nice bin hâllerine vâkıf olduk, ama dünya yazarı gibi her şeyin yazılması mümkün olmadığından bu kadarla yetinip kendi işimize dönüp bir gün bey ile ve bu kadar askeriyle atlanıp seyrederek doğu tarafına bir saat gidip,

Kolintina Nehri sahiline vardık, o kadar büyük su değildir. Ve bağı kuzey tarafında dağlarda olup katı yakındır. Bu şehrin kenarında beylere mahsus yüksek bir köşk var, tamamen cibistendir. Bütün krallar donaları, boyar, vamoş ve logofetleriyle burada eğlenip orada olan gölden ve akan sudan çeşit çeşit balıklar avlayıp beye hediye getirilir, bahşişler olup bu yeşillik yerde içip eğlenirler. Gerçekten de bir gül-i gülistan, çemenistan, kuşluk ve lâlelik yerdir ki bülbüllerin hoş nağmeli sesleri insana hayat verir. Bir tarafta çalıcılar ve okuyucular rehavi makamında

nağmeler ettiklerinde, bir yanında da çemenistanın bülbülleri yanık sesleriyle dem çekerler. Gerçekten de suyu ve havası hoş, gün görünmez yüksek ağaçların gölgesinde döşekler ve sedirler üzerinde ister Müslüman, ister bütün Tanrı kulları taraf taraf, cavk cavk olup eğlenip Yüce Yaratıcı'ya hamd ederler. Sözün kısası böyle bir Meram Bağı Ulah memleketinde görmedim. Allah daima mamur edip kullarını şen ve mutlu ede. Orada büyük bir ziyafet yenmiştir ki aç insanlar karınlarını doyurup sanki her bir beniâdem Ma'dî-Kereb gibi obur oldular.

Ziyafetten sonra yemeği eritmek için atlara binip batı tarafa avlanarak Kolintina Manastırı'nda *[102b]* baş vornik akşam ziyafet çekti ki bu da acayip bir şeydi. Ve 300 adama hediyeler verip hakire bir yorga beygir koşumuyla birlikte hisse değdi.

Oradan yine atlara binip nice bin meşaleler ile Osmanlı mehterhanesi ve Efrasiyab mehterhanesi fasılları olarak akşamdan sonra büyük alay ile Bükreş şehrine gelip yataklarımızda istirahat ettik.

Bükreş şehrinin külliyatı şehrengizinin tamamlanması:

.....(2 satır boş).....

Makam ve mertebe sahiplerinin isim ve sıfatları

Evvelâ hepsinden melik baş logofettir ki bütün boyarın, yani bütün hâkim beylerin başıdır, tüm vilâyetin mührü onun elinde durur.

Sonra küçük vornik; tüm vilâyetin yarısı onun hükmündedir ki gelen davaları o dinler.

İkinci vornik: Vilâyetin bir yarısının davasını da bu dinler.

Baş hatman: Tüm vilâyet askerinin baş serdarıdır.

İkinci hatman: Bu da vilâyetin askerlerini toplar.

Postenlik: Beyin kapucular kethüdasıdır.

Behranik ve kopar: Bunların ikisi beyin kendi mutemetleri olup daima bunların ellerinden şarap içer.

Vistiyar: Beylerin yanında kılıç tutar silâhdar gibidir.

Viştibar: Bütün mala defterdardır.

Komsin: İmrahordur.

Zihnigar: Arpa eminidir.

Üçüncü logofet, yani tezkirecidir, ama Müslüman divan efendisi başka vardır.

Uşar: Başkapucubaşıdır.

Şatrar: Çadır mehterbaşıdır.

Kamaraş: Bey hazinedarıdır.

Armaş: Asesbaşıdır. *Allah saklasın* suçlulara bunlar işkence ettiklerinde Erdel diyarında bile öyle işkence edemezler.

Ustolnik: İskemleci.

Ustonik: Çaşnigirbaşıdır.

Vetah: Çavuşlar kethüdasıdır.

Boyar: Nahiye beyleridir.

Porkalab: Yine hâkimlerdir.

Koçlar: Kilarcıbaşıdır.

Medeninkar: Sofracıbaşıdır.

Selçar: Kasapbaşıdır.

Darabans ağası: Yeniçeri ağasıdır.

Vamoş: Gümrük eminidir. (---) (---) (---).

Nice bin çeşit böyle terimleri vardır ama bununla yetindik. Bu yazılı olanlar vilâyetin nizamı intizamına padişah tarafından hâkimlerdir. Bu sayılan mertebe sahipleri tamamen pak ve müsellah asker kısmıdır, ama yaya tarabans askeri çoktur. Bunların bütün sancak ve bayraklarında iki kanatlarını açmış şahin kuşu resmi taşırlar ve her mertebe sahiplerinin koşlarında (askeri birlik) bir gibi davullar çalınıp alay alay olup pür-silâh giderler.

Penez adlı akçelerinin hatların bildirir: Eski zamanda Osmanlıların ortaya çıkışından önce bunlar da başka krallık idi. Altın ve gümüş madenleri olmakla pahka adlı beşlik, porkab adında altın ve tabka adında guruş keserlerdi. Osmanlı eline geçeli sikkeleri kaldırılıp ancak bakırdan penez adlı akçeleri vardır. Bükreş şehrinde ve Tirkoviş şehrinde kesilirdi. Şimdi onu da kesmez olup eski penezleriyle ve Erdel penezleriyle alışveriş ederler. Penezlerinin bir yanında beylerinin ismi ve kenarlarında tarihleri var. Bir yanında Hazret-i İsa sureti ve tarihi yazılıdır.

Eflâk-ı Âk kavminin dilini bildirir

Gerçi Boğdan kavmi ile bunlar da İsevîlerdir, ama mezheplerinde bazı şeyleri birbirlerine aykırıdır ve dilleri de yine birdir. Ama bazı kelimeleri aynı olmayıp başka türlü kelimeleri vardır. Mesela mal hesap ederken akçe saymaları böyledir. Evvelâ,

unu	*doy*	*tiri*	*patrı*	*şins*
1	2	3	4	5
şyes	*şapti*	*optı*	*novı*	*zeş*
6	7	8	9	10
şu una	*şu doy*	*şi tiri*	*şi patrı*	*şi sinis*
11	12	13	14	15
şi şes	*şi şapt*	*şi obt*	*şi novı*	*doy ziş*
16	17	18	19	20
tiri ziş	*patru ziş*	*siniş ziş*	*şes ziş*	*şabti ziş*
30	40	50	60	70
obtı ziş	*novı ziş*	*o suta*		
80	90	100		

Bu hesapları Leh diline, Erdelistan Ulah'ına, Tot ve Korol diline benzer.

(---) (---)	(---) (---)		*pina*
Allah ismi	peygamberler ismi		ekmek
apa	*karin*		*pirinza*
su	et		tulum peyniri
kaş	*mel*		*unt*
kaşkaval peyniri	bal		yağ
farına	*oçetu*		*labti akru*
un	sirke		yoğurt
oye	*purun*	*meri*	*peri*
koyun	erik	elma	armut
iskoruşe	*porum birel*		*çoma*
üvez	göğem yemişi		üzüm
persiş	*şireş*		*yeşina*
şeftali	kiraz		vişne
nuka	*ovu*		*gayna*
ceviz	yumurta		tavuk
gayna nurşaka	*gınska*		*porump*
Mısır tavuğı	kaz		güvercin

zin koç şedi gel otur buraya ***[103a]***	*ıskolıde duç* kalk var git	*dadi orç* getir arpa
nuya duça getirmem	*adu kırıv* getir buğday	*adu ovız* getir yulaf
adu pay getir saman	*adu malay* getir darı	*vaka* inek
buğ öküz	*bi pol* su sığırı	*bey çil* buzağı
kapra keçi	*mil* kuzu	*ursu* ayı
lup kurt	*hulpe* tilki	*yepule* tavşan
oğarka dişi tazı	*fata* kız	*baba* karı
purunk oğlan	*nevasta* gelin	*gazta* ev sahibi
düj koca	*fıtı ten pizda mınata* valideni filân edeyim	
fıtı tan kurul edebde götünü filân edeyim		*kul kat* yat aşağı
fıtıt ba sorta kız kardaşını filân edeyim	*unda duç jupun* nereye gidersin ağam	*iskol* kalk

Bunun benzeri nice kere yüz bin boş sözleri vardır, yazmadık, ama âlem seyyahı ve insanoğlu nedimi olup dünyayı dolaşan kimselere her dilden biraz bilmek gereklidir ki senden hoşlanmayıp aleyhine bir söz söylediklerinde anlayıp uyanasın. Yol sormak, yiyecek ve içecekten bir şey isteyecek kadar bilmek elbette seyyahlara lazımdır, rahat ola. Her şeyin bilgisizliğinden bilgili olmak yeğdir.

Özellikle böyle kâfiristana düşesin, elbette az çok dillerini bilmek lazımdır, ama söylememek iyidir. *Yüce Allah bizi nefislerimizin kötülüklerinden ve dil sürçmelerimizden korusun. Allahu Taâlâ, kendisini ilgilendirmeyen şeylerden uzak duran kimseleri ve bizi bağışlasın.*

Beri taraftan, bu Bükreş şehrini de gezip dolaşıp beyden Boğdan beyine, Bender kaymakamına, yalı ağası Akkirman ağalarına, Özü beyine, bizzat Kırım hâkimi olan Mehmed Giray Han efendime, oğlu Serdar Ahmed Giray Sultan'a, kalgay sultana ve nureddin sultana mektuplar ve hediyeleri aldık. Eflâk beyi hakire de 1 kese guruş, 1 samur lipâçesi kürk, 2 yorga at ve 2 beygir ihsan edip hizmetçilerime yirmişer altın, birer çuka, kumaşlar ve kılavuzlar verip,

Eflâk Vilâyeti'nde Bükreş şehrinden Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Bükreş şehrinden kalkıp kuzeye doğru ovalar, bayırlar ve çayırlar içinde bakımlı ve şenlikli 70 pare İrem Bağı gibi kırları 9 saatte geçip,

İkinci taht merkezi Tirkoviş şehrinin özellikleri

Ulah dilinde (---) demektir. Bunun da yapıcısı Cebel-i Elheme oğlu Ebu Kureyş'tir. Sonra Erdel kralı, Leh kralı ve nice krallara geçmiş bir vakıf şehridir. Bir kere Timur Han, bir kere Tohtamış Han ve nice kere Tatar hanlar bu şehri yakmış, yine imar etmişlerdir. Daha sonra (---) tarihinde Yıldırım Bayezid Han Ulah kâfiri elinden almış, kâfir yine istilâ etmiş, sonunda (---) tarihinde Süleyman Han fethetmiştir. Eflâk beylerinin bir tahtı da budur.

Daha önce büyük bir şehir imiş. Bu güzel diyarda çok dolaşmışlığımız vardır, ama bu şehri görmemiş idim. Hâlâ şimdi viran buldum, henüz imar etmededirler. Meğer 1071 [1661] tarihinde Eflâk beyi olan Mihne Cüvan Bey isyan edince bütün Müslüman bezirgânları kırıp mallarını alıp Yergöğü Kalesi'nde Serdar Fazlı Paşa'yı ve üç veziri kapatmıştı. Bu hakir Boğdan Vilâyeti'nde Yaş şehrinde Tatar askeriyle Burunsuz Kostantin adlı kefereyi Yaş altında bozup kırdığımızdan sonra Eflâk diyarında akın ve çapul bırakıp Eflâk diyarını yakıp ganimet malları ile nice bin esirler almıştık. Bu sırada bu Tirkoviş şehrini de Konakçı Kara Ali Paşa ile Dobruca ve Deliorman askerleri ansızın basıp sayısız mallar alıp şehrini yakmışlar. Hâlâ 500 kadar şindire tahta ve saz örtülü evleri henüz imar olmadadır. Ancak 9 adet kale gibi kârgir manastırları kalmış, bağ ve bahçeleri de viran idi.

50 kadar dükkânları ve 2 adet hanları var. Şehrin zemini yüksek bir yerde bulunmuş. Suyu ve havası gayet güzeldir, zira Erdel Vilâyeti yaylaklarına gayet yakındır. Allah'ın hikmeti biz burada bir gün bey, boyar bey büyük vornikte konuk olup safâlar sürerken Âsitâne-i Saadet tarafından bir kefere ulak gelip "Bey mazüldür, Espir Debecioğlu (---) Bey'e Eflâk Eyaleti sadaka olundu" deyince hemen kâfirler, kaymakam, boyarlar ve vornikler şaşırıp hemen ulağı Bükreş'te mazül olan (---) Bey'e haber gönderdiler.

Hemen ertesi gün büyük alay ile yeni bey olan Espir Debecioğlu (---) Bey iskemle ağası ve sancak ağasıyla gelip bu ikinci taht merkezi Tirkoviş'de *[103b]* iskemle ağasının padişah tarafından gelen iskemle üzerine oturup önüne padişahın ihsan ettiği tuğları, sancak ve bayrakları koyup eline topuzunu alıp büyük divan kurunca bütün mertebe sahibi boyarlar beye biat edip herkes mertebesinde durup, mal toplamaya başlayıp hakir kılavuzlarımla hayırlı olsuna vardığımda,

"Hay canım Evliyâ Efendi, bre safâ geldin. Yâ biz seni Beç kralından Alman vilâyetlerine gitti işittik. Bre sen hoş geldin" diye başımdan geçenleri ve 7 krallık yeri iki buçuk yılda seyahat ettiğimi bir miktar anlattığımda çok hoşlanıp hakire bir konak döşetip ulûfe ve tayinatlar verip tam bir hafta onunla da zevk ü safâlar ettik. Daha sonra oradan da Boğdan beyine, Tatar hana ve hanzâdelere mektuplar ve 2 yorga, 3 beygir, 2 çuka, 2 kumaş, 300 guruş ve kılavuzlar alıp,

Boğdan Vilâyeti üzerinden Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ **Tirkoviş**'den çıkıp doğu tarafa 7 saatte gidip,

Çarpa Köyü menzili: Eflâk beyi hassı olup 500 haneli bir bakımlı, şenlikli, bağlı ve bahçeli köydür.

Tanrı eseri acayip seyirlik: Bu köyde bir acayip ve garip şekilli, korkunç görünüşlü, çirkin çehreli bir kefere gördüm. Bütün uzuvları yerinde, ama başı tahta gibi yassı, ama burnundan ensesine doğru yassı. Ve bir kulağı, bir gözü ve bir kaşı tahtanın bir tarafında ve öbür kulağı, bir kaşı ve bir gözü tahtanın sağ tarafında. Sanki alnı olacak yeri, ağzı, burnu ve çenesi tahtanın kenarında. Tahtanın iki tarafında ikişer tane deve

dişi gibi dişleri dışarı çıkmış, ama boynu yeri biraz tahta gibi yassı başından kalınca yaratılmış ve kulakları iki tarafta fil kulakları gibi olup daima kulakları tek parça gibi oynar. Kulakları içinden neft yağı gibi bir sarı su akıp sinekler üşüştüğünden kulakları oynar. Gözleri ügü kuşu gözleri gibi yuvarlak, ama o kadar hoş ve sürmeli kirpikli nergis gözleri var ki gören hayran kalır. Ve kaşları ağzındaki bıyıklarına karışmış, sanki kaşı bir bıyık gibi yaratılmış. Ancak sakalı yeri, yani çenesi tahta gibi yassının bir kenarında olmakla sakalında 40-50 kadar kıl vardır. Ve her ne bulursa yer. Bir manastır önünde oturup tüm gelip giden kefereler buna yiyecek ve içecek getirirler. Genellikle buğday, arpa ve samanı çok yer. Fil ve camız kadar su içip kalkıp çarşı pazarda gezip arı gibi vızlayıp konuşur. Hatta yattığı zaman arkası üzerine yatar, başka şekilde yatamaz, acayip hikmettir. *"Allah her şeye kâdirdir."* [*Kur'ân*, Bakara 20, 106].

Bunu da seyredip oradan Prahova Nehri'ni geçip,

Sirinba Köyü menzili: Boyarlı bir mamur köydür ve bir yüksek manastırı var.

Oradan 5 saat yine doğuya gidip **Yaloniçse Nehri'**ni atlar ile geçip 6 saat daha doğu tarafına gidip,

Gergiçse kasabasının özellikleri

Daha önce gayet mamur iken görmüştük, ama 1071 [1661] tarihinde Boğdan ve Eflâk isyan ettiklerinde hakir Boğdan'ın Yaş şehrinden Tatarlar ile çapul civerip bu mahalle geldiğimizde bu Gergiçse Kasabası'nin ganimet malını alıp yakmıştık. Hâlâ henüz mamur olmadadır. Bir ovada bulunup bağlı bahçeli, 2 manastırlı ve 50 adet dükkânlı Eflâk şehridir. Boyar hâkimi Eflâk beyinin kâğıdına uyup bütün yiyeceklerimizi, içeceklerimizi ve günlük birer guruş harcırahımızı verip izzet ikram etti.

Oradan kalkıp Prahova Nehri'ni tekrar geçip ve bir sahrayı (---) saatte doğu tarafa geçip,

Buzav Kasabası

Bu da başka boyarlıktır. Burada da çok çok izzet ikramlar edip bir gece rahat olduk. Bu şehir bir düz, geniş ovada 500 haneli, biri yeni yapı ve biri eski yapı 2 manastırlı, 100 dükkânlı,

bağ ve bahçeli şirin kasabadır ama mahbûb ve mahbûbeleri daha fazla şirindir.

Oradan kalkıp yine doğu tarafa giderken hemen şehir kenarında Buzav Nehri'ni atlarla ayaktan geçip (---) saat mamur ovalarda,

Güzel Rimlik şehrinin özellikleri

Bu da başka boyarlıktır. Hakiri boyar bir mükellef saraya kondurup izzet ikramlar etti. Bu güzel şehir, Rimlik Nehri kenarında ve bir yayla yüksek dağın eteğinde, bağlı ve bahçeli şehirdir. 6 adet manastırı var ve 500 kadar dükkânlarında kızlar oturup kâr ederler. Burada hâkim olan boyardan ulûfe, kılavuzlar ve 2 talika araba alıp seyishanelerimizin yüklerini arabalara yükledik. Oradan yine doğu tarafa (---) saat giderken bir yağmur ve sıkıntı ile büyük bir ova içinde giderken,

Güherçile madeni menzili

Bizler de gelip konunca yağmur dinip bir açık hava olup çevrede gezinip dinlendik. Daha önce bu uçsuz bucaksız ovada Eflâk ve Boğdan kralları 40 gün 40 gece savaşıp hepsi birbirlerini kılıçtan geçirmişlerdi. Leşleri büyük bir dağ gibi yığıp üzerine toprak örterler, henüz yüksek bir dağdır. Bu dağ eteğinde bir maksure çit içinde başka bir emin oturup bütün o köy reayaları vergilerden muaf olup o dağdan *[104a]* reaya güherçile çıkarıp barut ederler.

Ama bunda bir hikmet var. Eski zamanda bu dağa gömülen kâfir kemikleri çıkıp o da güherçile olmuş bulunup kazanlarda kaynatıp beyaz güherçile olur. Hatta bu hakir İsveç kralı vilâyetini gezerken kâfirler insan kemiklerini yakıp külünden beyaz barut yaparlardı. Bu barutla kurşun attıklarında asla barutundan kara duman çıkmayıp tüfengi ses vermeden kurşun menzili vururdu. Bu Eflâk Vilâyeti'nde bu adamların kemiklerinden güherçile olduğunu görüp şaşırdım. Bu güherçile madeni üzere başka emin oturup hayli gelir elde eder. Bunu da seyredip yine doğu tarafa 4 saatte,

Büyük Fohşan şehrinin özellikleri

Karşı karşıya iki büyük şehirdir ki ortalarından Kovel Nehri akar. Beri Eflâk tarafındakinin hâkimi Eflâk beyi tarafındandır. Köprünün karşı tarafındaki şehrin hâkimi Boğdan beyi bo-

yarıdır. İki tarafında yeni yeni yapılmış süslü şehirlerdir ki daha önce 1071 [1661] tarihinde Tatar ile bu iki şehrini de harap edip bu hakir hayli av almıştım. Bu mahal ta kuzey tarafında Erdel diyarının Praşo dağlarına kadar bu Fohşan Suyu sınırdır. Öte tarafı Boğdan Vilâyeti'dir ki suyun doğu tarafıdır. Beri tarafı batı yönüdür ki Eflâk diyarı bu mahalde tamam olur.

Bu Fohşan Nehri yine Eflâk vilâyetlerinde Seykel Vilâyeti dağlarından gelip bu Fohşan şehri içinde çit köprüler altından geçip kıbleye doğru akıp Tuna Nehri'ne karışıncaya kadar yine doğu tarafı Boğdan ve batı tarafı Eflâkân Vilâyeti'dir. Bu iki vilâyet arasına bu nehir sınır olmuştur. Bu Fohşan Köprüsü'nün beri başında Eflâk beyi tarafından bir gümrük emini oturup gelen geçenlerden pazar bacı alır. Köprünün karşı tarafında Boğdan beyi emini gümrük alır, gayet büyük eminliklerdir. Bütün geçen keferelerden de haraç alırlar ki 200 bin guruş hasıl olur.

İki taraf şehri gayet mamur benderler olmuş. Hâlâ daha fazla imar olmada. Daha önce yakmıştık, hamd olsun şimdi yine imar olmuş gördük. İki tarafı beşer bin adet şindire tahta örtülü, sazdan ve saz örtülü tek katlı ve iki katlı mamur hanelerdir, ama çoğu tek katlıdır. İki tarafın yedişer adet kârgir yapı manastırları vardır. Tatar ile bu şehri bastığımızda nice bin kâfir bu kiliselere kapanıp hayli cenk etmişlerdi. Sonunda kiliseleri fethedip içindeki keşişleri ve diğer keferelerin kimini kırıp kimini zincirli esir etmiştik. Kiliseler öncekinden fazla mamur olmuş. Özellikle Eflâk sınırı tarafında Eflâk beyi olan Lağorveşli (?) adlı zimmî bey bir manastır yapmış. Gayet süslü, evkâfı çok ve içinde bir âbıhayat su kazmış ve bir imaret yapmış. Her gün buğday çorbası pişip Meryem Ana ruhu için zavallı miskin keferelere, yolcuların mümin ve gayrımüslimlerine birer ekmek ile adam başına birer çanak çorbası dağıtılır.

Bu hakir Alman diyarından sonra bu şehre kadar 7 krallık yeri geçip dolaştım, aşevi imareti burada da gördüm. Alman Vilâyeti'nde, Donkarkız ve Danimarka Vilâyeti'nde aşevi çoktur. Bu Fohşan şehrinin Eflâk tarafı köyleri mamur ve bolluk olup bu Fohşan'a pek yakın köyler olduğundan bu Fohşan şehri gayet mamur ve süslü olmadadır.

Fohşan şehri panayırının anlatılması

Bu şehrin Eflâk tarafında yılda bir kere yaz panayırı vardır. Ve yılda bir kere Boğdan tarafında güz pazarıdır. Bu hakir şimdi Eflâk tarafındaki Temmuz pazarına rast gelip acayip ve garip seyirler ettim ki yedi iklim dört köşeden yüz binden fazla kara şapkalı ve renkli çuka kalpaklı ta Kılbarak'tan, Kozak Vilâyeti'nden, Çin Maçin Fağfur ve Mâhan Vilâyeti'nden insanlar metalarıyla gelip nice bin çalaştan, çadırdan ve kilimden dükkânlar yaparlar. Şehir kenarındaki kârgir yapı dükkânlarda zengin kefere tüccârları dîbâ, şîb, zerbâf, atlas, kamhâ, hârâ ve dârâyîlerini satıp yük çözüp yine yük bağlayıp kırk gün kırk gece çok canlı İsevî pazarı durup herkes nadir mallarını satarlar.

Ama Eflâk tarafında 500 adet dükkân ve Boğdan tarafında yine 500 eski dükkân olup onlarda da yine alış satışlar olur. Onlarda da zer-ender-zer zerdûz mallar sayısız ve kıyassız bulunup kırk günün üç gün üç gecesi nice yüz bin kandil, çerağ, fener, meşale, balmumu ve yel mumu ile çarşı pazarı ışıl ışıl edip her diyarın sazcıları ve çalıcıları köşe köşe erganun, nakus, zümmer ve luturyan boruları çalıp nice bin fahişelere de sazlı ve telli fasıllar çalıp can sohbetleri edip zevk ü safâlar ederler ki bir diyara mahsus değildir. Hakir bunları üç gün üç gece seyredip Eflâk Vilâyeti'nden karşı tarafa geçerek Boğdan şehri boyarından kılavuzlar alıp,

Boğdan Vilâyeti sınırı

[104b] Evvelâ Fohşan şehrinden doğu tarafına 3 saatte gidip,

Pokna Nehri'ni atlar ile geçtik. Bu nehir Seçova dağlarından gelip Tuna'ya karışır. Oradan (---) saat daha gidip,

Siret Nehri: Eflâk Vilâyeti ile Leh Vilâyeti arasından doğup güney tarafa Boğdan Vilâyeti içinden akarak Tuna Nehri kenarında Kalas Kalesi'ne yakın Tuna'ya karışır. Hakir bu Siret-Nehri'ni gemiyle sıkıntı çekerek geçip (---) saat daha gidip,

Teküç şehri: Bunda Boğdan boyarı oturur. Bağlı ve bahçelidir, ama dükkânsız ve manastırsız Birlad Nehri kenarında bir küçük kasabacıktır, ama köyleri gayet mamurdur. Birlad Nehri yine Boğdan dağlarından gelip Siret Nehri'ne karışır.

Oradan yine doğu tarafa (---) saat Birlad Nehri kenarınca

geniş bir öz içinde tamamen bağlı ve bahçeli yüz pare mamur köyleri geçip,

Birlad Kasabası: Bunun da hâkimi Boğdan boyarıdır. Şehri bir sarp bayır üzre 200 tahta şindire ve saz örtülü evlerdir. 200 dükkânı ve bir bayır eteğinde kale gibi manastırı var, ama bağları ve bahçeleri yoktur. Bundan da kılavuzlar ile arabalar alıp 6 saat yine anılan Birlad Deresi özü içinde gidip o dere içinde Birlad Nehri sol tarafta dağlar içinde kalıp yine ol öz içinde 4 saat gidip,

Vasiluy Nehri: Bu nehir de Boğdan dağlarından gelip Tuna Nehri'ne karışır. Atlar ile geçilir bir küçük sudur, ama âbıhayattır. Yine bu Vasiluy Suyu kenarınca gidip,

Vasiluy Kasabası

Boğdan toprağında boyar hükmündedir. Şehri bir bayır üzerinde olup bağsız, bahçesiz, çarşı pazarsız, 300 tahta ve saz örtülü evli ve bir mamur kiliseli şehirdir. Bu mahalle gelinceye kadar Birlad Deresi tamam olmadı.

Yine bu şehir boyarından arabalar ve kılavuzlar alıp gece yarısı mehtapta kalkıp yine Birlad Deresi'yle 6 saat gittik. Sabahısı yine Birlad Deresi sol tarafımızda kaldı. Doğu tarafında karşımıza Iskıntı Deresi gelip Birlad Deresi'ne karışır. O Iskıntı Deresi'yle 2 saat gidip,

Iskıntı Kasabası

Bunda da Boğdan boyarı hükmeder. Yapıları yüksek ve topraklı bir bayır üzerinde 300 adet tahta ve saz örtülü evleri, dükkânları ve manastırları var, ama şehrinde bütün adamları vebadan dağlara kaçtıklarından hayli yol zahmeti çekmişken orada konuk olamayıp yine doğu tarafına dağlar ve ağaçlı ormanları geçip (---) saatte mecâlsiz gidip,

Galata Kasabası menzili: Boğdan tahtı olan Yaş şehri gölü kenarında başka boyarlık, mamur haneli, çarşı pazarlı, bağ, bahçe ve mamur manastırlı güzel kasabadır. Gölü dolaşıp 1 saatte,

Kalleş Boğdan keferesi taht merkezi, yani eski mamur belde, Yaş şehri

Daha önce (---) tarihinde Lipul Bey oğlu İstifan Bey'i Enderun'dan Boğdan beyi edip Burunsuz Kostantin ile bu Yaş

şehri altında Tatar ile Burunsuz Kostantin'e bir kılıç vurup Yaş şehrine İstifan Bey hâkim olduğu, Boğdan diyarı ve Eflâk Vilâyeti'ni yağmalayıp yerle bir ettiğimiz senede Yaş şehri özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştır. Ama şimdi bu gelişimizde (---) (---) Bey'le buluşup Eflâk beyinin ve Niğbolu müselliminin mektuplarıyla Beç Kalesi'nde Nemse kralının bu hakire verdiği aman kâğıdı ve tayinat defterlerini verdiğimde Boğdan beyi Nemse çasarının hattını yüzüne gözüne sürüp ayağa kalkıp hakire hayli saygı gösterip ikramlarda bulundu. Divan Efendisi Mehmed Efendi'nin konağına muttasıl hakire bir menzil döşetip ulûfe ve tayinatlarımızı bol bol verip üç gün istirahat ettik. Dördüncü gün yol mektuplarını boyarlarına, Bender beyine, yalı ağasına ve bizzat Tatar Han efendimize kulluk mektupları ile hediyeler verip ve 50 adet pür-silâh kefere kılavuzlar ve arabalar verip bir kese harcırah ve 100 altın hizmetçilerime verip,

Boğdan diyarından Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz menzilleri bildirir

Evvelâ Yaş'tan 3 saat gündoğusu tarafına gidip,

Jota Nehri: Leh Vilâyeti'nden gelir, bu mahalde Pijen Nehri'nden ayrılıp yine Pijen Nehri'ne karışır bir büyük sudur. Bu iki nehri bir gemi ile geçip 2 saat daha gidip,

Büyük Brut [Prut] Nehri: Leh Vilâyeti'nde (---) (---) dağlarından gelip (---) adlı mahalde Tuna Nehri'ne karışır, berrak sulu büyük nehirdir. Kenarında,

Sosora Köyü: Bir mamur köydür ki yüksek yapılı bir manastırı var, tüm Kazak Vilâyeti'nden gelen kefereler bunda konarlar. İnsanların geçit yeri, şenlikli bir köydür. Bu köy porkalabı bizi kondurmadı. Vamoş derhâl gemiler getirip büyük Prut Nehri'ni gemiler ile karşı tarafa geçtik, porkalab, vamoş ve boyar kefereleri bize karşılamaya çıkıp,

Harap Çuçora şehri menzili

Yaş şehrinden kalkan kervan, Yaş'a girecek tüccar, gelen geçen yolcular bu Çuçora Kasabası'na konar. Prut Nehri kenarında olmakla bütün gümrük bunda alınır, eski âdet budur. 70 yük akçe büyük iltizamdır.

Bu Çuçora Kasabası eski zamanlarda büyük liman şehir

imiş. Hâlâ sarayları, manastırları, çarşı pazarları ve tüm *[105a]* sokaklarının alâmetleri açıkta bellidir. Ancak Revan ve Bağdad fatihi Sultan IV. Murad Han zamanında Kazak ile Boğdan, bu iki cünüp askerler bu mahalde savaşırlarken Boğdan beyi olan Lipul Bey Kazak'a galip geleceği sırada, sabah vakti düşman kıran saba süratli Tatar yetişip bu mahalde Kazak'a ve Boğdan'a bir Cengiz satırı çeker ki hâlâ bütün kâfirlerin kemikleri dağı öbek öbek yığılıdır. Bu mahalde Kazak bir tabur çevirmiştir ki bir günde güçlükle dolaşılır. Bu büyük taburun fethinden sonra Tatar askeri bu Çuçora şehrini yakıp ganimet malıyla Kırım'a giderler. O zamandan beri hâlâ Çuçora şehri harap olup kasaba gibi bir yerdir. 100 hanesi, 2 kilisesi, 50 kadar dükkânları ve Prut Nehri kenarında gümrükhanesi olan kasabadır.

Hakir yine buradan da kalkıp doğu tarafına bayırlar ve dağlar ile **Dilsevar Dağı**'nı aşıp 8 saatte iki tarafı bayırlı bir öz içinde gidip,

Nestorol Nehri: Küçük sudur ki Leh dağlarından gelip Siret Nehri'ne karışır, ancak küçük sudur. O dere kenarınca giderek sol tarafımızda bir öz içinde Porkalab Köyü'nü geçip oradan yine (---) saat doğuya gidip,

Kişinev kasabasının şekli: Bu da bir mükellef boyarlıktır. Nestorol Nehri kenarında gayet mamur kasabadır ki sanki süslü bir şehirdir. 17 kilisesi var, manastırları yoktur, ancak dükkânçeleri çoktur. Bütün evleri saz örtülüdür. Bu vilâyet kırları genellikle saz ile örtülüdür. Hatta bağ ve bahçelerinde ağaçtan yapılma birer köşkleri olup fahişeleri gelip insanın dizine otururlar.

Bunu da geçip 5 saat doğu tarafa gidip,

Boboj Köyü, oradan **Sihara Köyü:** Yişinoç Nehri kenarında mamur köylerdir. Bu nehir de Leh Vilâyeti'nden beri gelip büyük Siret Nehri'ne karışır. Bu Sihara Köyü'nde bir gece konuk olup acayip zevk ü safâ ettik.

Oradan kalkıp yine doğu tarafa giderken,

Loçen Köyü, oradan **Bonareş Köyü:** Bir mamur köydür. Bunda akşamlayıp sabaha dek can sohbetleri ettik, zira bu köy Boğdan Vilâyeti'nin sınırı sonu olup Bender Sancağı toprağıyla komşu olduğundan reayası gayet itaatkârlardır.

Oradan doğu tarafa 3 saat gidip, Dâru'l-İslâm Vilâyeti Bender-âbâd Kalesi'ne ayak bastık.

Paşa Köyü: 300 haneli ve 2 mamur kiliseli Osmanlı köyüdür. Bender beyinin hassıdır ve voyvodası hâkimdir. Bütün reayaları itaatli Boğdan kefereleridir. Turla Nehri'ne yakın mamur köydür. Oradan yine (---) saat mahsullü ovalar içinde doğu tarafa meyillice gidip,

Süleyman Han yapısı kale, yani sığınak yeri Bender-âbâd Hisarı menzili

Bu kale daha önce 1067 [1657] tarihinde yapılış sebebi, tarzı tavrı ve şekliyle Leh memleketine Rakofçioğlu cengine giderken yukarıda (---) ciltte ayrıntılı olarak yazılmıştır. Burada tüm hayatta olan dostlar ile görüşüp kale ağasından kılavuzlar alıp doğu tarafa giderken **Yeni Köyü, Kopan Köyü**'nü, **Levonta Köyü**'nü ve **Livaza Köyü**'nü (---) saatte geçip,

Çöplüce Pazarı Köyü menzili, oradan **Sultan Sıvat Köyü,** oradan **Korkmaz Köyü,** oradan **Hacı Hasan Kışlası:** Bu mamur kasaba gibi köylerin tamamen Bender Kalesi toprağında yalı ağası hükmünde olduğu yukarıda 1061'de ve 1067 [1651 ve 1657] tarihlerinde tekrar tekrar yazılmıştır, ama şimdi,

Han Kışlası menzili adlı yere geldik. Burada yalı ağası oturur. Mehmed Giray hazretleri ki Kırım Vilâyeti hanıdır, meğer sefere gelip bu Han Kışlası'nda konmuş. Hemen bu kemter kulun canı yerine gelip vasıtasız efendim padişahım Mehmed Giray Han hazretlerinin huzurlarına varıp baş vurup Tatarca tuvatlar aytup tavalar edip başımdan çalmamı taşlayıp huzuruna baş koyup savu sağlayup gözümden sicim gibi yaşlar akarak mübarek ellerini öptüğümde Han,

"Bre kazaktaş yoldaş kardaşım Evliyâm, sen hoş geldin. Kaydan cüğürüp gelesin. Sen benim olum Ahmed Giray Sultan'ımla Uyvar seferinde ve Raba seferi bozkunluğunda bile olup sonra sen Alman kralına elçi paşa ile gitmişsin. Şimdi kaydan gelirsen?" dedikte hakir,

"Vallahi padişahım benim bu seferlerde maceralarım kopdur, ama Nemse kralında papintalar alıp Bahr-i Muhit kenarında Donkarkız Vilâyeti, Danimarka Vilâyeti, Lonçat Vilâyeti, Felemenk'de Amsterdam, İsveç Vilâyeti, Çek ülkesi, Tot Vilâyeti,

Macar ülkesi, Erdelistan ülkesi, oradan Osmanlı diyarı, oradan Eflâk Vilâyeti, oradan Boğdan Vilâyeti, kısacası padişahım Uyvar seferinden beri 7 krallık yeri ve nice ban ve herseklik vilâyetleri tam 3 yılda dolaşıp Allah'a hamd olsun padişahımın mübarek cemalini bu mahalde yine gördüm. Şimden geri öldüğüme gam yemem" deyip yine Han'ın elini öpüp diz dize oturup nice sohbetten sonra,

"Evliyâm, biz dahi bu Akkirman altında Kuban Bucak Tatarıyla Âdil Nogay Tatarlarını Kırım'a götür hatt-ı şerifi fermanıyla gelmişiz. Ama Allah bilir Tatar bizimle vuruş ede gibi" deyince hakir,

"İnşaallah padişahım Mekke Medine padişahının *[105b]* hatt-ı şerifiyle sizin Kırım askerine onlar karşı duramazlar. Eğer karşı çıkarlarsa hemen 40 kişi ile *Ve'l-âdiyât* suresini okuyup Nogay askeri üzere üfürelim, Allah'ın emriyle Kur'ân-ı azim havassı ile onlar bozulur, bizler muzaffer oluruz" dediğimden Han çok çok hoşlanıp hakire 2 at, 1 samur kafası don ve 100 altın ihsan edip Yalı Ağası Ahmed Ağa yanında hakire konak verip konakçımız Ahmed Ağa oldu.

Sözün kısası, Han hazretleri 3 gün 3 gece Nogay Tatarı ve Bucak Tatarıyla görüşüp tartıştı. Tatarlar yurdlarını bırakıp Kırım Vilâyeti'ne gitmeye asla razı olmadıklarında Han,

"İmdi karaşıları biz sizi geçen günlerde gelen hatt-ı şerif mucebince sizi urup şapup elbette Kırımğa götürürem" dedikte Nogay ve Bucak Tatarı,

"Eğer Han'ım, kâdirsen bizi Kırımğa götür. Seninle uruş edip barımız da kırılup senin leşkerini ve seni sokamız. Bildiğinden kalma" deyip gittiler. Ertesi gün oldu, Nogay'dan bir Tatar seher vakti gelip Han'a,

"Padişahım, mina, yani işte Nogay ve Yalı Tatarlarının barı da atlanup sadaklı ve savatlanup hanımın üstüne cav düşmeğe hazır gittiler" diye Han'ı haberdar edip o an Tatar kayboldu.

(---) tarihinde Akkirman yakınında Mehmed Giray Han'ın Âdil Nogay ve Bucak Tatarıyla cenk ettiği vuruşu bildirir

Bu ayın (---) günü hemen Han da Kırım askerinin Naraği, Mansurlu, Şirinli, Sincivitli ve dahi Olanlı, Arkınlı, Dayirli,

Kerşli, Çikişke ve Arbatlı askerleriyle hemen 87 bin adet *"Benim, diğeri değil!"* diyen sadaklı, savatlı ve koş kol atlı zor batır yiğitler ile atlanıp hazır tohtadılar (durdular).

Öte tarafta da Âdil Nogay ve Bucak Tatarı 40-50 bin asker ile han askerine karşı durup hemen ilk cenkte Nogay askeri at başı beraber olup "yov yov" sesleriyle han askerinin kapukulu üstüne düşüp iki baştan Müslüman askerler birbirlerine girip öyle ok yağdırdılar ki güneşin tesiri yere eser etmeyip er narası ve at kişnemesi göklere ulaşıp tam üç saat büyük vuruşma ve çarpışma oldu. Sonunda Han tarafı *Ve'l-âdiyâtı dabhan* suresi hürmetine Nogay Tatarları bozguna uğrayıp alacıkları ve birliklerine kaçınca Kırım askeri Nogay kavminin ardına düştüler. Nogay'ın çoluk çocuğu obalarına vardıklarında Nogay kavmi kadınlarından utanıp öyle bir bağırış, çağırış ve feryatlı savaş olmuştur ki Hûşeng Şah, Cengiz Han, Tohtamış Han, Timur Han ve Mengli Giray Han'dan beri böyle bir şiddetli savaş olmamıştır. Zira bir yanında Âdil Giray askeri ve bir yanında obalardaki avrat ve oğlan Kırım Badrağı kavmi başına üşüşüp evvelki cenkten fazla bu obalar içinde Kırım askerinin çoğu şehitlik şerbetini içtiler.

Han da bunları engelleyemeyip öğle vaktinde Nogay askerinden el kaldırır kalmadı. Bütün Nogay'ın obalarını yağmalayıp nice bin temiz, el değmemiş, kızların bekâretini giderip zavallı gül-çehre kızların sinirinden kanları akarak nice bin adet evli kadınlara kocaları önünde tecavüz edip o kadar çok mal menal alıp o kadar çirkin ve utandırıcı işler olmuştur ki bu çirkinliği Hülâgu Tatarı Bağdad'a, Buhtunnasır Safet'e, Kudüs'e ve Mısır'a etmemiştir.

İki tarafın savaşmasının sebebi

Daha önce bu Âdil Nogay kavmi, Şıdak Nogay, Urumbet Nogay ve Kör Yusuf Mirza Nogay elleri Kırım Adası vilâyeti dışında Or Kalesi'nden dışarı Heyhat Ovası sonunda Kırım'a bitişik yerlerde konup göçüp zevk ü safâ edip hanlara otlak hakkı verip Kırım diyarını ve Osmanlı vilâyetlerini yağ, bal, sığır, koyun ve kuzu ile ve Kazak, Moskov, Leh ve Krakov vilâyetlerinden aldıkları esir ve ganimet malıyla İslâm ülkesini zengin ederlerdi.

Allah'ın hikmeti (---) tarihinde Kalmık padişahlarından Taysı Şah ve oğlu Ormit Şah, Koba Kalmah Şah ve Moyinçak Şah Çin, Fağfur ve Mâhan vilâyetlerinde şiddetli kıştan ve etrafında olan İslâm kavmi kuraktan kaçıp "Moskov Vilâyeti'ne gelip yerleşelim" diye birkaç sene konarlar. Orada da kabarıp isyan edip Moskov diyarında reaya olan 12 kere 100 bin ümmet-i Muhammed Heşdek kavmi gece gündüz bu Kalmık padişahların çapa çapa Kalmık'ın malları kalmaz. Sonunda Edil Nehri'ni Saray şehri yakınında karşı Heyhat Ovası'na geçerler. Oradada kışın sertliğinden ve Ulu Nogay derdinden ve bir yanında Kuban Nehri kenarında yerleşik olan Çerkes kavmi ve Dağıstan askeri derdinden Azak Kalesi altına gelirler. Orada da Osmanlı askeriyle cenk ederler. Sonunda Azak muhafazasında olan *[106a]* Gürcü Mustafa Paşa ile savaşıp kendilerinden 70 mirza ve Moyinçak Şah ölür. Cenâb-ı Bârî yârî kılmayıp Azak Veziri Mustafa Paşa da Kalmık elinde mızrak ile şehit olur. Sonra Kalmık küffarı Azak altında Diri Ten Nehri, Ölü Ten Nehri ve Moyin Sularını yaldadıp geçerler. Oradan Kırım dışında yerleşik Âdil Nogay, Urumbet Nogay ve Şıdak Nogay ellerini vurup sayısız kıyassız mallar aldıktan sonra melun Kalmık yine Azak tarafına giderler. Bu kötü durumu Âdil Nogay ve diğer Nogay mirzaları Mehmed Giray Han'a bildirirler. Mehmed Giray Han,

"Ne çare biz dahi korkarım ki bir gün bu isyancı Benî Asfer, Kalmık Kırım Adası'na Or ağzından içeri yahut Çikişke ve Arbat boğazlarından içeri girer. Bizi Köprülüoğlu Uyvar seferine davet etmiş. Biz Kalmık'a cevap nasıl verip sizin için intikam alayım" deyince hemen Nogay kavmi,

"Hikmet haberini Lokman'dan aldım" deyip Han'a otlak hakkını vermeden bir gün geçip menzilleri katederek Kılburun Kalesi'ne, oradan Özü Nehri'ni gemilerle geçip Özü Kalesi'ne, oradan beşinci günde Turla Nehri'ni geçip Akkirman nahiyelerinde yerleşirler, Bender beyine, yalı ağasına ve Bucak Tatarı'nın ot ağalarına haklarını verip susup yatarlar. Ama birkaç ay geçince rahat durmayıp Boğdan ve Akkirman'ın reayalarından nice bin hayvan çalarlar. Yol kesmeye başlayıp yollar güvenli olmaz oldu.

Bütün reaya saadetlü padişaha şikâyet edip derhâl Tatar Han'a Kapucularbaşı Halil Ağa eliyle hatt-ı şerif gelip,

"Sen ki Mehmed Giray'sın. Nogay eşkıyalarını Akkirmanım toprağından kaldırıp Kırım Vilâyeti'ne koyasın" diye ferman gelince derhâl Mehmed Giray Han kalgay sultan ile Kırım'dan 40 bin asker gönderir. Nogay kavmi yerlerinden bir ayak ayrılmayıp kalgay sultana dahi deyip derler ki:

"Biz padişaha kul olup arabalarımızı kırıp her köye beş evli yazılıp Akkirman'da Sultan Bayezid Han reayası kaydolunduk" diye kalgay sultana emirler ve hatt-ı şerifleri gösterirler.

Kalgay Sultan Nogay Tatarı'nın kalkmadıklarını Han'a bildirir, ama "Ellerinde ferman vardır" diye söylemez.

Hemen Kırım'dan Han 87 bin asker ile o gelen hatt-ı şerife uyup Akkirman altında Nogay kavmiyle cenk edip Nogay'ı yağmaya vurup kırıp geçirip yağmaladığı ve savaş olmasının kaynağı, sebebi kısaca budur. Allah'ın hikmeti bu savaşta bulunduk, ama Allah'a ayandır bu Nogay kavminin hardal tanesinden bir şeylerine el sürmedim. Özellikle ganimet mallarının seçkin yerlerinde bulundum ve hizmetçilerimin aldığı eşyaları da taşıyıp onlara da asla bir tane, bir dank ve bir dinar aldırmamışımdır. İleri görüşlü Mehmed Giray Akkirman askerinin köylerini yağmalattırmamıştır. Sonra bu hakir Han ile,

Akkirman altından Kırım Vilâyeti'ne gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Han Kışlası'ndan,

Yanık Kalesi menzili: Daha önce (---) tarihinde anlatılmıştır. Bir Yanık Kalesi de Nemse çasarı elinde Tuna Nehri kenarında vardır, ama bu Yanık, Turla Nehri kenarında Osmanlı elindedir. Bu Yanık Kalesi'nin önünde Turla Nehri'nden bir ark akar. Onun ağaç köprüsünden bütün Tatar ve tüm yağmalanan Nogay kavmi çoluk çocukları ve yüz binlerce hayvanlarıyla köprüden geçip (---) saat kamışlık, sazlık ve bataklık içinde Turla kenarıyla gidip,

Mayak Geçidi menzili

Tatar kavmi bu mahalle Mayak Geşivi derler. Turla kenarında bir heybetli geçittir ki derya gibidir. Han bu mahalde gemiyle Turla'yı geçip karşı tarafta bir küçük çadır ile konakladı.

Sonra bütün Tatar askeri hemen Turla Suyu'na vurdular. Hakir de Allah'a sığınıp iki at ile dalıp esenlikle karşıya geçtim. Hamd olsun *Kelâm-ı izzet*im, nice kitaplarım, Eflâk ve Boğdan beylerinin Han'a verdikleri mektupları ve hediyeleri asla ıslanmadı. O mahalde hediyeleri ve mektupları Han'a teslim ettiğimden çok hoşlandı. Eflâk ve Boğdan beylerinin rahatlıklarını sorup güzel hâllerini ve doğru hareket ettiklerini arz eyledim.

Bu kadar kere yüz bin hayvan bu Turla Nehri'ne girdiklerinde Turla Nehri derya gibi göllenip sanki akmaz oldu. Hemen bütün salt atlı Tatarların kazaklanmış adamları göllenmiş suyun alt yanından geçtiklerinde Turla Nehri gibi büyük deniz atlarının karınlarına çıkıp çıkmayıp göz açıp kapayıncaya kadar zorluk çekmeden geçtiler. Ama zavallı koyun, sığır, diğer hayvanlar ***[106b]*** ve insanlar bağırıp çağrışarak bir hay huy ile geçmişlerdir ki Dirilme Günü'nden bir belirti idi.

Beri tarafa geçenler selâmetle alacıklarını ve derim obalarını kurup esvaplarını kurutmaya başladılar. Zira yağmalanan Nogay kavminin çoluk çocuğu çok idi. Nice at, koyun, sığır ve nice insan boğuldu. Bu mahalde,

Mayak Baba Sultan ziyareti

Tatar dilinde Yağlı Baba demektir, zira bir kere bu azizden vilâyet halkı bir keramet isterler. O da buyururlar:

"Bizde bir şey yoktur. Boş torba gibi bir kişiyim. Ve evliyâlara keramet göstermek kadınların aybaşı göstermesi gibi bir şeydir ve âhirete intikal etmek görünür. Varın kuzular bende bir keramet yoktur" diye ricalar eder. Sonunda ellerinden kurtulmayıp hemen o sırada Turla Nehri'ne bakıp,

"Ey büyük nehir, Allah'ın emriyle saf yağ, sarı semin ak" deyince Allah'ın izniyle o an Turla Nehri sarı say yağı akmaya başlayıp üç gün üç gece yağ akıp Karadeniz'in yüzünü yağ bürür. Akdeniz'e bile yağ akıp deniz kıyısında olan bütün şehirlerin halkı o kadar yağ toplarlar ki anlatılmaz. Böyle keramet gösterince ruhunu teslim edip orada defnederler. Sonra üzerlerine eskinin hanları bir kârgir yapıdan bir türbe yaparlar, hâlâ orada yatmaktadır. Yanında nice şehitler de gömülüdür.

Eski zamanlarda bu Mayak Baba Sultan yakınında bir sağ-

lam kale var imiş. Yapı kalıntıları hâlâ açıkça bellidir. Hâlâ burada otlayan hayvanların yağı öyle çok olur ki Mayak yağı diye yeryüzünde meşhur olup ham amber gibi güzel kokulu saf yağdır. Ve burada otlayan koyunların nice bininin dişleri altın gibi sarı olur derler, ama hakir görmedim. Nice gaziler bu vadilerde kimya otu vardır, derler. Hatta nice kere Leh ve Frenk kâfirlerinin bu mahalden ot ve bitkiler topladıklarını görmüşlerdir.

Buradan yine Han ile kalkıp kuzey tarafa Karadeniz kıyısıyla 15 saat gidip,

Büke Bulağı menzili

Hoca Bay'ın bükesinin koyunları bu yurtta otlarmış. Onun için Büke Bulağı derler. Tatarcada büke hatun kadıncıklara derler. Bozulmuş meşhuru kadıncıktır, ama aslı hatuncuktur. Daha sonra Büke Bulağı'ndan bütün Tatar askeri ile batı tarafına, Kazak Vilâyeti içine gittiler ki Perezen Nehri'ni başından ayakla geçeler, zira deniz kıyısında gemiyle geçmek çok zahmetlidir. Onun için Kazak içinde Perezen Nehri'nin başına gittiler. Ama bu hakir Han ile gemilere binip Perezen Nehri'ni geçip (---) saat daha gidip,

Cankirman Kalesi, yani güvenli yer Özücan Hisarı menzili

Daha önce 1067 (1657) tarihinde geçtiğimiz yollar ve bu kaleler ayrıntılı olarak anlatılmıştır, tekrara hacet yoktur, zira o uğurlu senede bu Özü Kalesi'nde 440 bin Kazak ile 7 gün 7 gece savaştığımız da yukarıda (---) ciltte yazılıdır ki tekrar yazmaya gerek yoktur. Bu Özü Kalesi ağaları han için 100 parça gemi, kayık ve potlar hazırlayıp Han ve bütün asker gemilere bindiler. Askerin atları ve sığırları başına birer çeyrek ve koyun başına birer akçe alıp karşı tarafa geçtiler. Hakir de Allah'a sığınıp esenlikle geçtim. Karşı taraf ki Kırım toprağında Heyhat Sahrası'nın bir ucunda,

Kılburun Kalesi menzili

Bu da yukarıdaki cildin 1067 (1657) tarihinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Buradan kalkıp ılgar ile Heyhat Ovası ucudur ki bu Kılburun Kalesi'nde son bulur, bu ova içinde doğu tarafa gidip 15 saatte,

Kopkuyu Vadisi menzili

Özü Nehri ile Karadeniz arasında bir kumsal zeminde biraz tatlı kuyular olduğundan Tatar kavmi Kopkuyu derler, çok kuyulu yerler demektir. Yapı cinsinden bir şey yoktur. Ancak kâfirlerin yollar üzerinde pusu yerleri çoktur. Oradan kalkıp doğuya (---) saat gidip,

Sarıkamış menzili

Özü Nehri kenarında bir korkulu ve tehlikeli kamışlık yerdir ki Kazak kefereleri o kamışlık içinde saklanıp gelen geçenleri avlayıp esir ederler. Oradan yine doğu tarafa (---) saatte,

Çorga menzili

Özü Nehri ile Karadeniz arasında bir ince yoldur. Karadeniz taşsa yoldan atlayıp Özü Nehri'ne deniz karışır, eğer Özü Nehri taşsa Karadeniz'e karışır. Kılburun dedikleri bu ince yoldur, ama güvenlidir, zira Kazak saklanacak yerleri yoktur. Oradan yine doğu tarafına Heyhat yoluyla (---) saat otlu ve sulu yerlerde gidip,

Bahşeli menzili

Bunda da acı ve tatlı kuyular vardır. Nice asker burada yatmayıp ileride **Ken Kuyu**'yu geçip, *[107a]*

Baydipi menzili

Bir şiddetli kışta bu mahalde dipi ve borandan nice zengin adamlar soğuktan helâk oldukları için Tatar kavmi bu mahalle Baydipi derler. Oradan yine doğu tarafa 5 saatte,

Kayğaç Gölü

Tatar dilinde (---) (---) demektir. Özü Nehri'nden ayrılma büyük bir göldür. Bazı zaman içinde Kazaklar kayıklarını arkalarıyla getirip bu göle koyup av alırlar.

Bu gölü geçip 5 saat yine doğu tarafa gidip, bu çöllerde acı sular içip, Kazak ve Kalmık korkusunu çekip yol alırdık. Bu çölde Kılburun Kalesi'nden doğu tarafa Kırım Adası ağzında ta Or Kalesi'ne kadar 30 saatlik Heyhat zeminidir ki şenlik ve sadumanlıktan asla eser yoktur. Hatta güneş çölde doğar ve çölde batar.

Bu **Heyhat** büyük bir çöldür ki doğudan batıya uzunluğu 97 konaktır. Doğu tarafı sınırı Hazar Denizi'nde tamam olur. Batı tarafı, bu Kılburun'da son bulur. Acem tarihçileri bu

Heyhat'a Deşt-i Kıpçak diye isim verirler. Ama bu Heyhat'a bitişik Moskov Vilâyeti içinden bir yıllık yol Çin, Maçin, Fağfur, Kozak ve Kızlar Vilâyeti'ne kadar büyük Heyhat'tır ki içinde gulyabani, yaban adamları ve diğer çeşit yaratıklar mevcuttur.

Bu Heyhat'ta da gulyabani, yaban atları, develeri ve nice bin haşerat yaratıkların çeşitleri mevcut olduğu inşaallah eğer seyahati nasip olursa mümkün olduğu kadarıyla yazarız.

Özü Nehri kenarında Heyhat Ovası ucunda Kılburun Kalesi'nden ta bu Or Kalesi'ne kadar ve Or dışından ta Azak Kalesi'ne on günlük yol Osmanlı hükmündedir, ama Or Kalesi'nden içeri Kırım Adası ortası hanlarındır, ama Kırım Adası çevresindeki kaleler yine Osmanlı'nındır. Ancak bu Or Kalesi, Gözlev Kalesi ve Bahçesaray yakınında Çufud Kalesi hanlarındır. Geri kalan kaleler Osmanlı'nındır.

Hele hamd olsun sağlıkla esenlikle Han hazretleriyle bütün İslâm askeri ve yağmalanan Nogay kavmi ile Or Kalesi kapısından içeri girerken Han hazretlerine Or Kalesi'nden yüzlerce şahi ve kolomburna top şenlikleri edip Or Beyi Kıraş Bey Han'la buluştu.

Sol'ât Vilâyeti sınırı, Cengizliler taht merkezi, yani sağlam hisar Or, yani Ferahkirman'ın özellikleri

Bütün Tatar tarihlerinde bu Or Kalesi'ne Ferahkirman diye isim vermişlerdir. Bu Kırım Adası Ceneviz kâfirleri elinde iken ilk defa bu Kırım Adası'na sahip olan Cengiz Han oğlu Cuci Han (---) tarihinde bu Or Kalesi yerindeki kaleyi Ceneviz Frengi elinden alıp Azak Denizi boğazından Ölüdeniz boğazına varınca bu Kırım Adası'nın karaya bitişik olan (---) adım yerine bir or, yani bir hendek kazdığı için bu kaleye Or Kalesi, yani hendek kalesi derler, ama Tatar tarihçileri Ferahkirman derler.

Sonra (---) tarihinde yine Cengiz soyundan Sahib Giray Han tedbirli, akıllı, güçlü, Cem haşmetli bir han olduğundan büyük atası Cuci Han'ın Ceneviz Frengi elinden fethettiği Or Kalesi'ni temelinden yıkar. Bu Or Kalesi'ni Kırım Adası'nın Heyhat Ovası'na bitişik olan iki tarafı deniz olanın ta ortasındaki or mahalline yapıp sevinip ferahladığı için Ferahkirman diye isim verirler.

Arap tarihçileri ve *Füsûs* kitabı sahibi Hazret-i Muhyiddin

el-Arabî bu Kırım Adası'na ve Kazak-ı Ak Vilâyeti'ne bilâd-ı Sol'ât [Sol'ât ülkesi] derler. *Cifr-i Câmî*'de ve nice *Kelam-ı Ali*'de Tataristan'a bilâd-ı Sol'ât derler. Hatta bir cifir kitabında *"Yâ bilâde's-Sol'ât ahzir an sığârı'l-uyûn min nefsih"* buyurmuşlardır, yani "Ey Kırım halkı sizin nefsinizden olan küçük gözlü kavimden sakının, yani Kalmık kavminden pek korkun" diye Kırım halkına Sol'ât kavmi derler.

Tataristan'a bilâd-ı Sol'ât dedikten sonra Hint, Sind, Keşmir, Gûlkend-i Dekend, Çin ü Maçin, Hıtâ, Hoten, Fağfur, Özbek, Belh u Buhara, Acem Vilâyeti, Horasan, Kozak Vilâyeti, Türkistan Vilâyeti, Mâhan Vilâyeti, Moğol kavmi, Boğol kavmi, Kaytak kavmi, Dağıstan kavmi, Nogay kavmi, Kalmah kavmi, Heşdek kavmi, Moskov kavmi, Leh kavmi, Lipka kavmi müslimi, Macar kavmi ve Kırım kavmi, toplam 77 adet çeşitli kavimlerin hepsi Tatardır ki kavm-i Sol'ât'tır. Hatta İsveç kralının yönetimi altında Moskov'un Heşdek Tatarı gibi İsveç'in de 12 kere 100 bin göçer evli Tatarı var. Hatta Osmanlılar ve tüm Türkmen kavmi Tatardır.

Tuhfe adında bir tarih kitabında, Rum *Yanvan Tarihi*nde, Ermeni *Mığdisi Tarihi*nde, Latin tarihinde ve Kıpti tarihlerinde öyle yazmışlar ki bu yeryüzü ki Bahr-i Muhit 87 bin mil bir adadır, bu adanın yarısını Sol'ât kavmi, yani Tatar kavmi tutmuştur. Bu yeryüzünde siyah Araplar ile Tatar kavminden çok kavim yoktur diye yazmışlar ve nice yüz Hıristiyan kavmi bu Tatar kavminden azmışlar diye yazmışlar. Hatta *Tarih-i Tuhfe*'de birkaç gönderilmiş peygamberlerin hılye-i şeriflerini ***[107b]*** "Cenâb-ı Kibriyâ önce Hazret-i Âdem'i kudreti eliyle çamurdan yarattığında Tatar görünüşünde yaratmıştır" diye ayrıntılı yazmış. Ve âlem tarihçisi, müfessir İshak, *"Allah yanında İsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir"* [*Kur'ân*, Âl-i İmrân 59] âyetinin yorumunda "Hazret-i İsa da Tatar genci şeklinde yaratılmıştır" diye yazmış.

Hatta Rum Yunan keferesi kavmi, Mesih milletinden olduklarından Hazret-i İsa *aleyhisselâmın* bütün tavır, şekil, giysi ve görünüşünü doğru şekilde yazmışlar, hep birlikte Tatar şeklinde yazmışlardır. Ama bütün kefereler Tatar kavmini sevmeyip can düşmanı olduklarından,

"Hâşâ Hazret-i İsa Tatar sıfatında değil idi. Hemen Hazret-i Yahya gibi seyrek sakallı ve sürmeli sülün gözlü idi. Hatta Hazret-i Yahya Hazret-i İsa'yı kucağında gezdirirken görenler 'Bu İsa Hazret-i Yahya'ya benzer, geçen nebî de Sol'ât kavmine benzer'" derlermiş, ama Rum keferesi Sol'ât Yunaniyan kavmi bizim kavimdir, derler.

Sözün kısası Tatar Sol'ât kavmi bu yeryüzünü tutmuştur, ama Allah'a hamd olsun bu Kırım Adası Tatar'ı üzere Cenâb-ı Allah'ın nazarı taalluk edip her ne tarafa yönelseler her zaman muzaffer gelip tüm kâfiristana acımasızlıkları velvele salıp Tatar kavminin korkularından bütün kâfiristan kâfirlerinin amanları kesilip amansız kalmışlardır. Hamd olsun bu Tatar kavmi mümin, muvahhid ehl-i sünnet ve'l-cemaatten bir alay mücahit gazilerdir. Muhammed Mustafa'nın mucizesi duası bereketiyle Kırım Adasında ve başka yerlerde oturup dört tarafta olan cehennemlik kâfirlerin karargâhları olan memleketlerini yağmalayıp keferelerini küçük büyük, çoluk çocuk, kadın kızlarını ayakları bağlı esir ederler. Nice bin çeşit işkence edip at derisi, at işkembesi ve at bağırsaklarını esirlere yedirerek bütün keferelerin çoluk çocuklarını İslâm memleketine getirip İslâm ile şereflendirirler. Hatta bu düşman avcısı Tatar kavmi hakkında hadis vardır. Hadis: Resulullah *sallallâhu aleyhi ve sellem* dedi ki: *"Allah'ın doğuda Türk isminde bir takım askerleri vardır ki içinizden başıbozuk isyankârların intikamını onlarla alır; siz merhamet edersiniz ama onlar etmez. Bu zamana eriştiğiniz zaman kıyameti bekleyiniz."*

Gerçekten de merhametsiz kavimdir, ama Allah tarafından Osmanlı önüne set olup her an kâfirler ile savaşıp cenk ederler. Ve gayet salt ve yüksüz askerdir, zira Nogay kavmi Tatarlarının yanlarında helâl haramdan bir şey bilmezler bir alay her şeyi mübah (serbest) kavimdirler.

İhtiyaç duydukları zaman canlı türü olup onun canı ola ve kanı çıka, elbette onu yerler ve kanına darı lapası karıştırıp bütün hayvan kanını çorba gibi içerler. Daima yedikleri attır, etini yerler. Her hayvanın derisini giyerler, yani kürkünü giyerler. Ve ekmek yeseler yüreklerine yapışıp ölürler. Daima yedikleri darı, giydikleri deri, evleri saz, kendileri uymaz bir alay gazi kavimdir. Daima hekim gibi bir tür yemek yerler, başka şey yemezler

ve bilmezler. Suları ve havalarının hükmünden mideleri gayet hızlı sindirir. Hatta bir Tatar 3-4 günlük yemeği, bir fıçı bozayı yiyip içip yine 3-4 gün yemek yemese mümkündür. Bulursa demiri yer ve yağını içer.

Nice kere yüz bin Tatar vardır ki ömründe su içmemiştir. *Kımız* adında bir çeşit 6-7 günlük at sütü içerler. *Talkan* namında darıyı kavurup değirmenden çekip un gibi edip onu at sütü ve deve sütüyle karıştırıp içerler. Açlığı giderdikten başka biraz da sarhoşluk verir. Bir de *kurut* ayranı, yani ekşimiş ve beklemiş yoğurt *keş*ini ıslatıp yerler. Bir de *yazma* adında ilik gibi kaymağı alınmamış bir yoğurdu at sütüyle ayran edip onu içerler. İlik gibi koyu ve lezzetli *boza*ları olur.

Sefer ve barışta bu gibi şeyleri yiyip içerler. Ekmeğe, suya onun için rağbet etmezler ve,

"Ekmek neçiktir kayda olur?" diye sorarlar. Sorusuna cevap verilir, derler ki,

"Ekmek çöpikte bitkendir, değirmeninde un yasadup hamur edip bişkendirüp ateşde göyündürürler, ekmek olur" dediklerinde,

"Allah ilâh ekmek şolay mı olur?" diye taaccüp edip,

"Âdem atayı cennetten çıkarmaya sepep şol çöpikte bitken ötmek midir. Behey atan anan cavlı bolayım. Özüm sokulursa da ben onu aşamamdır" der, yani ben ölsem de ekmeği yemem, der.

Garip ve acayip sefere yarar, bu tabiatta yaratılmış cesur kavimdirler.

Bu Nogay kavminden başka bizim Kırım Adası içinde insanlarla karışmayı alışkanlık edinip tabiat sahibi geçinir Badrak adlı bir alay insanlar vardır. Onların içlerinde nice bin Badrak kavminden ebedi ekmek yemez ve su içmez adamları vardır.

"Niçin su içmezsin, *'... her canlı şeyi sudan [yarattık]...'* [*Kur'ân*, Enbiyâ 30] değil midir?" desen,

"Vallahi bizi Çalap Allah yasattıkta toprağı su ile cıvık çamur edip yarattı. Çamura çok su katılsa elbette çamurun bir yanını coyar, yani bir tarafını koparır. İndi Âdem evlâdının da aslı çamurdur. Suyu kop içmemek gerek. İşte at sütü ve deve sütü dahi ***[108a]*** sudur" diye misal verip kıvırırlar.

Gerçi su içmezler, ama lahşa şorbası, deve, koyun, sığır ve camız sütleriyle darı ve pasta (darı) çorbasını çok yerler. Lahşa şorbası, yani lâkşe çorbası yerler, zira Hazret-i Risâlet hadis-i şerifinde *"En iyi yemek lâhişedir"* buyurmuşlardır ki ona un çorbası ve dutmaş çorbası derler. Bütün Tatar âlimleri, salihleri ve padişahları at eti yerler.

Dilleri birbirlerine benzemez. Zira bütün Tatar 12 dille konuşup birbirlerinin dillerini tilmaş ile, yani tercüman ile anlarlar. Ve çok düzgün, açık seçik kelimeleri var.

Evvelâ Çağatay dili, Kumuk dili, Moğol dili, Boğol dili, Türkmen dili, Nogay dili, Kaytak dili, Kozak dili, Heşdek ve Dağıstan dili. Acem, Hint, Özbek ve Bulgar, bunlar da Tatar olmakla başka dilleri ve başka çeşit yazıları var ki hiçbir dile benzemez. Her birinin başka başka özel lehçeleri vardır.

Bu Tatar kavminde hiçbir zaman dedikodu, fenalık, kötü zan, kin, gurur, düşmanlık, arabozuculuk ve çekiştirme yoktur. Birbirleri içinde gayet ayıptır. Bir kişiden dedikodu ve kötü söz işitseler ondan diğer kişiler nefret eder. Ancak kin ve düşmanlıkları diğer kavimleredir, düşman üzerine gidip yağmalayarak düşmanlıklarını gösterirler ki, Allah için düşmanlıktır.

Kırım halkının mezhepleri Hanefî'dir. Şâfiî mezheplileri de vardır, ama Kırım'ın dışındaki ellerde vilâyetlerde olan Ulu Nogay, Şıdak Nogay, Urumbet Nogay, Kiçi Nogay, Mansurlu, Sincivitli, Şirinli, Mankıtlı, Çobanelli, Nevruzelli, Deveyelli ve nice bunun gibi nice bin çeşit ellerin kişileri tamamen Şâfiî mezheplilerdir. O kadar yüz bin bilginleri var ki anlatılmaz. Bütün elleriyle ovalarda obaları ve medreseleriyle konup göçerler.

Bu bilginlerin izinleriyle bütün Tatarlar at eti yerler. Hatta Ebu Hanife ki Numan bin Sâbit'tir, İmam-ı A'zam ve hümâm-ı akdemdir, onların mübarek görüşlerine göre at eti yemek mekruhtur. Zira at savaş aracıdır, at yemeye ruhsat verilse ihtimaldir atların soyu kesile. Ama İmam Malik katında mekruhluk harama yakındır [tahrimen mekruh]. Ancak İmam Şâfiî ve İmam Hanbel görüşlerine göre helâldir, zira onlar Hazret-i Peygamber'den gelen bu hadisi senet edinmişlerdir. Hadis: *Cabir (R.A.) şöyle dedi: "Hayber günü Hazret-i Peygamber ehlî eşek eti-*

ni yasakladı, at etine izin verdi" [Ebu Davud, *Kitabü'l-Et'ime*, bâb 26]. Bu sahih hadisi Müslim ve Buhârî birlikte naklederler.

Onun için Tatar kavmi at eti yerler, zira bir alay mücahit gazilerdir. Seferlerde zorluk mutlaka vardır.

Bir hadis-i şerifte de, *"Yolculuk bir fersah da olsa cehennemden bir parçadır"* buyurmuşlardır.

İmdi bu Tatar kavminin yükleri ve ağırlıkları olmayıp seferlere asla zahire cinsinden bir şey götürmezler. Ancak talkan, kurut ve at kaburgası kazısı götürürler. O da yetmeyüp hemen yollarda topal olan atları ve biraz hastalığa yüz tutup yorgun, argın ve durgun atlar kâfire kalmasın diye hemen o an o atı Hak yoluna kurban edip derisiyle paralayıp paylaşırlar. Kimi pişirir, kimi çirki adlı tegeltisi [eyer keçesi] altına koyup üstüne biner, at ile yorta yorta at etinin suyu çekilip pişti diye tegeltisi altındaki at etini yiyip açlığını giderir. Kâfiristana akınlar ve çapullar düzenleyip tüm düşmanlarına teskin kılıçlarını pervasızca sallayıp kılıç artığı olan kâfirleri çoluk çocuk aileleriyle çekerek sürükleyerek İslâm diyarına getirip İslâm ile şereflendirirler. Allah indinden bir alay yiğit ve gazi Cengizlilerdir. *Allah korusun.*

Bunların gaza etmekten başka bir işleri de ziraattir, yani ekinci ve çiftçilerdir ki genellikle darı ekerler. Zira darı bu diyarda 1 kilesi 100-110 kile verir. Daima yedikleri darıdır, ama hâl ehli olan şeyhler ve sofîleri arpa ekip ekmeğini yerler, zira Hazret-i Peygamber daima arpa ekmeği yerdi, derler. Onun için buğday ekmeği yemezler.

Bir sınıfı da tüccardır. Vilâyet vilâyet esirleri götürüp satarlar. Başka mallar da götürüp alış veriş edip başka şeyler getirirler. Bir sınıfı ulemâ, sulehâ, şeyhler ve sofîlerdir ki Halvetî ve Celvetî tarikatında 40 bin kadar ehl-i tevhid sofîleri olduğunu Sefer Gazi Ağa Vezir yazmıştır.

Bütün Kırım Adası içinde olan 21 bin cami, mescit ve ibadethanelerde gece gündüz bütün Tatar sofîleri zikrederler, gayet tevhid ehli ve tarik ehli adamları vardır. Özellikle yukarıdaki sayfalarda özelliklerini yazdığımız Or Kalesi'ndeki Sahib Giray Han Camii'nde köşesine çekilmiş, yol ehli, mazınneden (---) Efendi aziz hazretleri vardır. Kırk yıldır çokluk ile ülfet

etmeyip canlı kısmından hayvan eti ve buğday ekmeği yemeyip el değirmeninde arpayı öğütüp kendi eliyle pişirip yer ve kendi eliyle arpa eker. Ektiği tarlayı hayrat sahibi Sahib Giray Han şeyhin babasına bağışlamıştı. Miras yoluyla kendisine kalan toprakta arpa ekip biçip kendi eliyle el değirmeninde *[108b]* çekip pişirip yer. On binden fazla, Hak kapısı fukarası, köşesinde oturan sofîleriyle Sahib Giray Camii'nde bütün âşıklar zikrullah halkasına girip tevhid-i erre geldiklerinde bütün Or halkı hayretler içinde kalırlar. Hatta bütün Or Kalesi halkı bu azize inananlardır. Hatta her gece Or Kalesi'nin duvarları üzerinde kale neferleri gibi muhterem şeyh fukaralarıyla nöbet bekleyip *"Allah yektir yek"* diye bâng-ı Muhammedî sesi verirler.

Or, yani Ferahkirman Kalesi'nin tarzı, şekli ve zeminini bildirir

Bu yüksek kaleyi (---) tarihinde Cengizlilerden Sahib Giray Han yapmıştır. İki kat şeddadi gibi yontma taşlı savaş kalesi olup zeminden boyu tam 23 arşın yüksektir. Fırdolayı büyüklüğü, duvar bedenleri üzere tam 3 bin adım iki kat hisardır. Çepçevre 5 köşe olup 20 adet dört köşe yüksek kuleleri var ki Heyhat Ovası'nın her tarafından gelirken bu Or Kalesi'nin kuleleri beşer konak yerden görünür. Bütün kulelerinin üzerleri kırmızı kiremit örtülülerdir. Bazı tahta örtülü alçak kuleleri var.

Kale içindede 80 adet Tatar evi var, hepsi toprak örtülüdür. Dizdarı ve 500 adet tüfenkli sekban neferleri var, ama hepsi Rum yiğitleridir. Zira Tatar kavmi tüfenk atmak bilmezler ve tüfenkten korkup tüfengin olduğu yere "mıltık kop" diye varmazlar. Tatar kavmi tüfenge mıltık derler.

Bu kalenin tam 500 adet Beşevli adlı Tatar atlısı askeri var ki hepsi yarar, güçlü, yiğit, dilâver ve hünerli batır yiğitleri var. Şehrin dizdarı, 15 adet kale ağaları, topçubaşı ve cebecibaşısı vardır.

Kalesi Or Ovası'nda asla havalesiz ve hendeği 15 kulaç kesme toprak derin hendektir. Kıbleye bakar 3 kat sağlam ve dayanıklı demir kapıları var, iki tarafında hendeğe bakar acayip topları var. İç kalesinde Sahib Giray Han Mescidi, buğday ambarları, cebehane odaları ve su kuyuları var, başka şey yoktur.

Dış kale içinde 100 adet toprak örtülü evleri olup çarşı pa-

zar, hamam, han bu kalede yoktur. Ancak kale yapıcısı Sahib Giray'ın bir camii var, uzunluğu 150 ayaktır ve genişliği 100 ayaktır. Mihrabı üzerinde *"Lâ ilâhe illallah, Muhammedün Resulullah"* yazılıp bu hat üzerine âyetü'l-kürsî yazılmıştır. Mermer ustası bu hatları taşa öyle yazmış ki cidden sikkeyi mermerde kazmış. Minaresi camiin solunda bir alçak beyaz güzel taş minaredir. Cami de eski tarz alçacık toprak örtülü bir eski mabettir. Gaza malıyla yapıldığından gayet ruhaniyetli ve kalabalık cemaatli eski bir ibadethanedir. Hatta bu camiin sol tarafında doğu tarafına bakar kalenin bir küçük kapıcığı var, ama atlı güçlükle girer çıkar. Bu kapıcığın önündeki hendeği üzerinde makaralar ile asma köprüsü var. Karşı hendek kenarında Mehmed Giray Han'ın bir küçük hoş hava ve hoş yapılı aydınlık hamamı var, varoşta bulunmaktadır.

Or Taşra Varoşu

Tamamı 12 mihraptır ve 1.500 toprak örtülü, genellikle tek katlı evleri var. Or Beyi Sarayı burada mükellef saraydır. Kale dibinde ancak bir hanı var ve bir ulu yolun sağında ve solunda toplam 500 adet ufak tefek dükkânları var, bedesteni yoktur.

Meşhurlarından; keskin ve aru, yani pak, Tatar bozası olur. Hatta ibret için bu bozayı abdest makramasına koyup evlerine götürürler, bir damla akmaz. Ta o derece koyu ilik gibi tatlı bozası olur. Hatta Tatar kavmi 5 konak yerden atlanıp "Or bızkası içelim" diye gelirler. Bir tostağan bozasını içen, kafayı bulup kılalay ve bolalay türküsü ırlar. Bu derece sarhoşluk verir bozası vardır. Bu diyarda şarap içmek ayıptır, bağ ve bahçe olmadığından şarabı da yoktur. Zira kışı çok serttir, bir ağaç yemiş değildir, odunu da yoktur. Hep sığır tezeği yakarlar, at ve deve tezeği de satarlar. Genellikle halkı sığır boku kokarlar, zira fukaraları çoktur. Bu varoş bir kumsal zemin başına kurulmuş olmakla şehir içinde asla kaldırım yoktur. Dört tarafında kale duvarı da olmayıp çepçevre etrafı derin hendektir. Üç yerde geniş ağaç kapıları vardır.

Bu varoş içinde **İzzeddin Sultan ziyaretgâhı,** gönül erbabı âşıkların ziyaret yeridir, *sırrı aziz olsun.*

Bu kaleye Or Kalesi demekten maksat odur ki bu Kırım

Vilâyeti Karadeniz kenarında 770 mil üçgen şekilli bir ada olup sağ tarafı, batıya doğru Ölü Deniz'dir ki Karadeniz'den girmiş bir sığ denizdir. Ölü Deniz denmesinin sebebi bir gemi yahut bir kayık Karadeniz fırtınasıyla bu denize düşerlerse asla kurtulması mümkün değildir. Bütün adamlarıyla gemileri batıp öldüklerinden Ölü Deniz derler. Kıble tarafı Karadeniz'dir ve doğu tarafı *[109a]* Azak Denizi'dir, Balısıra Denizi de derler.

Bu yazılan denizlerin üçü de birbirlerine bitişiktir, ama bu Kırım Adasını üç deniz de kuşatmıştır. Bunların içinde Kırım üçgen şeklinde bir adadır. Kıble tarafı Balıklava Kalesi burnudur. Doğu tarafı Kerç Kalesi burnudur. Batı tarafı bu Or Kalesi ağzıdır ki bu mahalde Kırım Adası'nın Or'dan dışarı çıkarken Azak Denizi sağ taraftadır. Sol tarafı, güneyi Ölü Deniz'dir. Ölü Deniz ile Azak Denizi arası ancak 8 bin adım Heyhat Ovası'na bitişik karadır. Eski hanlardan Semiz Mehmed Giray Han, II. Selim Han zamanında bu Or Boğazı'na kâfir gelmesin diye büyük bir hendekle bir denizden bir denizi kesip cehennem çukuru gibi derin bir hendek kazmış. Tatar kavmi hendeğe or der. Onun için bu kaleye Or derler. Ancak Tatar tarihçileri bu kaleye Ferahkirman derler. Gerçekten de Heyhat Ovası'ndan gelip bu Or Kalesi'ne giren ferahlanır. O zaman bu hendeği öyle derin kazmışlar ki Azak Denizi gelip Ölü Deniz'e karışır, Kırım o zaman ada olur.

Azak Denizi kenarındaki Balısıra Kalesi, Çikişke ve Arbat kaleleri önünde su çekilince kaleler karada kalır. Ten Nehri Kazağı da 200 pare kayık ile Azak altında Kazıklı Özek Boğazı'ndan çıkıp gemileri ile dosdoğru yeni kazılıp su geçen Or Kapısı Boğazı'ndan geçip Ölü Deniz'e girer, bir gece ansızın gelip bizim Akkirman Kalemizin dış varoşunu basıp sayısız kıyassız mallar ve pek esir alırlar, yine yeni kesilen Or Boğazı'ndan pervasızca geçip yine uğursuz yurtlarına giderler.

Daha sonra (---) tarihinde II. Selim zamanında Kılıç Ali Paşa, Kefe Kalesi'ne donanma-yı hümâyûn ile gelip Kefe Limanı'nda demir atar. Semiz Mehmed Giray Han Kefe'ye gelip Uluç Ali Paşa'yla buluşunca Ali Paşa:

"Bak-a Han! Niçün Or Boğazı'nı kesip Kırım'ı bütün ada edip Azak kâfirine yol açıp bizim Akkirman Kalesi'nin yağ-

malanmasına sebep oldun" diye Semiz Mehmed Giray Han'ı Kefe'nin Uzunçarşısı başında asmıştır.

Sonra yerine (---) (---) han olur. Görürler kim aslında durum kötü, Azak Denizi tarafındaki kesilen hendeği biraz doldurup yine Kırım Adası karaya bağlanır, Kırım diyarı, Çikişke, Arbat ve Balısıra kaleleri yine su içinde kalıp Kırım ülkesi ve Akkirman Kalesi güvende olur.

Kısacası, büyük hendektir ki bir denizden bir denize uzunluğu 1 saat ve 8 bin adımdır. İçine bakmaya insan cüret edemez. Eğer bu hendekten su aksa yine Kırım bir ada olur.

Mora Adası da İnebahtı Boğazı'yla İne Boğazı arası 8 bin adım karadır. Onu da eskinin kralları "Fatih Mora'ya gelmesin" diye kesip deniz akıtıp Mora Vilâyeti'ni ada etmiştir. "Kişi korktuğuna uğrar" dedikleri gibi Fatih Mora'ya varıp bu anılan boğazı üç saatte doldurup Gördüs Kalesi'ni, Misistre Kalesi ve Badra Kalesi'ni fetheder.

Bu Kırım'ın Or hendeği zamanla dolup Kırım içinden esirler kaçmaya başlayıp dışarıdan Kazak-ı Ak ve Kalmak Tatarı da Kırım'a girmeye rahat yol buldular. Hemen efendimiz Mehmed Giray Han (---) tarihinde Kırım Vilâyeti'nin insan deryasını ve 400 bin esir kâfirlerini bu Or mahalline topladı. Daha önce Or hendeğinin iç yüzünde yığılı olan toprağı, doğudan batıya bir saatlik yerin hendeğini temizleyip iç yüzde hendek toprağı dağlar gibi yığıldı.

Sonra Mehmed Giray Han bu toprak üzerine bir denizden bir denize bir saatlik yer bir sağlam kale duvarı çekip birbirinden birer tüfenk menzili uzak hendek içine bakar, birbirlerin korutur İskender Seddi gibi sağlam burçlar yaptı. Her birine beşer adet şahi darbzen toplar koyup her bir kuleye ellişer yiğit tüfenkli Rumeli ve Anadolu yiğitleri koydu. Zira o asırda kâfirin çok isyanı ve ayaklanması hareketi var idi.

Zeminden 10 arşın yüksek ve 3 arşın enli taş duvar yapıp bu duvarın iki başındaki kuleleri özel kale gibi büyük kuleler edip ikişer yüz yiğit koydu. Or Kalesi dibinde, bu duvara yan yana 2 adet ikişer kat büyük kuleler inşa edip her kulede ellişer adet Rumeli yiğitlerinden ergen, yani azeb odabaşılar koydu. Bütün kulelerdeki yiğitlere bunları zâbit tayin edip her gece be-

den dirsekleri ve dişleri üzerinde kol dolaşıp uyuyan müstahfızları uyardılar.

Bu orta kulelere de beşer adet şahane kolomburna toplar, 100 adet yiğit topçular ve ellişer yiğit cebeciler koyup bu iki büyük kuleye birer büyük ve geniş demir kapılar yaptı ki bu iki kapıdan başka yerden Kırım Adasına girilmez oldu. Meğer denizden gemilerle gelinir, girer ola.

Bu Or'un iki kapısından çıkan Heyhat Ovası'nı geçip *[109b]* isterse doğu tarafına Azak Kalesi'ne, isterse kuzey tarafında Kazak'a, isterse batı tarafında 36 saat çöl ile Kılburun Kalesi'ne gider. Ama bu yollara 100-200 adam gidemez, 500-600 adam gider.

Bu Or şehrinin suları hep acı kuyu sularıdır. Ama Or kapısının dışında bir ok menzili bir âbıhayat kuyusu var, bütün insanlar silâhlanıp o kuyudan acele ile su alırlar, zira Kalmık ve Kazak nice kere pusuda bulunup suya çıkanları kapıp esir etmiştir. Mehmed Giray Han bu Or Kalesi ve Or hendeğini imar edip Or Kalesi İskender Seddi olup hendek kulelerinin tamiri ve bakımına Or beyi ve Or tuzlası emini nazır ve mutemet olmuşlar.

Or Kalesi gölü: Bu Or Kalesi'nin iç yüzünde kuru bir ovada berrak bu göldür. Kefe tuzu dedikleri tuz bu Or'da hasıl olup Kefe'ye, Kırım Vilâyeti'ne, İstanbul'a ve tüm vilâyetlere gider. Kerpiç gibi kesilen has, beyaz ve lezzetli tuzdur. 47 yük akçe iltizamlı eminliktir. Or halkının hepsi bu Or tuzunu çıkarmaları için muaf ve müsellemlerdir. Suçlu ve ölüm mahkumlarını bu tuz gölüne korlar. Temmuzda bu gölün yüzü buz gibi tuz donup bir karış kalınlıkta olduğunda kilim kadar parça parça kırıp dağlar gibi yığarlar. Tuz emini bezirgânlara satıp Or Kalesi neferlerine, ulemâ ve şeyhlerine, Or beyine, Or müftüsü, nakibi ve kadısına bütün ulûfe verip geri kalanını hazine edip Han'a gönderir. Çepçevre 5 mil kuşatır yılan zehiri bir küçük göldür.

Ferahkirman hâkimlerini bildirir: Kırım Adası içinde şanlı hanlar eyaletinde Or beyi tahtıdır ki 300 pare köye sahiptir. Beyi, savaş sırasında 3 bin sadaklı ve kübe geyimli askere malik olup her savaşa hanlara önce asker olmak Cengizli kanundur. Ama bizim Mehmed Giray Hanımız asrında Or beyi 12 bin asker ile vuruşa giderdi. Zira Or beyi olan Kara Kıraş Bey

güçlü, savaşçı, cesur, dilâver, batır yiğit idi. Bu Or, Kırım'ın gayet sağlam kilididir. Her ne kadar düşman Kırım'a saldırsa bu Or tarafından gelir. Onun için daima 12 bin yedek atlı şahbaz askerler atlarıyla hazırdırlar. Şeyhülislâmı ve nakibüleşrafı var ve 150 akçe pâyesiyle kadılıktır ki bunların azil ve nasbları tamamen Han elindedir. (---) (---) (---)

Or Kalesi övgüsünün tamamlanması:

.....(2/5 satır boş).....

Bu şehri gezip dolaşıncaya kadar han hazretleri Akkirman'dan sürüp getirdiği Nogay kavmine, Kırım reayaları ve esirlerine Or hendeğini temizlettirdi, bu kale duvarını kulelerıyle yeniden İskender Seddi edip tüm Kırım halkına izin verdi. Akkirman'dan gelen Nogay kavmini Kırım içinde köylere Beş evli dedikleri gibi reaya yazıp tüm köylere Nogay kavmi gönderdi. Kendileri Or Kalesi muhafazasında uçsuz bucaksız askerle konup otururken bir gün,

"Ayâ ne taraf keferesine bir sefer edip kulak çeksek" diye bütün yurt eyeleri, yani eskiden Kırım sahiplerinin kartlarıyla, kazakdaş, emekdaş, atalıklar, Şirinli, Mansurlu, Sincivitler ve Badrak kavmi ve olanlar, yani han hısımlarıyla hep bir yere gelip keñeş, yani müşavere edip dururken Allah'ın hikmeti daha önce Kazak Vilâyeti'ne beşbaşa, yani çeteye giden gaziler gelip Kazak-ı Âk'tan feryatlar edip Kazak'ın Kırım üzere gelmesi kesindir dediler. Hemen Han,

"Tez cümle İslâm askeri hazır olsunlar, atlavdır (atlanın)" deyip Efrasiyab borusunu çalıp Or Kalesi'ne, bin adet tüfenkli ile nureddin sultan ki (---) (---) sultandır, onu muhafazacı koyup gittiler. (---) senesi (---) gününde 40 bin askerle davullarını dövüp Or'dan taşra kondu.

Kazak-ı Ak Vilâyeti'ne sefere gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ Or'dan taşra konaklandığında o gün 47 bin Tatar askeri toplanıp 200 bin Arap atı ile Heyhat Ovası'na düşüp kuzey yönüne tam 15 saat yer yortup onda durduk. O gece Kırım'dan 20 bin atlı daha gelip yetişti, ama atların izi 12 kat tapkır olup yol oldu. Bu düşman kıran saba gidişli Tatar kavmi öyle yortarlar ki bunlara kuş yetişmez, ama *Allah saklasın* bu seğirdimde bir adam attan tekerlense atı da kendisi de kurtulma-

yıp geriden gelenlerin atları ayağı altında toz toprağa karışır, insan herise olup *[110a]* atı keşkek olur.

Ardından bu ovadan kalkıp yine kuzey tarafa 3 gün 3 gece gittik. Tüm asker bildi ki "Hemen Tatar Han Moskov Vilâyeti'ne gider" deyip teselli oldular.

Ertesi gün, yani dördüncü gün hemen tüm ot ağaları tuğu ve bayrağı çevirip batı tarafına dönüp öyle akın ettik ki beşer kere at değiştirdik. O gün yine 26 saat yer seğirtip,

Oba menzili'ni geçip oradan **Cerikli menzili**'ni geçip tüm atları otlatıp biraz talkan ve kurutlar yiyip dinlendik. Bu Cerikli adlı mahal Özü Suyu içinde bir kamışlı adadır. Meğer bu ada içinde 3 bin adet Kazak 4 defa hatmanlarına isyan edip bu adaya kapanmışlar. Tatar askerini görünce nice bin tüfenk attılar.

Cerikli Adası'nin fethini bildirir

Meğer daha önce Or'dan beşbaşa gidip "Kazak Or'a geliyor" dedikleri kâfirler bunlar imiş. Hemen şanlı han ferman edip bütün tüfenkliler atlarından inip ada gölü kenarında kâfir ile çata-çat tüfenkleşirken hemen geriden 40-50 bin Tatar "Allah Allah" deyip sazlık ve bataklık içinde atlarıyla göle girip adaya ayak bastıklarında bir anda 3 bin kâfire aman ve zaman vermediler, kılıç yemi yapmadan hepsini zincire bağladılar. 2 bin asker bunları götürüp yine gelmek üzere Kırım'a yola çıktılar. Allah'a hamd olsun 6 asker şehitlik şerbetinden içti. 20 at ölmüş şehitlerini de atlarıyla sal çatıp cesetlerini Kırım'a götürdüler.

Oradan yine tüm Tatar askeri "İnşaallah uğurdur" deyip yine kuzeye doğru 7 saat çölde, kırda, yabanda gidip,

Yılkı Nehri'ni geçtik. Bu nehir ta Moskov Vilâyeti'nde Gürlev dağlarından gelip bu mahalde Özü Nehri'ne karışır.

"Bu nehirden uğursuz Rus kayıklarıyla geçmesin" diye veziriazam olan Süleyman Paşa bu Yılkı Nehri'ni dal, budak ve kütüklerle doldurdu. Bir daha kâfirler bu Yılkı Nehri bendini kayıklarla geçmeyip zor hâlde kaldı.

Yılkı Nehri bendi tarihi:

Evliyâ âşık dedi itmâmının târîhini,
Deyüler bu mâi bend etti Süleymân geçmeğe.
Sene (---).

Bütün Tatar askeri bu Süleyman Paşa'nın bend ettiği Yılkı Nehri yerinden geçip,

Küçük Şahinkirman Kalesi'nin anlatılması

(---) tarihinde Şahin Giray Han yapmıştır. Özü Nehri üzerinde dörtgen şekilli bir taş yapı güzel kaleciktir. Bir kumsal yerde çepçevre büyüklüğü 1.100 adımdır. 5 kiremit örtülü uzun kuleleri ile 2 kapısı var. Biri kıble yönüyle doğuya meyilli büyük kapıdır ve bir kapısı yıldız tarafına bakar Özü Nehri kenarındadır. Bu da demir kapıdır ki Özü Nehri karşısındaki Gazikirman'a, yani Doğan Geçidi Kalesi'ne bakar iskele kapısıdır. Bu kale içinde ancak 80 kadar toprak örtülü Tatar evleri ve bir camii var, Şahin Giray Sultan'ındır.

Ve toplam 8 adet dükkâncıkları var, ama han ve hamamları yoktur. Güzel camii Kırım Kapısı üzerindedir. Kara taraflarında derin hendekleri, kale dizdarı ve 500 adet kale neferleri vardır. Ulûfelerini tamamen Tatar hanlar verir, zira bu kale Tatar hanlarındır. Zemini Osmanlı hükmündedir, zira Or Kalesi'nden taşradır.

Bu kalenin yapılış sebebi odur ki her zaman Tatar Özü Nehri'ni ansızın geçip Leh ve Kazak vilâyetlerini yağmaladıktan sonra dönüş sırasında bu Özü Nehri'nden Kırım tarafına geçerler. Kazak kâfirleri bu köylerde ve Özü sazlıkları içinde saklanırlar. Tatarlar güç belâ Özü Nehri'ni geçerken her zaman Tatar'ı vurup kırıp bütün ganimet mallarını kurtarıp tekrar kefere vilâyetlerine giderlerdi. Sonunda Gazi Şahin Giray Han, Sultan IV. Murad Han izniyle bu kaleyi bu mahalde yapıp Tatar askeri selâmetle top altından pervasızca geçip güvende oldu. Hâlen bir güzel sığınak yeri ve insanların rahat geçtiği geçittir. Hâlâ kale altında 70-80 pare kayıklar ve çırnıklar vardır ki her an kale limanında hazırdırlar.

Kale dışında birkaç samanlıkları ve bozahaneleri vardır, ama bağ ve bahçeleri yoktur, ancak şebekeli bostanları gayet çoktur. Kavunu, karpuzu ve darısı iyi olduğundan Tatar bozası meşhurdur.

Bu da Kırım diyarının bir serhad sonudur ki garip gazi şahbaz batırları var, her zaman Leh, Moskov ve Kazak-ı Ak ile

cenk ederler. Bu mahalden Kırım'a 3 merhale yerdir, ama Heyhat çölleridir.

.....(1 satır boş).....

Oradan bütün Tatar askerlerinin kimi gemilerle ve nice bini atlarıyla yov yov diyerek Özü Nehri'ni geçip karşı selâmet geçtiler, ama hakir Gazi Mehmed Giray Han hazretleri ile gemilere binip karşı geçip konduk.

Güvenli hisar Gazikirman, yani Doğan Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanda bu kale zemininde (---) tarihinde Kırım hanlarından Tohtamış Giray Han, yani Durmuş Han oğlu Toğan (Doğan) Han bir büyük kale yapmış. ***[110b]*** Sonra Timur Han bu diyarlara Deşt-i Kıpçak'tan gelip bu kaleyi yerle bir etmiş. Ta Sultan Bayezid-i Velî zamanına dek bu Doğan Han Kalesi yıkık kalır. Sultan Bayezid-i Velî Kili ve Akkirman kalelerini Boğdan ve Kazak elinden fethedince Özü Nehri ile birkaç kere Kazak gelip Akkirman ve Kili kalelerini yağmalar.

Sonra Sultan Bayezid-i Velî bu Doğan Geçidi mahallinde eski temeli üzerine büyük bir kale yapıp ismini Gazikirman kor.

Ondan sonra Akkirman ve Kili Kalesi Kazak keferelerinin şerlerinden belâlarından kurtulur. Ancak Sultan Bayezid-i Velî kardeşi Şehzâde Cem Sultan ile Anadolu Vilâyeti'nde nice sene savaşta iken beri tarafta Kazak fırsat bulup bu Doğan Geçidi Kalesi'ni alıp Timur Han yıktığı gibi yerle bir eder.

Sonra bu hakir Kırım'dan 1051 [1641] tarihinde İslâm Giray Han ile Leh seferine ve Krakov Vilâyeti'yle Daniska Vilâyeti'ne giderken bu Özü Nehri'ni yıldırıp geçip İslâm askeri de Özü Nehri'ni geçince biraz dinlendi. Doğan Kalesi zeminini seyredip,

"Yazık yazık, ne acep sağlam ve sarp kale olacak zemin olur. Ah Osmanlı bu yüksek kaya üzere bir kale yasasa (yapsa) Kırım Vilâyeti, Özü Vilâyeti ve Karadeniz etrafları Kazak şerrinden emin olurdu" diye İslâm Giray Han söyleyince hakir hemen güzel sözlerinin gerçekleşmesi için "Bu niyyete el-fâtiha" deyip nice bin salih Tatar mücahitleri Fâtiha okuyup ellerini yüzlerine sürdüler.

Sonra yine Han ile yürüyerek yıkık kale kapısı yerine gelip hakir gördüm ki zemin üzerinde dört köşe mermer üzere bir âbıhayat sülüs hat ile,

Hâzâ hisâr-ı Toğan Gâzi kirman tarihuhu fütihatâ
Sene 889

diye yazıp *"Ketebehu abdü'l-müznib eş-Şeyh Hâmiden ve musalliyen lillâhi ta'âlâ"* diye bir zerefşân hattı yazmış. Ondan bildik ki Bayezid-i Velî asrında bu kale imar oldukta Şeyh hazretlerinin tarihidir. Zira o muhterem aziz Bayezid-i Velî Han hattatlarından idi. Sonra yine 1067 (1657) tarihinde Özü Kalesi'ni kâfirlerden kurtarıp kâfirleri kova kıra bu mahalle dek geldiğimizde o güzel hatla yazılmış taşı göremedim.

Hamd olsun İslâm Giray Han ile "Bu Toğan Han Kalesi yine imar ola" diye dua ettiğimizin etkisi gelip zuhur etti ki 1076 (1666) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han asrında eski Veziriazam Süleyman Paşa eliyle, Tatar Han, Rumeli Eyaleti, Özü Eyaleti, Bucak Tatarı askeri, Eflâk Eyaleti ve Boğdan Eyaleti kefereleriyle 150 bin derya gibi asker olup bu Doğan Geçidi Kalesi'ni yeniden yaptılar. Sağlam bir kale ve dayanıklı bir hisar olmuştur ki hâlâ Kazak-ı Ak içinde yapılmış bir böğür iği benzersiz bir kaledir.

Eskiden Doğan Han yapısı olmak ile yine bu kaleye Tatar kavmi Doğan Kalesi derler, ama Osmanlı Gazikirman derler.

Evliyâ sözleriyle Doğan Kalesi'nin yapılış tarihi:

Evliyâ hayr du'â ile dedi tarihini,
Hak Taâlâ eyleye bu hısn a'dâdan emin,
Sene 1072.

Diğer süslü tarih:

Ede İslâm ellerin Hak mekr-i a'dâdan emin,
Sene 1072.

Diğer güzel tarih:

.....(1 satır boş).....

Hâlâ Doğan Kalesi IV. Mehmed Han yazımı üzere Özü

Eyaleti'nde sancak beyi tahtıdır. Beyi padişah tarafından salyâne alır. Zira eyaleti nahiyeleri tamamen kâfiristandır ki etrafı tehlikeli derbent, sınır boyunda geçit yeridir ki hâlâ Osmanlı elinde böyle bir amansız Gazikirman Kalesi yoktur. Timar, zeamet, alaybeyisi ve çeribaşısı yoktur. Kapısından dışarı 100-200 adım çıkmaya güçleri yoktur. Kalesi Özü Nehri kenarında bir yalçın kaya üzerinde dörtgen şekilliden uzunlamasına İskender Seddi gibi yontma taş yapı, güzel bir kaledir ki Bender Kalesi'nden bin kat sağlamdır. Büyüklüğü çepçevre tam 1.200 germe adım iki kat kaledir. İç hisarda toplam 170 kadar ufak tefek haneleri ve bir geniş Hünkâr Camii var, minaresi o kadar yüksek değildir. Yolları kesme kayadır.

Dış kalenin özelliği: Taşra kapısı ikidir. Biri Özü kenarında, biri kara tarafındadır. Bu kale duvarı, iç kaleden yokuş aşağı ta Özü Nehri kenarına kadar iki kat beden dirsekli, sevimli ve düzgün kuleli iki kat kale duvarıdır ki taşra hendekleri kesme kayalardır. Ama Özü Nehri kenarında gayet sağlam kulelerinde balyemez topları vardır. Ve evleri birbiri üzre Özü Nehri'ne bakmaktadır.

İç kalesi bir yalçın kaya üzerinde olup 5 adet kuleli sağlam kaledir ki bir tarafından lağım ve metris korkusundan emin ve güvendedir. Ancak bir kapısı taşra varoş kalesine açılır. Bunda dizdar, imam, müezzin ve çalıcı mehterbaşı evleri, cebehane ve ambarlardan başka çarşı pazar, han ve hamam yoktur, ama gayet sağlam narin hisardır. Hendeklerine dönük, kuzeye ve yıldız yönüne bakan balyemez topları kirpi tüyü gibi döşenmiş şahane topları var.

Bu kara duvarı tarafı tam 27 arşın yüksek ve 20 ayak enli sarp duvardır. Zira bu kalenin korkusu bu taraftandır. Bu tarafta 5 adet tabya kuleleri gayet sarp burçlardır. Dizdarı, 12 adet *[111a]* ağası ve altı oda yarar ve namlı cebeci gazileriyle cebecibaşısı var. Bunda asla yeniçeri yoktur. İki oda ile topçubaşısı, 1.800 kale kulu ve 800 adet Karatayak Tatarı neferleri vardır. Hatta savaş sırasında toplam 3 bin adet seçkin askeri mevcuttur. Cebehanesi ve zahiresi gayet çoktur. Küçük büyük toplam 86 pare topları vardır. Karaya ve Özü Nehri taraflarına bakan kulelerde büyük seçkin balyemez topları var ki

Özü Kalesi'nde böyle toplar yoktur, meğer Özü'de Hasan Paşa Kalesi'nin topları ola.

Bu kale Özü Kalesi'ne, Bender Kalesi'ne ve Kırım Adası ağzında adı geçen Or Kalesi'ne üçer konak yerlerdir, ama her tarafı çöllerdir. Bu kale Özü Nehri kenarında bir yalçın kaya üzerinde bir burunda ada gibi, doğan gibi konmuş ismi müsemmasına uygun bir Doğan Kalesi'dir ki her zaman av gözetir. Hak Taâlâ daima düşmanın hilesinden emin ede, amin.

Münasip tarih:

Evliyâ çâr isme dü zâidle tarihin dedim
Yâ Azîz ü yâ Basîr ü yâ Kavî ü yâ Metîn.
Sene 1072.

Bu esmâ'ü'l-hüsnâ tarihleri Hünkâr Camii'nde duvarın yüzüne yazmışım. Bu Allah isimleri hürmetine Cenâb-ı Kibriyâ bu kaleyi koruya. Zira bu kale 4-5 konak yer İslâm diyarından uzak ta kâfirin gözü bebeğinde yapılmıştır. Gerçekten de yerinde inşa olunmuştur. Zira bu kale yok iken Izbaraş seferinde bozguna uğrayıp 7 gün 7 gece kaçıp bu mahalle geldiğimizde meğer kâfir beri pusu yerlerinde gizlenirmiş. Atlarımız, gazilerimiz yorgun argın bu mahalle geldiğimizde kâfir önümüzü alıp öyle bir savaş ettiler ki aldığımız ganimet malını, bütün esirleri bırakıp can havliyle Özü Nehri'ne kendimizi vurup karşı Şahinkirman'a geçip can kurtardık. Nice yüz atlarımız ve gazilerimiz suda yaddadırlarken kâfirler kurşunla su içinde 600 adet gazilerimizi şehit edip binden fazla gaziler yaralı beri tarafa çıktılar. Hatta bu hakirin bir kölem ve iki atım bu Özü suyunda boğuldu.

Ama şimdi Allah'a hamd olsun bu kale yapılalı iki üç atlı Şahinkirman'dan bu Doğankirman'a geçip kâfiristandan avlarını alıp sağ salim doğan gibi avlıca Doğan Kalesi'ne gelir, oradan çekinmeden karşı Şahinkirman'a geçer, oradan Kırım Vilâyeti'ne gider.

Bu kalenin taşra hisarında henüz yeni yapılmış ufak tefek 70-80 kadar dükkâncıkları vardır ve henüz bir han yapılıyor. Dışarıda bir küçük hamamı, 20-30 kadar bozacı dükkânları, saz örtülü samanlıkları ve buz koyacak poyataları var, daha henüz imar olmada bir kaledir. (---) (---) (---)

Bu kalenin karası tarafında varoşu, bir bağ ve bahçesi yoktur, ancak bostanları gayet çoktur. Havası gayet soğuktur. Bu kale ile Şahinkirman arasında Özü Nehri içre büyük geniş adalar vardır. Eğer o adanın birisine Osmanlı himmet edip bir boğazda bir sağlam kale daha yapsa asla Kazak gemileri geçme ihtimalleri olmazdı. Orada hasıl olan tuzlalarını da Osmanlı zapt edip cümle kale kulları aylıkları tuzlalardan gelip Kazak kâfiri bir dank tuza muhtaç olurdu.

Bu kaleyi de gezip dolaşıncaya kadar Tatar askeri beri tarafa esenlikle geçip Efrasiyab boruları çalınıp kuzey tarafa 8 saat at sürüp büyük **Aksu Nehri**'ni Koyun Geçidi'nden geçerken Han biraz dinlendi.

Bu Aksu ta Moskov ile Leh arasından gelip Sirge Kazağı içinden geçip Doğan Kalesi'nden aşağı Andirya Adası'nda büyük Özü Nehri'ne katılır. Özü Nehri kâh kuzeye ve kâh kıbleye akarak Moskov ile Leh diyarı arasından gelip bu mahalden geçip Özü Kalesi önünde Hasan Paşa Kalesi burnunda Karadeniz'e karışır. Bu 1067'de [1657] ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Sonra Aksu'nun Koyun Geçidi'nden kuzey tarafa (---) saat,

Durujunka Kazak Vilâyeti

Özü Nehri'nden berisi tamamen Durujunka'nın vilâyetidir. Daha önce Kardaş Kazak'a tabi idi. Şimdi asi olup yüz pare şayka yapıp İstanbul Boğazı'nı vurmaya kalkışmıştı. Aksu üzere tüm şayka gemilerini bulup hepsini yakıp vilâyetine çapul, yani akın seferi edip elini vilâyetini ateşe verip tam 7 [bin] adet seçkin esir alınıp Doğan Kalesi'ne gönderildi.

Oradan yıldız rüzgârı tarafına 5 konak yer gidip köy ve kasabaları harap edip esirler alarak gidip,

Sirge Kazak Vilâyeti

Bu da Leh reayalığından ayrılıp Kardaş Kazak ile gezip dolaşırken Kardaş Kazak'tan ayrılıp Durujunka Kazağı'yla Karadeniz çevresini vurmak isterdi. Bunun da memleketini elekten, dest-i felekten geçirip 50 pare gemilerini Tasma Nehri'nde yakıp 6.060 kadar esirler ve bu kadar ganimet malları alındı.

Oradan batı tarafa giderken Kardaş Kazak ülkesine ayak basıp,

Kardaş Kazak memleketi

Bunlar Mehmed Giray Han *[111b]* ile kardaş, yani barışık olduklarından bu keferelere Kardaş derler. Büyük ülke ve acımasız asker sahibi melunlardır. Daha önce bunlar Leh kralların reayaları idiler. Sonra Leh kavmi ve Leh Yahudisi zulmünden bunlar Leh'ten yüz çevirip tam 80 bin tüfenkli Kazak, Kırım Hanı İslâm Giray Han'a tabi oldular. İslâm Giray Han bunların yardımıyla tam 7 sene Leh diyarına 71 kere sefer etti. Krakov, Daniska, Çek, Korul ve İsveç memleketlerinin 6 krallık yerlerini 7 yılda 800 bin esir alıp elini vilâyetini harap ettiğinden başka Leh diyarından 200 bin Yahudi esir çıkıp Tatar kavmi, birer lüle tütüne Leh Yahudisi vermişlerdir. O zamandan beri Tatar kavminin mirzaları samur kürk don ve samur şıpırtma kalpak giymeye başladılar. Kardaş Kazak da Leh'in Kârun malına sahip olup samur kalpak ve kırmızı çuka gümüş düğmeli dolamalar giymeye başlayıp hâlâ zengin kefereler oldu. Ama isyanları olmadığından bunların vilâyetleri yağmalanmadı. 10 bin seçkin tüfenkli yardımcı kefereler verip kendilere tabi olmayanları yağmalamaya gidip batı tarafa 1 gün ve kuzeye 3 gün eli vilâyeti harap ederek gidip,

Gürlev Kalesi menzili

Bu kale Krakov Vilâyeti toprağında olup Leh kralı hükmünde iken 1053 [1643] tarihinde İslâm Giray Han zamanında Kardaş Kazak bu kaleyi Han kuvvetiyle Krakov kralı elinden alıp içinde nice zaman oturdu. Yine Leh kralına verip kendileri kale içinde askerî taifesi kaldıkları yukarıda yazılıdır. 1067 [1657] tarihinde yine Mehmed Giray Han ile Leh diyarında Rakofçioğlu'nun Erkek Macarı, yani Erdel Macarı taburunu bozduğumuz sene Tatar Han ile bu Gürlev Kalesi altında konduğumuz da ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Ama şimdi bu kaleden Han hazretlerinin karşılanmasına Kardaş Kazak Hatman 40-50 atlı ile çıkıp hanın ayaklarına yüz sürüp büyük ziyafetlerden sonra çok bol hediyeler verdi. Oradan Kardaş Kazak askeriyle atlanıp bu mahalde Özü Nehri'ni kayıklar ile bütün İslâm askerleri karşıya geçip,

Kazak-ı Ak, Berabaş-ı Yunak Vilâyeti'ni bildirir

Evvel ve sonra Moskov krallarına tabi 50 bin kadar kâfir

Kazaktır. Han bunlara mektup ile bir elçi gönderdi. Mektubu okumadan kabul etmeyip "Han bildiğinden kalmasın" diye elçimizi kovdular. Derhâl Han da Özü Nehri'ni kolaylıkla geçip yıldız tarafına Berabaş Kazağı Vilâyeti'ni talan ederek becenelerinde olan kâfirleri esir ederek batı tarafa gidip,

Kirmançık Kalesi'nin özellikleri

Moskov dilinde Yaşlovız Kirman derler. Bu da ağaç kaledir, ama iç kalesi taş olup Potnik hatmana tabi oldukları 1067 (1657) tarihinde yine Mehmed Giray Han ile Leh Vilâyeti'ne girip Rakofçioğlu taburuyla cenk ettiğimiz sene bu kale özellikleri ayrıntılarıyla yazılmıştır. Şimdi bu kale semender gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Top atmaktan asla geri durmadı. Tatar askeri yanına varamayıp dört tarafını 5 gün 5 gece vurup yakarak sayısız esir ve mallar alıp oradan o gün seğirtip yine ganimetler alarak,

Çarkazı Kalesi'nin özellikleri

Bu da Potnik'e tabi olup Durujunka toprağında sağlam kale olduğu 77 (1667) senesinde yazılıdır. Tatar bu kaleye de bakmayıp elini vilâyetini berbat edip tekrar yine Özü Nehri'ni beri Kardaş Kazak tarafına geçip 5 saatte ağaçlı, bataklı ve kamışlı yerler geçip,

Nijen Kalesi'nin anlatılması

Bu da Kardaş Kazak'ın olmakla zarar verilmedi. Kaleden Han'a hediyeler ile ziyafetler geldi. Kalesi ağaçtan bir küçük kaledir, ama Özü Nehri'nden büğenmiş bir su kenarında sarp kaledir.

Oradan yine batı tarafa köyleri alan talan ederek ve nice azmaklar geçerek gidip 5 saatte,

Kaniv Kalesi

Büyük palankadır, ama içinde 5 bin ev vardır. Bunun da Potnik hatmana tabi olduğu yukarıdaki (---) ciltte 1077 [1666/7] tarihinde anlatılmıştır. Bu kale Kirmancık Kalesi'ne bir merhale yerdir. Sonra bunun da nahiyelerini yerle bir edip nice bin esirler alındı. Yine kuzey tarafa Özü Nehri kenarınca vurup yakarak ve yıkıp berbat ederek,

Potkalı Vilâyeti'ni bildirir

Bazen Leh kralına ve bazen de Moskov kralına tabi olur bir

alay cehennemlik kâfirlerdir. Toprakları gayet sazlık ve bataklık olmakla bazı nahiyelerine, 10 gün 10 gece bir yerde durmayıp etraflarına çapullar civerip, bu ülkeyi harap ve berbat ettik. Güçlükle 27 bin esir av alınıp hepsini evli evlerinde gâfil bulduk. Şiddetli kış günleri olduğundan bütün kâfirler çoluk çocuklarıyla evlerinde ateş kenarında zevk ü safâ ederlerken zincire bağlı esir oldular. Bu vilâyetin karşı tarafı Berabaş toprağıdır, daha önce harap etmiştik. Oradan batı tarafa 1 gün gidip,

Eski Praziçse Kalesi

Bu da Özü Nehri kenarında bir kaledir, ama içine girip görmedim. Oradan, *[112a]*

(---) tarihinde Mehmed Giray Han hazretleri Moskov memleketine gazaya gidip (---) adlı yerde 300 bin kâfir askeri taburuna rast gelip Şeremet Ban Vezir'i yendiğimizi bildirir

Evvelâ Mehmed Giray Han bir sefer içinde 4 kere savaş edip bu kadar ganimet malıyla Kırım Vilâyeti'ne gitmek üzere iken Kazak Vilâyeti'nde eski Praslov yakınına gelince Moskov Vilâyeti'nde reaya ve beraya kalan 10 kere 100 bin mümin muvahhid Heşdek Tatarlarından Han'a gizlice haber geldi ki,

"Padişahım, işte 3 kere 100 bin (300.000) Moskov kâfiri Vezir Şeremet Ban ile 'Han seferdedir ve Kırım boştur' diye tüm kâfirler Kırım Vilâyeti üzere gitmededirler. 200 pare topları var ve iki kere yüz bin (200.000) adet Kalmık kâfirleri yardımcıları var. Tamamı beş kere yüz bin (500.000) kâfir oldu ve yüz binden fazla yüklerini, ağırlıklarını taşımaya ve kondukları yere arabaları tabur yapmaya demirden zincirler ile bağlı arabaları var. Hâlâ büyük Edil Nehri suyunu gemilerle geçip Heyhat Ovası içinden önce Kırım'a varıp oradan Azak Kalesi'ne gelip Azak'ı ve Kazak'ı alsa gerek. Hâlâ Moskov'un (---) adlı kalesine doğru derya gibi asker ile gitmededirler. Bilin, âgah olun, ona göre padişahım bir tedarik görün. Bolay ki bu kâfire bir kırlıkta ve Heyhat Ovası çölünde rast gelesiz" diye Han hazretlerine Moskov'un Heşdek Müslümanlarından böyle haber gelince şanlı Han sevinip bütün iş erleri kart kişiler, kart atalıklar ve ot ağaları ile danışıp görüşüp hemen kendi yanında olan 87 bin adet Tatar askerlerinin bütün esirleri ve ganimet mallarını

Kırım'a gönderdi, zira Kırım, Tatar ılgarıyla bir merhale yer kalmıştı.

Hemen bir saba rüzgârından hızlı bir Tatarı yarlığ ile Kırım Adası askerlerine haber salıp,

"Ata dona malik olan elbette sefere gelsinler" diye haber gidince o gece 40 bin atlı gelip Han'ı Praslov Kalesi altında buldular.

Ertesi gün kalgay sultan 30 bin asker ile gelip yettiler.

Yine o gece 30 bin adet Nogay askeriyle nureddin sultan gelip Han askerine katıldılar.

Ertesi gün Or Beyi Kara Kıraş Ağa 10 bin taşra Nogay askeriyle gelip katıldılar.

Yine o gece Selim Giray Sultan, Hacı Giray Sultan ve Kırım Giray Sultan Or Kalemizin kapısını açtırıp 10 bin adet seçkin Badrak ve Şıdak Tatarlarıyla Han askerine eriştiler.

Han hazretleri yanında toplam 200 bin asker olup hemen Han hazretleri *"Bismillah gaza niyetine"* deyip Moskov Vilâyeti'ne derya gibi askerle yöneldi. Allah'ın azameti 200 bin Müslüman askerlerin 8 kere ve 9-10 kere 100 bin alaşa atları olur. İnsan deryası ve Umman Denizi gibi hayvanların dalgası, coşup dalgalanıp atlandıklarında insan deryası çalkanıp derin boğaz gibi insan denizi aktı, zeminin tozları göklere yükseldi. Bir ağacın köklerine saba süratli atların ayakları değse o ağacın kökleri sofî misvakı gibi tiftik tiftik olur, *Allah korusun.*

Allah'a hamd olsun bu büyük topluluğun varlığından kâfirlerden bir kimsenin bile zerre kadar haberi olmayıp 3 gün 3 gece Heyhat Ovası'nda at sürüp giderler.

Cengizoğullarının kanunlarını bildirir

Bu kavim, o gök gürültüsü ve şimşek gibi kavimdir. Kâfirler bir iki merhale yerlerde kalınca bütün Tatar'a çapul bırakmak, yani ılgar ile gitmek ferman olunduğunda tüm Tatarlar daha önce arpaya bağlanmış, yaranmış ve hazırlanmış safkan küheylân atlarına o gün binip seğirtirler. Allah ırak eylesin o sırada bir adam attan düşse kurtulması asla mümkün değildir. Hemen o adam at ayakları altında toz toprak olup şehit olur. O sırada bu Tatar kavminin artlarına ve izlerine bakmak âdetleri değillerdir, zira onar on beşer kadar at birbirleri-

nin kuyruklarına arkanlarla bağlı olup atlar birbirlerini çekerler. Öyle ana baba gününde bir at dahi yıkılsa o at bir daha kalkamayıp atların ayakları altlarında helâk olur, değil ki insan attan düşüp kurtula. O at da, insanoğlu da atların ayakları altlarında pelte, macun ve lahmacun gibi olur *Allah saklasın.*

Hele bu hakir bu korkudan Tatar askerinden uzakta han, kalgay ve nureddin sultan birlikleriyle giderdim. Kısacası akıllıca hareket edip bu kavim içinde gitmeyip,

Selâmet istiyorsan, kenardadır

deyip kenarda gitmek sonunu düşünmektir.

Eğer yaz mevsimi ise askerden uzağı rahattır, ama kış günlerinde ise bu asker içinde giden ***[112b]*** atların ve insanların buharlarında kan tere batıp asla soğuk etki etmez.

Tatar askeri içinde Cengiz'den beri bir kanun daha var; hanlar bir sefere gitseler 12 ot ağaları ileriye kılavuz tayin olunup 12 adet tapkır [tabur, bölük] olur, yani asker 12 yol olup dere, tepe ve geçitler gelse 12 katar asker birbirlerinin artlarından ayrılmazlar.

Kalgay sultan sefere atlansa 50 bin asker olup 8 adet tapkır asker olur.

Ve nureddin sultanlar sefere gitseler 40 bin asker gidip 6 tapkır asker olur.

Han veziri, Kazak sultanlar, yalı ağaları, Şirinli, Mansurlu ve Sincivitliler sefere atlansalar 30 bin asker olup 5 tapkır yol olurlar.

Diğer mirzalar ve boy beyleri çapula gitseler onar bin asker olup bunlar da 4 katar asker olurlar. Ama bunlara sefer demezler, hemen onar bin adamla ayda bir ve haftada bir çapula gitseler buna *beşbaş* derler bir iki haftada çalıp çarpıp ansızın kâfiristanı talan edip av alıp Kırım'a gelirler.

Diğer karaçı halkı aralarında zengin bir mirza baş olup 2-3 bin batır yiğitler ile bir top olup beşbaşa giderler. Bunlar nasıl olursa giderler, tapkır [askeri birlik] hesapları yoktur, hemen derinti askeri gibi giderler. Kâfirler bu askerden fazlaca korkarlar, zira bunlar düşmana aman zaman vermeyip ve sefere gitmeleri zamanında olmayıp birbiri artları sıra araları kesilme-

yip kâfiristana bir beşbaşa gider. Biri de bir başka yoldan gider. Onun için kâfirler bu kavimden çok korkarlar. Zira kâfirlerin ne dağlara ve ormanlara odun kesmeye, ne tarlalara ekin ekmeye ve köylerinde oturmaya rahatları yoktur. Sanki bu Tatar kavmi kâfire veba askeridir.

Sözün kısası bu yazılan tapkırları geçmiş hanları koymuşlardır ki sefere giderken düzenli gidip adam ve at yuvarlansa helâk olmaya. Gerçekten de makul şeydir. Ama çapul koyuverildiği sırada ne tapkır, ne katar, ne düzen vardır ki mahşer gününden bir gün olur. Allah bütün Tatar askerlerini koruya ve saklaya.

Bu şekilde Han hazretleri Umman Denizi dalgası gibi at ve insan deniziyle akıp 3 gün 3 gece seğirtip Azak Kalesi doğu yönünde sağ tarafımızda kaldı. Büyük Süt Nehri başından bütün asker kolaylıkla geçip orada yeşillik bir alanda konup çevreye karakollar tayin olundu. Allah'ın hikmeti bu mahalde gece bir Kazak kâfiri kayığı Süt Nehri içinde geçerken Tatar bu kayığa ok yağdırıp nice Tatar gazileri atlarıyla kendilerini suya vurup yıldırıp kayığı kenara getirdiler. İçindeki kâfirleri Han tilmaşlarla, yani tercümanlar ile söyletti,

"Vallahi hâlâ Şeremet Vezir 300 bin asker ile bu Süt Suyu'nun başında daha asker toplayıp kraldan gelecek 10 pare top ve 10 nukrad hazine gelmesini bekler, oradan Kırım'a gitseler gerek. Hâlâ Niskikirman Kalesi'nde otururlar. Buradan 11 konak yerdir" diye haber verdiklerinde Han buyurdular ki,

"Kalmık askeri bile midir?",

"Evet, evvel 200 bin Kalmık askeri birlikte idi. Sonra Edil Suyu kenarında Moyinçak Şah adlı padişahları hasta olup babası olan Taysı Şah, 'Oğlum hastadır, seferi bırakıp gelesiz' diye Kalmık'a haber gelince Kalmık da Şeremet Ban'dan izin istediklerinde izin vermedi, mal istediler mal dahi vermedi. Bu yüzden Kalmık da Şeremet Ban'a küsüp 7 gündür Heyhat Sahrası'na gittiler" diye Han'a yarar haber verdiklerinde derhâl bu kâfirlerin yirmisini de kılıçla dileklerine erdirdiler, pis canlarını cehenneme gönderdiler.

Şanlı Han sabahleyin Efrasiyab borularına yol verdirip ateş saçan güneş felek kulesinden baş gösterdiği gibi saba süratli

Arap atlarına binip *Allah'a tevekkül ettik. kuvvet ve kudret ancak Allah'a mahsustur* zikirlerine devam ederek,

.....(2 satır boş).....

adlı kale altına vardılar. O çölde kâfir askerleri denizler gibi belli olunca ot ağaları Han'a haber verdiler.

Derhâl ceng-i sultanî köslerine tokmaklar vurulup bütün Müslüman gaziler yarar kazakdaş safkan atlarına binip bütün ağırlıkları 20 bin asker ile artçı edip her birlikten onar kişi de kaldı. 80 bin adet seçkin sadaklı, tirkeşli, savatlı, pusatlı ve kübeli zırhlı zor batır keskin bahadır yiğitler ileriye öncü *[113a]* asker oldu. Hemen kâfir askerine Allah deyip sadak gürültüsü ve atların kişnemeleri göklere yükselip büyük akın salıp sefer koyverip mahşer gününden bir gün oldu, yeryüzü toprağının tozu göklere çıkıp âlemi aydınlatan güneşin ışığı tutulup ortalık karanlık oldu.

Bütün asker göz açıp kapayıncaya kadar kâfirlerin taburuna çattı. Han hazretleri ise derya gibi askerle yavaş yavaş bir çapul yerden gelmede. Ama biz kâfirle ovada karşılaşırız sanırdık. Meğer kâfir korkusundan Süt Nehri'ne arka verip bütün uğursuz askerleriyle o sahraya konup üç kat hendekli bir tabur kazmış. 40-50 bin arabalarını ve 20 bin hınto arabalarını çepçevre, kanat kanada ve tekerlek tekerleğe çitip tabur etraflarına arabaları dizip hepsini birbirlerine kalın zincirlerle bağlamış. Arabaların iç yüzlerine derin hendekler kazıp cümle hendek toprakların dağlar gibi iç yüzlere yığıp üstlerine balyemez ve şahi topları koymuş, 40 yerde Demâvend Dağı gibi topraktan tabyalar yapmış ve 7 yerde bu büyük tabura şarampavlı sarp parmaklı ağaç kapılar yapmış. Bu taburun ortasında bir küçük tabur daha kazıp onda kadınları, oğlanları, cebehane ve mallarını koyup kamanıp durur.

Öyle sarp tabur etmiş ki bir taraftan bir yolla bu tabura zarar verip zafer bulmak mümkün olmaz. Bir top menzili uzak yere tüm Tatar askerleri ile alacıklarımızı (çadırlarımızı) kurup taburun üç tarafını kamadık (kuşattık), ama su tarafının kamanması mümkün olmayıp o taraftan kâfire yardım ve zahireleri gelir. "Ne çare" diye Safi Giray Sultan'ı suyun yukarı tarafında bir boğaz yere 10 bin adet seçkin Tatar askeri ve 2 bin

tüfenkli sekbanlar ile Süt Boğazı'na tayin etti, "Kâfirlerin yardımı ve zahiresi kayıklar ile geçmeye" diye dört tarafa karakollar koydu.

O gece güvenlik yurt gibi atlarımızı sahraya salıp Tatarlar âdetleri üzere mavi ve kırmızı gömlekleri ve tumanlarını çıkarıp rahat uykusuna yattılar. O gece melun kâfirler sabaha dek rahat uyku görmeyip Ferhad gibi çalışarak taburdan taşra bir kat tabur daha yapıp ona da çok derin hendek kazıp toprağını ileri attı, 7 yerden kapılar yaptı, 7 yerden büyük tabyalar çattı ve her bir tabyalara onar pare balyemez toplar koyup İslâm askeri üzere attı. Ve daha sonra sus pus olup yattı.

"Ayâ bu kâfire ne yapıp taburdan çıkarsak" diye kartlar ihtiyarlar ile danışılmakta iken Heyhat Sahrası'nın kıble tarafından bir toz göklere yükselir. Meğer bizim yılkı atların yanında olan ağırlıkta geri kalan oğlanlar imiş, at boynuna düşüp "Bre meded! Bir büyük asker gele turıyor muna işde göründü" diye haber ettiler.

Hemen tüm İslâm askeri sadaklanıp hazırlanmış doru atlarına binip,

"Acaba Kalmık kavuru miken" diye dururken hemen kızıl salgak (altın alem), yaşıl (yeşil) sancak ve bayraklar belli olunca bütün Tatar askerinin canları yerine gelip bildiler ki İslâm askeri imdada gelir. Meğer bizim Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Şıdak Nogayı, Âdil Nogayı, Kör Yûsuf Nogayı, Çobaneli Nogayı, Nevruzeli Nogayı, Deveyeli Nogayı, Aslan Beyeli Nogayı, Urumbetli Nogayı ve (---) (---) (---) kısacası bütün ellerin 140 bin düşman avcısı Tatarları geldiler.

Ondan sonra 3 bin adet tüfenkli Çerkezistan askerinden evvelâ Şağake askeri, Jana kavmi, Mamşuh kavmi, Âdemî kavmi, Bolatkay aşireti, Besni kabilesi, Kabartey beylerinin 12 aşireti ve Tavustan kavmi tüm beyleriyle gelip Han'la buluşup İslâm askerinin bir tarafında başka oymak olup kondular, kâfirlerin taburu kuşatması ve korumasıyla görevli oldular.

Ertesi gün yine Süt Suyu kenarında birkaç kâfir tutulup söyletilince,

"İşte tabura 40 bin Hıristiyan yardıma geliyorlar" diye haber verdiklerinden hemen Âdil Mirza işitip Han hazretleri hu-

zurunda baş vurup baş eğip dualar edip Han da Âdil Mirza'ya izin verip başına bir şıpırtma samur kalpak giydirip "Cügür kişi Alay coluk bersin" yani "Yürü adam Allah yolunu açık etsin" deyince Âdil Mirza Akkirman'da Han elinde yağmaya vurulduğunu hatırına getirmeyip din uğuruna 50 bin adet *"Benim, başkası değil!"* diyen güçlü bahadır yiğitlerle atlanıp o saatte akına çıkıp yıldırım gibi gittiler.

Bir gün bir gece kâfirlere erişip o ***[113b]*** yabanda kâfirlere at üzere rast gelip ne Tatar askerinden ve ne kâfirlerin cünüp askerlerinden bir tek kişinin burnu kanamadan bütün kâfirlerin hınto arabalarıyla avrat, oğlan ve mallarının ardını önünü çevirip 10 pare balyemez topları, cebehane ve tüfenkleriyle (---) gününde bütün kâfirleri el kaldırtmadan zincirleyip büyük bir alay ile, başı yere eğilmiş haçlı bayrakları, davul, boru ve erganun nakuslarını çaldırarak kâfirlerin taburu önünden geçtiler. Bu sırada bazı merhametsiz Tatarlar kâfirlerin koca papazlarını ve küçük çocuklarını kâfire karşı kılıçlar ile parça parça ederek geçtiler. Tabur içinde olan kâfirler bu içler acısı hâli görüp hayretler içinde kalıp bildiler ki daha taburlarına bir taraftan yardım gelmesi imkânsız. Tabur içinde sesleri solukları kesilip yattılar. Daha sonra kartlar, atalıklar ve bütün ot ağaları ve iş erleri,

"Biz bu kırlıkta ve kıtlıkta ne dururuz. Hemen bir kere göz karartıp şu taburun her yanından bir kere uğrayalım, vermek Allah'ındır" diye söylediler.

Hemen taburun solkolundan 10 bin adet Mansurlu Tatarı, 20 bin askerle sağkoldan Şirin beyleri, 20 bin yiğit ile Han'ın sağ tarafından kalgay sultan, 20 bin askerle sadaklı ve savatlı erler Han'ın solundan nureddin sultan ve han hazretleriyle 2 bin korkusuz şahbaz Rumeli yiğidi tüfenkli sekbanlar ile 12 bin adet Han'ın kapukulları, kısacası 10 bin Karaçı halkı, Badrak kavmi, Safi Giray Sultan, Hacı Giray Sultan ve diğer sadaklı savatlı 27 adet sultanlar kul köleleriyle ve bütün sekbanlar ile kol kol, saf saf hazır durup bütün Sincivit askeri, Mankıtlı, Arkınlı, Dayirli ve Bolganaklı, Çoyunçlu, Küleçli, Kerçli, Tübelli, Corganalı ve daha nice yüz adet el vilâyet kabileleri tüm Han kolunda hazır durdular.

Sonra yardıma gelen Âdil Mirza Nogaylarında 10 bin adet zor batır er cigitler (yiğitler) ile iki bölük yerde iki kanat gibi ellişer bin yiğitle öncü asker oldu. Ardından bütün Çerkez beyleri tüfenklileri artçı kalıp dört tarafa birer saat uzak karakollar tayin olundu. Bütün ot ağaları bir yere gelip bütün âlim ve salihler Fetih suresini okumaya başladı. Deniz gibi asker yavaş yavaş tabur üzere yürüdü. Tabura bir top menzili yer kalınca bütün İslâm askeri el sadağa vurup her yay çilesine ikişer üçer tane tabur okları gezleyip her okun temrenlerine birer ikişer kibritler bağlayıp kibritleri yaktılar. Bütün gaziler var kuvvetlerini pazuya getirip candan gönülden Allah Allah seslerine yol buldurunca yer ve gök at kişnemesinden, Allah Allah seslerinden ve oklukların gürültüsünden gökler titredi. Bütün asker bir kereden göz karartıp tabur üzere at bırakıp ellerindeki yayların çilelerinde olan belâ oklara yol verip nice kere yüz bin av okları ve nice yüz bin çatal kurşunlar havadan tabur içine lanet yağmuru gibi yağınca bütün Tatarlar yan verip açık alana gittiler.

Allah'ın emriyle tabur içinde bir feryat, gürültü, bağırtı, ağlama sesleri kopup kıyametten bir belirti oldu. Hemen taburdan bu kadar yüz bin kâfir bir fitilden bu kadar yüz bin tüfenklere ve bu kadar şahi ve balyemez toplara ateş edince tüm İslâm askeri Nemrud ateşi içinde kalıp bütün gaziler ovanın sonlarına gittiler.

Şeremet Ban Taburu savaşının sonucu

Kâfirler gördü ki tabur içinde oktan yaralanmadık adam ve helâk olmadık avrat ve oğlan kalmayıp çıplakta olan nice kere yüz bin atların arkalarına belâ okları saplanıp kibrit ile fakir atların arkaları yanmış, kösteklerini ve ayak bağlarını kırıp bütün atlar birbirleriyle tepişerek nice bin kâfir at altında toz toprak içinde kaldıklarını görünce hemen bütün kâfirler,

"Ölümden dirlik yeğdir. İşte Tatar bir yaylım ok atıp kaçıp gitti. Hemen arabalı toplarımızla Tatar'ı ta Kırım'a dek kovalım" deyip kâfirlerin sonradan yaptığı taşra taburun kapılarını açıp atlarıyla toplarını çekip taburun pusularında gizlenmiş olan askerlerinden *[114a]* cana başa kalmayan zorbalarından yarar kefereleri taburdan dışarı çıkıp oklanmış domuz gibi asker üzerine öyle bir saldırdılar ki İslâm askerini zorladılar.

İki asker o meydanda birbirlerine girip semender gibi Nemrud ateşi içinde kaldılar. O gün aydınlık gündüz, Şâfiî vakti gibi olup asker birbirlerini ayırt edemez olup cenk etmeye dermanları kalmadı. Derhâl İslâm askerleri bir kaytavul, yani dönek edip bütün asker sert rüzgâr üzere çıkıp dumandan gözlerini açtılar ve Müslüman askerleri birbirlerini savaşa teşvik etmeye başladılar. Ama 2 binden fazla adam yaralanıp bin kadar yiğit de şehitlik şerbetinden içip sarhoş oldular.

Gerçekte kâfirlerin o saldırılarına Demâvend Dağı bile karşı çıksa yerinde durması imkânsızdı. Zira kâfirler tabur içinde mevzilenip ateşli silâhlara sahip. Ama fakir Tatar'ın ne ateşi ve ne siperleri var, hemen Resulullah sünneti üzere bir okları, bir yayları ve birer kamçısı var.

Sözün kısası, cehennemlik kâfirler Tatar'ın bu yan verdiği hâlini görüp kaçtı sanarak taburunun bütün kapılarını açıp ölüsü dirisine binip balyemez toplarını taşra çekip 2 bin kadar arabalarını tabur ve küren çatarak, top tüfenklerini atarak, erganun, trompete, luturyan boruları ve çanlarını çalarak üzerimize cemapur askeri gibi gelir. Ancak taburundan da çok açılmaya korkup yavaş yavaş gelerek bizim askerimizin savaş meydanında binden fazla seçkini, belki daha fazlası eceli şerbetini içip yerlere serilmiş yattığını kâfirler görünce,

"Gerçek Tatar kırılmış, onun için bozulup kaçmış. Bre medet Tatar'ı kovalım, fırsat bizimdir" diye taburlarından uzaklaşmaya cesaret edip üzerimize geldikçe Tatar allak bullak geri geri gitmede. Ta o mahalle vardılar ki yere serilesi kâfirler taburlarından iki saat uzak araba taburlarıyla ovaya çıktı. Bizim asker de bir yerde karar, birbirlerine kafadar, sayısız bir yere top olup durdular. Bütün Tatarlar aralarında yemin-billah ettiler ki hemen hep birlikte kâfire bir kereden dalkılıç olup,

"Önce kâfirlerin taburu tarafına varalım. Aman vermeyip taburu kuşatalım ki kâfir felaket ovasında ve utanç vadisinde kalsınlar" diye yemin ettiler.

Kâfirler gördüler ki Tatar çok kırılıp harekete dermanları yok. Hemen iç kat taburun da 7 yerden kapılarını açıp önce bin kadar papaz ve bıtrikleri ve binden fazla haçlı Nûşirvan bay-

raklarıyla, boğazlarında İncil payçıllarıyla ve ellerinde micmereleri, bellerinde zünnarlarını kuşanıp yüksek sesle İncil okuyup çelipalarını çalarak kâfirlerin üzerlerine süpürgeler ile sular seperek aforoz, mandalos ve kiryelos ederek kâfirleri cenge teşvik ederek hepsi yavaş yavaş toplarını çekerek gelip bir yere toplandılar.

Ama Allah bilir samur kalpaklı ve kara şapkalı insan denizi dalgalanıp ileriye 70 adet mavi ipek haçlı bayraklar ve 40 bölük alaylar askerleriyle kol kol seçilip aralarında 150 adet irili ufaklı toplar zâhir olup bütün topların artlarında kara nahır gibi kara şapkalı Nemse, Leh, Çek, İsveç, Tot, Korol, Macar ve Kurs kâfirlerinin nice bin tüfenklileri belli oldu. Ve 70 yerden "Yajuj ve Yajuj" sesleri gelip çam çakalları gibi uluşup feryat ederlerdi.

İslâm askerleri kâfirlerin tarafına asla bakmayıp ova tarafına yüz tutmuşlar idi. Kâfirler Tatar'ın bu şekilde hareketsiz olduğunu görüp bitkin olduklarını sanıp hemen bütün kâfirler bir uğurdan,

"Tut bizi ey İsa, ey Meryem Ana, ey İsvet Nikola, ey Avusdos, ey Kasım Günü ve ey Sarı Saltık Sultanlar. Sizlere dayanıp Tatar'a gittik" diye domuz sürüsü gibi gelirler. Yani sapık inançlarınca İsa, Meryem ve Kasım'dan yardım isteyip haçlı bayraklarını salıp askerleri içinden ancak bir büyük balyemez top ve bir büyük havayi fişenk atılınca denizler gibi kâfirler bir kere derya gibi çalkalanıp "Yajuj Yajuj" deyip önce nice bin silâhlı atlıları Han alaylarına at koydular.

Hemen Tatar da Umman Denizi gibi dalgalanıp elini sadağa vurup bir sadak gürültüsü edip ardından Allah Allah seslerine yol buldurdu. İki asker birbirine girince siyah toz bulutundan kâfir ve müslim belirsiz olup tam 7 saat öyle bir kızgın savaş, yiğitçe öyle bir vuruş olmuştur ki *[114b]* Hazret-i Davud, Melik Tâlût ile bir olup Melik Câlût kâfiri kraldan beri insanoğlu böyle büyük bir savaşı görmemiştir.

Hemen bu cenk içinde Tatar'ın geride kalan yarısı taburu ele geçirmek için at sürüp gittiler. Meğer daha tabur içinde kâfirler dolu imiş. Ve nice bin çeşit hile ve şeytanlıklar ile tabur dolu imiş. Varan Nogay askerini ateşle yakıp Arslan

Beyeli'nden, Çobaneli'nden, Nevruzeli'nden ve Deveyeli'nden sayısız güçlü batır yiğitler o vuruşmada helâk olup düştü. Ateş artığı olan Tatar askeri yine büyük askerimiz içine girip savaş meydanında olan kâfirlere saldırıp öyle bir Müslüman satırı vurdular ki öğleden akşam vaktine dek vuruş devam edip akşam çarpışmayı bitirdi.

Akşam olunca savaş meydanında herkes aç yorgun birliklerine vardılar. Kâfirler de bitkin, dermansız, hâlsiz uğursuz taburlarına girip sığındılar. O gece sabaha dek kâfirler taburları çevresini ışıklandırıp şenlik ettiler. Beri taraftan Tatar atlıları savaş meydanında kalan şehitlerini atlar ile birliklerine taşıdılar. Kırım'a götürecekleri ölüleri başka tuzlayıp sakladılar. Nicelerini de toprağa defnettiler.

Bu gece Tatar askerinin yiğitleri sabaha dek rahat uyku yüzü görmediler. Vuruşma meydanında, ateş saçan kılıçtan ve uçan yaydan ölüp toprağa karışıp yatan pis leşleri, ki sakar makar olup 27 binden fazla kişi kaza okuna hedef olup cehenneme gidip pis uğursuz leşleri telef oldu.

Siyaset meydanında kalan kâfirlerin leşlerini Tatar'ın eli çabuk olanları rahat uykusunu kendilerine haram edip ta sabaha dek kâfirlerin pis leşlerini soyup o kadar değerli elbiseler, eşyalar, kelepir, değerli ve pahalı cevahir cinsi şeyleri, bellerinde ikişer üçer ve biner altınlı kefere leşlerini soyup bütün kâfirleri savaş alanında çıplak bıraktılar. Yine cenk yerinde kalan 20 bin tabur arabalarını boşaltıp 40 binden fazla araba atlarını, diğer ölen kâfir atlarını ve bütün ganimetlerini alıp bu kadar ganimet mallarıyla herkes birliklerine geldiler. Bütün işli işlerinde ve aklı başlarında olan batır yiğitler safkan atlarını avnatıp, yani yuvarlandırıp, nice kişiler atlarını arkanlayıp, yani iplerle bağlayıp çadırlarında kılıçlarını yağlayıp, cebe ve cevşen söküklerini dikip tekrar bütün Tatar askerleri söz verip büyük yeminler edip Şâfiî vakti derya gibi asker atlanıp bozdukları taburun üç tarafını tekrar sardılar.

Meğer kâfirler o gece taburdan Süt Suyu üzerine kat kat arabalardan büyük bir köprü yapıp kâfirlerin yarısı karşı tarafa geçmişler ki (---) (---) kaleye can atalar. Hemen Tatarlar bu hâli görüp,

"Bre medet, küffar da karşı tarafta bir sarp tabur yasatmadan [yapmadan] Süt Suyu'nu karşı tarafa ötelim (geçelim)" deyip hemen bütün Tatarlar suyu öteye geçip iki bölük olmuş kalmış kâfire bir anda kılıç vurup nice bin kâfiri süt gibi beyaz gövdeleriyle Süt Suyu'na döktüler. O kâfirlerden bir can kurtulmayıp bütün ganimet mallarıyla Tatar askeri zaferle yine suyu beri geçip yine taburu kuşattılar.

Hemen cehennemlik kâfirlerin tabur içinde kararları kalmadı. Gördüler ki bu vadilerde Tatar askerinin ellerinden aman yoktur. Hemen o an taburdan taşra 40 adet kâfiri elçiliğe gönderip barış istediler.

Han hazretleri sulha asla razı olmadı. Tedbir olarak taburun etrafına karakollar koyup cengi sabaha alıkodular. Zira daha önce suyun karşı tarafında kâfirler ile 7 buçuk saat Cengiz savaşı edip bu kadar kâfir mallarını beri tarafa götürünce dar vakit oldu ve Cengiz gazileri dermansız mecalsiz kaldı idi.

Meğer o gece kâfirlerin karşı taraftan araba köprü üzerinden geçip 40 bin adet tabura imdatları geldi zannedip taze can bulduk sanırlar.

Hemen o gece bu haberi tabur içinde olan Moskov'a tabi Heşdek reayası olan ümmet-i Muhammedlerden bir hayli Müslümanlar taburdan dışarı çıkıp kâfirlerin yardımları geldiği haberini Han'a getirip dediler ve onlar artık tabura gitmeyip Han yanında kaldılar.

Hemen Han bu haberi duyunca askere ilan ettirip bütün asker pak abdestler alıp kıbleye yönelik ikişer rekat hacet namazları kılıp dua ve senadan sonra el yüze sürülüp bütün Müslüman askerler saba süratli atlarına bindiler. Bütün Nogaylı askerini geride ağırlıklar yanında alıkoyup sonra derya gibi asker tabura yöneldiler ve at başı beraber olup 12 kol oldular. Hemen savaş meydanına varıp kâfire karşı durdular.

Han hazretleri, kalgay ve nureddin sultanlar askerleriyle safkan küheylân atlarına binip her biri *[115a]* alay çavuşları gibi asker içinde iki tarafa selâm vererek ve askere sonsuz dua ve senâlar ederek cenge rağbetlendirerek Han mübarek başını açıp beyaz saçlarını dağıtıp,

"Aman çuralarım [oğullarım], aman batır cigitlerim [baha-

dır yiğitlerim] ve karaçı [iş erleri] kardaşlarım, gün bugünkü gündür. Din-i Muhammed aşkına ve ceddimiz Cinkız Han canın şad yasadın [yapın]. Çalab Ellâh [Allah] korsa bizge [bize] pırsat [fırsat] ve nusrat berirse [verirse] doyum bolğanda [zengin olanda] barınızın [hepinizin] kollarında olan şuralar ve devgelerinizden carım [yarım] savka [öşür] alayım ve size samur ton ve samur şıpırtma kalpaklar vereyim" diye askere haddinden fazla sözler verip gönüllerini aldı ve,

"Benim karaçılarım sakının doyum [ganimet] zengin olmağa aşkıman [acele] burun [önce] kavurun [kâfirin] arısın sokup cuyun [öldürün, yok edin] sonratın [sonra da] balını aşayın. Kop [çok] mal tapmağa [bulmaya] tüşmen [koşmayın] ve kelepüre [ava] derilüp [toplanıp] üşmen. Kop ülken asker doyumluğa aşıkırken [acele] bozulup kaytavul etüp [dönek edip] sınganlardır [bozulmuşlardır]" diye Han hazreti kol kol asker içinde bu öğütleri Tatarca verirken saadet burcunun güneşi uğurlu saatte doğup iki mızrak boyu yükseldi. Münasip beyt:

Seher çûn germ olup bâzâr-ı mihrin,
Asar altın terâzûsun sipihrin,

Anıniçün zühre germ etmişdi bâzâr,
Ki nakt-i ömre kızgın müşterî-vâr,

Meğer mîzâna çekmiş Yûsuf'u mâh,
Ki genc açmış Züleyhâ-yı sehergâh,

Seherden doğdu çûn nûr-ı İlâhî,
Zümürrüd kubbenin zerrîn külâhı,

Süvâr oldu kamu sâhib-kırânlar,
Pelengi bebre bindi pehlivânlar.

Beyitleri anlamı üzere âlemi aydınlatan güneşin şiddetli sıcağı iki taraf askeri üzere çökünce sıcaklığın şiddetinden iki taraf da kızıştı. Önce Han tarafından savaş davullarına tokmaklar vurulup Cengiz kanunu, Efrasiyab kerenayı, İskender da-

vulu, Cemşid zurnası, Hûşeng Şah nakkaresi, hakaniyan kösü ve Dârâ Şah zilini çalarak bütün asker at başı beraber olarak iki koldan Tatar askeri er meydanına vardılar ve Gâviyânî bayrak gölgesinde hazır durdular.

Karşı taraftan da 40-50 alay kâfir taburlarından çıkıp domuz sürüleri gibi sürü sürü önce yaya tüfenklisi bayraklarıyla ve haçlı papazlarıyla meydana çıkıp taburları yanında durdular. Sonra 50 pare toplarını taşra meydana çıkarınca taburun 7 kapısından bütün kâfirler birbirlerine tirkeşip sığır sürüsü gibi bölük bölük taburdan çıktılar. Luturyan boruları, trompete, erganun, çan, davul mizmeratlarını çalarak, bazı kâfirler ellerinde kılıçlarıyla hora tepip oynayarak, papazları İncil okuyarak ve kimisi yırlayarak bir alay kafayı bulmuş, sarhoş Moskov kâfirleri, Çek, Leh ve Kazak-ı Ak sapıkları cehennemi yurt etmeye sabırları kalmayıp domuz topu gibi tortop olup onar onar yayaları birbirlerine zincirler ile bağlanıp bütün soltat ve mortatları yap yap gelip bütün topları bu bağlı yayaların artları sıra zincirler ile bağlayıp düzenlice durmuşlar ve bütün kefereler sahrayı doldurmuşlar, cünüp kâfirler domuz gibi suyun bataklığına arka vermişler.

Hemen bu yaya kâfirler savaş alanında toplarına ve bu kadar bin arabalarına siperlenip durunca derya gibi atlı kâfirler ecel meydanına atlarını sürüp çıkıp cenge başladılar. Bizden ve onlardan askerler savaşa başladılar. Gece yardıma gelenler de Tatar'ın kerametlerini görmemişler. Hemen melunlar var kuvvetlerin eğri pazularına getirip çarha savaşına çıktılar.

Hemen Tatar askeri de verdikleri söz üzere top ve tüfenk ağzından uzakta saldırır şekilli olup kâh yan verip kâh uğrar şekilli oldular. Yine kâfirlerin tam bir top menzili araba taburlarından ve top ağızlarından uzaklaştıklarını Tatar görünce asker içinde bir ün ve bir Allah Allah sesleri kopup göklere yükselip at ata ve üzengi üzengiye olup at kişnemesi, er narası ve sadak gürültüsü cihanı tutup bütün Tatar bir uğurdan dalkılıç, daltirkeş ve can-keş olup kâfir üzere yıldırım gibi akıp yine bir kere yan verdiler.

Kâfirler bu kere bütün top ve tüfenklerini boşa attılar. Bir daha top ve tüfenk sıkılamaya kalmadı, hemen Tatar askeri

7 günden beri kanıkmış asker, aç kurt gibi koyuna ve koyun tuza sunar gibi sunup Tatar askerleri küffara veba girer gibi öyle girdiler ki ileri gelen kâfirlerden bir can kurtulmayıp kanları ve canları çıktı. Yaya olan birbirlerine bağlı kâfirler toplar yanlarında kalıp top arabaları altlarına yaya kâfirleri girip cenge başlayalım diye cesaretlendiler, ama kimi arabalara girer ve kimi çıkar. Kollarında bağlı olan zincirleri kırmaya çalışırlarken arabaların kürelenmiş kâfir atları kimi oktan, kimi tüfenk ve kılıçtan yaralandılar. Bu ovada bütün arabaları atlar çekerken yaralarından ve hay hay bağırış ürküntüsünden arabaları yaya olup zincirle bağlı kâfirlerin üzerine sürüp bu yaya kâfirleri Tatar kırmadan arabalar hamur ederek kırmada. Tatar da onlara gelip sağ kalanları esir edip arabaları atları ve mallarıyla ganimet etmede.

Meğer bu tarafta Şirinli ve Mansurlu ve Sincivitli 40-50 bin yarar yiğit Tatarlar ile daha önce kâfirlerin taburuna girip fethedip ele geçirmişler.

Hemen kâfirler bu savaş meydanında kılıç pazarını görünce geriye dönüp *[115b]* taburlarına kaçıp kapanayım derken görse ki taburları içine Tatar girip orada da başka bir kılıç pazarı var. Kâfirler o an taburdan da ümidini kesip Süt Suyu üzerine yaptıkları köprüye hepsi birden can havliyle uğrayıp karşı tarafa geçeyim derken tüm köprü arabaları kırılıp nice bin kâfir atlarıyla suya gömülüp Tatar ve Çerkez askerleri atları devşirmede.

Beri tarafta bizimle sahrada cenk eden Şeremet Ban Vezir taburun fethedildiğini ve köprünün bu şekilde kırıldığını görüp kılıç artığı olan kâfirler ile dağılıp hamd olsun yenildiklerinde "Tut bizi ey İsa!" diye kaçarlarken Hazret-i İsa da ricaları üzere nice bin kâfiri tutup Tatar'a verip esir ettiler.

Moskov prensi 100 bin askeriyle bir tarafta cenk ederdi. O da bu bozgunu görüp askeriyle tabura can atıp gelince gördü ki tabur içinde bir vâveylâ, bağırış, çağırış, ağıt, feryat oluyor, hemen kralzâde tekrar geriye dönüp bir tarafa sıvışayım derken iki Tatar askerinin ortasında kaldı. 100 bin kâfire öyle bir keskin kılıç vurdular ki bu gibi kılıcı Mısır diyarında Benî Seyf kabilesi Arabı, Berberistan ve Funcistan Araplarına vurmamışlar-

dır. Hatta bu günkü gün cenk ü cidâl bir derece karıştı ve her yiğit düşmanlarıyla duruştu.

Allah'a şükür zafer yeli Han hazretleri tarafına esip yere gelesi kâfirler kılıçtan geçip savaş meydanında kaldı ve bozulup yenildi. Sabah vaktinden ta ikindi vaktine dek öyle şiddetli bir savaş, vuruş, uğraş olmuştur ki Moskov sahrası insan kanı ile Nil deryası gibi kızıl renkli olup at ayakları ve insan ayakları kan denizinde yüzerlerdi.

Yaratıcı'ya hamd olsun bu kutlu savaş (---) tarihinde oldu. Bütün kâfirlerin pis leşlerinin göğüslerini dilim dilim edip işaretle sayıp 77 bin kâfir savaş meydanında kaldı. Hepsi kaza okundan ve ateş saçan kılıç ağzından geçip Tih Sahrası âdemoğlu cesetleriyle Şecer-i Vakvak [Vakvak Ağacı] dibi gibi döşenmişti.

Ve toplam 66 bin zincire bağlı esir alınmıştır.

Ve 100 bini de Süt Nehri'nde boğulmuştur. Ve Şeremet Ban ile 3 vezir esir olmuştur.

Toplam 200 adet hatman, 200 mujik kaptan, bu kadar hesapsız avrat ve oğlan ki her biri birer ay gibi, şehzâde gibi oğlanlar ve toplam 26 bin yıldız gibi parlak, açılmamış gonca, bakire kızlar esir oldu.

Özellikle Moskov kralının başveziri olan Sarı Şeremet Vezir Ban koynunda 300 parça elmas, 70 adet dürr-i yetim inciler, 40 parça Bedahşan la'li ile esir olup karısıyla Han huzuruna getirip elleri bağlı gönlü yaralı edip ayaklarına iki kat kalın demir bukağılar vurup karısıyla ikisini bir araba içine bağladılar ve bütün elmas cevahirlerini aldılar.

Tatar askeri bu kelleleri yuvarlanan kâfirlerin savaş meydanında kalan 77 bin adet pis leşlerini soyarken her birinde bu kadar cevahir, la'l, yakut zümrüt ve elmaslardan başka yüzer, ikişer ve üçer yüzer altınları ve kıta kıta çok değerli, pahalı şeyler buldular ve Tatarlar bay giray oldular. Pis leşlerini soyup Tih Vadisi'nde bırakıp kurda kuşa, börtü böceğe gıda ettiler. Münasip şiir:

Sahrâyı dutmuşdu Moskov'un leşi,
Kürkile rûbâh olmuştu her leşi.

Allah'a hamd olsun bu cenkte tam 43 bin araba ganimet malının her türlüsünden hadsiz sayısız samur post, beyaz samur, beyaz tilki, siyah tilki ve kızıl tilki kürkleri, sayısız nice yüz araba balık dişleri ve 300 kese altın ki her bir Moskov kesesi olup her birinde onar bin altındır, 800 kese nukrad adlı akçe, 800 kese esedî guruş ve diğer ganimet mallarının hesabını ihsan eden Allah bilir.

Hamd olsun bütün İslâm askeri zafer kazanıp Kırım'a gitmeye yöneldiklerinde büyük toplantı olup bu kadar araba yükü ile gayri yoldan gitmeye karar verdiler.

Moskov taburu fethinin tarihi:

(---) (---) (---)
(---) (---) (---) ülke-i gaza.

Sene (---)

Bu ganimet yükleriyle Kırım'a giderken beşer altışar saat ileri dört tarafa karakollar tayin olunup Kalmık Tatarı kâfirleri korkusundan dikkatlice giderek sonunda bütün Kırım halkı keneş ve meşveret edip,

"Büyük Heyhat Ovası boş topraklardır, oradan geçelim" deyip yolumuz batıya iken 7 gün doğu tarafına gittik. Uzun ve büyük bir duvara rast gelindi. Boyu, göklere doğru uzanmış ve birer top menzili yerlerde birer tane büyük kuleleri var, ama kuleleri içlerinde insandan eser yok. Meğer bu duvarı eskiden Moskov kralları, Kalmıklar memleketlerini harap etmesin için yapmış. Tam 3 aylık yol bu duvarı yapmış. "Sonu ta Hazar Denizi'ne varır" diye yine Moskov esirleri haber verdiler.

Sonunda o duvarın dibinde bir gece konup 3 yerden duvarı yıktık. O gece taburdan alınan topları gizlice yere gömüp sabahleyin yıkılan duvardan geçip menzilleri katederek batı tarafa 7 gün 7 gecede,

Praslov Kalesi altına gelindiğinde Han hazretleri vermiş olduğu söze uyup bütün İslâm askerinin esir ve ganimet mallarından yarımlık üzere öşürlerini aldı. Bu hakirin 18 esirinden bir şey almadığından başka 7 esir ve iki yorga verdi. Bütün askerin esirlerini 6 bin askerle Kırım'a gönderip hepsi salt kaldılar.

Eski Praslov Kalesi'nin özellikleri

Bu da *[116a]* Özü Nehri ile Tasma Nehri'nin birbirlerine karıştığı mahalde bir sağlam palanka hisardır. Durujunka hükmünde 3 bin askere sahip olup 5 bin kadar tahta ve saz örtülü evleri ve büyük kiliseleri olduğu yukarıda (---) ciltte 1067 (1657) tarihinde ayrıntılı olarak yazılmıştır. Ama şimdi çok mamur, süslü ve şenlikli olup yanında konduğumuzdan korkup bütün gün bütün gece ta sabaha dek kale çevresini neft ve katranlar ile aydınlatıp boş yere nice bin top ve nice kere yüz bin tüfenkler attı. Bu kaleye de asla rağbet etmedik. Oradan yine doğu ve kuzey tarafa Özü Nehri kenarıyla 3 gün seğirtip Leh Vilâyeti'nin Krakov diyarı dağlarının artlarında,

İhmilniç Vilâyeti

Bu ülke de ansızın seğirtip basmak ile harap, kâfirlerini esir ve kebap ve hanelerini toprak edip 200 pare köy, kasaba ve 7 pare harap olan büyük şehirlerin birisi eski büyük **Krakov şehri** idi. 7 gün 7 gece altından kalkmayıp ganimet malı alındıktan sonra bir sert yıldız rüzgârı estiği sırada, şehrin üst yanından zorlu rüzgâra karşı şehre bu kadar bin Tatar ateş edince 1 gün 1 gecede nice yüz yıllık mamur ve şen Krakov şehri yerle bir olup kara dumanları göklere yükseldi. Ancak iç hisarı ve 105 pare kale gibi manastırları kârgir olmak ile çatıları yanıp şeddadi yapıları Nemrud ateşi içinde sivrilip kaldı. Oradan,

Desne Nehri kenarınca batı tarafa gittik. Bu Desne Nehri Krakov dağlarından toplanıp Özü Nehri'ne karışır, at ile geçilir küçük sudur. Bu tatlı nehir kenarında,

Küyür Kalesi'nin özellikleri

Krakov hâkimi hükmünde İhmilniç Hatman kaptandır. 7 sene bu Leh diyarıyla Krakov Vilâyeti'nden çıkmayıp 77 kere savaşım vardır. Bu kaleyi görmemiştim. Bir düz geniş alanda, sazlık ve bataklık içinde, büyük hendekli İskender Seddi kaledir. İç kalesi bir yüksek topraklı elle yığma bayır üzerinde tuğla yapıdır. İslâm askeri cengine hayli toplar attı.

Buna da Tatar kavmi bakmayıp bir ovada yedek atlarımız ve yağmurluktan çadırlarımızla o şiddetli kışta konup bu Küyür Kalesi vilâyetlerinde 300 pare kale, 180 pare varoş, nice bin adet köy ve kasabaların ganimet mallarını yağmalayıp nice bin

esir ve bol malla İslâm askeri zengin oldu. Bütün ganimet mallarını 7 bin Tatar ile Kırım'a gönderip yine bütün asker salt ve yüksüz kaldı. Tüm kart asker ve 100 tanesi gün görmüş ot ağalarıyla Moskov şehirlerini yağmalamaya, talan etmeye danışmalar edip yemin billah ile Moskov vilâyetine gitmek üzere iken onu gördük,

1075 [1665] tarihinin (---) günü sulhu sözü sağlam dostumuz Leh kralı tarafından 50 adet kefere ulakları dostluk mektupları geldi. Mektubun içeriği,

"Padişahım! Osmanlı elinden yalı ağalığını alıp yalı ağası hükümetinden kovup tüm Bucak Tatarların Özü Veziri Yusuf Paşa zapt etti. Ve bütün Kırım ağalarının, tüm sultanlarınız ve bizzat padişahımın kışlalarını da siz nice bu vilâyetleri yaktınız ise Osmanlı da sizin otarlarınızı ve kışla çiftliklerinizi ateşe vurup nice bin kul ve karavaşlarınızı (kölelerinizi), nice kere yüz bin koyunlarınızı ve başka hayvan cinsi mallarınızı sizin hasmınız olan Ulu Nogay'a vurdurdu. Daha önce Nogay'dan aldığınız mal yerine Nogay ve Osmanlı mallarınızı alıp Nogay kavmi ve Osmanlı zengin oldular" deyince hanın aklı başından gidip kırmızı yüzü sapsarı olup bir kere içten âh çekip,

"Evliyâm! Gördün mü hain Osmanlı bize ne zulüm ettiler" deyip Leh kralının yazdığını bir bir sayıp.

"Biz kâfire din uğuruna kılıç vurup padişahımız ve İstanbul'da ve Karadeniz etrafında bütün Tanrı kulları rahat ve huzurlu olsunlar diye kâfiristana kılıç vurarken bizim Akkirman ağalığımızı elimizden aldıklarından başka çiftliklerimizi ateşe vurup malını menâllarınızı Osmanlı sürüp götürmüş" diye ağlamaklı olup Çolak Dedes Ağa, Sübhan Gazi Ağa ve gayri kart ağalar,

"Han'ım! Bu Leh mektubu ötrüktür [yalandır]. Sizi bu vilâyetten kalkıp gitsin belki benim Daniska Vilâyeti'mi de vururlar diye korkusundan bu yalan mektubu yazmıştır. İtimat etme hanım. Hemen bu vilâyetlere şu kalabalığınla gelmişken Moskov Vilâyeti'ni vurup yerle bir edelim, olmaya illâ hayır" diye nice çeşit sözler ettiler.

Hemen o an Yalı Ağası Ahmed Ağa'dan da 300 Tatar ulak gelip mektuplarında,

"Aman padişahım! Beni yalıdan kovdular ve kışlalarda olan bütün malları Osmanlı alıp otarları ateşe vurdular" diye Leh kralının feryatnâmesinden fazla Ahmed Ağa mektubu feryatlı yazılmış. Hemen derhâl Han göç boruları çaldırıp o an geriye İslâm askerinin ganimet malıyle dönüp *[116b]* bir günde kıble yönüne ılgar edip,

Durujunka Vilâyeti'ne ayak basıp orada da doğru haberler alıp **Ladicin Kalesi** altında konuldu. Durujunka hatmanı hükmündedir. Oradan yine doğu tarafa gidip,

Oman Kalesi menzili: Büyük palanka ve eski şehir olup bağlı ve bahçeli olup Durujunka hükmündedir. Oradan bir günde doğuya ormanlar ve düz lâlezar vadilerde gidip yine,

Praslov Kalesi

Tasma Nehri kenarında büyük bir palanka olup Durujunka hükmünde olduğu yukarıdaki ciltte yazılıdır. Oradan Praslov Kalesi'nin doğu tarafına bir konak gidip,

Duşka Kalesi: Bu da Tasma Nehri suyu kenarında olup değirmenler dibinde geçitten Tasma Nehri'ni geçip yine bir konak gidip,

Kapusna Kalesi menzili: Doline Suyu kenarında bir bataklık içinde 3 kat palanka olup Sotnik hükmünde olduğu yazılıdır. Oradan yine doğu tarafa çöl ile bir konak gidip,

Jabotin Kalesi menzili: Tasma Nehri bataklığı içinde olup mamur palanka olduğu yazılıdır. Oradan bir konakta,

Vedmeduka Kalesi: Tatar'dan dönmüş Ayo adında bir kefere yapısı olup iç kalesi taş, dışı palanka olup bir yanı Tasma Nehri suyu olduğu yukarıda yazılmıştır. Oradan Tasma Nehri'nin iki saatte uzun ağaç köprüsünden geçip o gün,

Çehrin Kalesi menzili: Ve Çehril derler, ama Kazak Çehriliçse derler. Sol tarafında Özü Nehri, dibinde Tasma Nehri, üç kat kale ve üç kat hendekli şeddadi yapı iç kale ve dışı palanka hisar olup Durujunka hükmünde olduğu yukarıda yazılmıştır. Oradan,

Lomovat Köyü'nü geçip bir konak doğuya gidip,

Çarkazı Kalesi menzili: Özü Nehri kenarında dolma palanka olup Pokovnik Holap, yani Tatar'dan dönme bir kefere hâkimi olduğu yazılıdır. Oradan bir konak çölde gidip,

Kanıv Kalesi menzili: Geçen günlerde nahiyelerini berbat ettiğimiz sırada özellikleri anlatılmıştır. Oradan yine tekrar,

Kirmancık Kalesi: Taş kaledir. Onu geçip yine doğuya giderken,

Bobno Kalesi: Özü Nehri kenarında palankadır. Onu geçip,

Kırılov Palankası menzili: Özü Nehri kenarında taş yapı kale olduğu yukarıdaki 1067 [1657] tarihi cildinde yazılmıştır. Oradan yine bu Durujunka Vilâyeti içinde bir konak kıbleye doğru gidip,

Kobilak Kalesi menzili, yani Kısrak Kalesi demektir. Bu diyarın uğursuz Rus'u Özü Nehri'ne Nipirvoda derler. Bu kale de yukarıda 1067 [1657] ve 1070 [1660] tarihinde de ayrıntılı olarak yazılmıştır. Özü Nehri kenarında olup Durujunka hükmünde sınır sonu kaleleri olup Özü Nehri karşısı artık Kırım diyarında Or Kalesi'ne dek Heyhat Çölü'dür. Lakin bu mutlu ve sevinçli seferimizde çirkli yollarından kâfiristanın imaret yerlerine girip yağmalamıştık. Bu Kobilak Kalesi'nin kıble tarafı 10 konak yer Sarıkamış Vilâyeti'dir. Rusça'da bu kavme Zaporoska kavmi derler. Bir manada adalı yiğit demektir, bir manada kapı eşiği demektir.

Sonra şanlı Han ile yine Kobilak Kalesi altından kalkıp bir konak yortup Aksu'yu koyun geçidinden geçip giderken,

Özü Kalesi feryat mektubunu bildirir

Bu mahalde Özü Kalemiz ağalarından ve beylerinden 300 adet pür-silâh yiğitler Han'a gelip,

"Aman padişahım! Andirya Kazağı, Sirge Kazağı ve Sarıkamış Kazakları; padişahımın, sefere gidip bozuldu diye haber çıkarıp 'Şimden gerü Han'ın uğuru döndü, Osmanlı kendinden yüz çevirdi ve Akkirman'da Han elindeki yalı ağalığını alıp kışlaların tamamen ateşe vurdu. Fursat ganimettir, biz de Özü Kalesi askerinin mallarını sürelim' diye bu seher vaktinde 10 bin kâfir gelip bütün hayvanlarımızı, hergelelerimizi sürdü. İşte henüz Andirya Adası'na doğru gitmededirler. Ancak hayvanları pek süremiyorlar. Eğer padişahım, bu kadar bin askerle dilerseniz ılgar edip bütün malımızı kurtarıp mansur u muzaffer olursuz" dediklerinde Han,

"Osmanlı bizim Akkirman mansıbını değil hanlığımdan da azledip bütün malımı mülkümü Akkirman'da yağmalasa biz Selâmet Giray Han evlâdıyız, Osmanlı'dan yüz çevirmeziz. Yine biz Osmanlı'nın eylediğine kalmayıp padişah uğuruna bu maslahata sefer edelim. *Allah'a tevekkül ettik,* kardaşlarım atlanınız" deyip yola çıktı.

Aksu kenarından Andirya Kazağı Adası'na çapula gittiğimiz gazayı bildirir

Evvelâ Aksu kıyısından çöller ile o gün at sürüp Andirya Kazağı kapandığı ada etrafına vardık. Kâfirler bizi görünce,

"Bre hay medet, bizi Tatar bastı" diye tüm Özü askerinin mallarını Özü'ye koyup tüm kâfirler adanın etrafında metrise girip kapandılar.

Hemen Han hazretleri daha önce ateş parçası olmuşken tamamen kor ateş olup hemen dellâllar çağırtıp,

"At, don, mal, rızık, kul ve karavaş (köle) isteyen bu adaya bir hâl edip koyulsunlar" deyince 77 bin Tatar, ikişer tane iri ***[117a]*** temrenli tabur oklarını yaylarının çilelerine gezleyip bütün İslâm askerleri kat kat Andirya Adası'nı kuşatıp bir gezden bütün gaziler Allah Allah seslerine yol buldurup adaya her taraftan at bırakıp ada içine bir yaylım tabur oklarını attılar. Allah'ın izniyle bütün oklar adanın içinde olan hayvanlara ve insanlara belâ okları gibi isabet edince bu kadar yüz bin hayvan hemen ürküp çevresinde etrafında metrise girmiş kefereleri çiğneyerek bütün hayvanlar suya vurup beri bizim tarafımıza geçerken Tatar gördü ki adaya geçmek mümkün. Bu hâlde kâfirler de hayvanların çiğnediğinden şaşırıp bir tüfenk atmaya iktidarları olmayıp serseri gezerlerdi. Hemen Tatar bir kere daha Allah Allah ile bir yaylım oklarını daha fırlattı. Bütün gaziler adanın her tarafından göle at bırakıp çekinmeden batağı geçip kâfire kılıç vurup ok yağdırmaya başlayınca kâfirlerin nice bini adadan beri bizim tarafımıza yüzüp selâmet kenarına çıktım derken melâmet yakasını ele verip zincire bağlı esir oldular.

Sözün kısası, o gün ta ikindi vaktine dek 1.800 kâfir kılıçtan geçip 2 bin genç güçlü Kazak esir, 3.760 adet avrat, oğlan ve kızlar zincire bağlanıp adadan taşra 20 binden fazla mal çıkardı.

Özü kulu damgalarıyla olan malları adâlet edip Özülüye 7.160 adet hayvan verip padişaha hizmet edip Özü kulunu yerden kaldırdı. Hepsi memnun olup Han'a hayır dualar edip gittiler. Şanlı Han da *bereket versin* deyip bu kadar ganimet malı ve bu kadar esir ile düşman avcısı Tatar askeri zengin oldular. Oradan sağ salim ve zengin doğu tarafına 10 saat seğirtip zaferle,

Aman yurdu kale, yani Doğan Hisarı menzili

Orada kaleden Han'a top şenlikleri ettiler. Han da kale ağalarına 100 adet at, sığır ve 10 baş esir geçit hakkı verdi. O gece mehtapta bütün İslâm askeri Özü Nehri'ni gemi ile yıldırıp kimi gemilerle geçip karşı tarafta Kırım diyarında Heyhat Sahrası sonunda,

Şahinkirman Kalesi menzili

Bundan da Han'a şenlik topları atılıp kale ağalarına geçit hakkı verildi. Oradan kalkıp bir gece mehtapta Heyhat Sahrası içinde kıbleye doğru gidip,

Kaglıçak [Kağnıcak] menzili

Tatarca araba yolu demektir. Bu mahalde Şahin Giray Han bir tabur kazmış dururdu. Meğer Han hazretleri kâfiristanı vurmaya gittiğinde Kırım Vilâyeti boştur diye hemen Sirge Kazağı'ndan, Berabaş Kazağı, Andirya Kazağı ve Zaporoska Kazaklarından 7 hatmanla 10 bin Kazak ve 12 Kalmık Tatarı kefereleri Kazak ile bir olup Kırım'ı vurmak için bu mahalle gelip kapanırlar. Allah'ın hikmeti bu kâfirler Kırım'da Or Kalesi'ne gitmek niyetinde iken Han askerinin atları eşkincilerini görünce bir anda tabur içine kapanır. Biz de derya gibi asker ile tabur etrafında konduk. Han bütün karaşı kartlar, Şirinli ve Mansurlularla görüşüp danıştı, birlikte cenge başladılar.

Kaglıçak [Kağnıcak] taburu cengini bildirir

Hemen o an Kırım'dan Han'ı karşılamaya gelen 5-6 bin adama bütün ganimet mallarımızı verip onlar Kırım'a yollanınca hepimiz yüksüz kaldık. Sabahleyin cenk davullarına tokmaklar vuruldu. Kırım'dan gelen dinç atlı askeri ileri koyduk. Bütün Tatarlar at başları beraber olup ellerine yaylarını alıp her çileye ikişer üçer adet tabur okları gezleyip bir ağızdan Allah Allah'a yol buldurup tabur üzere saldırarak bir yaylım ok tabur içine lanet yağmuru gibi kaza okları yağdı. Kâfirden

de toplar ve nice bin tüfenkler atıldı. Bizim asker karış katış olup bir yolla tabura yakın varıp zafer bulamadık ve biraz geri durduk.

Hemen kâfirler "Hay Tatar yan verdi" deyip bütün kâfirler domuz sürüsü gibi taburdan dışarı çıktı. Biz de bütün askerle doğuya doğru yan verdik. Kâfirler bizim yarım saat kadar taburdan açıldığımızı görünce "Bre Tatar kaçtı" diye bizi kova kova savaş meydanına çıkınca hemen Şirinli, Mansurlu ve kapukulları bir kere,

"Bre kâfirler dönektir" diye, ot ağaları tuğlarıyla, İslâm askeri hep birden kâfir üzere dönüp at kişnemesinden ve insanların Allah Allah seslerinden zaman, zemin ve gökler tir tir titreyip göz açıp kapayıncaya kadar kâfirleri bu sahrada ortaya aldılar. Gaziler kâfir askerleri içine aç kurt koyuna girer gibi girip bir kılıç şakırtısı, bir tüfenk patırtısı ve bir sadak kütürtüsü oldu ki anlatılmaz. Allah'a hamd olsun 1076 (1665) tarihinin Kasım günlerinde kâfirleri Kağnıcak taburuna giremeyip bir anda bütün kâfirleri bozup kırmaya başladık.

Ama Kalmık Tatarı'yla köpek cengi ederek kâh onlar bizi kâh biz onları sürerek ta Potnabaşı adlı mahalle kadar Kalmık'ı da kıra kıra zafere ulaştık. Binlerce kez Allah'a şükürler olsun bu cenkte de 7 bin esir alınıp 6 bin kişi de kılıçtan geçti. 800 Kalmık Tatarı zincirli esir oldu. 2 bini de kaçmaya yeltenirken onları da Cengizli gaziler kıra kıra kazan kadar kellelerini kestiler. Han *[117b]* huzurunda kellelerini yere yuvarladıklarında şanlı Han bu gazilere börkler, çekman donlar ve şıpırtma kalpaklar bağışladı.

Her zaman Tatarlar arasında baş getirmek ayıp iken Kalmık başı getirenlere ihsan olundu. Zira bütün zamanda bu ana dek bir Kalmık başı alınmamıştır, zira gayet yiğitçe cenk ederler. Daima Kırımlıyı bozagelip Kırım halkının ödünü sındırmıştır. Zira hululî mezheplerdir "Ölüp yine bir avrat karnındaki masum canına canım girip yine dünyaya taze gelirim" derler. Daima cenk ederlerken büyü edip asker bozarlar.

Kısacası onlardan bir şekilde intikam alınıp savaş olamaz. Yüce Yaratıcı'ya binlerce hamd ü sena olsun bismillah ile bu kadar Kalmık katlolup 800 adedi esir oldu. Ancak 300 yiğidimiz

şehitlik şerbetini içip hepsini atlarına yükletüp Or Kalesi'nde defnettik.

Oradan sevinç ve şenliklerle büyük bir alay ederek sağ salim ve doyum olmuş olarak 6 saat kıbleye doğru gidip,

Sağlam Ferahkirman Hisarı, Or Kalesi Vilâyeti

Burada muhafazada kalan nureddin sultan kaleden nice yüz adet şahane toplar attırıp büyük şenlikler olunduktan sonra İslâm askerine 100 sığır ve 20 baş at kebapları ziyafeti ile 100 fıçı boza ikram edildi. Bütün İslâm askerinin esirlerinden vergi için esir başına beşer guruş alındı. Defter gereğince, bu mübarek yılda bir sefere çıkışta 7 kere gaza olduğu bir tarihte yazılmamıştır. 7 kere vuruşta toplam (---) bin kadar esir, 300 bin at ve sayısız hadsiz başka ganimet malı alındığı da yazılmıştır. Hamd olsun bu hakirin de eline 17 esir ve 40 baş at girmiştir. Daha sonra şanlı Han bu Or Kalesi'nde muhafazaya kaldı, bu hakire 5 köle, 5 yorga at, biri koşumuyla ve bir samur çekman don, hizmetçilerime de birer at, onar altın ve birer çuka kumaş bağışladığında bu hakir Han huzurunda baş vurup,

"Padişahım, nice kere Kırım Vilâyeti'ne gelip uğurlu ve kutlu seferlerden elim değip Kırım Vilâyeti'ni bir hoş gezip dolaşmamışımdır. Han'ıma baş vurup tava (dua) ettim" deyince hemen şanlı Han mübarek eline cevher saçan kalemini alıp,

"Ey Kırım eyeleri, atalıkları ve iş erleri kocalaklar, her kansı bendere ve şehre Han yarlığ-ı beliği ile kazakdaş, kardaş, sırdaş, hâldaş, seferdaş, yoldaşım kart kazakım Evliyâ Efendi her kanda barırsa özümün hatırıyçün ihsan ü inamlar edip giydirip kuşatıp kızılga altın harçlıklar berüp mutemed kılavuzlar koşup vilâyetim temaşa edüp atlarına ve kendüye ve refiklerine riayet edüp azıkların veresiz. Ve sen ki Gözlev Kalesi Ağası Ahmed Ağa'sın, Evliyâ Çelebi karandaşım sana bardıkta bir saraya kondurup cümle mekûlât ve meşrûbâtın berüp her gün birer kızılga altın harçlık berüp gideceği zaman bir samur ton ve yüz kızılga altın veresin ve ne canibe azimet ederse mutemed kılavuzlar koşasın, vesselâm" diye kâğıtları alıp Han ile vedalaşıp,

Or Kalesi'nden Kırım Vilâyeti'nde gezip dolaştığımız kale ve şehirleri bildirir

Evvelâ Or Kalesi'nden kıbleye doğru düz ovada 6 saat gidip,

Tuzla Köyü menzili: Bir acı göl kenarında 300 adet toprak örtülü ve duvarları sığır tezeği ve deniz eriştesiyle yapılmış evlerdir. Bütün halkı cabalıktır ki gölden kaya kaya tuz çıkarıp tuz eminine verirler. On bin guruş hasıl olur eminliktir. Elimizde olan yarlığı emin görüp çok saygı gösterip bir altın ulûfemizi verip bizimle gelen kılavuzları geri gönderip başka sekbanlar hazırladı.

"Ve şimden gerü her konakta böyle ulûfe ve böyle kılavuzlar verirler" diye emin bize yemin edip gönül hoşluğumuzla ilgilendi. Ertesi günü yine kıbleye 3 saatte,

Kişkara Köyü, oradan **Kenekes Köyü,** oradan **Celâyirli Köyü:** Bu köyleri eğer bütün yapıları ve şekilleriyle yazsak müsveddemiz bir deve yükü olur. Ancak isimlerini yazarak bu köyleri geçip,

Kocamak Köyü menzili: Bu adı geçen köylerin hepsi kırlıkta ağaçsız, bağ ve bahçesiz, bütün halkı sığır tezeği, deve kemresi ve at tersi yakarlar ve daima tezek kokarlar. Ancak ekinleri gayet çok olur. Hatta bir kilesi 50-60 kile verir. Bütün evlerinin duvarları toprak kerpiçidir ve iki kerpiç arası deniz eriştesi ve çürük samandır. Ancak ne pek sağlam duvarları olur. Çöllük yer olmak ile susuz yurtlardır. Yüzer, seksener, ellişer kulaç kuyularından sığır tulumlarıyla atları su çekip hayvanları ve kendilerini suvarlar.

Oradan kıbleye doğru köyler içinden 5 saat gidip,

Beşavlulu Köyü, oradan **Eliksen Köyü,** oradan **Kocalak Köyü,** oradan **Butaş menzili:** Han sancakdarlarının mamur köyleridir. Bunların evleri de toprak örtülüdür, ama duvarları tamamen taştan yapılmıştır. *[118a]* Burada ancak 3 adet büyük söğüt ağacı var ki Kırım Adası'nda bilinir. Bunlar da tezek yakarlar, ama misafire pek bakarlar. Nimetleri boldur, elbette yemekleri at eti, lahşa çorbası, talkan, kurut, yazma ve maksima adlı tatlı bal gibi bozadır. Oradan yine kıbleye doğru 5 saatte,

Soğanlı Köyü, oradan **Yayşili Köyü,** halkı acayip ve garip

ustaca Tatar yayları işlediklerinden Yayşili, yani Yaycılı derler. Oradan,

Şinike Köyü, oradan **Bozyayşi Köyü menzili:** Bunda dahi tuhaf işlerler. Bunların da evleri tamamen taştan yapılmadır, zira taşlık yakındır.

Oradan nice mamur ve şenlikli köyleri 6 saatte geçip,

İbrahim Efendi Çiftliği: Burada biraz istirahat edip yemek yedik. Oradan (---) saat daha kıbleye giderken Karadeniz'den gelme bir göl kenarında 4 gözlü bir taş köprüden geçip,

Gözlü Ev şehri, yani şirin Gözlev'in özellikleri

İsimlendirilme sebebi odur ki (---) tarihinde bu deniz kıyısına Tohtamış Giray Han Tatarlarından bir kişi gelip burada yerleşir. Obasının yerine obası gibi tepesi delik bir gözlü ev yapar. Havasının güzelliği ve hoşluğundan bu ev sahibi adamın soyu çoğalınca nice gözlü evler inşa ederek bir büyük köy olur, ismine Gözlü Ev derler. Gözlü Ev'den bozulma meşhur olup hâlâ Gözlev derler.

Daha sonra (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî asrında Gedik Ahmed Paşa bu Kırım Adası etrafında olan büyük kaleleri tamamen Ceneviz Frengi elinden fethedip Mengli Giray Han ile sözleşip anlaşırlar. Kırım Adası'nın deniz kıyısı Osmanlı'nın ola, ada ortasındaki ovası Tatar kavminin ola diye anlaşma yaparlar. Mengli Giray Han bir kardeşini sözleşme üzerine Osmanlı'ya, Yanbolı şehrine rehin gönderip Kırım Adası nizam intizam bulur.

O sene Kefe veziri olan Sencüvan Paşa bu Gözlev limanına gelip görür ki sağlam, sığınak olacak bir iskele yeridir. Hemen Der-i Devlet'e arz edip padişah fermanı gelince bu Gözlev limanı kenarına çepçevre bin arşın zemine bir temel bırakır. Kale yerden iki adam boyu yükselince Sencüvan Paşa vefat edip Gözlev Kalesi eksik kalır.

Sonra (---) tarihinde padişah fermanı ile Sahib Giray Han yaparken o da öbür dünyaya göçünce diğer hanlar bu kaleyi tamamladılar.

Çevresinde bulunan 24 adet dört köşe kulelerinin üstleri tamamen kırmızı kiremit örtülü yüksek kulelerdir. Her kule

arası 150'şer germe adımdır. Bu hesap üzere Gözlev Kalesi'nin fırdolayı büyüklüğü 3.400 adımdır. Çepçevre 5 köşe şeddadi yontma taş, bir süslü savaş kalesidir. Deniz kıyısında bir düzlük yerde dört tarafı derya olup hemen bir burunda ada gibi bulunmaktadır.

Toplam 5 adet sağlam, dayanıklı yeni demir kapıları var. Doğu tarafa, deniz kenarında İskele Kapısı'dır. Bu taraf kalesini liman denizi dövmek ile hendeği yoktur.

Han tarafından Gümrük Emini Ahmed Ağa bu gümrükte oturup bütün gelen giden gemilerden padişah gümrüğü alır, zira Kırım'ın büyük iskelesidir. Bin parça gemi alır, iyi demir tutar yataklı büyük limandır. Ancak kıble, gündoğusu ve lodos rüzgârlarından emin değildir, zira bu limanın o taraflara ağzı açıktır.

Kasaphane bu liman kenarında olup günde 100 sığır ve 10 at boğazlanır. Esir pazarı da bu liman kapısı dışında her sabah durup nice yüz cariyeler ve sevimli oğlanlar satılır.

Doğu tarafında Odun Pazarı kapısı, bütün kereste, direk ve odun bu kapıdan taşradaki meydanda satılır, büyük pazar durur.

Bu mahalde 2 Müslüman mahallesi var. Bir şirin camiin bir düzgün ve sanatlı taş minaresi var. Ve dahi 2 adet Çingane kavmi mahallesi ve 1 Ermeni keferesi mahallesi bir kiliseleri var, ama Rum, Frenk ve başka millet mahallesi yoktur.

Bu varoşta 100 adet ufak tefek fukara dükkânları vardır, ancak bu varoşun etrafında hendeği ve palankası yoktur. Hemen denizden girme bir göl kenarında güvenli mahallelerdir.

Poyraz rüzgârı tarafına açılır Toprak Kapı dışında ikinci varoşta bir Müslüman mahallesi, bir mahalle mescidi, 25 adet büyük ve geniş bozahaneleri var ki her birinde gece gündüz beşer altışar yüz boza Bekrîsi Tatarlar doludur. Zira çok temiz görünüşlü ince elekten geçmiş koyu ve lezzetli ilik gibi boza işleyip 3 okka bozayı 1 Kırım akçesine verirler. Hatta bir Tatar hemen at üzere 5 akçelik bozayı içip esrik olup gider. 5 akçelik boza 15 okka eder. Hemen iki nefeste 15 okka bozayı içip sarhoş olup gider. Bahis ile bir günde 100 okka boza ve 1 koyun yemiş Tatar sayısızdır. Bozayı *[118b]* hem içer ve bir taraftan işer.

Bu bozahane taraflarında 10 adet yüksek taş kule üzerinde yel değirmenleri var ki acayip ve garip başka şekil ve görünüşte yel değirmenleridir. Bu tarz yel değirmenlerini bir diyarda görmemişim.

Yıldız rüzgârı tarafına Akmolla Kapısı, bütün şehrin âbıhayat suları bu Akmolla Kapısı'ndan dışarıda at arabalarında iri fıçılarla suyu şehre taşırlar. Bu tarafta 50 adet bağlı ve bahçeli mükellef evler vardır.

Buraya 300 adım yakın batı tarafına bakar At Kapısı, araba sığmaz bir küçük kapıdır. Ancak atlı ve yayan adamlar girip çıkarlar.

Gözlev Kalesi içindeki yapıları bildirir: Bu büyük kalenin içinde toplam 24 adet mihraptır. On ikisi selâtin camii ve diğer ileri gelen camileridir. Geri kalanlar mahalle mescitleridir.

12 adet taş yapı güzel minareler gözükmektedir, ama bunlardan yüksek, mükellef ve mükemmel Bahadır Giray Han Camii'dir ki uzunluğu ve genişliği, kıble kapısından mihraba kadar 150 ayaktır. Bu camiin sol tarafında hanların namaz kılacak bir sanatlı mahfili vardır. 2 adet uzun minaresi vardır, ama birini zelzele yıkmış. Sağ tarafındaki minaresine hakir çıkıp şehrin bütün yapılarının tarzını ve beşgen şeklini seyredip minareden inerken 105 basamak saydım. Gerçekten de sanatlı ve yüksek minaredir. Zira Sultan Süleyman Camii'ni İstanbul'da yapan Abdülmennan oğlu Koca Mimar Sinan Ağa'nın yapısıdır. Gerçekten de hoş, geniş, iç açıcı mabettir. Ancak bu camie göre avlusu küçüktür, zira şehrin kalabalık yerinde, çarşı pazar içinde yapılmış olup kalabalık cemaate malik bir selâtin camiidir. Bu şehir içinde bu camiden başka saf kurşun ile örtülü mamur ve nurlu cami yoktur. Bir fersah yerden kubbelerinin kurşunları parıldar. Ve mihrabı önünde biyimler, bükeçler ve sultanlar gömülüdür.

Avlusuna karşı yol aşırı bir hoş, güzel yapı aydınlık hamamı vardır ki benzeri meğer Şam'da Defterdar Hamamı ve Sinaniye Hamamı ola. Bütün takımları pak, bütün tellâkleri sevimli, çabuk ve ay parçası gibi hizmetçileri var ki gönlüyün istediği gibi hizmet ederler.

Yine bu cami avlusunun sol tarafında yol aşırı şehrin iç kalesi vardır. Hendeksiz dört köşe taş yapı bir nazik ve güzel hisar olup büyüklüğü tam 300 adımdır. Orada dizdar, zindan ve ambarlardan başka bir şey yoktur. Ortası meydandır. Bu iç kalenin doğu tarafında yüksek güzel bir kulesi var, orada acayip uzun toplarının hepsi limana bakmaktadır. Her Cuma günü bu kulenin beden dirseklerini dizdar ağa sancaklar ve bayraklarla süsler, salâdan sonra kale kapısını kapatır. Dış kaleye açılan ancak bir demir iç hisar kapısı var. Ve aşağı cebehane hazineleri yakınında yine limana bakan balyemez topları var, zira nice kere Kazak şaykalarıyla gelip limandan gemiler almıştır.

Bu iç kalenin deniz tarafında asla hendeği yoktur, zira alçacık kumsal yerdir. Ama kalenin kara tarafları çepçevre kesme kaya hendektir. Mehmed Giray Han Gazi çok mal harcayıp bu hendeği daha yeni kazıcılara kazdırmıştır ki insanın becereceği şey değildir.

Nureddin Sultan Camii; sade çatma kiremit örtülü sevimli camidir ki minaresi düzgün ve sanatlıdır. Bilip ibadet ettiğimiz bunlardır. Gerisi (---) adet mescittir. Çarşı pazarı içinde birkaç mamur geniş mescitleri var ki cami olmaya elverişlidir.

Hamamlarının övülmesi: 5 adet hamamları var. Evvelâ Sahib Giray Han Hamamı, sonra Eski Hamam, Yeni Hamam, Küçük Hamam. Bunlar yapısı, havası ve suyu gayet hoş, geniş ve iç açıcı hamamlardır ama hepsinden hoş olanı Han Hamamı'dır.

Tüccar hanları: Tamamı 11 adet gelen giden tüccarların konuk evleridir. Ancak 3 adet hanları sanki kaledir. Demir kapılı, kuleli ve mazgal delikli kale gibi hanlardır. Bunlardan mükellef İslâm Giray Han efendimiz merhumun hanıdır ki içinde âbıhayat çeşmeleri var. Bu han kapısının kemerinde dört köşe beyaz mermer üzere celî hattı tezhipli güzel tarihidir:

Dedi gûş eyleyüp bünyâdını tarih içün Cevrî,
Yapıldı han-ı vâlâ menzil-i ehl-i sebil oldu.
Sene 1062.

245 adet kat kat tek ve iki katlı odaları var. Kapıcıları daima

kapıları damlarında muhafaza ederler. Kapısından içeri değme adamı komazlar.

Sonra bu hana karşı Ulucami'e bitişik efendimiz Gazi Mehmed Giray Han yapısı güzel hanın kapısı üzere mermer üzerindeki tezhipli tarihi budur:

Mehemmed Şâh-ı Gâzi hân-ı a'zam,
Menâzil kad(?) bu hânı hayr-ı a'lâ,

Lisân-ı ehl-i dilde düşdü târih,
Menâzil bâd guyed ez han-ı zîbâ.

Sene (---)

Diğer güzel tarih, bu tarih kale duvarı dibindeki kapısı üzerinde yazılıdır:

Mehemmed Şâh-ı Gâzî hân-ı a'zam,
Binâ kerdend în han-ı mu'azzam, ***[119a]***

Be-gûyîd han-râ manzûm tarih,
Çi a'lâ han u zîbâ hısn-ı muhkem.

Sene (---)

Gerçekten bu han Gözlev Kalesi'nin iç kalesinden büyük ve sağlam, kale gibi güzel handır. Kat kat 280 adet içli, dışlı ve avluları ile mamur demir kapılı konuk evi hanlardır. Bunlardan başka diğer hanlar böyle sağlam ve müstahkem değillerdir, ama yine her biri tüccarlar ile doludur.

Medreseleri: Toplam 2 adet ilim yuvası medresedir. Ama özel dârülhadis dârülkurrâları asla yoktur, zira hadis bilgini ve Kur'ân hâfızı yoktur.

Sıbyan mektepleri: Hepsi 5 adet ciğer köşesi çocukların öğrenim gördüğü mektepleri vardır.

Derviş tekkeleri: Cümle 3 adet Celvetî ve Halvetî Âl-i Abâ yolu tekkeleri vardır. Bunlardan Güleçli Ahmed Efendi halifesinin tekkesi mamurdur.

Akarsu çeşmeleri: Hepsi 7 adet *"Tertemiz bir içecek"* [*Kur'ân,*

İnsan 76] gibi tatlı sulu kaynakları var. Bunlardan şehir içinde İslâm Giray Hanı Çeşmesi ve Çarşı Çeşmesi, ta şehrin orta yerinde dört köşesi kubbeli büyük çeşmedir ki tarihi budur.

Hân-ı Cem kevkebe-i İslâm Giray,
O kendi gazi-i cünd-i gazavât,

Dedi tarih-i yapısın Cevrî,
Cân-fezâ ve zehî çeşme-i ayn-ı hayât.

Sene 1061.

Bu çeşmelerin suları At Kapısı'ndan dışarıda çeyrek saat uzakça kuyulardan atlar çekip teraziler ile ustalar şehir içine getirip han, cami ve hamamlara verilir ve anılan çeşmelerden akıp bütün zengin, fakir, herkes içip Kerbelâ Çölü Şehitleri ruhlarını yâd ederler. Bir acayip ve garip dolaplı kuyulardır ki ibretlik bir seyirliktir. Büyük evkâfları üzere tüm şehir ayanları nâzır olduklarından bu hayratın yok olması ihtimalleri yoktur.

Susamışların sebilhanesi: 20 adet cana can katan sebilhane vardır. Nice hayrat sahipleri bazı köşelerde sebiller edip susayanları Allah rızası için sularlar.

Garip bekâr hanları: Toplam 6 adet bekâr odalarıdır ki sanat erbabı çeşit çeşit şeyler işlerler. Çoğunluğu pabuç, arakıye, çıkrıkçılık ve diğer sanatlarla geçimini kazanan bekârların odalarıdır ki bunların da kapıcıları vardır.

Çarşı pazar bedesteni: Gözlev'in içinde ve dışında toplam 670 adet dükkânçeleri vardır. Her ne istesen, yedi iklimin değerli kumaşları ve eşyaları bol bol bulunur. Ancak kurşun örtülü kârgir yapı kubbeli bedesteni yoktur.

Genç yaşlı, insanlarının yüz renkleri: Genellikle halkının çehreleri kızılcadır.

Sevimli erkek ve güzel kızları: Yer yer sevimli Tatar oğlanları ve güzel kızları bulunur, ama genellikle sarı çehreli oğlanlardır.

Ayan ve eşrafının isimleri: Umur Atalık, Salman Atalık, Alp Mirza, Ömer Ağabay, Saltık Atalık, Sevindi Bay ve Gelgen Bay.

Usta tabipleri: Bu vilâyetlerde hastalık sahibi çok azdır, ama yine büyük şehir olduğundan Alişa Mirza ve Dedes Ata üstad hekimlerdir.

Usta cerrahları: Hâlâ bu diyarlarda kâfirler ile savaş eksik olmadığından usta cerrahlardan Macar Kansi kadar cerrah olmazdır.

Salih şeyhleri: İmam, hatip ve şeyhlerden mazınne, halktan uzak yaşayan, tarikat ehli ve hâl ehli kimesneleri çoktur.

İnsanı canlandıran güzel havası: Mehmed Giray Han hazretleri bu kale dışına hendek kazdırırken hendek yerinde bir büyük tunç çömlek bulurlar. Bu çömleği bir hâl ile kırıp içinden üç çeşit su çıkar ki birbirlerine karışmamış, biri sarı ve biri yeşil ve biri açık sarı renkli sular. Hemen o an bu çömleği kıran adamları sıtma tutar ve birini veba vurur ve biri sinekten helâk olur. "O günden beri şehrimizin havası kötü olup halkı veba da vurmaya başladı, çarşı pazarda kara sinek de çok görünür oldu" diye vilâyet halkı şikâyet edip anlattılar. Meğer eskilerde bu şehir içinde sıtma, veba ve sinek asla yok imiş. Allah yine yok ede.

Gözlev şehri külliyatı şehrengizinin tamamlanması: Evvelâ bu kale diğer kaleler gibi ikişer üçer kat duvarlı değildir, ancak yalın kat duvardır. Ama 40 arşın yüksek ve dörder arşın enli duvarlı, hendese üzere dizilmiş beden dirsekli ve her bedende mazgal delikli kaledir ki bir burunda bulunup kıble tarafı, doğu tarafı ve poyraz tarafı deniz fırtınasından toplanma bir gölün burnundadır. Odun Kapısı'ndan taşra çıkıp deniz ile körfez ortasında 3 saatlik yer karadır. Gölünde türlü türlü balıkları çıkar başka eminliktir.

Gözlev hâkimlerini bildirir: Hâkim emin Ahmed Ağa ve kale dizdarıdır. Ve cümle 300 kulları vardır. Maaşlarını gümrük emininden alırlar. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayanı eşrafı ve 150 akçe pâyesiyle mahsullü kadılıktır ki 110 adet *[119b]* kasaba gibi köyleri var. Sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı yoktur, zira Tataristan'dır. Bunda yeniçeri sipahilik bir akçe etmez. Han'ın kulları karaçı halkıdır. (---) (---) (---)

Bu şehri de gezip dolaşıp eminden han fermanı üzere 200 guruş ve bir kat esvap alıp,

Balıklava'ya gittiğimiz bildirir

Evvelâ Gözlev'den doğu tarafına 4 saat deniz kıyısı ile gidip ve **Gözlev emini tuzlasını** geçtik. Bu da bir büyük gölde hanlık büyük tuzladır ki tuzu çok lezzetlidir. Dağlar gibi kesile kesile tuzlar yığılıdır. Oradan,

Tuzla Köyü'nü, oradan yine **Mustafa Atalık Köyü**'nü geçtik. Oradan deniz kıyısı ile nice mamur köyler daha geçip 3 saat daha gidip,

Elmalı Köyü

Bir dere içine kurulmuş bağlı ve bahçeli, suyu ve havası hoş, mesiregâh teferrücgâh bir vadide kurulmuştur. İlk defa Kırım Adası'nda Rıdvan cenneti gibi bağ ve bahçe bu köyde oluşmuştur. Bu mamur köy içinden Elma Nehri akıp Balıklava, Corguna, İnkirman ve Çadır dağlarından gelip bu mahalde Karadeniz'e karışır. Bu Elma Nehri kenarında İrem Bağı'na benzer Nureddin Sultan Sarayı'nda bir gece konuk olup gerçekten padişahane zevk ü safâlar edip nice bin bülbüllerin hoş sesli nağmelerini dinleyip ruhu tazeleyen demler ettik. Kırım diyarında bu bağın benzeri yoktur, meğer Bahçesaray yakınında Aşlama Bağı ola. Bu Elma Bağı'nda Nûruddehr Sultan sağlam bir köşk yaparken hakir rast gelip bu tarih kasrın kitâbelerine yazılmıştır:

Evliyâ bu kâha tarihin dedi,
Mübârek ola kasrın padişahım.

Sene (---)

Sonra bu Meram Bağı'ndan doğu tarafa giderken,

Kaçı Köyü

Kaçı Nehri kenarında 300 evli bağlı bahçeli, 2 eski camili, 1 hamamlı ve 1 kervansaraylı bir mamur köydür, ama sanki bir güzel kasabadır. Bunda Hızır Şah Efendi hazretlerinin tekkesinde konuk olup her an kendilerinin sohbetleri şerefiyle şereflenip gece gündüz Halvetî tarikatinin zikir halkasına girip tevhid ü tezkir ederdik. Bu aziz hâlâ Kırım Vilâyeti'nde 40 bin müride maliktir. Büyük bir binalı, kârgir kubbeli bir ulu tekkedir. Gece gündüz gelen gidenlere minnetsiz sofrasıyla nimetle-

ri zengine, yoksula, yaşlıya, gence dağıtılır. Hatta bu hakir küstahane Hızır Şah Efendi'ye münasip bu beyt denilmiştir, beyt:

Cihanda Hazret-i Hızır'a erem dersen garîb âşık,
Tarîk-i Hızr Efendi pîşvâdır Hızr'a ey sâdık.

Gerçekten de Hızır Efendi aziz duası kabul olunur bir ulu er serverdir ki kemal mertebe riyazat ile köşesinde oturur, fakr-ı fâka erenlerinden bir ulu sultandır.

Babaları Mehmed Efendi ve dedeleri Hüseyin Efendi bu tekke yanında bir türbe içinde yatmaktadırlar ki o nur dolu türbe, tekkenin sol tarafına olup hâlâ gönül erbanının ziyaretgâhıdır.

Bu tekke önünde akan Kaçı Nehri, Kırım'ın kıble tarafındaki Tat Eli nahiyelerinde Çadır dağlarından gelip nice yüz adet köylere uğrayıp ve nice bin mezraları, bahçeleri ve nice vadileri sular. Bu Kaçı Köyü'nden geçip bu köyden yarım saat güney tarafa bu tatlı su akarak Karadeniz'e karışır.

Sonra bu Hızır Şah Efendi'yle vedalaşıp yarım saat gidip Sefer Gazi Ağa'nın taş yapı köprüsünü, Kaçı Nehri üzeredir, onu geçip bir saat daha kıbleye gidip İrem Bağı gibi dağ, bağ, bostan ve cennet gibi hıyabanlar içinde,

Kabarta Nehri: Bu da doğu tarafta Tat Eli dağlarından doğup nice yüz adet mamur köylere uğrayıp **Bubailbek Bağları** içinden geçip Karadeniz'e karışır. Bir âbıhayattır ki Kırım'ın ta ortasındaki karlı dağlardan gelip Tat Eli'ni geçer. Bubailbek Bağları 70 bin dönüm bağdır, derler. Bu bağlarda asla köylük yoktur, ancak bağları bekleyen tarkan namlı köleler her bağda çoluk çocuklarıyla sakinlerdir.

Bubailbek Bağları deresini geçip kıbleye doğru 2 saat dağlar ve ormanlar içinde şenlikli çiftlikleri seyrederek geçip,

Güvenlik yurdu, yani İnkirman Kalesi'nin özellikleri

İsmi Frenkçede (---) dir. Ancak kayalarında inleri, yani mağaraları çok olmakla Tatar kavmi bu kaleye İnkirman derler. Eski zamanda bu Kırım bölgesi Ceneviz Frengi elinde iken bu kaleyi Onan Farav adlı bir kral karısı yapmıştır. Sonra (---) tarihinde Sultan II. Bayezid'in Veziri Sencüvan Paşa Ceneviz Fren-

gi elinden zorla almıştır, hâlâ Kefe Eyaleti hükmünde voyvodalıktır. Bu Kabarta Nehri'nden berisi ta Kefe Kalesi'ne ve Kerş Kalesi'ne kadar, doğu ve kıble taraflarında ta Tat elleri içinden Basdak Kalesi'ne, Tat Kalesi'ne, Anapa Kalesi burnuna, Balıklava Kalesi'ne ve bu İnkirman Kalesi'ni geçip *[120a]* Sarkirman kalelerine kadar tamamen derya kenarlı, Çadır dağları ve Menkup Kalesi tamamen Kefe Eyaleti'dir ki Osmanlı hükmündedir. Hanların dağlarda zerre kadar hükmü yoktur. Ancak deniz kıyısında Gözlev Kalesi ve Kırım'ın ortasında çöl yerleri hanların hükmündedir.

Bu İnkirman Kalesi, Balıklava Kalesi kazası hükmünde naiplik ve voyvodalıktır. Kalesi deniz kıyısından içeri kuzey tarafına, karaya 5 bin adım gidince İnkirman Kalesi'dir ki Kazıklı Özek Nehri adlı ırmak kenarından ibret verici Bîsütun Dağı üzerinde göklere baş uzatmış bir yalçın kırmızı alaca iri kaya üzerinde bademî şekilde sağlam bir kaledir. Ancak doğu tarafı 500 adım uzunluğunda kalın ve yüksek şeddadi sağlam duvardır.

Tamamı 6 kuledir ve duvarı temelinden aşağı hendek dibine kadar 3 adam boyu kadar kesme sarp kayalı geniş hendektir. Kıble ve güney taraflarında asla kale duvarları yoktur. Allah saklasın insan aşağı bakmaya cüret edemez, zira Bîsütun Dağı gibi altı boş kayalardır.

Kapısı tarafında hendeği tam 20 adım germe kayadan kesme derin hendektir ki bu kayayı böyle kesip derin hendek etmek insanın elinden gelecek şey değildir. Eski zamanda kâfirler Tatar korkusundan bu hendeğe ne kadar emek sarf etmiştir: Daha önce Ceneviz elinde iken lağımsız Sencüvan Paşa fethetmiştir. Bu da insanın gücü yetecek şey değildir. Zira bu kaleye bir taraftan siper, metris ve lağım mümkün değildir.

Poyraz tarafında büyük bir kale var, onda kapalı bir demir kapı üzerinde Ceneviz Frengi yazısıyla bu kalenin tarihi var. Bu kapı üzerinde bir küçük kilisecik var. Bu kapıdan içeri kefere krallarının divanhaneleri var. Bu divanhane kıbleye uygun olmakla hâlen Sultan Bayezid-i Velî Camii'dir, ancak minaresi yoktur. Mihrabı önünde kayadan kesme bir âbıhayat su kuyusu var, ta aşağı Kazıklı Özek Nehri'nden yer altından bu kuyuya su gelir, menfezi belli değildir.

Bu kale içinde ancak 10 adet ev vardır, ama içinde insan yoktur. Kale kapısını kapıcılar kapatıp dizdardan başka neferlerin ellisi de aşağı dere kenarındaki İrem Bağı köyde olurlar. Tehlike anında aşağı varoşta olanlar, etraf köylerde ve deniz kıyısında olan köylerin tüm insanları bu kaleye gelip girerler, genellikle Kazak'tan korkarlar. Yetecek kadar cebehaneciği ve 5 pare şahi topu vardır.

Bu kalenin altındaki kayalarda nice yüz mağaralar var ki her birinin içlerine biner ikişer biner koyun sığar. Kış günleri tüm bu diyar ayanının koyunları bu mağaralarda yatar. Onun için bu kalede ev azdır. İnsan çok olsa hep bu mağaralarda kalırlardı. Mağaraların içinde sokak sokak kayadan kesme yolları vardır. Ve kayaların bazı yerlerini dağ deliciler delip mağaralar içine aydınlık gelir baca yerleri var, garip ve acayip seyirlik kaledir. Hatta tüm vilâyet halkının malı erzakı bu mağaralardadır ki kilitli durur, yine bekçileri vardır.

Bu kalenin doğu tarafında kale bedeni üstünden taş köprü ile geçilir hendek içinde bir sağlam ve korumalı zindan kulesi var, cehennem çukuruna benzer. Bütün şehir halkının esirleri bu zindanda mahpus olup yine bekçiler bekler.

Yine kale kapısı önünde şehitler mezarlığı ziyaretgâhı var ki bütün halk ziyaret ederler.

İnkirman Kalesi'nin taşra varoşu

Bu kalenin taşra doğu tarafında bir Müslüman mahallesi var, üstleri tamamen toprak örtülü taş duvarlı kârgir yapılı 300 adet tek ve iki katlı Tatar evleridir. Bunda bir cami var ve bir mahalle mescidinin kapısı kemerinin iç yüzünde celî hat ile tarihi budur:

Kâne itmâmü hâze'l-mescid, tarihi,
Sene 929

Bu mescidin bir sanatlı minareli ve bir şer'î bahisler görülecek medresesi var, fukara yatağı eski bir mescittir.

Bu eski mescidin avlusunda Halvetî tarikatından Şeyh Yakub Efendi yatmaktadır ki kutbiyete ulaşmıştı derler. Hatta Kaçı Köyü'nde yatmakta olan Hüseyin Efendi'nin bu Yakub Efendi şeyhidir ki ulu sultanlardır, *Allah sırlarını aziz etsin.*

Bu varoştan aşağı varoşa giderken bir yalçın kaya üzerinde geniş bir yeşillik meydanda dört köşe sağlam ve sarp bir şeddadi kule var. Dört köşesinde top mazgallarıyla bezenmiş büyük kuledir. Kâfirler, zamanında bu yeşillik zeminde bu dört köşe kule ile taşra varoş kalesini yapmak istemiş, ancak kısmet olmamış. Eğer öyle olsaydı bu İnkirman Kalesi amansız set olurdu. Bu dört köşe kulede de büyük bir kemer kapı vardır. Bu kapıdan kaleye ve taşra varoşa çıkılır, sarp kapıdır. Ardı önü kesme kayalı hendektir. Bir tarafı, güney tarafı uçurumdur. Bu kapıdan aşağı inerken,

Aşağı varoşun özellikleri

Evvelâ yol üzerinde bir küçük hamam ve bir taş minareli vakıf mescidi var, bu mescide bitişik hâlâ nureddin sultan *[120b]* efendimizin cennet bağına benzer büyük sarayı var ki bu yalancı geçici dünyanın cennet bahçesidir. Bunda olan pek çok köşkler, türlü türlü fıskiyeler, havuz ve şadırvanlı odalar Kırım ülkesinin bir sarayında yoktur. Ve bir geniş, aydınlık, iç açıcı, suyu ve havası hoş hamamı var.

Bu varoşta cümle 250 kadar toprak örtülü, kârgir yapılı Müslüman haneleri vardır. Rumların da 200 adet haneleri ve bir kiliseleri var. Ama daha önce bu aşağı varoş bu Kazıklı Özek Deresi kenarında 40 bin adet bakımlı ve süslü evler imiş. Tohtamış Giray Han savaşları sırasında Kazak kâfirleri fırsat bulup 100 pare gemiyle bu İnkirman limanına gelip bu şehri yerle bir edip bu kadar ganimet malları da alıp gider. Hâlâ o harabistanın kalıntıları açık seçik görülür.

Bu harap olan varoş deresinin iki tarafında olan göklere baş uzatmış kayalarda kat kat şahnişin, mefreşli, füruşlu, yüklük sergili, bacalı ve sanatlı ocaklı kayadan oyma sofa sofa mağaralar var ki sanki henüz dağ delici Ferhad kazmasından çıkmış mağaralardır, gören insanlar parmaklarını ısırıp hayran kalır. Ama Allah'ın emriyle o zaman insanları bu kayaları peynir oyar gibi oyup saraylar ve divanhaneler etmişler. Ondan bellidir ki eski zamanda bu İnkirman büyük şehir imiş. Hâlâ yine bu mağaraların sayısını Cenâb-ı Bârî bilir. Bundan dolayı bu şehre İnkirman derler. Tatarcada in mağaraya derler.

Bu harap varoş içinden akan Kazıklı Özek Nehri doğu ta-

rafında Anapa dağlarından gelip bu İnkirman önünden geçip aşağı tarafta liman içinde Karadeniz'e karışır. Eski zamanda bu nehir üzerinde 7 bin su değirmenlerinin temelleri bellidir.

İnkirman büyük limanının anlatılması

Bu büyük liman çepçevre 3 mildir. Boğaz boğaz kayalar arasında toplam 8 adet limanlardır ki her birine biner pare gemi sığar. Biri biri içinde kuyulu limandır, suyu ve havası gayet güzeldir.

Beğenilenlerinden, nice bin çeşit balıkları var ki sanki Mısır'da İskenderiye limanlarıdır. Bu limanların etrafındaki dağların karaca, sığın ve yaban koyunları bir diyarda yoktur. Ve kış günlerinde limanlar içinde kaz, ördek, kuğu, balıkçıl, karabatak, kızıl ördek ve saka kuşlarının hesabını Yaratıcı Allah bilir.

Limanların bayırlarında kadınların hamamda başlarına sürdükleri kil dedikleri bir tür yağlı çamur vardır, bu da bir diyarda bunun gibi kil mevcut değildir. Gemiciler dağlardan kazıp çıkarıp nice yüz parça gemilere bu kili doldurup götürürler. Hatta İstanbul'da yağlı Kefe kili diye sattıkları bu İnkirman kilidir. Yoksa Kefe'de Kefe tuzundan ve tirkiz balığından başka bir şey olmaz. Bu İnkirman etrafındaki dağlarda keklik, çil, turaç, sülün, toy ve angıt gibi kuşlar olup avlak ve gezinti yeri bir limandır.

Bundan sonra güney tarafına Karadeniz kıyısıyla giderken **Avlota** Limanı, **Hamamlı** Liman, **Suluca** Liman, **Ulu** Liman, **Bahçeli** Liman ve **Corguna** Liman, sözün özü bu taraflarda 18 adet limanı, harap olmuş kaleleri ve kuleleriyle gezip dolaşıp nice ibret verici acayip eserler gördüm.

Kısacası Karadeniz'in sağını ve solunu iki kere dolaşmak kısmet olup buralarda olan limanlar gibi 8 rüzgârdan emin sığınaklı limanlar görmedim, bütün limanlar 8 rüzgârdan korunmuş ve emindir. Her ne mevsimde bu limanlara gemiler girse asla demir bırakmayıp yatarlar. Ve bütün gemilerin başlarını bağlatmadan yatmak mümkündür.

Bu limanların dört tarafındaki dağlar tamamen sakız ağaçlarıdır. Kâfir zamanı bu ağaçlar hep sakız verirlermiş, ama şimdi kıymetini bilmeyip Tatar kavmi kesip odun ederler.

Bu liman etrafındaki dağlarda ve kayalardaki mağaralarda bütün Kırım halkının koyunları kışlar büyük mandıra ve sayalar vardır.

Bu mahalleri tam 10 gün görüp gezip dolaşıp mandıralarda çobanlar ile koyun, kuzu, bal, tereyağı, kaymak, gölemez, höşmerim, ağız, katık, teleme peyniri, kesmik, surutka, çeşit çeşit peynirler, hoş sütler içip eğlenip zevk etmişizdir ki Allah bilir ve seyishanelerimize taze tekerlek peynirlerini yükleyip oradan doğuya gidip 6 saatte,

Eski Sarkirman Kalesi'nin özellikleri

Eski zamanda Leh kralları yapısıdır. Sonra Ceneviz Frengi Kırım'a malik olmak ile Ceneviz bu kaleyi işgal edip 70 yıldan sonra yine Leh kralı ile Akkirman sahibi Salsaloğlu birleşip bu kaleyi Ceneviz elinden almıştır. İçindeki Leh beyzâdenin birisi kardeşiyle geçinemeyince Mikal adlı Leh beyzâdesi Moskov kralına kaçıp Özü Suyu ile 3 bin pare kayık ile bu Sarkirman üzerine kalabalık asker çekip gelir. Nice zaman kardeşiyle savaşır. Sonunda kardeşi bir gece gemilere binip kaleden kaçınca Moskov'dan gelen kardeş bir yıl kalede oturup bu *[121a]* Sarkirman Kalesi'ni "Kardeşime yine kalmasın" diye Moskov askeriyle güçlükle bir yılda yıkar. Hâlâ kalesinin bazı yerleri virandır. O zaman bu kale içinde 70 bin adet mamur haneleri var imiş. Bu kalenin zemini bir liman ağzında olup kıble tarafı büyük limandır. İçine 10 bin pare gemi sığar, sanki Girit Adası'nda Hanya Kalesi yakınında Suda Limanı'dır. Ama bu Sarkirman Kalesi iki büyük liman ortasında bir burundadır. Bu kale limanlarının karşı tarafında bir mil karşı,

Salonya Kalesi büyük şehri

Yeri vardır. Bunda da 180 bin adet hanelerinin ve 40 bin dükkânlarının ve köşe başına birer kiliselerinin ve nice kere yüz bin yapılarının uzun somaki mermer sütunları yerde yatıp her yapı temelleri hâlâ açık seçik bellidir. Bu Salonya şehri ile Sarkirman şehri karşı karşıya olup aralarında bu yazılan limanlar olduğundan bir şehirden bir şehre 40 bin kayık adam taşırlar imiş. Bunu da Leh kralı beyzâdesi Moskov askeriyle harap etmiştir ki içlerinde baykuş, karga, yılan ve çıyan yuva yapıp mesken edinmişlerdir. Ama kış günlerinde

bu harap kalelerin içinde Kırım ayanlarının nice kere yüz bin sürü koyunları kışlayıp kışla hakkını Balıklava Kalesi eminine verirler. Zira bu iki kalenin zemini Osmanlı hükmünde Kefe Eyaleti toprağında Balıklava nahiyesidir. Bu zemin yoldan uzak bilinmeyen bir sapa yerde Karadeniz kıyısının bir körfezi içinde iki liman ortasında yalçın kayalar üzerinde sağlam kaleler imiş. İmar olsa her gelirlerinden üç Mısır hazinesi hasıl olurdu.

Bunu da gezip dolaşıp yine deniz kıyısı ile giderken mamur köyleri 3 saatte geçip,

Can kurtaran liman, yani sığınak yeri Balıklava Kalesi'nin özellikleri

Tatar kavmi Balıklağı kirman derler. Caneva, yani Ceneviz kefereleri tarihçilerine göre bu kale Caneva kavmi Peygamber Efendimizin doğumlarından önce 882 tarihinde Büyük İskender vefatında bu kaleyi Caneva kral uğursuz Salsal kavmi korkusundan bu Balıklava Kalesi'ni yapıp ismine Cenevizce (---) (---) derler. Balığı bol olduğundan Tatarlar Balıklağı dediler.

Sonra (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî asrında Serdar Gedik Ahmed Paşa Mengli Giray Han yardımı ile zorla Ceneviz Frengi elinden fethedip Ceneviz banı beyzâdesi Karadeniz'den gemileriyle Azak'a kaçarken donanma-yı hümâyûnumuz deryada Ceneviz banı beyzâdesine yetişip gemileriyle onu da alıp esir ettiklerini Tatar tarihlerinde ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Hâlâ bu Balıklava Kalesi Bayezid-i Velî yazımı üzere Kefe Eyaleti paşasının voyvodalığıdır ve 150 akçe pâyesiyle Osmanlı tarafından sadaka olunur şerif kazadır, Hanların kazalarından değildir. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, sipah kethüdayeri ve kapukulu serdarı yoktur. Fetvalarını ya Kefe'den yahut Bahçesaray müftüsünden alırlar. Ve bir hâkimi de gümrük eminidir ki büyük liman ve işlek eski iskeledir. Bir hâkimi de kale dizdarıdır ve 180 adet kale neferleri vardır.

Kalesinin şekli: Bir liman içinde limanın doğu tarafında göklere doğru kat kat baş uzatmış yalçın kırmızı kayalar üzerinde üçgen şekilli, eğri büğrü ve iniş yokuş şeddadi taş yapı, sağlam ve yüksek bir kaledir. Doğu tarafı yalçın kırmızı kaya-

ları öyle yüksektir ki deniz kıyısından ta en tepesine kadar bu kayaların boyu 500 mimar arşını yüksektir ki Anapa dağlarıdır. Bu yüksek dağlar ta Anadolu tarafında Sinop, yani Sınap dağlarından ve Rumeli'nde Belgrad Kayaları dağlarından, 300 mil uzak yerlerden bu Balıklava dağları görünür. Bu Balıklava'nm iç kalesi ta o yüksek kayaların tepesinde yüksek bir kaledir. Bu kaleden insan Karadeniz'e baksa denizde gezen gemiler sinek gibi görünür.

Bu iç kalede olan yüksek narin kulesi tepesinde bahar günlerinden ta Kasım gününe kadar 6 ay bu iç kale kulesi üzerinde 10 fitilli kandil fener yanar. Zira deryada gezen gemiler bu kandil feneri görüp bilirler ki Balıklava Kalesi'dir, ondan doğrulup geldiklerinde Balıklağı Limanı'na esenlikle girerler. Ama Kasım gününden sonra Karadeniz'de gemilerin gezmek ihtimalleri yoktur, zira gerçekten de kara denizdir.

Bu kalenin büyüklüğü tam 3 bin adımdır. Ama deniz kıyısına bakan kayaları üzerinde kale duvarları yoktur, zira o tarafları *Allah saklasın* cehennem çukurudur, ama yalın kat şeddadi taş duvardır. 40 adet dört köşeli sanatlı kuleleri ve beden dirsekleri gayet sanatlı, hoş kaledir ki içinde 3 kat bölme hisar duvarları var, birbirine geçilir kapıları ve hendekleri vardır. Acayip hikmettir ki böyle yüksek kayalardan sular çıkıp kaleden taşra âbıhayat pınarlar akar. Kısacası bu kaleye bir taraftan asla zafer ***[121b]*** mümkün değildir. Ancak kuşatma ile alınır.

Bu kalenin poyraz tarafına bakan iki kat bir demir kapısı var. Bu kapının iç yüzünde candan lezzetli bir âbıhayat çeşme akar.

Bu kalenin etrafında asla hendeği yoktur ve olmak da imkânsızdır. Hatta kapısı kemeri üzerinde Ceneviz keferesinin hattıyla tarihi var, zira bu kale Bayezid Han zamanında Ceneviz Frengi elinden fethedilmiştir.

Kale içinde 50 adet kiremitli nefer evleri vardır. Birbiri üzere kayalara yapışmış evlerin pencereleri kuzey tarafa ve batıda limana bakar, ufak tefek evlerdir. O tarafta büyük bir kulesi liman ağzına bakıp onda şahane topları vardır ki hepsi 20 pare toplardır. Bu zikrolunan eserlerden başka kale içinde asla çarşı pazar, han ve hamamdan bir belirti yoktur. Hemen kale dizdarı

kapı önünde neferleriyle oturup nöbet bekler, ama bazı zaman kale kapısını iyice kapayıp aşağı iskeleye gider.

Balıklağa Kalesi varoşunun şekli

Bu kaleden aşağı taşra gidip liman kenarında 2 mihraplı, biri cami ve bir mescitli ve 2 mahalleli toplam 200 kiremit örtülü kayalar üzerinde ikişer üçer kat evlerdir. Çoğu tek katlıdır.

Bir küçük hamamı ve bir küçük hanı vardır ve 80 adet dükkânlardır. Gümrükhanesi deniz kıyısındadır. Toplam 70 adet Rum keferesi evleri vardır. Taşlık zemin olduğundan asla bağ ve bahçesi yoktur. Burada çeşmeler de yoktur, âbıhayat kuyu suları içerler. Ve çok hoş berrak kaynak suları vardır.

Limanı 500 pare gemi alır 8 zorlu rüzgârdan emin limandır. Hatta bu limanda 4 mevsim balıkları çıkar ki hesabı kitabını Allah bilir, onun için Balıklava derler. Bütün halkının kârları balıkçılıktır ve gemiciliktir. Ve genellikle kavmi ahiryan (Müslüman olmuş) Laz kavmidir. Tatar kavmi bu kayalar arasında duramazlar.

Bu limana Karadeniz'den girip çıkmak gayet zordur, zira liman boğazları daracıktır. Karadeniz'den taşra gelirken değme gemici reisleri boğaz ağzını bulamayıp gemilerini paralatırlar. *Allah koruya.* Bir garip ve acayip liman da budur, sanki bir çanak içindedir, çevresi göklere ulaşmış çeşit çeşit yalçın kayalardır.

Bu kaleyi de gezip dolaşıp Ak Mehmed Paşa subaşısından ve gümrük emininden harcırahlarımızı alıp bu bölgeden yine geriye dönüp 3 bin adım gidip,

Kadıköyü menzili: Tamamen Tatar Müslümanlarıdır. Bağlı, bahçeli, 1 hamamlı ve 200 kiremit örtülü mamur evli büyük köydür. Oradan kuzeye doğru bir saat gidip, **Kazıklı Özek Nehri** üzerinde İslâm Giray ve Mehmed Giray Han veziri Sefer Gazi Ağa'nın 4 göz taş köprüsünden geçerken bir set üzerinde bir namazgâh mihrabı üzerinde celî hat ile tarihi böyle yazılmıştır:

Âsaf-ı a'zam Sefer Gazi Ağa,
Himmetiyle bu cisr etti binâ,

Hak muradın hemîşe ede atâ,
Kabila'llâhu hayraküm tarîh ola.

Sene 1067.

Oradan doğu tarafına **Kamara** adlı köyleri sağımızda bırakıp bir saat gidip,

Corguna Köyü menzili: Kazıklı Özek Nehri kenarında geniş bir öz içinde bağlı, bahçeli, 150 adet kiremit örtülü, bir camili ve bir hamamlı mamur evlerdir. Özellikle hanemiz sahibi Corgunalı Mustafa Ağa ve Ahmed Ağa'nın hanelerinde büyük kulelerinde demir kapıların önünde asma köprüleri var. Bu hanedan sahibinin nimetleri gelen geçen herkese bolca dağıtılır, sofrası açıktır.

Oradan doğu tarafa 4 saat dağlar ve dereler geçip,

Kırım Vilâyeti Kahkahası Menkub Kalesi'nin anlatılması

Yapıcısı Ceneviz kefereleridir, ama fatihi (---) tarihinde Bayezid Han'dır, Gedik Ahmed Paşa eliyle. 7 kere bu kaleye sefer edip sekizincide 7 bin yeniçeri kırdırıp fethetmiştir. Gedik Ahmed Paşa'nın şehitliğinin sebebi bu kale fethinde yeniçeri kırdırdığı için olmuştur.

"Zira dört tarafı fetholup ortada kalmış kale kuşatma ile olmayıp yürüyüş ile kullarımı kırdırdın" diye Gedik Paşa katlolunmuştur.

Hâlâ Kefe Eyaleti'nde voyvodalıktır. Ve 150 akçe kadılıktır. 70 pare nâhiye köyleridir. Başka hâkimleri yoktur. Ancak dizdarı ve 15 adet hisar eri vardır, zira Kırım'ın iç elidir.

Kalesinin şekli: Göklere doğru baş uzatmış bir beyaz kayanın burnunda yüksek bir kaledir. Bu kalenin olduğu kayanın çepçevre büyüklüğü 20 bin adım kuşatır bir düz çemenzar ve lâlezar ovadır. Bu kayanın dört tarafı biner arşın cehennem çukuru dereleridir. Ve her tarafının altları Bîsütun Dağı gibi boştur. Sanki bir mantar gibi beli ince, yukarısı geniş yaratılmış kaya üzerinde sahradır. Bir tarafından bu kaleye varılmak imkânsızdır, ancak kapısı yolundan tarafa varılsa mümkündür. Ama 7 kat sarp burçları var, kapılardan geçmeye muhtaçtır ki her bir kapısı tehlikeli derbende verir kapılardır. Hemen düşmanın oturduğu yerlerden aşağı taş yuvarlasa yeter, gayri top ve tüfenk atmak lazım değildir. Hatta bu kayadan yüksek dört tarafında yüksek kayalar yok iken Allah'ın hikmeti bu kaya üzerinde üç yerde âbıhayat çeşmeler ve su kaynakları vardır.

Kalesi, bu yüksek dağın doğu *[122a]* tarafında bir burunda bulunmaktadır. Ancak bir kat kalın duvar çekilmiştir. Başka kaleler gibi bu kale duvarında bedenler ve benzersiz kuleler yoktur. Diğer uçurum yerlerinde de kale duvarları asla yoktur ve lazım da değildir, zira Yed-i Kudret ile bu kaya kale yaratılmıştır.

Batı tarafa açılır bu uçurumda bir küçücük demir kapısı vardır, araba değil at bile güçlükle girer çıkar. Fetih sırasında bütün kapukulu yeniçeriler burada şehit olmuşlardır.

Bu iç kalede asla ev yoktur. Ancak taş kubbeli kiliseden bozma bir mescidi ve bir uzun kiremit örtülü evi var ve bir su kulesi var elli ayak merdiven ile inilip su alınır. Bu iç kale kapısı üzerinde Ceneviz keferesinin hattıyla bu kalenin tarihi var. Daha üstündeki dört köşe kulede kâfir sarayı imiş, hâlâ şimdi içinde cebehane, top ve tüfenk mühimmatları durur.

Bu kale bütün zamanda kilitli durur, anahtarları dizdar elindedir, içinde asla insan yoktur.

Bu iç kale kapısından doğu tarafa yüz adım uzak geniş bir meydanda hemen Sultan Bayezid-i Velî Camii var, eski tarz çatma kiremit örtülü minaresiz bir küçük camidir. Hatta kapısı üzerinde dört köşe burcunda celî hat ile tarihi budur:

Sahibü'l-hayrât Sultân Bâyezîd,
Etmişidi bunda bir câmi binâ,

Rüzgâr ile harâba müşrifin,
Gördü anı Cizyedâr Mehmed Ağa,

Hak Taâlânın rızâsın gözleyüp,
Etdi ihyâ Camii kıldı binâ,

Haşre dek ola ibâdet tarihi,
Mahz-ı lütfundan kabûl ede Hudâ.

Sene 1056.

Bu camiin ancak bir kapısı var. Etrafında hiç evler yoktur, hemen bir yeşillik yerde eski bir mabetgâhtır. Bu camiden bi-

raz aşağıda 1 Müslüman mahallesi, 1 mescidi, 100 adet kiremit örtülü haneleri, 1 küçük hamamı ve 2 adet çeşmesi var, başka yapı yoktur. Bu mahalden aşağı baştanbaşa 7 adet Yahudi mahallesidir toplam bin kadar kiremit örtülü Yahudi evleri vardır ki murdar ve pislerdir.

Toplam 80 adet tabak (debbağ) dükkânları vardır. Bütün Yahudiler güderi ve kösele işlerler. Kırım ülkesinde Menkub köselesi meşhurdur. Ancak 2 adet kasap dükkânı ve 1 bozahanesi vardır. Bütün Yahudiler Karayî mezhebinde Çufutlardır. Diğer Yahudiler bu mezhepte olan çufutları sevmezler. Yemeklerinde kaşer (helâl) ve turfa (yasak) nedir bilmezler. Her kimin nimeti olursa say yağlı da olsa ve siniri çıkmamış her ne tür et olsa yerler. Bunlar Yahudilerin Kızılbaşlarıdır ve mahşer günü bunlar Kızılbaş'a binmezler, ama öbür İsrailî Çufutlar mahşer gününde Kızılbaş'a binerler derler. Mısra:

Râfizî rûz-ı kıyâmet har buved zîr-i Yehûd.

demişler.

Bu Çufutlar gerçi İsrailî ve Musevîlerdir, Tevrat ve Zebûr okurlar, ama asla Çufut dili bilmezler, tamamen Tatarca konuşurlar ve mor çukadan Tatar kalpağı giyerler, şapka giymezler. Mahbûbları çoktur, zira bu Menkub'un suyu ve havasının tatlılığından Yahudi çocukların yüz renkleri kızılca olup ceylan gözlü, kırmızı yüzlü ve şirin sözlü oğlanları olur. Hatta Kırım diyarının oğlancı mahbûb dostları buraya gelip gulamparelik ederler. Hatta alçak, adi, aşağılık bir oğlan avcısı bu beyti terennüm etmiş. Saçma-sapan beyt:

Bir Yahudi pîçeye dîn aşkına zerk eyledim,
Âferîmler eyleyüp şeytân tahsîn eyledi,

demiş, çirkin işi gibi pislik yemiş.

Bu taşra kaya kalenin 2 adet kapısı var, biri bu Çufutların küçük kapısıdır ki kuzey tarafa açılır, yüklü at giremez, ondan taşra tamamen debbağ dükkânlarıdır. Bir kapısı da doğu tarafa açılır, iç kale altında Müslimler kapısıdır. Yalçın kayaları kesip

yol etmişlerdir. Bu yoldan içeri bir kâfir kilisesi var. Kapısı üzerinde dört köşe beyaz mermerden bedeniyle bir at üzerinde eli mızraklı bir adam atının ayağı altında bir ejderhayı öldürmüş şekilli taştan oyulmuş bir heykeldir ki sanki büyüleyicidir.

Bu kalenin içinde ve dışında binlerce mağara var ki gören insan hayran kalır. Bütün Kırım Vilâyeti halkının değerli malları bu Menkub Kalesi'ndeki mağaralarda saklıdır, zira bu kale yeryüzünde ne Mardin'e, ne Şebinkarahisarı'na, ne Van'a, ne İmadiye'ye, ne Dühek'e, ne Akra'ya, ne Acem'de Malu'ya, ne Kahkaha'ya, ne Zübdaniye'ye ne Şıkıf Kalesi'ne, ne Mora diyarında Benefşe Kalesi'ne, ne Afyonkarahisarı'na ve ne Amık Kalesi'ne kısacası bu yazdığımız kalelerin birine bile bu Menkub Kalesi'nin benzemek ihtimali yoktur. Zira bu kalelerin her birinin birer çeşit eksikliği vardır, ama bunun içinde zahiresi olduktan sonra Silifke Sancağı'nda Ermenek Kalesi'ne denk bir Menkub Kalesi'dir. Onun için Cengizî tarihçiler kaleye Kırım Kahkahası demişler. *Allah korusun.* Zira bu hemen Kudret Eli'yle kale için yaratılmıştır. Bunu görmeyen cihanda bir kale gezip gördüm, ***[122b]*** demesin.

Dört tarafı kayalarında şahin, zağanos, balaban, devlingeç ve miski kartallar yuva etmişler. Hatta aşağı derelerinde bir adam bir nara atsa kayaları yarım saat gök gürültüsü gibi gürül gürül gürleyip insan dehşete kapılır. Hatta Kırım Vilâyeti fethedilip 7 yıl bu kale kâfir elinde kalıp Gedik Ahmed Paşa bu kadar asker kırdırdığı için kendisi de padişahın öfkesiyle şehit olduğundan bu kaleye Menkub dediler. Kırım dilinde ismi (---) dir. (---) (---) (---)

Bu eşsiz kaleyi de gezip dolaşıp kuzey tarafa Cuhut Kapısı'ndan yokuş aşağı inip geniş bir dere içinde gidip,

Koca Salâsı Köyü: 1 camili, 1 hamamlı, 100 adet kiremit örtülü Müslüman evli, bağlı ve bahçeli, bir âbıhayat dereli, iki yalçın kayalı dere arasında bir mamur köydür.

Oradan yine o dere içinde bir saat kuzeye gidip,

İremezât bağı Süren Köyü menzili: Kazıklı Özek Nehri kenarında bir Meram Bağı gibi köydür ki Mehmed Giray Han'ın orada büyük bir sarayı var. Çeşit çeşit Havarnak köşkleri ve yaldızlı kâşâneler var ki sanki her biri birer çeşit Çin

nigârhanesi nakşıdır. Eğer bu cennet bağı dinlenme yerlerini olduğu gibi anlatsam uzun bir tomar olur. Lem-yezel Allah sahibine mübarek ede. Hatta bu duaya uygun bir beyt hatırıma gelip duvarın yüzüne yazdım. Beyt:

Sahibine mübârek ede Hudâ,
Tavvelallahu ömrehu ebedâ.

deyip bir gece konuk olup bostan ve gülistanları içinde akan pınarları kenarındaki maksurelerde nice bülbüllerin yanık seslerini dinlemekten rahatlayıp huzur bulduk. Ardından doğu tarafa 3 saat mamur köyler içinde gidip,

Gevherkirman Kalesi'nin özellikleri

Ceneviz Frengi dilinde ismi Bonmay'dır. Sonra (---) tarihinde Cengizlilerden Cuci Han Mahan diyarından gelip ilk defa Kırım sahibi oldukta Ceneviz Frengi elinden bu kaleyi fethedip Tatar bilginleri bu kalenin ismine Gevherkirman dediler. Gerçekte o zamanda bütün duvarlarında ve kale kapılarında değerli cevahir taşları döşenmiş bir kale imiş. Tatar eline girdikten sonra sual ne lazım, cevahir mi kalır. Ama hâlâ zer-efşân (altınlı) yerleri açık seçik bellidir. Yine bir kere Ceneviz kâfiri bu kaleyi istila edip (---) tarihinde Mengli Giray Han Ceneviz elinden Gedik Ahmed Paşa yardımıyla fethetmiştir. Kırım hanlarının birinci taht merkezi bu kaledir. O asırda gayet mamur olup içinde seçkin askeri var imiş.

Bu kale_aşağı eski Salâcık Kalesi'nin üstünde göklere doğru uzanmış bir kırmızı yalçın kaya üzerinde bademî şekilli bir kudret kalesidir ki büyüklüğü 8 bin adım bir kayadır. Dört tarafında asla kale duvarı yoktur, zira her tarafı biner arşın şahin ve kartal yuvalı kuş tırnağı ilinmez kayalardır ki aşağısı cehennem çukuruna benzer uçurumlardır.

Bu kayanın kıblesi tarafında bir uçurumdan bir uçurum yakasına kadar kâfir zamanı dağ delici ustalar sert kayaları kesip çok derin bir hendek kesmişler, hendeğin iç yüzüne bir şeddadi kârgir yapı 100 arşın uzunluğunda bir duvar çekip üç büyük kule yapmışlar ve orta kulede bir demir kale kapısı etmişler. Kıble tarafındaki dağlara bu kapıdan gidilir.

Bu kapıdan içeri 300 adım kuzey tarafa gidip yine bir uçurum dereden bir uçuruma kadar aykırı bir kat kale duvarı daha çekmiş. Bu duvarda daha 3 adet büyük kule yapmışlar, yine orta kulede bir ağaç kanatlı kapısı var.

Bu iki duvarın arasında 200 kırmızı kiremit örtülü Çufut evleri var. Ve bu iki kat duvardan başka yerde yapılmış asla kale duvarları yoktur. Bütün her tarafı yalçın uçurum kayalardır ki *Allah saklasın* insan aşağı baksa ödü yarılıp son yeri toprak olur, ama aşağı bakmayan korkup çekinmez.

Kıbleye yakın Ferkadân [Büyükayı-Merak] yıldızı tarafına bir küçük demir kapısı daha var, ona kale evlerinden yüz ayak kesme kaya taş merdiven ile inilir yoldur. Bu yolun iki tarafı kesme mağaralardır ki orada yoksul Yahudiler otururlar.

Bu kale içinde 1.530 adet kiremit örtülü kârgir yapılı donanımlı ve bakımlı Çufut evleri vardır, asla Müslüman yoktur. Hatta kale dizdarı, kale neferleri ve kapucuları tamamen Yahudilerdir. Kale kapıları arasında savaş silâhları çoktur, ama bu silâhları kullanmaya Çufutların yürekleri yoktur. Onun için bu kaleye Çufut Kalesi derler, ama ismi Gevherkirman'dır. Topları ve tüfenkleri yoktur, zira Çufut kavminin, top ve tüfenk atmak değil sesini işitmeye yürekleri yoktur.

Gerçekten de bir diyarda böyle Çufut Kalesi yoktur. Kırım Vilâyeti'nin ***[123a]*** ve Bahçesaray'ın bütün dükkân sahibi Çufutları ve zengin Yahudi bezirgânları bu Çufut Kalesi'nde ve Menkub Kalesi'nde olup her sabah bu kaleden yokuş aşağı inip bir saatte Bahçesaray'da dükkânlarına varıp gelirler. Bu kalenin dört tarafındaki kayalara Çufutlar nice kere yüz bin kayaları dağlar gibi yığmışlar, kuşatma sırasında düşmana kayalardan aşağı el kayaları atarlar, zira ön son tüfenk ve top atamazlar.

Bu kale içinde eski hanlardan Gazi Hacı Giray Han eski tarz bir cami yapmış. Kapısı üzerinde celî hat ile tarihi böyledir. Tarih:

Benâ hâze'l-mescide'l-mübârek es-sultanu'l-a'zam ve hâkânu'l-mu'azzam mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-Acem, es-Sultan Hacı Giray Han bin Gıyâseddin Han bin Erdoğmır Han ammere ve ebbede devletehu, Sene tis'a ve hamsîn [ve] semân mi'e. [859/1455]

diye yazılmıştır. Ama bu fakir cami Çufutlar içre kalmakla kapısı daima kilitli durur. Müslim cemaatten nam u nişanı yoktur.

Hatta bu kalede asla çarşı pazar dükkânları, han ve hamamları, bağları, bahçeleri ve suları yoktur. Bütün sularını, aşağı Hacı derelerinden eşeklerle kaleye taşırlar. Eski zamanda mamur sarnıçları var imiş, hâlâ atıl yatar.

Bu kalede han esirlerinin zindanı var ki cihanda böyle bir cehennem çukuru zindan yoktur, meğer Tımışvar Eyaleti'nde Solmoş Kalesi zindanı yahut kâfir elinde Yanık Kalesi zindanı ola. Ama bu Çufut Kalesi zindanından kurtulmak hiçbir şekilde mümkün değildir, ancak tabut ile çıkıp kurtula. Ta bu derece cehennem çukuru zindandır.

Cenâb-ı Bârî'nin sanatını bildirir

Yukarıda zikri geçip edip savaşı anlatılan Moskov kralı vilâyetinde savaşarak Şeremet Vezir'ın 300 bin cünüp askerini kırıp esir edip bizzat Şeremet Vezir'i, 70 adet beyzâdeyi, 700 adet hatmanları ve kaptanları 100 bin kâfir ile esir edip Kırım şehrine gittiğimizde Şeremet Vezir'i Mehmed Giray Han efendimiz bu Çufut Kalesi'ndeki zindana hapsedip ayağına 70 okka demir bukağı vurup hapsetti.

Sonra Han'a 3 bin kese akçe para vererek kurtulmayı ümit edip rica eder. Mehmed Giray Han razı olmaz. Hapiste ebedi kalacağını öğrenince bu acımasız zindanda kalacağı üzüntüsünden henüz 5-6 aylık kundaktaki masumu anası koynundan alıp bebeği bu Çufut Kalesi zindanı bacasından aşağı fırlatıp atar.

Allah'ın takdiri pak masum kundağının yüz kulaç kayalardan aşağı kuş gibi uçup inerken hemen kayalarda yuva yapmış miski kartallar ve karakuşlar bu masumu bir av sanıp yuvalarından bu masuma süzülüp gaga vururlar.

Bu kuşlar masumu alıp yuvalarına götürmeye çalışarak birbirleriyle dövüşüp birbirlerini pençeleyerek masumun kundağını yuvalarına çıkaramayıp bir ukab kuşunun gagasında kalır. Sonunda masumun kundağını kayaların dibinde hanlara mahsus Aşlama Bağı'nın ağaçları dallarının üzerine bırakıp ukab kuşu yuvasına uçup gider.

Pak masum kundağıyla ağaçların dalları arasında kalıp bir

zamandan sonra masum ağlamaya başlar. Bir yanından anası yukarı zindan bacasından ah edip ağlamaya başlar.

Allah'ın hikmeti yârî kılıp Aşlama adlı bağın bağcıları İrem Bağı içinde gezip dolaşırken görseler ki bir yüksek ağacın taze dalları üzerinde bir bebek sesi gelir.

Derhâl bağcının bir eli çabuğu bu yüksek ağacın tepesine çıkıp sevgiyle masumun kundağını alıp Mehmed Han huzuruna getirir. Bebeğin başından geçenler bir bir anlatıldığında hemen anlayışlı ve kadri yüce Han,

"Bu masum oğlanın ismi Necati olsun" buyurup dadılara verir, serpilip büyüyerek güneş parçası, ay parçası bir genç oldu. Allah bilir ki böyle olmuştur.

İmdi azizim, Feyyaz-ı Mutlak Allah dilediğinde kullarını böyle ukab kuşları pençesiyle kurtarır, *vesselâm.*

Bu hakir de bu zindanı görüp Şeremet Ban'la buluşup konuştum,

"Elbette ben buradan kurtulup Kırım Vilâyeti'ni yerle bir ederim" demekten başka bir söz söylemezdi.

Sonra bu Çufut Kalesi'nden aşağı hanların Aşlama Bağı yolu ile veyahut çeşme yoluyla Eski Salâcık'a gider yokuş aşağı 4 bin adımdır ki hakir yokuşu yaya inip hesap ettim. Ve 2 bin adımı yerinde çeşmeler yakınında,

Şeyh Mansur-ı Medenî ziyaretgâhı: Hazret-i Risalet'in sahabe-i kiramlarındandır. Hatta Akkirman cenginde melun Salsal ok yarasıyla şehit ettiği Malik Eşter hazretlerini bu Şeyh Mansur hazretleri gasledip Kırım Bahçesarayı şehri dışında Eski Yurt adlı yerde Malik Eşter'i defnetmiştir. Sonra Şeyh Mansur hazretleri bu kale cenginde şehit olup bu çeşmeler *[123b]* mahallinde defnetmişlerdir. Hâlâ büyük yapılarla türbesi belli, halkın ziyaretgâhıdır.

Oradan aşağı batı tarafa kayalar arasında gidip,

Eski şehir Eski Salâcık Kalesi'nin özellikleri

Cengizlilerin tarihçilerine göre Tatar kavminin ilk defa bu Kırım memleketini Ceneviz keferesi elinden alıp sahip olan (---) tarihinde Cuci Han ve Ertoğmır Han'dır. 40 bin düşman kıran, saba hızında Tatar kavimleri bu Kırım bölgesine sahip çıkıp Kırım vadisini gezip dolaşarak bir mahalde bir yerleşe-

cek yer beğenmezler, ancak bu Eski Salâcık Deresi'n kendilerine uygun görüp küffar korkusundan bu dere içinde bu Eski Salâcık Kalesi'ni yaparlar. Daha sonra ensesindeki kayalar üzerine bulunan, adı geçen Gevherkirman Kalesi'ni, yani Çufut Kalesi'ni Ceneviz elinden fethederler. Ama bu Eski Salâcık burnundan severler. Doğudan batı tarafına 4 bin adım enli bir dere içinin iki başlarında ve iki taraflarında yalçın kayalar göklere uzanmış yüksek kayalar olup bütün kayaların altları Bîsütun Dağı gibi boş olup mağara mağara inler ve üzerleri şahin ve zağanos yuvalı kızıl kayalar olup asla bir taraftan düşman inip çıkması mümkün değildir. Cuci Han ve Ertoğmır Han bunu bilip bu dereyi kendilerine güvenli bir sığınak bulmuşlardır. Bu derenin iki başlarındaki daracık olan yerlerine iki başında kayadan kayaya dere ağzına kale duvarları çekmişler ve birer ağaç kapı yapmışlar. Hâlâ o kapılar durur. Bu kapılardan başka yerden bu dere içinde kuş uçmaz.

Bu kayaların arasında âbıhayat Aşlama Suyu akar. Bu akarsuyun doğduğu yer yine bu kayalardır. Bu kayalardan çıkıp hanların İrem gibi Aşlama Bağı içinde nice havuz ve şadırvanlardan geçip Meram Bağı'nı sulayıp daha aşağı Salâcık mahalleleri içinde nice su değirmenlerini döndürüp ondan aşağı Eski Bahçesaray şehri derelerinden akarken bu ırmağı Çürüksu derler, gayet kullanılmış sudur içilmez.

Bu Salâcık'ta bu nehrin iki tarafı tamamen bağ ve bahçeler ile süslenmiş ve çeşit çeşit haneler ile bezenmiş eski bir şehirdir ki tamamı 3 bin adet kırmızı kiremit örtülü sanatlı yüksek bacalı ve tamamı kârgir yapı taş duvarlı donanımlı, mükemmel, süslü ve eski tarz odalardır. Yüzlerce adet odaları kayalar altındaki mağaralar içindedir. Temmuz ayında bu mağaralardaki evler gayet serin olup kış günlerinde ise sıcak olurlar.

Tamamı 5 mahalle ve 5 mihraptır ki 5 mihrabında da 5 adet eski tarz minareler vardır. Bu şehirde asla dükkân, han ve hamamlar yoktur, zira Bahçesaray şehri bu şehre bitişiktir.

Eski zamanlarda bu Eski Salâcık'ta nice han, cami, hamam ve medreseler var imiş. Hâlâ Mengli Giray Han'ın büyük medresesi mamur kalıp kapısı üzerinde celî Musta'sımî hattı tarihi budur:

Emere hâzihi binâe'l-medreseti bi-avnillâhi'l-Meliki'l-Mennân, Mengli Giray Han bin el-Hacı Giray Han halledallahu mülkehû ilâ inkırâzı'd-devrân, sene 956.

yazılıdır.

Bu medreseye bitişik aydın ve hoş bir hamamı kalıp suyu, havası ve yapısı da güzeldir. Bu hamama karşı yol aşırı,

Cuci Giray Han'ın eski sarayı: Eski hanlar bu sarayda kalırlarmış. Hâlâ dört köşe bir kârgir yapı bir küçük kaleciktir. Çepçevre büyüklüğü 200 adımdır. Etrafında 4 adet kuleleri ve batıya bakan bir demir kapısı var, içinde 2 adet alçacık minareli bir camii var, ama minaresi küçücük olmak ile adam sığmaz ve ezan okunmaz.

Bu sarayın yol üzerinde yüksekçe bir adalet köşkü var, orada hanlar körünüş edip divan edermiş ki tahta örtülü ve safi altın alemli bir köşktür. Bugün bu sarayda cebehaneden başka bir şey yoktur, ama hanlara ait eşyalar çoktur. Daima kapısı kilitli durur. Sanatlı kapısının üzerinde yazılı olan tarihi budur:

Bu mübârek saat içinde bi-avn-i Müste'ân,
Kıldı âbâdânda bir devlet sarayın bu zaman,

Şah evlâd u elini şîb ü zafer-peyker livâ,
Âl-i Cengiz, yani kim Sahib Giray-ı ohsan (?),

Zâhir oldu çünki Hicretten tokuz yüz kırk iki,
Anda hatm oldu muhakkak bu mu'allâ sâyebân.
Sene 942.

Sahib Giray Han Medresesi'nde eski hanların nurlu türbeleri var, orada sivri sivri kubbeler içinde yatmakta olan padişahları inşaallah yeriyle yazarız.

Bu Eski Salâcık'ın üst yanında doğu tarafta, Çufut Kalesi kayaları dibinde İrem Bağı'na benzer olan Aşlama Bağı'nda Kırım Vilâyeti kadıaskeri olan Murtaza Ali Efendi ile ziyafete gidip bu Meram Bağı'nda çok eğlenip şenlenip gezip dolaştım.

Rıdvan cenneti bahçesi Aşlama Bağı'nın anlatılması

Bütün hanlar, hanzâdeler, sultanlar, biyim ve bükeçler bu

[124a] cennet bağında zevk ü safalar ederler. Böyle bir Aspuzu Bağı'dır ki cennet bahçesi gülistanları içinde köşe köşe çağlayan akarsuları kenarında olan maksurelerde konan hanlar canan-larıyla has sohbetlerinde iken bülbüllerin hoş sesli nağmeleri-ni işitenler ruh dinginliği ile safâlar dem be-dem içip eğlenirler. Suyu ve havası o kadar tatlıdır ki burada bir saat dinlenen el-bette gamlarını üzüntülerini unutup şen şakrak olur. Şanı yüce her hanın bu hıyaban bağı içinde birer bölgede çeşit çeşit altınlı ve nakışlı ibretlik maksureleri, sedirleri, köşkleri ve odaları var ki sanki her biri birer Çin fağfuru işliğidir. Her hanın çeşit çe-şit ona on havuzları, fıskiye ve şadırvanları ve Havarnak köşk-leri var ki mimarî ilmini bilenler gördüğünde parmaklarını ısı-rıp aklı şaşar.

Bunda olan meyve ağaçları Kırım'da değil başka yerlerde yoktur. Meyve ağaçları o kadar çoktur ki meyvelerinden hediye için diğer şehirlere götürürler. On fersah yere gitse yine meyve-lerinin tazeliği ve güzelliği bozulmaz ve uzun günler boyunca meyvesinin lezzeti asla değişmez, zira havası hoş yerde yetiş-miş meyvelerdir.

Bütün vilâyetlerden hanlara hediye gelen renk renk, çe-şit çeşit çiçeklerin güzel kokuları insanların beynini kokulan-dırır. Özellikle Anadolu'da Bakrazbeli müşk-i Rumî soğanla-rı, Trabzon karanfillerinin kanırtmaçları, İstanbul'un zerrini, Molla Çelebi'nin ablak lâlesi, Çelebi Cüce'nin filandıra lâlesi, Kâğıthane lâlesi, çeşit çeşit şakayık-ı numanîler, İstanköy süm-bülleri ve nice yüz bin çeşit hediye gelen çiçek soğanlarının çi-çekleri bu bağ içinde bezenmiştir. Görenler ve bu bağ içine gi-renler sanki Huld-ı Berin cennetine girdik sanırlar. Bahar mev-siminde her meyve ağacının çiçekleri açtığı, erik, elma, ar-mut, kiraz ve vişne çiçekleri açtıkları sırada insan güzel koku-lardan sarhoş olup bu Direkli İrem Bağı sanki yalan dünyanın Firdevs-i Berin cenneti olur. Ama bu güzel hıyâban bu Mehmed Giray Han asrında böyle süslü olmuştur, zira bir tabiat, güzel huy ve cömertlik sahibi, şanı yüce bir handır.

Çeşit çeşit yüksek ağaçların gölgesinde türlü türlü çemen-zar ve lâlezar sofalarda selsebillerden akarsular çağlayıp nice yüz yerde fıskiyelerden berrak sular fışkırıp yüksek ağaçların

tepelerine kadar çıkarak yapraklarından yağmur gibi suları şadırvanlara akar. Ve her diyarın seçkin ustaları bu ülkeye gelmişler ve binlerce becerikli ve bilgili esirler ustalıklarını göstermek için bu bağ içinde çeşit çeşit eserler yapmışlar. Gerçekten de bu Aşlama Bağı'nda olan sanat eserleri meğer Belde-i Tayyibe, yani Kostantiniyye şehri olan İstanbulumuzda ola.

Hepsinden sanatlı zikrolunacak köşklerin tarihlerini bildirir

Evvelâ Bahadır Giray Han efendimizin ibretlik köşkünün tarihidir

Bir tâk-ı hoş-nümâdır,
Tâm olsa hem-sezâdır,

İtmâmına revâdır,
Tarihi kasr-ı hûbân.

Sene 1049 [1639]

Mehmed Giray Han efendimizin köşkü tarihidir:

Nedir dedi Rızâyî ana tarih,
Dedik nâmına kasr-ı cennet-âbâd.

Sene 1052 [1642]

Bu da Mehmed Giray Han Köşkü'nün bir sanatlı tarihidir:

Hisâb-ı sâl-i binâyeş su'âl kerd dilem,
Hıred be-güft ki tarih-i kasr-ı şehinşâh.

Sene 1052 [1642]

Mehmed Han Kasrı'nın diğer tarihi:

Binâ-yı Mehmed Giray Han bigû,
Binâ-yı tarih-i âbâdeş.

Sene (---)

Diğer güzel tarih:

Eltâf-ı hudâvendî Kadrî'yi edip gûyâ,
Tarihini bu kasrın rindâne düşürdü gör.

Sene (---)

Sözün özü, bu Meram Bağı'nın yapıları tarihlerini ve nice çeşit sanatlı eserlerini anlatsak seyahatnâmemizin müsveddelerini temize geçirmeye ve diğer ülkeleri gezmeye engel olur. Kısacası Kırım ülkesinde böyle bir gezinti yeri, dinlenme yeri, kuyah ve Acem hıyabanı gibi bir İrem Bağı olmazdır. Allah sonsuza kadar bakımlı ve şenlikli ede.

Sonra bu kemter kul, bu bahçede türlü türlü zevkler edip **Eski Salâ şehri** içinden geçtik. Eski Salâ demekten maksat, Kırım bölgesinde Cuma salâsı ilk defa burada okunduğundan Eski Salâ şehri derler. Bu şehri geçerken batı tarafında bağ ve bahçelerden ve bu Eski Salâ'nın iki tarafında olan yalçın kayalardaki mağaraları seyrederek Salâ Kapısı'ndan dışarı çıkınca hemen,

Büyük şehir, eski taht merkezi seçkin Kırım şehri, yani gaziler ocağı, Giray yurdu İremezât benzeri Bahçesaray'ın özellikleri [124b]

Tatar tarihçilerine göre ilk Kırım fatihi Eski Salâcık yurdunda oturarak Mahan, Ahlât, Kirman ve Yesev şehirlerinden, Kazan, Ejderhan ve Saray ülkelerinden Kırım'a Tatarlar gelerek çoğalarak Eski Yurt'a sığmayıp bu Bahçesaray yurdunda yerleşmişler, büsbütün Kırım Adası'nı ellerine geçirmişlerdir. Ceneviz kefereleri ancak deniz kıyısında kalelerinde kalıp kâfirlerin kalelerinden dışarı çıkmaya güçleri olmadığından vilâyetlerinde kıtlık ve yokluk başlar. Kâfirler, çiftçilik ile geçinen Tatarlara başvurup çok mallar verip Tatar kavminden tahıl alırlar. Böylece Tatarlar zengin olup bu Bahçesaray'ı imar ederler. *Allah kıyamete kadar mamur eylesin.*

İmdi Bahçesaray'ın ilk imarına sebep Kırım bölgesi fatihi Cuci Han ve Ertoğmır Han olmuşlardır. Bu şehir de Eski Salâcık Deresi içinden aşağı inen derenin iki yanında bulunup Salâcık Kapısı'ndan ta Eski Yurt kenarına kadar bu Bahçesaray'ın doğudan batıya uzunluğu tam 8 bin germe yiğit adımıdır. Yoksa bir yalı adamı adımı değildir. Bir yalı adımıyla tam bir fersah uzunluğunda güzel bir şehirdir. Bir fersah 12 bin adımdır, ama zinde levent adımıyla 8 bin adım Bahçesaray şehridir. Pravadi şehri gibi iki tarafı yalçın kayalı geniş bir dere içine düşmüş büyük bir şehirdir.

Bunun da iki tarafındaki kayalarda Allah'ın emriyle at gibi, fil, deve ve gemi gibi yaratılmış acayip, garip ve heybetli mağaralı kayalar vardır. Bu kayaların bazı yerleri topraklı bayırlardır.

Ancak bu derenin doğu tarafında Eski Salâcık yolu, batısı tarafında Eski Yurt yolu, kuzeyinde Akmescid yolu ve güneyinde Gözlev Kalesi yolu var. Bu 4 yoldan başka Bahçesaray'a düz yollar yoktur, ama kayalardan keçi gibi tırmanır yaya yolları elbette çoktur, ama başka yerleri gayet sarptır. 4 taraftan gelen yolların kayaları bağına gelmeyince aşağı dere içinde Bahçesaray şehri görünmez.

Bu şehre Saray denmesinin bir aslı da ilk Cuci Han Moskov ülkesinde İdil Nehri kenarındaki Saray şehrinden gelip bu şehri imar edip adına Bahçesaray dediler.

Bu şehrin ortasında akan ve Salâcık şehrinden gelen Aşlama Suyu gayet kullanılmış su olduğundan Çürüksu derler. Nice değirmenleri döndürüp ve nice bin pislik ve lağımları götürüp şehrin batı tarafı aşağısında cebehanelere, nice su değirmenlerine ve nice şebekeli bostanlara uğrayıp Eski Yurt'a gider. Daha sonra oradan aşağı Kaçı Nehri'ne karışır.

Bu Çürüksu üzerinde şehrin içinde 43 yerde taş ve ağaç köprülerle şehrin bir yanından bir yanına geçilip bu şehrin sağında ve solunda kat kat, tek ve iki katlı, tamamı kârgir yapılı ve baştanbaşa kırmızı kiremit örtülü bayırlara ve kayaların dibine kadar bağlı ve bahçeli hanelerdir.

Hanlar hanının sarayının özellikleri

Tamamı 4.500 kiremitli, taş duvarlı, servi gibi uzun bacalı ve sanatlı kapılı büyük saraylardır. Bunlardan şehrin içinden akan Çürüksu'nun güneyinde bulunan hanlar sarayının görünüşü vardır.

Han'ın Körünüş Sarayı

Bu Bahçesaray şehri bir geniş dere içindedir. Gerçi Cuci Han bunda sakin olmuştur, ama hemen mücahit olup şehrin imarına bakmayıp oluruyla geçinmiştir. (---) tarihinde Sahib Giray Han sahib-zuhur olup ulu şanlı padişah olup Salâcık Deresi'ndeki gibi cehennem deresinde oturmaya bütün düşmanlardan utanıp yedi başlı ejder gibi Salâcık dereleri mağa-

rasından çıkıp bu Bahçesaray'ı mesken edinmeyi isteyip 7 yılda bu Bahçesaray'ın Körünüş Sarayı'nı tamamlar.

Bu cennet benzeri saraya insan insafla baksa hayran olup susar kalır. Gerçi özelliğinde tüm övücülerin dilleri susmuştur, ama bu pek kusurlu hakir elimizden geldiği kadarıyla denizde damla ve güneşte zerre kadar cevher saçan kalemimizle birazcık anlatalım.

Evvelâ bu gönül açan sarayın dört tarafı İrem bağları olduğu için Bahçesaray'dır. Dört tarafı kale gibi dört köşe şeddadi kârgir taş yapı duvarlı has saraydır, ama etrafında beden dirsekleri ve kule yastıkları yoktur. Çepçevre büyüklüğü 5.060 adım olup 4 yerde sağlam ve dayanıklı demir kapıları vardır.

Evvelâ biri kuzey tarafına açılır Darphane Kapısı'dır ki o tarafta Keykâvûs mutfağı vardır, kilar-ı âmire ve çâşnigirler, kilarcı odaları *[125a]* vardır.

Bir kapısı de güneye açılan Bahçe Kapısı'dır.

Bir kapısı kıbleye açılır Eski Körünüş Kapısı'dır.

Biri de Yeni Körünüş Kapısı'dır ki hareme bu kapıdan girilip arada bir İrem Bahçesini geçip kara hadım ağaların durduğu Büyük Harem Kapısı'dır.

Bu kapıların içinde 360 adet kat kat şahnişin, divan, yüksek köşkler ve pek çok ibretli bukalemun nakışlı odalar vardır. Her biri birer padişahın eserleridir.

Üç yerde körünüşler var ki her birine üçer bin adam sığar, yani divanhanelerdir ki Tatarca'da körünüş derler. Bir körünüş Sahib Giray Han'ındır. Ve biri Bahadır Giray Han'ındır. Biri Saray meydanına bakan yeni görünüş İslâm Giray Han'ındır. Ve bu körünüşlerde hanlar tahta çıkıp Cengizliler kanunu üzere şehinşah divanı edip işlerini yürütüp adalet icra ederler.

Cengizoğulları beylerinin divan kanunu ve kaidesini bildirir

Evvelâ hanlar her hangi görünüşün tahtgâhında otursa bütün kapukulları ve karaçı halkları el kavuşturup âdâb üzere herkes yerli yerlerinde durur. Hanın sağ tarafında kalgay sultan oturur ki onun bu Kırım ülkesinde tahtgâhı Akmescid şehridir. Sonra Kırım'ın doğu tarafı sınırında Kiriş Kalesi'ne ve Güleç köyleri nahiyelerine kadar 300 pare köye hükmeder.

Sonra hanın sol tarafında nureddin sultan oturup Kaçı

Deresi'nden Gözlev Kalesi'ne, Or Kalesi'ne, Çikişke ve Arbat kalelerine kadar 250 pare köylerde düşen davaları han huzurunda nureddin sultan dinleyip hükmeder. Ama hanlar kalgay sultana ve nureddin sultana hükmedip yarlığı, yani tuğrayı yazıp herkese hükmeder.

Yine sağ tarafında Hanefî şeyhülislâmı ve 3 mezhep sahibi müftüleri dururlar. Sol tarafında Kadıasker Murtaza Ali Efendi, onun alt yanında şehir mollası ve Kırım bölgesinin 24 kadısı oturur. Kazaları altında gelen davaları dikkat üzere dinleyip davaları halleder ve düşmanlıkları bitirir. *Allah saklasın,* biri bir şeraite aykırı ve dayanaksız bir hüküm verse Tatar âlimleri o an o yanlış hükmeden asiyi taş ile tepelerler, asla aman vermezler.

Han Veziri Sefer Gazi Ağa ayak üzere durur. Ara sıra kalgay sultan tarafında oturur ve kapucular kethüdasının elinde gümüş değnek ile gezip şikâyetçileri ileri çeker. Bu divanda kapucular yoktur.

Ot ağaları da ayak üzere hizmettedirler. Defterdar, kalgay sultan tarafında ve divan efendisi nureddin sultan tarafında dururlar. Başka eminler, hazinedarlar, mültezimler ve divan kâtipleri, hepsi başka ruznâmeci tarafında dururlar.

Divandan sonra sofra çekilip çeşit çeşit nefis yemekler içinde elbette bir tay eti bulunur, zira Tatar kavmi Şâfiî mezheplerdir, at eti onlarda sırf helâldir. Bu yemekleri han ile kalgay, nureddin, müftü, kadıasker ve şehir mollası bile oturup yerler. Diğer kadılar başka yerler. Vezir ile Şirinli, Mansurlu ve gayri imirzalar bir yerde yerler. Kapucular kethüdasıyla kapucubaşılar bir yerde yerler. Kapukullarının ileri gelenleri defterdar bey ile yerler. Diğer eminler ve mültezim atalıklar ve ot ağalarıyla bir yerde yemek yerler. Tüm Kazak sultanlar hanzâde sultanlarıyla bir yerde yerler. Bütün görünüş kâtipleri ruznâmeciyle yerler.

Kısacası böyle yüksek divan gününde 22 yerde sofra kurulup bütün divan erbabı çekilip açlıklarını giderip ziyafetten sonra dualar ve senalar olur, *vesselâm.*

Kırım kanununun tamamlanması

Kırım Adasının kendisi çepçevre 776 mil yerdir. Bu büyüklükte olan bir ada toplam 24 kadılık yer. Bütün kadıla-

rın azil tayinleri tamamen han elindedir. Ancak dördü, Kefe Eyaleti'nde olmak ile Osmanlı'nın elinde 4 kaza yerdir.

Bütün Kırım 40 beylik hükumet yerdir. Bütün beylerden mükellef ve mükemmel sınır boyunda olan Or beyidir ki davul ve sancak sahibidir. Bazı zaman bu Or beyliğini Kazak sultanlara verirler.

Ondan sonra kanun üzere Şirin beyi 20 bin cürd atlı Tatar'a maliktir. Han kızlarından doğarlar. Yine soylu Cengiz oğullarındandır, zira bu Şirin beyi daha önceden, hanlardan evvel Kırım sahipleri idi, zira Cuci Han Kırım'a malik olurken ilk defa Kırım'a girip kılıç vurup Kırım'ı ele geçiren bu Şirin beylerinin atalarıdır ki Cuci Giray Han bu gazilere ilk defa kızını verdiklerinden hâlen Cuci Han kanunudur ki bütün hanlar kızlarını bu Şirin beylerine verirler. Onun için bunlar hanlara akrabadırlar. Bu Şirin beyi eli altında 300 adet soylu mirzalar vardır. Gerçekten de bu kavim büyük oymaklardır ki Çadır Dağı *[125b]* altında Nakşevan elinde otururlar.

İkinci boy beyleri Sincivit beyleridir.

Üçüncüsü Dayir beyleridir ki bunlar onar bin yiğit ile inip binip Şirin beyleri sayılır ki kalgay sultan ile sefer eşerler.

Hanların solunda nureddin sultan ile sefer eşen beyler Mansurludur ki bunlar da gayet cesur ve yiğit oymaktır. Önderleri Gazi Kaya Bey'dir. Hepsi sadaklı ve savatlı pür-silâh 20 bin kübeli, yani zırhlı ve zireh-külâhlı zor batır yiğide maliklerdir ki hiçbir zaman asla bir düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Her ne zaman ki bir vuruş savaş olsa önce kapukuluyla bu Mansurlu, kâfire at sala gelmişlerdir. Kaya Bey'in eli altında 140 adet seçkin mirza beyler vardır. Bütün Mankıt beyleri, Teb (?) Sarhan beyleri, Sincivit beyleri ve bütün Or eli beyleri nureddin sultan kolunda sefer eşerler, ama bu beylerden Şirin beyleri üsttür.

Bu 776 mil olan Kırım bölgesinde 1.600 köy ve 6 bin adet otar, yani çiftlik vardır. Bu kadar köylerden toplam 126.000 asker olur, ama sefer sırasında 40 bini gider. Eğer hanlar isterse 80 bin Tatar askeri vuruşa gidip gerisi Kırım'da kalır, zira Kırım içinde 400 bin Kazak esir vardır. 400 bin Kazakların kadınları ve 300 bin adet kopna adlı küçük çocukları, kızları vardır.

20 bin de Rum, Ermeni ve Yahudi kefereleri vardır, ama Frenk ve Macar reayaları yoktur.

Bu kadar Kazak esirleri Kırım içinde olduğundan bütün askerî sınıfı sefere götürmeyip ancak hanlar 80 bin adet *"Benim, diğeri değil!"* diyen asker ile sefer eşip bütün kâfiristandan intikam alıp sürü sürü evlâtlarını sürüp Kırım'a getirirler ve vilâyet vilâyet götürürler.

Bu 80 bin Tatar askerinden başka daima han yanında Bahçesaray'da ve Saray yakınındaki köylerinde otarlarında bulunan 3 bin kapukulları vardır ki bunları Sultan Bayezid-i Velî, II. Mengli Giray Han'a Âsitâne-i Saadet kullarından tüfenkli asker olarak vermiştir.

O asırda tam 12 bin kapukulları imiş. Zamanla bu taifeler coyılup, yani bozulup üç binden fazla kalmışlardır. Ancak yine "Etraf düşmanlarında 12 bin Kırım'ın kapulusu var" diye sayılır. Hâlâ han kulu şeklinde kalmışlardır, ama Tatar değillerdir, bir alay Abaza, Çerkez ve Gürcü kavmi çocuklarıdır. Bunlardan Osmanoğullarına hiçbir zaman hainlik ortaya çıkmamıştır. Hatta Osmanlı bir sefere hareket eylese Tatar hanlara çizme-baha gönderdiği 12 bin altın bu kapu kulu ulûfesi için gönderilip kapu kullarına dağıtılır.

Hanın, padişah kanunu üzere Rumeli beylerbeyisi pâyesiyle 11 kere 100 bin (1.100.000) akçe hass-ı hümâyûnu olup bütün hanlar hassının harçlığını Kefe gümrüğünden alıp emin Der-i Devlet'te defterdar ve ruznâmecilerle muhasebesini görür, kanundur.

Hanlar iki tuğlu, iki sancak ve bayraklı olup yedişer kat mehterhane çalmaya izin verilmiştir. Ama kendilerinin askeri önünde atalarından kalma Efrasiyab tarzı boruları, Cemşid tarzı zurnaları öter ve davulları dövülür. Gerçekten de çok kalabalık hazır askere maliktir ki ne seyishane, ne ağırlık, ne kiler, ne mutfak, ne araba, ne deve, ne katar, ne top, ne tüfenk, ne çadır, ne ağırlık, ne otağ ve karargâhtan bir eser olmayıp hemen 80 bin adet salt atlı sadaklı, savatlı ve elleri şıdaklı askerin 6 kere ve 7 kere 100 bin atları ve alaşaları [iğdiş at] bölük bölük bütün atları birbirlerinin kuyruklarına bağlarlar, her koşda, yani yüz adımda bir hoşçı adlı kazanları bir beygir üzerinde tokmak kayışla-

nıyla bağlı olup ve birkaç beygir üzerine koyun ve keçi derileri içinde yüz pastırması, yani kavrulmuş darı ve keş-kurutları var, başka yiyecekleri yok bir alay yel gibi hızlı düşman avlayan Tatarlardır ki daima mutadları budur ki on konak yeri bir günde alırlar.

Gariplik bunda ki atlarının yemi, yiyecekleri ve timarları yoktur. Hemen attan indikleri gibi atlarını ovalara bir oğlanları ile salıverirler. Onlar birkaç kere yuvarlanıp avnar ve oynaşıp otlamaya başlar. Eğer kış seferi ise atları karı eşip altında olan otları, yani kurumuş bıldırdan kalan otları kar altlarında bulup yerler, asla arpa vermezler. Ama sefere at bağladıkları zaman 40-50 gün atlarına saman ve otluk vermeyip gece gündüz at başlarından arpa ile dolu torbaları eksik değildir.

Hiçbir Tatar'da o diyarların şiddetli kışında çadırları olmayıp hemen dört çubuğun uçlarını bir yere tokmak kayışıyla bağlayıp çubukların aşağı uçlarını yere sokup arkasındaki abâ yağmurluğunu çubuklar üzerine kor, çadır gibi olunca atının çirkisi, yani tegeltisi altındaki kar üzerine döşer, eğerin başı altına koyup eyer hanesinde kılıcı ve sadağı, yani tirkeşi bağlı olup kendisi gömleğini bile çıkarıp kürk donunu üstüne örtünüp tamamen çıplak yatarlar.

Sabahleyin kırmızı ve mavi bez gömleklerini giyip hemen kalkınca üstünde yağmurluk çadırı arkasına keçe döşeyip eyerini at üstüne koyunca atın biri kolan yerinden ve biri kasığından iki kolanını çekip göz açıp kapayıncaya kadar atına biner, kılıcı ve okluğunu at üstünde koşunup ata bir iki kamçı şıdak urup yortar. Atı ve kendisi o şiddetli kışta ***[126a]*** kızıp yola çıkarlar.

Kısacası sefer için yaratılmış bir alay Allah mahluku kavimdir. Ama hemen hanın, kalganın, nureddin ve Şirin beyinin birer küçük gece obacıkları ve hanın 8 bölmeli bir ten-getir çadırcığı var, *vesselâm*.

Sözün özü, Kırım askeri cemapur askeri gibi bir tuhaf askerdir. Kırım hanlarının kanunları, kaideleri, hükumetleri garip ve acayip temaşadır. Hatta Osmanoğulları, Acem şahları, başka padişahlar ve krallar gibi gösteriş ve ihtişamları yoktur ve istemezler de, zira "Baba ve dedemizden gördüğümüz yoktur, bidat etmeziz" derler.

Sikke ve hutbelerine aşk olsun, zira başka sikke sahibidir. Osmanlı akçesi Kırım'da Tatar arasında geçmez, ama Kefe'de geçer. Bu han akçesinin sekizi bir dirhem olup saf ayar sırma gümüş beyaz akçedir. Sikkelerinde "Es-Sultan Mehemmed Giray Han ibn Selâmet Giray Han azze nasrahu duribe Bahçesaray" diye yazılmıştır. Bu diyarda gümüş madeni yoktur. Ama tüm kâfir krallarından gelen hazineleri eritip akçe keser.

Hutbesinde evvel *Allah celle celâluh sonra Muhammed Mustafa,* sonra *Çâryâr-ı bâ-safâyı ibn ammi'n-Nebiyyi şehidân-ı deşt-i Kerbelâ, ba'dehu hâdimü'l-Haremeyni'ş-şerifeyn mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Irâkeyn Sultan hâkânu'l-berreyn ve'l-bahreyn es-Sultan Mehmed Han ibn İbrahim Han ahî Gazi Murad Han ibneyi's-Sultan Ahmed Han* deyip ardından *Sahibü'l-Kıpçağ ve's-Sol'ât zü'l-kadri ve'l-kuvve es-Sultan Gazi Mehmed Giray Han ibn Sultan Selâmet Giray ibn* (---) (---) (---) deyip ta Sahib Giray, Hacı Giray, Mengli Giray Han'a kadar hatip hanların atalarını böyle yâd edip günün konuşmasından (mev'ıza) sonra *"Allah adaleti, ihsanı emreder"* [*Kur'ân,* Nahl 90] âyetin okuyup hutbeyi tamam eder. Osmanoğlu'nu daha önce yâd eder, zira Mekke ve Medine padişahı olduğu itibarıyla ve bütün hanların ataması ve görevden alınması Osmanoğlu elinde olduğundan hutbelerinde önce Osmanlı padişahlarını yâd, şehitlerin ruhlarını şâd ederler.

Hutbede okuduğu konuşmaların tamamı gazileri cenge teşvik etme âyetleri ve hadisleridir. Gerçekten maaşsız ve yıllıksız bir alay Allah yolunda cihat eden gaziler, hoş Müslümanlardır. Vilâyetleri gayet güvenli ve adaletlidir.

Güzel ahlâk sahibi Mehmed Giray Han Gazi'nin vasıfları Allah selâmet versin

Evvelâ gayet sâlih, dindar, yumuşak huylu, sakin, haramdan sakınır, müttakî ve boş isteklerden uzak duran nurani bir ihtiyar, vukuf ehli, kerem ve himmet sahibi hayrat ve hasenata düşkün, bütün keñeşlerde, yani danışmalarda hak söze razı, maarif erbabına meyilli, nice büyük velilerin sohbetleri şerefine nail olmuş nüktedan, zarif, olgun, dünyanın bütün marifetlerine aşina, marifetullah sahibi, sülûk (tarikat) sahibi bir kimsedir. Devamlı oturup sohbet ettiği insanlar karalar ve denizler gezgini, araştırıcı âlimler ve zamanın fazılları kimselerdir.

Bunlarla yalnız kalmayı, odasında şer'î ilim konuşmaları, Arapça ve Acemce ilim tartışmaları yapmakla meşguller idi. Kendilerinin de şiir divanı olup Çağatayca temiz ve beliğ şiirleri vardır ki mahlası "Hanî"dir.

.....(2 satır boş).....

Ama daima Allah zikri ile meşgul olup işleri güçleri Allah yolunda cihat etmek olup kâfirlerden intikam alıp gaza malıyla geçinirlerdi. Bu gibi bir meşrepte namlı, yarar, server, taç sahibi yiğit, vakar sahibi şanı yüce bir han görmedim. Cenâb-ı Hak daima vakarını katında çok fazla artırsın. Zira ömürleri müddetinde bütün adamlarını, çevrelerindeki hizmetçilerini, köle ve cariyelerini çerâğ edip Bahçesaray şehri içinde hayrat hasenat edip şehri imar etmeye düşkünlerdir. Rabbü'l-İzzet kendisini de iki dünya saadetiyle mamur ede.

Bahçesaray şehrinde yaptığı eserlerini ve diğer eserlerini bildirir

Selâtin camileri: Saray şehri içinde toplam 24 mihrap vardır. Evvelâ hayrat sahiplerinden Han Sarayı'nın avlusu içinde 2 adet mamur kurşun örtülü kubbeler içinde eski hanlarından (---) (---) (---) hanlar yatmaktadırlar. Burada Selâmet Giray Han oğlu Gazi İslâm Giray Han çocukları, biyim ve bükeçleriyle nurlu kubbe içinde yakmaktadır. Sandukaları yeşil sof ile örtülü, mamur ve müzeyyen kubbesi, türbedârları ve evkâfları vardır. Bu nur dolu türbeye bitişik,

Sahib Giray Han Camii: Duvarları sağlam kârgir yapıdır, ama üstü çatma ahşap harpüşte (balıksırtı) kiremit ile örtülü eski tarz mamur Allah evidir, ama gaza malıyla binâ olduğundan bu camide gayet ruhaniyet vardır. İçinde hâl sahibi mazınne-i kerâme kimesneler çoktur. Özellikle imamı Arap (---) (---) Efendi, topal ve felçli mektep hocası ve nice salih adamlar bu camide bulunurlar.

Bu eski cami kıble kapısından mihraba kadar 110 ayak uzunluğunda ve 70 ayak genişliğindedir. İçinde 70 adet hizmetçisi mevcuttur. Cami içinde 20 adet meşe ağaçlarından uzun direkler üstünde kürsüler ve dahi üstünde sanatlı, eski tarz sade tavandır. Bu camiin sağ tarafında yüce şanlı hanların ibadethaneleri mahfili var, gümüş kandiller ve çeşit çeşit sanatlı avizeler

ile süslenmiş *[126b]* bir mahfildir. Ama bu camiin avlusu yoktur, zira Çürüksu Deresi, kıble kapısı önünden akar. Camiin kıble kapısı, han kapısı, eski tarz bir alçak minaresi, sağında, solunda ve kıble tarafındaki türbe bahçesine bakar pencereleri var. Sonra,

Kuba Camii: Çarşı içinde bulunmakla kalabalık cemaate maliktir. Bu da kiremitli ve taş minareli eski bir camidir.

.....(1 satır boş).....

Geri kalanları mahalle mescitleridir.

Muvahhidlerin mescitlerinin sayısını bildirir: Toplam (---) adet mahalle mescitleri vardır. Bunlardan Kuba Mescidi ve Sefer Gazi Ağa Sarayı önünde Sefer Gazi Mescidi (---) (---) (---). Bu şehir içinde 5 adet taş minare vardır.

Medreseleri: Hepsi (---) adet hadisçi ve hâfız öğrenim yerleridir. Evvelâ Salâcık'ta Mengli Sarayı yakınında Sahib Giray Han Medresesi (---) (---) (---)

Ama özel dârülhadisi dârülkurrâsı yoktur.

Ciğer köşesi sıbyan mektepleri: 17 adet çocuk mektebi vardır. Bunlardan Bahadır Giray Han, İslâm Giray Han ve Mehmed Giray Han mektepleri mamurdur. (---) (---) (---)

Derviş tekkeleri: Hepsi 9 adet Âl-i Abâ zâviyeleridir. Evvelâ

.....(1,5 satır boş).....

Akarsu çeşmeleri: 70 adet akarsuları var ki her biri birer çeşit berrak, âbıhayat, arı duru sulardır. Bunlardan Sefer Gazi Sarayı yakınında Han Çeşmesi'dir ki Temmuz ayında bir insan 3 yudum suyu gönül rahatlığı ile içemez. Ta bu derece soğuk, turnagözü gibi berrak ve duru temiz sudur. Bunun benzeri nice pınarların kayalardan çıktığı görülür. Şehir içinde Ahmed Ağa Çeşmesi'nin tarihidir:

Menba'-ı lutf u kerem ayn-ı adâlet yani,
Sadr-ı sultan-ı Kırım Hazret-i Ahmed Ağa,

Kıldı bir çeşme binâ kim anı görse Hızrî,
Reşk edip anmaz idi âb-ı zülâli asla,

Oldu tarihine Zihnî kaleminden cârî,
Eyledik kâ'ide-i ayn-ı hayâtı icrâ.

Sene (---)

Sonra Ebu Ahmed Ağa Çeşmesi, Sefer Gazi Ağa Çeşmesi, Mehmed Giray Han Çeşmesi ve pınarlar daha var.

Cana can katan sebilhaneler: Toplam 47 yerde Kerbelâ Çölü Şehitleri ruhu için nice köşelerde sebilhaneler vardır. Evvelâ İslâm Giray Han Sebili, Sefer Gazi Sebili ve Tat Ağası Tanburî Ramazan Ağa Sebili, Alemşah Sebili ve nice sebilhaneler var.

Beldenin mahalleleri ve isimleri: Tamamı (---) adet mahalledir. Evvelâ Han Mahallesi, Sefer Gazi Mahallesi, Kuba Mahallesi ve İslâm Ağa'nın Mahallesi (---) (---) (---) meşhur mahalleler bunlardır.

İleri gelenlerin sarayları ve hanedanları: Evvelâ şanı yüce Hanlar Sarayı, sonra Vezir Sefer Gazi Sarayı, Salâcık'ta Mengli Giray Han Sarayı, Kaytas Ağa Sarayı, Defterdar İslâm Ağa Sarayı, Yalı Ağası Ahmed Ağa Sarayı, Şah Polat Ağa Sarayı, Ebu Ahmed Ağa Sarayı, Emildeş Ahmed Ağa Sarayı. Bunlardan başka daha nice büyük saraylar var.

Konuk evi kervansaraylar: Büyük yapı olarak hasbi kervansaraylar yoktur ama bu Saray şehrinin iki yanındaki kayalarda yüzlerce mağara vardır ki içine nice yüz adam girip konup göçerler, acayip ve garip hasbi konuk evi kervansaraylardır.

Tüccar hanları: Tamamı 7 adet handır, ama bunlardan çarşı içinde kale gibi Sefer Gazi Ağa Hanı, 167 adet odalı, tek ve iki katlı kârgir yapı güzel bir handır ki Kırım diyarında benzeri yoktur. Sanki şehrin bedestenidir. Rumeli, Anadolu, Arabistan ve Acem'in tüccarları burada kalırlar. Demir kapısının üstünde tarihi budur:

Yaraşur her gören dise tarih
Han-ı mamure-i cây-ı zîbâ.

Sene 1071.

Garip bekâr hanları: Hepsi 7 adet bekâr odalarıdır ki her birinde çeşit çeşit sanat erbabı memleketinden ayrı bekâr adamlar kalıp kâr ederler. Genellikle pabuççu bekârları, takkeci ve terzi bekârları kalırlar. Bunların da hancıları ve vakıf cabileri vardır.

Çarşı pazar bedesteni: Şehbender hesabınca bu şehirde 1.100 adet dükkân vardır, ama kubbeli kârgir yapı bedesteni hanlardır ki her türlü meta bulunur. Terzileri, haffafları, atarları, kahvehane, kuyumcuları ve bozahaneleri gayet çoktur, ama zırhçıları yoktur.

Aydınlık hamamları: Tamamı hoş havalı 4 adet hamamdır. Bunlardan donanımlı ve bakımlısı büyük ılıca, Mehmed Giray Han Hamamı'dır. *[127a]* Bütün kubbeleri baştanbaşa bir tür sanatlı kırmızı kiremitler ile örtülü aydınlık hamamdır. Ama öyle güzel ve hoş bir bina, iç açıcı hamam Kırım diyarında yoktur. Suyu ve havası, yapısı ve tarzı tavrı benzersizdir. Bu hamama benzer meğer İstanbul'da Haydar Paşa Hamamı ola. Bu benzersiz hamamın kapı üzerinde altınlı ve lâcivertli celî hat ile tarihi böyle yazılmıştır:

Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât es-Sultan Gazi Mehemmed Giray Han ibn Selâmet Giray Han ibn Devlet Giray Han dâme ömrühu ve devletühu ilâ nihâyeti'z-zaman ve nihâyeti'd-devrân âmîn yâ Mu'în ve yâ Müste'ân. fî sene 1070 [1660].

Diğer süslü tarih de hamamın camekânında bir tahtalı kâğıt üzerine yazılmış tarihtir:

Han ibn-i han ibn-i Selâmet Giray Han,
Yani ki Han Mehmed o sultan-ı bâ-safâ,

İz'ân-ı pakine tahsîn ü sad-hezâr
Kim bu arada idi bu germâbe-yi binâ,

Gördükte resm-i tarhını der ehl-i sun' olan,
Peh bârek[Allah] özge makâm-ı ferah-fezâ,

Fazlî-i kemter eyledi tarihini beyân,
Cây-ı sürûr-ı zât-ı musaffâ-yı dilküşâ.

Sene 1070.

70 kadar böyle tarih değer bir tür aydınlık yapı, hoş havalı güzel hamamdır ki Ebu Ali Sînâ ılıcasıdır. Çeşit çeşit beyaz mermerlerle döşenmiş hoş hamamdır.

Ve 6 adet halvetlerindeki kurnalarının kadehleri balğami ve yerekanî parlak, cilâlı ve sanatlı kurnalar üzerindeki lüleleri altın ile yaldızlı olup taşları da öyle yine saf altın ile kaplanmıştır.

Orta sofası geniş ve sekizgen bir sofadır ki ortasındaki fıskiyeleri kubbenin en yüksek yerinde olan billur, necef ve moran camlara şadırvanlar fışkırır, bir bukalemun nakışlı sofa ve bir ibret verici şadırvan kadehi vardır.

Bütün tellâkları ibrişim futalar ile gümüş gibi bedenlerin derâğûş ettirip bellerinde fütûnî keseler ve ellerine süslü kınalar vurunmuş onar ve on beşer yaşında usta Çerkez, Abaza, Gürcü, Rus, Leh ve Moskov dilberleri tavus salınışı ile salınarak gelip âdeme yapışıp çeşit çeşit cilveler ile işveler ile herkesin istekleri üzere hizmet ettiklerinde insanın cömertlik damarları depreşip candan aziz şeylerini o çıplak hâlde iken vermek mukarrerdir. Ta bu derece oğlancı dellâkleri var. Ve her bir oğlanlar âlüfte ellerinde micmerelerle ûd-ı mülebbesler ve buhûr-ı hâverîler yakıp güzel kokulardan yıkananların beyinleri kokulanır.

Sözün kısası öyle bir aydınlık hamamdır ki insan her gün girse nice dilber ahbaplar ile âşinalık eder. Suyu, havası ve yapısı hoş, övülmeye ihtiyacı olmayan bir Mehmed Han Gazi Hamamı'dır. *Allah ömürler versin.* Sonra,

Sahib Giray Han Hamamı: Bu hoş hamam han sarayına yakındır. Kapısının üst tarafında tarihi budur:

Bu makâm-ı a'lâyı yasadkan Sultân-ı âdil Sâhib Giray Hân ibn Mengli Giray Hân ibn Hacı Giray Hân. Sene 939 [1532/3]

Çürük Hamam: Yapıcısını öğrenemediğim eski bir hamamdır. Sonra,

Tabahane Hamamı: Alçak ve karanlık eski bir hamamdır.

İleri gelenlerin özel hamamları: Tüm şehir zariflerinin sözlerine göre 600 adet büyük sarayların hamamları vardır diye Kırım düşkünleri övünürler ve sözleri de doğrudur.

İbretlik büyük yapılar: Bu şehir içinde 43 yerde Çürüksu üzerinde taş ve ağaç yapı sanatlı köprüler var, ama aşağı Kaytas

Ağa Sarayı yolunda Hacı Osman Ağa'nın aydınlık kârgir yapı köprüsüne bu hakirin tarihidir:

Mübârek eyleyüp dâim bu cisri Hak Taâlâ'llâh,
Deyipdür Evliyâ târîh bu hayrun fî-sebîlillâh.

Sene (---)

.....(1/3 satır boş).....

Fakir ve gariplerin ziyafet evleri: Toplam 3 yerde yoksullar için aşevi imaretler vardır. Bunların ay ve yıl, sabah akşam, zengin yoksul, yaşlı ve genç herkese nimetleri bol bol dağıtılır. Evvelâ Han Sarayı İmareti'ne varan elbette açlığını giderip geçmiş padişahlara hayır dualar ederler.

Âşık yârânların mesire yerleri: Toplam 26 yerde İrem Bağı gibi gezinti ve dinlenme yeri vardır.

Evvelâ bunlardan eski gözde, adı daha önce geçen padişahlara mahsus Aşlama Bağı savaş eri olanlara bağbanlar engel olmayıp yârân, âşıklar, maşuklar, maarif erbabı ve gezginler varıp insaf gözüyle bakarak gezip dinlenirler. Sonra,

Kaçı Bağları Mesiresi, Süren Bağları ve Sefer Gazi Sarayı avlusu, yeşillikler içinde gezinti yeri, armut ağaçlı ve çiçekli bir zemindir.

Sonra (---) (---), sonra Kuba Bağları, Eski Yurt Bağları, Bahçesaray'ın kıblesi tarafında bir bayır üzerinde Mehmed Giray Han Musallası gezinti yeri, 70-80 bin âdem alır geniş yeşillik bir alandır ki burada bir kere başını yere koyup secde eden elbette iki cihan saadetine nail olup ***[127b]*** Hakk'a yakınlık kazanır. Bu namazgâhın kıble kapısı üzerinde tarihi budur,

(---) (---) (---)
Namâzgâh-ı hayât Han Mehmed bî-bedel bûde.

Sene 1071 [1661]

Bu açık mabetgâhtan yukarıya kıbleye doğru gidip,

Mehmed Giray Han Köşkü Mesiregâhı: Gerçekten bu Havarnak köşkü cihannüma yüksek bir köşktür ki bütün Bahçesaray şehrinin damları, çatıları, bahçe ve bağları, dumanlıkları,

ocaklarının bacaları birer birer bellidir. Ta bu derece eflâke boy uzatmış yüksek bir zeminde seyir yeridir. Türlü türlü maksureler, sofalar, mutfak ve çeşitli odalar ile mamur ve bezeli, henüz yeni dikilmiş ağaçlar ile süslü, âbıhayatları akar, bağlı ve bahçeli cihannüma seyran yeridir. Sonra,

(---) (---) **mesiresi** (---) (---) (---)

Yaşlı ve genç insanlarının yüz renkleri: Bütün erkekleri çok uzun yaşayıp kuvveti gitmiş, heyeti yitmiş, aziz ömürleri sermayesi 170'e yetmiş ve sohbetten tamamen kalmış, güçsüz kuvvetsiz yaşlı insanlar olmuşken yine yüz renkleri kırmızıdır. Tazeleri daha da zinde yiğitlerdir.

Mahbûbelerinin yüzleri: Güzellikleri bir mertebededirler ki saçlarının her belikleri şeb-târdır. Ve benlerinin her tanesi Hâşimî beni gibi bin gez Tatar müşkü değer hakkâk elleri değmemiş zâhide, güzellik sahibi, perde ehli kadınları vardır.

Tanıştığımız zarif dostların isimleri: Cana yakın insanlarından görüştüğümüz dostlarımızdan can kardeşimiz Tat Eli Ağası Tanburî Ramazan Ağa, Katib Hasan Efendi, Ali Han, Memiş Han, Çolak Dedes Ağa, Corgunalı Mustafa Ağa, Ebu Ahmed Ağazâde Çelebi ve nice yüz dostlar var.

Usta tabipleri: Bu eski şehir, âlim kaynağı, fazıl toplantı yeri ve şair meskeni olduğundan tabipleri çoktur. Usta hekim ve becerikli cerrahları Aliş Ata ve Eli Ahmed Ağa kölesi, sanki nabız ilminde Calinus mertebesinde üstadlardır.

Usta, yetkin cerrahları: Bu diyar halkının ömürlerini tamamı savaş, vuruş ve çarpışmalarla geçip her çapuldan elbette birkaç yüz adam yaralı gelince Han Cerrahı Dede Masum, Tarkan Köle, Alp Akay cellât gibi usta cerrahlardır ki bir diyarda benzerleri yoktur.

Sâlih şeyhlerinin menkıbeleri: Evvelâ Sahib Giray Han Camii imamı, mektep hocası Topal Hoca, Zarî Efendi, Kuba imamı ve Sarı Ata.

.....(1 satır boş).....

Seçkin şairleri: Evvelâ bunların içinde sözleri temiz Han hazretlerinin divan efendisi Kastamonulu Abdülmümin Efendi, (---) mahlasını kullanır. Kaside söyler, hattat ve ressam kimsedir.

Sonra Fazlı Çelebi tarih söylemede benzersizdir. Selim Giray Sultan efendimizin Feyzi Çelebi'si tüm kıraat ve aşere takribini tecvit ilminde tamamlamış bir harabatî candır, ama nice penç beytlerinde gerçekten hayal-pesend fikirler ile mazmunları var ki büyüleyicidir. Han Kâtibi Necatî Çelebi, "Katibî" mahlasını kullanan Hasan Akay Efendi ve nice şairler daha vardır.

Hâl ehli meczupları:

.....(1,5 satır boş).....

Erkeklerin giyecekleri: Cümle halkı çuka kontuş ve çuka çakşır giyerler, ama kapukulları, ot ağaları, atalıkları, mirza ve sultanlar tamamen samur don ve samur kalpak giyerler, nadir kimesneler vardır ki beyaz sarık sara. Ve hepsi kubadi pabuç ve çizme giyip at ile gezerler.

Kadınların giysileri: Bütün kadınları da çuka ferace giyip yassı başlı olup ayaklarına iç edik ve çizme giyerler. Meğer hamama çıkıp gezeler, ama Râbia-i Adeviye mertebesinde perde ehli, zahide, saliha ve güzellik sahibi kadınları ve ay parçası gibi kızları gayet edeplidirler.

Cana can katan hoş havası: Suyu ve havası gayetle hoş olduğundan mahbûb ve mahbûbeleri sağlıklı olup düzgün uzuvları kulak memesi gibi yumuşaktır. Genellikle kadınları ve ay parçası oğlanları Çerkez ve Abazadır. Leh, Rus ve Moskov güzelleri var, ama Gürcü azdır.

Meydan eri erkeklerinin isimleri: Saray kavminin çoğunlukla isimleri Aliş Aka, Dedes Aka, Sübhan Gazi Ağa, Olan Mehmed Ağa, Can Mirza, Can Atay, Eli Can, Çâker Aka, Kaytas Aka, Arbadan Aka, Kutlu Bay, Memay, Han Kulu, Kerem Bay, Söyünç Bay ve Boğa Aliş, bunun gibi isimleri var.

Kadınlarının isimleri: Gülefzûn, Saba Can, Bike Can ve

.....(1,5 satır boş)..... *[128a]*

Kulağı halkalı kölelerinin isimleri: Kölelerinin nice bin çeşit isimleri var, ama meşhûr olan karavaş isimleri bunlardır: Evvelâ Timurşa, Yaşarşa, Bayızbay, Güleçbay, Lâçin (---) (---) (---)

Garip cariye kızların isimleri:

.....(1,5 satır boş).....

Hakim Batlimus'a göre beldenin iklimi: Usturlâb ilmi ve

rub' daire hükmünce bu Kırım Sol'at diyarı 28 sekizinci örfi iklim de ve beşinci gerçek iklimde bulunmuştur.

.....(3/4 satır boş).....

Müneccimlere göre yapılarını talii: Yıldızlar ilminde usta ve usturlâb âlimi olan Ali Kuşçu ve Mengli Giray Han sözlerine göre bu Bahçesaray şehrinin imaretinin talii akrep burcu, Merih evi su olduğundan askerleri öldürücü, acımasız ve kan dökücü olurlar.

Hasta evi darüşşifalar: Gerçi her handa hasta ve yatalak olanları hane sahipleri gözetirler, ama bu Tatar kavmi vebadan korkup kaçarlar. O yüzden Sahib Giray Han Camii yakınında bir iki odalık şifahane vardır, hasta gözetirler.

Patrik ve kıssis kiliseleri: (---) semtinde Rum ve Ermeni kiliseleri vardır. Ama Yahudi sinagogları yoktur, tüm Yahudiler yukarı Çufut Kalesi'nde oturmakla sinagog adlı mabetleri de oradadır. Saray şehrinde Macar ve Leh kiliseleri de yoktur.

Sanayii, beğenilen işleri ve kazançları: Bu şehir halkının beğenilen işleri ve kazançları çeşit çeşit at eyerleri ve Tatar şıdakları, yani kamçılar, atmaca yelekli okları, Saray'ın ak kenarlı bezleri ve nakışlı gömlekleri bir diyarda yoktur. (---) (---)

Hububat ürünleri: Evvelâ altı tür taneli iri deve dişi buğday olur. Ve bir çeşit siyah arpası olur, 4 okkasını bir at yiyemez. 1 kile buğdayı 50 kile verir. Ama boza darısını reayaları çok ekip yerler ve boza ederler. 1 kilesi yüz 100 darı verir.

Otları, bitkileri: Evvelâ vadilerinde çeşit çeşit tirfil, yonca, ayrık ve arız gibi otları çok olur. Karalı ot adında dilber perçemi gibi bir otluğu olur. Bir at bir hafta yese şişmanlığından ve yağından yürüyemez. Soğanı, teresi ve nanesi meşhurdur.

Yiyecek nimetleri: Her nimetleri beğenilir, ama Leh tavuğu namıyla meşhur fil hortumu gibi sarkmış kırmızı et parçası burnu üzerinde durur, onun kebabı ve bir araba tekerleği ateşinde pişmiş bir şişte parça parça koyun kebabı çok beğenilir.

Meyve çeşitleri: Her meyvesi suludur, ama armudu, vişnesi, kirazı, eriği ve elması gayet çok olur. Kışı çok sert olduğundan üzümü suludur, ama ekşidir. Zeytini, inciri ve narı da olmayıp Tat elinden gelir.

Cana can katan içecek çeşitleri: Evvelâ nice yüz âbıhayat

sularından başka ilik gibi ince elekten geçmiş Tatar bozası, 4-5 günlük at sütü, kımızı, yağı alınmamış yoğurt yazması, talkanı ve şeyhlerini içeceği maksima bozası güzel olur.

İrem Bağı gibi güzel bahçeleri: Muhtesib ağası tarkanı defterine göre Bahçesaray şehri çevresinde toplam 9 bin adet cennet bağları vardır. Ancak Bacı Bağları, Süren Bağları, Kazıklı Özek Bağları ve Balbek Bağları semtleri biraz ılıman olduğundan üzümleri lezzetli olur.

Verimli ekinlikleri: Bu Kırım Sol'ât şehrinin her tarafında gül-i gülistan, sümbüllük reyhanlık ve Rıdvan cenneti gibi hasbi cennet bağları, şebekeli bostanları var ki hesabını Yüce Yaratıcı bilir. Zira bu şehrin zemini bir geniş ve verimli ovalar olup yeryüzünde bir benzeri yoktur, meğer Şam ülkesinde Havran Ovaları ola. Zira geniş vilâyeti mamur ve daima halkı düşmandan intikam almakla mutlu adamlardır. Yiyecekleri güzel, amber kokulu temiz toprağı halk arasında beğenilir, ekinlikleri bol, hayratları bereketleri çok bol, nice Deşt-i Kıpçak ve Heyhat Ovaları otlar ve bitkiler ile dolu çok verimli ovalar olup her tarafında avları sayısız ve sınırsız vilâyettir. Gerçi fakirleri ve gazi batır yiğitleri boza, taklan, kurut, yazma ve lahşa (erişte) çorbasıyla geçinirler, ama ileri gelenlerinin nimetleri boldur. Bahçesaray'dan başka dağ eteklerinde olan şehirlerinden akarsuları çağıldar şenlikli bir Bahçesaray şehridir.

Kış geceleri *[128b]* bütün Kırım Vilâyeti'nde oda sohbetleri edip nice çeşit helvalar, yemekler ve çeşit çeşit şaraplar yenilip içilip kış günlerini has sohbetlerle geçirirler. Hatta o has sohbet geceleri 50 okka gelir bir semiz koyunu kurban edip dilim dilim edip bir demir kebap şişine o koyunun etini geçirip iki başları ince ortası kalın, eti düzgünce dizerler ki bir zerre yeri birinden taşra dizmezler. Sonra bir araba tekerleğini kırıp kebap altına yavaş yavaş yakarak ateş edip bir çeşit kebap pişirirler ki sanki ilik olur. Tatar arasında böyle pişmiş 50 okka gelir bir koyun kebabını yemiş ve 100 okka boza içmiş Tatar çoktur, yani bunları bir oturuşta bir Tatar yemiştir. İşte bu derece hoş, yumuşak ve taze kebap pişirirler ki yeryüzünde öyle kebap pişmesi ihtimali yoktur. Araba tekerleğiyle pişirmek Tatar arasında şarttır.

Hikâye: Zira bir kere Heyhat Ovası'nda konar-göçer Tatarın birine bir Nogay Tatarı konak olup oba sahibinin bu misafir Nogayı sıylamak lazım, yani saygı gösterip ağırlaması lazım. Meğer oba sahibinin arabası üzerinde bir mahbûbe gelini var imiş ki canından aziz imiş. Hemen koyunlarından bir semiz koyun basıp boğazlayıp mahbûbesinin arabası tekerleğinin birini kırıp kebap pişirir. Ne çare Deşt-i Kıpçak'ta odun yok. Sevgili gelinini Heyhat'ta bırakmayı seçip koyun kebabını pişirip konuk Nogayı ağırlar. Sonra o Nogay, ilinden hemen 7 araba mal getirip konak bayına verir. O zamandan beri Tatar kavmi arasında birbirlerine saygıdan araba tekerleğiyle pişmiş koyun kebabı yedirip birkaç tostağan boza, yani kulplu kadeh bozayı içirirler.

Hatta bir Tatar bir kişiyle çekişse "Neni görgenmin, bana ne minnet kıstarsın. Yohsa araba tegregiyle pişmiş kebabın mı aşadım" yani yedim diye Tatar aralarında darb-ı mesel olmuştur. (---) (---) (---)

Kırım ülkesinde yetişen ve yetişmeyen meyveler: Armudu, eriği, elması, üzümü, vişnesi ve kirazı olur, ama ayva, incir, zeytin, nar, üvez, muşmula, badem, fındık, fıstık ve (---) (---) (---)

Kırım ülkesinde yetişen ve yetişmeyen ağaçlar: Evvelâ Saray şehrinde kavak ağacından fazla ağaç yoktur. Ancak dağlarında ardıç ağacı gayet çoktur. Servi, çam, sanavber, şimşir, çınar, incir, nar ve dut ağaçları yoktur, ama söğüt (---) (---) (---) ağaçları çoktur.

Tat Eli Nahiyesi'nin özellikleri

Kırım'ın kıblesi tarafında Çadır Dağı'nın ardında kıble tarafı, Karadeniz sahilleridir ki Kefe Eyaleti'nde o mahalle Tat Elleri derler, kışı sert olmaz, ılıman, suyu ve havası hoş büyük nahiyedir. Kavmi genellikle Rum keferesi ve Laz Ahıryanları sâkin olur. Zira bu ülkenin karşı tarafı Karadeniz aşırı 300 mil Trabzon Vilâyeti olmakla onun halkı bu Tat Eli'ne gemiyle geçip yerleşirler.

Suyu ve havası güzel, Rum oğlanları ve mahbûbe kızları hoş olup bir zevk ü safâ yerleridir ki Kırım ülkesinin yarısı bu taraftır ki Hayy-ı Kadîr Allah'ın emriyle ılımandır. Hatta dağ-

larında ve köylerinde incir, limon, turunç, zeytin, nar, şeftali, kiraz, vişne, dut, servi, kavak, salkımsöğüt, şimşir, üvez, muşmula, ayva, kestane ve çeşit çeşit âlûları, yani erikleri, kaysıları ve zerdalileri olur ki benzersiz çeşidindendir. Hatta Trabzon şehrinde olan gibi karanfilleri olur ki kokusundan insanı beyni kokulanır.

Bu Tat Eli'ne Han tarafından Tat ağası namında bir ağa hâkimdir. O ağa her an hanlara, kalgay, nureddin, vezir ve diğer sultanlara meyve zamanında her çeşidinden sulu meyveler getirir ki insan yemekle doymaz, ama inciri, ayvası, üzümü ve narına aşk olsun. Şele sepetler ile iki merhale yerden atlar ile üzümü, inciri ve diğer meyveleri gelip henüz tazeliği ve güzelliğini korur. Uzun zamanda sulu meyvelerinin renkleri asla değişmez, böyle havası hoş bir yerde yetişmiş meyvelerdir.

.....(1 satır boş).....

Kara Badrak özel lehçesi: Kırım bölgesi içinde hasıl olmuş Badrak kavmi derler bir tuhaf kabiledir. Gerçi Tatar'dır, ama şehirlerde yetiştiklerinden bir çeşit dilleri ve ıstılahları var. Onların konuşmalarını taşra Nogay kavmi anlayamazlar. Zira Nogay Tatarı dili 6 değişik dildir. Bu Badrak kavminin kullandıkları kelimeler bunlardır ki buraya yazıldı.

.....(1 satır boş).....

Tekerlemeleridir, müstef'ilâtün vezninde:

A baba baba sakalı kaba,
Oyna var ise iti de kapa,

Kazganda kazan börek kaynasa gerek,
Çârtâkta çardak kızlar oynasa gerek. ***[129a]***

Velinimet ileri gelenlerin anlatılması: Evvelâ şanı yüce han efendimizden sonra kalgay (---) Giray Sultan bir uzun boylu, şahbaz ve gazi sultandır ki derviş-meşrep, herkes ile güzel geçinip ülfet etmeyi seven yüce makamlı padişah, bir Cem haşmetli yiğit sultandır.

Sonra nureddin (---) Giray Sultan orta boylu, iri gövdeli, cesur, kan dökücü Özbek sultanı idi, ama büyük şeyhler ile hem-

sohbet olup daima okumakla vakit geçiren, öfkeli ve sert gazi padişahzâde idi. Kalgay ve bu nureddin sultanlar Selâmet Giray evlâtlarından olmak ile Mehmed Giray Han'a "Akaçayım" derlerdi, yani "Ulu ağam kardaşım" derler.

Bahadır Giray Han oğlu Şehzâde Selim Giray Sultan'ın güzel ahlâkı

Bu Cem haşmetli sultan üç adet kardeşlerdi. Biri Mübarek Giray Sultan, Çerkez Vilâyeti'nde Zaba kabilesi içinde ösmüştür, yani yetişip büyümüştür. Biri Dede Mehmed Giray Sultan'dır, ama bu Selim Giray Sultan bu iki kardeşten uluca olup Dede Giray ile Bahçesaray şehrinde yetişip bütün acayip ve garip ilimlere sahipti. Bundan başka Kur'ân hafızı, Farsça bilir ve Mesnevî-han bir şuh, bin hünerli zeki padişahtır ki her ne tarafa yönelse Allah'ın emriyle zafer kazanıp sağ salim ve doyum almış olarak Kırım'a gelir. Elinde olan ganimet malından bir şey koymayıp hepsini etrafındaki adamlarına, fakirlere ve miskinlere dağıtır.

Her ne zaman savaştan gelse Mehmed Giray Han hazretleri efendimiz bunlara gayet izzet ikram eder, altınlı hil'at-i fâhireler, postin kaplı samur kürkler ve birer Kelâm-ı İzzet ihsan eder. Zira tecvid ilminden İbn Kesîr ve Seb'a kıraatlerini okuyup öğrenmişti ki harflerin mahrecinde benzersizdi. Ve gece gündüz Han hazretleriyle oturup kalkıp has sohbetler edip şer'î ilimleri ve nice çeşit ilim bahisleri görürler.

Her an Cem haşmetli Han "Selimim gerçekten de selim olup ismin müsemmana uygun olup Allah yolunda mücahitsin" diye Selim Giray'a izzet ikram edip saygı sevgi gösterip çeşit çeşit değerli mücevher eşyalar ve hediyelik eşyalar, kerevke kübeler, yani zırhlar ihsan eder. Gerçekten de böyle Cem haşmetli bir padişahın iltifatına mazhar olacak bir derya dilli, şanı yüce bir padişah evlâdıdır ki kendine verilen şeylerden yanında bir şey koymayıp ihtiyacı olanlara dağıtır. Kendilerine hiçbir zaman bir şahıs gücenmez, bir sinek ve karıncayı incitmez. Daima sanat erbabına ve bu fakir, âlem seyyahı Evliyâ'ya düşkün olup gece gündüz gönül erbabı ve abdallar ile düşüp kalkmaya düşkün olup, yani hâl erbabından olup âlüfte ve âşüfte-meşrep görünür bir sülûk sahibi ve bir keremli ve gönül sahibi bir şahtır.

Şairlerden Lem'î Çelebi, Mümin Efendi, Fazlı Çelebi, Dârâtî Çelebi, Emir Medhî Çelebi ve Nedimî Çelebi ve diğerleri has nedimleri olup kendilerinin de nazik tabiatları güzel penç beyt, gazeller, müseddes, muhammes ve rubailer buyururlardı ki Azmizâde Hâletî Çelebi böyle rubaîler demeye kâdir değildi. Bu sanatta da diğer sultanlardan ve kardeşlerinden seçkin bir Selim Giray'dır ki akranları arasında zamanın yegânesidir.

Dervişlerden ve diğer insanlardan memleketinden ayrı garip bir kimse ya bir kaside, ya bir tuhaf şey veya az çok hediye yoluyla kendisine bir şey getirse elbette o kişiye canının istediğini verir. Ona bir at, bir köle veyahut bakire bir kız ve bir kat güzel giysi ile bir hayli harcırah verip o kişinin gönlünü alıp asıl vatanına gönderir veya yanında alıkoyup o kişiden bir sanat, bir marifet öğrenir. Ama halk arasında kibirli, gururlu ve vakar sahibi görünür.

Ama özel sohbetbetlerinde "Meclis emanettir" deyip beraber oturduğu, konuştuğu, dert ve zevk ortakları bir nice güneş ve ay parçası mahbûb ve mahbûbe Çerkez, Abaza ve Gürcü cüvanlarından üstad hanende ve sâzendeler daire [tef], tambur, santur ve çenk ve rebaplarını ellerine alıp musiki ilmine göre kaviller okuyup darb-ı fetih, nim-devir ve nim-sakîl usûllerinde aslı ve feri ile 12 makamı, 24 usulü ve 48 terkibi icra edip Hüseyin Baykara fasılları ettiklerinde dinleyen dostlar parmaklarını ağızlarına götürüp hayran kalırlar.

Hanendeleri güzel sesle *kâr, nakş, savt, zecel, amel* ve *tasnifat*ları kanun üzere daireden çıkmayıp saz gönül okşayan sözler ile nevâ-sazlık edip ay parçası rakkas oğlanlar muhabbet meydanında dolunay gibi dönüp dolaştıklarında sanki Zühre raks eder. Hatta bu hakir has meclislerinden bir an ayrılmayıp *[129b]* her an tek ü tenhalarında has nedimleriyle âlem dışarıdan habersiz iken âlem aydınlanıp insanlar harap olmadan, günah işlemeden karanlık gecelerde Hüseyin Baykara sohbetleri ederdik.

Yine âlem halkı rahat uykusunda, her şeyden habersiz iken şahımın nedimlerinden birkaç iyi konuşan, mağrur olmuş şirinkâr usta taklitçiler ki her biri şirin sözlü, hafif yürüyüşlü, düzgün konuşan, edep dışı olmayan Mesih nefesi gibi ölü-

yü güldürücü taklitçiler Zurna Ahmed Çelebi, Edirneli Neyzen Derviş Receb Çelebi, Cilve Çavuş, Çakman Celeb ve Boruzen Osman Çelebi adlı taklitçilerin her biri birer değişik dilde her kavmin manasız bî-ma'nâ evzâ' [u] etvâr-ı bezle sözlerini kendi özel lehçeleriyle taklit ettiklerinde insanın gülmekten aklı gider.

Bu veled-i zinaların yetmiş hileleri birbirleriyle takışıp şaka ettiklerinde duyulmamış olağan dışı şeyler söyleyip tuhaf donlara girdiklerinde insan korkuya kapılıp yine görülmemiş şakalarla meclis-i şeriflerini neşe ve sevinç ile mutlu ederler. Çoğu günlerde bu gibi şakalar da olur. Toplantıdan sonra herkes odalarına giderken herkese bol bol ikram ve bağışlar olunur.

Kısacası bu tabiatta bir Cem ve Cemşid sıfatlı, bir Hâtem-i Tay ve bir Cafer-i Bermekî gibi kerem sahibi Cengiz soyundan böyle bir himmet sahibi bir şehzâde gelmemiştir. Güzel ahlâkı gibi nurlu yüzlü, şirin sözlü, ceylan gözlü, orta boylu elleri geniş, kuvvet kudret pençesine malik, her ne tarafa el vursa düşmandan intikam alır, miskin ve yoksullara çok sevgi gösterip, *"Sadakalar Allah'tan bir farz olarak fakirlere, düşkünlere..."* [*Kur'ân*, Tevbe, 60] âyetini okuyup bu kesin emirle hareket eder, elbette bir bahane ile bir yeşil yaprak getirenlere veya bir kırmızı gül getirenlere en azından 100 adet Kırım sikkesi onluk ihsan edip eli boş göndermez.

Hilkati bunun üstüne yaratılmış olmakla halk ile güzel ahlâk ile geçinir. Böyle iken her Cuma gecesinde ve başka mübarek gecelerde Bahçesaray'ın çeşitli âlim, salih ve şeyhlerini hanedanına toplar, büyük ziyafetler olup şer'î ilimler, fıkıh, dinî konular usul ve füru ilimleri ve edep ilmi görülüp bu mecliste edep dışı bir hareket görülmezdi. Bütün zamanda hâlinin salahı güzel huylarının hepsine galiptir.

Hatta Allah'ın farz ettiği beş vakit namazı kıldıktan sonra ebvâbeyn, teheccüd, işrâk duhâ namazlarını savaş ve barışta terk etmeyip abdestsiz bir kademe ayak basmamıştır ve abdestsiz ata binmemiştir. Kısacası salâh hâli hâlâ şeyhlerde yoktur. Allah'ın korumasında olup Cenâb-ı Bârî böyle bahtı güzel şehzâdeye Âl-i Cengiz tahtını nasip ede, *âmin ve yâ Muîn.*

Bu şehzâdeye sevgimizden hatırımıza gelen güzel özelliklerini kitabımızın müsveddesine mümkün olduğu kadar kara-

lamaya çalıştık. *Allah bilir ve tanıktır ki* denizde damla ve güneşte zerre yazılması bile imkânsızdır.

Allah'a hamd olsun böyle bir şehzâde ile hüsn-i ülfet edip sohbetleri şerefiyle şereflendik, *vesselâm*. Sonra,

Sefer yoldaşımız Mehmed Giray Han oğlu Ahmed Giray Sultan

Bu da Mehmed Giray Han'ın göz nuru ve ciğer köşesi olan Ahmed Giray Sultan'dır. 1073 tarihinde Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa Uyvar gazasına gittiğinde bu Ahmed Giray Sultan 60 bin Kırım Tatarına serasker gelip bunlar ile Alman diyarlarını, Macar, İslovin, Hırvat, Dodoşka, Orta Macar, Tot, Leh, Çek, Korol, Felemenk ve İsveç vilâyetlerine dek çapul gazalar ettiğimiz yukarıda ayrıntılı olarak yazılıdır.

Bu gazaların ganimet mallarından bir tane ve bir damla bütün malı karaçı halkına ve Osmanlı gazilerine tek tek dağıtan ikram sahibi şehzâdedir. Kırım ülkesinde yine görüşüp ihsanlarını aldık. Bu da bir dârât, azamet, gösteriş, esbâb u ihtişama malik bir melek sıfatlı genç şehzadedir ki daima at ilmiyle uğraşıp maarif erbâbı ile oturup kalkar, ama haftada bir kere taraş, tola ve yetgen adlı tazılarıyla ava gider. Ve daima ipek giysiler giyip gezer. Yaratıcı ömrünü uzu ede. Sonra,

İvaz Giray Sultan, Canbe Giray Sultan, Mübarek Giray Sultan, Ahmed Giray Sultan ile toplam bu 4 adet bahtlı şehzâdelerin hapsi Mehmed Giray Han'ın oğullarıdır.

Kübeli İvaz Giray Sultan henüz on beşine ulaşmış ilâhî nur bir sultan idi ki ay parçası görünüşünden, nazar değmesin diye daima haremde gizli idi.

Ondan daha küçük ***[130a]*** Canbe Giray Şehzâde 14 yaşında celâlli, inip binmeye düşkün bir yarar yiğit kopacak şehzâdedir.

Ondan küçüğü Mübarek Giray şahım henüz on ikisine ulaşmış, okuyup yazmakla meşgul haremde oturan bir şehzâdeciktir.

Sonra, Kaçı Bağları yakınında oturan Hacı Giray Sultan halktan uzak yaşayan bir sultandır.

Sâfî Giray Sultan ibn (---) Han, marifet ilmiyle meşgul bağcı bir sultandır.

Kırım Giray Sultan ibn (---) Han, sonra Çobaneli Nogayı'nda yetişmiş İslâm Giray Han oğlu (---) Giray Sultan da henüz küçük sultandır.

(---) (---) (---) hepsi sadaklı ve savatlı 77 adet küçük büyük Kırım ve Yanbolu sultanlarıdır.

Kısacası Kırım ülkesini bu mertebe sultanların hepsiyle birlikte görmemişimdir. Yüce Yaratıcı daha da artırıp düşmanla vuruş ve savaş edeler. *Âmin, bi-hakkı Seyyidi'l-Mürselîn.*

Kırım vezirlerinin anlatılması: Evvelâ Olan Mehmed Ağa, Sefer Gazi Ağa, hâlâ vezir Kaytas Ağa, Ahmed Ağa, Şahpolad Ağa, Alev Ahmed Ağa, Defterdar İslâm Ağa, Sefer Gazi Ağa oğlu İslâm Ağa ve kardeşi Banas Mehmed Ağa, bunlar vezir ve vezir oğullarıdır. Bunlardan başka,

Bahçesaray beyleri:

.....(1,5 satır boş).....

Çevrede olan kale, köy ve kasabalar: Evvelâ Bahçesaray'ın doğu tarafında bir merhale yerde Akmescid şehri vardır ki kalgay sultanların taht merkezleridir. Ve kıblesinde iki merhale yerde Tat Eli nahiyeleridir. Güney tarafa meyilli bir menzil yerde Menkub Kalesi vardır. Güney tarafta iki konak yerde Balıklava Kalesi, batı tarafa eğimli iki günde İnkirman Kalesi ve Sarkirman Kalesi ve kuzey tarafta, 3 konak yerde Or Kalesi vardır. Kuzey ile doğu arasında Çikişke Kalesi ve Abrat Kalesi vardır ki (---) tarihinde bu kaleleri Mehmed Giray Han yapmıştır. Kırım bölgesinin çevresinde, uzak mesafede olan köy, kasaba, kale ve şehirleri de yerleri geldiğinde inşaallah yazarız. (---) (---) (---)

Bahçesaray şehri külliyatı övgüsünün tamamlanması:

.....(6.5 satır boş).....

Bahçesaray dışında yatmakta olan eski padişahlar, şeyhler, kadı, büyük velilerin "Rabbine dön" (Kur'ân, Fecr 28) emrine razı olan padişahların geçici dünyaya veda edip ebedi âleme gidenleri, sahâbe-i kirâmın, müctehid imamların ve mücahit gazilerin nur dolu kabirlerini bildirir

Evvelâ Bahçesaray şehrinin aşağı batı tarafındaki bahçeleri ucunda 2 bin adım uzak,

Eski Yurt Köyü: Eski zamanlarda büyük bir şehir imiş. Hâlâ nice bin yerde yapı kalıntıları bellidir. Şimdi 300 evli, bağ

ve bahçeli ve her evinde âbıhayat suları akar bir mamur köydür. Bu ayrılık yerinde 3 adet kurşunlu kubbeler içinde geçmişin sultanları, hanları sessizlik vadisinde yataklarında suskun olup yatarlar. Her nur dolu kubbelerde öyle süslü, öyle sanatlı avize ve kandiller var ki her bir kubbe nur fışkıran türbedir. Nice yüz çeşit şamdan, buhurdan, çerâğdan, gümüş ve altın kandiller ile süslenmiş, ibrişim halılar üzerinde nurlu kabirlerin çevresinde hüsn-i hat kelâm-ı şerifler sanatlı rahleler üzerinde döşenmiş kubbelerdir.

Bazı padişahların başları yerinde sarıkları üzerinde turna telleri ve çelenkler sokulmuş durur. Her kubbede türbedarlar bulunur ki her an hanlar, ***[130b]*** sultanlar, biyim ve bükeçler gelip ziyaret eder, ûd ve amberler yaktırıp hatm-i şerifler okunur, bütün insanların ziyaret yeridir. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Sonra bu kubbelerin dışı çevresinde bütün kalgaylar, nureddinler, sultanlar, biyim ve bükeçler, Kazak sultanlar, tüm vezirler, mirzalar ve atalıklar, kısacası Bahçesaray'ın bütün seçkinleri ve ileri gelenleri, zengin ve yoksulları burada gömülüdürler. Zira ta Hazret-i Risâlet-penâh zamanından beri bu mahal suskunlar yurdudur.

Bereket Han ziyaret yeri: Cengizlilere şöhret verip Kırım ülkesini mamur edip şenlendiren Bereket Han'dır ki 666 [1268] tarihinde geçici yurttan kalıcı yurda göçtü. Kabri üzerinde türbesi yoktur. Hemen mezar taşının tarihinden bellidir. Sonra,

Toğar Han ziyareti: Osmanlı'nın amcaoğullarındandır. (---) tarihinde Osmanoğullarının atası Ertuğrul ibn Serbay Bey, kardeşi Süleyman Şah ile 3 bin kişiyle Mâverâünnehir ülkesinde Mahan Vilâyeti'nde Hülâgu Han Tatarları zulmünden yurtlarını terk eyleyip Rum ülkesinin Konya'sında Selçuklulardan Sultan Alâeddin'e gelirken Murat Nehri kıyısında Caber Kalesi adlı kale altında bütün Ertuğrul oymağı su kenarına konarlar.

Allah'ın hikmeti Ertuğrul Bay'ın kardeşi Süleyman Şah'a yıkanmak gerekli olup Murat Nehri'nde yıkanırken boğulur. Hâlâ Caber Kalesi altında gömülüdür.

Bu Süleyman Şah Ertuğrul'un ülkeni, yani büyüğü olmak ile Ertuğrul kabilesi içine ayrılık düşer. Süleyman Şah'ın 4 oğlu

var idi; biri Kızıl Toğar Han'dır. Rıkka'ya, yani Urfa'ya varıp orada bey olup gazalarında orada hayli nam bulur. Hâlâ Urfa'da İbrahim Halilullah türbesi yakınında yatar.

Süleyman Şah'ın bir oğlu da Bayındır Han'dır, o da babası suda boğulunca amcası Ertuğrul'a bakmayıp Ahlat padişahına varır, orada gömülüdür.

Süleyman Şah'ın üçüncü oğlu Boğa Han'dır.

Dördüncü oğlu Bay Toğar Han'dır ki babası Süleyman Şah boğulunca üzüntüsünden 300 adet adamıyla amcaoğullarına, Kırım'a gelip nice namdarlıklar eder. Kırım'da bu Eski Yurt mezarlığında gömülüdür.

Ertuğrul Bay oğlu Yatı Bay ziyareti ve **Ertuğrul Bay oğlu Gündüz Bay ziyareti:** Bu iki kardeş de babaları Ertuğrul Konya'da Sultan Alâeddin'e doğrulup varınca Sultan Alâeddin görür ki bu Ertuğrul bir cesur, yiğit, gazi, tedbirli yarar ve namdar kimsedir, hizmetinden hoşlanıp kendine sancak, bayrak, tuğ, davul ve alem verip Ertuğrul'u boy beyi edip nice sene gazalar eder. Sonra Ertuğrul Bursa tekfuruyla Yalakâbâd Kalesi'nde savaşırken Allah'ın emriyle şehit olur. Hâlâ Söğüt adlı bir kasabada Ertuğrul yatmaktadır. Hemen Sultan Alâeddin tuğ, sancak ve bayrakları küçük Osmancık'a verip boy beyi eder.

Hemen o mahalde Osmancık'ın kardeşleri bu Yatı Bay ve büyük kardeşi Gündüz Bay kendilerine boy beyliği verilmeyip küçük kardeşi Osmancık'a verildiğinden gücenip iki kardeş doğru amcaoğullarına, Kırım diyarına gelip biri Mankıt beyi ve biri Or beyi olup nice zaman gazalarda bulunurlar. Sonunda ikisi de Kırım'da vefat edip amcaoğulları Bay Toğar Han yanına gömülürler.

Tatar kavmi "Osmanlı'nın amcaoğulları ve bizim soyumuzdan akrabalarımızdır" diye ziyaret ederler. Gerçekten de Osmanoğulları, tarihçilere göre Cengizoğulları soyundandır ki Cengiz Han'ın amcaoğullarıdır.

51. atada Osmanlı'nın silsileleri Hazret-i Nuh *aleyhis-selâm* oğlu Yâfes'e ulaşır. Tüm soyları sopları anane ile padişah ve padişah oğullarıdır. Onun için Tatar hanlar ile amcaları tarafından akrabalardır. Ancak anneleri tarafından sülâle-i zülâl-i Hz.

Hüseyin'in pak soyundan seyyidlerdir. Zira (---) (---) (---) adında seyyidlerden bir seyyide bânû-sıfat, tertemiz, parlak yıldız gibi kız alıp (---) (---) Han o kızdan doğduğundan ana tarafından Resulullah evlâdıdırlar, nice tarihlerde açıktır. Ama Ertuğrul'dan öte amcaoğulları tarafından Cengiz soyudur.

Daha gerçeğe bakılsa siyah Arap ve Hazret-i İsmail'in soyu beyaz Araplardan başka tüm Hint, Acem, Özbek, Moğol, Boğol, Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten, Fağfûr, Kozak, Türkmen, Moskov ve Macar kısacası 370 adet kâfiristan kavmi bile tamamen Tatar'dan ayrılmışlardır. Bütün Arap, Acem, Latin, Kıptî ve Yunan kavmi tarihçileri öyle yazmışlardır. Onun için Tatar kavmi ulu soy olup Cengiz Han'dan beri nice evlâtları cihangir ve *[131a]* devlet kurucusu olup Kırım Vilâyeti'ni yurt ve sığınak edinmişlerdir.

Cengiz Han oğlu Ebu Said Han ziyareti: Bu Ebu Said Han Banasaray'da han iken babası Cengiz Han'dan evvel müslim, mümin ve muvahhid olup Irak diyarından Acem ve Arap âlimleri bunun yanına toplanıp Ebu Said diye isim verdiler, ama babası Cengiz Han'ın koyduğu isim Tamuras Han'dır. 7 sene Balıkhan'da, 7 sene Ejderhan'da, 7 sene Kazan Vilâyeti'nde ve 7 sene Edilsarayı şehrinde, sonra 7 sene Kırım'da han olmuştur. Cengizli tarihçilerine göre toplam 35 sene han olup sonunda bu Kırım mezarlığında yatar, ama ulu Müslüman padişah imiş. *Allah rahmet eylesin.*

Cengiz Han'ın durumunu bildirir: Tarihçilere göre bu Cengiz Han'ın iki oğlu var idi. Biri merhum Tamuras, yani Ebu Said Han ve biri Kazan Han'dır. Bu da İslâm ile şereflenip "Muhammed Şam-ı Kazan" diye isim koydular. Tatar kavminde ilk defa Muhammed ismini bunlar koymuştur. Kabri Azerbaycan Vilâyeti tahtı olan Tebriz şehri yakınında İstanbul'daki Galata Kulesi gibi yüksek bir kule içindedir. Hâlâ bütün ahalinin ziyaretgâhı bir tekkedir. Moğol kavmi diline göre bu türbeye "Şembet-i Kazan" yani "şembet" türbeye derler. Moğol kavmi "Bu Muhammed Gazan, Kazan Vilâyeti'nde bizden idi, sonra Müslüman oldu" derler.

Cengiz Han'ın bir oğlu dahi Olcayto Han'dır. Ama Cengiz Han öldükten sonra Şam-ı Kazan Han'ın annesini Kenkaç

Han alıp Muhammed Kazan Han'a üvey baba olmuştur. Kenkaç Han'ın babası Abakay Han'dır ki İran ve Turan'ı yakıp yıkan Hülâgu Han onun babasıdır. Bu Hülâgu Han'ın 14 oğlu var idi, bazıları han oldular, bazıları olmadılar. Ama bu Abakay Han cesur, yiğit ve iyi komutan olup Irak-ı Dâdyân'da bunlar Enûşirvan oğlu Hürmüz-i Tâcdâr yanında şembetler, yani mezarlıklar yapmıştır.

Ve Hülâgu Han'ın babası Kubilay Han'dır ki bu Kubilay Han'ın 7 oğlu Irak-ı Dadyan, Kazan ve Ejderhan Vilâyeti'ne han olup o ülkelerde Moğol, Boğol, Kalmak ve Moskov keferelerinin adını sanını bırakmamışlardır.

Bu 7 adet han Irak-ı Dadyan'da Hürmüz-i Tâcdâr yanındaki türbeler içinde gömülürdüler ki çevreleri tamamen ardıç ağaçlarıdır ki bu cihanda öyle ardıç ağaçları yaratılmamıştır. Nice belirtileri ve başları uçlarındaki mezar taşlarında yaşları, saltanatları ve soy sopları tamamen yazılıdır. Ama adı geçen Kubilay Han'ın babası Cengiz Han'dır ki 61 tarihinde Hazret-i Risâlet-penâh bu Cengiz Han'a mektup ile Muaz ibn Cebel hazretleri adlı kimseyi elçi gönderip yolları katederek elçi Cengiz Han huzuruna varıp,

"Safâ geldin ey Arap" deyip ayağa kalkıp elçiye tazimler ettikten sonra mektup,

"*Selâm, hidayete erenlere olsun*" diye okununca elçi Cengiz Han'a İslâm'a girmesini teklif edince Cengiz Han,

"Ey Muaz ibn Cebel! Âhir zaman peygamberi Arap Muhammed'in bize arz eylediği mezhebi nedir?" diye sorar. İlk başta Allah'ın farz ettiği İslâm'ın farzlarının bütün şartlarını "*Namazı kılın, zekâtı verin...*" [*Kur'ân*, Bakara 43, 83] âyetini okuyup bir bir anlattığında Cengiz Han,

"Poh ne güzel, yerlerin göklerin yaratıcısı Allah ne güzel buyurmuş. Bu 5 adet şeyler ki dedin, tamamen kabul ettim. İyi şeylerdir ki Allah emretmiş." Muaz,

"Peygamberimizin dahi şeyleri budur ki 5 vakit önünde ve sonunda ikişer ve dörder rekat sünnet namazı kıla. Ve zekerinin ucunda gereksiz eti kesip sünnet ede" diye tüm sünnetleri, müstehapları, vacipleri, abdestin ve namazın şartlarını incelikle anlattığında yine Cengiz Han,

"Bu da ne güzel pak mezhep ve sünnet feraizler ve ne güzel pak edeptir, ama bir adamın zekerini kesmek bu fenâ mezheptir. Bu bizim memleketlerimizde bir adam bir adamdan bir damla kan akıtsa biz o adamı katl ederiz. Zira vilâyetimiz sert kış memleketi olduğundan teşeniş (kasılma) hastalığı vardır. Elde kolda ve başta olan bizlerdeki yaradan insan ölür. Özellikle yara insanın öyle tüm damarlarının toplandığı zekeri kesesin, elbette teşeniş olması kesindir. Ne an ki bir adam 70-80 ve 100 yaşına gire, 'Yeni mezhebin sünnetidir, s...nizin uçlarını kesin' diye tembih etsen deli olan bu sünneti kabul etmez. Ve Allah'ın emrettiği tekliflerden ağır ve anlamsız bir emirdir ki zekerini kesmiş insanların ölmesi kesindir. Hele küçük çocuklarımızı kesip sünnet ederek halkı ısındıralım ve ilkbaharda emir Allah'ın ilk ben sünnet olayım. Yoksa bu kış vaktinde bu *[131b]* bizim vilâyetimize bu sünnet teklifi el vermez" deyince Muaz ibn Cebel,

"Ama o kesilecek yer fazlalık bir et parçasıdır. Yıkarken temiz olmaz ve ehliyle bir hoş huzur ile cima etmeye komaz. Öyle bir fazlalık ettir" deyince Cengiz Han,

"Âlemin Yaratıcısı 18 bin âlemi ve insanı yarattığında asla boş ve anlamsız bir şey yaratmamıştır. Hep ezelî hikmeti ile isteyip yaratmıştır. Cenâb-ı Çalap onun fazlalık et parçası olacağını bilmedi de mi yarattı? İnsan vücudunda değil bütün varlıkları kudret eliyle bilip yarattı " diye Muaz ibn Cebel'e itiraz eder. Ve yine Cengiz,

"Allah 5 vakit namazı farz eylemiş, ne güzel Allah emridir, ama Allah'ın emri farzdan daha fazla sizin sünnet namazlarınız var. Bu halkı taciz etmektir. Ya garip insan, kendisi ve çoluk çocuğunun ihtiyaçları için ne zaman çalışıp kazanır. Hele ben Allah'ın farz ettiği namazdan gayri namaz kılmam" der ve yine Cengiz Han:

"Ey Muaz, Kâbe Allah evidir. Ona ömründe malı çok olanın bir kere varması farzdır, dedin. Bu ne güzel buyurmuş. Hem ziyaret, hem ticaret ve hem seyahat olur, ama biz ata ve dedelerimizden öyle duyarız ki Allahu Taâlâ evden barktan ve altı cihette olmadan bir, yok olmaz, ezelî ve mekânsız Allah'tır bilirdik. Şimdi Allah'a bir mekân mı isbat edersiniz? Yâ Allah

evine varan Allah'ı görür mü, eğer görürsem şimdi giderim" deyince Muaz eyitti:

"Görmezsin, ama Allah öyle buyurmuş: *'Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler'* [*Kur'ân*, Hac 29] buyurmuştur ki: *'Yoluna gücü yeten herkesin...'* [*Kur'ân*, Âl-i İmrân 97] diye Allah emredip malı olanlar evime gelip haccedeler buyurmuştur" deyince Cengiz Han,

"Vallahi Hak emri ile yolda gidip ziyaret etmek lisanım üzere iyi seyahattir, ama bu benim Balıkhan'ımız şehrinden ta Kızıldeniz kenarında Beytullah'a kadar bir yıllık yoldur. Ve yol üzerinde benim 7 adet hain ve katı düşmanım padişah vardır, onların ülkelerini atlayıp nasıl geçip Mekke'ye gidip geleyim. Bu da zekerini kesmek gibi zor tekliftir. Ama yılda bir kere oruç tutmak farzını kabul eyledim, zira hikmetlice emirdir. Bir insan upuzun ömrü boyunca yiye içe, vücudunda çeşit çeşit safra, sevda, balgam ve bozucu karışımlar toplanır, ama yılda bir kere bir ay oruç tutunca 11 aylık değişik hastalıklar yok olup sağlığına kavuşur. Yarın inşaallah oruçlu olurum. Poh ne güzel Hak emridir. Bütün vilâyetlerimin halkına haber salıp Ramazan ayında şenlik şadumanlıklar edip oruç tutturup hemen 5 vakti kılmak için mescitler ve eyne damları yaptırırım" der. Ve,

"Allahu Taâlâ zekat verin demiş, gerçekten de güzel buyurmuş. Bu Allah emrini de kabul eyledim. Gerçekten bir insan Kârun malına sahip olup yığa yığa kayda götürür. Müstahak olan fakirlere malının zekatını vermek ne güzel dindir."

.....(1,5 satır boş).....

Sözün kısası, Cengiz Han hacc-ı şerif farzıyla zekerini kesmesine sağlam özürler bulup Allah'ın farz ettiği diğer şeyleri tamamen kabul ederek İslâm dinine gelip,

"Allah bir, Peygamber Muhammed gerçek peygamberdir, inandım" deyince Muaz ibn Cebel taassup edip hacc-ı şerifi, zekerini sünnet etmeyi, namazın 8 şartını, namazın 6 adet erkânını, 7 adet vaciplerini, 14 yerde sünnetlerini, 25 yerde müstehaplarını, 12 yerde mekruhlarını ve 14 yerde namazı bozan sebeplerini anlatır. 4 yerde abdestin farzlarını, 10 yerde sünnetlerini, 6 yerde müstehaplarını, 6 yerde adaplarını, 7 yerde nafilelerini, 6 yerde mekruhlarını, 5 yerde yasaklarını ve 7

yerde abdesti bozan şeyleri sayar. 3 yerde guslün farzlarını, 6 yerde guslün sünnetlerini, 12 yerde gusül gerektiren sebepleri ve 4 yerde gusül etmenin sünnetlerini bir bir sayar.

Kısacası müctehid gibi Muaz ibn Cebel taassubâne bu yazılan sünnetleri, farzları, müstehapları ve vacipleri bir bir sayıp,

"Bunlardan biri eksik olup bu adapları şartları ve kayıtlarıyla bilmeyenin namazı geçerli olmayıp imanı düzgün olup mümin ve muvahhid olup peygamberimize ümmet olamaz" diye Cengiz Han gibi dağ adamı padişaha bu şekilde sarpa çekip cevap verince Cengiz Han,

"Biz ümmî adamız, henüz İslâm dini ile şereflenip Allah bir, peygamber hak bilirim. Öbür dediğin sünnetleri de Buhara'dan bir fakih getirip öğrenirim" der. Muaz ibn Cebel öfkelenir, Cengiz Han'a kelime-i tevhidi ve iman duasını okutup batıl dinden çıkıp hak dine girip Hazret-i İsa Allah'ın kulu ve 4 kitaba inandım, dedirtmeyi unutup öfkesinden atına binip yolları geçerek Medine-i Münevvere'ye gelir. Allah'ın hikmeti geldiğinde Hazret-i Risâlet-penâh 63 yaşında geçici dünyadan ebedî âleme geçmiş olup Hazret-i Resul'ün vasiyeti üzere Resul-i Kibriyâ'nın mübarek naaşını tenha yerde Hazret-i Ali yıkayıp Hazret-i Abbas'ın iki adet oğlu Fazl ve Kusem Hazret üzerine su *[132a]* dökerler, Hazret-i Ali Hazret'in mübarek vücutlarına el değdirmeden mübarek gömlekleri üzerinden yıkayıp mübarek gömleklerinin üzerine iki kat kefenler sarar. Hâlâ Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara içinde asude yatmaktadırlar. *Allah rahmet eylesin.*

Hazret-i Resul'ün 9 evlâdı olup Fatımatü'z-Zehrâ'dan başka evlâtları Hazret'ten evvel vefat ettiler. Hazret-i Ali'nin nikâhı altında iken Hazret-i Fâtıma, Hazret'ten 6 ay sonra vefat edip Hazret-i Resul'ün sol tarafı yanında yine bir demir kafesli yerde defnettiler. Ömürleri müddeti 28 sene.

Hazret pek çok kadın nikahlamıştı. Kendilerinden sonra kalan zevceleri Hazret-i Ebubekir kızı Aişe, Hazret-i Ömer kızı Hafza, Zem'ad kızı Sevde, Cahş kızı Zeynep, Hâris kızı Meymûne, Ebu Süfyan kızı Ümmü Habibe, Ümeyye kızı Ümmü Seleme, *Allah hepsinden razı olsun.* Bu Ümmü Seleme'yi Hazret 44 yaşında iken nikâh etti.

Hazret-i Risâlet'in evlâtların bildirelim: Evvelâ 9 adet evlâtlarının 5 adedi erkek ve dördü kızdır.

Evvelâ Kasım, Mekke-i Mükerreme'de doğmuştur. Tayyib, Tahir ve Abdullah bu üçü Hadice-i Kübrâ'dandır. Ama İbrahim, Mısır'dan Mukavkıs adlı Kıptî melikinin hediye gönderdiği cariye Mariye adındaki Kıptî kızından doğmuştur ki Medine'ye Hicret'ten sonra olmuşlardır. Ama İsmail ve 4 kızlar Hadice Ana'dan olmuşlardır.

Resul-i Ekrem'in kızı Zeyneb, Ebü'l-Âs bin Rebî nikahında idi. Rukıyye ve Ümmü Külsum Hazret-i Osman'da idi. Onun için Osman-ı Zu'n-nûreyn derler ki Hazret'in bu iki kızını nikâh ile almıştır. Fatımatü'z-Zehrâ Hazret-i Ali'de kalmışdır ki Hicret'in ikinci senesinde Medine'de Hazret-i Ali ile Fâtımatü'z-Zehra düğünü olup Fâtıma on sekizine ulaşmış idi. Hazret-i Aliyy-i Kerrar 20 yaşında idi, *vesselâm.*

Beri taraftan, Hazret-i Risâlet-penâh ebedî âleme geçtikten sonra Hazret-i Ebubekir halife olduğu an Ebubekir'e Muaz ibn Cebel Cengiz Han elçiliğinden gelmiş idi. Ziyarete varınca Hazret-i Ebubekir,

"Ey Muaz! Memur olduğun Cengiz Han hizmetini sonu ne oldu?" deyince Mu'âz,

"Ey müminlerin emiri Allah farz ettiği bütün şeyleri kabul edip 'Allah bir peygamber hak' dedi, ama hacca gelmeyi kabul etmeyip 'Yolumda bu kadar âsî padişahlıklar vardır. Yol güvenliği olmamak ile hacca gidemem' diye özürler etti ve zekerini kesip sünneti de kabul etmeyip 'Bu yaşımda bu şiddetli kış memleketinde zekerimi kesersem teşeniş olurum' diye özür edip kaldı. Biz de 'Bunların biri eksik olsa dürüst Müslüman olmazsın' deyip gazaba gelip gittim."

Hazret-i Ebubekir,

"Ya sünnet olmayıp hacca gelmemek ile mümin muvahhid olmamak gerekmez. Hemen kelime-i tevhid ile iman duasını okuttun mu?"

"Yok okutmadım, ey Müminlerin emiri" deyince hemen Hazret-i Ebubekir gazaba gelip,

"İslâmın bütün şartlarının en gereklilerini kabul edip mümin olmuş, ama tez bu bizim mektubumuzu götür, selâmımızı

bildir, kelime-i tevhidi ve *âmentü billâhi ve melâ'iketihî ve kütübihî ve rusulihî* âyetlerini öğretip gelesin" diye Muaz'ı Resulullah divanından kovup yine Muaz yolları aşarak bir yılda Kazan Vilâyeti'ne gelince,

"Cengiz Han Kırım Vilâyeti'ne gitti" derler. Hemen Muaz yine Kırım yolu diyerek Irak-ı Dadyan Vilâyeti'ne varınca haber alır kim Ejderhan Vilâyeti'nde Cengiz Han ölüp orada defnetmişler.

Ama İslâm ile gittiği sabittir, zira daha önce Allah'ın bütün farzlarını kabul edip "Allah bir, peygamber hak" demiş idi. Onun için Tatar bilginleri Cengiz Han'ın İslâm ile âhirete gittiğine inanmış. Ama niceleri "A'raf'da kaldı, zira âdil ve gazi bir padişah ve İslâma razı padişah idi. Muhakkak İslâm ile göçtü" derler.

Sözün kısası Âl-i Osmanlı'nın amcaları tarafından haseb ve nesepleri mümin ve muvahhid Cengiz Han'a ulaşıp hâlâ Tatar hanlar ile yakınlıkları vardır, *vesselâm.*

Sonra Muaz ibn Cebel hazretleri Cengiz Han'ın en büyük oğlu (---) Han, han olup onunla Kırım Vilâyeti'ne gelip Kırım'ın bu Eski Yurd'unda yatmakta olan sahabe-i güzinleri ve serdar-ı muazzam olan sahâbe-i kiramdan Malik Eşter hazretlerini ziyaret edip Cengiz Han oğlu (---) Han'dan Hazret-i Ebubekir'e ve kendine hediyeler alıp oradan gemiyle Kostantiniyye şehrine gelir, orada tekfur kraldan hediyeler alıp yine gemiyle Sayda Vilâyeti'ne gelip bir zaman Şam'da kalır. Hazret-i Ömer zamanında Muaz taundan vefat edip Şam'da Koyun Kapısı'nda Bilâl-i Habeşî yakınında defnedilir. *Allah rahmet eylesin.*

Biz yine konuya dönelim. Kırım Vilâyeti Bahçesarayı'nın ziyaret yerlerini bildirirken uygun düşmesi dolayısıyla *"Söz sözü açar"* mazmunu üzere Cengizlilerin durumunu ve Eski Yurd'da gömülü ***[132b]*** olanlarının ziyaretlerini yazmıştık. Bu Eski Yurd'da Muaz ibn Cebel'in amcası,

Büyük serdar Malik Eşter hazretlerinin ziyaret yeri: Bizzat Hazret-i Risâlet-penâh'ın sahabe-i kiramlarından olup sipahi ağalarından idi. Tebük gazasından sonra Yemen sınırında Yelemlem adlı bir yerde bir ejderhayı katlettiğinden sahabe arasında lakapları Malik Ejder idi, ama mübarek gözünün biri

cenkte yırtlas olup Hazret-i Risâlet-penâh'a gidip tabut kurusu malikliğini verip Malik Eşter, yani gözü yırtlas diye kendilerine künye etti.

Hazret-i Risâlet-penâh'ın dünyadan geçmesinden sonra üzüntüsünden baş alıp Rum diyarında Erzurum şehrine, oradan Dağıstan'a gelip 3 bin kadar seçkin aznavur adamları İslâm ile şereflendirdi. Sonra Kazan Vilâyeti'ne, Ejderhan Vilâyeti'ne, Balıkhan Vilâyeti'ne, Saray şehrine ve Heşdek Vilâyeti'ne gelir. Bu kadar ülkeleri gezerek 40 bin adet seçkin adamı İslâm ile şereflendirip Kırım Vilâyeti'ne gelip orada da 10 bin adamı Müslüman eder. 57 bin adet *"Benim, başkası değil!"* diyen asker ile menzilleri katederek Özü Nehri'ni ve Turla Nehri'ni Akkirman Kalesi'nden yukarı nehirden geçip Akkirman altında Saratay Deresi altında Salsal Kral ile 40 gün 40 gece cenk edip kâfirleri kıra kıra Akkirman altında Kamerü'l-kum içine tıkar.

Ecinne kavmi de Kamerü'l-kum tılsımlarından boşanıp bütün kâfirleri sara nöbeti gibi cinler tutup nice kâfirler orada da helâk olup Salsal Kral ile Malik Eşter kalır. Sonunda melun Salsal Malik Eşter'i bir keskin ok ile yaralayınca hemen kırk altıncı hamle Malik Eşter hazretlerine değip Salsal'ın kin dolu göğsüne bir Eşter oku vurur. Okun yalmanı arkasından iki karış dışarı çıkıp Malik Eşter kendi yaralandığına bakmayıp melun Salsal üzerine at bırakıp başını kesip dişlerini çıkarır. Hâlâ melun Salsal'ın dişleri Akkirman Kalesi'nin kapısı üzerinde (---) okka gelir zincir ile dişleri ve kaburga kemikleri asılıdır. Kellesi hendek içinde bir kaya deliğinde durur, bir İstanbul güllesi kadar büyük kelledir.

Sonra Malik Eşter askeri ganimet malıyla zengin olarak Kırım'a gelir. Malik Eşter de Salsal'ın oku yarasından şehit olup Çufut Kalesi altında defnedilir. Ziyaret ettiğimiz Şeyh Mansur hazretleri Malik Eşter hazretlerini yıkayıp defnederler, sonra Şeyh Mansur da vefat eder. Bu Malik Eşter hazretleri Eski Yurt'ta gömülüdür, ama üzerinde asla türbe kubbesi ve yüksek yapılardan bir belirti yoktur. Mehmed Giray Han efendimizin aydınlık camii sahasında gömülü olup başları ve ayakları ucunda birer direk dikilidir ki eski tarz yazılarından bellidir. Boyları tam 50 ayaktır. Çevresi sanki İrem Bağı ve gülistandır. *Allah rahmet eylesin.*

beri üzerinde kar eksik değildir ve kar içinde *âb-ı zülâl* dedikleri canlı kar kurdu vardır.

Bu Akmescid, yüksek dağın eteğinden uzak, verimli bir zeminde kurulmuştur. Bu şehrin doğu tarafı kesme yalçın mağaralı kayalar üzerinde tamamı 2 bin adet kırmızı kiremit örtülü, hepsi kârgir yapı, tek katlı, iki katlı ve taş duvarlı mamur şehirdir ki tüm evleri geniştir. 200 kadar dükkânları var, iki başı kapılı, iki kapısı bedesten gibi başka dükkânları ve yanında bir Acem tüccarı hanı var.

Bu şehirde asla bağ yoktur, ama Sefer Gazi Ağa Sarayı'nın bir İrem Bağı var ki övgüsünde diller kısa ve kalemler kırıktır.

Ve 3 adet tüccar hanı vardır. Bunlardan Sefer Gazi Ağa'nın hanımı Ayşe Hatun kale gibi bir tüccar hanı yaptırmıştır ki tüm kara ve deniz tüccarlarının varlıklı bezirgânları bu kaleye benzer handa konarlar.

Ve tamamı 5 adet mihraptır. Evvelâ bunlardan Kalgay Sultanlar Sarayı'nın avlusunun ortasında Mengli Giray Han Camii, kiremitli ve bir taş minareli eski tarz küçük camidir.

Sonra taşra şehirde Abdurrahman Bey Camii, bu da kiremit örtülü ve bir taş minareli eski mabettir. Kapısı üzerinde yazılı olan tarihi budur:

Benâ hâze'l-mescide'l-mübâ[re]ke fî eyyâmı devleti's-Sultan Mengli Giray Han az'afu'l-ibâd Abdürrahmân bin Ali Bey. Gaferallahu leh ve li-vâ[li]deyh. Sene şehr-i muharremi'l-harâm e[r]ba'a aşere ve tis'a mi'e. [Muharrem 914/Mayıs 1508]

Bu iki camiden başka 3 adet de mahalle mescidi vardır.

Ve ancak iki medresesi vardır.

Burada 3 adet Halvetî tekkesi var, Güleçli ve Çüyençili Mehmed Efendi tekkelerinin başları misvaklı kalpak üzerine sarıklı bıyıkları tıraşlı sofileri vardır. Bıyıkların onun için tıraş ederler ki "Bozaya bulaşıp bozayı mekruh etmesin" diye bıyıklarını ustura ile dibinden keserler, garip görünüşlü, çirkin manzaralı sofileri vardır. Hatta bu hakir birine sordum:

"Kişi, sen Müslüman mısın?" dedim.

"Conk, men sopumen" dedi, yani "Yok ben sofuyum" dedi.

"Ey imdi Müslüman imişsin" deyince darılıp,

"Conk hey kişi sopumen sopu muna başımda misvağım bar görsene" dedi. Hakir

"Çünki sopu kişisin, bizim Hazret-i Peygamber'in babası ve anası kimlerdir?" dedim.

"Şu anın anasını atasını bilip tavuşladığım yoktur, ama bizim Oran Kazağın peygamberi İsa kişinin anası Meyrem Ana imiş. Babası bizim Kazak yahşi söyleni turur. Andan işittim" der. İşte benim rûh-ı revânım, bu gibi sofuları var, ama Tatar ulemâsına aşk olsun.

3 adet sıbyan mektebi ve 4 adet âbıhayat çeşmeler vardır.

Eski olan bir hamamı da iki halvetli, orta sofalı ve camekanı şadırvanlı bir küçük hamamdır.

Kalgay Sultan Sarayı'nın anlatılması: Bu yazılan şehrin güneyine bitişik kayalar altında bir şehircik daha vardır. Kalgay sultanların sarayları budur ki tamamı 200 adet kat kat kârgir yapılı, görünüşlü (divanhaneli), şahnişin ve pencereli sanatlı odaları var, ama o kadar bakımlı ve süslü değildir, yani Bahçesaray'daki Han Sarayı gibi değildir. Bir yanında sekban odaları ve mutfağı vardır. Geniş saray meydanında daha önce yazılan taş minareli camii var.

Bu şehircik 370 adet kârgir yapı duvarlı ve baştanbaşa kiremit ile örtülü mamur varoştur ki bütün evleri Salkır Suyu'nun Akmescid'i tarafındadır. Ancak birkaç dükkâncıkları, bir hanı ve bir camii mescidi var.

Salkır Nehri Çadır Yaylağı dibinden bir mesiregâh, çemenzar, hıyâbandan doğar büyük kaynaktır ki yüksek ağaçların gölgesinden güneşin ışığı zemine tesir etmez. Bütün padişahlar, kalgay ve sultanlar bu mesiregâha gelip âbıhayatlar kenarında çadırlarını kurup birer ikişer ay eğlenip dağlarında avlanırlar. Biz de üç gün eğlenip dinlendik.

Bu yüksek dağın kuzey tarafından akarsular tamamen kuzey tarafa akıp yıldız yönünde Azak Denizi'ne karışır.

Ve bu yüksek dağın kıble, doğu ve güney tarafından çıkan nehirlerin hepsi Tat Eli nahiyelerini sulayıp Karadeniz'e karışır.

Bu Akmescid şehrinin gerçi bağ ve bahçesi yoktur, ama şehir ortasından akan Salkır Nehri'nin karşı tarafında bağlar bu-

lunmaktadır. Zira o tarafı otlu, sulu ve topraklı verimli zemindir. Gerçekte Akmescid taşlıkta yapılmış yerdir. *[133b]* Sefer Gazi Vezir'in Meram Bağı'na benzer sarayı bu taraftadır. Tamamı binden fazla bağ ve bahçelerdir.

Beğenilenlerinden, ayvası, armudu, elması ve eriği gibi sulu meyveler Kırım diyarında yoktur. Suyu, havası ve yapısı güzel şehirdir, zira bu şehir Çadır Yaylası eteğinde kurulmuştur. Bu Akmescid Kırım ülkesinin üçgen şekli ortası olup Tataristan'ın seçkin yerleri budur ki sırf Tatarlardır.

Düşman avlayan, saba gidişli Tatar dilini bildirir

Bir iki diye hesapları yine dürüsttür. Evvelâ,

Çalap Allah	*Yalavaç* Peygamber	*kömeç* ekmek
potğa lapa	*oyan* çorba	*may* yağ
kemertme ahlat armudu	*çom* kızılcık	*salabcı* leğen
kumğan ibrik	*çömlek* bardak	*ayak* çanak
bulduk maşrapa	*melenrek* orta bardak	*koş kulak* iki kulplu bardak
topan saman	*çepeç* tavuk	*köykenek* kerkes
kargı atmaca	*bükterek* delice kuş	*topalken* çaylak
laçin şahin	*karçığa* doğan	*büdene* bıldırcın
torgay serçe	*kücügen* ok yeleği kuşu	*bural alaşa* çil at
çapdar at kula at	*ceyren at* al at	*boz at* kır at
ağırmak küheylân at	*alaşa* beygir at	*taylak* tay
cügürgen seğirticidir	*ereş* çavdar	*akay* ağa
abı ana	*şura bar mı* köle var mı	*devge* kız

marya — karı halâyık
tohta — dur
yahşı — iyi
cahşı — iyi

yaman — kötü
caman — fena
atmaca bursun — taun vursun

batır cigit aş bolsun — yarar yiğit aş çok olsun
kart kişi — koca adam

çöngelgen — eğrilmiş
neyleyek köngül düşger — neyleyim gönlüm düşer

özümge — bana
seni severmen — seni severim
köp — çok

talkan — kavrulmuş darı unu
kımız — kısrak sütü

yazma — yoğurt ayranı
bızka bar mı — boza var mı
konak — yoldaş

çügür — git
tileyim bar aytıyım — isteyeceğim var söyleyem

bir sadak berçi manga cigit — bir tirkeş veriniz bana yiğit
şıdakını bile bolsun — kamçısı bile olsun

kirmân — kale
han — padişah
carlık — ferman

yarlık — emr-i şerif
salay — köyler
beceneyk — sarp ormanlar

bar kişi — var adam
batır kişi coluk bolsun — yarar adam yolun açık olsun

alay bolsun — öyle olsun
kızılga — altın

akına barıp doyum bolganda bergenim bar — sefere varıp mal bulursam vereceğim var

Çalab tanıgandır — Allah görücüdür
cahşı devgeler tilersen koşumuza kelçi — iyice kızlar istersen ordumuza geliniz

özün bilir batır — sen bilirsin yiğit
kayda barasın tentek — nereye gidersin köpek

özünü sokarım — seni öldürürüm

özünü atmaca tapsın bursun — Seni yumurcak bulsun vursun

özünü sokar mıltık, cügürme cigit
seni öldürür kurşun, gitme yiğit

kutak *kötlek şura*
edebde taşak puşt köle

azıngı burnunu çom yemiş yite
oşatırım senin özünü
ağzını burnunu kızılcık yemiş
köpeğe benzetirim senin kendini

Nice kere yüz bin çeşit eski sözleri vardır, ama yazmaya ne hâcet deyip bu kadar anlamsız kelimeler ile yetindik. Gerçekten de eski dil ve büyük lügat, Tatar dilidir. Yine bu Kırım dili anlaşılır, ama Ulu Nogay, Kiçi Nogay, Şıdak Nogay ve Uzak Nogay, kısacası nice yüz adet Nogay kabilesi vardır. Bütün bu kabilelerin 12 adet lehçeleri vardır, birbirlwerini tılmaş ile, yani tercüman ile anlarlar. Kırım'ın Badrak Tatarları da çeşit Nogay dillerinin bir kelimesini bile anlayamazlar. Ulu Nogay kavminin, aralarında şehir oğlanlarının kuşdilleri gibi bir çeşit tuhaf dilleri vardır. O dili Nogaylar da anlayamazlar. Ancak aralarında okumuş yazmış zarif Nogay beyzadeleri vardır, kimse anlayamasın diye onlar o tuhaf dili yeri geldiğinde söyleşirler. Biz de inşaallah yeri geldiğinde o zor dillerini de yazarız. Zira mısra:

Ser-rişte-i aşk eldedir el-minnetü lillâh.

mısraı üzere ***[134a]*** kuvvetli hâfızamız sebebiyle *"(Bir şiirin) gerçek anlamı, şairin içinde saklıdır"* sözü üzere çok Tatar kelimeleri vardır. Biraz da onlardan yazılır.

Sonra bu Akmescid'den de kalkıp doğu tarafına (---) saat gidip,

Azizler Köyü menzili: Bir dereli ve tepeli yerde Mehmed Giray Han efendimiz bir hasbi konuk evi han yapmıştır ki bir padişaha nasip olmamıştır. Tamamı 20 ocaktır, ama gayet geniş büyük han olduğundan han içine 100 tavla at sığar. Baştanbaşa kiremit ile örtülü, kârgir yapılı mamur bir handır ki kapı üzerindeki tarihi budur:

Âsumân-rif'at Mehmed han-ı hurşîd iştihâr,
Hayr için etti bu hanı gelüben fikrine hayr,

Göricek Fethî bu hanı bî-nazîri sıdk ile,
Dedi bu han tarihini fî-sebilillâh hayr.

Sene 1062 [1652].

Gerçekten de tam yerinde büyük hayrattır. Bu hana bitişik,

Baba ziyaret yeri: Ulu sultandır. Türbedarı Baba Hindî'nin hana bitişik Meram Bağı gibi bir tekkesi ehli iyali var, gelen geçenlere nimeti boldur.

Oradan yine doğu tarafına 3 saatte Olasın Deresi'ni geçtik, sonra ovalar içinde bakımlı ve şenlikli köyleri seyrederek,

Büyük şehir, gönül alıcı mamur belde, yani büyük iskele Karasu'nun özellikleri

Bu süslü mamur şehir yine kalgay sultan ve hanların Gümrük Emini Şeytan Baki Çelebi adında bir kimse hükmündedir. 300 akçe pâyesiyle kadısı var. Tamamı 12 nahiyesinde naipleri vardır. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı ve Kefe yeniçeri ağası tarafından yeniçeri serdarı var, ama sipah kethüdayeri yoktur. Muhtesibi, bâcdarı ve bender şeyhi vardır, emâneti 27 yük akçe iltizamdır.

Mahalle ve evlerinin anlatılması: Bu şehir içinde Karasu Nehri akar, nehrin iki tarafı mamur ve şenlikli büyük şehirdir. Kıble tarafı tamamen bayırlar üzerinde genellikle Ermeni reayası evleridir. Batı tarafı düz ovaya kurulmuş bağlı, bahçeli ve tamamı kiremit örtülü 5.500 iki kat evlerdir. Yer yer toprak örtülü evleri vardır. Ve hâlâ bu şehrin dört tarafında tek ve iki katlı saraylar yapılıp bu şehir mamur olmadadır. Genellikle halkı Anadolu zulmünden Tokat, Sivas ve Amasya şehrinden göçüp bu Kırım bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Burada adalet görüyorlar. Onun için Kırım şehirleri bakımlı ve süslüdür.

Bu şehir ta Kırım'ın ortasıdır, ama genellikle evlerinin avluları çittir. Korku olmadığından yüzlerce evin duvarları kârgir olmayıp çitten yapılmadır ve her evde bir akarsu bulunur.

Un öğüten su değirmenleri: Bu şehre akan nehir üzerinde

yüzden fazla su değirmenleri bulunup buradan akıp şehir içinde bölük bölük sular akıp bağları bostanları sular.

İnsan ve havyanların geçiş yerleri köprüler: Toplam 8 yerde ağaçtan köprüler vardır, zira Karasu taşarak geldiğinde kârgir yapılı köprüleri temelinden yıkar, deli divane akar coşkun büyük bir nehirdir, ama Temmuz'da azıcık akar. Bu nehir, yine Çadır Dağı'nın doğu tarafından çıkıp bu şehrin ortasından geçip kuzey tarafında Şeyheli Köyü'nde büyük nehir olup Azak Kalesi denizine karışır berrak sudur.

İman ehli camilerinin adedi: Kamusu 28 adet mihraptır. Beşinde Cuma namazı kılınır, beşi de kârgir, kiremit örtülü ve taş yapı minareli camilerdir. Hepsi kalabalık cemaate malik mabetgâhlardır ki vilâyet halkı gayet musalli ve takva ehli adamlardır. Evvelâ çarşı içinde (---) (---) Camii mamur ve süslüdür. Hayrat sahibi, mihrap önünde bir kubbe içinde gömülüdür. Sonra (---) (---) Camii (---) (---) (---)

Mescitleri: Dükelisi (---) adet mescittir. Evvelâ (---) mescidi (---) (---) (---). Ama bu şehir içinde asla kurşun örtülü yapı yoktur, hepsi kırmızı kiremit ile örtülü hayır eserleridir.

Medreseleri: Hepsi 5 adet dârülhadisi vardır, ancak özel yapı dârülhadis ve dârülkurrâsı yoktur. Medreselerinde ve şehir içinde hadis bilginleri çoktur. Ancak tecvid ile Kur'ân-ı azim okuyup İbn Kesîr ve Seb'a Kıraati okur hâfızları yoktur. Diğer ilimlerde manalar denizi, fazıl ve seçkin Tatar âlimleri çoktur. Halkının çoğunluğu Şâfiî mezhebindedir.

Sıbyan mekteplerinin anlatılması: Umumisi 8 adet *[134b]* ciğer köşesi çocukların okuduğu mektebi vardır.

Tarikat erbabı şanlı derviş tekkeleri: Olancası 4 adet abdâlân fukarası tekkesi vardır. Evvelâ Pabuççular Çarşısı başında (---) (---) tekkesi (---) (---) (---)

Cana can katan sebilhaneleri: Barısı (tamamı) çarşı içinde 27 yerde susamış canlara sebilhanesi var ki içen hayat bulur.

Tüccar hanları: Bardası (tamamı) 8 adet büyük tüccar hanları vardır. Bunlardan şehrin ortasında çarşı içinde Veziriazam Sefer Gazi Akay Hanı, Karasu şehrinin sanki kalesidir, zira bu şehrin kalesi yoktur. Bu büyük hanın çepçevre büyüklüğü 400 adet germe adımdır. Ve bir sağlam ve dayanıklı şeddadi yapı

gibi bir taş bina güzel bir kaledir. İki demir kapısı var. İçinde âbıhayat suyu var. İki kat içli dışlı 120 adet odaları var. Dört tarafı mazgal deliklidir ve 4 köşesinde karakolhane kuleleri gibi kuleleri var. Kuşatma sırasında kaleden sağlam büyük bir handır. Ancak etrafında hendeği yok, zira şehrin dar yerinde çarşı içinde yapılmıştır. Eğer hendeği olsa bir sağlam ve dayanıklı bir kale olurdu.

Bu han içinde bir minaresiz iki katlı sanatlı zaviyesi var. Kapılarında bekçileri, gelen gidenlere gözcülük edip değme adamı bu hana komazlar, zira yedi iklimin hepsinden varlıklı bezirgânlar gelip burada kalırlar. İki adet kapının üstlerinde bu tarih yazılmıştır:

Âsaf-ı devr Sefer Gazi Ağay-ı dânâ,
Eyledi hendesesi akl ile bir han binâ,

Görüp itmâmını bu han-ı imaretgâhın,
Dedi Fethî ola tarih-i binâ-yı Ağa.

Sene 1065.

Bu güzel hana yakın haffaflar, yani kavaflar içinde Şirin Beyi Hanı, hemen bu Sefer Gazi Ağa Hanı görünümünde yapılmış, ama küçüktür. Bu ikisinden başka kale gibi demir kapılı hanlar yoktur, ama onlar da mamur hanlardır.

Can rahatı hamamları: Olanı 4 adet gönül açan hamamdır. Evvelâ çarşı içinde Tayman Mirza Hamamı, küçüktür, ama havası ve yapısı güzeldir. Sonra Şirin Beyi Hamamı, gerçekten de iç açıcı şirin hamamdır. Ve yine hanına bitişik olup bir görülmeye değer bukalemun nakışlı geniş hamamdır.

Çarşı bedesteni: Tamamı 1.140 adet dükkânları var. Pabuççusu, Tatar yaycısı ve bozacısı gayet çoktur, zira Tatar kavmi bozaya düşkünlerdir. Hemen 105 kadar bozacı dükkânları vardır. Kârgir yapılı bedesteni yoktur, ancak her değerli meta bu hanlarda bolca bulunur.

Esnafın diğer çeşitleri de çoktur, 10 adet kahvehane ve 40 adet meyhaneleri vardır ama iki çeşit sanat erbabı diğer diyarlardan fazladır.

Evvelâ 40-50 yaşında tıraşlı Kazak köleleri hamama koyup fütûnî keseleri sürüp hamamdan çıktığında bu Kazağa bir ilaç

ederler ki ne sakal, ne bıyık kalıp bir ay parçası nur yüzlü sevimli bir köle ederler. Nice yüz esir alıp satmış esircileri bile aldatıp bu gibi aşlama dilber köleleri satar ve alanlar götürüp giderler. Bir iki aydan sonra yine ak sakalı ve bıyıkları gelip bir akçe etmez karavana köle Kazak olur.

Bir marifetleri de 7-8 kere doğurmuş, memeleri torba gibi sarkmış avratları hamama koyup hamamdan sonra yine çeşit çeşit saçıkıbrıs, düzgünce, ayva çekirdekleri, şap ve mazı ile yüzüne, gözüne ve aşağısına bu ilaçları yapıp al yanaklı ve turunç memeli taptaze bakire bir kız edip sıkma dârâyî kaftanlar ile esir tahtaları üzerine oturturlar. Bu zamane fitnesi yaşlı cariye görücüye çıkar. Müşterinin biri bu Müşterî yüzlü cariyeyi görünce alıp dipsiz kuyuya düşer gibi düşüp bu câriye ay başında hayız gördüğünde câriyeyi alan,

"Âh canım, vah malım gitti" diye feryada başlar, ama ne fayda, bütün eksiğiyle almıştır. Karasu şehrinde bu gibi cihan uyanığı esirciler vardır, ama Tatar kavmi değildir. Yine Anadolu'dan Kayseri vilâyeti halkıdır.

Ehl-i kıble adlı ebe karılar vardır. "Bu kız bâkiredir" dediklerine güvenmemek gerek, zira melun hileci karılar, tamamen vasıta ebe karılardır, gafil olma.

Bu şehir içinde kaldırım azdır. Kış vaktinde yoktur. Yüz bin atlı Tatarın şehre gelip gitmesinden şehrin çamuru derya olup insan boğulur, ama üstleri tahta örtülü çarşı pazarları içi taş kaldırım döşelidir. Sokakları başında, Tatar atlısı bu çarşıya girmesin diye her köşeden köşeye aykırı direkler mıhlamışlardır. Gerçekten de atlı Tatarlar giremezler ve o çarşılarda asla çamur olmaz, pak pazarlardır. Gerçi bedesteni yoktur, ama bütün dîbâ, şîb ve zerbâf zîbâ metaları bulunur, gayet *[135a]* işlek ve süslü şehirdir.

Bu şehir içinde 2 bin adet Ermeni reayası haracı vardır. 500 adet Rum keferesi haracı ve 300 adet Çufud haraçları vardır.

Bütün reaya kefereleri de Tatar kalpağı gibi şıpırtma adlı kalpak giyerler. Bütün mavi ve mor kalpakları üzerine Rum keferesi ve Ermeniler birer guruş kadar mavi çuka parçası işaret taşırlar, Yahudiler kalpaklarının üzerine sarı çuka parçası dikerler. Bütün Yahudileri Karayîlerdir, yani Çufudların Kızılbaş-

ları gibidir. Yahudi, Ermeni ve Rumlar hamamda ayaklarına nalın giymediklerinden başka topuklarına çıngırak bağlayıp başka halvette yıkanırlar. Kefere ve Yahudi oldukları bu alâmetlerden bellidir.

Büyük köprü başında geniş bir meydanda Şirin Beyi Hanı'nın duvarı dibinde bir büyük esir pazarı durur. Bu da ibret verici uğursuz bir pazardır ki haklarında,

"İnsan satana, ağaç kesene ve taş yarana Allah dünyâda ve âhirette lanet etsin" denilmiş esirci kavimleridir.

Bu pazarı görmeyen cihanda bir şey görmüş değildir. Anayı oğuldan, oğlu baba ve kardeşinden ayırıp her biri birer türlü bağırıp çağırarak satarlar.

Garip bekâr hanları: Tamamı 7 adet bekâr konuk evleridir ki bütün esirler buradadır. Bütün sanat ehli bekârlar ve bîkârlar burada olup kâr ederler.

Bu şehir içinde bahçesiz ev nadirdir, meğer kâfir evi ola. Servi gibi uzun ve sürahi biçiminde kavak ağaçları çoktur, ama gerçek servi ağacı yoktur.

Suyu ve havası güzel olduğundan mahbûb ve mahbûbesi gayet çoktur. Özellikle tombul Rus câriyeleri, Çerkez, Abaza ve Leh oğlan ve kızları çoktur.

Beğenilenlerinden: Şehrin iki başında Karasu'yun sağında ve solunda bağ ve bahçeler sayısızdır. Üzümü ekşi lezzette olduğundan beğenilmez, ama kirazı, vişnesi, eriği, elması ve 1,5 okka ak ekmeği 1 akçeye, 1 okka koyun eti 2 akçeye ve sığır eti 1 akçeyedir. "Kuzu eti daha olgun değildir" diye Tatar kavmi kuzu eti yemezler, ama at eti alırken kavga edip ölürler. Zira at eti hem güçlendirici ve hem çok kolay hazmedilir hoş bir ettir.

Sözün özü, bu şehri olduğu gibi yazsak zikrinde faydası ve beyanında ilgisi olmadığından başka yazı çoğalıp seyahatimize engel olur.

Sonra bu şehirde hüsn-i ülfet ettiğimiz salih, hâl sahibi kimseler ile vedalaşıp oradan doğu tarafa 1,5 saat gidip,

Küçük Karasu: Bu da Çadır Dağı'ndan doğar. Bir fırkası da Kefe yakınında Sudak Kalesi dağlarından gelip ikisi bir olup Azak Denizi'ne karışır. Bu Küçük Karasu'yu da atlar ile geçip hemen o mahalde,

Küçük Karasu Köyü menzili: 200 evli, 1 mescitli, 1 han ve hamamlı ve 300 haneli köydür. Oradan 3 saatte,

Toylu Köyü menzili: Bir bayırlı dere içinde yüz haneli Ermeni keferesi köyüdür, ama bütün evleri Erzurum diyarının evleri gibi çam direklerinden kırlangıç kanadı gibi kubbeli Ermeni evleridir. Bir bayır başında bir mesiregâh kiliseleri var. Bu köyden yine kıble tarafına 2 saatte,

Çerkez Köyü menzili: Bir yüksek bayır üzerinde bir camili ve 100 adet Çerkez evli köydür. Oradan 3 saatte,

Sovuksu Köyü: Bir dere içinde bir Müslüman köyü olup koyunları gayet çoktur. Bu mahal,

Kefe Eyaleti'ni bildirir

Kefe Eyaleti toprağıdır ki Osmanlı subaşısı hükmündedir. Bu Sovuksu'nun batı tarafı hanlıktır. Beri kıble ve doğu tarafı Osmanlı'nındır.

Oradan yine kıbleye doğru 2 saat gidip **Kurbağa Kayası**'nı ve **Balık Kayası** derelerini geçip 2 saat yine o dere içinde ta Sudak Kalesi'ne kadar tüm bu dereler içi 30 bin bağdır ki Kefe valilerine öşür verirler. Tüm bu bağlar Kefelilerindir ki tam 6 ay yaz günlerini Kefe kavmi bu bağlarda ederler. Kırım bölgesinde bu Sudak Bağları gibi Meram Bağı yoktur. Gerçi Menkub yakınında, Kaçı derelerinde ve Balbek Bağları vardır, ama bu Sudak Bağlarına denk olamaz. Sonra bu Meram Bağları içinde gidip,

Zevkler bağı, yani sağlam Sudak Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Mengli Giray Han yardımıyla ve Gedik Ahmed Paşa eliyle Sultan Bayezid-i Velî Han Ceneviz Kralı Frengi elinden fethetmiştir. Bayezid Han yazımı üzere hâlâ Kefe Eyaleti'nde voyvodalıktır. Ve 150 akçe pâyesiyle kadılıktır, (---) adet köyleri vardır. Dizdarı ve 50 adet hisar eri var, başka hâkimleri yoktur.

Sudak Kalesi zemininin şekli: Emevîlerin korkusundan bir Ceneviz kral oğlu Girit Adası'nda Suda Kalesi'ni bırakıp gelip bu kaleyi yapıp ismini Suda kor, ama Tatar kavmi Sudak kirman derler. *[135b]* Hâlâ kalesi Karadeniz kenarında göklere doğru samanyolu gibi baş uzatmış yüksek bir tepe üzerinde bir pilav tepesi gibi yaratılmış mavi kaya üzerinde dört köşe sağlam ve dayanıklı kalesi vardır. Şanlı halkı ve hâl sahibi kimse-

ler vardır. Kahkaha gibi kalesi vardır ama içinde ev ve başka yapı yoktur. Ancak bir karakolhanesinde birkaç adam nöbet ile beklerler, zira azgın Kazak keferesinden korkarlar.

Daha önce bu iç kalede fener yanar imiş, zira Karadeniz içinde 150 mil uzak mesafeden, denizden görünüp fenerinden bilirler imiş ki "Suda Kalesi'dir" diye gece yarısında limanına gemiler girerler imiş.

Bu kale içinde insan olmadığının aslı gökyüzünde bulutlar içinde yüksek bir kale olduğundan insanlar inip çıkmada çok zorluk çektiklerinden kaçıp bu kalede tek bir fert bile kalmaz. Ancak nöbet ile bekler birkaç gözcüleri ve kuzey tarafa açılır bir demir kapısı var. Bu iç kalede 10 adet kâfiri kârgir yapı evlerin kapıları kapalıdır, ama sahiplerinin esvapları ve eşyaları var.

Kız Kulesi'nde ağzına kadar dolu darısı var ve ancak bir haber topu var, gece gündüz ağızlı ve sıkılı durur. Şahane ve uzun kale döver bir toptur. Gariplik bunda ki bu topu bulutlar içinde olan yüksek dağın zirvesine nasıl çıkarabildiler, garip seyirliktir. Bu iç kaleye Sudaklılar Kız Kalesi derler. Ondan aşağı,

Aşağı orta kalenin anlatılması: Buna iç kale derler. Bu da bir kat dolma kârgir duvarlı kaledir ki tam bin adım büyüklüğünde duvardır. Kuzeye bakar bir kapısı var, ama iki kat dolambaçlı demir kapılardır. 6 kulesi vardır. Bu bir kat kale içinde 10 kadar kiremit örtülü nefer evleri var, ama bunda da kimse kalmaz. Bu da çok yüksek kaledir, inip çıkmak çok zor olduğundan hisar içinde bir adam bile olmaz. Ancak bunda da bekçiler vardır. Bu ikinci kat kalenin deniz tarafında asla kale duvarı yoktur, zira o tarafı denize kadar tam 300 arşın yükseklikte yalçın kayalardır ki sanki Bîsütun Dağı'dır. Kayalar altına bazı ufak gemiler direkleriyle girip yatarlar. Bu derece şahin, zağanos ve miskî kartal kuşu yuvalı kayalardır ki kuş tırnakları ilinmez mavi yalçın heybetli kayalardır.

Hikâye: Kâfirler bu kaleyi Gedik Ahmed Paşa'ya vere ile vereceği gece bu kale kayasını bir gecede 3 bin ayak merdiven kesip bütün değerli eşyalarını gemilere koyup Girit altında asıl vatanları olan Suda Kalesi'ne varıp yine Suda'yı imar ederler.

Onun için bu kaleye Sudak derler. Hâlâ kâfirlerin bir gecede kestiği kayadan merdivenler durur ki insanın yapacağı şey değildir. Bu orta kaleden aşağı düzde,

Aşağı hisarı bildirir

Yukarı kaleyi, bu aşağı varoş hisar yay şeklinde kuşatıp bir taraftan bir tarafa orta kaleyi sarmıştır. Büyüklüğü tam 3 bin adım dolanır taş ve sağlam duvarlı varoştur, ama yalın kat şeddadi sağlam binadır ki bir kaleye benzer duvar değildir.

Tamamı 24 adet yüksek Kahkaha kuleleridir. Her kulenin iki taraflarında dört köşe beyaz mermerler üzere Ceneviz Frengi keferelerinin damgaları ve tasvirleri var. Ve her bir kuleyi yapan banlar, krallar ve beylerin acayip şekillerle damgaları var, zira bu kaleye bin adet Frenk kâfiri beyleri yardım ederek yapılmış. Yoksa yüz yılda bitmez büyük bir hisardır. Onun için her beyin işaretleri her kulede damalarıyla yapılmıştır.

Bu kalenin hendeği Allah'ın emriyle kesme kaya büyük bir dere olmuştur ki cehennem çukuruna benzer.

Poyraz tarafına açılır ancak bir kapısı var. Liman kapısı ve bağlar tarafı kapısı daima kilitli durur.

Bu büyük kale içinde kefere zamanı tam bin adet küçük küçük kilisecikler var imiş. Hâlâ durur, ama içinde sığır ve sıpalar bağlanır.

O asırda bu kalenin mamurluğu ve şenlikliliği o kadar imiş ki bu kale içinde kayalara yapışmış, birbirleri üzerine yapılmış 40 bin adet evler varmış. O zamanın mamurluğuna adaletli tanık, hâlâ 40 bin adet bağlarıdır. Hâlâ şimdi bu aşağı varoş kalesi içre 100 adet kiremitli ve bazısı toprak örtülü evleri vardır.

Ve iki cuma kılınır, biri kalenin doğu tarafında deniz kenarında Sultan Bayezid-i Velî Camii, taş kubbeli ve taş minareli, ıstaka taşı gibi bir yumuşak taştan yapılma eski cami ve minaredir. Ama bu camiin yine o taştan oyma bir görmeye değer bukalemun nakışlı mihrabı var ki adamın aklı hayran olu. Sanki Sivas Eyaleti'nde Keskin içinde Şeyh Şamî hazretlerinin camii mihrabı gibi bir sanatlı mihraptır. ***[136a]*** Bu camiin kubbesi üstünün kireçleri zamanla bozulmuş. *"Allah'ın mescitlerini [...] onarırlar"* [*Kur'ân*, Tevbe 18] âyeti üzerine tamire muhtaç selâtin camiidir.

Kâfir zamanında bir Özbek padişahı oğlu denizde seyrederken adamlarıyla bu Sudak Kalesi'nin Ceneviz Frengi kâfirine esir olup kralın izniyle bu camii adamlarıyla birlikte yapar. Onu için kıblesi dürüsttür.

Sonra bu Özbek şehzadesi evlâttan evlâda çoğalarak 3 bin kadar ümmet-i Muhammed olurlar. Kâfirler bunların çok olmasından korkuya düşerler. Bir gün bunlar camide toplanıp Cuma namazı kılarlarken kâfirler bunların hepsini şehit edip bu camiin dört tarafında defnederler. Hâlâ camiin iç kısmında duvarının yüzünde şehitlerin kanları bellidir.

Ve şehit Özbek şehzadesi de yüksek bir kubbe içinde gömülüdür. Bu cami tarafında asla evler yoktur. Fetihten sonra bu Şüheda Camii'ni yine Bayezid Han-ı Velî cami etmiştir, ama cemaatten gariptir.

Burada Hacı Bay Mescidi var, ama dükkânlar, han ve hamamlar, medrese, mektep ve tekkeler yoktur. Kalenin boş olarak kalmış yerleridir, ama bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Bu mahalde su da yoktur, ama büyük su sarnıçları çoktur. Ancak atıl durumdadır ki henüz usta ellerinden çıkmış su sarnıçlarıdır.

Bu Sudak Kalesi ta yukarı iç fener kalesine kadar, aşağı hisar ile üç kat kale olmuş olur, ama aşağı kalenin batı tarafında havalesi vardır, ama yine bir yolla yanına varılmaz, zira her tarafı sarptır. Bir yerden lağım ve metris ile hendeği kenarına varılmaz. Ancak uzun sürecek kuşatma ile zayıf düşer. Eğer bir taraftan yardımı ve zahiresi gelmezse zayıf düşüp vere ile Gedik Ahmed Paşa'nin aldığı gibi alınır.

Aşağı kale kapısından taşra dere aşırı bir Müslüman mahallesi var, tamamı 200 adet toprak örtülü, 1 mescitli ve 1 âbıhayat çeşmelidir. Namazgâh sofası üzere duvarda çeşmenin tarihidir:

Çeşmesâr edip o kim buldu mahallinde vukû',
Zâhir oldu sanasın ayn-ı hayât-ı selsebil,

Kandî bu hayr-ı şerifin hoş dedi tarihini,
Hacı Ahmed çeşmesi suyun ede cârî Celîl.

Sene 956.

Bu çeşmeden aşağı olan varoşun daha aşağısında bir kayadan bir kayaya kadar bir kat kale duvarı daha var, ta yukarı orta kale kayalarına bitişik İskender Seddi gibi sağlam bir duvardır. Daha önce kefere zamanı bir büyük iskele varoş imiş.

Deniz kıyısı tarafında büyük ve geniş bir kemer vardır. O derelerden akan sular bu kemerlerden geçip nice değirmenlere, bağ ve bostanlara uğrayıp denize karışırmış.

Ve yine deniz kenarında bir liman varoş var imiş. Kadırgalar yapılacak tersaneleri orada imiş. Hâlâ yapı kalıntıları bellidir. Limanı 50 pare gemi alır, iyi demir tutar yataklı limandır.

Sözün özü, eğer burada insan olup mamur olsa Kırım Adası'nın Meram-ı İrem'i olurdu, ama yine denizler ve karalar gezginleri içinde Sudak Kalesi'nin bağ ve bahçeleri meşhurdur.

Beğenilenlerinden: Havası hoş olup 40 bin adet bağlarında nice bin sedirler, nice bin matbah, odalar ve sanatlı Havarnak köşklerinde nice bin fıskiyeli havuz ve şadırvanlar vardır. Oturup dinlenecek, eğlenecek küçük köşkler ile süslenmiş Sudaklar bağlarıdır ki yeryüzünde Konya'nın Meram'ı, Malatya'nın Aspuzu'su, Maraş'ın Deride Bağı, Tebriz'in Cihanşah Hıyâbanı, Şam'ın Mize Bağları, Rumeli'de Peçuy Sirem-mânend İrem Bağı Baruthane'si, İstanbul'un Göksu ve Kâğıthane'si ve bu Kırım diyarının Sudak Bağı Rum, Arap ve Acem'de meşhur olup bu Sudak bağlarında zevk edenlerde asla sara olmazdır.

Beğenilen meyveleri: Evvelâ beyaz kirazı o kadar sulu ve yemesi hoştur ki Bosna diyarında Banyaluka şehri kirazından sulu ve lezzetlidir. İki kirazı bir esedî guruş ile denk gelmiştir. Bir insan bu kirazdan ne kadar yese asla vücuda ağırlık vermez, hazmı gayet kolay bir çeşit sulu beyaz ve has gülnarı, yani kirazı olur. Ve ayvası da beğenilir.

Elması yeryüzünde yoktur. Hatta Malatya'nın Aspuzu Bağı'nın nazlı elmasından ve Rumeli'nde Köstendil Bağı elmasından bu Sudak elması meşhurdur ki, misk ve amber gibi kokusu vardır. Hatta müelliflerden (---) (---) kimse ***[136b]*** (---) adlı kitabı girişinde *"Elma gibi faydası boldur. Utanacak şeyden Allah'a sığın"* dediği elma, bu Sudak Bağı elmasıdır. İzmit Sancağı'nda Kocaeli şehrinin misket elmasından lezzetli ve yemesi hoş, bu

Sudak elması ki sarı renkli, sekizi bir okka gelip içinde çekirdeği çığrar elmadır ki yiyenin beyni kokulanır ve gayet besleyicidir. Hatta beyaz kutular içinde pamuklara bu elmaları sarıp sarmalayıp Kırım hanlarına, sultanlara ve vezirlerine nice yüz kutu elmayı hediye götürürler. Özellikle nice bin kutu ve nice yüz sepetler ile pamuğa sarılmış miskli elmaları gemilerle ta İstanbul'da Osmanlı padişahına, âlim ve vezirlere hediye götürürler. Henüz tazeliği ve tatlılığı üzerinde olup uzun zamanda rengi değişmeyip sanki ağacından henüz kopmuş gibi lezzetlidir. Sözün kısası Sudak elması gibi bir elma olmazdır. Tanrı daha çok ede.

Bu kaleyi gezip dolaşıp ve ziyaret edip yine kuzey tarafına bağlar içinde zevk ü safâlar ederek (---) saatte kısık yolundan,

Tat Eli İrem Yaylağı'nın anlatılması: Bir yüksek dağdır ki tepesinden bütün Kırım Adası üçgen şeklinde açıkça seyredilir. Zira bu Sudak'ın doğu ve batı tarafları tamamen Tat Eli dağlarıdır, ama yine Kefe Eyaleti'dir. Sarp dağları ve belleri çoktur. Ve bütün halkı Rum ve Laz kavimleridir ki Rum dili söyleşirler. Toplam 15 bin kadar tüfenkli Tat kavmidir. Bunların da Rumca sözleri arasında başka ıstılâhları vardır.

Murtat Tat kavminin özel lehçeleri

.....(3 satır boş).....

Zira Tat Eli nahiyeleri Kırım Adası'nın kıblesi tarafında bir burun ucunda bulunduğundan sapa yerde olup başka bir tür ağır kelimeleri vardır. Ne Rum lisanıdır ve ne Çağatay ve Laz kavmi dilidir. Hemen başka bir lehçeleri var, ama kendileri konuştuklarında insan hayran kalır.

Bu Tat Eli nahiyelerinin havası ve suyu ılımandır. İnciri, üzümü, narı, zeytini, limonu, turuncu ve çeşit çeşit sulu meyveleri olduğu Bahçesaray özellikle yazılırken ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu dağların kuzey tarafları ovalar olup tamamen Tataristan'dır ki kışının sertliğinden dolayı ağaçları ve meyveleri olmaz.

Oradan bu Tat Ellerini de yine gezip dolaşıp nice mamur köyler geçerek (---) saat daha kuzey tarafa gidip dağlar ve ormanlar aşıp,

Eski taht merkezi, yani Eski Kırım Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde Kırım Adası Ceneviz Frengi elinde iken Tatar hanlardan (---) Han Kırım'ı işgal edip deniz kıyısında olan sarp kayalardaki Tat Eli dağları, Kefe Kalesi, Sudak Kalesi, Menkub Kalesi, Balıklava Kalesi, İnkirman Kalesi, Sarkirman Kalesi ve nice kaleler de kâfir elinde kalmıştı. Kırım Adası'nın yarısı ova olduğundan ta Or Kalesi'ne kadar Tatar'ın olmak üzere kâfirler ile barış anlaşması yapıp Kırım Adası'nın yarısı Frenk'in ve yarısı Tatar'ın olup kalır.

O asırda Özbek padişahının bir büyük oğlu ticaret yoluyla bir büyük mal peyda edip bu Eski Kırım yurdunda konar. Allah'ın hikmeti o gece bu Özbek padişahı kervanı halkını kâfirler gelip yağmalarlar. Bu kadar çok malla kâfirler bir tarafa gider. Padişah oğlu da dünya kaydından kurtulup eli boş kalır. Hemen şehzade kervan halkıyla Sudak kralına varıp hâlinden şikâyet eder. Derhâl adaletli kral bunların bütün yağmalanan mallarını alıp nice bağışlarla birlikte verip gönüllerini alır. Bu kervan halkı da görürler ki kral bunlara sevgiyle muamele ediyor, bütün kervan halkı krala yalvarıp,

"Senin adaletin komşuluğunda oturup malımız talava vurulduğu (yağmalandığı) mahalde bir kale şekilli bir yapı yapıp içinde oturup kralım ile alışveriş edip saye ve himayende hoş geçinelim" dediklerinde krala bu güzel ve doğru cevaplar *[137a]* hoş gelip,

"Varın dilediğiniz yerde kale ve şehir yapıp içinde oturun" diye izin alıp yağmalandıkları yerde bir kale yapmaya başlayıp ismine Karım kirman derler, yani Karım düşmanlarından mallar alıp intikam aldıkları için Karım kirman diye isim verirler. Daha sonra "Karım"dan bozulmuş şekli Kırım kalır.

Sonra tüm Hıta ve Hoten'de, İran ve Turan'da, Belh, Buhara ve Horasan ülkesinde olan tüm bezirgânlar Özbek padişahı oğlunun Kırım Adası'nda bir kale ve bir büyük şehir yapmaya başladığını işitip Kırım'a gelip şehzâdeye çok mal vererek yardım edip bu Eski Kırım'ı öyle mamur ve şenlikli ederler ki sanki Kırım Adası'nın bedesteni olup bir yılda 7 kere 100 bin Özbek, Moğol, Boğol, Kıpçak, Kumuk ve diğer ülke kavimleri toplanıp günden güne büyük bir şehir olur.

İşte bu Eski Kırım şehrinin yapılış sebebi bu şekilde olup 40 yılda tamamlanmış bir diyardır. Nice kere bu Eski Kırım sebebiyle Hülâgu Tatarı, Cengiz Han Tatarı, Timur Lenk Tatarı ve Tohtamış Han Tatarları Kırım'a gelip yağmalayıp gitmişlerdir. Sonra yine imar etmişlerdir. Nice kraldan krala kalmış eski bir ülkedir.

Sonunda Kırım devleti Cuci Han'a intikal eder ki hâlâ işbaşındaki hanların Kırım'a ilk sahip olan atalarıdır.

Sonra (---) tarihinde bu Kırım Adası, Mengli Giray Han yardımıyla Sultan Bayezid-i Velî Ceneviz Frengi elinden alıp bu Eski Kırım Kalesi'ne de Osmanlı malik olup yine Mengli Giray Han'a bu Eski Kırım'ı ihsan eder.

Hâlâ hanlar hükmünde olup kalgay sultanların eminlerinde hükmeder. Ve 150 akçe pâyesiyle şerif kazadır. Ve (---) adet nahiye köyleri vardır. Başka hâkimleri yoktur. Kale dizdarı ve kale neferleri de yoktur, zira Kırım Adası'nın iç elidir, serhad yeri değildir.

Eski Kırım Kalesi'nin şeklini bildirir

Kalesi batı tarafıyla doğu yönü alçacık topraklı zemindir ki alçak dağların arasında bir geniş öz içinde bir düzlük yere kurulmuş büyük şehir imiş. Kalesinin büyüklüğü çepçevre 17 bin adım bir dörtgen şekilli, yontma ve cilâlı taş yapı, hoş bir kale imiş. Hâlâ bazı yerlerinde duvarlarının yıkılan kısımları açık seçik bellidir.

Bu eski Kırım geçmişte öyle mamur, bakımlı büyük şehir imiş ki bin adet eski padişahların mabetgâhı var imiş. Bir kimse bir kimsenin camiine varıp ibadet etmeye tenezzül etmeyip kendi adamlarıyla yine kendi yaptırdığı camiinde namaz kılarmış.

Bin adet aydınlık hamamı, 40 bin adet dükkân, bin adet büyük yapı hanlar, 360 medrese, 40 adet ziyafet evi imaret, bin adet sıbyan mektebi, 2 bin adet hayat kaynağı çeşmeler, 300 adet derviş tekkesi, 3 yerde bedesten, 7 adet kapanhane, 2 bin yerde susamışlara sebilhane, 3.600 Müslüman mahallesi, bin adet kefere, Yahudi ve muğan mahallesi, 2 bin adet ayan eşraf sarayı, 300 adet kervansarayı 600 yerde memleketinden ayrı bekâr hanları, 70 adet şifa yurdu, 600 adet un öğüten su değir-

menleri, 40 bin adet evlerde su kuyusu, 300 adet genç ve yaşlı insanların dinlenme yeri, 2 merhale yerde 176 bin adet ileri gelenlerin İrem Bağları ve toplam 860 adet Mığdisî rahibi kiliseleri, sözün kısası bu büyük şehrin bir ucundan sonuna kadar bir merhale yer imiş.

Bu büyük şehir mamur iken o asırda yeryüzünde mamur olan büyük beldelerin ilki Elburz Dağı dibinde Irak-ı Dadyan şehri, Bakühan şehri, Alatır şehri, büyük belde Ejderhan Sarayı, Ejderhan şehri, Irak bölgesinde Medayin, büyük belde Kûfe, Nûh-âvînd, yani Nihavend'dir, Çin şehri, Maçin şehri, Kâşgar şehri, Dabul şehri, Mısr-ı Kâhire-i Muizziye, Şam-ı Dârı's-selâm, Halebü'ş-şehbâ, Antakya, Kayseri, Konya, *[137b]* Sivas şehri, Bursa Kalesi, Kostantiniyye Kalesi, Kavala Kalesi, filozoflar şehri Atina, Paris şehri, Kurtuba şehri, Amsterdam şehri ve Kamerü'l-kum Kalesi şehri, yani Akkirman.

Bu sayılan şehirler ve kaleler birer günde devredilemez büyük şehirler iken bu Eski Kırım şehri adı geçen şehirlerden daha büyük, bakımlı ve şenlikli imiş. Hâlâ bu yapılarının kalıntıları ve kubbeler bir fersah yere kadar tamamen durur. İçlerinde insan olmayıp baykuş ve kargalara yuva, karınca, yılan ve çıyanlara mekân olmuş bir harap şehirdir.

Eski Kırım şehrinin harap olmasının sebebini bildirir

Halkı gayet zengin bezirgânlar olup mallarının zekâtlarını vermeyip kuvveti olanlar asla hacca gitmeyip yurdundan ayrı gariplere, fakirlere, miskinlere ve zayıflara yardım ve ikram etmeyip misafir katlanmaz olup cimri ve pintiliklerinden kapılarını kapayıp âlim, salih ve gariplerden yüzlerini saklar oldular.

Allah'ın hikmeti: Bir gece bir zayıf beze miskin fakir gönlü yanık derviş kışta kıyamette aç biilaç ve çıplak bir zenginin kapısına gelip güz yaprağı gibi o zayıf derviş titreyip *"Allah için bir şey"* diye feryat eder. Asla bu dervişin feryadına ve yüzüne bir kimse bakmayıp dervişi kovarlar.

Kısacası her hangi kapının önüne varıp *"Allah için bir şey"* dediyse feryadına kimse bakmayıp konukluğa kabul etmezler. O derviş her ne hâl ise bir köşeye sığınıp zar zor her ne hâl ise sabahı eder.

Seher vakti olunca bu derviş eline bir menşefe, yani süpür-

ge alıp Kırım şehrinin sokaklarını süpürmeye başlar. Hemen o günden şehir içinden halk süpürülüp kimi ölmeye ve kimi göçmeye başlayıp bir yıla varmaz, böyle bir büyük şehir harap ve boş kalır. Adı geçen derviş harap olan hanedanlarda oturup zevk ü safâlar eder. O da ölünce Kemal Ata Dede hazretleri yanına gömülür.

İşte Eski Kırım'ın harap olmasına sebep budur. Eğer bu hakirden sorulursa bu kadar mamur yerler vardır ki yazmışsın denilirse hâlâ bir merhale yerde yüz bin kadar yapı kalıntıları, kubbeler ayakta durduğundan başka Kırım Kapısı iç yüzünde Mengli Camii'nin yakınında yüksek bir mermer sütunun üstüne tüm Kırım yapılarını, vakıf sahiplerinin isimleriyle yazmışlar. Hakir oradan alıp bu müsveddemize yazdık. İnşaallah yine yeri geldiğinde ayakta kalan imaretleri yazılır.

Eski Kırım'ın imaretlerini bildirir

Tamamı 5 adet mihraptır. İkisi Cuma, diğerleri mahalle mescitleridir.

Ve 1 adet eski hamamı var.

Ve 4 adet Müslüman mahallesi, 1 Yahudi mahallesi ve 5 adet Rum ve Ermeni mahallesi vardır.

Ve 500 adet yine yer yer tek ve iki katlı kârgir yapı ve kiremit örtülü mamur evleri var, ama birbirlerinden seyrek hanelerdir ki komşuları gidip bazı evler meydanda kalmıştır. Eski şehir içinin gerisi bağ ve bahçeler, çayır ve tarlalardır.

2 derviş tekkesi, 2 medresesi, 1 adet sıbyan mektebi, 1 hanı ve 20 adet kiremitçi ve testici dükkânları var ve 20 adet de başka çarşı dükkânları var.

Bu eski şehir içinde iki yerde dere vardır. Eski zamanlarda onların kenarında olan yapıların harap olmuş kalıntılarını yazsak bir harap-nâme olur. Suyu ve havası gayet hoştur.

Beğenilenlerinden: Beyaz gömeç balı yeryüzünde benzeri yoktur. Zira ham amber gibi güzel kokusu olup yiyen insanların beyinleri kokulanıp balını ve sarı yağını vilâyet vilâyet testiler ile hediye götürürler. Onun için tüm kefereleri bal ve yağ koymak için toprak testi işlerler. Ve bir amber kokulu Çin toprağı gibi temiz toprağı var ki türlü türlü sürahi bardaklar, çanaklar ve hoşaf kâseleri işlenir.

Bu şehrin yapılarının tarihlerini bildirir

Evvelâ bunlardan Ulu Cami'in kapısı üzerinde celî yazı ile yazılan tarihtir:

Elhamdü lillâhi alâ âlâ'ihi. Ve sallallâhu alâ Muhammedin ve ale'l-beriyye. Ve hulefâ'ih emir hâze'l-imareti'l-mescidi'l-mübârek. Fî eyyâmi devleti'l-hanı'l-a'zam Mehmed Özbek Giray Han.

diye yazılmıştır.

Ama bu mescidi cami ettiklerine minber üzerine yazılan tarihtir:

Kad emere bi-inşâi hâzihi'l-minberi'ş-şerif el-mükerem zürriyeti's-selâtîn Mengli Giray Han bin Hacı Giray Han hallede mülkehu. Sene 918.

diye yazılmıştır.

Bu cami içinde 4 adet yüksek sütun konup nakışlı tavan üzeri kiremit örtülü ve bir kıble ***[138a]*** kapılı camidir. Ve bu kıble kapısından mihraba kadar uzunluğu 200 ayak ve genişliği 150 ayaktır. Eski tarz nakışlı bir mihrap ve minberi var ki büyüleyicidir.

Bu camiin mihrabı önünde İnci Beğ Hatun Medresesi'nin kapısı üzerinde yazılı olan tarihtir:

Emere bi-imareti'l-medreseti'l-mübâreketi fî zemini's-sultanı'l-âdil Mehmed Giray Hân hallede mülkehu el-hayru'l-mahzariyye seyyidü'd-dünyâ ve eminü'l-'âfî İnci Beğ Hâtûn binti Kılburun Bey (el-)emirü'l-ümerâ'i'l-merhûmu'l-mağfûr, nevverAllahu kabrehû. Fî sene selâse ve selâsîn ve seb'i-mi'e. [733/1333]

yazılmıştır, ama bu büyük kapı gayet nakışlı ve sanatlı kapıdır.

Sonra Tahir Bey Tekkesi kapısının kemeri üzerindeki tarihtir:

Bismillâhirrahmânirrahîm. Büniyet hâzihi'l-imaretü alâ ismihi's-selâtîn el-a'zam sultanu'l-berri ve'l-Acem han bin Tâhir Bey Han edâme bereketehu ve yezîde saltanatahu fi'l-âlemin, Bay Bû Ali Hâtûn

zâte mu'azzama ve emerehu'llâhu'l-mü'essere ibn Tankatay bin Kutluğ bin Timur bin Boğa Bay,

diye yazılmıştır. Ama bu tekke daha sonra mahalle mescidi olunca bu tarihe bitişik yine dört köşe beyaz bir mermer üzerine bir nazik Musta'sımî hat ile yazılan tarihidir:

Büniye imaretü hâzihi'l-buk'ati'l-mübâreketi bi-avnillâhi ve tevfîkıhî alâ ismi eş-Şeyh Ali el-Bâkırî nevverallahu rûhahu'l-azîz. Ve kâne fi't-târîh ve fî sene şehr-i cemâzi'l-âhir ve fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrîn semâne mi'e. [25 Cemaziyelahir 800/15 Mart 1398]

diye yazılıdır. Ama hâlâ büyük cami olmaya elverişlidir. Kırmızı kiremit örtülü bir kârgir büyük kubbeli büyük mescittir.

Kefe Kapısı'nın yakınında Hacı Mehmed Camii'nin kapısı üzerindeki tarihtir:

Benâ hâze'l-mescide'l-mübâreke'l-hayrât fî eyyâmi devleti's-sultanı'l-mu'azzam ve hâkânı'l-mükerem Şâdî Giray Han halledallahu mülkehu ve ebbede saltanatahu vüs'âti'l-emalikîn, el-abdü'z-za'îfü'l-muhtâcu'r-râcî ilâ rahmeti Rabbih Mehemmed bin el-Hacı Bayrâm Hoca. Sene şuhûr-ı Receb seb'a semâne mi'e. [Receb 807/Ocak 1405]

yazılmıştır.

Çarşıya yakın Hacı Ömer Mescidi'nin kapısı üzerinde yazılı olan tarihidir:

Emere bi-imareti'l-mescidi abdü'z-za'îf bin Hacı Ömer el-Buhârî, tarihi zi'l-ka'de sene ihdâ [ve] sittîn ve sitti mi'e. [Zilkade 661/Eylül 1263]

diye yazılıdır.

Yine çarşı içinde Paşa Hatun Mescidi'nin kapısı üzerinde olan tarihtir:

Hâzihi imaretü'l-berriyyeti li-şehidi'l-merhûmeti'l-mağfûre Paşa Hâtûn alâü'd-devri'l-kameriyye.

diye merkûmdur.

Yine çarşı içinde Kemal Ata Sultan hazretlerinin kabri yanındaki safâ pınarı çeşmenin tarihidir: Evvelâ,

Ve mine'l-mâ'i küllü şey'in hay,

ve

Kemal Ata rûhiyçün fâtiha.

Sene 1057 [1647].

diye yazılmıştır.

Sözün özü kısası, eğer bu eski şehirde olan sayısız hesapsız han, cami, hamam, mescit, tekke, medrese ve başka nice kere yüz bin adet içinde insan olmayan yapıların tarihlerini yazsam hemen bir tarih mecmuası olur. Hâlâ yüz binlerce adet büyük bina, henüz usta mühendis elinden çıkmış gibi sağlam olduklarından hâlâ dururlar. Ama baykuş, karga, kukumav kuşu ve yarasa kuşlarına yuva olmuş bir harap büyük şehirdir. Bu yaşımızdan sonra yine mamur ve şenlenmiş olarak görmemizi Cenâb-ı Allah nasip ede amin.

Münasip hikâye: Bu eski şehir mamur iken burada o kadar zengin adamlar ve Efrasiyab hazinesi malına sahip bezirgânlar var imiş. Kırım Kalesi'nin Kefe kapısı iç yüzünde zengin bir tüccar bir cami yapmaya başlayıp nice bin insan toplanıp kimi temel kazımına, kimi harcına, kirecine, çamuruna, toprağına çalışırlarmış. Hıta, Hoten, Çin ve Maçin'den bir ulu bezirgân, yapılacak cami önünden 10 katar deve yükü misk ve ham amber ile katarıyla geçerken cami sahibi,

"Ey birader, kâfile-sâlâr kandan gelip kanda barasız [nereden gelip nereye gidersiniz] ve develerinizde yükleriniz nedir?" diye sorunca yük sahibi tüccar tenezzül edip asla cevap vermez.

Kısacası cami sahibiyle kervan sahibi tartışmadan sonra derhâl cami sahibi 10 katar deve yükü miski ve ham amberi yıktırıp sahibinin gözü önünde bu kadar yük miski ve amberi camiin çamuru içine karıp katıp karıştırırlar.

Bezirgân hayretler içinde kalıp feryat ederken hemen cami sahibi bezirgânı hanesine götürüp bu kadar nefis yemekler ile büyük bir ziyafet çeker. Yemekten sonra 10 katar devesine 10 katar yükü altın kızılga yükletip,

"Var imdi can kardeşim" deyip bezirgânın hatırını hoş eder. İşte bu Eski Kırım'da *[138b]* bu derece Kârun malına sahip zengin bezirgânlar var imiş, ama bugün halkı bir akçeye malik değillerdir.

Sonra cami sahibi mabetgâhı tamam edip ismini Amber-i Çin Camii korlar. Hâlâ o cami Eski Kırım beldesinin Kefe Kapısı dibinde virandır. Ne zaman yağmur yağsa geride kalan duvarları misk ve ham amber kokar. Hatta bu hakir denemek için toprağından ateşe attım, gerçekten de amber kokusu geldi. Hâlâ bu harap şehir içinde böyle nice yüz adet camiler harap olup durur. (---) (---) (---)

Eski Kırım ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ Kefe Kapısı yakınında,

Kemal Ata Sultan Ziyareti, *sırrı aziz olsun* ve anın yakınında Eski Kırım'ın harabına sebep olan,

Derviş Harâbî Ziyareti, *Allah rahmet eylesin:* Kırım halkı bunu ziyaret etmeyip "Allah ona lanet etsin" derler, ama nefes sahibi ulu sultan imiş. Sonra pazar yerinde Kemal Ata kardeşi,

Çoban Ata Ziyareti, *sırrı aziz olsun*. Sonra Eğrikapı yakınında,

Alemdar Sultan Ziyareti, sahabe-i kiramdandır. Hamam yanında,

Pençeli Baba Sultan Ziyareti.

Bu şehir içinde nice yüz bin yerde Horasan, Belh u Buhara ve Kırım'ın sayısız büyük evliyâları yatmaktadırlar. Nice yüz büyük velileri ziyaret eyledim, ama yazması mümkün değildir. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Hâlâ hayatta olup Ulu Cami'de 47 sene inzivaya çekilip duası kabul olan mazınneden, bir gözü görmeyen Kör Yusuf Dede'nin himmeti hazır ola. Hamd olsun sohbetleri şerefiyle şereflenip hayır dualarından hissedar olup nice sırlı konuşmalar oldu. Allah derecesini daha yüksek etsin. Bu hakire buyurdular ki,

"Hak Taâlâ sana iki dünya saadeti verip seyahatten ayırmayıp yakın zamanda Dağıstan padişahına erip oradan Acem Vilâyeti'ne, oradan Moskov Vilâyeti'ne, oradan Azak Vilâyeti'ne, oradan yine bana gelesin. Sonra bir başka Kırım ca-

nibine düşe gelesin. Ondan Osmanlı'ya gidip 1080 [1669] yılında Malta'da Kandiye fethinde bulunup yurt sahibi bolasın" diye nice çeşit remizler ve işaretler deyip hayır dualar etti. Allah hayırlar ile mukadder etmiş ola, *vesselâm.*

Bu Kırım şehrini de gezip dolaşıp doğu tarafına 4 saat bayırlar aşıp,

Eski taht merkezi, sağlam set, büyük kale, yani Kırım pak toprağı Kefe Hisarı'nin özellikleri

Yunan, Latin ve Frenk tarihçilerinin doğru yazdıklarına göre Hazret-i Davud *aleyhisselâm* asrında Cenave kralı, yani Ceneviz banı Hazret-i Davud'a iman getirir. Ancak 3 adet inatçı oğlu Davud dinine inanmayıp babalarından yüz çevirip üçü de ülkelerini terk eder. Birisi hâlâ İspanya yakınında Ceneviz diyarı olan (---) şehrine kaçıp imar eder.

Bir kardeşi Akdeniz içinde yüz pare gemisiyle gezerek Sakız Adasının suyunu, havasını ve amber kokulu pak toprağını beğenip Sakız'ı taht merkezi eder.

Bir kardeşi yine donanma gemileriyle Pozanta adlı ülkenin kralına, yani Kostantiniyye şehrinin eski ismi Pozanta'dır, sonra "Büyük Makedon" diye isim verdiler. Sonra Kostantin imar ettiği için "Kostantin" dediler. Sözün kısası Ceneviz kralı oğlu Pozanta kralına sığınıp nice sene konuğu olur. Allah'ın hikmeti Pozanta tekfuru ölüp Ceneviz kralı oğlu Pozanta şehri Rumları üzerine müstakil bir kral olur ki Yanko ibn Madyan gibi cihangir olmaya az kalıp hâlâ İstanbul'da Galata Kulesi'nin 4 katını da Ceneviz kralı oğlu (---) adlı kral yapmıştır.

Sonra bin pare gemi ile Karadeniz'e çıkıp Karadeniz'in sağında solunda her ne kadar sağlam kale ve işlek liman şehirler varsa hepsini ele geçirir. Sonra bu Kefe Kalesi limanına demir bırakır. Görür ki suyu ve havası hoş, otu bitkisi bol, nehirleri akan güvenli bir yer ve hoş bir liman olduğunu görüp "Tez bu mahalde bana bir kale yapın" deyince derya gibi asker, binlerce işçi ve nice bin yapı ustaları üşüşüp 7 ayda 7 kapılı büyük bir kale yapıp kral kendi ismi ile, Kefey Ban diye ad korlar. Bozulmuş şekli yayıldığından banını kaldırıp Kefe derler, ama bazı tarihçiler Kefâ'dan bozulma Kefe derler, yani kefâ yeter demek ola derler, bunu yazmışlar. Kısacası, yapıcısı ve isimlen-

me sebebi yukarıda yazıldığı gibidir. Ama (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî zamanında Mengli Giray Han yardımı ve Serdar Gedik *[139a]* Ahmed Paşa eliyle Ceneviz Frengi elinden pazu kuvvetiyle fethedildiğine güzel tarihtir:

Kefe halkına Hak'dan erdi rahmet,
Ki oldu fethinin tarihi şefkat.

Sene 880.

Fetihten sonra Şehzade Selim Han burada beylerbeyi olmuştur. Şehzâde Süleyman Han yine burada beylerbeyi olup tahtgâh edinip Âl-i Osman namına sikke kesmişlerdi. Hâlâ darphanesi ve tahtgâh olan hoş yapılı sarayı durur.

Sultan Bayezid-i Velî yazımına göre eyalettir ki iki tuğlu ve üç tuğlu vezirlere de verile gelmiştir. Paşasının padişah tarafından hass-ı hümâyûnu 507.766 akçedir, ama timar ve zeameti yoktur, zira tüm toprağı Tatar hanlarının köyleridir. Alaybeyisi ve çeribaşısı da yoktur. Ancak mal defterdarı ve divan halifeleri vardır. Lakin şehzâde tahtı iken çavuşlar kethüdasıyla 300 adet çavuş ve çavuşlar kâtibi, kısacası 12 kalem divan hizmetçileri kaldırılmıştır. Hâlâ onların da odaları durur.

Hâlâ bir hâkimi gümrük eminidir ki liman kapısı dibinde 50 nefer adamlarıyla gelen giden gemilerden öşr-i sultanî alır, büyük emanettir.

Bir hâkimi de bir oda yeniçeri ağası, bir oda cebeci ağası ve bir oda topçu ağası Âsitâne'den gelip muhafaza eder.

200 adam ile Kefe kaptanı 5 firkate ile denizde gezer. Yeniçeri ocağından dizdarı ve 300 adet hisar eri ve hepsi tuğ sahibi 8 adet kalenin ağaları vardır. Bir acep eski kanun kaidedir.

Muhtesib ağası, bâcdarı, şehremini, haraç emini, şehir subaşısı, balık emini, mimar ağası, barutçubaşı, meremmatçıbaşı, müsellim, kaymakam ve sipah kethüdayeri (---) (---) (---), kısacası 40 adet askerî hâkimleri vardır.

Şer'î taraf hâkimlerini bildirir: 500 akçe mevleviyet pâyesiyle Hanefî mezhebi şeyhülislâmı vardır, ama Şâfiî, Malikî ve Hanbelî müftüsü yoktur ve gerekmez, ama gerekirse yine Hanefî müftüsü meseleyi halleder.

Bir şer'i hâkimi Hz. Muhammed sülâlesinden nakibüleşraftır. Bir şer'î hâkimi 300 akçe pâyesiyle sanki mevleviyet bir kadılıktır. Her sene kadıya (---) adet köylerinden adalet üzere 3 bin guruş piş-tahta mahsulü olur.

Paşasının cevz-i ma'dûdu haslarından 16 bin guruş olup bâc-ı pazar, cürm ü cinâyet, salb u siyâsetten ve diğer gelirler ile hepsi senede 26 bin guruş olur. Molla Gani Paşa, Ak Mehmed Paşa ve Sarhoş İbrahim Paşa kırkar bin ve ellişer bin guruş tahsil ederlerdi.

Bir şer'i hâkimi de şehir kapısı naibidir. Biri de muhtesib naibidir. Biri da taşra (---) naibidir.

Kefe Eyaleti'nde olan sancakları bildirir

Hepsi 7 adet sancak beyliğidir; Evvelâ Kiriş Kalesi Sancağı, Ada-yı Şahî [Şah Adası] Taman Sancağı, Tat Eli Sancağı ve Azak Denizi içinde Balısıra Sancağı. Bu sancak beyinin köyleri olmayıp 20 pare firkateler ile Azak Denizi'ni koruduğu için Kefe gümrüğünden on kese *salyâne* (yıllık) alır, kanundur.

Adahun Sancağı beyi Çoçka Boğazı'nı, Yeleşke Boğazı'nı, Azak Denizi Boğazı'nı, Kuban Nehri Boğazı'nı ve Temrik Kalesi Boğazı'nı on parça firkate ile korumak şartıyla bu da Kefe malından on kese *salyâne* mal alır.

Azak Kalesi Sancağı, bunun da beyi Azak balığı dalyanlarından 20 kese mal alır.

Kefe Sancağı, paşaların taht merkezidir, ama 1067 [1657] tarihinden beri Kefe vezirlerinin taht merkezleri Azak Kalesi olup Azak beyi kaldırılıp Kefe Kalesi gibi bir büyük şehir kaymakamlık oldu. Din ve devlete Köprülü Mehmed Paşa iyi etti, ama Azak'ı koruyan vezirlere büyük azap oldu.

Kefe Eyaleti'nin bu mahalde 7 adet sancakları kanun üzere tamam oldu.

Çerkez Vilâyeti beyleri kanun üzere Kefe'ye tabilerdir, onları bildirir

Sultan II. Selim Han zamanında Özdemiroğlu Osman Paşa 991 [1593] tarihinde Şirvan ve Şamakı'ya Çerkezistan'dan giderken beylerini Kefe Eyaleti'ne bağlayıp rehinlerini almıştır. Kendisi de Kabartay beyine bir cariyesiyle bir oğlunu koyup Kabartay'dan bir kız alıp iş gereği Çerkezistan ile akraba ol-

muştur. 70 bin adet Çerkez yiğitleriyle Gence, Şirvan, Şamakı, Tiflis, Tomanis, Demirkapı Şirvan'ı, Serirüllân şehri, Ereş şehri, Niyazâbâd şehri ve Şâburân şehrini, kısacası 76 adet büyük şehri Çerkez beyleri ve Dağıstan padişahı yeğleri ile bu kaleleri fethetmiştir. Kabartay beylerinden İskender Bey'i Kefe paşası edip Taman Adasını Çerkez kavmiyle doldurup Azak'ın kâfir Kazak'ı Karadeniz'e çıkamaz oldu.

Taman Adasından doğu tarafa 70 konak yer, ta Elburz Dağı'na kadar hepsi salyâneli 40 adet Çerkez beyleri vardır. Osmanlı'nın bir seferi olsa Kefe paşasıyla sefer eşüp salyâneleri yerine aba, kebe, yay, tüfenk, barut, kurşun, astar, bez ve boğası alıp Osmanlı'nın eli altlarındadır. Azilleri ve atamaları yine Osmanlı'nın hükmündedir. Bir beyi ölse yeri oğluna yahut akrabalarının bir hak edenine verilir. Ama ***[139b]*** tuğ, sancak, bayrak, davul ve alemleri yoktur, ancak davulcuları vardır. Özdemiroğlu Osman Paşa'dan beri Osmanlı'ya gayet bağlı idiler.

1031 [1622] tarihinde Hotin'e Osmanlı'nın Sultan Osman seferinden beri bu Çerkez beylerine Kefe defterdarları yıllık gelirleri keseliden beri onlar da ne âsî ve ne itaatkâr harbe ucuyla geçinip hizmet etmeye gelmeyip ara sıra Kırım hanlarına gelip gidip bazı şeyleri şikâyet eder oldular. Ama gönüllerinin alınması durumunda lazımlı ulûfesiz Çerkezistan askerleridir. Gerçi Müslüman ve bir mezhepte değillerdir, ama Allah daha da artıra, bir çeşit sevimli dağ adamlarıdır. Müslümanlık ve kâfirlik nedir bilmezler, ama haşr ü neşri de inkâr etmezler, bir tuhaf garip adamlardır.

Kefe Eyaleti'nde olan kazaları bildirir

Kefe ile toplam 7 kaza yerdir. Tat Eli, Balıklava, Sudak, Menkub, Kerş, Taman, Temrik ve Azak, kazaları bunlardır.

Toplam 8 adet voyvodalıkları yine o kazalardadır. Bu voyvodalık haslarından elde edilen mal ile paşası 3 bin askerle sefer eşer. Eğer Çerkez beyleri gelirse 20 bin asker olur, *vesselâm.* Allah daha da artıra.

Kefe Kalesi'nin zeminini bildirir: Karadeniz kıyısında bir körfez büyük limanın batı tarafı ve güneyi arasında, deniz kıyısından ta Yapraklı Dağı adlı yüksek dağın zirvesine kadar

yay şeklinde bir şeddadi yontma taş, bir hazır kale, savaş hisarı, sığınak yeridir.

Fırdolayı büyüklüğü tam 8 bin adımdır. Hatta Selanik Kalesi'yle adımda ve insan ile dolu olmada birdir. Bu Kefe'nin kara tarafı 6 bin adımdır, deniz tarafı tam 2 bin adımdır. Hatta 3 kere kendi adımımla adımlamışımdır.

Kara tarafı birbiri ardında iki kat İskender Seddi gibi sağlam hisardır. İç kat hisarı 50 arşın yüksek ve 5 arşın enli duvardır. Önündeki duvar 30 arşın yüksek ve 7 arşın enli Yecuc Seddi gibi fil cüssesi kadar iri taşları var. Daha önünde çok derin, 20 arşın derin kesme kaya hendeği 50 arşın enli hendektir. Kapıları önünde ağaç köprüleri var, kuşatma sırasında ve herhangi bir tehlike anında köprüleri kaldırıp kalenin demir kapılarına dayarlar.

Bu kara tarafının iki kat duvarında 117 adet çeşit çeşit burçlar var ve iki katında 2.600 adet beden dirsekleri var, ama deniz kıyısında ancak bir yalın kat duvarı var, boyu 20 arşındır ve 5 adım enli duvardır. Deniz kıyısı olmakla bu taraftan asla hendeği yoktur, ancak kuleleri ve beden dirsekleri çoktur. Fakat ne kadar kule ve bedenleri olduğu malumum değildir.

Bu anlatılan kalenin çepçevre etraflarında 12 adet büyük, sağlam ve dayanıklı demir kapı vardır, ama 4 adet sağlam demir kapısı kara tarafındadır.

Evvelâ Kule Kapısı yıldız tarafına bakmaktadır.

Ondan yukarıda Yakub Ata Kapısı güney tarafa açılır.

Sonra kıble tarafına Yusuf Han Kapısı açılır.

Yine kıble yanasma açılır Arslan Kapısı'dır.

Bu anılan kapılar ikişer kat demir kapılardır ki bekçileri ve gümrükçü kolcuları daima gözcülük edip akşam vakti kapıları kapatarak anahtarlarını her gece yeniçeri ağasına teslim ederler. Sabahleyin yine alıp dua ve sena ve gülbâng ile kapıları açarlar. Şehzâde Selim ve Şehzâde Süleyman Han bu Kefe'de hâkim iken her sabah her kapıda dua ile birer kurban kesilip kapıları açarlarmış, ama şimdi bir tavuk bile boğazlamazlar. Bu haberi 200 yaşında kart Tatarlardan dinleyip kurban durumunu yazmışım.

Deniz kenarındaki duvarda 8 adet kapı vardır. İkisi liman kapısıdır ki gayet sanatlı hoş kapılardır.

Biri İskele Kapısı'dır, tüm gemiler buraya yanaşırlar. Ve gümrük emini bu kapı dışında büyük gümrükhanede oturur, deniz kıyısına bakan şahnişin ve pencereleri var bir mükellef emin hanedir. Ve Kefe paşalarının kat kat cihannüma sarayı bu iskele kapısı üzerindedir. Tüm divanhane ve odalarının şahnişin ve pencereleri limana bakar.

Bu iskele kapısının dışında kapıdan içeri girerken sağ tarafta kale duvarında yere yakın 3 adet insan pazusu kalınlığında demir halkalar vardır ki içlerinden insan geçmek mümkündür. Limanda demir atan gemiler, kıçlarını bu demir halkalara bağlarlar.

Balıkpazarı Kapısı, bu yalın kat demir kapıdır.

Sonra Boyacı Kapısı, bu da yalın kat küçük demir kapıdır.

Orta Kapı, bu da küçük demir kapıdır.

Küçük Kapı, bu da demir kapıdır.

Lonca Kapısı'na Uğrun Kapı da derler, daima kapalı durup gerektiğinde açılır.

Bu yazılan 8 adet kapının hepsi limana açılır işlek kapılardır. Güney tarafa bakan ***[140a]*** denizde önleri kumsal yerlerdir. Tamamı 117 adet yüksek kule vardır.

Bu kalenin içinde ve dışında kaleye bitişik yapı cinsinden bir şey yoktur. Ancak mîrî gümrük ve paşa sarayı vardır. Hepsi kaleden açıkta yapılardır. Gerçi deniz tarafı duvarı alçaktır, ama kuleleri, bedenleri ve karakolhaneleri sık sıktır ve ara sıra kale duvarlarını deniz dalgaları döver. Onun için deniz kıyısında hendeği yoktur.

Kefe İç Hisarı'nın özellikleri: Bu iç kaleye vilâyet halkı Frenk Hisarı derler. Bu da o dış kalenin doğu tarafı köşesi içinde bir kat bölme kale duvarlı sağlam kaledir. Ancak dış büyük kale gibi ilgilenilmez, zira şehrin içinde kalmıştır. Bütün duvarı 2 bin germe adım hendeksiz bölme şeddadi taş yapılı duvardır. Lakin bu kalenin deniz tarafı taşra kale duvarındandır. Bu Frenk Duvarı şehir içinden bölünmüş bir kat enli ve yüksek duvardır.

Bu duvarın 5 adet kapısı vardır. Beşi de şehir içlerine açılır ahşap kapılardır. Eski zamanda tamamen demir kaplı imiş.

Evvelâ aşağı çarşı yolunda Dede Fırını dibinde Atlı Kapısı demenin sebebi odur ki bu kapının kemeri altında bir beyaz

mermerden bir taş at üzerinde yine bir taş adam ata binmiş. Atının ayağı altında bir ejderhanın yine taştan resmi var. Onun için bu kapıya Atlı Kapısı derler. Gerçekten de mermer ustası acayip ve tuhaf bir at resmi kazmış, sanki canlı durur.

Ondan öte Hamam Kapısı, sonra (---) (---) (---)

Ve bu Frenk Hisarı'ndan yukarıda,

Narin Hisar: Bu kale dış büyük hisarın doğu tarafı köşesinde bir sarp kayalı tepe üzerinde bir buruna yapılmış olup denize eğimli heybetli kaya üzerinde İskender Seddi narin kaledir. Bütün şehre eğimli olduğundan şehrin her yapısı ve evleri bu yüksek kaleden gözükür. Selim Han, Süleyman Han ve gayri şehzâdeler burada hâkimler iken sarayları, darphaneleri ve türbeleri buradadır.

Bu kalenin etrafı yalçın kayalar olmakla hendeği yoktur ve hendek olmak da imkânsızdır. Ancak Frenk Hisarı'na açılır bir kapısı var. Ve 40-50 kadar evleri, 1 camii, tahıl ambarı, cebehane odaları ve dizdar hanesi var, gayet sağlam ve dayanıklı hisardır. (---) (---) (---)

Selâtin camileri: Hepsi 60 adet mihraptır. On adedi Cuma namazı kılınır eyne damlarıdır.

Bunlardan, selâtin camii, dış büyük kalede Şehzâde **Süleyman Han**, burada hâkim iken yapmıştır. İçinde ve dışında bütün yapılarının kubbeleri mavi renkli has kurşun ile örtülü nur dolu bir camidir. Kıble kapısından mihraba kadar uzunluğu 150 ayaktır. Bir yanından bir yanına genişliği tam 100 ayaktır. İki yan kapısı ve bir kıble kapısı vardır. Taşra sofaları 6 adet sütunlar üzere 5 adet sanatlı kubbesi var. Cami içi bir hayli geniştir ki 10 bin adam alır. Ama çarşı pazar içinde bulunup daracık zeminde olmak ile dış avlusu küçüktür, caminin büyüklüğüne göre değildir. Minaresi, minber ve mihrabı eski tarzdır. (---) (---) (---). Sonra,

Müftü Camii: Bu da kurşun ile örtülü, bir sanatlı taş minareli camidir. Bu cami kapısının iç yüzünde güzel celî hat ile yazılan tarihi budur:

Şuri'a'l-binâ bi-himmetih,
Bi-i'âneti'l-Meliki'l-mu'în,

Müftîyü şer'in hâdimün,
Bi-mevleviyyeti emri'd-dîn,

Ve hüve'l-lezî kâne ismehû,
Mûsâ eş-şerif el-miskîn,

Ni'me'l-(...) hâzihi,
İz ammerehâ li-âbidîn,

Kabile'l-ilâhu bi-lutfihi,
Hıdemâtehu li-şer'i'l-mübîn,

Vaza'a'l-esâsa ve-errahahu,
Ve le ni'me dâru'l-müttakîn.

Sene (---)

Bu tarih bir sülüs hüsn-i hat ile dört köşe mermer üzerine altın ile yazılmıştır. Ve yine bu camiin dış avlu kapısı üzerinde caddeye bakan tarihtir:

Müslimânâ-yı biyâ (---) (---) nemâz,
Hâşa lillâh ki gûyemet tevbîh,

Fikr kün zi-nemâzem în buk'a,
Niyyetün li's-salâti şüd tarih.

Sene (---)

Yeni Cami: İç açıcı bir mabettir. Yakın zamanda yapıldığından Yeni Cami derler. Kurşunsuz kiremit örtülüdür.

Gölbaşı Camii: Bu da kiremit ile örtülü mamur bir mescittir. Yeni Kapı'nın iç yüzünde,

Tâcir Hacı Nebî Camii: Kurşunlu, bir sanatlı ve büyük eski camidir. Kapısı üzere tarihi budur:

Lâ ilâhe illAllah, Muhammedün Resul[Allah],
Bismillâhirrahmânirrahîm,

Yazısından sonra,

[Kad] benâ Hacı Nebî Tâcir za'îf ***[140b]***
Mescide'l-aksâ li-de'bin el-imâm,

Kâle ehlu'l-kadri fî tarihihî,
Vehve üssü'l-ka'beti huldün enâm.

Sene (---)

Kıble Kapısı Camii: Kurşunsuzdur, ama gayet sanatlı camidir. Büyük kıble kapısı kanatları öyle küçük, ibretlik bukalemun nakışlı oyma islimi ve çeşit çeşit çiçekler oyulmuştur ki hezarfen Ressam Bursalı Fahrî Çelebi kâğıttan öyle oymalar oymaya kadir değildir. Allah bilir ki usta olanlar bilir bu kapıda o kadar şirin işli kalemkârlık ustalıkları var ki sanki büyüleyicidir. Gerçi Ceneviz levhasına oyulmuştur, ama bu günde öyle sanatlı kapıyı insanoğlu gözü görmemiştir. Bu kapı üzerindeki tarihi budur:

Hâzihî buk'atun mübâreketün,
Bi-niyyetin li'llâhi merreten uhrâ,

Sâre tarihü hatmi mebnâhâ
Mescidün üssise ale't-takvâ,

Sümme'cteme'at te'dâduhu iz,
Ma'ahu cîmü mescidi'l-aksâ.

Sene 888.

Meşhur mamur camiler bu yazılanlardır ki bunları seyrettim. Riya olmasın, içlerinde ibadet dahi edip hayır sahiplerinin ruhları için Fâtiha okurdum.

Mescitleri: Toplam 50 adet mahalle mescitleri vardır. Hacı İdris Mescidi'nin kıble kapısı üzere tarihi budur:

Bismillâhirrahmânirrahîm
Kul Allahümme mâlikü'l-mülk
Bihi za'm El-Hacı İdrîs

Cami olmaya müsait bir kurşunlu kubbeli güzel mescittir.

Sonra Kıble Kapısı yakınında Köprübaşı Mescidi, Orta Kapı Mescidi, sonra Kapıağası Zaviyesi, ondan Azebler Eynesi (mescidi), ondan Hatuniye Cuması, sonra Müftî Camii yakınında Çanlı Mescit, Bâlâ Hatuniye Zaviyesi, Frenk Hisarı yakınında Ahmed Ağa Eynesi, ondan Müftü Secdeliği, ondan Çin Eli Mescidi, sonra Hisar Namazgâhı Mescidi. Nice mamur zaviye, mescit, buk'a (mescit), mezgit (mescit) ve secdelikler vardır, ama bildiğimiz ve gördüğümüz mescitlerin seçkinleri bunlardır, *vesselâm*.

Bu şehirde 20 yerde kurşunlu imaretler vardır. Ve toplam 40 adet kârgir minareler vardır. Gerisi alçak minarelerdir. Bu imaretlerin hepsini yüksek Yapraklı Kulesi'nden seyredip yazdım.

Medreseleri: 5 adet ilim yuvası medresesi vardır. Evvelâ Hacı Ferhad Medresesi, hepsinden donanımlı ve mükemmeldir. Ve (---) (---) (---) Ama dârülhadis ve dârülkurrâ yapıları yoktur.

Tarikat erbabı tekkeleri: Kamusu 9 adet gönlü yanık Âl-i Abâ dervişi meskeni dergâhlardır.

Bunlardan Kefe'nin batı tarafı dışında Topraklık adlı varoş içinde Ahmed Efendi Tekkesi var, gelen geçenlere mutfağından nimeti boldur ki 200'den fazla Halvetî tarikatında yalın ayak başı kabak, *fakr-ı fâkada fenâ-fillâh* olmuş fukarası vardır.

Sonra Damat Efendi Tekkesi: Bu da gönlü yaralı derviş-ler tekkesidir. Bunun da sabah akşam ziyafet evi imaretinden zengin yoksul, yaşlı genç herkese nimeti boldur. Bunda olan zikir *tevhid-i erre* bir tekkede olmaz. Zira Damat Efendi hazretleri bir Âl-i Abâ yol rehberi ve tarikat önderidir. Ruhaniyetlerinden tüm sadık âşıklar sarhoş olup İlâhî aşk ile kendilerinden geçerler, heybetli bir tekkedir.

Kefe Topkapısının iç yüzünde yine Damat Efendi Tekkesi var. Bu da mamur hankâhtır.

Sözün kısası, bu Kefe halkının tamamı tevhid ehli olmalarından dolayı Halvetî, Celvetî, Kâdirî ve Gülşenî tekkeleri vardır, ama Mevlânâ tarikatı tekkesi, yani Mevlevîhanesi yoktur.

Ciğer köşesi, ebced okuyan sıbyan mektepleri: Dükelisi

45 adet sıbyan mektebi vardır, ama taze çocuklarının tabiatları çok kavrayışlı olup gayetle akıllı, yetkin ve zeki çocukları var, nice kitapları ezberlemişlerdir.

Hamamları: Hepsi 10 adet aydınlık hamamdır.

Evvelâ Frenk Hisarı içinde Hacı Murad Hamamı, Acı Hamam, Tatlı Hamam. Dış büyük kalede Sultan Süleyman Gazi şehzâde hâkim iken temelini atıp padişahlığı zamanında tamamlanmış, hoş havalı, hoş yapılı geniş ve iç açıcı bir hamamdır ki misli benzeri Bahçesaray şehrinde Mehmed Giray Hamamı ola. Bütün kubbeleri baştanbaşa saf kurşun ile örtülü mamur bir hamamdır. Kefe halkının mahbûb esir oğlanları burada toplanıp her hizmete can ve başla koşuştururlar, ama münfail ve mef'ullerden (edilgen) değillerdir. Kısacası çeşit çeşit has mermer ile döşenmiş altı halvetli bir aydınlık hamamdır.

Buna yakın Çömlek Hamamı, o kadar güzel değildir.

Kule Kapısı'ndan dışarı Eski Hamam hoştur, tellâkları ve hizmetçileri hep sevimlidir.

2 adet hamam daha vardır, ama isimleri malumum olmadığından yazılmadı.

Seçkinlerin ev hamamları: Görüşüp konuştuğumuz dostlarımız "Kefe şehri içinde 600 adet ev hamamlarımız vardır" diye övünürler. Sözleri gerçektir ki hakir elliden fazla saray hamamlarını bilirim, zira ırz ehli hatunları pazar hamamına gitmezler ve sokağa dahi çıkmazlar, gayet ayıptır.

Tüccar hanları: Umumisi 43 adet tüccar hanlarıdır.

Evvelâ bunlardan ***[141a]*** Koca Kasım Paşa Hanı: Cümle hanlardan eskidir. Kapısı üzere tarihi budur:

Cenâb-ı Hazret-i Paşa-yı ekrem,
Olupdur Kasım ihsan [u] in'âm,

Ki hayra sarf edip mal-ı firâvân,
Bu han-ı dilküşâyı etti itmâm,

Olup tarihi anın akla mülhem
Denir ol dem saray-ı râhat-encâm.

Sene 981.

Sonra Sıçanlı Han: Bu iki han Frenk Hisarı içindedir.

Dış kalede Vezir Hanı, sonra Sefer Gazi Ağa Hanı'nın kapısı üzere yazılan tarihi budur:

Selâmî dedi itmâmına tarih,
Zehî han-ı müzeyyen bârekallah.

Sene 1069.

Sonra Esir Hanı, ondan Pazaryeri Hanı. (---) (---) (---)

Nice güzel hanlar var, ama kale gibi yüksek yapılı hanlar bunlardır.

Garip bekâr hanları: Olancası 9 adet bekâr odalarıdır ki tüm sanat ehli garipler kalırlar.

Çarşı pazar bedesteni: Barısı, yani Tatarca hepsi 1.010 adet dükkândır, ama taşra Topraklık Varoşu dükkânları bile hesap olunmuştur. Uzun Çarşı, Orta Meydan Pazarı, Şemahane Pazarı ve Haffafhane Çarşısı hepsinden süslü sultan çarşısıdır. 23 adet donanımlı, süslü, okuyucu ve çalgıcılı, şair ve meddahlı, bakımlı, şenlikli tek ve iki katlı kahvehaneleri, bozahaneleri ve meyhaneleri var. Ancak kârgir yapı kubbeli bedesteni yoktur.

Can suyu çeşmeleri: Tamamı 20 adet su pınarı çeşmeleri vardır, ama suları tuzludur.

Susamışlara hayrat sebilhaneleri: Olandası 105 yerde sebilhane vardır ki her sokak köşesinde Kerbelâ Çölü şehitleri ruhları için yapılmış büyük hayrat sebilhanelerdir.

Mümin mahallelerini isimleri ve sayısı: Kefe'nin içinde ve dışında toplam 80 adet Müslüman mahallesi vardır. Ermeni, Rum, Yahudi ve Çingene, alacıklı (çadırlı) ve obalı evleriyle toplam 120 cemaat mahalle sayılmıştır. Topraklık adlı varoş yakınında çok mahalle Tatar obalıları fukaralardır. Şehir içindeki mahalleler tamamen kırmızı kiremit örtülü büyük saraylar ve eski hanedanlardır.

İleri gelenlerin evlerinin sayısı: Tamamı 9.060 adet yüksek evlerdir.

Evvelâ bunlardan Sâbit İbrahim Efendi Sarayı, Kaymakam Sarayı, Abdülbâki Çelebi Sarayı, Paşa Sarayı, Biradereyn Yağcızâdeler Sarayı, Damat Efendi Sarayı ve Müftü Efendi Sarayı, meşhur hanedanlar bunlardır. Bu hanelerin ve tüm çarşı

pazarın caddeleri baştanbaşa beyaz kaldırım taş döşeli anayollardır ki 70 sokak sayılmıştır. Hepsi tertemiz anayollardır. Ancak bazı yolları iniş ve yokuş yerlere yapılmıştır. Genellikle Kırım ülkesinde bulunan hanelerin şahnişin ve pencereleri kuzey tarafa, liman tarafına bakmaktadır.

Topraklı Varoş: Kefe Kalesi'nin batı tarafı dışında büyük bir varoşu var, ona Topraklı Varoş derler. Zira burada bulunan binlerce evin damları toprak ile kapalı olduğundan Topraklı Varoş derler, ama nice yüz adet büyük haneleri kırmızı kiremitlidir. Burada 3 adet camileri, mescitleri, medreseleri ve tekkeleri vardır ki nice imaretleri yukarıda yazılmıştır.

Topraklı Varoş Kalesi: Bunda bir bayır üzerinde bu Topraklı şehrini korumak için şehre havale yuvarlak şekilli, kârgir yapı yüksek bir kulesi var, büyüklüğü tam 200 adımdır. Batı tarafa, bir yüksekçe yerinde ancak bir demir kapısı var ve demir kapılı top mazgalı delikleri var, ama etrafında hendeği yoktur. Hemen deniz kıyısında yüksek bir tepe üzerinde sarp ve yüksek kuledir. İçinde ancak 1 dizdarı, 10 adet hisar eri ve yeteri kadar cebehanesi var. (---) tarihinde Kantemur Han Osmanlı'ya isyan ettiği sırada (---) kaptan paşa bu Kefe Limanı'na donanmayı hümâyûn ile demir attığında bu yüksek kuleyi inşa etmiştir. Gerçekten de yerinde bir benzersiz kule etmiştir. Ancak kapısı gece gündüz kapalı durur. Bu kulenin dört tarafı mezarlıktır. Adı geçen Ahmed Efendi Tekkesi ona yakın yerdedir.

Evlerdeki su kuyuları: Kefe şehrinde 4.060 adet evlerde kuyular olduğu sicilde yazılıdır. Sarmaşıklı Bayırı dibinde olan evlerin kuyuları lezzetlidir, ama aşağıda olan su kuyuları biraz tuzludur. Evleri çoğunlukla kuyuya muhtaçtır.

Un değirmenleri: 160 adet un değirmenleri var ki hepsini atlar çeker. Zira bu şehirde akarsu yoktur, ama nice fukaralar el değirmenleri çekerler.

Tanıştığımız dostlar: Hüsam Efendi, Ahmed Efendi, Kaymakam Ak Mehmed Paşa, Durmuş Ağa, Abdülbâki Çelebi, Şeyhülislâm Efendi, Yağcızâdeler, Emir Efendi ve oğlu Seyyid (---) Çelebi ârif, zarif, dost, hoş-sohbet, tatlı dilli, hafif bir zat, gerçekten şerif çelebidir. Ve kâf ilminde kamil ve sahib-i ayar Naib İbrahim Efendi, şer'î mahkeme de bir naiptir, ama bütün

hanlara, kalgay, nureddin ve gayri sultanlara, *[141b]* bütün vezir, vekil, fakir ve zayıflara nimeti ve ihsanı bol bir adamdır.

Bu hakir bu ana dek 41 yıldır dünyayı görüp âlemi gezip dolaştım, kimyaya malik sahib-i ayar görmemiş idim. Nice bin taklitçilerle görüşmüştüm. Bu ilmin aslı ve faslı yoktur diye kâf ilmini inkâr ederdim. Ama hamd olsun bu Kefe şehrinde Naib İbrahim Efendi'de görüp inandım. Hakire de bir külçe altın ihsan etti kim elimde balmumu gibi ovalardım. Hatta bu altınlardan İbrahim Efendi haplar yapıp birini sabah ve üç tanesini akşam yutup o gece asla yemek yemezdi. Lakin bu mertebeye o kimse ulaşıyor kim hâl ehli ola ve düzgün hâlde olup son derece perhiz ve riyazat ile meşgul olup sırları halktan uzakta ola. Kısacası büyük veliler zümresinden olana bu iş nasip oluyor, *vesselâm.*

Cana can katan güzel suyu ve havası: Havası gayet hoş ve ılımandır, zira deniz kıyısında bulunmaktadır. Ama suları biraz acıdır. Bağ ve bahçeleri azdır. Sudak dağlarındaki bütün bağları bu Kefelilerindir.

Büyük nimet yiyecek ve meyveleri: Evvelâ Kefe'nin tereyağı ve sarı mayak yağı misk ve ham amber kokulu yağlardır. Yâsemen, Kefe lâlesi, limanında tirkiz balığı, levrek ve tekir balığı yahut uskumru balıklarının çeşitleri 12 adet denizde olmaz. Hatta Bahr-i Muhit, Malgayan Denizi, Okyanus Denizi, Hazar Denizi, Umman Denizi ve Kızıldeniz'de de Kefe balığı gibi bir balıklar görmedim. Hatta tirkiz adındaki balığı Hamsîn günlerinde avlayıp tuzlayıp nice yüz gemilere korlar ve tüm ülkelerin bezirgânları götürürler. Bir garip balık eminliğidir ki başka mukataadır. Eminin rızası olmadan tek bir fert bile balık avlayamaz. Ama gece karanlığında oğlancıklar kalaklı kefal balığı tutup yerler. Balık emini anlara bir şey demez, ama şehir subaşısı duyarsa oğlanları cezalandırır.

Beyaz ekmeği ve semin eti birer okkası birer akçe, bir buçuk okka sığır eti ve deve eti bir akçeyedir, ama at etinin okkası iki akçedir. Şehir içre kara dut ağaçlarından çok ağaç yoktur. (---) (---) (---)

Usturlâb ilmine göre beldenin iklimi: 6. iklimde bulunup arz-ı beledi (---) ve uzun gündüzü (---) derece ve dakikadır. Ve uzun gecesi de (---) dır.

Müneccimlere göre Kefe yapılarının talii: Boğa burcunda Zühre toprak evi hanesinde bulunup onun için halkı Zühre gibi zevk ve eğlencede olup toprak evi olduklarından yerle bir, toprak gibi sakin, yumuşak huylu adamları vardır. Boğa burcunda olduklarından bütün sığırları etli ve semizdir.

Mahbûbe ve mahbûbları: Havasının hoşluğundan oğlan ve kızları gayet güzel ve düzgün yapılı olup konuşmaları düzgün ve dişleri sanki iri inci gibi seçkin genç erkek ve kızları olur ki sanki misk kokulu saçlarını sarkıttıklarında âşıkların gönüllerini kendilerine can u dil ile akıtırlar. Yıldız gibi parlak genç kızları var ki hakkâk eli değmemiş bir yekta incilerdir ve eteklerine diken ilişmemiş birer mehtâbelerdir. Hepsi Çerkez, Abaza, Gürcü ve Leh vilâyetlerinden gelme güneş ve ay parçası köleleri, sim-beden, nazik, ter ü taze kulak memesi gibi yumuşak, nazik endamlı ay parçası köleleri olur ki mahbûb-dost oğlancı biraderlerimiz bu mehpareleri gördüklerinde parça parça olurlar. Hatta Kavaflar Pazarı yanında her sabah esir pazarı durur, burada olan dilber cemiyeti İstanbul'da Oğlan Şeyhi Tekkesi'nde olmazdır. Nice züğürt ve müflis mendebur âşıklar göz cizircikiyle, yani göz zinasıyla geçinip yalnızlık köşelerine içten ah çekerek gider. (---) (---) (---)

Usta sanatkârların işleri ve kazançları: 167 çeşit sanat ehli gayet yetişkin ustaları vardır: Terzisi, kuyumcusu, pabuççusu ve keçe seccade yapıcıları gayet ustalardır. Genellikle halkı zengin tüccarlardır ki bal, yağ ve esir alıp satarlar bir alay bezirgân adamları çoktur.

Kıssis rahip kiliseleri: Rum ve Ermeni keferelerinin 3 adet kilisesi var, ayin icra ederler, ama Yahudilerin bir sinagogları vardır.

.....(1 satır boş).....

Kefe şehri külliyatının tamamlanması: Bu eski şehir âlim yatağı ve fazıl kaynağı olup acayip ve garip iklim olduğundan âlimleri de garip ilimlere ve fenlere maliklerdir. Hatta usta hekimleri ve becerikli cerrahları da çoktur.

Şehrinin çevresinde olan amber kokulu toprağı gayet verimlidir ki buğdayı, çeşit çeşit arpası, yulafı, çavdarı, baklası ve nohudu gayet çok olur. Gerçi bağ ve bahçeleri azdır, ama şebe-

keli bostanları çoktur. Zemini çok verimli arazi ve geniş topraklardır ki Kırım bölgesinde asla benzeri yoktur. ***[142a]***

Bu şehrin kış gecelerinde oda sohbetlerinde olan nefis nimetleri ve 10 çeşit miskli hoşaflarına aşk olsun.

.....(1 satır boş).....

Kefe şehri mezarlığının ziyareti: Evvelâ Topraklık Varoşu'nda Topçu Baba Sultan ziyareti ve yakınında Şeyh Efendi Sultan yüksek bir türbe içinde akraba ve yakınlarıyla yatmaktadır. Mübarek başları ucunda Damat Efendi Sultan, onun baş ucunda bir köşede dört köşe bir beyaz mermer üzerinde bu tarih yazılıdır:

Kutb-ı âlî rıhlet etti bu fenâdan âlîye,
Ey ahî firkat odıyla rûz [u] şeb bağrını yak,

Muhlısî Dâmâd Efendi tarihin kıldı ayân,
Nâyim aç kalb gözünü ol cennet-i a'lâya bak.

Sene (---)

Yukarı İç Kale'de mermer sandukalar içinde Osmanlı şehzadeleri ziyareti, Şehzâde Süleyman Şah oğulları Şehzâde Meymendî, Şehzâde Elem Şah ve Şehzâde Ali Han'dır. Bunların sandukaları yanında yine biraz harapça mermer sandukalar içinde Şehzâde Kubad Şah, Şehzâde Bayezid Şah, Meryem Bânû ve Neslihan Bânû ziyaretgâhı. Bunlar Şehzâde Süleyman Han'ın oğulları ve kızlarıdır.

Aşağı büyük kalede Şehzâde Süleyman Han Camii'nin avlusu kapısı önünde Mustafa Paşa ziyareti: Kabrinin mezar taşında olan tarihtir:

Mîr-i mîrân etti ukbâya sefer,
Ver Hudâyâ ana hüsn-i hâtime,

Bir ziyâde eylesen tarih olur,
Oku rûh-ı Mustafâ'ya Fâtiha.

Sene 1070.

Ve Şehid Baba ziyareti: At Kapısı'nın iç yüzünde gömülüdür. Ve,

Şeyh Ebubekir ziyareti:

.....(2 satır boş).....

Bu Kefe şehrini de gezip dolaşıp 15 gün Ak Mehmed Paşa'nın kaymakamı olan Durmuş Ağa'dan fermanlar ve ihsanlar alıp Kefe'den doğu tarafına nice köyler geçip ve acı sular içip Tataristan içinden geçip 5 saatte,

Yozmak Köyü menzili, oradan yine doğu tarafa 5 saatte ovalar içinde yine Tataristan'ı geçip acı sular içip,

Şirin Kerç Kalesi'nin özellikleri: Tatar kavmi Kiriş derler. İsimlenme sebebi (---) (---) (---) yapıcısı Ceneviz Frengi'dir. (---) tarihinde Sultan Bayezid-i Velî fethidir, Gedik Ahmed Paşa eliyle. Hâlâ Kefe Eyaleti'nde Kefe subaşılığıdır. İskelesinde kalgay sultan emini oturur. Ve 300 akçe pâyesiyle kadılıktır. Ve nahiyeleri (---) köydür. Kalesi kıyısında bir körfez bucağında büyük bir liman kenarında dörtgen şekilli bir şeddadi taş yapı güzel kaledir. Çepçevre büyüklüğü tam bin adımdır.

Çevresinde iki kapısı var. Deniz kıyısında olan küçük demir kapısı doğu tarafa açılır ki bu kapıdan içeri arabalar girip çıkamaz, gayet küçük, sanatlı kapıdır. Bu kapı üzerinde tarihi budur:

Hâzâ hısnu'l-Kerç ummire li-Sultan Bayezîd ibn Mehmed Han, halledellahu mülkehu [Bu Kerç kalesini Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid *Allah mülkünü daim etsin* tamir ettirdi].

Bu tarihe bitişik sol tarafında dört köşe beyaz mermer üzerinde 4 ayaklı, kanatlı ve deve başlı bir resim vardır ki kâfirlerin yıldızlar ilminde derin bilgisi olanları bununla "Bir zaman bu vilâyete kuş gibi uçup seğirtir Tatar kavmi develeriyle gele" işaretini vermişlerdir. Gerçekten de acayip ve garip deve resmidir. Bu kapı iki kattır. Ve deniz kenarı olmak ile bu tarafta asla hendek yoktur.

İskele başıdır. Cümle Karadeniz ve Azak Denizi gemileri bu iskeleye yanaşırlar, büyük limandır ki lodos, yıldız ve batı rüzgârlarından emin bir limandır. Bin pare gemi alır, iyi demir tutar balığı çok limandır.

Sonra kara tarafında büyük kapı, batı tarafa bakar ki tarihi budur:

Kad benâ hâze'l-bînâ'e imâmunâ
Kutbu dîn Sultan Süleyman-ı sabâ

Kultü fi'l-itmâmi tarihen lehâ
Udhulûhâ bi-selâmin âminâ

Bu limanı efendimiz yaptırdı
O dinin kutbu Sabâ meliki Sultan Süleyman'dır

Sultanın zamanında şunu tarih düşürdüm
"Oraya güvenli emin bir şekilde giriniz."
Sene (---)

Bu kapı da iki kat sağlam kapıdır, ama bu iki kat kapı arasının iç yüzündeki kapının üzerinde bir mermer arslan resmi var ki sanki resim ustası Behzad, Şahkulu ve Ağa Rıza resmidir. Mermer oyucu usta bu arslana bütün emeğini sarf edip bir arslan çizmiş ki görenler onu canlı sanırlar, böyle heybetli bir arslandır.

Bu kapıdan dışarı bir denizden bir denize kadar kesme hendektir. Ve iki kat sarp sağlam set kale duvarında dayanıklı burçları, şirin ve sanatlı beden dişleri var ki hepsi 50 adet kulesinde hendeğe ve denize dönük şahane topları var. Ama kâfir zamanı bu hendek içinde deniz dolaşırmış, zamanla dolmuş, ama yine açmak mümkündür. Zira bir denizden bir denize gayet yakındır. Hemen Kerç Kalesi sanki bir burun adada yapılmıştır. ***[142b]***

Bu Kerç Kalesi içinde ancak Sultan Bayezid-i Velî Camii var, eski tarz kiremit örtülü eski bir mabettir. Mihrabının taşrasında yol üzere camiin sol köşesinde beyaz dört köşe mermer üzere tarihi budur:

Benâ bi-imareti hâze'l-camii es-Sultan Bayezîd ibn Mehemmed Han -halledellâhu mülkehu- fî sene selâse ve erba'în ve semâne mi'e [Bu câmii Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid *Allah mülkünü dâim etsin* 843? yılında inşa ettirdi]

Minaresi bir kere büyük bir depremden yıkılmıştı, vakıf tarafından yeniden yapıldı. Minarenin temelinden bir adam boyu yukarıda celî hat ile tarihi budur.

Ta'mîrü hâza camii'ş-şerif bi-kal'ati Kerç sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât Hadîce Hâtûn bint Murad Hân sene seb' ve elf mine'l-hicre [Kerç Kalesindeki bu cami-i şerifi Murad Han'ın kızı hayır ve hasenat sahibi Hadice Hatun 1007 [1598/9] senesinde tamir ettirdi].

Bu kale içinde 200 adet tek ve iki katlı, kârgir yapı, bağ ve bahçesiz sık haneler, toprak kiremit örtülü ev vardır.

Bir basık hamamı var, 10 adet dükkâncıkları var, 50 adet kârgir mahzenleri var ve ancak bir kefere kilisesi var, daha önce Ceneviz keferesi kilisesi imiş, resimlerinden bellidir.

Bayezid Han Camii tarafında iç kalesi vardır. Batı tarafa bakar bir küçük demir kapısı üzerine yazılan tarihi budur:

Bi-imârâti'l-hisari'l-Kerç fî zemânı Sultan Mehemmed Hân ibn Murad Hân halledellâhu hilâfeteh, sene 889 [Kerc kalesinin imarı Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han'ın *Allah hilâfetini daim etsin* zamanında 889? [1484] yılında yapılmıştır].

Bu iç kale içinde 20 kadar hane vardır. Bir mescit, ambar, cebehane, su sarnıcı, dizdar evi var ve 150 adet kale neferleri burada kalırlar. Şahane şahi topları hep limana bakar. Hendeği her savaşa hazırdır. Büyük kapıdan taşra mamur varoşta hendek kenarında Mustafa Çelebi Camii'nin tarihidir:

Benâ hâzâ'l-camie'ş-şerif sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât Mustafâ Çelebi fî evâstıt şehr-i Cemâzi'l-âhir, sene 995 [Bu cami-i şerifi hayır ve hasenat sahibi Mustafa Çelebi 995 yılı Cemâziyelâhir'in ortalarında yaptırdı].

Deniz kıyısında, âriflerin toplantı ve mesire yeri, kurşun örtülü, yüksek kubbeli aydınlık bir camidir. Avlusu altında 5 yerden kol kalınlığı âb-ı zülâlden nişan verir çeşmeleri var, bütün şehir halkı bu akarsulara muhtaçlardır.

Bu camie bitişik 100 adet dükkân var ve 300 adet toprak ile örtülü mamur evler vardır. Bir cami de kayalar dibinde var, ama ismi hatırımda yoktur. Bir mescit, bir hamam, bir han, bir sıbyan mektebi, bir derviş tekkesi, bir âlim medresesi var. Ama bu şehirde asla bağ ve bahçe yoktur, zira suyu ve havası çok soğuktur.

Bu şehirde kalkan balığı ve Tatar bozası meşhurdur.

Bu şehrin batı tarafında tepe tepe yığınlar vardır ki içlerin-

de birer kral gömülüdür, derler. Bazıları define vardır, derler, sayısız tepelerdir.

Bu kaleden gidip doğudan batı tarafa limanı dolaşarak 4 saatte,

Çerkez Köyü: Tatar hanlara tabi mamur Çerkez köyüdür. Oradan bir saat yine doğu tarafına mamur köyler geçip,

Viran Kilisecik Kalesi

Kefere zamanında gayet sağlam kale imiş. Kerç Kalesi Osmanlı eline girince Azak Kazağı bu kaleyi yıkar, zira geçit başıdır. "Osmanlı bu kaleden Kazak gemilerini Karadeniz'e çıkmaya komaz" diye daha önce bu kaleyi yıkmıştır. Gerçekten de imar olacak boğaz kesen kalesi olurdu, zira Azak Denizi'nin Karadeniz'e karıştığı dar boğazda bulunan bir zemindir ki yalçın kaya üzeredir. Karşı tarafta Taman Adası burnunda deryaya çıkmış Çoçka adında sivri bir burun var. Bu ara bir dar boğazdır ki iki mildir. Bu boğazdan içeri kuzey tarafa gidince Azak Denizi'dir. Bu hakir bu Kilisecik adlı viran kale kenarıyla Azak Denizi'nce batı tarafına 8 saatte,

Tanabay, yani Danabay Köyü menzili: Bir mescitli ve 300 adet toprak örtülü Tatar köyüdür.

Oradan 9 saat Azak Denizi kenarınca yine Kırım Adası toprağında **Şeyh-eli** adlı bir mamur el vilâyet içinde gidip,

Karaalp Köyü menzili: Bütün Tatarları Güleçli Ahmed Efendi hazretlerinin bıyıkları kesik dörder ve beşer sakal telli gayet köse Tatar sopuları, yani sofîleri köyüdür. Bir mükellef camili, hamamlı ve birkaç dükkânlı az biraz erik ve elma bahçeli kasaba gibi mamur köydür.

Allah'ın hikmeti bu köyde uykuya dalıp yatarken bir köse Tatar karşı Taman Denizi kenarında durup bu hakiri çağırıp,

"Evliyâ Akay, Han Mehmed Giray ile bu yakaya ötüp gelçi bu yahşı eminlik yurtlardır" diye bu hakiri karşı tarafa kolun salıp düşümde çağırır. Hemen hakir uykudan uyandım, meğer sabah imiş. Sabah namazını kılıp hanemiz sahibi ümmetin salihlerinden bir kişi idi. Rüyamı ona yorumlattım. O kişi:

"Elimi başıma koya koya seni karşı yakaya çağıran ben idim. Sen Mehmed Giray Han ile şimden gerü karşı geçip Dağıstan padişahına gidip dahil düşün. Osmanlı hünkârı Meh-

med Han, Mehmed Giray Han'ı azletse gerek. Sonratın Mehmed Giray Tavustan'a gitse gerek. Sen bile gidip yine bana cügür gel" diye rüyamı yorumlayınca, hayrola diye *[143a]* Fâtiha okuduk.

Sonra bu köyden kalkıp Azak Denizi kenarınca Kırım Adası içinde batı tarafa (---) saatte mamur köyler geçip,

Abrat Kulesi'nin özelliği

Azak Denizi içinde bir sivri burunda Kırım Adası toprağında bir düz yeşillik ve çiçeklik zeminde yuvarlak şekilli kârgir yapı, sağlam bir kuledir. (---) tarihinde Mehmed Giray Han efendimiz yapmıştır. Yapılma sebebi, bir kere Kırım Kazaklarından birkaç köle Kazak fırsat bulup bu burundan Azak Denizi içinde yüze yüze karşı tarafta Heyhat Ovası'na geçip oradan Kalmık Tatarlarına varıp,

"İşte biz Arbat burnundan Azak Denizi sığ imiş, ondan kaçıp size gelip haber ettik. Hemen durman, varalım Kırım Adası'nı vuralım, Tatar'dan çok mal alalım ve bu kadar esirlerimiz kurtaralım" deyip bu kadar küffar Kalmık Kazaklar ile bu Arbat Burnu'na Azak Denizi sığlığından yol bulup Kırım'a girerler. Kırım'ı ansızın alan talan edip bu kadar ganimet malı ve bu kadar esirler alıp ta Güleçli Ahmed Efendi Gölü camiini ve Kerç Kalesi çevresini Kalmık vurup yine bu Arbat Burnu'ndan Kalmık bu kadar ganimet malıyla üç gün olur gideli, hemen Gazi Mehmed Giray Han 47 bin adet Tatar gazileriyle göz açıp kapayıncaya kadar Kırım'ın Or Kalesi'nden dışarı çıkıp gideli üç gün olmuş, Kalmık'ın ardına düşüp bir gün bir gece yortup Heyhat içinde Kalmık'a sataşıp tüm Kalmık'ı Müslüman kılıcından geçirip 47 bin Kalmık atları ve Kırım'dan bile firar eden Kazakları yine esir edip Kırım'a gelirler. Ve her Kazak'ı birer şiddetli işkencelerle katlederler, sonra bu Arbat Kalesi'ni inşa ederler.

Yapılma sebebi böyledir, ama gerçekten sağlam ve dayanıklı sarp kuledir. Büyüklüğü tam 150 germe adımdır. Dizdarı, 150 adet sekbanı, mükellef cebehane ve şahane şahi topları mazgal deliklerinde hazır durup Kırım tarafına bakar yüksek bir yerde bir demir kapısı var. Bu kule üstü tahta örtülü yüksek kubbedir.

Hamd olsun bu yüksek kule yapılalı Kazak ve Kalmıklar Kırım'ın adını sanını anmaz oldular.

Bu kuleden 9 saat kuzeye gidince bir ince burundur. Azak Denizi'ni bölmüş yeşillik bir vadidir ki iki tarafı denizdir. Bu burun içinde tüm Kırım halkının hayvanları otlayıp gezerlerken Kalmık kâfirleri bu buruna Azak Denizi sığlarından yol bulup bu burunda olan Kırım halkının tüm hayvanlarını sürüp götürdüler. Yine Mehmed Giray Han Or Kalesi kapısından Kalmık'a yetişip bütün hayvanları Kalmık'a bıraktırıp kurtardı. Ama Kalmık büyü ile kurtulup kırılmadı. Daha sonra bu anılan burunun ucuna bir kale yapıp ismini Çikişke koydular.

Çikişke Kalesi: Bunu da (---) tarihinde Mehmed Giray Han yapıp Kırım'a asla Kalmık girmez oldu. Daha önce 1050 [1640] senesinde Bahadır Giray ve İslâm Giray Hanlar zamanında asla Kalmık'ın Heyhat Ovası'na geldiğini bile işitmezdik. Şimdi bu senelerde Heyhat'ı, Azak Kalesi'ni ve Kazak Vilâyeti'ni geçip Kırım Adası'nı istila etmeye başladı. Allah hayırlar vere. Bu kalenin buraya yapılması çok isabetli oldu. Zira karşı tarafı Azak Denizi aşırı Heyhat Ovası'dır. Kalmık'ın ve Azak Kazağı'nin konup göçtüğü sazlı yerlerdir. Bu kaleye Mehmed Giray Han çok çok mal harcayıp yapınca içine dizdarı ve 280 adet sekban tüfenklisi ile cebehane, şahane topları ve zahirelerini koydu. Bunun da üstü tahta örtülü ve güneye bakar demir kapısı var, ama gayet amansız yerdir.

Oradan yine bu hakir Azak Denizi kenarıyla Kırım Adası içinde batı tarafa 4 saat gidip Karasu şehri içinden akan Karasu Nehri'nin denize karıştığı yerden bu büyük nehri atlar ile geçip,

Yagub Ata, yani Yakub Dede Köyü menzili: Tamamen ayvalı, 100 evli, bir camili ve bir hamamlı Tatar köyüdür. Oradan yine 4 saatte Nakşevan eli, yani Şirin beyleri ülkesi içinde mamur köyler geçip,

Çonkar menzili: Bu da Azak Denizi kenarında bir tehlikeli geçittir. Nice at ve adamlar boğulur aykırı yerdir. Oradan yine batı tarafa 9 saatte **Sasıklı Geçidi** kenarından geçip,

Tüp Köyü: Tatar kavmi Tüp Geçidi, yani Dip Geçidi derler, ama bu Sasıklı Geçidi, yani Kokar Geçit, gerçekten de öyle çok

pis ve çirkin kokusu vardır ki *Allah saklasın* at ve insan helâk olur. Sonra Tüp Köyü'nden kalkıp mamur salalara konup lahşe, yani lakşe çorbaları ve semiz taylak at etleri yiyip zevk ü safâlar edip taklan, kurut, yazma ve kımızlar içerek,

Or Kalesi menzili: Hamd olsun yine bu kaleye iki buçuk ayda gelip 770 mil Kırım Adası'nı dolaşıp seyahatimiz tamam oldu.

Orada bir gece Or beyi olan Tiryaki *[143b]* Karaş Bey'de konuk olduk. Mehmed Giray Han efendimizin Bahçesaray'a gittiğini duyup sabahleyin Or'dan kalkıp kıbleye doğru 6 saatte,

Beştavlı Köyü: Mamur Tatar köyüdür. Oradan 9 saat ovalar içinde 105 pare mamur Tatar salalar, yani köylerini geçip Han efendimizin devletinde zevk ü safâlar edip,

Bolganak Köyü: Bu da mamur camili köydür. Oradan 5 saat gidip yine,

Cengizoğulları taht merkezi, han oğlu hanlar yeri Bahçesaray'ın anlatılması

Allah'a hamd olsun 1076 Şaban'ının yirminci günü Mehmed Giray Han efendimizi Meram Bağı sarayında bulup görüştüğümüzde,

"Evliyâ kazakdaş yoldaşım, safâ geldin" deyip boynuma sarılıp nice bin çeşit sözlerle gönlümü okşayıp buyurdular ki,

"Evliyâm, bu kışı burada edip can ve han sohbetleri edelim" deyip hakire bir oda döşeyip iki köle ve iki adet corga atlar bağışladı. Önceki 8 adet atlarımla her gün onar at yemleri verip her şeyden bol bol tayınlarımızı verdi. Tüm evlâtları ve akrabaları sultanlar ile kapukulları ve bütün ağalar ile zevk ve eğlencelere dalıp gecemiz Kadir Gecesi ve gündüzümüz Kurban Bayramı oldu, huzurunda Hüseyin Baykara gibi can sohbetleri ederdik. Bundan sonra Ramazan gelip Han ile ve musahib olan Kazak sultanlar ile özellikle velinimetim Selim Giray Sultan ile bir Ramazan-ı şerif zevkini etmişimdir ki bir diyarda etmedim. Sonra bayram gelip taraf taraf tüm ileri gelenler, ağalar ve sultanlar birbirlerine muhabbetlerini arz edip birbirlerinin hanedanlarına varıp gelmede iken,

Garip ve acayip doğru rüya: Allah'ın hikmeti bayramın üçüncü gecesi rüyada görürüm ki daha önce Eski Kırım'da Kör

Yusuf Dede diye duasını aldığımız kişiyi ve Karaalp Köyü'nde rüyamızda konağımız sahibini görüp "Han ile Dağıstan padişahına gidin" diye deniz aşırı bu hakiri el sallayıp çağıran konağımız sahibini yine rüyamda görüp,

"Kalkın Osmanlı'ya âsî olman. Han ile sabah Dağıstan'a gidip güvenle ve esenlikle Evliyâ sen yine Kırım'a gel, Han Dağıstan'da kalsın. Han'ın vücudunu yine Kırım'a getirsinler" dediler. Hemen can boğazıma gelip o an uykudan uyanıp daha Şâfiî vakti olmadan bayram gecesi olduğundan Han'a varıp bismillah ile rüyamı gördüğüm şekilde Han'a bir bir anlattım. Derhâl Han "Allah hayırlar vere" deyip Ulucami imamı Arap İmam'ı getirtip benim düşümü anlattığında şeyh

"Allah bilir, Han'ım cenâbınız Dağıstan tarafına bir seyahat edersiz, yahut Kırım Adası'nın dağlı taşlı yerlerine avlanma yoluyla bir hareketçik edersiz" diye bir güzel ve iyiye yorumladı. Ve *el-fâtiha* deyip şeyh hanesine gitti. Allah'ın hikmeti,

Selâmet Giray Han oğlu Mehmed Giray Han'ın azledilmesini bildirir

Allah'ın hikmeti bu rüyayı gördüğümüzün sabahı bayramın üçüncü günü olup yine tüm Kırım ileri gelenleri birbirlerine varıp gelmede iken hemen Âsitâne tarafından vezir ağalarından Babadağlı yine Tatar adamı Tatar Süleyman Ağa adında bir çolak solak adam Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa'dan padişah emri ve mektuplar getirip Han görünüşünde (divanında) mektuplar okundu. Mektupta yazan bu ki,

"Eskiden Kırım Hanı Mehmed Giray, saadetlü Mekke ve Medine padişahı seni Kırım hanlığından azledip hanlığı Çoban Giray oğlu (---) Giray Han'a ihsan edip merhum şehit Sefer Gazi oğlu İslâm Ağa veziri, Mübarek Giray Sultan nureddini ve Kırım Giray Sultan kalgası olup Özü Eyaleti askeri, Eflâk ve Boğdan askerleriyle Kırım'a varmak üzerelerdir. İmdi mektubum varıp ulaştığında padişah emrine itaat edip tüm sultanlarınla Âsitane-i Saadet'e gelesin. Bütün sultanlarına ve sana kanunlarınızdan fazla ihsanlar inamlar olunur. Elbette Der-i Devlet'e gelesin, yoksa Girit Adası'na donanma-yı hümâyûn gitmeden bir haber gönderesin, *vesselâm*" diye bu kötü haberli mektup divanda okununca bütün Kırım halkına haber salı-

nıp Han görünüşünde büyük keneş, yani müşavere olup Kırım askeri derya gibi olup çalkandı, bulandı ve bütün Karaçı halkı deniz gibi coşup taraf taraf dalga dalga olup bütün kapukulları müşavereye başlayıp,

"Bir ölmez Han kuluyuz ve biz Osmanlı'nın Sultan Bayezid Han'ından beri hanlar üzere memur 12 bin kapu kullarıyız. Her hangi han gelirse gelsin. Allah mübarek eylesin" dediler. Karaçı halkı, Badrak halkı, Nogay halkı, Şirinli ve Mansurlu alkandı ve çalkandı ve nice bin çeşit görüşmeler yaptılar. Sonunda hepsi sözü bir yere koyamadılar. Bazısı "Hacı Giray Sultan varsın, Kefe Kalesi'ni kapatsın." Bazısı,

"Or Kalesi'nde yığınak edip gelecek *[144a]* han veziri İslâm Ağa'yı ve kalgası Kırım Giray'ı Kırım'a koymayalım. Osmanlı'yla vuruşalım." Nicesi de,

"Yok Osmanlı Yanbolu ve İslimye'de ve Pravadi şehri dağlarında tavşan avlarmış. Biz de Kırım'dan atlanıp Edirne'de veya Selânik'e kadar adam avlayalım" diye nice yersiz sözler söylediler. Akıllılar, iş erleri kartlar ve atalıklar asla bu sözlere kulak tutmayıp heleci keleci sözlere önem vermeyip,

"Öyle olur padişahım. Bu dünya mansıbı bir mendil gibidir. İki kere mazül oldun, yine Osmanlı sana hanlığı ihsan etti. Yürü Edirne'ye gidelim, hayrola ne olursa onu görelim" dediler. Hemen Karaçı halkı:

"Eğer Han'ım sen Osmanlı'ya cügürüp kitersen senin ve olanlarının barısın da sokup öldüre. Hemen cügür Osmanlı ile bozuşup uruş edemiz" dediler. Sonunda *"Kul tedbir alır, Allah takdir eder"* fehvasınca sözün özü, sonu düşünen, ileri görüşlü mümin ve muvahhid Han asla Kırım halkına uyma yüzünü göstermeyip asi olmayı kendine reva görmeyip içinden de İstanbul'a gitmeyi akıllıca görmeyip göz yumup "Der-i Devlet'e gidenler ister denizden, ister karadan gitsinler, ben de işimi gücümü görüp karadan karaçılarımla giderim" dedi. Kırım halkı bu cevaptan hoşlanıp "Han karadan Osmanlı vilâyetini elbette çapar" diye düşündüler ve hayli rahatladılar.

Şanlı Han'ın görüşmesinin sonucu: Bir gece Han kendi yakın sırdaş, kazakdaş ve yoldaşlarıyla görüşüp:

"Bak-a kişiler, 27 yıl evvel bir rüya gördüm idi. Dağıstan pa-

dişahının eteğini kaldırıp başımı eteği altına sokup 'Dahil padişahım' dedim. O zaman bu düşümü Evliyâ Çelebi'ye söyledim idi. O da 'Belki padişahım Dağıstan padişahı üzere gidesiz' dedi. Şimdi işte o düş bugünkü gün çıkıyor. Ben Kumuk şahına gidip başımı hırkaya çekip şimden gerü bu yaşımda bana ne taç, ne raht, baht ve taht lazım değildir" deyip hazinesini açtı. Meğer birkaç gece evvel yüz hurç yükü götürmede yenli ve pahada ağır şeyleri bırakıp büyük oğlu Ahmed Giray Sultan'ı bırakıp Selim Giray Sultan, İvaz Giray, Canbe Giray ve Mübarek Giray adlı oğullarını alıp 300 adet yarar yedek atlı askeri hazır edip Çufut Kalesi'nden esiri olan Şeremet Ban kâfiri demirden çıkarıp onu da bir ata bindirip ellerini kafasına bağlayıp o da hazır oldu, hemen hakir gördüm ki bu seferde Kırım'a gelişim uğursuz. Ayrılık günlerin görünce bir sert ah çekip:

"Ya Han'ım, ben garibin kime bırakırsın. Senden sonra bir an bana Kırım'da durmak haramdır. Ben hanımla her nereye çağırsan giderim" dediğimde Han

"Evliyâm! Taç, raht ve bahtımdan ayrıldığıma gam yemem, yürü bile gidelim" diye hakire bir samur don, 7 at ve 300 altın harcırah verip "Akrın akrın Evliyâm gele dur" deyip sabahleyin Han seçkin askeriyle Bahçesaray'da tacını, tahtını çoluk çocuk ve hanedanını bırakıp dua ve sena ile sarayından çıkıp Bahçesaray karşısında Darağacı dibine gelip attan inip iki rekat namaz kılıp,

"İlâhî! Beni tac u tahtımdan bu ihtiyarlığımda ayıranları sen Yaratıcı Padişah Kara veziri, kaymakamı, Defterdar Hüseyin Paşa'yı ve Kapucubaşı Halil Ağa'yı imanlarından ayırıp padişahın böyle siyaset meydanına yakın zamanda başları gele ve Köprülüoğlu tazeliğine doyup uzun ömürlü olmaya" diye Fâtiha okuyup atına binip yola çıktığında bütün Karaçı ve Badrak kavimleri Han'ın başına üşüşüp,

"Kânım kayda barasın" dediklerinde Han,

"Hacı Giray ile Kırım Giray Kefe Kalesi'ni kapatıp sularını kesmeye gönderip Akkaya altında dernek etmeğe giderim" dedi. Bütün Karaçı halkı bu haberden hoşlanıp rahatlayıp,

"İmdi Han'ım! Osmanlı'yla vuruşursan Karaçı halkına 100 kese mal ver, sonra Osmanlı'yla dövüşelim" dediler. Han:

"Hele bir yere toplanıp Akkaya altında keneş edelim, sözü bir yere koyup sonra mal verelim" deyip Akmescid'e varıp orada bütün sadaklı ve savatlı sultanların kırk adedini Balıklava'da gemilere gönderdi. Onlar Âsitâne-i Saadet'e gitmede.

Hemen hakir de bütün hizmetçilerimle hazırlığımı görüp yine Tatar gibi şıpırtma samur kalpaklarımızı giyip,

1077 [1666] tarihi başında Bahçesaray'dan Dağıstan padişahı vilâyetine gittiğimiz konakları bildirir

Mehmed Giray Han'ın azledilme sebebini bildirir: İlk önce (---) tarihinde Köprülü Koca Mehmed Paşa Yanova gazasına gittiğinde Mehmed Giray Han da Yanova seferine memur olup geciktirerek gidip Yanova seferinde bulunmadı. Köprülü vezir dahi Yanova'dan dönüp *[144b]* Celâlî Hasan Paşa katli için ılgar ile İstanbul'a geldi. Mehmed Giray Han Köprülü'yle buluşmak nasip olmadığından bir düşmanlık Köprülüzâde'ye miras kaldı.

İkinci madde: Köprülüzâde Fâzıl Vezir Ahmed Paşa 1073 (1663) tarihinde Uyvar seferine yöneldiğinde Mehmed Giray Han da padişah fermanıyla Uyvar gazasına memur oldu. Çavuşbaşı İbrahim Ağa Han'a 12 bin altın getirip Han Uyvar'a gelmek üzere iken Kalmık kâfiri Çavuşbaşı'nın gözü önünde Kırım'ın içine girip hayli nahiyeleri vurup yine sağ salim Heyhat'a çıkıp gittiler. Mehmed Giray Han bu korku yüzünden Uyvar gazasına gidemeyip oğlu Ahmed Giray Sultan'ı 40 bin adet Tatar ile Uyvar gazasına gönderdi. Münafık askerler Köprülüzâde'ye dediler ki,

"Vezir bir genç oğlandır. Benim oğlum da bir genç şehzâdedir. Oğlan oğlanla iyi geçinir. Ben onun Köprülü babasına bile varmadım, ya oğluna varır mıyım?" dediklerinde Köprülüzâde "Olmaya illâ hayr" dedi.

Üçüncü madde: 1076 [1665/6] tarihinde Akkirman'a Kalmık derdinden gelen Âdil Nogay Tatarı'ndan Eflâk ve Boğdan kefelerinin beyleri şikâyet ettiklerinde Kapucubaşı Halil Ağa ferman ile Han'a gelip,

"Elbette Bucak Tatarını ve Âdil Mirza'nın Nogay Tatarların Kırım'a kaldır" diye Han'a ferman vardığında Han, Nogay kavmi üzerine bir sultan gönderip Akkirman altından Nogay Tata-

rını kaldırmak için gayret etmedi. Osmanlı da Nogay Tatarlarını yeni yapılan Valide Camii'ne reaya kaydedip Nogaylar arabalarını kırıp düzgün reaya oldular. Bunu Han duyunca, daha önce gelen fermana uyup Akkirman'da Nogay ile Han savaştı ve tüm Nogay'ı Kırım Adası'na sürüp getirdi. Osmanlı bu maddeyi de suç saydı. Mehmed Giray Han'ın azledilmesi sebebi bu Badrak Nogay kavmi olduğuna bu hakirin kırık dökük tarihidir. (---) (---) (---)

Han azline sebebdir tarihidir Nogayî.

Sene 1077.

Sonra bu kusurlu hakir Han'ın ardınca Bahçesaray'dan kalkıp Allah'a tevekkül edip yine doğu tarafa gidip,

Akmescid şehri menzili, oradan **Eski Kırım,** oradan **Güleç Salası, yani Güleç Köyü menzili**: Kefe Kalesi yakınında 200 Tatar evli, yüksek bir kubbeli ve taş minareli camii ve bir hamamı vardır, camii kurşunludur. Bağ ve bahçesi bulunan mamur köydür. Burada Güleçli Şeyh Ahmed Efendi hazretleri aziz, ermiş sultandır ki hâlâ 40 bin bıyıkları tıraşlı müride malik Halvetî tarikatından Âl-i Abâ tariki şeyhidir. 40 bin müridi de Kırım içinde oturan inançlı kimselerdir. Tekkesinde nimeti gelen geçenlere, zengin ve yoksula gece gündüz boldur. Oradan doğu tarafa 7 saatte,

Kuyular Köyü menzili: Bu köylerin toprağında neft yağları kaynayıp çıkar. Kepçeler ile su yüzünden neftleri alıp kandillerde yakarlar. Osmanlı'da olsa mîrî mala bağlarlardı. Oradan Han Kefe Kalesi'ni kuşatır şeklinde gidip o gece Tatar askeri içinden kaybolup 9 saatte,

Kerç Kalesi menzili: Daha önce yukarıda anlatılmıştır. Burada kaleyi dizdar kapayıp Han'ı kaleye koymayıp dahi doğu tarafa gidip,

Kilisecik Burnu menzili: Bu mahallerde gemiler temin edip bütün asker ile han 18 mil Karadeniz Boğazı'nı esenlikle göz açıp kapayıncaya kadar karşı Ada-yı Şahî'ye geçip,

Güvenlik yurdu, yani eski Taman Kalesi'nin özellikleri

Buna Defter-i Hakanî'de Ada-yı Şahî derler ki 67 mil ada-

dır. Üç tarafı Karadeniz'in Çoçka Boğazı sığlarıdır. Kıble tarafı Heyhat Ovası'yla Çerkezistan arasından gelen Kuban Nehri kenarında altıgen şeklinde bir şirin ve mamur Ada-yı Şahî'dir ki içinde 80 pare Çerkez köyleri vardır. Bu mahalle Mehmed Giray Han geçince karşı Kırım tarafında Tatar kavmi ülüşe kalıp "Hay medet, Han âsî olmayıp elimizden kaçtı" diye hayli hayıflanıp dağıldılar. Han hazretleri Tatar'dan kurtulup Taman Kalesi'nde kaldılar.

Taman Kalesi'nin şekli

(---) tarihinde Ceneviz Frengi elinden Sultan Bayezid-i Velî asrında Gedik Ahmed Paşa fethidir. Bu ada köy ve çiftlikler ile süslü olup ada içinde 3 adet mamur kale var, ama bu Taman Kalesi hepsinden mamurdur. Kefe Eyaleti'nde sancaktır. Kanun üzere beyinin hassı 320.000 akçedir, salyâne alır, ama timar ve zeametleri yoktur ve voyvodalıktır. 150 akçe pâyesiyle Osmanlı elinde şerif kazadır. Toplam 3 adet nahiyesi vardır. Bu Taman Kalesi deniz kıyısında bir topraklı bayır üzerinde beşgen şekilli kârgir eski yapı güzel bir kaledir. Büyüklüğü çepçevre 600 adım küçük kaledir. Çevresinde üstü örtülü 10 adet yüksek kuleler vardır. 10 adet de üstleri tahta ve kiremit örtüsüz açık kule vardır. Ve batı tarafı yokuş yukarı köşesinde büyük bir kule *[145a]* vardır ki iç hisarcık kulesidir. Bunda dizdar hanesinden başka ev yoktur, tamamen cebehane ile doludur. Bu narin kulede liman ve hendeğe bakar uzun ince toplar vardır.

Dış Hisar: Bu tarafta batı tarafa bakar Dış Hisar'ın iki kat küçük demir kapıları vardır, zira bu taraf kalesinin duvarı iki kat olmakla iki kat demir kapıcıklardır. Kapıların önünde hendek üzerinde asma makaralı ahşap köprüleri var. Ve bu kapıcıklardan içeri girince şehir içinde yokuş aşağı daracık yollar ile gidip iskele kapısı da demir yalın kat, kuzey tarafa bakan sağlam ve işlek kapıdır. Liman bu kapı önündedir ki tüm gemiler oraya yanaşır geniş ve demir tutar, 5 rüzgârdan emin limandır. Bu liman kapısından içeri bir âbıhayat sulu kuyusu var. Tüm vilâyet halkı bu su kuyusundan susuzluklarını giderirler.

Bu kapının önünde iç kale lonca köşkü şekilli oturacak yeri var. Bu mahalle bakar 20 pare şahi topları bu lonca mahallinden aşağı,

Aşağı İç Kale: Başka hendekli, batı tarafına bakar bir demir kapılı ve içinde üç adet evli küçük kaledir. Kâfir zamanında liman kalesi imiş, hâlâ deniz kenarında liman kapısı var, ama kapalıdır. Bu kapının iki tarafında beyaz mermerden birer arslan yapılmıştır. Bu iç kalede üç adet büyük kule vardır.

Orta Kale yapılarının anlatılması: Evvelâ Kasım Paşa Camii bir temiz toprak örtülü eski tarz mamur camidir. Minaresi ahşaptır ama sanatlı minare ve küçük camidir. İçinde iki adet beyaz mermer uzun sütunları var ki billûr gibi parlak olup sanki hakkâk elinden henüz çıkmış cilâlı direklerdir. Kıble duvarında taşra sokağa bakar mahalde bir dört köşe beyaz mermerde celî hat ile yazılan tarihidir:

Benâ hâze'l-cami Hacı Giray Han.

diye yazılmıştır, ama Kasım Paşa Camii derler. Bu camiin kapısı önünde Kasım Paşa Hamamı, gayet hoştur. Bir hamam daha var, ama basıktır.

Burada olan evlere Kasım Paşa Mahallesi derler. Tamamı 200 adet toprak örtülü evlerdir. Ve hepsi 50 adet dükkânlardır. Ve şer'î mahkemesi buradadır. Bütün sokakları gayet daracıktır ve asla kaldırım yoktur. Öyle dar yollardır ki araba giremediğinden başka iki atlı birbirlerine rast gelseler geçemezler ve geriye dönemezler. Onun için bu kaleye atlılar da giremez, zira kapıları da küçüktür.

Bu kalede bir medrese, bir tekke ve iki mektep var, başka hayratlar yoktur.

Taşra varoşun şekli: Bu Taman Kalesi'nin batı tarafı dışında bu kale ile varoşun ortasında bir tatlı göl var, ama kullanıldığından içilmez. Bu gölün öte batı tarafında bir alçak topraklı bayır üzere bu Taman Varoşu bulunup tüm evler bu göl kenarında döşenmiş, geniş, tek katlı baştanbaşa toprak örtülü evlerdir ki tamamı bin adet hanedir. Bu evlerin hizmetçileri bütün hayvanlarını bu gölden sulayıp bazı esvaplarını yıkayıp kullandıklarından insanlar içemez. Çevredeki derelerin yağmur suyundan toplanır bir gölcüktür ki çepçevre büyüklüğü bir mildir. Bu gölün ortasında sivri sivri kayalar vardır. Bu gölün batı tarafında bir beyaz minareli Hacı Ferhad Camii var. Bu varoşun doğu tarafında,

Kâfir Pazarı Varoşu: Bu da süslü bir varoştur. Hacı Ağa Camii; toprak örtülü ve düzgün minareli cami bu varoştadır ki gayet kalabalık cemaate maliktir, zira tüm yağ bezirgânları buradadır.

Tamamı 150 adet dükkânlardır. Burada genellikle kefere Tatlar, Rumlar ve Ermeniler otururlar. Bu göl etrafında olan 2 adet varoşun da çevrelerinde hisar ve hendekler yoktur.

Kısacası bu Taman şehrinin içinde ve dışında 9 mihrap vardır. Beşi Cuma namazı kılınır camilerdir, geri kalanları, yani 4 tanesi mahalle mescitleridir. Ve toplam 1.100 adet toprak örtülü sade yapı evleri vardır. 3 medrese, 7 mektep, 3 adet tekke ve 2 adet hamam vardır ki kalededir. Ve dükeleten 5 adet hancıklar ve kişkeneklerdir. Bu Tatarca ıstılâhlı bu kadar imaretleri vardır. Müftü ve nakibüleşrafı yoktur. Kale dizdarı, 300 adet hisar eri, muhtesibi, emini, bâcdarı ve yeniçeri serdarı vardır. Ancak sipah kethüdayeriyle başka hâkimleri yoktur. Caddelerinde de asla kaldırımları yoktur. Bağ ve bahçenin de bu adada ve bu şehirde nişanı yoktur, zira havası gayet soğuktur ve suları acıdır. Herkes kuyulara muhtaçlardır.

Beğenilenlerinden: Taman böreği, say yağı, tereyağı, tokmak kayışı ve Tatar kamçısı meşhurdur.

Han hazretleri burada iki oğlunu Osmanlı'ya rehin gönderip,

"Ben *[145b]* taçtan, tahttan, bahttan feragat edip âlem seyyahı oldum" diye Der-i Devlet'e bildirdi. Han burada asker toplamak için birkaç gün kalıp hakir bu Taman Adası'nı gezip dolaşmaya çıktık. Evvelâ Taman'dan kalkıp doğu tarafa 5 saatte ada içinde gidip,

Şolomkay Köyü menzili: Can Arslan Paşa'nin köyüdür. Bu da bir göl kenarındadır. Oradan 5 saatte göller kenarınca acı sular içerek ara sıra kumsal yerler geçerek,

Ramazan Bey Köyü: Ramazan Bey'in büyük oğlu Mustafa Bey burada oturur. Bu köy de Karadeniz'den azma göl kenarında bir mamur köydür. Bunda kavun ve karpuz turşuları yedik, bir diyara mahsus değildir, ancak bu Taman Adası'ndadır.

Oradan nice şen köyler geçip, **Tamanlı Osman Paşa** oğlunun çiftliği, bir göle yakın büyük hanedandır.

Oradan Adahun Boğazı'nda **Şanmerd Köyü;** bu da Ada-yı Şahî Çerkezi köyüdür.

Oradan 5 saatte yine doğu tarafa Adahun Boğazı'yla Azak Denizi arasında Dilburnu adlı mahalli geçip,

Sığınak yeri, Berber ülkesi, Termik Kalesi'nin özellikleri

921 [1515] tarihinde I. Selim Han yapısıdır. Tamamlanması Süleyman Han'a kısmet oldu. Kefe Eyaleti'nde voyvodalıktır ve 150 akçe kadılıktır. Dizdarı ve 200 adet hisar eri vardır, ama yeniçeri serdarı ve sipah kethüdayeri yoktur. Poyraz tarafında bir kapısı üzerinde olan tarihi budur:

Emr eder Sultan Süleyman-ı cihan,
Yapmağa Temrik'de bir dâru'l-emân,

Pes tokuz yüz yigirmi beş tarihi (tamâm),
Kale yaplanup tamâm oldu tamâm.

Sene 925.

Oradan doğu tarafındaki küçücük kapıcık üzerinde celî hat ile mermerde tarihi budur:

Amelü's-Sultan Murad ibn Selim Han-ı Sânî,
Amel-i Hacı Ali Ağa dizdar-ı zamane.

Sene 983.

Bu kapı sonradan açılmış bir küçük kapıdır ki araba girip çıkamaz. Öbür kapı batı tarafa açılır büyük kapıdır ve iki kat sağlam ve sarp demir kapılardır. Bu iki kat kapıların arasında Selim Şah yapısı olduğu tarihi var, ama iki kapı arası karanlık yer olmak ile okunamadığından tarihi yazılmadı. Ama kapı üzere olan I. Selim Han-ı Evvel Camii, minaresiz kiremit örtülü camidir.

Kalesi bir kumsal zeminde dörtgen şekilli kârgir ve yalın kat duvarlı sarp kaledir ki büyüklüğü 400 adımcıktır. Her köşesinde birer kulesi var. Her burçları üstlerinde tahta örtülü kubbesi var, ama etrafında hendeği yoktur, zira alçak ve kumsaldır. Bir karış kazsan su çıkar. Hendek olmak mümkün de-

ğildir. İçinde toplam 100 adet toprak ile örtülü mamur evleri vardır. Kıblesi tarafı Kuban Nehri'dir. Ve doğu tarafı Kuban Nehri'nden azmış büyük bir sığlık göldür, ama lezzetlidir.

Daha önce İstanbul gemileri bu Temrik Kalesi dibine yanaşırlar imiş. Büyük iskele ve gümrük emini otururmuş. Nice yüz gemi tuzlu balık ve nice bin fıçı balık havyarı hâsıl olup gemilerle diyar diyar gidermiş. Boğaz kapandığından gemiler gidip gelemediğinden 50 yük akçe gelir gümrük atıldır. Eğer bir padişah donanması gelip biraz çalışma ile bu Yeleşke Boğazı açılsa her sene bir Mısır hazinesi gelirdi.

Bu kale kapısı önü büyük bir meydandır ki dört tarafında 60 adet ufak tefek dükkânlar vardır. Bir hanı var ve bir basık hamamı var ki aziz şeyh kendisi girmek için yapmış. Ancak bir iki kişi sığar hamamcıktır.

Bu varoş içinde toplam 5 mihraptır. Emir Bey Camii, Mahmud Bey Camii ve Yeni Cami. Geri kalanlar mescittir. Emir Efendi hanesinde bir hamam daha vardır. Ve yeni hamam da küçüktür, kadınlar girer.

Bu varoşun tüm evleri de baştanbaşa toprak örtülüdür. Genellikle kamıştan ve çalaş malaştan yapılma ufak tefek evlerdir ki tamamı 700 adettir. Bütün duvarları sazlardan örülüdür. Gerçi evleri sazdır, ama havası yazdır ve genellikle halkı beyazdır, ama güzelleri azdır. Dört tarafı kumsaldır. Halkı tamamen Müslüman Çerkezdir. Ve işleri güçleri balık avlamaktır ve tokmak kayışından Çerkez kamçıları yapmaktır. Gerçi mahbûbları azdır, ama uzdur. Hatta Temrik güzeli diye Kazan Vilâyeti'nde, Alatır Vilâyeti'nde, Ejderhan Vilâyeti'nde ve Saray şehrinde meşhurdur.

Bu kalenin yapılış ve isimlenmesi sebebi: Sultan Selim şehzâde iken babası Bayezid Han ile Çorlu sahrasında ikinci cenginde yine bozulup kaçarak Boğaz iskelesinde bir gemiye binip Trabzon Vilâyeti'ne geçeyim derken sert rüzgâr Şehzâde Selim'in gemisini bu Temrik Limanı'na düşürür. Orada Temrik Bay adlı bir kişi bilip dost edinip silâhdarı Yusuf Halife ile üç kişi olup Dağıstan, Belh u *[146a]* Buhara ve Özbekistan'ı, İran ve Turan'ı dolaşarak Acem ülkesine gelip Şah İsmail ile satranç oynayıp Şah'ı mat eder. Oradan cennet benzeri Bağdad'a, ora-

dan İmam Hüseyin ve İmam Ali'yi ziyaret eder. Oradan Kâbe-i Şerif'e ve oradan Medine-i Münevvere'de Resul-i Ekrem'i ziyaret ederken,

"Ya Resulallah! Bana Osmanlı tahtını kısmet edip Mısır'ın fethini nasip eyle. Mısır'ı tamamen sana vakfedeyim" diye gönülden yönelince Ravza-i Mutahhara içinden "Destur yâ Selim! Sevâ sevâ" diye bir ses gelir.

Oradan Selim Dede Mısır'a gelip önce Ebussuud-ı Cârihî, Merzûk-ı Kefâfî, İbrahim-i Gülşenî ve nice büyüklerin himmetlerine mazhar olup yolları katederek Trabzon'a, oradan gemilerle Kefe Kalesi'ne, oradan 100 bin Tatar ve gayri salt asker ile üçüncü defada yine babasıyla Çorlu Ovası'nda savaşır. Bütün kul "Biz Selim Şah'ı isteriz" derler. Tahta çıktıktan sonra babasını Edirne yakınında Dimedoka'ya gönderir. Edirne yakınında Havsa adlı mahalde Bayezid Han vefat etmiş bulundu. Bir sanat oldu, derler.

Selim Han müstakil padişah olup sadık dostu, arkadaşı olan Temrik Bay'ın ricasıyla bu Temrik Kalesi'ni, Temrik Bay mutemet olup yaptığı için Temrik Bay Kalesi derler ama Tatar tarihçileri Berber-zemin toprağı derler. İşte yapılış ve isimlenmesi sebebi budur. Selim Han silâhdarı olup birlikte seyahat eden *Selim-nâme* adlı tarihinde üç buçuk yıllık seyahatlerini ve savaşlarını ayrıntılı olarak yazmıştır, *vesselâm.*

Sonra bu hakir, bu Temrik bağ ve bahçesiz bir yer olmak ile ertesi gün yarım saat kuzey tarafına gidip,

Harap Berber-zemin kalesi, Salsal-ı Sol'ât taht merkezi

Azak Denizi kenarında bir kumsal zeminde sarp kale imiş. Burada Salsal ile nice bin büyük serdarlar cenk eylemişlerdir. Hâlâ şehitlerin kırkar ellişer ayak boyunda kabirleri vardır. Ama kalesini Timur Leng harap etmiştir. Hâlâ yapı kalıntıları açıkça bellidir. Ama gerçekten de Berber-zemin kalesi imiş. Diller ile anlatılıp kalemlerle yazılmaz. Bu kemter kul oradan batı tarafına göller ve bayırlar geçip,

Adahun Kalesi menzili

Bu da Salsal kral yapısıdır. O zamanda ismi Kulhanca imiş. Sonra Bayezid Han asrında burada Kazak kâfiriyle Gedik Ahmed Paşa savaşıp kanlar akarak fetholduğu için Adahun, yani

Kan Adası dediler. Fetihten sonra kalesini yıktılar, ama acep yerinde mamur olacak kaledir. Hatta 1048 [1638] tarihinde Sultan IV. Murad Han Bağdad'ı döverken Piyâle Kethüda donanma-yı hümâyûn ile bu Adahun Boğazı'nda 86 pare Rus şaykalarıyla 10 gün 10 gece cenk eder. Sonunda zafer Osmanlı askerinin olup tüm kâfir gemilerini fethedip esirleri ve ganimet mallarıyla Der-i Devlet'e gelip Bağdad altında Murad Han'a arz olundu. Ama bu Adahun'da,

Osmanlı şehitleri ziyaret yeri: Tamamı 1.700 adet şehit vardır. Bu savaş nice tarihlerde yazılıdır. Bu şehitleri bu hakir ziyaret edip oradan kıble tarafına 2 saat gidip,

Sovucuk Köyü: 400 evli, 3 mescitli, 1 camili, 1 hanlı ve 10 dükkânlı kasaba gibi köydür. Bu köyde Barzuk Bey salyâne ile Çerkez beyidir. Ve tüm reayaları da Çerkezdir.

Oradan kıbleye doğru 3 saatte, **İdris Köyü,** oradan **Ateş Bey Kışlası**'nı geçip 2 saatte,

Savaş yurdu, yani küçük Kızıltaş Kalesi'nin özellikleri

921 [1515] tarihinde bunu da Sultan I. Selim yapmıştır ki o zamanda bu adayı nice kere Çerkez eşkıyası basıp yağmalamış idi. Onun için bu kaleyi Selim Han yaptı. Adahun Gölü'nün Karadeniz'e karıştığı yerde deniz kıyısında dört köşe kârgir kırmızı taş yapı olduğundan Kızıltaş Kalesi derler. Büyüklüğü tam 200 adımdır. Dört köşesinde 4 kulecikleri vardır, ama duvarları yüksektir. Ve 2 adet üstü tahta örtülü kuleleri ve batıya bakar bir demir kapısı var, ama hendeği yoktur. İçinde ancak dizdar evi, kırk nefer odaları, bir mescidi, ambarı, kuleleri içinde cebehaneleri ve 10 adet şahane şahi topları var. Kefe Eyaleti'nde subaşılık ve Taman kadısı naipliğidir. Kalesi tamamen kum içindedir. Yıldız rüzgârı tarafında biraz havalesi vardır.

Taşra varoşu: Hepsi 80 kadar sazdan yapılma Çerkez evleri, kalenin kuzeyi tarafına yapılmıştır. Ancak bir camii, minaresizdir ve bir su değirmeni var, başka çarşı pazar, han, hamam, bağ, bahçe yoktur, ama bostanları gayet çoktur.

Bu mahalde Ada-yı Şahî çevresi ve Kefe Eyaleti tamam oldu. Bu Ada-yı Şahî'nin Çoçka Burnu tarafında nice harap kaleler vardır, ama Ceneviz kâfiri zamanında bu ada ve kaleleri öyle şenlikli imiş ki 200 bin kefere askeri var imiş. Sonra nice

yerlerini *[146b]* Timur Leng yıkmış. Hakir bu kaleyi gezerken Taman Kalesi'nden Han hazretlerinin kalabalık askerleri gelip bu Kızıltaş Kalesi dibinde bütün Tatar askeri konup bir günde 100 pare gemiyle Kızıltaş Kalesi dibinden büyük Kuban Nehri'ni karşı tarafa geçmeye gayret edip can attılar. Zira geriden yeni Tatar Han askeri gelir diye korkarlardı.

Sonra bu hakir yine Ada-yı Şahî içinde gezip dolaşarak bakımlı ve şenlikli yerlerde güneye doğru 2 saatte,

Anapa Kalesi: Ceneviz yapısıdır, ama Gedik Ahmed Paşa fethedip "Lazımlı kale değildir" diye harap etmiştir, ama içinde âbıhayat suyu vardır. Bu kale mamur olsa Azak Boğazı'ndan kâfir gemileri Karadeniz'e çıkamazlardı. Ona yakın yerde Tuzla Burnu adlı mahalde bir kumsal yerde,

Tuzla Kalesi: Bu da viran oluyor. Bunu Azak Kazağı harap etmiştir, ama aslında lazımlı değildir. Ancak eski zamanda öyle mamur ve şenlikli imiş ki Osmanlı askeriyle Özdemiroğlu Osman Paşa 7 ay bu Çoçka Burnu'ndan karşı Kırım Vilâyeti'ne şiddetli kıştan geçemeyip burada oturup asla İslâm askeri zorluk çekmemişler. Hâlâ bu padişah Adası'nda misafirler akçe ile bir şey alsalar,

"Canım eğer öyle ise hanlara kon" diye evden misafiri kovmak isterler. İşte bu derece Taman Adası köylerinde misafire çul, torba ve kese çıkartmadan yedirip içirip kondurup göçürüp riayet ederler. Bu kadar bolluk yerdir ki bir adam bir evde 10 atı ile 10 gün otursa halkı sevinir, bir alay şuh ve dost Ganî ismine mazhar olmuş zengin Çerkez adamlarıdır. Bu ada da asla Tatar yoktur, duramaz da, zira Kefe Eyaleti hükmünde Anadolu toprağı sayılır, Rumeli tarafı karşı Kırım ülkesidir.

Kırım ile bu Ada-yı Şahî aralarında 18 mil Karadeniz akar boğazdır. Ondan içeri 5 mil kuzey tarafına Çoçka Burnu ve Kilisecik Burnu arasında Azak Boğazı vardır.

Bu Taman'ın Ada-yı Şahî yurdu gayet verimli yerlerdir ki 1 kile tohumu 100 kile verir, ama darısı 150 kile verir bir verimli bitki yurdudur.

Allah'ın hikmeti bu ada içi bir saat düzlük geniş ovalar, bir saat göllükler ve bayırlardır. Göllerinde çeşit çeşit ördekleri, kazları, kuğuları, balıkçılları, sürhâb ve karabatakları, saka

kuşları ve nice çeşit av olunur avlakları var. Ve 70 çeşit balığı meşhur ve hesapsızdır. Kısacası bu Ada-yı Şahî övgüye muhtaç olmayan verimli ülkedir. Oradan hakir yine Tuzla Kalesi'nden bir günde tekrar,

Kızıltaş Kalesi: Burada o gün Han hazretleri de kendi kapısı kullarıyla gelince Kızıltaş Kalesi'nden top şenlikleri olup orada hazır olan gemilerle hemen büyük Kuban Nehri üzere Adahun adlı boğazı Kızıltaş dibinden kolayca karşı tarafa geçip Han arkası üzere yatıp rahat oldu. Zira bu taraf Çerkez kavmi adamlarıdır ki Osmanlı'nın Kefe valilerine harbe ucuyla öşür verip o kadar itaatkâr değillerdir.

Bu nehir üzerinde bu Adahun Boğazı Kuban Nehri'nin Karadeniz'e karıştığı mahaldir ki yarım mil enli bir büyük boğazdır.

Bu Kuban Nehri içinde gemiler gezip Temrik Kalesi'ne, Yılanlı Adası'na ve istese daha yukarı gemilerin gitmesi mümkün bir âbıhayat büyük nehirdir. Dağıstan Vilâyeti'nde Elburz Dağı'ndan doğup Çerkezistan ile Heyhat Ovası arasında 70 konak yer akarak bu Kızıltaş Kalesi yakınında Adahun Boğazı'nda Karadeniz'e karışır. Bu hakir de gemilerle karşı tarafa geçip,

Büyük Mamaluka Vilâyeti, yani Çerkezistan ülkesinde Bozoduk kavmine Mehmed Giray Han ile ve Canbe Giray Sultan ile Çerkezistan ve Dağıstan vilâyetlerine gittiğimizi bildirir

1076 yılı Şevvalinin 10. [15 Nisan 1666] günü Çerkezistan memleketine ayak basıp yolarlık at ederek Tatar Han askeri ile doğu tarafına (---) saat gidip Han Tepesi adlı yeri geçip,

Çobaneli Nogayı ülkesi

Yüz yaşında Çoban adlı bir mirza bütün Nogay kavmi Tatarının güzidesidir. Bu kavim Çerkez'in Şağake adlı kabilesiyle kardeş olup Çerkez'den kız alırlar. Ancak hür olan kız vermeden Çerkez'le akraba olup bu Şağake Çerkezistanı'nda yurt edinip otururlar. Dağlar ve ovalar içinde göçer evli 10 bin adet obadır. Toplam 20 bin adet sadaklı ve savatlı zor batır seçkin Nogay askeri olur. Gayet yiğit, cürd atlı, cesur ve pür-silâh erlerdir.

Oradan yine doğu tarafa dağlar ve büyük ağaçlı ormanlar geçip 5 saatte,

Çerkezistan sınırı başlangıcı, Şağake kavmi kabakı (köyü)

Yani Şağake kavmi köyü, şimden gerü bu diyarlarda köylere "kabak" derler. Tataristan'da köylere "sala" derler. Bu kabak kavmi gayet âsîdirler, ama Mehmed Giray Han'a itaat edip tohum verdiler, yani tayinat zahire verip konakçılık ettiler, yani evlerine kondurdular. Bu Şağake Çerkezi, Çobaneli Nogayı kavmi ile bir yerde *[147a]* karışmış kavimdirler.

Oradan yine doğu tarafına sarp dağlar içinde (---) saat giderken Tatar askerlerinden biri bir Çerkez arabasından bir balık çaldığı için kavga edip bir balıktan ötürü Çerkezler üç Tatarı öldürdüler. Gayet sert, inatçı, öfkeli melun kavimdirler, ama gayet yarar ve namlı yiğitlerdir.

Oradan yine doğu tarafa giderken tehlikeli yerleri geçip,

Çoban Kalesi'nin şekli

(---) tarihinde İslâm Giray Han asrında Çoban Mirza Çerkez eşkiyalarından güvende olmak için bu kaleyi yasamıştır, yani yapmıştır. Dört köşe ağaçtan palanka yapmıştır. Büyüklüğü tam 400 adım olup dört köşesinde yine birer adet ağaçtan sağlam kuleleri ve kuzey tarafa bakan bir ağaç kapısı var. Kale içinde kârgir yapı bir mescidi var. Hamamı, çarşı pazarı ve hanı yoktur. Zira bu kale halkı ancak kış günleri bu kalede otururlar. Diğer zaman dağlarda ve ovalarda obaları, koyları ve cılkılarıyla otururlar. Obaları yine Türkmen obaları gibi keçeden kubbe kubbe evlerdir ki içleri kafes kafes örülüp tokmak kayışlarıyla bağlı çubuk ağaçlardır. Gerektiğinde obaları bozup kayışla bağlı kafes çubukları bir yere toplanır sanatlı oba evlerdir. Tepelerinde birer delikleri vardır, oradan aydınlık girer. Kış günleri obaları içinde yanan ateşlerin tütünü o delikten çıkar, hamam gibi keçeden evlerdir. Göç sırasında bu keçeden oba evleri develere ve deve arabalarına yükleyip konup göçerler. Ve bütün arabalarını develer boyunduruklа çekip konak konak götürürler. Bütün Nogay Tatarları çifti develer ile sürüp buğday, arpa ve darı ekerler. Hatta develer sığırdan iyi çift sürerler. Çamura dayanır bir çeşit buğur develeridir ki arkalarında ikişer hörgüçleri vardır. Sanki kudretten eyer gibi yaratılmıştır.

Buğur devenin yaratılış sebebini bildirir

Irak-ı Acem tarihçilerine göre Yezid askeriyle İmam Hüseyin hazretleri Kerbelâ Çölü'nde savaşıp Allah'ın emri İmam Hüseyin bu çölde şehit olunca Yezidîler Hazret-i Hüseyin'in çoluk çocuk ailesi, Ehl-i Beyt'ini soyup âleme teşhir için develere bindirip askerleri içinde İmam Hüseyin'in Ehl-i Beyt'i hanımlarını gezdirirlerken hemen Allah'ın emriyle develerin arkalarındaki hörgüçleri ikişer parça olup İmam'ın Ehl-i Beyt'inin yasak yerleri kapanır. Bu hâli Yezidîler görüp yine Cenâb-ı Bârî'nin hikmetinden ibret almazlar ve arkaları ikiye yarılan develerden İmam'ın Ehl-i Beyt'ini indirip o nâzenin vücutları Kerbelâ Çölü'nün şiddetli sıcağında çıplak gezdirip yine teşhir edelim derken Settâr Allah bir anda Ehl-i Beyt'in vücutlarının açık yerlerinde post gibi tüyler bitirip Ehl-i Beyt'in avret yerlerini Settâr-ı Bârî Allah kapatır. Yezid kavmi bundan da ibret almayıp İmam Hüseyin'in bütün Ehl-i Beyt'ini şehit ederler. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Sözün anlamı odur ki bu Nogay kavminin araba çeken ve ekin eken çatal hörgüçlü buğur develeri Kerbelâ Çölü olayında yaratılmış çatal hörgüçlü develerdir, *vesselâm.*

Beri taraftan bu Çobaneli Kalesi içinde obalardan başka şey yoktur. Kale etrafında cehennem çukuru gibi derin hendeği var. Dahi etrafı sık ormanlı bayırlı ve çayırlı yerlerdir, ama kalesi zemini bir düz yeşillik yerdir. Kaleden taşra varoşu toplam 200 kadar keçeden oba evlerdir.

Bu Çobaneli kavminde olan hayvan, sığır, sıpa, at, koyun ve kuzu bir Tatar kavminde yoktur. Esirleri de gayet çoktur, gayet zengin bay kavimlerdir.

Bu Çoban Kalesi'nin kıblesi tarafındaki hendeği içinde Pisibaysı Nehri akar. Yine Şağake dağlarından çıkıp Adahun Boğazı önünde Karadeniz'e karışır âbıhayat küçük sudur, atlar ile geçilir.

Nogay kavminin görünüşleri ve giyecekleri

Orta boylu, omuzları geniş, belleri ince, iri başlı, kaba kulaklı, yassı alınlı ve küçük gözlü adamları vardır. Mahbûb ve matlup ceylan gözlü ve şirin sözlü Nogay dilberleri olur. Ama sakalları beşer onar kıllı köse öfkeli insanlardır. Giysileri elbet-

te koyun postu kürktür ve başlarında kalpakları yine telli ve kuzu kürkü börktür. İçerde esvapları elbette Merzifon bezinden mavi ve kırmızı kapamalardır. Ve gömlekleri de kırmızı ve mavi bezlerdir. Genellikle kuşakları şal ve ham ibrişim kuşaklardır. Silâhları, yine diğer Badrak, Sincivitli, Şirinli ve Mansurlu kavimleri gibi çatal atlara binip kılıç, sadak ve bir kamçı taşırlar, başka silâhları yoktur.

Nogay kadınlarının giysileri

Yine giydikleri koyun ve kuzu kürkleri, başlarında Tatar kalpakları ve ayaklarında sarı çizmeleri var. Nicesi ipek hil'atler, renkli boğası kaftanlar ve ipek kuşaklar kuşanırlar. At binip tirkeş ve kılıç bağlanırlar. Ancak marali ve ceylan gözlü, Hoten ceylanı badem gözlü, Tatar oku gibi siyah kirpikli, yay kaşlı, uzun saçlı, Hâşimî benli, ay ve güneş parçası kızları ve evli kadınları olur. Yiyecekleri yine talkan, kurut, yazma, lahşa çorbası, at eti, at yelesi, at kazısı, yani at kaburga kemikleri pastırması ve darı ekmeğidir. Kısacası yedikleri darı, giydikleri deri, evleri saz, kendileri nâ-sâz kavimdirler. Asla buğday ekmeği *[147b]* yemezler ve su içmezler. Hemen boza ve maksima bozası içerler. Bu maksima bozası keyif vermeyip Nogay ulemâsı içer, keskin bozalarını yiğitleri içer.

Nogay kavminin dilini bildirir

Gerçi yukarıda Tatar dili yazılmıştır. Bunlar da Tatar kavmidir, ama bu Nogay kavminin başka dilleri, ibareleri vardır. Evvelâ akçe hesapları böyledir:

pır	*ikiz*	*üş*	*tört*	*beş*
1	2	3	4	5
altı	*cedi*	*sekiz*	*tokuz*	*on*
6	7	8	9	10

Çalap	*caradan*	*yalavaç*
Allah	Allah	peygamber
coluktuk	*sadaklap*	*savat*
rast geldik	tirkeşli	pusat
kübeli	*zor cigit*	*batır cigit*
zırhlı	kuvvetli yiğit	bahadır yiğit

çapul civer	*koş kazan*	*şura*
sefer koyver	ağırlık yükü	oğlan
muna cıvıktır	*bir baş urtım*	*tuvalar'yasadım*
işte yakındır	bir rica ettim	dualar yaptım
aytım bar	*aytayım*	***cügür kişi***
sözüm var	söyleyim	seğirt adam
alay col bersin		*şuralarım bar*
Allah yol versin		oğullarım var
karaşılarım		*toyum bolganda*
iş erlerim		doyum olanda
aşıkman	*potga aşı*	*tirek*
acele etmen	lapa yemeği	ağaç

Nogay Tatarı kavminin türkü yırladıkları tekerlemeleridir:

Usurganın urunbolsun,
Kul söykede beran bolsun,

Ko dılağa pindirsin,
Kol möykede sendirsin,

Cavul atka pindirsin,
Han söykede sendirsin

Tamuk takış kan çatlasın,
Tava içki aylasın,

Diğer Nogay tekerlemesi :

Ay Nogaylı Nogaylı,
Arpacığı tuğalı,

Götürüp sokmağa kolaylı,
Valaylı vay valaylı.

Sözün kısası bunun benzeri binlerce mâlâyani sözleri vardır.

Sonra bu Çoban Kalesi'nde Çoban Mirza, Han'a birkaç yorga atlar verip ve at etinden Han'a hayli ziyafetler edip oradan 4 saat ormanlar içinde gidip,

Şağake Çerkezi Pişkövü'nün özelliği

Bu mahal Şağake beyinin tahtıdır ki Çerkez dilinde pişkov diye beylerin oturduğu yerlere derler, yani taht yeri manasınadır. Kasaba gibi büyük köydür. Toplam 550 adet saz örtülü, çit örülü ve ikişer kapılı birbiri içinde evlerdir. Ve yine çit örülü sarp havlıları vardır. Ama bu vilâyetlerde akçe, para, pul, bağ, bahçe, çarşı pazar, han, hamam ve kilise yoktur. Kâfir ve Müslüman değillerdir. Kâfir desen çok öfkelenirler. Behey Müslüman desen ses çıkarmazlar. Haşri neşri inkâr ederler. "İnsanlar ot gibi bitip yitip giderler" derler. Kâfiri görseler sevmezler, Müslümanı görseler hoşlanırlar. Bir alay dağlı ve isyancı adamlardır. Mezhepleri Mecusîliktir. Çarşı pazar ve akçe (para) olmadığından her metalarını birbirleriyle değiş tokuş ederek alış veriş yaparlar. Yine bütün insanları evlerinde sanatlarını icra ederler. Ellerinden bir marifet kurtulmaz, gayet usta ve sanatkâr adamları vardır.

Bu Şağake pişkövünün kıble tarafında Karadeniz bir merhale yerdir. Şağake pişkövü dağlarının eteğinde bir geniş yeşillik ve ağaçlık içinde 40 ev bir kıranda, 10 ev bir kıranda ve 20 ev bir kıranda oymak oymak, yani akraba ve taallukatlar bir yere konup etraflarına çalıdan ve kalın uzun ağaçlardan azbar, yani çitten sarp kale gibi avlular yaparlar, evleri ve bütün hayvanları bu azbar avlular içindedir. Her gece iki yerden kapılarını kapatıp arslan gibi köpeklerin zincirlerini çözüp rahat uykusuna dalarlar. Bütün Çerkezistan böyledir. Şağake Beyi İncirok Bey 80 yaşında sakalı tıraşlı bir semiz kefere şekilli, müslim de değil bir adamdır. Mehmed Giray Han onun hanesine kondu. Han'a çok çok büyük konukseverlik gösterdi.

Bu Şağake beyi, toplam 3 bin tüfenkli pür-silâh atlı ve yaya askere maliktir, toplam 10 bin adam olur. Karadeniz kenarına kadar bu kavimden başka Çerkez kavmi yoktur. Burada Elburz dağlarının uçları tamam oldu.

Bu Şağake dağlarının kıble tarafı tamamen Abaza vilâyetleridir ki Karadeniz kenarında bulunmuşlardır. Bu

Çerkezistan, Abaza ile Kuban Nehri arasında olan Elburz Dağı'na bitişik Şağake, Anapa ve Obur dağlarının eteklerinden ta Kuban Nehri kenarına uzanmış Çerkezistan Vilâyeti'dir ki batıdan doğuya uzunluğu 90 konak ta Elburz Dağı'na kadar Çerkezistan Vilâyeti'dir ki sonunda bu Şağake kavmi Karadeniz kıyısında tamam olur. Bu Şağake dağları, batıdan doğuya Elburz Dağı'na, Dağıstan diyarına, Kumuk ülkesine ve Acem'in Demirkapı'sına kadar Elburz Dağı'na bitişik Şağake dağlarıdır.

Bu Şağake Çerkezlerinin ataları: Mekke'den ***[148a]*** bir alay Kureyşliler kaçıp Aneh Selme çöllerinden Bağdad'a çıkıp bir kardeşi Keysu orada kalıp Keys Urbanı oldu. Bir kabilesi Cebeliye'de Cebel-i Elheme'ye gelip biri Gazze'de amcası Hâşim hazretlerine gelip kalır. Ama Cebeliye'de Cebel-i Elheme yanında kalan Keysu Antakya'da Rum kayseri olan Hırkıl adlı krala gelip oradan İstanbul'un Pozantina kralı olan Ceneviz yanına gelip bu Keysu yurt ister. O da Keysu'yu üç kardeşiyle gemilere koyup Karadeniz sahillerinde yurt verir. Lazka Kureyş Arabı Trabzon'da kalır. Laz kavmi Lazka Kureyş'dendir. Abaz Kureyş Abaza Vilâyeti'nde kalır. Keysu Kureyş Arap, Anapa Kalesi'ne çıkar, ilk defa Keysu Şağake oğlu ile bu Karadeniz kıyısında vatan tutunurlar. Sonra çoğalarak 40 adet kabile olurlar.

Mamaluk kavmi, yani Bozoduk Şağake Çerkezi kavminin asılları ve ortaya çıkışlarını bildirir

Rum tarihçilerinden Rum Yanvan, tarihçi Latin Mikal ve Kıptî tarihçi Totis ibn Natis, dünya tarihçisi Yarmenî Mıgdısî kısacası Rum, Arap, Acem ve Tatar kavimlerinin güvenilir tarihlerinde öyle yazar ki *"Bizim içimizden herkesin belli bir makamı vardır"* [*Kur'ân*, Saffât 164] âyeti gereğince ilk defa yeryüzünde makam edinen Âdem Safî'dir. Çoluk çocukları çoğalıp yeryüzüne yayıldı.

Hayyu'l-Kayyûm Allah'ın fermanıyla aslında Rum [Anadolu] kavmi Ays ibn İshak Nebî evlâdındandır, ama doğru olanı Yâfes evlâtlarıdır ki bir cesur, yiğit ve pak inançlı kimselerdir. İlk defa Rum diyarına İslâm ile ayak basan Anadolu kavminden Selçuklular ile Dânişmendlilerdir. 476 [1083] tarihinde Dânişmend beyleriyle birleşip Malatya, Kayseri, Alâiye, An-

takya ve Konya diyarlarına gelip yerleşerek sultan oldular. İlk çıkış yerleri Mâverâünnehir'dir. Hicretten 200 sene sonra Hazret-i Ömer evlâtlarından Emir Ziyad, onun oğlu Emir Lokman ve onun oğlu Emir Ömer Malatya Kalesi'ni Ermeni kefereleri elinden alıp yurt ettiler.

Sonra 600 [700/1300] tarihinde Selçuklular Sultan Alâeddin'de son bulup Osmanoğlu devleti Mâverâünnehir'de Turan Vilâyeti'nde Mâhan şehrinden Ertuğrul doğrulup gelmiş idi. Alâeddin'in yerine Ertuğrul Rum'a müstakil bey oldu. Sonra Ertuğrul, Bursa yakınında Rum kefereleriyle Yalakâbâd Kalesi'nde cenk ederken şehit olup Söğüt Kasabası'nda defnettiler.

Daha sonra Ertuğrul oğlu Osmancık Rum'a 699'da müstakil bey olup Konya'da sikke ve hutbe sahibi olup Anadolu denen vilâyetlere ümmet-i Muhammed yayıldı. (---) tarihinde Orhan Gazi oğlu Gazi Süleyman Bey; Kara Mürsel, Kara Kokoca, Kara Koca, Kara Ece Yakub, Kara Koca Al ve Kara Edebalı adlı 40 nefer kara kocalar ile Kapıdağı Burnu'ndan Rum Denizi'ni karşıya sallar ve kayıklar ile geçip ilk defa Gelibolu toprağına ayak basıp *"Bismillâhirrahmânirrahîm"* dedikleri tarihtir. Sonra oraları yağmalayarak önce İpsala şehrini fetheder. Salâ verdikleri için ibtidâ salâdan meşhur galat İpsala derler.

Ondan sonra günden güne büyük ülkeleri yönetimi altına alıp ganimet malları ellerine girip avladıkları kadınları kızları nikâhlarına alıp çoğaldılar. (---) tarihinde Edirne fatihi Gazi Hüdavendigâr'a, ondan Gazi Fatih'e ve ondan Gazi Süleyman Han'a kadar Rumeli ve Anadolu denen diyarda 77 adet Hıristiyan kavimlerden eski kavim Arnavut, Laz, Abaza, Çerkez, Hırvat, Sırp, Bulgar, Kalviz, Voynık Vilâyeti'ni, Efrenc, Macar, Leh, Çek, Rus, Korol, Tot, Kurs, Moskov, Gürcü, Dadyan, Açıkbaş, Mikril, Güril, Şavşat, Rum, Ermeni, Dodoşka, İngiliz, Nemse, İsveç, Talyan, Kallevin, Felemenk, Portakal, Donkarkız, Danimarka, Venedik, İspanya, Ceneviz, Fransa, (---) (---) (---) Eflâk ve Boğdan, kısacası Osmanlı bu yazılan kâfirlerin ülkelerini harap, evlerini toprak, esirlerini kebap ederek hanelerin türâb üsârâların kebab ederek fetihler etti.

Saba gidişli, düşman avcısı, acımasız Tatar kavmi de, Kırım

hanları da birbiri ardınca Osmanoğlu'na yardım ederek sayısız, hesapsız ganimet malları ve esirler geldi. Kısraklarına aşan aygırlardan küheylân atlar hasıl olup binerler ve kâfirlerin kızları ve kadınlarına aşan gazilerden oğlanlar kızlar, oğul balı gibi şanlılar ve simtenli ve sim endamlı dilberler hasıl oldu. *[148b]* Onlar da anaları tarafında olan dedelerine ve akrabalarına onar on beşer yaşında iken kılıç vurmaya başlayarak dedelerinin yuvalarını başlarına dar ederek nice bin taze köy, kasaba, şehir, kale ve büyük beldelerini fethetmededirler. İnşaallah sonsuza kadar Osmanlı Devleti devam edip Lazistan, Mikrilistan, Abazistan ve Çerkezistan vilâyetleri gibi her kâfiristanı fethedip kiliselerini mescit ve cami edeler.

Yukarıda adı geçen bütün Hıristiyan milletlerden en uygunu, azıcık bahaneyle İslâm kabul eder, İslâm diyarına gidenler gidip gelen Abaza Kureyşi kavmi ve Çerkez Kureyşi kavimleridir ki kitabî değillerdir. Bir alay dağî ve bağî ve yağı kavimlerdir. Tarihçilere göre ataları Mekke-i Mükereme'den Kureyş kabilesindendir. Arap kabilelerinin en şereflisi ve özellikleri övülmüşü olduğu herkesçe kabul edilmiştir. Zira kâinatın serveri ve varlıkların övüncü Hazret-i Peygamber o soydan dünyaya gelmişlerdir.

Sonraki kabile Acemdir ki çıkışları Tatar kavmidir. Bu iki kavimden yeryüzü süslenip insanoğlu ile mamur olmuştur. Onun için Hazret-i Kevneyn'e *"Seyyidü'l-Arab ve'l-Acem*/Arap ve Acem'in efendisi" derler. Zira Arap'tan başka Tatar, Acem, Türk, Türkmen, Moğol, Boğol, Dağıstan, Kumuk, Kozak, Heşdek, Yakayça, Lipka, Özbek, Çağatay, Kılmah, Fağfur, Çin, Hıtâ, Hoten, Maçin, Hint, Sind, Laristan, Moltan, Sultaniye, Semerkand, Kâbilistan, Zâvilistan, Bâbil, Ermenistan, Mâzenderen, Faris, Horasan, Kaşkar, Hârizm, Taberistan, Türkistan, Gilân, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Irak-ı Dadyan, Kirman Vilâyeti, Gence, Şirvan, Şamakı, Mekran, Sistan, Bedahşan, Azerbaycan, İran, Turan, Belh, Buhara ve nice yüz bin diyarlarda oturan ümmet-i Muhammedlere Acem denir. Onun için "Seyyidü'l-Arab ve'l-Acem" denildiğinde hepsini kapsayan kelâmdır.

Ama Arap kavminin Kureyş taifesinden ayrılarak dinden dönüp Rum'da karar edenleri tarihçiler öyle yazmışlar ki,

Kureyş Arabı'ndan Arnavut, Lazka, Mikral, Abaza ve Çerkez kavimleri Rum'a gelip nasıl dinden döndüklerini bildirir

Evvelâ Hazret-i Ömer hilâfetinde Medine-i Münevvere'de Kureyş kabilesinden Cebel-i Elheme adlı ünlü kâfir, yanlışlıkla Arap şeyhinin gözünü çıkarır. Mahkeme edildiğinde âyet gereği *"Onda (Tevrat'ta) onlara: Cana can, göze göz [... kısas] yazdık"* [*Kur'ân*, Mâide 45] fermanı üzere Cebel-i Elheme'nin de gözünü çıkarmak gerekince bir gece hemen Cebel-i Elheme kardeşi Beşe'yi vekil edip bütün kabilesini alıp kaçarak Antakya'da Rum kayseri olan Hırkil Kral'a gelip dahil düşer. Hırkil de Cebel-i Elheme'ye Antakya yakınında dağları yurt ve sığınak verir. Cebel-i Elheme de deniz kıyısında İspanya küffarı elinden bir kale fetheder. Hâlâ Cebel-i Elheme'den bozulma Cebeliye Kalesi derler.

Daha sonra Hazret-i Ömer Kudüs-i Şerif'i fethettikten sonra Cebel-i Elheme üzerine sefer edip Cebel-i Elheme Hazret-i Ömer'e karşı koyamayıp bütün tabileriyle (---) adet evlâtlarıyla gemilere binip İspanya kralına dahil düşer. Kral da Cebel-i Elheme'ye acıyarak hâlâ Arnavutistan olan Avlonya ve Delvine vilâyetleri dağlarını Elheme'ye has verir. Bu Cebel Kureyş kavmi olduğu için o dağlara hâlâ Kuryeleş Dağları derler.

Cebel-i Elheme'nin bir oğlu Dukadin bu dağlarda yerleştiğinden hâlâ Dukat Dağı derler. Bu Cebel-i Elheme kavmi çoğalarak ve İspanya kâfirleriyle karışarak Kureyş Arapçasını unutup Arnavut dilini icat ederler. Arnavut, Kureyş Arabı'ndan dönmüş olup Ârnâbûd'dan bozulma Arnavut olmuşlar, yani ar u namusların terk edip kefere olduklarından Arnâbûd derler.

Sonra Cebel-i Elheme Bey, Müslüman olarak ölüp Elbasan şehri yakınında Büzürg Seng adlı bir mesiregâh vardır, Arnavut kavmi bu mesiregâha Bozeşek der, bu mahalle yakın Arnavutların ceddi olan Cebel-i Elheme o mesiregâh yerde yatar.

Sonra Cebel-i Elheme'nin (---) adet oğlu kalıp Arnavut bandan bütün kardeşleri incinerek yüz çevirip (---) adet kardeşler hep birlikte bir gemiye binip Pozantin şehrine, Konstantin şehrinde Galata'da kalan Ceneviz kralına varıp sığınırlar. O dahi bunlara acıyarak Karadeniz kıyılarının sonlarındaki yüksek dağları bağışlayıp her birini birer tarafa kabileleriyle gönderir.

Elheme oğlu Lazka Trabzon dağlarında karar edip Gürcü kavmi *[149a]* ile karışarak büyük kavim olur. Bunlara Lazka kavmi denirken bozulup Laz derler. Başka dilleri var, ikinci cildimizde dilleri ve ıstılahları yazılmıştır.

Ondan sonra gemiyle Cebel-i Elheme oğlu Mikral Gönye yakınında Çoruh Nehri ensesindeki Batum Sancağı dağlarında yerleşip soyu çoğalır. Bunlara Mikral'dan bozma Mikrel kavmi derler. Bunların da asılları yine Kureyş Arabı'dır ki Gürcistan kavmiyle karıştıklarından başka Mikral dilini icat edip Hıristiyan milletinden oldukları ikinci cildimizde yazılmıştır.

Yine gemiyle Cebel-i Elheme oğlu Abazka yine Karadeniz kıyısında yerleşip Abaza kavmi oldular ki bunlar da Kureyş'ten dönme olup başka dilleri ile ikinci cildimizde 27 kabile beyleriyle yazılıdır.

Sonra gemiyle Elheme oğlu Sadşân dağlar içinde yerleşir, yine Abazka kavmi sayılır, ama dağlarda sakin olup bir mezhepten olmayıp başka dilleri olup cesur kavim oldukları ikinci cildimizde yazılmıştır.

Ondan sonra yine gemiyle Elheme oğlu Şağak, Çerkezistan dağlarında Anapa Kalesi'ne varıp orada mekân tutar. Hâlâ bu yazdığımız kavme onun için Şağake kavmi derler.

Bir kardeşi, Cebel-i Elheme oğlu Berbere ailesi ve adamlarıyla Taman Adası'nı mesken ettiği için bu Taman Adası'na tarihçiler Berber ülkesi derler, yukarıda anlatılmıştır.

Sonra bir kardeşleri, Cebel-i Elheme oğlu Mamaluka, Habeş dağlarını karargâh edinir. Onun için tarihçiler bu Çerkezistan'a Mamaluka Vilâyeti derler.

Küçük kardeşlerinden Bozoduka ibn Elheme Obur Dağları etrafında kalıp hâlâ Bozoduk kavmi derler, *vesselâm.*

Yine Arap, Acem ve Tatar tarihçileri öyle anlatıp yazarlar ki Hazret-i Ömer hilâfetinde Cebel-i Elheme göz çıkartmaya razı olmayıp kâfiristana kaçarken yerine kardeşi Beşe'yi hâkim bırakıp gidince bu Beşe adlı Urban şeyhi Kureyş Urbanı'na öyle muktedir hâkim oldu ki Yesrib, Batha, Yelemlem, Abbas, Hicaz ve Taif diyarlarında kurt ile koyun birlikte gezerlerdi. Ta bu derece Mekke, Medine, Yemen ve Aden tarafları güvenli olduğundan Hazret-i Ömer hoşlanıp Beşe hâkimin (---) adet oğullarına

birer ülke verip her biri birer mülke malik olup hüküm sürerler.

İlk Urban şeyhi olan Beşe'nin büyük oğlunun ismi Arap Mevâl, biri Zehd, biri Amûr, biri Arnud, biri Hatuka, biri Janay, biri Besnay, biri Bolkay, biri Kabartak, sonra (---) (---) (---) bunların büyüğü Şeyh Beşe oğlu Keys'dir.

Bu adı geçenlerin her birine Hazret-i Ömer beratıyla birer hanlık verip birer kabileye hâkim olurlar. Bunlar ta Irak Vilâyeti'ne, Yesrib Vilâyeti'ne, Batha, Konfot, Morağ, Bender-i Mohan'a, Bender-i Zebid'e, Bender-i Teğar'a, İp Kalesi'ne, Garani Kalesi'ne, San'an Kalesi'ne, Tavl şehrine, Gülyân şehrine, Arûs Kalesi'ne, Umran Vilâyeti'ne, Demara Kalesi'ne, Habbe Kalesi'ne, Sine Kalesi'ne, Kâhire Kalesi'ne, Deynev şehrine, kısacası bu yazılan Yemen vilâyetlerine ta Sebe şehrine kadar Şeyh Beşe evlâtları malik oldular.

Birkaç güçlü, becerikli oğullarının namlılarından Habeş ülkesinde Zeyla şehri, Dehlek şehri, Musova şehri, Harkova şehri, Kif şehri, Sevâkin şehri ve (---) (---) şehirlerine malik oldular.

Birkaç evlâtları Mağrib ülkesinde Evcile, Cirbe, Trablus, Tunus, Cezâyir, Tanca, Fas, Merankeş, Tilimsan, Sudan, İse, İsvan, Donkola, Berberistan, Foncistan, Daho, Kakan Vilâyeti, Afnu Vilâyeti, May Bornu Vilâyeti, Bağaniski Vilâyeti ve Rümeyletü'l-himal Vilâyeti'dir ki Hazret-i İdris'in doğduğu büyük şehirdir.

Kısacası, bu zikrolunan Mısır Adası içinde bu karalar vilâyetlerini yönetimi altına alıp hüküm sürerlerken Allah'ın hikmeti Hazret-i Ömer olayında Hazret-i Ömer ile Beşe Şeyh'i şehit ettiklerinde sahâbe-i kirâm içinde bir karışıklık olup bütün memleketlerdeki yöneticiler birbirleriyle savaşmaya, çarpışmaya, vuruşmaya başladılar. Bu merhum Şeyh Beşe'nin de evlâtları birbirlerinin üzerine seferler ettiler. Sonunda bir kaçı bir yere toplanıp Arap Meval büyük kardeşi Keysu ile meliklik için savaşıp Emir Arap galip ve Emir Keysu mağlup oldu. Keysu üzüntüsünden bir gece bütün oymağıyla *[149b]* kaçıp yerine Arab Ban müstakil melik oldu. Keysu Ban kaçtığından "Serâ Keysu" dediler, yani Keysu melik kaçtı, dediler. Hâlâ namları

Serâ Keysu oldu. Giderek Serâ Keys dediler. Ondan da söz bozulup Çerâkese diye yayılıp bilindi.

Osmanlı'da Çerkez ve Çerkes derler. Tatarlar Serkis derler. Acem dilinde Serkeş, yani baş çekici, yani baş alıp gidici demektir. Gerçekten de serkeş kavimdir.

Çağataycada Çârkes derler, zira ilk bu Çerkezistan'a ayak basanlar Şağake, Berberî, Mamaluk ve Bozoduk adlı 4 kişi geldiklerinden Çağatay kavmi bunlara Çârkes, yani dört kişi derler. Moğol dilinde Çerkız derler. Arapça'da Serâkîse-i nâkese derler, zira Mısır'da Çerkez kavmi çok olup Arapları gadr ile vurduklarından Çerkez kavmine Serâkîse-i nâkese derler. Çerkez kavmi Mısır fellâhlarının yüreklerini kan eylemiştir. Kumuk dilinde Cârkes, yani komşumuz adamları demektir.

Sözün kısası, her dilde birer çeşit isimleri vardır, ama duymuş olduklarımız bunlardır.

Sözün kısası güvenilir tarihlerden *Cevahir-i Ahbâr*'a göre bu Çerkez Ban bütün adamlarıyla amber kokulu temiz toprak olan Mekke, Yesrib ve Batha'dan kaçınca Aneh ve Selme toprağında Bağdad ve büyük belde eski Musul şehri yakınında yerleşip çoğalarak binlerce adet Arap kavmi olup o pak toprakları vatan edinir. Hâlâ Keys Urbanı kavmi onlardan kalıp Urbanlar arasında bu Keys Urbanlarına Serâkes Urbanı derler. Anadolu kavmi Keys Arabı derler.

Sonra (---) tarihinde Bağdad'da halife olan Abbasîlerden el-Müstansır Billâh padişah üzere Hülâgu Han gelip 70 gün savaşırlar. Sonunda halife el-Müstansır Billâh'ı tutup yaş deve derisine sarıp Bağdad güneşine bırakırlar. Halife deri içinde kakırdak olup Tatar kavminin el ve ayakları darbesinden el-Müstansır Billah Hülâgu Han elinde helâk olur. Abbasîler bu Müstansır Billâh'da son bulup Çöl Urbanı'nda gizlenen Abbasî şehzâdelerini Mısır'a kaçırıp Mısır'da yine Abbasîler halife olarak yine Bağdad'da sultan oldular.

Ama Hülâgu Han el-Müstansır asrında Bağdad'ı harap edip bir günde 70 bin kadının karınların yarıp nicesinin yuttukları cevahir taşlar ve daha günü dolmamış çocukları kadınların karınlarından çıkarır. O olayda nice kere yüz bin can Hülâgu Han Tatarları ellerinde helâk oldular.

Sonra Hülâgu Han yine dönüp Mâverâünnehir'e yönelip Eski Musul'a gelince anılan Serâkeys Urbanı'nı tamamen Musul çöllerinden sürüp Deşt-i Kıpçak'ın güneyinde Kuban Nehri'nin öte tarafındaki Elburz Dağı eteklerinde ülke verir. Çerkezler mecburen yerleşip dağlar içinde köy, kasaba ve pişkövler basmaya başlayıp sakin olurlardı.

Daha önce Hazret-i Ömer hilâfetinde ilk defa Medine'den gözünü çıkarmamak için kaçan Cebel-i Elheme evlâtlarından bu Çerkes dağlarında ilk yerleşen Şağake, Bozoduka, Mamaluka ve Berbere adlı bu 4 nefer kardeşler beraberce yine Kureyş kavminden olan Çerakeys Arab'a "Safâ geldin" ve "Hoş geldin" derler. Bütün akraba ve taallukatlar birbirleriyle görüşüp barışıp öpüşüp karışırlar.

Herkes oybirliğiyle Çerkeys'i kendilere hâkim seçip emirlerine uyarlar. Çerkeys hâlâ Kabartey Çerkezi'nin yerleştiği yeri kendine tahtgâh-ı pişköv yapar. Bu diyarın suyu ve havasının hoşluğundan Çerkeys soyu çoğalarak 205 sene yaşayıp 70 nefer evlâtları büyüyüp her birine birer ülke verip hâkim etti. İnşaallah her bir kabilenin isimleriyle yazılır.

Sonra Çerkez Ban, daha önce Arap kavmine gücendiğinden Tatar kavmi ve Gürcü kavmi ile karışmalarından dolayı bu iki dilden bir dil oluştururlar. Çerkez dili saksağan kuşu dili gibi bir çöpördük dildir. Hâlâ Çerkez dili kaleme gelmez, dinlemeye dayalı, boğazdan, avurttan ve dil altından çıkan, serçe sesi gibi kaleme gelmez bir dildir. Bu kemter kul, âlem seyyahı ve insan nedimi gösterişsiz ve hasır sahibi Evliyâ 51 senedir yedi iklimde 18 padişahlık yere ayak basıp her diyarın insanıyla konuşmak için fesahatları, belâğatları ve şiirleri ile 147 lisanı cevher saçan kalemimle yazmışım, ama bu Çerkez dili gibi saksağan kuşu sesli dili yazamadım. İnşaallah o dili de gücümüzün yettiği kadarıyla yazarız. Bir özel lehçeleri var, zira kitabî değillerdir. Onun için kaleme gelmez ***[150a]*** kuş dilidir, *vesselâm.*

İşte bu mahalde bu Çerkezlerin aslı esası, soyu sopuyla Kureyş kavmi Araplarından olup oymak oymak olup Allah'ın hikmeti bu ülkede yaşadıkları elden geldiğince yazıldı.

Beri taraftan yine konumuza gelelim. Bu Şağake Çerkez-

lerinin ortaya çıkışları böyledir. Bu temiz topraklarda yerleşip suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbeleri gayet çoktur. Hatta Mehmed Giray Han hazretleri efendimize, misafirimizsin diye iki adet bânû güzelliğinde ve melek yüzlü, parlak yıldız gibi seçkin, henüz her biri birer çeşit bir işlenmemiş inci ve her biri birer açılmamış gonca, mehtap ve güneş parçası kızlar hediye verdiler ki her biri birer Mısır hazinesi değer.

Çerkez kavminin giyimlerini bildirir

Hepsi kıllı kebeden siyah takke giyerler. Üzerlerine yine siyah koyunun yününden eğrilmiş ihram gibi dokunmuş incecik siyah daracık aba dolama giyip orta kuşak gezerler, üzerlerine başka bir şey giymezler. Ancak bayları, yani zenginleri kış günlerinde kuzu kürkü giyerler.

Hepsi kısacık, dizleri gözünde hafif esvap giyerler. Ve yine ince abadan diz çakşırı giyip çoğu donsuz gezerler.

Ayaklarında bir çeşit üzerinden dikme, altı bütün çarık giyerler ki bir diyara mahsus değil çarıktır. Yine koyun yününden örülmüş ipek gibi kuşakları var.

Mirzaları bir çeşit kırmızı sahtiyandan yine üstlerinden dikilmiş yekpare mestler giyerler ki ayaklarından güçlükle çıkar. Bu derece sık ve daracık kırmızı mest giyerler.

Diğer fukarası kış günleri esvapları üzerine siyah ve beyaz üç köşeden yuvarlak kebeleri boğazlarına bağlayıp gezerler, ama onun yeni, yırtmacı ve yakası yok, tuhaf kalın kıllı bir kebedir. Hatta savaş sırasında bu kebeyi yüzüne tutup cenge girince Çerkez kavminin önüne Efrasiyab, Rüstem, Şağat duramaz, sanki o kebe onların kalkanlarıdır. Gerçekten de ok ve kılıç kesmez ve geçmez. Bazı savaşlarda bu keçeyi ıslatıp arkasına alır. Kâh önüne ve kâh gereğine göre sağına soluna tutunup kudurmuş ayı gibi cenge girer.

Askerî taifelerinin elbette birer küheylân atları, birer zırhları, birer tirkeş, kılıçları ve birer mızrakları bulunur. Ama kılıçlarının uçları dört köşe ve üç köşe harbe gibidir. Önce düşmanını kılıçla dürtüp sonra kılıçla çalar.

Yayaları tamamen tüfenklilerdir ki pireyi gözünden kurşunla vururlar, zira siyah barutu kendileri yaparlar. Nice bini yine tüfenk taşıyıp mızrak taşımaz.

Bu diyarda kır at ve siyah atlar gayet makbuldür ki ona Özdemiroğlu Osman Paşa atları soyu diye beş baş Çerkez esirine at alırlar ve at verirler.

Gayet hırsız kavimdirler. Hatta bu diyarda hırsızlık etmeyenlere yiğit değildir diye kız vermezler. Onun için geceye uygun kara esvaplar giyip hırsızlığa gidip kızları, oğlanları ve yaşlı adamları da ya evini lağım ile yahut dağda ve tarlada bulup çalıp alırlar. Hemen köyüne düşerse kurtulur, yoksa geriden kovup yetişirlerse onu tutup esir edip Osmanlı'ya ve Tatar'a satarlar, yahut bin baş, iki bin baş mal verip kurtulur. Baş mal diye dedikleri bin iki bin canlı at, koyun, sığır, esir, zırh ve zireh-külâh gibi şeylerdir.

Hâlen işleri, güçleri, kazançları birbirlerinin köyleri, kabakları ve pişkövlerini vurup geçmektir. Öyle hırsızlardır ki sürmeden gözü çalıp sürme yerinde kalır, ta bu derece haramîlerdir. Ama misafirlerinin bir hardal taneleri uğruna ölücülerdir. Herkes konuğunu yedirip içirip, ikram edip, konakbanlık edip bir köye dahi iletip ulaştırır. Eğer sen de bir boğası, bir yay, bir ok ve bir makrame, kısacası iğne, iplik ve ibrişimden az çok her ne versen memnun olurlar.

Çocuklarını ve ailelerini senden sakınmayıp yüzleri ve gözleri açık sana hizmet ederler. Ve göz nuru kızları senin döşeğini yayıp hazırlayıp hizmet ederler. Ama bir çirkin fiilde bulunayım diyen adamı evden kovarlar veya öldürürler. Ama şılga adlı köle kızları ve oğulları, onlara el uzatanlara bir şey demezler, onlara da eğri bakmayanlara "Bu hacı adamdır" diye hoşlanıp saygı gösterirler.

Her sarıklı adamı görseler hacı derler. Kendileri ekmek yemezlerken "Hacı çaku aşarmış" diye beyaz külde pişmiş ekmek getirirler. Ekmeğe bu diyarda çaku derler.

Çerkez yemeklerinin övgüsü: Hep darıdan pişmiş pasta yerler, yani darı lapasını pekçe pişirip ellerinde top top edip sıcak sıcak *sizbala* batırıp yerler. Sizbal bir çeşit pişidir ki cevizi havanda dövüp hardal ve tuz ile karıştırıp kâselere korlar. Ve cevizin yağını çıkarıp kırmızı Frenk biberiyle dövüp ***[150b]*** o kırmızı ceviz yağıyla biber yağını bu sizbal içine koylar, pastayı bu sizbala batıra batıra yerler.

Ve dahi semiz koyun ve kuzuları, başı, boynuzları, tırnakları, tüm ciğeri, şirdeni, kırkbayırı, pençesini, böbreğini ve böbrek yağıyla tamamen pak temiz 7 kat sularda arıtıp koyunu büsbütün tandırda pişirip ziyafet meydanına getirirler. Ama koyunu tandırda öyle pişirirler ki sanki ilik olur.

Dağlarında karaca, sığın ve tablalı avlarını da böyle pişirirler. Ve dağlarında keklik, turaç ve kor tavuğu adlı tavukları, kaz ve ördekleri kebap edip yerler.

Çerkez içecekleri: At sütü, kımız, talkan, ayran, kurut ayranı, keskin bozalar, keskin bal suları, tatlı bal suları ve tatlı maksima bozaları içerler. Çoğunluğu suyu az içerler.

Bütün evleri saz ve kamış örtülü ve çit örülü ikişer kapılı evlerdir.

Atları başları ucunda ve silâhları hep yanlarında durup yatarlar. Kış günleri büyük meşe ağaçlarını evlerinin orta yerinde yakıp bütün çoluk çocuklarıyla ateş başında döşenip otururlar. Hamam gibi sıcak evleri vardır.

Fukaralarının yataklarında otluk döşelidir. Yastıkları koyun derisindendir. Mirzalarının evleri pak kilim, kebe ve keçeler ile döşelidir. Misafirhaneleri başkadır, ama her misafirhanede birer ikişer Çerkez adamı uyumayıp misafirleri hırsızdan korurlar, garip dostu adamlardır.

Ama bir kötü şeyleri vardır. Yüz yaşındaki adamları sakallarını tamamen tıraş ederler. Eğer sakallısı var ise bir haftalık gelmiş tıraş kadar sakalı var. Her hafta sakallarını kırkarlar. Alınlarından, başlarının ortasından ensesine kadar başlarını tıraş edip kulaklarının üstlerinde iki yanlarının saçları sarkmıştır. Bazı fukaraları yemekten sonra ellerini saçlarına yağıyla siler, ama ayanları ellerini yıkamayıp yerlere silerler.

Çerkez kavminin eski âdet ve alışkanlıkları: Yemeğe başlarken ağaç sofraları meydana geldiğinde bir balmumunu yakıp herkes balmumuna birer kere *"Danu danu Mamaluk"* deyip muma tapınır, ondan sonra yemek yemeye başlarlar. Yine yemekten sonra muma öyle edip sofrayı kaldırırlar. Bir garip seyirliktir.

Çerkez kavimlerinin isimlerini bildirir: Hıfal, Elbozdı, Bazruk, Müşevviş, Cankiri, Habeş (---) (---) (---)

Çerkez kadınlarının giysileri: Bütün kadınları beyaz kebeden örülmüş beyaz arakıye giyerler, ama başka diyar kadınları gibi saçlarını sarkıtıp ellerini kınalayıp gözlerini sürmelemezler. İleri gelen kadınları elvan boğası ve ipek daracık sıkma kaftanlar giyerler.

Çerkez kadınlarının isimleri:

.....(1,5 satır boş).....

Sözün kısası, Çerkez kavminin yüz binlerce acayip hâlleri vardır. Ancak bütün Çerkezistan kavminin tavır, davranış, işi gücü, yiyecek ve içecekleri bu yazılanlar gibidir. Daha inşaallah ne gibi davranışları görülürse yazılır.

Mehmed Giray Han efendimiz 5 gün bu Şağake kabilesi pişkövünde oturdu. Han bu mahalden kalkarken Hacı Giray Sultan ve Selâmet Giray Sultan İstanbul'a gitmeyip,

"Biz Hanımızdan ayrılmayıp kazakdaş oluruz" diye bu Han'a gelip baş vurduklarında Han yine bu Şağake'de üç gün oturak daha ferman edince hemen hakir Han'dan izin alıp arkadaşlarımla Karadeniz kıyılarını gezip dolaşmaya çıkıp Şağake kabilesinden kıbleye doğru dağlar ve ormanlık balkanları aşıp 7 saat gidip,

Yüksek Anapa Kalesi'nin şeklini bildirir

Eski zamanda, Büyük İskender asrında yapılıp sonra Ceneviz Frengi malik olmuştur. Daha sonra (---) tarihinde Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa Çerkezistan'ı fethedince bu Anapa Kalesi'ni de Frenk elinden almıştır. Âsî Çerkez ve Abaza tarafında olmak ile kalenin bazı yerlerini yıkıp hâli üzere bırakmış.

Kalesi, Karadeniz kenarında bir yalçın kaya üzerinde yuvarlak şekilli bir kârgir yapı güzel bir kaledir, ama içinde hâlâ insan cinsinden bir kimse yoktur. Ancak dışında 100 adet saz örtülü Şağakeli Çerkez kabağı [köyü] var, enseleri Anapa dağlarıdır.

Bu kale o kadar sanatlı ve eski tarz kaledir ki henüz usta mühendis mimar elinden çıkmıştır.

Limanına bin pare gemi sığar. Hatta ilk defa bu Şağake kavmi Arabistan, Arnavukluk ve Kostantiniyye'den gemilerle geldiklerinde bu Anapa Limanı'na girip önce bu mahalli mesken edinmişlerdir ki Karadeniz sahillerinde İnkirman ve Avlo-

ta limanlarından sonra bu Anapa Limanı *[151a]* gibi bir büyük liman yoktur. Ağzı daracık olmak ile sekiz sert rüzgârdan emin limandır. Hatta kâfir zamanı bu limandan inci çıkarmış. Hâlâ bazı zaman Rus şaykaları gelip bu limandan inci çıkarırlarmış.

Bu kale tamir edilip içine kul konsa bütün Abaza, Çerkez ve Nogay kavimlerinin yağları, balları ve gayri malları buraya gelip bir bender şehir olup işlek liman olurdu.

Hakir bunu da seyredip yine Şağake aşireti içinden sahra ve ağaçlıklar geçip,

Pisif Nehri'ni atlar ile geçtik. Oradan bir saat gidip,

Biziçay Nehri: Bunu da atlar ile geçtik. Bu iki nehir Abaza Vilâyeti içinde Hayku dağlarından doğup yıldız tarafına Şağake toprağı içinde akarak büyük Kuban Nehri'ne karışırlar, âbıhayat akarsulardır. Kuban Nehri de Adahun Boğazı'ndan aşağı Karadeniz'e karışır. Oradan yine Şağake Çerkezi kabilesi içinden 3 saatte,

Kopsi Nehri: Bu da Abaza dağlarından gelip Kuban Nehri'ne karışır. Onu da atlar ile geçip 4 saatte,

Şatkırı Kalesi: Yapıcısı yine Ceneviz Frengi olup Özdemiroğlu fethedip viran etmiş. Şağake toprağında imar olacak bir kaledir, ama içine Nogay kavmi kona.

Bu kalenin yakınında **Şatkırı Nehri** ve bu nehre 2 saat yakın **Abirgan Nehri;** bu iki nehir Abaza dağlarından gelip Kuban Nehri'ne katılırlar. Oradan 5 saatte,

Jana Çerkezi Vilâyeti, yani Jana kavmi beyinin tahtı

Abaza'nın Hayku dağları dibinde 500 adet saz ve kamış örtülü evlerdir. Beyinin ismi Antenok'tur. 10 bin bahadır cürd atlı, sadaklı ve yaya tüfenkli Çerkez yiğitlerine maliktir. Daima Sadşe Abazası'yla kavga ederler, savaşırlar. Han hazretlerini burada bulup Han'a ziyafetler eyleyip seçkin kız ve oğlanlar verdi. Selâmet Giray Sultan'a bir şey vermeyip bu diyarda alıkodular, zira annesi bu Jana kızlarından idi. Han'a bunlardan bin adet tüfenkli asker yoldaş koşup, oradan yine doğu tarafa 2 saatte,

Adakum Nehri, ona yakın **Setaze Nehri:** Bunlar da Abaza Vilâyeti'nden gelip Kuban Nehri'ne gider.

Oradan yine doğu tarafa ormanlar ve yüksek ağaçlar içinde (---) saat gidip,

Küçük Jana Vilâyeti

Bu ülke Büyük Jana'dan mamur ve cesur ve bahadır yiğitlere malik olup 40 adet köye ve 3 bin askere maliktir. Bu menzile gelirken o gün,

Abın Nehri, oradan **Habil Nehri,** oradan **Yil Nehri,** oradan **Aburgan Nehri:** Bu 4 adet âbıhayatları atlar ile sıkıntılar çekerek geçtik. Bunlar da Abaza'nın Obur dağlarından çıkıp bu Küçük Jana toprağından geçip Kuban Nehri'ne karışırlar. Ama bu nehirlerin kimini ayakla geçtik. Ve ikisine ağaç köprüler yapılıp geçildi. Coşkun akar âbıhayatlardır. Oradan yine doğu tarafa (---) saatte,

Büyük Hatukay Vilâyeti

Beyinin ismi Cangirey'dir, yani Canbe Giray'dır. Canbe Giray Sultan bunda konuk iken o gece beyinin bir çocuğu dünyaya gelince Canbe Giray Sultan'ın ismini koyup Cangirey derler. Hâlâ Çerkez gelenekleri öyledir ki evinde bir konuğu olduğunda bir oğlu doğarsa ona evdeki konuğun ismini korlar ve o an oğlanı bir günden bir başka süt ana alıp götürür. Anasından ve babasından iyi besleyip büyütür. Hâlâ yine öyle gördük. Eğer evlerinde konuk yok ise komşusunun adını oğlana korlar, eski gelenekleri budur. Bu Hatukay beyi zengin, çok hayvan ile 8 bin adet pür-silâh askere maliktir.

Bu vilâyet bir geniş, verimli ve güzel yurt olduğundan Moskov kralı oğlunu katledip Kalmık keferesi içlerinden cenk ede ede Edil Nehri'ni geçip Heyhat Sahrası'nı geçip gelen Nevruz İmirza Tatarları bu Hatukay Çerkezi toprağında Kuban Nehri kıyısında yerleşip Çerkez'den kız alıp kardaş olmuşlardır. Hepsi 10 bin asker ve 6 bin obadır. Gayet sadaklı, savatlı, silâhlı ve yiğit askerdir. Han bu Hatukay'da kalırken hakir yine arkadaşlarımla kuzey tarafa 2 saat gidip,

Nevruzkirman Kalesi

(---) tarihinde Mehmed Giray Han Nevruz Mirza hatırı için yapmıştır. Büyük Kuban Nehri kenarında bir düzlük orman içinde dört köşe ağaçtan toprak dolma kaledir. 4 köşesinde birer kule ve iki kapılı palankadır. Büyük kapı batıya, küçük kapı Kuban Nehri kenarına, doğuya bakar kapılardır. Kale içinde 1 cami ve 5 kârgir hane ve her kulede birer küçük şahi top-

ları var. Topçuları, cebehanesi, dizdarı ve neferleri yoktur. Tüm Nevruz Tatarları kale muhafaza ederler. Bir tehlike ve korku sırasında bütün Tatar'ın çoluk çocuğu kaleye dolup Kalmık ile ve Çerkez eşkiyalarıyla cenk ederler, bir alay Nevruz Tatarı kavmidir.

Han bu Nevruzeli içinden geçerken yorga atlar hediye alıp ve Nogay mahbûbelerin seyrederek 5 saatte ormanlar geçip,

Vobin Nehri: Bu nehir Abaza'nın Obur dağlarından gelip Kuban Nehri'ne gider. Onu atlarla geçip 1 saatte,

Akupskirman Kalesi: Ceneviz Frengi yapısı *[151b]* olup sene (---) tarihinde Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa fethetmiştir. Çerkez taifelerini itaat ettirmek için bu kaleye sağlam bir iç hisar yapmış, zamanla yıkılmaya yüz tutmuş. Hâlâ ne dizdarı ve ne hisar eri vardır. Hatukay Çerkezi toprağında imar olacak kaledir, ama içinde Nevruz Nogayı sakin ola. Çerkez sakin olursa tamamen asi olurlar. Bir düz ovaya yapılmış kârgir yapı güzel kaledir. Bu kaleye yakın,

Akups Nehri: Bu da Obur Dağı'ndan gelip Kuban Nehri'ne gider. Oradan 2 saatte,

Sobay Köyü: Bir yeşillik, lâlelik ve ormanlık içinde 500 evli kasaba gibi bir köydür. Bütün halkı sanat ehlidir, ama dükkânları yok, tüm evlerinde işlerler. Bütün sanatkârlar burada bulunurlar. Hatukay beyi olan Canbek Giray burada oturur, büyük köydür.

Burada hana ziyafetler ve mahbûb köleler ve mahbûbe kızlar hediye verildi. Daha küçük oğlanın biri bu hakire ihsan olundu. Burada Han efendimize kılavuz olmak için bin tüfenkli Çerkez ve 3 bin cürd atlı Nevruz Nogayı verdi. Oradan bir saat yine doğu tarafa ağaçlık ve ormanlık hıyabanlarda giderken,

İbiz Nehri: Bu da Obur Dağı'ndan gelip Kuban Nehri'ne katılır. Ve bu nehir kenarında,

Pedsi Köyü: Bu dahi Hatukay Çerkezi ülkesinde Obur Dağı eteğinde kurulmuş 300 haneli mamur köydür. Bu anılan Obur Dağı Abaza ile Çerkez arasında yaz ve kış karı eksik değil, bir alaca kayalı yüksek bir dağdır ki bir ucu Elburz Dağı'na bitişiktir. Kuzey tarafı 5 konak yerde Heyhat Ovası'dır. Bu yüksek dağ her taraftan, beşer altışar konak yerden görünür.

Obur büyücülerinin acayip ve garip ibretlik kavgalarını bildirir

Bu hakir bu kabakta [köyde] iken Çerkez ile Abaza kavminin oburları, yani büyücü erkek ve kadınları 1076 yılı Şevvalinin 20. [24 Nisan 1666] gecesi kıyamet kopup yıldırımlar şakıyıp şimşekler kopup gökyüzünde kıyamet gününden çok karanlık bir gece olmuşken gök yüzünü ateş tutup o karanlık gece kaybolup aydınlık bir gün oldu ki Çerkez kadınları nakış işleseler mümkün idi. Çerkezlerden sorduk,

"Vallahi yılda bir kere bu kara koncoloz gecelerinde bir Çerkez oburlarıyla Abaza oburları gökyüzünde uçup büyük cenk ederler. Şimdi dışarı çıkıp korkmayıp seyredin" dediler. Meğer obur diye sihirbaz cadılara derlermiş. Bizler de 70-80 kişi silâhlarımızla konaklarımızdan dışarı çıkıp biraz bekledik.

Onu gördük, hemen Obur Dağı ardından Abaza büyücüleri köklerinden kopmuş büyük ağaçlar üzerinde, küpler, tekneler, hasırlar, araba tekerlekleri, fırın süpürgeleri ve nice bin çeşit eşyalara binip havada uçarak Obur Dağı üzerine geldiler. Hemen biri bizim Çerkez'in Habeş Dağı içinden nice yüz adet saçlarını dağıtmış fil dişi gibi dişleri dışarı çıkmış, gözlerinden, burunlarından, kulakları ve ağızlarından gemi direkleri gibi ateşler havaya saçtılar. Her biri birer ağaçtan oyulmuş balık çırnıklarına, at leşleri, sığır leşleri ve gemi direklerine, deve ölülerine binip ellerinde yılan, evrenler, ipler, adam, at ve deve kelleleri ile havada uçarak Abaza sihirbazları ve bu Çerkez oburları gökyüzünde birbirlerine girip o gece bu iki kavmin cadıları havada cenk ettiler, savaştılar, çarpıştılar.

Nice bin çeşit gıjıltı ve acı bağırışlardan kulaklarımız sağır olup hepimize bir dehşet el verdi. Tam 6 saat ateşli çarpışmalar sürüp üzerlerimize keçe, hasır ve sırık parçaları düşmeye başladı. Ardı sıra adam, at ve deve kelleleri ve leşleri düşmeye başladı. Ardından küp kırıkları, tekne parçaları, araba tekerlekleri parçaları, fırın silecek sırıklı süpürgeler, aba, kebe, pöstekiler, tabut ve teneşirler düşmeye başlayınca taşrada olan atlarımız bağırış, çağırış, gürültü, patırtıdan ve ateşlerin yerlere yağıp saçıldığından boşanıp güçlükle zapt ettik.

Ardından 7 adet Çerkez oburuyla 7 tane Abaza cadıla-

rı birbirlerine sarılıp biribirlerinin boyunları altlarına başlarını sokup yere düştüler. Çerkezler seğirtip birbirlerinden ayırdılar. Ama 2 Çerkez oburunun boynundan Abaza oburu Çerkez'in kanını içip ölmüş. Diğer beşi sağ ve 7 adet Abaza cadılarının beşi yine yerden havalanıp gittiler. Çerkes oburunun kanını emen 2 nefer Abaza cadısını orada Çerkezler ateşte yaktılar.

Kısacası, o gece iki kavim oburlarının ta horozlar ötmeye başlayıncaya kadar seyirlerini ettik. Gökyüzünde o kadar savaş uğraş olmuştur ki ne diller ile anlatılır ve ne kalemlerle yazılır. O gece bağırış, çağırış, feryat, gökgürültüsü ve şimşek seslerinden, korku ve ürküntümüzden gözümüze asla rahat uykusu girmedi. Horoslar öttükten sonra bütün cadılar dağılıp kaybolurken bir kütürtü daha kopup gökten yere, orman ve dağlara büyük şeyler düştü. *[152a]*

Sabahleyin bir hayli dostu silâhlandırıp havada oburların cenk ettiği yere vardık. Yeryüzünde at, eşek ve domuzlar, küpler, davullar, tekne ve uçları sırıklı fırın paçavraları, birkaç tane Mengerus fili leşleri, mezardan çıkmış insan leşleri, bardak, çanak, hasır, yılan, çıyan, keçiler, koyunlar ve ayıların ölüleri, nice yüz bin çeşit korkunç şeylerden çemenzar zemini görünmez olmuş. Bazı ayağı demirli esir adam leşleri ve çeşit çeşit şişmiş hayvan leşleri çok idi.

Kısacası hakir bu asıl şeylere kesinlikle inanmazdım, ama bizimle olan askerin nice bini görüp hayrette kaldılar. Daha önce onlarda görmüş adamlar çok idi. Ama Çerkez kişileri yemin edip "40-50 yıldan beri bu mertebe kalabalık oburların cenklerini görmemiş idik" dediler. Ama başka zaman 5-10 tanesi birbirleriyle yerde arabalarıyla ve küpleriyle cenk ederken havaya da çıkarlardı, ama bu gece acayip seyirlik oldu, dediler.

Diğer ibret verici seyirlik: Bu diyarda asla veba olmaz. Bir adam birazcık hasta olsa hod olmasa kara koncoloz geceleri olunca oburlar bir kabakta veyahut bir pişkövde istediği hastanın yahut sağ adamın kanını içip öldürüp obur oburluğundan kurtulur, ama gözlerinde obur alâmeti elbette kalır.

Bu diyarda obur tanıtıcı, yani cadı sihirbaz bilici soylu, hekim şekilli ihtiyar Çerkez adamları vardır. Onlara ölü sahipleri mal verip daha önce ölmüş obur mezarlarına gelip görürler ki

henüz bu gece obur mezarından çıkıp toprağı bozulmuş. Anında halk üşüşüp obur mezarını kazıp görürler ki gözleri kan tasına dönmüş, yüzü insan kanı içtiğinden kıpkırmızı olmuş.

Hemen melun oburun pis leşini mezarından çıkarıp böğürtlen adlı çalının kazığını oburun göbeğine kakıp yere saplayınca Allah'ın izniyle oburun sihri geçersiz olup kalır ve kanı içilip ölen adam Allah'ın emriyle ölümden kurtulur. Eğer o kimsenin bir kimsesi olmayıp obur tanıtıcı bulmazsa o kanı emilip hasta olan adam gerçekten ölüp gider.

Bazı adamlar bu oburları mezarında buldurup göbeğine kazığı kaktırdıktan sonra ölüsü hastası şifa bulur, belki bir daha bu obur ölürse hayatta olan bir başka obur bu pis leşin içine girmesin diye göbeğindeki kazığıyla melun oburun pis leşini yakarlar. Ondan bütün insanlar onun şerrinden kurtulurlar. Allah'ın hikmeti o melun oburların leşleri asla yerde çürümez.

Oburun başka bir hüneri: Bir obur daha hayatta gezerken onu kimse bilmez, ama vakti gelip kudurduğunda bir adamı yahut evlâdını obur bulup yahut suya girip çıplak bulup o adamı kucaklayıp kulağından kanını emip koyverir. O adam günden güne hasta olup,

"Bre medet, beni obur dövdü ve kulağımdan kanımı içti" diye haber verince obur tanıtıcılara mal verip tanıtıcılar şehirleri ve köyleri gezerken görürler ki insan kanı içmekten obur olup gözleri kan tasına dönmüş. Onu tutup birkaç gün zincirler ile bağlarlar, boğazına ve ayaklarına hasır ipleri bağlarlar, zira başka bağ tutmazlar. Üç günlük hapis iken günden güne oburluğu ortaya çıkıp,

"Filân adamın kanını ben içtim. İşte kulağımın ardında kanı vardır. Bana sürdüm ki obur dedelerimin ve obur atalarımın yanına gömüldüğüm zaman vücudum çürümeyip yine birkaç kere dirilip gökyüzünde cenk etmek için ve çok yaşamak için ettim" deyince herkesin izniyle bu oburun göbeğine yine böğürtlen kazığı saplayıp kanından hasta olup kanı içilen adamın yüzüne gözüne obur kanını sürünce Allah'ın emriyle hasta şifa bulup oburu ateşte yakarlar.

Ama bu obur büyücüleri başka bir soydur. Onlardan sakınıp Çerkez kavmi değme adama kız verip kız almaz. İşte bu

Çerkez ülkesinde gerçi veba yoktur, ama bu obur derdi gerçekten de büyük vebadan daha kötüdür. Genellikle Moskov diyarında, Kazak'ta, Leh ve Çek'te olağandır, *Allah saklasın*, ama Rum'da kara koncoloz olması mukarrerdir, *vesselâm.*

Beri taraftan, bu anılan Or Dağı dibindeki Pedsi Köyü çevresi kale gibi 4 kat çalıdan ve büyüt ağaçlardan örülmüş ahşap kale gibi surdur. Bütün Çerkez vilâyetlerinin kabak ve pişkövlerinin etrafları böyledir. Zira bütün Çerkez kavimleri birbirlerine şiddetli düşmandır, her an birbirleriyle savaşları ve uğraşları eksik değildir. Birbirlerini hırsızlayıp satmaktadırlar. Dağlardan Arit Abaza, Sadşe Abaza, Cenbe Abaza, Kamış Abaza, Sovuksu Abaza, Aşağı Abaza, Yukaru Abaza, Merşan Abaza, kısacası *[152b]* tüm Abaza kavimleri de bu Çerkez aşiretlerine düşmandır. Elbette her gün bir taraftan düşmanları gelip savaştan uzak değillerdir.

Onun için bu Çerkez taifelerinin bir kabakta ve bir pişkövde 10 yıl oturmak ihtimalleri yoktur. Bir beyi yahut bir büyük adamları yahut birkaç adamları sık sık kabaklarında hasta olsa ve ölseler yahut odunlu dağları ırakta kalsa bu kabak uğursuzdur diye bırakıp bir başka dağlık ve ormanlık içinde bir yeni kale gibi köy kurup eski köylerini tamamen ateşe ururlar. Onun için bu Çerkez diyarının Abaza Vilâyeti gibi bağ ve bahçeleri, sabit pişkövleri ve kabakları yoktur.

Bu Çerkez kavmine kâfir desen o an aman ve zaman vermeyip adamı katlederler. Ve dahi *"Lâ ilâhe illallah"* derler, ama semiz domuzları kuyruğundan yerler, oruç tutmayıp namaz kılmazlar ve domuzu olmayanı köye koymazlar.

Asla kiliseleri, çarşı pazarları, han ve hamamları yoktur. Bütün gelen geçen konuklar evlere konarlar. Bir evde konuk olsan malını mülkünü şöyle açığa koysan asla bir çöpüne zarar gelmez.

Her ne kadar düşmanın olsa o konakbanın kıranında olan komşular ile senin uğuruna ölürler. Sana bir zarar getirtmezler. Ve konakbanın, yani ev sahibin bir tavuğa muhtaç olsa gayret edip her şeyi ödünç güvenç alıp seni ağırlar, yani doyurup riayet eder. Ancak sen de gidecek zaman azıcık bir şey verirsen cihan onun olup çok sevinir.

Beğenilenlerinden: Mahbûb ve mahbûbeleri bu cihanda yoktur. Meğer Nemse'de ve Şam'ın Havran Vilâyeti güzeli ola. Ve küheylân atları olur. Ve dağlarında samur gibi zerdevası, yaban kedisi ve yaban tavuğu, kor tavuğu meşhurdur.

Suyu ve havası gayet güzeldir. Ancak bağ ve bahçeleri yoktur. Altıncı iklimde olduğundan kışı çok sert olur. 80 günde çeşitli ürünleri olup dağlarında limon, turunç, zeytin, incir ve nardan başka bütün meyveler vardır. Bu diyar Elburz Dağı etekleri olmak ile kışı önce gelir, ama halkı sağlıklıdır.

Bu seyirleri de edip Han hazretlerine bin adet seçkin silâhlı asker kılavuz verip Han ile Kırım'dan bile gelen askerden Şirin beyleri, Mansurlu askerleri, Badrak kavimleri ve bütün kapu kulları Han'a gelip,

"Padişahım sizle coluk bolsun. Biz ölmez Han kullarıyız, bizler gerüye dönüp Çoban Giray oğlu yeni hana gideriz" diye izin istediklerinde Han izin verince hemen Şirin beyi:

"Han'ım, şu kolunda olan Moskov Veziri Şeremet Ban'ı bize elbette verirsin, sen onu bizim kuvvetimizle aldın, mal ziyade versin diye tamaa düşüp bu kadar zamandan beri hapsedip saklardın. Şimdi mazül oldun. O kâfir yeni hanlık oldu. Sen onu kanda götürürsün? Şimdi biz yeni hana Şeremetsiz vardığımızda yeni han bizlere ne der?" deyip Han'dan zorla esir Şeremet'i aldılar. Han,

"Bre karaçılarım etmen. Kavur benim kılıcımla alınmış kanım bahasıdır. Bana onun için bin kese verdiler. Bre benim esirim niçün alırsın?" diye nice feryatlar etti, asla fayda etmedi. Sonunda baş açıp Şirinliye beddua etti. Onlar Kırım'a, bizler doğu tarafa 5 saat gittik. Ancak Han'ın başında kendi kullarından 100 adam kaldı.

Oradan dağlar aşarak giderken Temeşa adlı bir mezarlığı geçtik. Meğer iki aşiret beyleri birbirleriyle bu mahalde cenk edip ikisinden de bir can kurtulmamış. Bu mahalde tepe tepe yığılı yığınlar vardır. Bütün Çerkezistan mezarlığı öyle yığınlardır.

Oradan Abaza ile Çerkez Vilâyeti arasında Habirkarhıh Dağı'nı geçip nice yüz bin temaşalar etik. Oradan Sub Nehri, oradan Yedikütük Nehri, oradan Küçük Peşekops Nehri,

bunları atlar ile geçtik. Bunlar Obur dağlarından gelip Kuban Nehri'ne gider. Ama Peşekops Nehri'ni taşkın akmasından geçemedik. Han askeri yardımına gelen Çerkez askerleri bu nehir kenarında çalaşlardan kaleler yaptı, o gece azap çekerek orada yatıp kebaplar çevirip sabah ettik. Bu nehre Nogay kavmi Kızlar Kitgen der, zira bir kere Tatar düğünü olup gelinleri arabalarıyla bu su götürüp boğuldukları için bu nehre Nogaylar Kızlar Kitgen derler. Gerçekten de melun sudur, ama âbıhayattır. Sabahleyin bu nehrin taşkınlığı dinip karşı tarafa geçildi.

Âdemî kavmi vilâyeti: Âdemî sınırının başlangıcıdır.

Oradan 8 saatte ormanlar içinde gidip sonunda bir küçük dere kenarında o gece konuk olup sabahleyin 3 saat kıbleye gidip,

Âdemî köyünün tanımı: Abaza dağları dibinde Kızlar Algan Suyu kenarında 500 evli köydür. Âdemî beyi burada oturup beyinin ismi Dikozi Bey'dir. Toplam 3 seçkin askere maliktir. *[153a]* Ama o kadar cesur, yiğit ve namlı kavim değillerdir. Ancak malları, yani hayvanları gayet çoktur. Hepsi Kureyş Arabı kavminden Çerâkeys evlâtlarındandır.

Bu kavmi, Abaza ve Çerkez kavimleri asla incitmeyip riayet ederler, ama Tatar kavmi fırsat bulursa incitir.

Bütün hayvanlarının boğazlarında demirden ve tunçtan çıngırakları vardır. Bu köyün bütün halkı sanat ehlidir.

Daha henüz han olan Çoban Giray oğullarından Azamet Giray Sultan ve (---) Sultan burada emanettirler. Hatta bizim hanı mazül görüp dünyalar kadar sevindiler. Ama bu Âdemî kavmi hep ağaca taparlar. (---) (---) (---)

Görülmeye değer, ibret verici büyük ağacın anlatılması: Bu kavmin taptıkları çok uzun ağaç, Âdemî Köyü'nün güneyinde bir hayli uzak yerde ve geniş yeşillik vadide göklere doğru baş uzatmış bir ağaçtır. Kavak gibi yaprakları var, ancak kavak ağacı değildir. Yaprakları sarıdır, misk, amber ve safran gibi kokar, yuvarlaktan uzunlamasına yapraktır. Bir adam elinde bu yapraktan ovalasa bir hafta elinden güzel kokusu gitmez. Hatta bazı sanat sahibi Çerkezler bu yapraklardan giysileri içine koyup giysileri safran gibi kokar. Hatta bu yapraklardan diyar diyar hediye götürürler. Yüz yıl dursa rengi değişmeyip güzel kokusu daha da fazlalaşır.

Bu büyük ağacın aşağıdan gövdesi, 22 adam el ele verip kucakladık, güçlükle el ele kavuştuk. Ta bu derece kalın ağaçtır. Toplam 170 adet dalları var ki bu dalların da her birini onar adam ancak kucaklar. 170 adet dalların her birinde olan beşer altışar adam kucaklar dalların ve budakların hesabını Cenâb-ı Allah bilir. Nice bin dalı göklere doğru uzanmıştır, ama büyük dalları 40-50 adam boyu yükseğinden sonra etrafına doğru yayılmış 170 büyük daldır ki bu ağacın gölgesinde Osmanlı karargâhı kurulsa gölgesinde kalır. Bu ağacın gölgesinde tahminen bin sürü koyun avlağılanır.

Hatta bu hakir görüp tam olarak öğrenmek için bu yüksek ağacın bir dalının gölgesini öğle vakti adımladım. 3.045 adım yere bu ağacın gölgesi düşmüştü. Her tarafındaki dallarının gölgeleri de yine böyledir.

Bu ağaç öyle acayip bir şekilde yaratılmıştır ki sanki her dalı birer ayrı çeşit ruha sahip ışık saçar ağaçtır. Dikkatlice bakan bu ağacı ruh sahibi sanır.

Bu ulu ağacın gölgesinde hayır sahipleri nice bir çeşit sofalar, sedirler, küçük köşkler, mutfaklar, akarsular kenarlarında çeşitli sofalar ve savmaalar yapmışlar ki görülmeye değer. Zira her sene Temmuz'da kiraz mevsiminde bu ulu ağacın altında 5-6 yüz bin çeşitli milletlerden ve çeşitli dillerden insanlar toplanıp bu Âdemî Çerkezi kabilesi ile 40 gün 40 gece alışveriş ve pazarlıklar olur ki görülmeye değer, bu ağacın altı insan denizi olur.

Sözün kısası, Hint, Sind, Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten, Fağfur, Moskov, kısacası yedi iklim tüccarları gelip burada bütün kıymetli mallarını satarlar. Ağaca tapanlar hâşâ bu ağacın nurlu yüzünü ve rengini görüp mabut edinip bu ağaca taparlar. Bir alay ağaca iman eden kâfirler toplanır.

Büyük ibret verici seyirlik: Her sene bu ağacın altına gelip alışveriş edip gidilir. Bu ağacın çevresinde elbette nice kere yüz bin balmumları ve yel mumları yakıp her gece aydınlatıp sapık inançları üzere ağaca tapınırlar. Her Çerkez gideceği sırada bu ağacın gövdesine sayısız hesapsız o kadar savaş âletlerinden demir parçaları, çiviler, nal, mıh, kısacası dünyada ne tür demir parçaları varsa çakmışlardır. Binlerce yıldan

beri bu demirler çakıldığından ağacın gövdesi Nahçıvan demirine dönüp demir deryasına gömülmüştür. O yanlış inançlarına göre bu ağaca demirleri çakarlar ki her kimin bu ağaca bir alâmeti olursa, ağaç bu adamı unutmayıp cehennem azabından kurtara veya şefaat edip kurtara.

Hatta bu ağacın etrafında bir adam boyu yerde bir iğne ve bir çuvaldız mıhlanacak yerler kalmayıp insanlar develer üzerinde ayağa kalkıp bir çivi çakacak yer ararlar. Sonunda kementlerle ve ağaç merdivenlerle ağaca tırmanıp çiviler ve kırık *[153b]* silâh parçaları mıhlarlar.

Bu hakir Âdemî kavmi ve ihtiyar Nogay kavimlerinden bu ağacın aslını sordum. Öyle cevap verdiler ki,

"Kaçan İskender-i Zülkarneyn Yecüc Seddi'ni yapıp buraya gelip konduğunda cennetten bu ağacı Cebrail İskender'e getirip,

'Ey İskender! Allah sana selâm eyledi. Bu ağacı sana hediye gönderdi ki Tûbâ Ağacı'nın bir dalıdır, buraya dik. Kıyamet gününe kadar durup sen de ve senden sonra gelenler de bu güzel ağaç altında ibadet etsinler' der. Cebrail bu ağacı cennetten Allah emriyle İskender'e getirmiştir. İskender peygamber de yeri kazmış, Hazret-i Hızır bu ağacı dikmiştir. İşte onun için bu ağaç altında balmumları yakıp ibadet ederiz" diye cevap verdiler. Hakir,

"Ya Allah bu ağaca tapın dedi mi?"

"Onu bilmeziz, ama dedelerimizden beri böylece gördük, böylece ederiz" dediler, yani ata dinimiz diyenlerden dinsiz bir alay kavimdirler.

Çok büyük ibretlik: Gerçekten de bu ağacın nice bin yıl yaşamasının alâmeti odur ki nice kere yüz bin dalları Tûbâ ağacı gibi baş aşağı bitmiştir. Bu kadar bin yıldan beri içi çürüdü mü yahut öyle mi yaratıldı? Kısacası içi boş olup bir hayli geniş meydandır. Nice köşelerinde postlar döşelidir. Hatta bu ağacın kıble tarafında yer hizasında 1 kulaç genişlikte ve 2 kulaç yükseklikte bir kapısı var, ama kapı yerinde çürüklük alâmeti yok, dikkatlice bakıp gördüm. Hatta gelen geçenlerin nice şeytanları "Bu ağacın kapısı etrafını balta ile kesmesinler" diye bir hayır sahibi kapının etrafına kalın demir kaplamış, ama kapının kanatları yoktur. Hemen şöyle açık durur.

Hatta Nogay Tatarları ve Dağıstan müslimleri bu ağaç içine bir kıble yapısı mihrap etmişler. Ağaç içinde 100-150 kadar ümmet-i Muhammed sığıp Hakk'a ibadet ederler.

Hatta Memi Can adlı bir Kırımlı dost,

"Bir kere bu mahalle geldiğimizde büyük bir sağanak yağmura rast gelip 77 adet atlı bu ağaç içine girip yağmurdan kurtulduk" dedi.

Gerçekten bir büyük meydan, kubbe kubbe yaratılmış, ibretlik büyük bir ağaçtır. Gerçi Akdeniz içinde İstanköy Adasının kale kapısı önündeki meydandaki çınar ağacı ve Mora'da Ballıbadra Kalesi bahçeleri içindeki servi ağacı, Bosna Eyaleti'nde Ravna Dağı içindeki gürgen ağacı ve nice bin türlü ağaçlar gördüm ama bu adı geçen büyük ağaçlar bu Âdemî Vilâyeti'nde bulunan güzel ağacın bir dalı bile olamazlar.

Garip ve acayip Tanrı işi, seyirlik büyük ağaçtır. Allah bilir ya yeryüzünde bu boyda ve bu gövdede böyle büyük bir ağaç olmaya. Hele bu hakir 30 yıldır dünyayı gezerim böyle büyük bir ağaç görmedim.

Âdemî kavminin isimlenme sebebi ve kâhinlerinin tılsımlarını bildirir

Bu Çerkez kavmine Âdemî denmesinin aslı odur ki yukarıda anlatılan büyük ağacın kıblesi karşısındaki kayaların eteğinde Kızlar Kitgen ve Kızlar Algan adlı suyun başında büyük bir mağara var. Kızlar Algan Suyu bu büyük mağaradan dışarı çıkar. Bu mağaranın iç yüzünde tunçtan bir adam heykeli var. Boyu bizim adamların iki katı kadar vardır. Onun sağ elinde kubbe kadar tunçtan ağır bir gürz var, daima gürzü o tunç adam sallayıp kâhîce omuzuna kor, ama yine gürz omuzunda hareket etmededir. Her kim o mağaraya girmek isterse o mağaradan çıkan Kızlar Algan Suyu'nun kenarıyla yürüyüp o tunç adamın önünden geçer. Tunç adamın iç yüzünde bir kapı daha var. Bu kapıdan içeri girince yığınlarla Efrasiyab hazinesi, Kârun malları ne varsa hepsi görünür. Bu hakir kul sorup,

"Acaba daha ileri gidip seyretmek mümkün müdür?" deyince kılavuzlarımız olan Âdemî Çerkezleri,

"Biz çok girdik. Eğer siz de girip seyredip sağ salim geriye

çıkayım derseniz, içeride yığılı olan mallardan bir şey almazsanız seyredip selâmetle çıkarsınız. Yoksa zerre kadar bir şey alırsanız kapılar kapanıp Kızlar Algan suyu taşıp topuz ile duran tunç adam sizi vura vura hurdahaş edip hamur eder" deyince 9 kişi yemin billah ettik ki,

"Bir hardal tanesi almayıp bir sanat ile bir şey almayak" diye yemin edip 70 bin *eûzü-besmele* ile dış kapıdan içre cür'et edip "*Yâ Hafîz*" ismiyle girdik. Bu anılan dev gibi tunç adamın önünden geçerken gözleri saat rakkası gibi oynayıp omuzundaki gürzü kütür kütür harekete başladı. Âdemî Çerkez kılavuzlarımız,

"Şimdi korkman, ***[154a]*** zarar yoktur, ama dışarı çıkarken altınızda ve üzerinizde bir şey bulunursa o zaman korkun" diye hepimize serinlik verdiler.

Oradan içeri Kızlar Algan Suyu kenarıyla gürleyip akarken selâmetle geçip daha içeri ikinci mağara kapısına varıp besmele çekerek içeri girip gördük. Bir hayli geniş meydandır ki anlatılmaz. Her köşede yığılı olan cevahirlerin parıltısından mağaranın içi o kadar aydınlıktır ki sanki 100 bin yerde şeb-çerağ taşları yanar.

Kısacası, Âlemlerin Rabbi Allah yerde, denizde ve gökte her ne kadar canlı yaratık yarattı ise bu geniş mağara içinde her yaratığın bedeniyle burada altından, gümüşten, bakırdan, kısacası 12 çeşit madenden yapılmış canlıların her çeşitinden bu mağara içinde dolu dururlar.

Birbiri üzere her yaratık heykelleri kat kat ayak üzere dururlar. Ve her suretin ayakları altlarında la'l, yakut, elmas, zümrüt, zebercet, seylân, firuze, aynülhur, aynülhir [kedi gözü], aynüssemek [balık gözü], kehribar, kerpiç kerpiç altınlar ve gümüşler yerlerde yatarlar.

Mağaranın sağ tarafında altından ve gümüşten kazanlar ve tencereler, sayısız gayet süslemeli altın ve gümüş sahanlar var, her bir kazan ve tencerelerin içlerine onar camız sığar. Diğer altın ve gümüş tepsi, sahan, kebap şişleri, peşkinler ve altın iskemlelerin hesabını Allah bilir.

Bu garip ve acayip seyirleri ederken birbirlerimize bakıp "Bir tek şeye bile el uzatmayın" diye tembih ederek yine kıla-

vuzlarımızla bir saatten sonra esenlikle yine tunç adamın yanından yüz bin *eûzü-besmele* ile şuursuz ve cansız dışarı çıkıp rahat ettik.

Ama yine hepimizin yürekleri ve dizleri güz yaprağı gibi titrerdi. Eğer oradan bir altın veyahut bir cevahir alsak idi göz açıp kapayıncaya kadar anılan su deniz olup tunç adamın gürzünün darbelerinden insanları helâk olup pelte olmamız işten bile değildi. Ve büyük gürzü yiyen adam İnegöl kurbağası gibi yamyassı olur, ama bizler gibi seyredip bir şey almayan kolaylıkla dışarı çıkar. Garip ve acayip seyirlik tılsımdır ve gayet meşhurdur.

Bu Âdemî kavmine Âdemî demenin aslı bu tunç adamdır, onun yüzünden Âdemî aşireti derler.

Bu kavmin inançlarınca "İskender-i Zülkarneyn Yecuc Seddi'ni bütün madenlerden yapıp buraya geldiğinde bu tılsımı bu mağarada edip tüm hazine ve pahalı eşyalarla gümüş kapları ve ve cevahirlerini buraya gömdükten sonra Karadeniz Boğazı'nı kesip Karadeniz'i Akdeniz'e akıtmaya gitmiştir" diye anlattılar ve gerçektir.

Bu mağaranın kapısı önünde akan Kızlar Algan Suyu'nun sağında ve solunda o kadar gömülmüş define bulma heveslisi Hintli, Mağripli, Özbek ve Rumelili mezarları var ki sayısı hesabı yoktur.

Bu Çerkezistan'da bunun gibi binlerce acayip ve garip tılsımlar ve defineler var ki sayısı yoktur. Ancak Çerkez kavmi gibi ebleh adamların içinde bulunmuştur. Ne sanat idiğini ve dağlarında olan madenlerin ne olduğunu asla bilmezler bir alay dağlı ve asi behaim cinsi oğuz adamlardır.

Burada Âdemî kavmi Han'a bin kadar tüfenkli asker yardım verip Han doğu tarafa gitti. Bu hakir güney tarafa dağlar içinde (---) gidip,

Kureyş Urbanı Serakesyi oğlu Takaku vilâyeninin anlatılması

Bu kavim de Mekke'den kaçan Serakeys Arabı'nin soyundandır. Bunlar hiçbir zaman asker kavim olmamışlardır. Hepsi 8 bin kadar bir oymaktır. Bunlarda çoklukla silâh yoktur, ancak dağlarında avlanmak için silâh saklayalar. Zira bunları ne

Abaza, ne Çerkez ve ne Nogay Tatarı asla incitmezler. Onun için bunlar da kimseye incinmezler.

Bu kavmin tüm hayvanları dağlarda gece ve gündüz yatıp kalkıp çobansız gezer, koyun ve kuzularını kurtlar yemez ve haramîiler bir hayvanlarına el vurmazlar. Her hayvanlarının boğazlarında birer çıngırakları vardır. Bunlar da aynı Çerkez gibi esvap giyip siyah arakıyeli ve başlarının iki yanları saçlı kavimdirler, ama sakalları diğer Çerkezler gibi tıraşlı değildir, hepsi sakallılardır. Hakk'a secde ederler, ama haşr ü neşr (diriliş), mizan ve terazi bilmezler.

Bu Takaku kavminde asla domuz ve tavuk yoktur. "Domuz ve tavuk pislik yerler" diye bunlar asla domuz ve tavuk yemezler, haram şey giymezler, şarap ve boza içmezler. Ancak maksima boza ve bal suyu içerler.

Bu kavmin diğer Çerkezlere aykırı mezhepleri olduğundan Çerkez kavmi bu Takaku aşiretine "Çufut kavmidir" derler. Onun için bunların mallarına ve rızıklarına bir Çerkez kavmi yapışmazlar ve köylerini vurup esir etmezler. O kadar hayvan ve evlâtları çoktur ki malları dağları ve taşları tutmuştur. Hatta dağlarının güney tarafı ardı tüm Abaza'nın Sadşe kavmi vilâyetidir. Bunlar *[154b]* zanaat ehli kavimlerdir. Terzileri nazik sıkma sık nakışlı ve yakalı hil'atler dikerler ki insanın vücuduna uygun diker usta ve becerikli terzileri ve demircileri var. Beylerinin ismi (---) (---)ndir. Hakire 50 çift zerdeva derisi ve 50 çift yaban kedisi derisi verdi.

Oradan kalkıp kuzey tarafa ormanlar içinde bir gün gidip,

Kureyş Urbanı Serakesyi oğlu Bolatkay aşireti büyük vilâyetinin övülmesi

Bu kavim de Mekke ve Medine'den kaçan Serkeys Arab'ın soyundandırlar. Bunların topraklarına girip 5 saat yıldız tarafına dağlar geçip melun beller ve yolların kışlarını çekerek,

Matı Nehri, oradan **Piçaz Nehri:** Bu iki nehir Abaza'nın Habeş dağlarından gelip Kuban Nehri'ne gider. Bunları atlar ile geçip bir viran köyde Han'a rast gelip Takaku beyinin verdiği zerdeva ve kedi derilerini Han'a hediye verdim. O gece o harap köyde çok kar yağdı, nice atlar ve adamlar tipi ve borandan helâk oldular.

Oradan seher vakti kalkıp yine yıldız rüzgârı yönünde 7 saat gidip,

Pişiş Nehri, oradan bir at menzili uzakta **Sihakoşa Nehri:** Bu iki büyük nehir her zaman taşkın akar, Abaza'dan gelip Kuban Nehri'ne katılırlar. Bu nehrin biri kenarında,

Bazruk Bey Köyü: Tam 100 adet yine saz örtülü çitten evlerdir. Bu köyde kalmayıp Sihakoşa Nehri'ni yüz bin sıkıntılarla karşı geçip bin adım kadar gidip,

Bolatkay Köyü: Sihakoşa Nehri kenarında 300 evli kale gibi etrafı avlu duvarlı pişkövdür, yani bey tahtıdır. Bu vilâyet sahibine Bolatok oğulları derler 7 kardeşlerdir. En büyüğünün adı Çerkez dilinde Sihadok'tur, ondan küçüğü Elbozdı'dır, sonra El-mirza'dır, ondan küçüğü Bazruk'tur, ondan sonraki de Batok'tur.

Bu Çerkez vilâyetlerinin âdetleri odur ki oğlu doğsa misafirinin ismini oğluna kor, misafiri ister Müslüman, ister kâfir olsun. Bu anılan 7 adet kardeş 100 adet mamur köye sahip bin silâhlı seçkin askere maliktir.

Bütün Çerkez boyları içinde bunlar cesur ve yiğitlerdir. Düşmanları gayet çoktur, ama yine hep galiplerdir, zira yerleri sarptır. Burada Han, El-mirza'nın evinde konuk olup hepimizi kıran kıran (ev ev) konuk verdiler. Ertesi gün bütün bu Bolatkay kavmi silâhlanıp Han üzerine baskın şeklinde gelip bir saksağan kuşu şamatası edip sanki rica yollu Mehmed Giray Han'ın üçüncü oğlu Canbek Giray Sultan'ı Han'ın elinden çağırta çağırta alıp,

"Biz besleriz, biraz bizde dursun, efendimizdir. Belki zamanla han olup bize iyiliği dokuna" diye şehzadeyi alıp dağlara götürdüler.

Ne çare, Han da tacı tahtı, rahtı bahtı elinden alındığına üzülürken bir oğlu da gidip Han ağlayarak kaldı. Çerkez kavmi şehzâdeyi aldıklarına dünya kadar sevinip bir yaylım tüfenk kurşunu atıp şenlikler edip,

Varada varada vas varada,
Tine tiye ata hırı vas varada.

türkülerini çığırarak izzet ikram ile sultanın yoluna 120 koyun kurban edip sultanı götürdüler. Zira "Âdemî kavminde Çoban Giray oğulları var, bizde de Mehmed Giray Han oğlu olsun" düşüncesiyle sultanı isteyip aldılar kim dostluğa sebep olup "Belkim giderek han ola" ümidiyle şehzâdeyi aldılar.

Selim Giray Sultan burada Han'dan izin alıp Der-i Devlet tarafına dönüp saadetli padişaha gitti.

Bütün Şirin beylerinin geri kalanları Şeremet taburunda alınan Moskov vezirlerini ve kaptanlarını Han elinden zorla alıp Kırım'a dönüp gittiler. Fakir Han da bunlara el kaldırıp,

"İlâhî sen Yaratıcı Padişah'tan dilerim ki yakın zamanda benim gibi bunlar de evsiz barksız kalıp..." beddualar etti. Hakir yine teselli verdim, ama bu kere Han 100 adamla kaldı.

Bu Çerkez'de de akçe pul yoktur. Tüm mallarını değiş tokuş ile geçinirler. Araları da bir çeşit bölme adıyla bir hesap vardır. 400 akçe değer bir şeye bir bölme derler. Bir guruşluk şeye üç bölme der, bu hesabı ederler. Bir ata, bir sığıra ve diğer hayvanlara bir baş, iki baş derler, ama bir esir oğlana ve kıza yüz baş ve yüz iki yüz bölme hesap ederler. Alışverişlerinde altın ve guruş akçe olmadan bir acayip pazar ederler. Gayet ucuz ve bolluk yerdir.

Üç gün burada büyük ateşler yakıp eğlendik, Han'a çok hediyeler verip ziyafetler ettiler, ama ekmekleri yine pastadır, yani darı lapasıdır.

Yine koyunu ve kuzuları başıyla ve paçasıyla pişirirler. İçecekleri bal suyu ve maksima adlı boza ve göndürme keskin boza içerler.

At etini de yerler. Çoğu Müslümanız diye namaz kılar şekilli olup semiz domuz yerler.

Kısacası, bütün Çerkez *[155a]* boylarının durumları böyledir, ama bu kavmin güzelleri yeryüzünde meşhurdur. Hatta mahbûbe kızları dizine oturup sena iltifatlar ederler, ama öyle bir çirkin fiil olamaz.

Deveyeli Nogayı kabilesi

Bu kavim de Moskov diyarından kaçıp Edil Nehri'ni geçip beri yakada Heyhat Ovası'nda Kalmık Tatarı derdinden duramayıp Kuban Nehri'ni beri Çerkez tarafına geçmiştir. Hâlâ bu

Bolatkay ve Âdemî dağları içinde bulunan 8 bin adet Şafiî mezhepli mümin ve muvahhid, sadaklı ve savatlı zor batır, cesur Nogay kavmidir. Bunlar da Han'a gelip yorga atlar ve iyi esirler hediye verdiler.

Ardından Bolatkay oğulları Han'a bin adet pür-silâh tüfenkli yardım verip ve beyleri bile atlanıp kıble tarafına, sarp dağlar içinde 6 saat gidip nice âbıhayat sular içip ve nice ismi bilinmeyen dereler geçip,

Serâkeys Mamaluka amcasının oğlu Bozoduka Vilâyeti'ni bildirir

Bu kavim de Serkeys Kureyşi evlâtlarından olup Arnavutluk'a giden Cebel-i Elheme'nin kardeşi Serkeys oğullarındandır ki ilk defa Çerkez Vilâyeti'ne ayak basan bu Bozoduk kavmi ve Mamaluk kavmidir. Bu Bozoduk Vilâyeti Abaza kavmi ile gayet yakındır. Daima alışverişleri Arit ve Canbe Abazalarıyladır. Hemen Abaza ile bunların aralarında bir küçük dağ vardır. Oradan bu ülkede 2 saatte,

Pedis Köyü: Yüz evli köydür. Oradan kıbleye 3 saat gidip,

Bozoduk Pişkövü menzili: Bozoduk Beyi Azamet Giray burada oturur. Toplam 3 bin askere maliktir. Abaza'nın sarp dağları içinde olmak ile kaplan, vaşak, yaban kedisi, zerdeva, tilki, fil kadar sığınları, kara, tablalı ve yağmurca adlı hayvanları gayet çoktur.

Bu kavim diğer Çerkezler gibi ölülerini yere gömüp toprağı yığın yığın etmezler. İri meşe ve pelit ağaçlarını sandık gibi içlerini oyup ölülerini koyup ağzını sağlam kapatırlar, sandukanın başı ve ayağı ucuna birer delik delip ulu ağaçların dalları arasına bu sandukayı ağaca sarıp sarmalayıp mıhlayıp korlar. Sonra o deliklerden bal arıları girip bal yaparlar. Bilirler ki, ölüleri cennetliktir. Eğer arılar bal yapmazsa "Vay ölümüz cehennemliktir" diye ağlaşırlar. Çok üzülüp o ölünün ruhu için 5-10 domuz boğazlayıp köylere üleştirirler. Sapık inançlarınca ölüleri başı ucundaki delikten cenneti seyrede ve ayağı ucundaki delikten cehennemi seyredip azabı öylece def ola.

Başımdan geçen acayip gülünç hikâye

Allah bilir ki böyle olmuştur. Bir gün bu diyarda bir köyde konuk olup konak sahibimiz olan Çerkez adamlık edip he-

men dışarı çıkıp biraz eğlenip geldi. Meydana sığın derisinden sofra getirdi. Bir ağaç tekne ince yaprak gibi bal, bir tekne peynir ve bir tekne pasta getirip "Aşan konaklar halâl bolsun. Benim babası cânı savasın" yani "Balı yiyin helâl olsun. Atam canına değsin" dedi.

Biz de Maanoğlu hapsinden çıkmış gibi açlığımızı gidermek için bala öyle giriştik ki ellerimizin varıp gelmesine göz ermez. Ama pek acayip, kılları çok, bal kıllarını ağzımızdan çıkarıp sofraya kılları kodukça Çerkez,

"Aşan bu bal benim babası baldır" der.

Biz de biraz doyup yavaş yavaş kılları ayırtlayıp yine bal yerken yemek üstüne Tamanlı Ali Can Bey gelip,

"Ne yersiz Evliyâ Efendi?" deyince,

"Buyurun siz de" diye Ali Can'ı yemeye buyur ettik.

"Bir kıllı baldır, ama acaba keçi tulumundan mıdır? Yohsa koyun tulumundan mıdır?" dediğimde hemen Ali Can ev sahibimize Çerkezce,

"Bu bal neredendir?" dedi. Hemen Çerkez ağlamaya başladı ve,

"Benim babası mezarından çıkardım" dediğini hakir anladım, ama sözün inceliğini bir türlü anlayamadım. Hemen Ali Can:

"Geçen aylarda babası ölmüş. İşte dış avlusundaki büyük ağacın dalına babasının leşini sandık ile komuş. Bal arıları babasının s..i, taşağı ve butu arasında bal yapmış. Size sevgisinden babasının taşağı kıllarıyla balı getirmiş. Kıllarını çıkarıp balını yersiniz. Arı boku yiyeceğinize karı boku yeyin" deyip Ali Can dışarı çıkınca hemen hakir kusa kusa ciğerim dışarı çıkacaktı, hemen dışarı çıkıp,

"Bre medet, kâfir gidi, bize ne iş etti" deyip söverken onu gördüm.

Ev sahibimiz Çerkez de dışarı çıkıp babasının olduğu ağaca çıkıp ağlayarak babası sandukasının kapağını yine kapatırken kendi de bir hayli bal boku yiyip ağaçtan aşağı inip:

"Hacı haçan bal ister ben seni babası canı bal çok getirirdir. Hemen dua eyle" dedi. *[155b]* Bir acayip ve garip iş etti.

Sonra bu köyde bütün Çerkezler Han'ın ayağına düşüp lütf

ile rica edip Hacı Giray Sultan'ı bu kabilede alıkodular. Hacı Giray hacı değildir, ama hacılar bayramında dünyaya gelmekle Hacı Giray derler. Kırım Giray Sultan'ın oğludur, ama bir keremli candır. Ağlayarak o da bu ülkede kaldı.

Bunlar da Han'a ziyafet verip ve peşkeşler ile bin adet seçkin tüfenkli yardım verdiler. Oradan doğu tarafa 6 saatte,

Yarkoy Köyü: Bu da Bolatkay aşireti köyüdür ki 300 sazlı evlerdir. Bu köy Lab Nehri kenarındadır. Lab Nehri Bozoduk dağlarından gelir bir küçük sudur. Kuban Nehri'ne katılmadan Sehavkoşa Nehri suyuna karışıp ikisi bir olup Kuban Nehri'ne girer. Oradan yine doğu tarafa (---) saatte,

Serâkeys-i Kureyşî oğlu Mamşuh Vilâyeti'ni bildirir

Bu kabile de Mekke ve Medine'den gelen Serakeys'ın evlâtlarındandırlar. Bunlar da Abaza dağları dibinde gayetle sarp dağlar ve sık ağaçlık ormanlar içinde sâkin olur, 10 binden az, başsız ve buğsuz adamlardır ki cengâver asker değil bir alay zanaat ehli kavimlerdir. Ancak her köylerinde birer ikişer soylu Takaku adamları vardır, yani papazları var hâkimleridir, ama yine kitabî olmayıp bir mezhepten değiller.

Bunlar bir kavim ile asla alışveriş etmezler ve karışıp bir kabileden oğul kız alıp vermezler. Başka aşiret adamlarıyla asla yemek yemezler. Ve bir taife bunların bir şeylerine yapışmazlar. Bunların da hayvanlarının boğazlarında çanları celacülleri olup hayvanları dağlarda çobansız gezerler. Bunlar da tavuk ve domuz yemezler, bir kimsenin malları ve rızıklarını alıp yemeğini yemezler. Ama konuklarına gayet iyi davranıp bir şeyini çalmazlar. Ve kan edip sefer etmezler.

Bal, peynir, bakla, nohut ve pasta yemekleri var iken bıçak ile boğazlanmış hayvan eti yemezler. Meğer başka yemekleri olmaya. O zaman semiz hayvanlarını boğazlayıp yerler.

Koyunları, kuzuları ve sığırları çoktur, ama domuzları yoktur. Bal suyu içip boza içmezler. Bunların bir oğulları veya kızları doğsa hepsi evlerinden çıkarak bir yere toplanıp o gün ve o gece ağlaşırlar. Bir adamları ölse yine hepsi bir yere toplanıp ölünün çevresinde yiyip, içip, gülüp, oynayıp,

Varada varada vas varada,

türkülerini ırlarlar.

Garip hikâye anlatıcıları vardır. Pak silâhını kuşanıp eline 10, 15 kadar incecik dört köşe tahtacıkları, birbirlerine bağlı şeyleri elinde tutup ölen adamın, yiğitliğini, asaletini, cesaretini, işini, gücünü, kazancını övdükçe elindeki tahtacıkları söz başlarında çaşırdatıp ve şakırdatıp tahtacıkları öttürür. Elbette her söz başında o tahtaları çıkır çıkır öttürür. Bir seyirlik kıssahandır ki türlü türlü şekillere girip ölünün başı ucunda halkı güldürür, garip ve acayip seyirdir.

Daha sonra bunlar da ölülerini yine ulu dağlar içinde ulu ağaçların dallarına sandukalar ile korlar. Zira yere gömseler o gece Alman ayıları kadar fil gibi iri ayılar ölülerini çıkarıp yerler. Onun için pis leşlerini korlar. Fukaraları pis leşlerini yere gömüp tepe tepe topraklar yığıp daha üstlerine büyük ağaçlar, taşlar ve çalılar yığıp birkaç gün ölülerini tüfenkler ile bekleyip ayılardan ve kurtlardan korurlar.

Bunlar Han'a çok izzet ikram ettiler, ama yardım etmediler, zira askerîler değillerdir. Oradan kalkıp 4 saat doğuya gidip,

Pisifse Nehri: Nogay kavmi bu nehre Karasu derler. Oradan,

Nage [Nâne] **Nehri**: Âbıhayat sulardır. İkisi de Abaza dağlarından doğup Kuban Nehri'nde batar. Oradan 2 saatte,

Mamşuh Köyü: Nage Nehri kenarında kale gibi etrafı sarp çitli mamur köydür.

Oradan 3 saatte **Vil Nehri,** oradan yine 2 saat gidip yine **Serali Nehri,** oradan **Varp Nehri.** Bu üç adet lezzetli nehirler Abaza Vilâyeti'nin Çağal Dağı'ndan gelip doğu tarafına akarak büyük Kuban Nehri'ne karışır. Bu mahalde de Mamşuh ülkesi tamam olur.

Oradan yine doğu tarafa göklere uzanmış ağaçlar içinde 6 saat gidip,

Çerakeys Arap oğlu Besni beldesinin anlatılması: Hülâgu Han Çerkez Arap'ı Eski Musul'dan bu diyara getirdiğinde Serakeys Arab'ın büyük oğlu Besni'yi burada hâkim eder. Oradan yine doğuya gidip,

Hatırkay Köyü: Daha önce Besni kavminin merkez köyü bu imiş. Oradan kalkıp,

Lab Nehri: Bu suyu ve sarp dağları geçip,

Büyük Lab Nehri: Bu iki nehir Kuban Nehri'ne gider. Oradan 4 saat doğuya gidip,

Besnibay Kasabası: Beyi burada sakindir. İsmi (---) ve toplam 5 bin adet seçkin cengâver atlı ve yaya askere maliktir ki gayet güçlü, yarar ve yiğit kavimlerdir. Bu kasabanın iki yanı taşlı gayya deresi gibi, Bahçesaray gibi geniş kayalı bir dere içinde olup bu derenin iki başlarında biner evli mamur pişkövdür. *[156a]* Şehir denilse yeridir.

Bu Besni kavmi ta Çin ve Fağfur Vilâyeti ve Moskov diyarından sökün edip gelen Kalmık derdinden böyle sarp kayalı dere içinde vatan edinip kalmışlardır. Hatta bütün zamanda bu kavmin savaşları Kalmık kavmiyledir. Han'a bunlar büyük hediyeler, mahbûb ve mahbûbe kızlar ve oğlan hediyeler verdiler. Zira bunlar Han ile karısı ve annesi tarafından akrabalardır. Burada 5 gün eğlenip bütün zanaat sahiplerini seyrettik. Oradan doğu tarafa,

.....(3 satır boş).....

Büyük Kabartay'ı bildirir

Besni sınırı burada tamam olup yine doğu tarafa (---) saatte,

Büyük Kabartay Vilâyeti: Kabartey ve Kabartay da derler. Zira bu Kabartay, Serakeys'ın büyük oğlu idi. Bağdad toprağında Tay Urbânı kabilesi bu Kabartay'dan kalmıştır. Tay kabilesinden bozulma Kabartay ve Kabartey ve Kabarta derler. Asıl ilk defa Hülâgu Han'ın Serakeys Arabı'na ve Tay Arabı kabilesine verdiği yurt bu iç açıcı yerdir. Çerkez kavmi ilk defa Şağake Vilâyeti'nden, daha sonra bu pak topraklardan çoğalmışlardır. Bizler de Han ile bu toprağa ayak basıp 4 saat gidip,

Kükü Nehri, sonra **Kekne Nehri:** Bu iki nehir birbirlerine pek yakındır. İkisi de Kuban Nehri'ne gider. Oradan 2 saat gidip,

Şehitler önderi *yüksek kadr sahibi, millet şeyhi, devlet kutbu, evliyâ zübdesi, asfıya umdesi, (---) nazargâhı makamı,* yani **Hazret-i Penç Hasan ziyareti:** Makamdır, kendileri bu mübarek yere gelmemişlerdir, ama zamanlarında Dağıstan ve Kumuk ve Kaytak kavimlerin dine davet etmeye elçi gönderdiklerinde mübarek sağ ellerinin resmini mürekkeple bir kâğıda basıp yarlık olmak üzere Kumuk ve Kaytak kavimlerine gönderir. Onlar da *"İşittik ve kabul ettik"* diye hepsi İslâm ile şereflendi.

Mübarek elinin resmini bu mahalde demir sanduka içine koyup sandukayı bir kaya içine koyup buraya gömüp üzerine büyük yapılar ve türbeler yapıp kervansaraylar etmişler.

Daha sonra Timur Han "Bu ne olsa gerek" diye tüm yapılarını yerler bir eder. Sonra yine Dağıstan padişahları muhabbeten yüksek yapılar yapmışlardır.

Bu ziyaretgâh dibinde **Varp Nehri** akar. Bu nehir Kabartay diyarının Beş Tav, yani Beş Dağ mahallinden doğup kuzeye doğru akıp Kuban Nehri'nde batar, Penç Hasan ziyareti gayet yakın Besilbay Köyü yakınında bir büyük ziyaretgâhtır. Bağdad'da Şeyh Ali, bu diyarda Penç Hasan ulu dergâhtır ki Kabartay sınırındadır.

Bu vilâyetlerde beylerden başka hâkim, kadı, papazları ve kiliseleri yoktur, zira bunlar kitabî değillerdir. Ama bu Penç Hasan ziyaretine gayet inandıklarından bu türbeyi kendilerine hâkim ve kadı etmişlerdir. Bir kişinin malı çalınsa hemen tahmin ettikleri kişiyi Penç Hasan ziyaretine götürüp kapısına el vurdururlar. Eğer o adam suçlu ise kapıya el vurmaya korkup aldığı malı söyleyip bir hâl ile sahibine verir. Eğer suçlu değil ise cüret edip kapıya el vurup kurtulur. Eğer suçlu ise halktan utandığından cesaretle kapıyı tutarsa, Allah'ın izniyle kapkara yanıp ölür. Nice bin kâfirler ve Müslümanlar bu türbenin kapısı önünde gömülüdürler. Bu el vurulan türbe kapısının tahtası "Hazret-i Nuh'un gemisi tahtasıdır" derler.

Penç Hasan Türbesi'nin şeklini bildirir: Bu insanların ziyaret yeri bir düz ve geniş yeşillik ovanın ortasında nice yüz bin adet göklere karışmış yüksek ağaçlar içinde, yüksek ve nur dolu bir türbe içinde, bir beyaz mermer taş sanduka içinde İmam Hasan'ın mürekkebe basılmış mübarek elleri demir sanduka içindedir, derler. Bu mermer sandukanın dört tarafı çeşit çeşit postlar ve sığın derileriyle döşelidir. Ancak bu türbede dervişlerden bir fert yoktur. Ama,

Penç Hasan ziyareti büyük kalabalığının özelliği

Bu gönül açan yerde Temmuz ayı olunca yılda bir kere bu türbe etrafındaki ovada olan büyük ağaçların gölgelerinde Hint, Sind, Belh, Buhara, Hıtâ, Hoten, Çin, Maçin, Moskov, İsveç, Bulgar, Terekeme, Kazak, Çek, Leh, Nemse, İngiltere, Fele-

menk, Daniska ve Danimarka'dan, kısacası Arap ve Acem'den bu türbe etrafına nice kere yüz bin adet Tanrı kulu tüccar ve ziyaretçiler toplanır, çadırlar, obalar, çerge, yüklük *[156b]* ve alacıklarını kurup bu lâlezar ova insan deryası olur, 40 gün 40 gece Penç Hasan pazarı kurulur, bütün mallarını pazar meydanına çıkarıp alışverişler olur, asla bir kimse bir kimsenin malına eğri gözle bakıp çalmaları ihtimalleri yoktur. Ancak başka zaman Çerkes taifesi sürmeyi gözden çalar. O zaman bu Penç Hasan Türbesi'nin Dağıstan'dan dervişleri gelirler. Bir garip seyirlik ve kalabalıktır. Bu pazar sırasında Kabartay beyleri ve Tavustan beyleri askerleriyle pür-silâh bulunup pazardan yine Kabartay şehrine gelirler. Büyük ülke ve eski dildir.

Bizler de Penç Hasan ziyaretinden kalkıp (---) saat bir öz içinde doğu tarafa gidip,

Dodorkay Köyü: Bu da Kabartay köyüdür ve gayet mamurdur. Bu vilâyetlerin seyahati gayet zordur. Bir makrame ve bir soğan için insanı öldürürler, zira meta bulunmaz. Yılda bir kere çevrelerinde pazar olur, ama akçe pul da yoktur. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu diyarda 7 sene kışlayıp Acem ile Şirvan ve Şamahı'da cenk ettiğinde akçe olmadığından gönden akçe kesip yürütüp geçindiler. Sonra bütün asker Der-i Devlet'e gelip gön akçeleri hazineye verip yerine çil akçe aldılar. Hâlâ Kabartay beylerinin hazinelerinde gön akçe çoktur. Hatta beş on tane hakirde de vardır.

Sultan Murad ibn Selim Han azze nasruhu duribe Şamakı, sene 986/1578.

Garip temaşa gönden akçedir.

Yani bu Çerkezistan tehlikeli derbent yerlerdir ki herkes seyahat edemez. Ancak beylerine bir armağan hediye versen yanına adamlar koşup yiye içe, kona göçe bir beye ya bir köye veya bir pişköve sağ salim ederler. Artık malından ve canından korkma. Eğer konduğun ev sahibine bir lüle tütün, yahut bir iğne ve iplik verirsen dünya kadar hoşlanıp sana daha fazla saygı gösterirler ve malı, canı ve çoluk çocuğuyla yoluna kurban olurlar. Gerçekten de konukseverlikleri bin kat hırsızlıklarından iyidir. Gerçekte bu haslar hası özellik bir kavme özgü değildir. Oradan 5 saatte doğu tarafa gidip,

Cincik Nehri: Bu nehir Beş Tav'dan gelip Kuban'a gider. Bu nehir kenarında acayip eğir kökü elde edilir Çağa kökü, Kanije kökü ve Azak'ta Ten Nehri suyu eğirlerinden özellikli eğiri olur. "Eğir ye de geğir" demişler. 40 okka gelir alabalığı ve söve balığı çıkar bir âbıhayat sudur. Oradan yine doğu tarafına 2 saatte,

Büyük İncik Nehri: Büyük Cincik de derler. Bu da Beş Tav'dan gelip Kuban Nehri'ne karışır. Ve bu İncik Nehri kenarıyla (---) saat sarplık yerler içinde gidip,

Arslan Bey Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde bu Arslan Bey Nogay 12 bin yiğit Nogay'ıyla Moskov reayasıyken cenk ede ede Heşdek kavmi içinden geçip ve Edil Nehri'ni ve Cayık Nehri'ni botlar, gemiler ve tulumlar ile beri tarafa geçip Heyhat Ovası'nda Kalmık askeriyle cenk ede ede Kazan Vilâyeti'ne, oradan Alatır Vilâyeti'ne gelip yerleşmek ister. Kalmık askeri bunları kova kova Heyhat Ovası'nı aşırır. Bunlar da Kuban Nehri'ni beri geçip Kabartay beylerine el-aman diye sığınıp geldiklerinde Mehmed Giray Han, han iken bu kaleyi Arslan Bey için yapıp yurt ettiler. Hâlâ bu güzel kale Cincik Nehri kenarında dörtgen şekilli bir çit sarp kaledir.

Ancak kuzey tarafa bir ağaç kapısı vardır. Büyüklüğü 400 germe adımdır. İçinde asla ev yoktur, ama keçeden obaları vardır. Ve bir küçük mescidi ve bir Tatar imamı var. Cebehanesinden ancak üç şahi topu var. Kale dışında Arslan Bey'in ve diğer mirzaların taş kârgir yapı evleri vardır. Üstleri tamamen saz örtülüdür. Bunlar her gün Kalmık Tatarı'yla cenk ederler.

Bu Arslan Bey, Han'a bolca at etleri, boza ve talkan ziyafetleri edip yorga atlar ile 2 bin atlı yardım verip Arslan Bey de birlikte atlanıp Kalmık korkusunu çekerek 5 saatte,

Şadkirman Kalesi'nin özellikleri

(---) tarihinde bunu da Mehmed Giray Han yapmıştır, Kabartay Beyi Müşevviş Bey eliyle. Kabarti Vilâyeti'ni Kalmık vurmaya başlayınca vilâyet halkının mallarını korumak için bu kale yapılmıştır. Hâlâ kalesi Cincik Nehri'nin Kuban Nehri'ne karıştığı yere yakın yerde dörtgen şekilli uzun ağaçlardan yapılma bir çitten sağlam palankadır ki büyüklüğü 500 adımdır.

Hendekli ve bir kapılı kaledir, ama iç kalesi kârgir yapı bir büyük kuledir. Onun da hendeği ve bir kapısı önünde asma tahtadan köprüsü vardır.

Bu kule içinde, Mehmed Giray'ın Macar Mehmed Ağa'sı dizdardır ve bir bayrak nöbetçi sekban yiğitleri var. *[157a]* Han tarafından Kumuklu Tohtar Hacı Ali kadıdır. Onun yanı sıra 100 adet Kumuklu şahbaz yiğitler bu kalede vatan tutmuşlar. Hepsi Şafiî mezhepli mümin ve muvahhid adamlardır ki Tohtar Kadı Ali yaz kış oruçlu idi, ama dehrî mezhebinde değillerdir. Lakin mutaassıp Müslümanlardır.

Bu Müslümanın sebebiyle ve Mehmed Giray Han efendimizin himmetiyle tüm Kabarti beyleri Müslüman, mümin ve muvahhidler olup bütün domuzlarını kırıp İslâm ile şereflenmeye başladılar. Bir hamam, bir cami, bir han ve bir mescit yaptılar ve *elif-be* kitabı okumaya başladılar.

Mehmed Giray Han mazül olarak bu Şadkirman Kalesi'ne gelince tüm kale müstahfızanları,

"Padişahım, bize şimden gerü ulûfemizi kim verir?" diye 5 adet şahi topları bir gece kalenin bir yerinde yere gömüp kaleyi bırakıp Han'a geldiler. Ne yazık, Mehmed Giray Han'ın devletinde Kabartay kavmi tamamen İslâm ile şereflenip kadı, imam, cami, hamam ve kale yapılıp şöyle vilâyet İslâm ülkesine eklenmişken ki bilir nice ola. Ancak şimdi bu hâl üzere Kabartay kavmi Müslüman olup cariyelerinin nikâhsız beraberliğinde hata vardır. Oradan 2 saatte,

Kodanı Köyü: Bir topraklı bayırlı dere içinde 100 evli mamur Kabartay köyüdür. Oradan yine doğu tarafa 4 saat ormanlık ve dağıstan yerleri geçip,

Kuban büyük nehrinin başı: Elburz Dağı'nin güneyinde Gürcistan'ın Dadyan Vilâyeti dağlarından inip bu mahalle dek gelir. Buraya gelince azdır, ama aşağı Karadeniz'e karışıncaya kadar Kuban Nehri'ne küçük büyük 860 adet sular karışır. Hepsi bu bizim geçtiğimiz yollarda olan sulardır, hepsi Abaza dağlarından gelir. Hamd olsun biz onların hepsini içip geçtik, ama meşhur olan büyük suları yazdık.

Bu Kuban Nehri'nin kuzey tarafı tamamen Heyhat Sahrası'dır. O tarafta asla sular ve ağaçlar yoktur, ancak Kuban

Nehri kenarlarında ormanlıklar çoktur, ama su yoktur. Bütün sular Çerkezistan tarafından gelip Kuban'a karışır.

Bu Kabartay içinde Kuban Nehri'ni atlar ile ayaktan geçtik, ama hepimiz boğulayazdık. Birkaç atların arkanları birbirlerine dolaşıp üstündeki adamlarla atlar boğuldular. Hamd olsun hele yüz bin sıkıntı ile Kuban'ı karşı geçip 8 saat gidip,

Kabartay Pişkövü'nün anlatılması

İsmi (---) (---) dir. Bir büyük kayalı dere içinde 300 adet saz örtülü büyük pişkövdür. Bu derenin öte başında yazılan bir pişköv daha vardır, ama bu pişköv Kümi Nehri yakınındadır. Kümi Nehri bir kayalı dağlardan gelip bir merhale yer kuzey tarafa akıp giderek Bebirdikaç Ovası'nda kaybolur bir âbıhayattır.

Bu pişkövde bütün zanaat sahipleri mevcut olup herkes evlerinde işlerini yaparlar. Bu kavim Müslüman olalıdan beri bu pişkövde Koca Müşevviş Beyleri 1 hamam, 1 cami ve 2 mescit yaptılar. Hutbeyi Osmanlı adına, sonra Kırım hanlarına, sonra Dağıstan padişahına, ondan sonra Müşevviş Bey adına okurlar. Kabartay beyleri ara sıra burada olurlar. Büyük bey Cangirey'dir, küçüğü Müşevviş Bey'dir, ama bütün yetki ve yönetim bu Müşevviş Bey'indir.

Bu Kabartay taifesi Müslüman olalı beyaz aba kalpak ve beyaz esvaplar giyip bütün saçlarını tıraş eder oldular. Ellerinde tespih taşırlar, bir acayip yeni Müslüman oldular.

Toplam 20 adet bakımlı ve şenlikli sarp yerde köyleri vardır. Ve dahi 10 bin adet bahadır yiğitlere maliklerdir. Hepsi sağlam nesepli Kureyşîlerdendir. Başka kimseden, kul ve karavaştan asla şılga (cariye) namında kız almazlar, isterse huri olsun. Başkasına kız da vermezler, ancak Tatar hanlara ve sultanlara kız verirler.

Bu 3 adet pişkövleri 25 yıldır Kalmık korkusundan yerlerinden kaldırıp başka dağlarda yeni pişköv yapmamışlardır. Hâlâ yerinde durur büyük kasaba gibi mamur köylerdir. Hatta (---) tarihinde Arslan Bey Tatarı Moskov Vilâyeti'nden bu diyara gelince Kalmık Tatarı bunların artlarınca kovarak gelip Kabartay'dan Nogay'ı istedi.

Kabartay Çerkezi'nin cesareti, asaleti ve yiğitliğini bildirir

Kabartay kavmimin hepsi bir yere toplanıp,

"Arslan Bey Tatarı bir kuştur. Bizim çalımıza gelip sığındı. Yurtlar verdik ve kardeş olduk. Biz bu Nogay taifesini size veremeziz" diye cevap verince hemen ol sene Kalmık padişahı olan Taysı Şah 100 bin çeri ile Kabartay'ı vurmaya geleceğini Arslan Bey Nogayı ve bütün Kabartay askeri işitip bütün dere ve tepelerini *[157b]* ve tüm pusu yerlerini tüfenklilerle doldurup 10 bin kadar yiğitleri er meydanında yürüyüp hazır durdular.

Hemen Kalmık askeri Çerkez ve Nogay'ı bir küçük küme görünce derya gibi Kalmık askeri bir kere hov edip savaşa tutuşunca Kabartay ve Nogay kaçarlar.

Kalmık bu hâli görüp bunları dağlar içine kadar kovarlar. Kalmık'ın gerideki askerinin ardı kesilince hemen pusuda olan Kabartay tüfenklileri yedi başlı ejder gibi pusu yerlerinden çıkıp Kalmık'a bir yaylım çatal kurşun serpince bir anda nice bin Kalmıkları yere sererler. Geriden ileriden Kalmık'ı ortaya alıp öyle bir Nogay satırı vururlar ki bir anda 27 bin Kalmık kâfiri kılıçtan geçip 20 bini de esir olup 67 bin Kalmık atları ele girdi.

Bu fetih ve zaferden başka bizzat Taysı Şahları bu arbede içinde katlolup Kabartaylar Taysı Şah'ın leşini alıp saklarlar. Kılıç artıkları kaçarlar. Artları sıra Çerkez'den ve Nogay'dan dinç cürd atlılar kaçan Kalmıkların ardınca kova kıra ta Ejderhan şehrine kadar gidip kırarlar.

Sonra bu utanç verici bozgunu ölen Taysı Şah'ın oğlu Moyinçak Şah işitip o da başına 200 bin asker toplayıp babasının kanını almaya gelince Nogay ve Kabartay, onları da bir başka sanat ile Kabartay derelerine tıkıp onlara da bir Kabartay tüfengi vururlar ki Moyinçak Şah ancak 2 bin Kalmık ile can kurtarır.

Sonunda Moyinçak Şah babasının pis leşi için Kabartay Çerkezi'ne 50 bin baş verir, yani 50 bin at, sığır, deve ve kübe, yani zırh verip babası leşini ister. Nogay "Vermeziz" der.

Sonunda Arslan Beyli Nogayı'na da 100 bin baş verip babası olan Taysı Şah'ın pis leşini alıp bir daha Kabartay üzere gelmemeye söz verip yemin ederler. Ama Kalmık kavmi sözü

ahdi ne bilsin. Hâlâ o zamandan beri Kalmık ile Kabartay can düşmanlarıdır. Onun için Kabartay kabilesi 25 yıldır dağlar içlerine pişköv yurtlarını Kalmık korkusundan göçürmemişlerdir.

Biz Han ile burada iken Mehmed Giray Han'ın yaptığı Şadkirman Kalesi içinden askerlerini bırakıp çıktıklarını Kalmık işitince kaleyi Kalmık basıp savaşırlarken,

Şadkirman Kalesi'nin kurtulması

Fakir Han yine mazül iken Allah rızası için etek toplayıp bütün Kabartay'ı ve Nogay'ı bindirdi. Bir saat ılgar edip ansızın kale altında Kalmık'a Mehmed Giray Han bir satır vurdu ki Moyinçak Şahları güçlükle kurtuldu. Bu kadar ganimet malı, bu kadar at ve kelleler ile bir büyük alay ile köye gelip şenlikler oldu.

Burada Han'a yine büyük ziyafetler edip 10 tane güneş parçası oğlan ve 10 baş bakire kızlar hediye verip 5 gün daha Han'ı bu Kabartay'da alıkodular. Gerçekten de gönüllerin sevgilisi fasih, beliğ yiğit kavimdirler.

Bütün Çerkezistan'ın bu Kabartay kavmi önderleri, soyluları ve ayanlarıdır. Dilleri biraz anlaşılıp kaleme gelir.

Bu kusurlu hakir bu dilden de müsvedde kitabımızda bulunsun için ve seyahatte lazım ola diye biraz yazalım.

Mamaluka Çerkezi dilini bildirir

zı	*tuku*	*sı*	*pılıh*	*tuffe*
1	2	3	4	5
şı	*bılı*	*yı*	*buğu*	*pısı*
6	7	8	9	20
(---)	*çaku*	pısı	*ıll*	*koye*
Allah ismi	ekmek	su	et	peynir
ko	*mell*	*piçenn*	*sıne*	*şıy*
domuz	koyun	keçi	kuzu	at

şıdı — eşek

kadırğe — katır

lev — küçük domuz

gomil — Bir yemektir ki ona Abazalar *şilhirci* derler

Şıbzı çıha yuvakağ — Edebde kısrak filan ederim

şeğeb çağ	*şovu*	*ka*	*teduşkay*
yoğurt	bal	getir	Nerede idin

tivnesı sakı
Evde idim

Şıdıs psı ka
Edebde eşek filân ettim domuz

şüfaşapis
Hoş geldin

tukon
gidelim

sıkonep
gitmem

şıdıs psı
Edebde eşek filân edici

vaşt
puşt

Uyane gudı sevık
Edebde vâlideni filân edeyim

Şufaçına şıd fesmukağ
Senden korkar mıyım niçin söylemem

Vuşız sepıs
Edebde avradını filân edeyim

Sıda fevka teğu
Niçün böyle yâve söylersin hırsız.

Ude hil leş
Cadı köpek eti ye

Ve hel weş sedıs wağs ha
Köpek etin sen yersin bana ye dersin

Sıd usihh kuşawıka
Niçün bana puşt dersin.*[158a]*

Sonra bu Kabartay'da Han'a 5 bin Çerkez ve Nogay kavmi asker yardım verip kuzey tarafına 7 saatte sarp dağlar geçip ve âbıhayat suları içip konup göçüp,

Çerakeys oğlu Bebirdikaç kavmi vilâyeti

Bunlar da Çerakeys Arabının evlâtlarındandır. Cincik Nehri ve Kuban Nehri'nin arasında sakin olurlar. Bunların da kuzeyi Kalmık Tatarı kâfirleri vilâyetidir. Bu Bebirdikaç Çerkezi'nin, ta büyük Terek Nehri'ne kadar 10 konak yer bunların vilâyetleridir.

Bunlar 4 adet kardeş beylerdir ki eşit olarak her biri yüzer pare köylere hâkimlerdir, ama ikisi Kabartay beylerine tabidir, ikisi Tavustan sultanına tabidir. Bunun birisi Kalmık ile komşu olmasından dolayı ara sıra Kalmık'ın Taysı Moyinçak Şah'ına tabi olup sene başında Kalmık'a bir tay boğası ve nice şey hediyeler verip Kalmık derdinden ve yağmalarından emin olup Kalmık'a reaya olur. Bu 4 adet kardeş beylerin her birisi ikişer bin askere maliklerdir. Ancak bunlar mümin olmadıklarından ara sıra bunları Dağıstan padişahı yağmalayıp esir ve ganimet mallarıyla zengin olur, zira bunların diyarlarında asla sarp kayalı dağlar yoktur. Tamamen düzlük ovalarda ormanlık, ağaçlıktır.

Bu kavim de Tatar hana hediyeler ve yardım asker koşup

doğu tarafta İncik Nehri kenarınca 7 saat gidip yine Kabartay Çerkezi sınırında,

Sıhak Köyü menzili: 100 evli mamur köydür. Oradan 5 saat yine doğu tarafa,

Borgosan Kalesi'nin özellikleri

Kabartay hükmündedir, zira bu taraf Bebirdikaç Vilâyeti içine girmiş Kabartay hükmündedir. Ama bu kalede yapı cinsinden bir şey yoktur, hemen Cenâb-ı Hallâk kudret eliyle gücünü göstermek için bu benzersiz dağı kale diye yaratmıştır.

Osmanlı elinde olan sarp hisarlardan bu ibretlik kale ne Van Kalesi'ne benzer, ne Mardin Kalesi'ne, Dühek Kalesi'ne, İmâdiye Kalesi'ne, ne Akra'ya, ne Sincâr'a, ne Birecik, ne Mekü, ne Kırım'da Menkub kalelerine benzer bir kudret eliyle kaledir. Dört tarafı Bîsütun Dağı gibi cehennem çukurlu ve gayya dereli ibretli benzersiz bir kaledir.

Bu derelerin içleri bir geniş, yeşillik, otluk, bitkili ve âbıhayatlı güzel yerlerdir. Bu derelerin uzunluğu 8 saat İrem hıyabanı derelerdir. Bu derelerin iki tarafları göklere doğru yükselmiş yalçın kızıl kızıl heybetli ve korkunç kayalarda şahin, kartal, atmaca, doğan, karakuş ve devlingeç yuvaları vardır, böylesine korkunç kayalardır ki altlarında Demâvend Dağı gibi nice bin mağaralar vardır.

Bu kayaların nice yerleri kar saçağı gibi aşağı sarkmıştır, insan altından geçmeye korkar. Öyle cilâlı ve parlak kayalardır ki bir kuş tırnağı ilişecek yeri yoktur. Her mağaranın içinde Arslan Bey Nogayları birer otağ hayvanlarıyla sakin olup yerim dar demezler. Ta bu derece geniş mağaralardır.

Uzunluğu 8 saat olan bu derenin iki başında aynı kapı gibi daracık kayalar var ki o tepelere ve mağaralara insan bakmaya kalkışsa ödü patlayıp yeri hemen o anda toprak olur. *Allah saklasın* sarp kapı gibi boğazlardır ki bu iki boğazlardan başka yerlerden içeri kuş uçmaz.

Bu dar boğazların iki başlarına İskender-i Zülkarneyn 3 yerde, ikişer adamın yan yana sığacağı kemer kapılarında eski zamanda demir kapılar yapmış. Hâlâ kapıları gitmiş, ancak kemerleri kalmış.

Bu kapı yerinden başka yerden Borgosan Deresi'ne bir si-

nek ve bir zayıf karıncanın girip çıkacak yerleri yoktur. Hatta biz orada iken yine Kalmık kâfirleri Arslan Bey Nogaylarını reaya etmek için 200 bin askeriyle geldiğinde Nogay kavmi de bütün çoluk çocuklarıyla ve hayvanlarıyla bu dereye girdiler, derenin iki başındaki kapılara arabalarını yığıp korkusuzca oturup Kalmık'tan kurtuldular. Nogaylar, Borgosan Kalesi'ne bile çıkmaya gerek duymadılar.

Gerçekten de acayip geniş deredir. Gerçi Erdelistan Macarı içinde Şiçevar adlı bir derede Macar kâfirleri bizi bozup kırdığı Şiçevar Deresi de büyük deredir, ama yine onun iki tarafında kayalardan yaya insanın çıkması mümkündür. Ama bu Borgosan Deresi'nden bir tarafa kuş uçması bile imkânsızdır. Bu kudret kalesi deresi hem mahsulatlı, sulu ve hem 5 kere 10 kere 100 bin hayvan alır büyük deredir.

Timur Şah bu Borgosan Kalesi ve Deresi'ni görüp,

"Ne yazık ki bizim vilâyetlerde şöyle bir sağlam, korunaklı kale ve dere yoktur. Yohsa cihangir padişah olurdum" demiş. Bunları da gezip dolaşıp doğu tarafa 5 saat gidip,

Beş Tav, yani Beş Dağ menzili

Bu da Kabartay sınırında batı tarafı Kuban Nehri'dir. O tarafa yakın bir ağaçlı ova içinde 5 adet yüksek dağ birbirlerine yakın yaratılmış, sanki her biri bir kalıptan çıkmış yüksek dağlardır. Orta yerdeki *[158b]* dağ hepsinden sivri ve hepsinden yüksektir. Çevresindeki diğer 4 dağ ortadakinden alçak ve biraz yassıca dağlardır.

Ortadaki dağ üzerinde eski bir gemi tahtası var. Uzunluğu 300 adım ve genişliği 2 adım 2 meşe tahtasıdır. Bazı yerlerinde çivi ve burgu delikleri vardır. Bu diyar kavminin inançlarınca bu uzun levha Hazret-i Nuh'un gemisi tahtası ola, ama Nahşevan demiri gibi sağlam tahtadır. 200 yaşında kart Kalmık kefereleri,

"300 yaşında dedelerimizden şolay tavuşladık ki, yani şöyle işittik ki Penç Hasan ziyareti kubbesinin kapısı bu Nuh tahtasındandır" diye Kalmıklar anlattılar.

Yunan Rum kefereleri tarihlerinde "Ayasofya Camii'nin toplam 101 adet kapılarının tahtaları Hazret-i Nuh gemisi levhasıdır ki Musul şehri yakınında Cude Dağı'nda Nuh'un gemi-

si oturduğunda oradan tahtaları getirip İstanbul'da Ayasofya Kilisesi'nin kapılarını gemi tahtalarından inşâ etmişlerdir" diye Rum tarihlerinde yazmışlardır.

Nûh Nebî gemisi Cude Dağı'na Aşura Günü'nde inip kurtuldukları âyette yazılıdır. Âyet: *"Ey arz suyunu yut ve ey gök tut denildi. Su azaldı, iş bitirildi, gemi Cudi'ye oturdu"* [*Kur'ân*, Hud 44] âyeti yorumunda bilginler Cude Dağı'nda Nuh'un gemisi karar edip deniz dalgaları ile parçaları bu Kabartay diyarına gelip Beş Dağ'daki gemi tahtası ondan ola, demişlerdir. Sözün kısası, bu hakir o levha üzerinde iki rekat namaz kıldım. Bu Beş Dağları seyredip oradan yine doğu tarafına 5 saat gidip nice ibretlikler görüp,

Büyük Kümü Nehri: Elburz Dağı'ndan gelip Kabartay sınırından aşağı **Küçük Kümü Nehri**'ne karışır. Oradan bir saatte,

Zeluk Nehri: Bu da Elburz Dağı'nın kıble tarafından çıkıp bu Kabartay ülkesi içinden geçer. Büyük Kümü, Küçük Kümü ve Zeluk Nehri, bu üç nehir kuzey tarafına üç konak gidip Bebirdikaç Vilâyeti yakınından geçip Moskov'un Ejderhan Kalesi'yle Terek Kalesi arasında Hazar Denizi'ne varmadan iki saat beri bir ovada kaybolur sulardır.

Bu Kabartay Vilâyeti'ne kadar Karadeniz kıyısında Şağake Vilâyeti'nden bu Kabartay'a tam 40 konak hep baş yukarı doğuya doğru giderken bütün suları atlayıp geçersin, hepsi Kuban Nehri'ne karışıp Kuban Nehri derya olur. Ancak bu Kabartay'ın Beş Tav'ından Ejderhan Vilâyeti'ne, Dağıstan ve Terek Kalesi'ne kadar kuzey tarafa bütün sular baş aşağı gidip tüm sular Elburz Dağı'dan gelip kuzeye doğru akarak kimi Moskov'un Terek Kalesi'nde ve kimi yakın ve ırağında Hazar Denizi'ne karışırlar.

Oradan yine hakir doğu tarafa 5 saat gidip Kabartay dağlarını aşıp,

Yeluk Nehri: Elburz Dağı'ndan gelip Terek Nehri'ne karışır. Bu mahal,

Büyük Tavustan Vilâyeti: Acayip büyük vilâyettir. Bir ucu kuzey tarafına Moskov Vilâyeti ile komşudur ve bir ucu doğu tarafına Dağıstan padişahı ülkesiyle hem-huduttur. Bir ucu güney tarafa Elburz Dağı eteğinde Dadyan mülküyle sınırdır. Ta-

vustan sınırında konduğumuz konağın ensesinde,

Dağlar babası ibretlik Elburz Dağı'nın özellikleri

Arapça'da ismi Ebü'l-cibâl'dir [dağların babası], ama Bürzî kavmi bu yüksek dağın eteklerinde oturduklarından Acem tarihçileri bu büyük dağa kûh-ı Elbürzî [Elburz Dağı] dediler.

Rum dilinde Petre Acan derler.

Moğol dilinde Tell-i Tav derler.

Kahtân dilinde Püşte-i Dadyan derler.

Lezgi dilinde Zehonda derler.

Kaytak dilinde Tavban derler.

Çerkezcede Arı Tav derler.

Tatar dilinde Cıldırak Tak derler.

Çağataycada Kûh-ı Meyân derler.

Diğer tarihçiler de Elburz Dağı derler.

Eski hekimler, âlimler, tarihçiler, tefsirciler ve hadisçilere göre Allah bu yeryüzünde *"kün*/ol" sözü ile 140 adet büyük dağ yaratmıştır ki bu dağlar olmasa yeryüzüne titreme vaki olurdu, demişler.

O dağlar hakkında *"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur"* [*Kur'ân*, Zümer 63] âyetini yazmışlar ki âlemleri yaratan Allah bu dağları kilit diye yaratmıştır. Yani tefsirciler âyetteki *"mekâlîd"* kelimesini kilit ile yorumlamışlardır. Yani "Habibim Muhammed! Ben bu dağları yer yüzüne kilit yaratmışım" buyururlar.

Bir âyet-i şerifte de Amme, yani Nebe suresinde: *"Dağları birer kazık"* [*Kur'ân*, Nebe 7] âyetleri bu manayı verir.

Bütün eski gezginler ve bilginler öyle derler ki birinci iklimde 19 dağ vardır.

İkinci iklimde 27 dağ vardır.

Üçüncü iklimde 31 dağ vardır.

Dördüncü iklimde 24 dağ vardır.

Beşinci iklimde 29 dağ vardır.

Altıncı iklimde 36 dağ vardır.

Yedinci iklimde 32 dağ vardır.

Ancak bunların en büyüğü Kâf Dağı'dır ki, onun hakkında Cenâb-ı Allah Kur'ân-ı aziminde Kâf suresinde: *"Kâf, şerefli Kur'ân'a and olsun. İçlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar da"*

[*Kur'ân*, Kâf 1-2] ***[159a]*** tefsirinde görüş birliğindedirler. Kâf Dağı yeryüzünü çevresini kuşatıp Bahr-i Muhit, Bahr-i Umman, Bahr-i Muğaylan, Bahr-i Okyanus, Bahr-i Girdab, Bahr-i Zulumat, kısacası bu dünya çevresinde olan 7 denizi kuşatmış Kâf Dağı'dır. Hatta bu hakirin ve Nogay kavminin malumlarıdır ki Moskov Vilâyeti tarafına yakın Kur'ân ile sabit olan Bahr-i Zulumat [Karanlık Deniz] buz olduğu sırada İskender-i Kübrâ'nın Yecuc Seddi'ne gittiği buz denizi karanlığı üzere Kalmık kavminin 70 gün 70 gece, yani gündüzünde Şafiî vakti gibi olan buz denizini geçip yine bu dünyanın tabanında olan aydınlık yerlerin otlu ve sulu yerlerinde 7 gün 7 gece daha Kalmıklar at ile seğirtip Kâf Dağı eteklerinde bilâ-teşbih kâbelerine vardıklarını ve yine buz denizi uzun gündüzlerde çözülmeden beri Helar vilâyetlerine gelirler, Nogay içinde bu bilgiler meşhurdur.

Kalmık kavminin İskender gibi Yecuc Seddi'ne ve Kâf Dağı'na 70-80 yılda bir gittikleri kesindir. Hatta Mehmed Giray Han'da bu şehrimizde rehin olan Buloş adlı koca Kalmık "Ben üç kere Cıldırak Tav'da atamızın kâbesine varanmın" yani "Kâf Dağı'nda kâbemize vardım" diye anlatırlar. Kalmıklar ne kâfir ne müslim bir alay Mecusî kavimdirler, ama onlarda yalan dolan olmazdır.

Bu yeryüzünde Kâf Dağı'ndan sonra yüksek dağ Mısır bölgesinde ekvatordan güneye doğru 27 merhale içeri Kamer Dağı'dır ki Nil'in kaynağı olan yüksek dağdır.

Her an Nil'in başına öte Bahr-i Muhit'ten tarafa Portakal Frengi varırlar. Beri tarafında Kakan meliki ve Daho Kara Arapları ticaret için 90 günde Nil başına varırlar ki Nil'in ilk kaynağı Mısır bölgesindedir,

"10 yılda ve 7 yılda gitmişler, başına varamamışlar" dedikleri sözler, tüm kahvehanede pinekleyen haşhaşçı, afyon, esrar ve içki içici tiryakiler sözüdür. Zira bu dünyanın Tilimsan Vilâyeti'nden Moskov'un karanlığı kenarında Helar Vilâyeti'ne kadar uzunluğu 11 aylık yoldur, nasıl 10 yılda gidip Nil'ın başına varılmaya, bu çok büyük yalandır. Hatta bu hakir Funcistan, Kakanistan, İsvan ve Sudan vilâyetlerine gittiğimde "Nil'in başına 27 konak yer kaldı" dediler, ama gayet tehlikeli ve korkunç, yılan ve çıyanlı yerlerdir.

"Eğer 7 ay beklersen mevsimiyle cellâbe (bezirgân) kavimleriyle Nil Nehri gemilerine binip Nil'in başında Kamer Dağı'na var" dediler. Hakir şiddetli sıcaklara tahammül edemeyip Hazret-i İdris'in vilâyeti olan Rümeyletü'l-Himal şehrinden dönüp ekvatora gelip oradan 70 günde Funcistan Vilâyeti'ne gelip rahat ettim, ama Nil'in başını göremedim.

Bir büyük dağ da Alman Dağı'dır ki Tuna Nehri'nin başıdır. Bir yüksek dağ da Leh diyarıyla Erdelistan arasında Sıçan Samur Dağı'dır, bu da Tise Nehri ve Turla Nehri başıdır.

Sözün kısacası, bu yeryüzünde yüz binlerce dağlar ve yaylalar olduğu yukarıdaki ciltlerimizde seyahat edip gördüğümüzde yazmıştık. Ancak Batlimus, Bokrat, Sokrat, Fisagores-i Tevhidî görüşlerine göre 148 adet büyük dağların ulularından biri de bu Elburz Dağı'dır ki anlatılır.

Bu Elburz Dağı Bâbülebvab'a, yani Demirkapı'ya yakındır. Gezip görenlerin sözlerine göre 148 adet dağın bu benzersiz dağ ortasıdır. Belki dünyanın ortasıdır.

Yeryüzünde bundan yüksek dağ görmedim, zira usturlâb ilmi hükmü üzere bu yüksek dağın aslında zemini de yüksektir, zira arz-ı beledi (---) ve uzun günü (---) derece ve dakikadır. (---) (---) Her yönden onar günlük yoldan görünür. Bunda olan çeşitli yaratıkların hesabını ancak Yaratıcı Allah bilir.

Özellikle gûlyabaniler gayet çoktur. Gök gürültüsü gibi seslerini duydum, kendilerini görmedim, ancak kar üzerinde ayak izlerini gördüm. Bu gûlyabanilerin ayak izleri üzerine 5 adam otururdu. Allah bilir dünyanın ortasında olan Kâf Dağı budur. Bahr-i Muhit dışında olan dünya Kâf Dağı'dır. İskender-i Zülkarneyn, Hazar Denizi'nden bu dağa gelinceye kadar 6 merhale yerdir. Ve zirvesi 6 menzildir.

Bu dağdan güneye yokuş aşağı Karadeniz kıyısında Faşa Nehri 6 konak yerdir. 6 konak da Karadeniz'in Faşa Boğazı'dır. Bu dağdan Karadeniz'e kadar 12 konak yerdir. Büyük İskender bu 12 konak yeri Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar bu Elburz Dağı üstünden tehlikeli bir sed çekmiş. Hâlâ yapı kalıntıları ve cehennem çukuru gibi hendekleri bellidir. Gürcistan tarafında Lezgi Dağı bu İskender Seddi'ne yakın ve Elburz Dağı'na bitişik, o da yüksek bir dağdır.

Bu Elburz Dağı'nin etrafında 11 adet ülke sahibi padişahlar sakinlerdir. 70 çeşit özel lehçelerle konuşur, değişik dilli insanlar vardır ki birbirlerinin *[159b]* konuşmalarını tercümanlar aracılığıyla güçlükle anlarlar.

Gerçekten de yeryüzünde olan küçük büyük dağların aslı budur ki Arap tarihçileri bu dağa Ebü'l-cibâl [dağların babası] adını koymuşlar. Zira bütün dağlar, ta Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten, Fağfur ve Hindistan'a kadar bütün dağlar bu Elburz Dağı'na bitişiktir. Bu dağın doğu tarafı İran ülkesidir, yani Acem Vilâyeti'dir ki Azerbaycan, Tiflis, Tomanis ve Serirüllân ve Gîlân'dır.

Bu dağda olan otların, bitkilerin ve ağaçların çeşitleri meğer Hindistan'ın Hazret-i Âdem'in indiği Serendil Dağı'nda ola.

Bu dağın eteğinde Demirkapı dedikleri kaleyi kisralardan Enûşirvân yapmıştır. Sınırını Elburz Dağı'na kadar taş set yapmıştır ki hâlâ İskender'in bu Elburz Dağı üzerine yaptığı sedde varıp son bulur. Gerçekten de koca Kisra Enûşirvan, İskender'e denk sağlam duvar yapmıştır. Hatta Enûşirvân-ı Âdil bu Demirkapı'yı yapıp Irak-ı Arab'dan nice bin adam sürüp Demirkapı Kalesi'ne koyup imar etmiştir. Hâlâ o taife Demirkapı'da Arap diline yakın bir çeşit lehçeyle konuşurlar zarif kavimlerdir, dillerine Kahtâniye dili derler. Molla Câmî, *Kitâb-ı Câmî*'sinde bazı Kahtaniye kelimeleri kullanır, bir çeşit düzgün ve fasih kelimelerdir.

Bu Demirkapı şehrinin doğu tarafında Hazar ülkesi, Terek Vilâyeti ve Lân ülkesi şehirleri var. Hâlâ Moskov kralı hükmündedir ki ta bu Elburz Dağı eteklerinde Terek Kalesi'nde son bulur çok büyük vilâyettir. Demirkapı 985 [1577] tarihinde Acem elinde iken 986 tarihinde Özdemirzâde Çerkez Osman Paşa fethedip sonra 1033 [1624] tarihinde Acem Bağdad'a, Gence, Şirvan ve Şamahı'ya ve bu Demirkapı'ya girip içinden Handan Ağazâdeler vere ile çıkıp Kırım hanına oradan Sultan IV. Murad Han'a gelirler.

"Niçün Demirkapı Kalesi'ni Acem'e verdiniz?" diye bile sorulmayıp bu Demirkapı Acem elinde kaldı.

Yine Elburz Dağı'nın kuzeyinde Kaytak kavmi, 50 bin askere malik kişilerdir, ama Moskov kralına tabilerdir.

Yine Elburz Dağı'nin güney tarafında Lezgi ve Legzi derler bir Hıristiyan kavimdirler, Acem'e tabi 50 bin askerdir.

Bu yüksek dağın doğu tarafında Tiflis ve Tomanis kaleleri var. Sultan Mustafa Han'ın ikinci cülûsunda, 1031 [1622] tarihinde Acem Tiflis ve Tomanis kalelerine malik olmuştur. Hatta Abaza Paşa Erzurum'da kapanıp celâlî iken bu iki kaleyi Acem elinden almaya hareket etmişken Âsitâne tarafından Vezir Mahmud Paşa Abaza üstüne serdar olduğunu Abaza Paşa duyup Tiflis ve Tomanis kalelerini Acem elinden kurtarmaktan vazgeçip canı başı derdine düşüp Erzurum Kalesi'ne kapandı. O zamandan beri o iki kale Acem elinde kaldı.

Hâlâ Acem Vilâyeti ile bu Elburz Dağı arasında Dağıstan Vilâyeti padişahı var ki Elburz Dağı eteklerinde 7 sancak bir Dağıstan ülkesidir. Padişahlarına Şamhal Han derler. Başka hutbe sahibi padişahtır, ama sikke sahibi değildir, Şafiî mezhebinde mümin ve muvahhid kavimlerdir. Bu Dağıstan kavmi de 7 kavimdir ki dilleri birbirlerine aykırı kavimlerdir. İnşaallah yeri gelince yazılır.

Bu Elburz Dağı'nin kıblesi ardı Dadyan Vilâyeti'dir. Ve dahi kıbleden güneye meyilli Abaza Vilâyeti'dir ki tamamen Karadeniz kenarına yayılmışlardır. Batı tarafı şimdi gelirken yazdığımız Çerkezistan Vilâyeti'dir ki bitişiğinde Kabartay Çerkezi'yle Tavustan Çerkezi'dir.

Buradan batı tarafına 47 germe konak Kırım Vilâyeti'dir. Yine bu Elburz Dağı'nin kuzey tarafına Hazar Denizi kenarında Moskov Vilâyeti'dir ki o sınır Terek Kalesi'dir.

Sözün özü, bu yazdığımız üzere bu Elburz Dağı'un etrafında 11 adet padişah sakindir. Ta bu derece yüksek dağdır. Öyle bir yüksek dağdır ki en tepesi yaz ve kış mavi bulutlar içindedir. Asla normal havada bile görmüş insan yoktur. O kadar yüksektedir, bulutlardan aşağı görünen yerlerinde ağaç cinsinden bir şey yoktur, sert rüzgâr ağaçları kökünden söker. Oralarda kar bile yoktur, ama iki üç günde ortasına çıkılır yerlerinde Nuh Tufanı'ndan beri kat kat sararmış karları vardır ki,

Âb-ı zülâl lezzeti ve şeklini bildirir

İçinde tazı kadar âb-ı zülâlleri, yani canlı kar kurtları olur. Bir türü de insan uyluğu kalınlıkta kara başlı ve kara göz-

lü buzdan canlı kurtları olur, ona hukemâ âb-ı zülâl derler. Tavustan hanları Mehmed Giray Han'a hediye getirmişlerdi. Aynı Osmanlı'nın ev saçaklarında buzdan diş diş olup sarkmış dut yaprağı tırtıl kurdu şeklinde kol kalınlığı canlı buzdan kurtlar idi. Başlarını kırıp içinde pelte *[160a]* gibi suyunu emip içtik. Gerçekten de yeniden hayat bulup erkeklik damarlarımız harekete gelip çevrede olan Tavustan mahbûbelerine bakmaya başladık. Bu âb-ı zülâlin hareketi hep kar içinde ikendir. Dışarı çıkınca hareketten kalıyor. Hemen tüm vücudu buzdur, ama içi koyuca âb-ı zülâldir. Hiçbir zaman suda koku yaratılmamıştır ama bu zülâl ezilmiş badem kokusundadır. Daha büyüğü olurmuş, ama hakir görmedim.

Bu dağın iki günlük yerlerinde Tavustan sultanı kavminin çobanları yaz aylarında çıkıp nice yüz bin sürü koyunlarıyla yaylarlar, oradan yukarı çıkmaya gûlyabanilerden korkarlar. Zira ondan yukarı bulutlar içinde dağlardan bir heybetli, korkutucu, dehşetli sesler gelip bütün hayvan ve çobanlar o şiddetli sesten kaçıp yukarı çıkmaya cesaret edemezler diye anlattılar.

Bu dağın çevresinde olan 11 adet ülke vilâyetlere akan büyük nehirler tüm bu büyük dağdan doğar. Kısacası, doğrusu odur ki cihanın göbeğidir.

.....(2 satır boş).....

Hamd olsun seyredip nice Tanrı eserlerinden ibret alıp oradan doğuya doğru 5 saat gidip,

Kulkocan Nehri: Tatar kavmi buna Kulkaşkan Suyu derler. Yani bu suyu içen kul yemek yemeye doymayıp kaçtığı için Tatar bu suya Kulkaşkan Suyu der. Bu nehir Dağıstan padişahı ülkesinden doğup doğu tarafına iki konak akıp Balk Nehri'ne karışır. Bu nehir kenarından kalkıp 4 saat yine doğuya gidip,

Adim Köyü: Tavustan sultanı hükmündedir. Oradan 9 saatte,

Balk Nehri: Bu da Elburz Dağı'ndan gelip Terek Nehri'ne gider. Terek de Hazar Denizi'ne dökülür.

Oradan 5 saatte doğu tarafına sarp yollarda ve sık ormanlarda sarıklarımızı ve kalpaklarımızı çalılara takıp aldırarak ve esvaplarımızı yırttırarak gidip,

Küçübek Nehri: Geçip karşı kenarında bir yeşillik yer-

de konakladık. O gece soğuk acısı çektik, ama ateşler kenarında kebaplar çevirip yine biraz zevk ettik. Bu nehir de Elburz Dağı'dan gelip gider. Bu mahal de Tavustan sınırıdır.

Oradan Elburz Dağı'nı biraz kıble tarafına koyup 7 saat doğuya gidip,

Tavustan Pişkövü'nü bildirir

Tavsultan da derler. Gayet mamur eski şehirdir ki Enûşirvân'ın oğlu Hürmüz-i Tâcdâr yapısıdır, derler ve gerçektir. Zira nice yapı kalıntıları eski zamandan işaret verir. Bahsan Nehri kenarında bin adet tahta örtülü haneler kalmış, gerisini Timur Leng harap etmiş. Bütün Çerkezistan ülkelerinin evleri baştanbaşa saz ve kamış örtülüdür, ama bu pişkövün yapıları tahta örtülü ve kârgir yapılı hanelerdir. Bu şehir, yerinden başka yurda kalkmadığından bazı meyve ağaçları bulunur, ama Elburz Dağı eteği olmak ile bağları ve bahçeleri yoktur.

Tavsultan dedikleri asıl Dağıstan padişahlığı ülke budur, ama sarp olmak ile beyine Şamgal Şah demezler, ancak Dağıstan'ın eski taht merkezi budur. Hâlâ beylerinin isimleri Kocur Bay Sekban ve Cohan Bay Sekban'dır. Padişah denilse soyları Tavsultan'dır, oradan Enûşirvân'a ulaşırlar. Dilleri Gürcüce ve Çerkezcedir.

Toplam 12 bin aznavur, 2 bin tüfenkli askere maliktir. Hepsi Şafiî mezheplilerdir. Yine Çerkez taifesi sayılırlar ama tüm zamanda görüşmeleri ve ilişkileri Gürcü kavmiyle olduğundan özel lehçeleri Gürcü, Acem ve Kumuk diliyle karışıktır. Tüccarları ve reayaları Moskov dilini de bilirler.

Tavustan halkının giyecekleri: Hepsinin giysileri Acem kapaması gibi işlemeli ve peşli, koltukları altı bağlı ve yakası yüksek kapama giyerler. Başlarında beyaz aba kalpakları giyip ayaklarında Acem pabuçları giyerler. Başları tıraşlıdır, yine sakalları kırkıktır.

Tavustan kadınlarının giysileri: Bütün kadınları ve kızları beyaz abadan tilki derisi kalpak giyip saçlarını sarkıtmayıp yüzü açık gezerler ve çeşit çeşit sıkma daracık renkli Acem bezi kaftan giyerler. Hemen Çerkez karıları gibi elbise giyerler.

Mahbûb ve mahbûbeleri gayet seçkin ve müstesna olur. Bu diyarda da diğer Çerkez vilâyetleri gibi akçe pul, hamam, çar-

şı pazar, bağ ve bahçe yoktur. Bu pişkövde 2 cami ve 7 mescit vardır. Hutbelerini Dağıstan padişahına, sonra kendilerinin Kocur Sultan'ı adına hutbe okurlar. Geçinmeleri sahâbe-i kirâm gibidirler. Müslümanları azdır, reayaları tüm Çerkez kâfirleridir. Burada akan, *[160b]*

Bahsan Nehri: Gürcistan'ın Dadyan Vilâyeti dağlarından gelip Terek Nehri'ne gider. Bu şehir içinde Bahsan Nehri'nde ırgı balığı derler bir balık çıkar, asla bir diyar balığına benzemez. Bir yuvarlak şekilli balıktır ki sanki zer-nişânlı bir altınlı balıktır, ama lezzeti meğer İngiliz Adası vilâyetinin sardalya balığı lezzeti ola. Ortasında elif gibi bir kılçığı olup başka yerinde asla kılçığı yoktur. Misk gibi bir çeşit güzel kokusu vardır, ama *Allah affetsin* garip bekâr adam bu balığın birini yese o gece 4-5 kere düşü azar. Yahut çok yiyenin nefsi burnundan akar. Gayet besleyici ve hazmı kolay Bahsan Nehri balığıdır. Beşer altışar yüz dirhemden irisi nadirdir.

Tavustan âbıhayatının övülmesi: Havası gayet mutedil olduğundan asla hastalık, sıtma, sara zahmeti, cüzam, beras, behak ve hunam, hunâk ve frengi gibi hastalıklara yakalanmış insan yoktur ve bu gibi dertleri asla duymamışlardır. Halkı sağlam bünyeli ve sağlıklı adamlardır ki çoğu 100 ve 150 yaşına kadar yaşarlar. Orada Han ile üç gün zevk edip 5 saatte,

Balkbay Nehri: Atlar ile geçtik. Bu nehir Gürcistan'ın ta Açıkbaş dağlarından doğup Terek Nehri'nde batar. Bu nehirden sonra 3 saat yolumuzdan uzak kıble tarafına gidip,

Eski belde, büyük Dağıstan şehri yani Dadyan Irak'ı beldesinin özellikleri

Mirhand, Şeref Han ve Tatarhaniye'ye göre eski zamanlarda Dağıstan padişahlarının tahtgâhları bu idi.

Bu yeryüzünde 4 adet Irak şehri vardır.

Biri Irak-ı Arab (Arap Irak'ı) ki eski kale Haleb'dir.

Biri Kisralar Irak'ı ki Bağdad'dır.

Biri de Irak-ı Acem (Acem Irak'ı) ki Nihavend şehridir. İlk yapıcısı Tufan'dan sonra Hazret-i Nuh Nebî'dir, Nuh-âvînd'den bozma Nihavend derler.

Dördüncü Irak bu Irak-ı Dadyan'dır. İlk yapıcısı Tufan'dan sonra Menûçehr Şah'tır. 120 yıl padişah olup Musa Nebî zama-

nında bu Irak-ı Dadyan'ı yapıp hükmünde olan padişah askerlerini toplayıp bu Irak-ı Dadyan'a büyük bir çukur, hendek kazmıştır ki sanki cehennem çukurudur.

Ondan sonra kisralardan Âdil Enûşirvân'ın oğlu Hürmüz yapmıştır ki kisraların taht merkezi idi. Daha sonra Tatar kavminden Hülâgu Han tahtı oldu.

Sözün kısası, bu büyük şehir nice melikten melike kalıp sonunda Dağıstan padişahlarının tahtgâhı olup öyle mamur olmuş ki hâlâ iki merhale yerlerde yapı kalıntıları açıkta bellidir. Timur Han Mâverâünnehir'den hareket edip Kırım Vilâyeti'nde Tohtamış Han üzerine gelirken bu Irak-ı Dadyan'ın Gürcü asıllı Dadyan kavmi güçlü ve yiğit adamlar olmak ile Timur Han'a itaat etmediler. Bu yüzden bu Irak-ı Dadyan şehrini kuşatıp 7 gün 7 gecede bu şehrin 7 adet kalesiyle şehri harap edip padişahları olan Bahsan Sultan'ı katleder.

Hâlâ Tavustan sultanı hükmündedir. Denizde damla ve güneşte zerre kadar mamur değildir. Ama eski zamanda kisralar devrinde 200 bin mamur hanesi var imiş. 200 bin dükkân, 100 bin çeşme, sebil, cami, medrese, dârülhadis, mektep, dârülkurrâ, tekke, ayan konağı, kervansaray, tüccar hanları, bekâr hanları, hamamlar, kiliseler, aşevi imaretleri ve bedesten eserleri var ki bir günde bu anlatılan imaretler geçilmez.

Nice yüz bin yapıların kapıları üzerinde Yâkût-ı Mustasımî tarzı hatlar ile çeşit çeşit sanatlı tarihleri var, sanki Van deryası kenarında Ahlat şehri, Eski Kırım, Medâyin, Kûfe, Musul ve Mısır diyarında İsvan şehri gibi, bu Dadyan Irak'ı da yerde yatar. İçinde baykuş ve yarasalar yuva yapmış, insanoğlundan ise eser yoktur. Ancak bir köşesinde bir cemaat kadar Tavustan halkı sakinlerdir.

Bu hakir, bu dünya harabelerinin bu mahallesini seyredip görmek için 12 kölemle pür-silâh olup harap şehrin kıblesinde iki saat uzak Tavse adlı yüksek bir dağa çıkıp bu harap şehri seyrettim. Yapıları cihanı tutmuş, hemen hizmetçilerimle 800 minare saydık, meydanlarda dikilip kalmışlar. Yeşil, sarı, kırmızı ve mavi sırçalı çeşit çeşit sivri kubbeleri hâlâ durur. Ve nice yüz bin Kisra kemerine benzer göklere baş uzatmış gösterişli kemerler döşenmiş durur.

Kısacası, bu harabeler 40 günde anlatılsa zerre kadar yazılmış olmaz, övgüsü de lazım değildir.

Bu harabeleri bütün olanıyla yazmanın faydası olmayıp nesnelerin övgüsü uzayınca da sıkıntı verir.

Ancak ibretlik mezarlıkları var, acayip ve gariptir. Hatta iki fersah yeri mezarlıkları tutmuştur. Bazı mezar taşlarında güzel yazı ile böyle yazmışlar ki:

"Ey sual etgen şol merkadni sahibini Boğabay kişi men iki yüz yaşka yetken nâ-murad yiğit men idim. Ekmek yeyüp yüreğime ekmek yapışup ölgen men. Sebeb-i mevtim şolkaydır." *"Bu mezarın sahibini soran kişi, ben Boğabay 200 yaşına ulaşmış muradını almamış yiğit kişi idim. Ekmek yiyince yüreğime ekmek yapışıp öldüm. Ölüm sebebim budur."*

Bu mezar taşında da böyle yazılmış:

"Ey sual etgen bu merkadni eyesin, iki yüz kırk beş yaşka nâ-murad hurme Bige hanım hatun idim. Yüz beş yaşında kız olan iken kocaya barup bir uşak doğururken su içüp öldüm. Sebeb-i mevtim şudur." *"Bu mezarın sahibini soran kişi, 245 yaşına gelmiş, muradını almamış asil Bige hanım idim. 105 yaşında kız iken kocaya varıp bir çocuk doğururken su içip öldüm. Ölüm sebebim budur"*

Diğer mezar yazısı:

"Ey sual etgen şol meşhetni yani mezar sahibini üç yüz yaşına yetken Koba Alp zor batır yiğitken Ejderhan su savaşında ok paşağı poşuğalanda ok temreni dokunanda özümü beni ok sokup ölgen men. Sebeb-i ölgenim şolaydır. Özüm içün pâtiha, yani fâtiha." *"Şu mezar sahibini soran kişi, 300 yaşına ulaşmış Koba Alp güçlü yiğitken Ejderhan su savaşında ok temreni dokunup beni ok yaralayıp öldüm. Ölüm sebebim budur. Kendim için fatiha."* demiş.

.....(1,5 satır boş).....

Çoğunlukla bu diyarlarda Moğol, Boğol, Kaytak, Kumuk, Legzi, Lezgi, Çağatay, Kahtâniye ve Lavî dilleri gibi diller vardır. Genellikle bütün yazılar anılan dillerin yazılarıdır. Daha pek çok tarihler var, ama yazılmasında kusurumuz olduğu için yazamadık.

Sâm, Neriman, Zâl ve Köstehem mezarları

Bunlar Hazret-i Musa *aleyhisselâm*a Menûçehr ile birlikte

iman getirmişlerdir, zira bunlar hem-asır idiler. Hâlâ bu Irak-ı Dadyan'ın kıblesi dışında İrem bahçesi içinde dördü bir türbe içinde gömülüdürler. Bütün silâhları ve savaş âletleri ayak uçlarında dikili olan sütunlar üzerinde asılı durur. Bu diyar kavimlerinin zanlarınca Sâm, Neriman, Zâl ve Köstehem peygamber olalar. Onun için silâhlarına el vurmayıp ziyaret edip giderler. Türbelerinde Kumuk kavminden bir nice türbedarları var.

Hülâgu Han oğlu Abakay Han mezarını bildirir

Nice tarihçilere göre Hülâgu Han küfür ve sapıklıkla öldü, ama Abakay Han'ın İslâm ile şereflenip vefat ettiği sabittir. Hülâgu Han'ın 14 oğlu var idi. En ulusu Abakay Han'dır ki on beşinci uluca oğludur. Cem haşmetli cihanı süsleyen bir padişah olup İran'ı, Hint, Sind, Laristan, Moltan, Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten'e kadar elinde idi. 14 adet Hülâgu Han oğullarının kimi padişah oldu ve kimi olmadı. Bu 15 kardeş bu Irak-ı Dadyan'da Abakay Han ile Enûşirâan oğlu Hürmüz-i Tâcdâr yanında büyük bir ardıç ağacının gölgesinde başları ve ayakları uçlarındaki mezar taşlarının tarihleri ve isimleriyle 15 adet Hülâgu Han oğulları sıralı olarak gömülüdürler.

Cengiz Han oğlu Toluy Han bunlara yakın yatmaktadır. Hülâgu Han'ın babası Toluy Han'dır ki 7 adet oğullar, yani Hülâgu kardeşlerinin yedisi de bu Irak-ı Dadyan'a hâkim olup yedisi de bu Irak'ta Hürmüz-i Tâcdâr yanında gömülüdürler. Bunlar da İslâm ile geçinmişlerdir.

Bu eski padişahları yazmaktan maksat odur ki her birinin boyları posları yirmişer ve yirmi beşer adım uzun kabirlerdir. Bunlara da yalan dünya kalmayıp suskunlar vadisinde toza toprağa gömülüp yatarlar. Hatta bu mezaristana yakın İskender-i Kübra'nın Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar 12 konak yer uzunluğu olan Sedd-i İskender duvarı bu mezarlık yanından görünür. Göklere baş uzatmış büyük bir duvardır.

Bu harabe şehri de bu şekilde seyredip yine Mehmed Giray Han efendimizle yine doğu tarafa 7 saatte büyük ağaçlar içinde gidip ve âbıhayat sular içip,

Cekem Nehri: Atlar ile geçip 2 saat gidip,

Laçik Nehri: Bu iki nehir de Dağıstan'dan gelip Terek Nehri'ne gider. Bu iki nehri geçip,

Yarkay Köyü: Tavustan hükmünde gayet mamur köydür. Oradan 4 saat gidip güvenli yerlerden çıkıp Kalmık korkusunu çekerek,

Çarik Nehri: Bu da Tavustan'dan gelip bu mahalle yakın Terek Nehri'ne karışır. Bunu da atlarla geçip 4 saat gidip,

Âbıhayat büyük Terek Nehri: Bu büyük nehir Gürcistan'dan, Yeditenk'ten, Tiflis, Tomanis, Acem ve Dağıstan padişahı dağlarından toplanıp Ceyhun ve Seyhun Nehri gibi büyük bir nehir olup batı tarafa akarak Moskov'un Terek Kalesi dibinde büyük Hazar Denizi'ne iner, içinde Moskov, Ejderhan ve Gîlân gemileri gezer. Hamd olsun bu Terek Nehri'ni çabuk Tatar askeriyle karşı yakaya gemilerle geçip,

Dağıstan sultanı hükmü sınırı ve Kumukistan Vilâyeti'ni bildirir

Büyük ülke ve eski beldedir. Bu mahalde Moskov'un Terek Kalesi sol tarafımızda 6 saat uzak Hazar Denizi'nden bir girintisi sonunda Terek Kalesi beyaz kuğu gibi göründü idi, ama içine ve yanına yakın varmadık, zira Mehmed Giray Han (---) tarihinde Moskov kralı taburunu kırıp Şeremet Vezir'i esir edeliden beri Moskov, Tatar Han ile can düşmanı olmuşlardı. Hâlâ askerimiz içinde 300'den fazla Moskov esirlerimiz olmak ile Terek Kalesi'ne varılmayıp 6 saat uzak bir mesafeden geçtik. Sonra 1076 Zilkadesinin birinde [5 Mayıs 1666] tertemiz İslâm toprağı olan Dağıstan padişahı sınırına ayak basıp Terek Nehri kenarıyla doğu tarafa 15 saat gidip,

Söyünç Nehri: Gürcistan'ın Açıkbaş diyarından gelip Terek'e gider.

Hamd olsun doğru dürüst İslâm diyarına ayak bastık. Bize Dağıstan ümmet-i Muhammed *[161b]* askerinden 10 bin adet Müslüman asker karşılamaya gelip Dağıstan Padişahı Sultan Mahmud Şamhal Şah'tan nice bin çeşit hediyeler, yiyecek ve içecekler geldi. Han'a bir çeşit ikram, izzet, saygı ve ihtiramlar ettiler ki anlatılmaz. Hatta Han'ın ayakları dibinde 200 adet koyun kurban edip fukaralara dağıtıp sevinç gösterileri ve şenlikler ettiler. Buradan doğu tarafına,

Dağıstan Vilâyeti'nde kâh doğuya ve kâh batıya gittiğimiz kale ve şehirleri bildirir

Bu vilâyette köylere Çerkezistan gibi kabak demezler, kend derler. (---) (---) (---) ve şehir ve kaal derler. Bu diyar öyle güvenlidir ki bir kadın, bir güzel genç kız, bir sevimli oğlan, cevahir, yakut ve kıymetli mallarıyla bir şehirden bir şehre dağlar ve beller içinde tek başına gider, asla bir kimse o kadının yanına varıp baş kaldırıp yüzüne bakmaya kâdir değildir. Vilâyetin bütün halkı mümin, muvahhid, tevhid ehli, Şafiî mezhepli kimselerdir. Hiçbir zaman haram yemezler ve haram ipek giymezler. Bizler de bu ülkede (---) saat doğu tarafa nice yüz mamur köyeri geçerek,

Çaksay Nehri: Gürcistan dağlarından çıkıp Terek Nehri'ne gider. Bu nehir kenarında,

Çârbağ şehri

Kumuk kavmi bu şehre Çarbak derler. Lezgi kavmi Çarbak derler. 986 [1578] tarihinde Özdemiroğlu Çerkez Osman Paşa Gürcü elinden alıp şehri ve kalesini harap edip toprağını Dağıstan padişahına verir, ama bir büyük ve mamur şehir imiş.

Onu geçip 5 saat doğuya gidip sarp ağaçlık dağları geçip bu mahalde Şamhal Şah tarafından Han hazretlerinin yine karşılanmasına 10 bin adet seçkin asker karşı çıkıp büyük alay ile gidip,

Büyük Tarhu şehrinin özellikleri

Bu şehir dışında Sultan Şamhal Mahmud Şah Han'a karşı gelip ikisi de atlarından inip birbirleriyle görüşüp öpüşüp yine küheylânlarına bindiler. İki nefer ata binmiş şah haşmet ve gösterişleriyle Şamhal Şah'ın sarayına vardılar. Orada büyük ziyafetler verilip kaleden top şenlikleri oldu. Han'ın tüm tabilerine konaklar verilip herkes konuk saraylarımıza gittik. Han ile Sultan Mahmud bir yerde kalıp görüşmeye başladılar. Sonra Han da konağına gelip "Üç gün oturaktır" diye fermanlar olununca hakir Tarhu şehrini gezip dolaşmaya başladık.

Tarhu şehrini bildirir

Evvelâ bu şehrin zemini Bahr-i Kulzum (Hazar Denizi) yakınında bir düz geniş ağaçlık içinde İrem Bağı gibi büyük bir vilâyettir, ama şehri, Şam, Haleb, Bursa, Manisa, Tire ve Kon-

ya gibi büyük binalar ve geniş evler ile yapılmış değildir. Ancak şehrine göre bakımlı ve süslü yapılar var ki tamamı 7 bin adet kârgir, çit ve azbar yapılı tek ve iki katlı sahâbe-i kiram evleri gibi tamamen toprak örtülü mamur evlerdir.

Şamhal Şah Sarayı, Takî Han Sarayı, Korçur Bey Sarayı, Ulu Bey Sarayı, Kasım Bay Sarayı, Kıran Alp Bay Sarayı, (---) (---) (---) ve nice yüz mamur hanedanlar vardır. Sultan Mahmud Sarayı diğer padişah sarayları gibi değildir, zira ihtişama, gösterişe düşkün değillerdir.

Dağıstan bilginleri *"Şöhret âfettir"* diye padişahlarına gösteriş ettirmezler, ama hemen adalet eyleyip reaya-perverliğe, seçkin asker beslemeye ve her taraflarında düşmanlarıyla savaş eylemeye izin verirler, zira bu diyarda hüküm *"Bu Allah'ın kitabının bir hükmüdür"* diyen âlimlerindir. Hatta 4 mezhep şeyhülislâmları padişahlarının üst yanlarında otururlar.

Kadıaskeri şamhalın alt yanında oturur. Bizzat nakibüleşrafı şamhalın karşısında oturur. Ve veziri Takî Han karşısında ayak üzere hizmette olur. Veziri 3 bin askere maliktir. Müftüsü, nakibi ve kadıları Osmanlı gibi 300 akçe ve 150 akçe kaza pâyesi demek yoktur. Her ki şer'iat ehli ve seçkin bilgin ise müftü ve kadıasker olur. Yoksa orada Ali-zâde, Haşim-zâde ve Memik-zâde gibi ahmak çelebilere mansıp vermezler.

Bu diyarda timar ve zeamet yoktur. Ancak askerî taifesi ekip biçip padişaha öşür vermeyip öşrü kendine ücret kaydolunmuştur. Savaş sırasında atlanıp memur olduğu savaşa vezir ile yahut beyler ile ve yahut Şamhal Şah ile sefere gidei.

Kamusu 87 bin askerdir, ama hemen ashâb-ı güzin berisinde sanki Tatarca pür-silâh askerdir. O kadar ağırlıkları yoktur. Salt ve ağırlıksız askerîsi çoktur.

Dağıstan ülkesinin tamamı 7 hanlık ve 47 kadılık yerdir. Hepsi 41 adet mamur şehirlerdir ve tamamı 56 kaledir.

Bu kale askerlerinin yarısı vuruşa giderler. Gerçi toplam 87 bin askerdir, ama defalarca Acem şahı askerini yenip kırıp geçirmişlerdir. Hâlâ yine savaşları Kızılbaş iledir. Zira Acem'i asla sevmeyip onlar ile alış veriş etmeyip sınırlarında iken Acem'e asla tüccarları gitmez, ama Moskov kâfirleriyle alı satı ederler.

Hepsi Şafiî mezhepli tutucu adamlardır. Sakalını tıraş eden

adama ne selâm verirler ne alırlar, tıraşlı adamla yemek bile yemezler.

"Eğer sen sünnî mezhep olsan sakalını yülütmezdin" derler. "Ne var hey yülük kişi" diye sakalsız adamı yanlarına uğratmazlar.

Vilâyetleri gayetle bebr, pelenk (pars), kaplanlı ve şaklı sarp ormanlık dağlar olmak ile bu Dağıstan padişahına bir düşman zafer bulmak muhaldir. *[162a]* Gerçi Rumeli ve Anadolu kadar ülkesi yok, küçüktür, ama bakımlı ve şenlikli bir ülkedir.

Dört tarafını 7 padişah, 7 han ve 7 adet ülke sahipleri bu Dağıstan vilâyetini kuşatıp gece gündüz her bir ülke sahipleriyle savaşıp yine düşmanlarına cevap verir cesur yiğitlerdir.

Dağıstan çevresinde olan vilâyetleri bildirir

Bu Tarhu şehrinin doğu tarafı Hazar Denizi'dir ki 3 Karadeniz kadar bir denizdir ki bir denize bağlantısı yoktur, başlı başına büyük bir denizdir.

Etrafında 11 padişah, 70 ülke sahibi *han, ban, kan, hakan, tan, kral, konan* ve *kazgan* adlı melikler vardır.

Bu denize Şirvan Denizi, Demirkapı Denizi, Gîlân Denizi, Harizm Denizi, Fağfur Denizi, Kızlar Vilâyeti Denizi, Moskov Denizi, Ejderhan Denizi, Alatır Denizi ve Terek Denizi derler. Her diyarın ismiyle isimlenmiş bir tuzlu denizdir. Karadeniz gibi ve Mısır'da Süveyş Denizi gibi çok tuzlu deniz değildir. İnşaallah bu da mahalliyle yazılır, ama burada Dağıstan Denizi ve Şirvan Denizi derler.

Şamahı Kalesi hâlâ Acem'dedir. Bu deniz kenarına yakın Demirkapı Kalesi'ne 6 konak yakın Şamahı şehridir. Demirkapı Kalesi, Bakü Kalesi ve Şamahı Kalesi Şirvan Eyaleti hükmündedir ki daha önce bu kaleler Osmanlı elinde idi. Özdemiroğlu Osman Paşa fethedip (---) tarihinde Acem mülkü olmak ile anılan senede bu kaleleri istila etmişlerdir. Bu anılan şehirler Dağıstan Vilâyeti ile 6 konak kıblesi tarafında Şirvan'a kadar sınırdır. Yine Dağıstan'ın güney tarafına Gürcistan'ın Tomris Han ülkesiyle sınırdaştır ki Gürcistan şehirlerinden Zekim şehri, Çekem şehri, Tiflis Kalesi, Kömeyiş Kalesi, Serirüllan şehri, Ahıçka ve Çıldır Ovası ve Hırtis kaleleriyle komşudur.

Yine keşişleme tarafı Elburz Dağı yakınında Tavustan Süleyman aşiretidir. Yine batısı tarafı Çerkezistan'dır. Yine kuzey tarafı Moskov'un Terek Kalesi, Ejderhan ve Alatır vilâyetleridir. Ama yıldız rüzgârı tarafı Heyhat Ovası'dır ki Kalmıkistan vilâyetleridir. Ta Takühan'da ve ta Edil Nehri kenarında Saray şehrinde son bulur Heyhat Ovası, Deşt-i Kıpçak'tır. Nogay kavmi ve Kalmık kavminin çadırları ve gezinti yolları bu geniş çöllerdir ki son yoktur.

Yine bu Dağıstan'ın Tarhu şehrinden (---) menzilde Terek Nehri'dir. Oradan bir menzilde büyük Kotay Nehri iki sudur. İkisi de Dağıstan diyarının Karabudak Han ülkesinden toplanıp Dağıstan'ın nice köyleri ve şehirlerini sulayıp Hazar Denizi'ne karışır. Bu Kotay nehirlerinin yine doğu tarafı Dağıstan padişahı hükmündedir. Tarhu şehrinden deniz kıyısı ile 5 günde Demirkapı Kalesi'dir ki bu mahalde Acem ile Dağıstan padişahı komşudur.

Demirkapı'dan bir merhalede **Baştepe** adlı mahaldir. Hatta Osman Paşa Demirkapı'yı fethedip Der-i Devlet'e davet olunur. Deşt-i Kıpçak'tan Kırım Vilâyeti üzere gitmek gerekince bu Baştepe adlı yerden kalkıp Kanlı Söyünç Nehri kenarında Moskov Kazağı'yla büyük savaş eder, 100 bin Kazak-ı Ak kâfirini kılıçtan geçirir. Hâlâ 5 adet yerde kâfirlerin pis leşleri dağlar gibi yığıldığından Beş-tepe'den bozma Baştepe derler. Oradan selâmetle iki günde Terek Nehri'ne gelip bizim Han ile geçtiğimiz yollara gelir. Ama bu Baştepe adlı yer Hülâgu Han'ın Moğol taifesi şehirlerinden büyük bir şehir imiş. Hâlâ nice yapıları ve kiliseleri bellidir.

Bu yeri Timur Han harap, halkını kebap etmiştir. Hâlâ Sâm ve Neriman, Menûçehr adlı şahın oğulları bu Baştepe mezaristanında kırkar ve ellişer adım uzun mezarda uzanup yatarlar.

Hâlâ bu Baştepe adlı yer Terek Kalesi sınırında Moskov kralı hükmündedir. Eğer sorulursa Moskov Vilâyeti Heyhat Ovası'nın kuzeyi tarafında Edil Nehri ve Cayık Nehri'nin öte tarafındadır. Bu Dağıstan padişahı ülkesinde nice kale, nahiye ve topraklara nasıl sahip olabilir derse, Edil Nehri ile donanması akıp Hazar Denizi'ne girip oradan gemilerle Dağıstan çetinde Terek Kalesi'ne ve nice köy ve nahiyelere maliktir.

Bu hakir 1057 (1647) tarihinde Revan hanına elçilik ile gittiğimizde Moskov Kazağı bu diyara gemiler ile Hazar Denizi'ne çıkıp Acem vilâyetlerinden Gîlân şehrini yağmalayıp bu kadar Acem esiri ve ganimet malıyla sağ salim ve ganimetle Moskov'a gitti. Onun için gemilerle ta Dağıstan ile sınırdaş olur.

Burada Dağıstan padişahının çevresinde komşusu olan padişah, han, hakanlar ve ülkeler tamam oldu. Dağıstan'ın öz vilâyeti 7 hanlık yerdir. İnşaallah onlar da gezdikçe yazılır. Bu 7 hanlık yerin sahipleri, hepsi Tarhu şehrine gelip Tatar hanımızın ellerini öpüp sohbetleri şerefiyle şereflendiler. İsimleri budur: Evvelâ veziri Takî Han'dır. Bu zat Kur'ân hâfızı, ihtiyar ve ihsan sahibi adamdır. Sonra Karabudak ülkesi hanı (---) Bey, Ulu Bey, Ali Bey, Kasım Bey, *[162b]* Kazan Alp Bey, Mehmed Bey, Elkas Bey, Levardı Bey, Haydar Bey, Halil Bey, Çoban Bey, (---) (---) (---)

Nice boy beyleri birbirlerinden yeğleri vardır, ama hükumet sahipleri bunlardır. Her an Sultan Şamhal'ın görünüş divanından eksik değillerdir. Bunlar da divanhaneye görünüş derler. Burada da ülke sahibi hanları tamam oldu. Beri taraftan,

Tarhu şehrinin imaretlerini bildirir

Eski zamanlardan beri Dağıstan şahlarının taht merkezi olup mümin ve muvahhid kimselere mesken ve sığınak olduğundan İran ve Turan hanı olan Timur Han bu Tarhu şehrini harap etmeyip geçip Kırım Vilâyeti'ne Tohtamış Han üzerine gideliden beri bu Tarhu şehri mamurdur.

Tarhu şehrinin camileri: Tamamı (---) adet mihraptır. Hepsinden mükellef camii (---) (---) (---)

Mescitleri: Kamusu (---) adet mahalle mescitleridir. Bunlardan (---) (---) (---)

Medreseleri: (---) (---) (---)
Dârülhadisleri: (---) (---) (---)
Dârülkurrâları: (---) (---) (---)
Sıbyan mektepleri: (---) (---) (---)
Derviş tekkeleri: (---) (---) (---)
Akarsu çeşmeleri: (---) (---) (---)
Sebilhaneleri: (---) (---) (---)

Ayan mahalleleri: (---) (---) (---)
Tüccar hanları: (---) (---) (---)
Çarşıları: (---) (---) (---)
İleri gelen sarayları: (---) (---) (---)
Bilginleri: (---) (---) (---)
Usta tabipleri: (---) (---) (---)
Becerikli cerrahları:(---) (---) (---)
Sâlih şeyhleri: (---) (---) (---)
Seçkin şairleri: (---) (---) (---)
Dostlar, yârânlar: (---) (---) (---)
Hâl ehli meczuplar: (---) (---) (---)
Erkeklerin giysileri: (---) (---) (---)
Kadın ve kızların giysileri: (---) (---) (---)
Yiğitlerinin isimleri: (---) (---) (---)
Kadınlarının isimleri: (---) (---) (---)
İbretlik yapıları: (---) (---) (---)
Hamamları: (---) (---) (---)
Cana can katan havası: (---) (---) (---)
Akarsuları: (---) (---) (---)
Evlerdeki su kuyuları: (---) (---) (---) *[163a]*
Usturlâb ilmine göre iklimi: (---) (---)
Müneccimlere göre yapılarının talii: (---) (---) (---)
Rahip kiliseleri: (---) (---) (---)
Kulağı halkalı köle isimleri: (---) (---) (---)
Cariyelerinin isimleri: (---) (---) (---)
Mahsulatları: (---) (---) (---) (---)
Beğenilen sanatları: (---) (---) (---)
Büyük nimet, yiyecekleri: (---) (---) (---)
Güzel meyveleri: (---) (---) (---)
İçecek çeşitleri: (---) (---) (---)
Aşevi imaretleri: (---) (---) (---)
Gezinti yerleri: (---) (---) (---)
Cennet bahçesi bağları: (---) (---) (---)

Külliyatı övgüsünün tamamlanması

Evvelâ bu diyarın ne mahbûbunu ve ne mahbûbesini görmek mümkün olmadığından yüzlerinin ne renkte olduğu yazılmadı. Kadın kısmı bu diyarda kapısından dışarı yalnız çı-

kamaz. Elbette 5-10 adam bir saygın, soylu kadını *"Vahdehu lâşerîke leh"* ile mezarlık seyrine götürüp orada defnederler. Bir daha evine girmezler. Kadınlara bu nâzenin ömürlerinde büyük temaşadır. Taze oğlanları 10 yaşında saç sakal sahibi olur. Sakalına ustura değdiren oğlanı ve berberi katle yakın âleme ibret ederler.

Kârgir yapılı bedesteni yoktur. Ve her evde bahçe bulunur. Ve akarsuları çoktur. Bu diyarda akçe pul yoktur, ancak her şehirde haftada bir meydanda büyük pazar kurulup herkes meydana çıkarıp sahâbe-i kiram gibi değiş-tokuş edip geçinirler. Her pazar meydanında ezan okunduğunda herkes mallarını pazar meydanında hâli üzere bırakıp camie gidip namazlarını kılarlar.

Bu şehirde asla zulüm, iftira, yalan ve yalancı tanık olmaz. Beyleri ve kadıları asla rüşvet almaz bir alay sünnî mezhepli adamlardır. Hepsi Nakşibendi tarikatında tevhid ehli insanlardır. Bunlar 119 [737] tarihinde Emevîlerden Hişam ibn Abdülmelik Acem ülkesinde Hakan Şah'ı yendiğinde Dağıstan beyleri Kaytak ve Kumuk Tâbeseranlıları tamamen İslâm ile şereflendirdi. O zamandan beri müminlerdir.

.....(2 satır boş).....

Dağıstan kavminin özel lehçeleri:

.....(2.5 satır boş).....***[163b]***

Tarhu şehri şehitliğini ziyaret:

.....(2 satır boş).....

Bu ziyaretleri ve şehri gezip dolaştıktan sonra Dağıstan padişahı, Mehmed Giray Han'ı eski şehri olan Enderey'e götürmeye davet etti. Oradan doğu tarafa 5 saat gidip,

Nevşirvan Kervansarayı menzili: İsmi hatırımda değil bir küçük su kenarında üstü toprak örtülü şeddadi kârgir yapı, güzel bir handır ki içine 10 bin adam sığar, gelen geçenler için konuk evidir. Oradan yine 5 saat kıbleye doğru,

Carik Nehri kenarı menzili: Gürcistan'ın Dadyan Vilâyeti dağlarından gelip Hazar Denizi'ne gider.

Onu geçip 8 saatte bakımlı ve şenlikli, dağı ve taşı koyun, sığır, at ve gayri hayvanlar ile dolmuş mamur köyleri geçip benzersiz semiz at etleri, sığın ve karaca eti kebaplarını yiyerek,

Caman Nehri kenarı menzili: Tatar kavmi Caman der, Dağıstan kavmi Yaman Suyu der. Gerçekten de Yaman şiddetli akar coşkun divane sudur ki Dadyan Vilâyeti'nden gelip Carik Nehri'ne karışır, ikisi bir yerden Hazar Denizi'ne karışır. Oradan kıbleye doğru meyilli 7 saat gidip,

Aktaş Nehri kenarı menzili: Bu tatlı sulu nehir, beyaz taşlık içinde aktığı için Aktaş Suyu derler. Yine bu ülke dağlarında doğup Hazar Denizi'ne koşulur.

Bu nehri de atlarımız ile kolaylıkla geçip karşı kenarında iki padişah at başı beraber, karşılamaya çıkan asker ile çok kalabalık bir büyük alay oldu ki anlatılmaz. Meğer Dağıstan padişahının en büyük dileği bizim Han'a asker göstermek imiş. Gerçektende pak ve temiz kübeli, yani zırhlı askere malikler ki hepsi küheylân atlara binmiş askerdir. Bütün Enderey şehri halkının küçükleri büyükleri caddelerin sağını solunu süslemiş ve kat kat dizilmişlerdi.

Bu tertip ile Enderey şehrine girecek sırada Enderey şehri hanı Ulubey Han da karşıdan kalabalık asker ile iki padişahı karşılamaya çıkınca o da 20 bin cebeli, cevşenli, kübeli, zırh ve zereh-külâhlı, serpenâhlı ve Dağıstan'ın kerevke adlı zırh ve tuğulkalarına gömülmüş yaya tüfenkli, binlerce yaya okçu ve çeşit çeşit silâhlar giyimli küheylân soylu atlara binmiş, nice bin adet alaca karaçubuk atlarına binmiş askerle bezenmişti. Ulubey Han'ın ensesinde borular, zurna, hakani kös, Efrâsiyab kerenayı, İskender dühülü, davul ve kudümlerini çalarak Ulubey gösterişli alayla geldi. Atından inip iki padişahın ayaklarına yüz sürüp yine karaçubuk atına üzengisiz binip iki padişahı selâmladı. Onlar yine öncü asker olup bütün leşker saf saf ve bölük bölük alay ile Enderey şehrine girdi. Büyük ziyafetler verildi ve bizim Han hazretlerine büyük bir saray döşenip zevk ü safâya daldık.

Ertesi gün bizim Han dahi Dağıstan padişahına ziyafet düzenledi. Bizim Han Sultan Mahmud'u karşılamaya çıktı. Hemen bizim Han yüz adım açıkta Dağıstan padişahını görünce belinden kılıcını ve başından şıpırtma kalpağını çıkarıp atından indiğini Dağıstan padişahı görünce hemen o da yüz adım uzak mesafeden atından yayan olup birbirlerine yayan erişip sarılıp

görüşüp öpüşüp "Hoş geldin canım, safâ geldin padişahım" diye birbirine saygı göstererek atlarına bindiler. Sultan Mahmud Han'ın sarayına gelip bir büyük ziyafet oldu. Ziyafetten sonra Han, Dağıstan padişahına bir mücevher eyerli ve başlıklı at, iki kız, iki Çerkez kölesi ve bir Moskov kaptanı esir hediyeler verdi. Sultan Mahmud sarayına gidip bu hakir şehrin seyrine daldım.

Yeni taht merkezi, eski belde, büyük Enderey şehrinin özellikleri

Büyük şehirden maksat, Dağıstan Vilâyeti'nin şehrine göre büyük şehir denilir. Yoksa ne öyle Haleb, Şam, Bağdad ve Diyarbakır gibi şehir ola. Hemen oldukça şehirdir. 986 [1578] tarihinde Özdemiroğlu Osman Paşa bu şehri Acem elinden pazu kuvveti ile fetheder. Ancak elde tutulmasının mümkün olmayacağını bilip bu Dağıstan Vilâyeti'nde kışladığın karşılığında bu Enderey şehrini Dağıstan padişahına ihsan eder.

Onlar da o zamandan beri bu şehri tahtgâh edinip istedikleri gibi tasarruf ederler. Hâlâ padişahları kâh bunda ve kâh Tarhu şehrinde oturur. Hâlâ bu diyar padişahının ismi Mahmud'dur. Lakabı, künyesi şemkal'dır, şemgal, şemhal ve şamhal da derler.

Bunların da asıl nesilleri Araptır ki Şamlılardır. Onun için Şam-hâl derler. Mesela Osmanoğlu'na hünkâr derler ve Acem'e şah derler, Kırım hanlarına giray derler, Özbek padişahlarına han-ı hakan derler, Hind padişahlarına hakan derler, Yemen padişahlarına tübba' derler, Mısır halifelerine aziz derler. Her padişahın birer çeşit lakapları var. Bu Dağıstan padişahlarına şamhâl derler, zira asılları Şamlıdır ve Emevi soyundandır.

Bunlar Emevîlerden Mervan-ı Hımar'ın derdinden Mervan'a yüz çevirip tüm kabilesi ile Şam'dan kayser ülkesi üzere *[164a]* sefere gelmek bahanesiyle Mervan-ı Hımar'dan kaçıp dosdoğru Horasan Vilâyeti'nde Ebu Müslim-i Mervî hazretlerine varıp dahil düşüp Mervan-ı Hımar'ın şeraite aykırı tavır ve hareketlerinden ve minberde Hazret-i Ali'ye küfrettirdiğinden ve çeşitli kötü hâllerinden şikâyet eder. Sonunda Ebu Müslim Horasan'dan Emevîlere isyan edip üzerlerine yürüyüp Yezid soyundan İmam Hüseyin'in kanını ve Kerbelâ Çölü

şehitlerinin kanlarını istemeye gidince bu Dağıstan kavminden nice yüz adam kılavuz alır. Şamhal Belh ülkesinde kalır. Ebu Müslim-i Teberdar nice yüz bin Emevî'yi, Yezid kavmini, Haricî'yi ve Rafızîleri kıra kıra Şam'a gelip Mervan-ı Hımar ile savaşır. Sonunda Mervan yenilip Şam'dan batıya, oradan Arz-ı Hâsân olan Bilbeys şehrine, oradan Mısır'a varır. Orada da Ebu Müslim korkusundan kararı kaçışa dönüp Nil Nehri'ni karşı Cize şehri tarafına geçer. Busir adlı yerde "İşte Müslim'den kurtuldum" diye rahat uykusuna yattığında ardından kovan Âmir ibn Cürcanî ve Abdullah ibn Mazinî Mervan'ı uykudan uyandırırlar. Mervan kalkınca,

"Büyük atam Hazret-i Yezid ruhu için şimdi ben sizi rüyamda görüyordum. Bana tabi olmaya mı geldiniz?" deyince Âmir ibn Cürcanî ve Abdullah ibn Mazinî,

"Vallahi biz de Ebu Müslim başı için seni burada tepelemeye geldik" deyince hemen güçlü kuvvetli Mervan el kaldırırım sandı. Abdullah Mazinî, Mervan-ı Hımar'a öyle bir Müslim satırı vurdu ki kellesi toprak üzerine yuvarlandı. Ve Mervan'ın adamları Abdullah'a saldırmak istediler, Abdullah ve Âmir, Mervanîlerden 110 adam daha katledip başlarını Şam'da Ebu Müslim'e götürdüler. Hâlâ Mervan'ın ve tabilerinin mezarları Mısır'ın Cize toprağında adı geçen Busir adlı köy yakınında bir hurmalık altındadır. Bazı Mervanî ve Yezidîler varıp ziyaret ederler.

Daha sonra Ebu Müslim-i Teberdâr zaferle Horasan'a gelince Şamhal'ı huzuruna çağırtıp,

"İşte senin can düşmanın olup seni vatanından ayıran Mervan'ı ve nice yüz bin Yezidî askerini kırdım. Şimden gerü Şam'a gidip yine ataların Emevîlerin tahtını sana verdim. Var ömrüyün kalan kısmını yine Şam'da geçir" dedi. Şamhal,

"Bu yaştan sonra bana taç ve taht lazım değildir. Bu vilâyetlerin suyundan, havasından hoşlandım. Hemen bana bir Dağıstan yurdu olsun, ver" diye rica edince Ebu Müslim, Şamhal'ın ricasını kabul edip,

"Var imdi şimden gerü evlâtlarınla Dağıstan padişahı ol" diye nefes edip bu Rey toprağını Şamhal'a verip yerleşirler.

Ebu Müslim ve Şamhal vefat edince Şamhal'ın bazı

evlâtları dinden dönerler. Sonra 119 [737] tarihinde Hişam bin Abdülmelik bunları İslâm ile şereflendirip daha sonra Hişam Şam'a gelip 125 tarihinde vefat eder. O zamandan beri Dağıstan kavmi bir alay mümin ve muvahhidlerdir. Bunlara Acem tarihçileri Kumuk taifesi derler.

Enderey şehri ensesinde bir Enderey Kalesi var imiş. Özdemiroğlu Kaytak ile Acem elinden fethedip berbat etmiştir.

Bu şehrin bir tarafından büyük Koy Nehri akar. Dadyan Vilâyeti'nden gelip Hazar Denizi'ne koşulur âbıhayattır. Bu şehrin batı tarafında Tavustan Çerkezi Vilâyeti vardır. Kumuk kavminin seçkini bu şehrin kuzeyinde ta Hazar Denizi kenarına kadar yerleşmişlerdir.

Ve yine kuzey tarafına Hazar Denizi kenarında Bâbülebvab, yani Demirkapı Kalesi var ki 6 kapılı ve 6 büyük kuleli İskender Seddi kale olup Acem elinde kaldığı ve (---) tarihinde Revan, Gence, Niyazâbâd, Şirvan ve Şamakı'yı gezip dolaştığımızda bu Demirkapı Kalesi dahi ayrıntılı olarak yazılmıştır. Hamd olsun yine bu sırada gelip seyahatimiz ona denk geldi. Kumuk kavmi bu Demirkapı Kalesi'yle sınırdaştır. Aralarında başka nahiyeler yoktur.

Bu Enderey şehrinin hanı Ulubey adıyla bir yiğit ve genç handır. Dağıstan padişahının 7 adet hanının biri de bu Enderey hanıdır ki 10 bin askere sahiptir. Padişah burada olmasa han hükmeder. 20 nahiye yer yönetimi altındadır.

Enderey şehri imaretleri ve zeminin şeklini bildirir

Evvelâ bu şehir Koy Nehri kenarında suyu ve havası hoş ve halkı sevimli geniş bir ovada bağlı ve bahçeli (---) bin adet toprak örtülü evlerdir. Ve (---) adet mihrap ve mamur camilerdir. Evvelâ (---) (---) camii.

.....(4 satır boş)..... *[164b]*

Enderey şehrinin övgüsünün tamamlanması: Bu eski şehir âlimler ve fazıllar yuvası, şairler ve salihler meskenidir. Altıncı iklimden olup ulemâları Arapça ilimlere diğer fenlere maliklerdir. Uzman tabipleri ve usta cerrahları sayısızdır.

Bütün halkı Acem, Gürcü, Çerkez, Kumuk, Kalmık, Kaytak, Moğol, Boğol, Heşdek, Rus, Moskov, Lezgi, Legzi, Kahtaniye, Yakayçak, Çağatay ve diğer kavmin dillerini bilip konuşurlar.

Bunların da esvaplarında asla ipek yoktur, zira *"Kim dünyada ipekli giysi giyerse, âhirette onu giyemez"* hadisi üzerine erkeği ve kadını asla ipek giymezler.

Altın ve guruş da burada yoktur. Ancak gelip giden bezirgânlarda çoktur. Bunların da bütün işleri ve kazançları her malı birbirleriyle değiş tokuş ile geçinirler.

Bütün giyecekleri koyun yününden ve renkli bezlerden işlemeli ve iki peşli Acem elbisesi gibi kaftanlar giyerler. Nice bini başlarında beyaz boğasıdan nigendeli sivrice kavuk giyerler. Başlarına beyaz tülbent sararlar ve ayaklarına sarı yassı taban pây-pûş, yani pabuç giyerler.

.....(2 satır boş).....

Eğer bu şehrin özellikleri olduğu gibi yazsak uzun bir mecmua olur.

Enderey şehrinin ziyaret yerleri: Evvelâ Şamhal Sultanı Takiyyüddin Han ve Şamkal Mutemedüddin ziyareti. Kısacası ilk çıkışlarından bu ana kadar 47 adet şamhal hanların hepsi Enderey şehrinde, Tarhu şehrinde, Kovin şehrinde ve diğer şehirlerde yatarlar. Ve sivri sivri yüksek kubbelerde ve kubbesiz gülistan yerlerde yatmaktadırlar.

Nice büyük velilerden Hacı Cem-cenab Aziz, Hacı Yesevî Sultan ve dahi Hacı Abdullah Taşkendî hazretleri. Bunlardan başka nice ziyaretler ettik. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Burada bir hafta kalıp iki padişahın sohbetleri şerefiyle şereflenip nice zevk ü safâlar ettik. Han Şamhal'a ve Şamhal bizim Han'a ziyafetler verdi. Şamhal Şah hakire de nice ihsanlar etti. Bizim Han'a Karabudak Han ülkesinde yurt verip 60 adet köyün yarlığını Han'a verip birbirleriyle vedalaşıp bin adet güzide asker kılavuz verip,

Enderey şehrinden Karabudak ülkesine gittiğimizi bildirir

Evvelâ Enderey'den çıkıp güney tarafa 5 saat mamur kentler geçip,

Yesev köyü menzili: Mamur han ve camili Kumuk kavmi köyüdür. Oradan 1 saatte,

Koyun Kalesi'nin özellikleri: Eskiden beri Şamhal şahların hassıdır. Emir ve kadısı vardır. Hanı 3 bin askere maliktir. Kalesi bir sarp kaya üzerinde şeddadi taş yapı, yuvarlak şekilli

sağlam bir kaledir. İçinde dizdarı ve 300 adet muhafız hisar eri vardır, gayri şey yoktur.

Bu şehir Kovin Nehri'nin kenarında olduğundan bir kere Moskov Kazağı, Kovin Suyu'yla gelip bu kaleyi almıştır. Bu Kovin Nehri ile gemilerine girip ganimetle Hazar Denizi'ne girmiştir. Oradan Terek kalelerine, oradan uğursuz yurtlarına gitmiştir.

Bu kalenin iki kapısı vardır. Biri kuzeye açılır Enderey Kapısı'dır. Ve biri Sunca dağlarına açılır geniş kapıdır. Bu kaleden aşağı Kovin Nehri kenarında,

Aşağı şehir: Bu diyarda kaleden dışarıda olan mahallelere varoş demezler, zîr-i şehir ve zîr-i kend derler, yani aşağı şehir derler. Bağlı bahçeli ve akarsulu mamur şehirdir. Tamamı 20 mihraptır, yedisi camidir. Evvelâ (---) (---) Camii.

.....(1 satır boş).....

Geri kalanları mamur mescitlerdir. Ama evleri seyrek seyrek dağlar ve ormanlar içinde beşer onar hane bir yerde kıran kıran kurulmuştur. Bu Dağıstan'ın evleri genellikle böyle olup hepsi toprak örtülü sahâbe haneleridir. Asla kiremitli ve kurşun örtülü yapı görmedim.

Hutbelerini kendi isimlerine okuyup bazı camilerde Osmanlı padişahını yâd ederler. Eğer hutbelerinde okuduklarını yazsak yazmaya aczimiz vardır, söz uzar. Ancak Osmanlı'nın galip gelmesi için bütün Dağıstan ülkesinde 40 hatm-i şerif okurlar, zira "Mekke ve Medine padişahıdır" diye itibar ederler.

Bu şehirde 3 hamam, 1 aşevi, 7 sıbyan mektebi, 3 adet medrese, 2 adet Nakşibendi dervişleri tekkesi ve 3 tüccar hanı vardır, ama çarşı bedesteni,

.....(1 satır boş).....

Burada da akçe pul yoktur, ama bağ ve bahçe çoktur. *[165a]*

Suyu ve havası gayet hoştur ama mahbûbları yoktur. Öğünlerinde inatçıdırlar ve hüsn-i ülfet bilmezler. Şarap, rakı ve başka içki içmezler. Ülkelerinde bu gibi keyif verici haram şey nedir bilmezler. Ama leventleri kımız ve boza içerler. Âlimleri ve ihtiyarları maksima adlı sarhoşluk vermez ilik gibi koyu ve tatlı boza içerler.

Bu Koyun Kalesi Acem'in Demirkapı Kalesi'ne bir konak menzil yakındır. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bir gelişte Acem diyarına bu ülkeden girmiş. Hâlâ nice yük gönden akçe bu Kovin Kalesi hazinesinde saklıdır.

Kovin şehri ziyaretleri:

.....(1,5 satır boş).....

Oradan doğu tarafa 5 saatte gidip,

Eski şehir, büyük ülke, Haydak yurdunun özellikleri

Bu da Dağıstan padişahı hükmünde başka hanlıktır. Beyi Ulubey Han'dır ki 3 bin askere maliktir. Yer yer Gürcistan'ın Aznavur kavminden askeri beyleri vardır. Müftüsü ve kadısı vardır, ama başka hâkimleri yoktur. Ülkesinde 7 nahiyesi vardır. Şehri Hazar Denizi kenarında gayet mamur ve adalet yeri iskele şehirdir. Genellikle Kumuk, Kaytak, Lezgi ve Gökdolak reayaları vardır. Tamamı (---) adet topraklı evlerdir ve (---) adet mihraptır. Evvelâ (---) (---) Camii.

.....(1 satır boş).....

Mâ'adâ mesâcidlerdir.

.....(2.5 satır boş).....

Bu Haydak şehri Acem'in Demirkapı'sına gayet yakındır.

Haydak şehri ziyaretlerini bildirir: Evvelâ vahdet meczubu, zevk ehli ve şevk sahipleri piri, Şeyh Hazret-i Bağatır Sultan. Ondan Şeyh Sultan Minnetullah, *Allah sırrını aziz etsin* hazretinin ikisi de bu şehir dışında yatmaktadırlar. (---) (---) (---)

Bu ziyaretleri edip kuzeye doğru iki günde dağlar ve hıyaban orman yerler ile gidip,

Mamur, bakımlı, yeşillik belde Tâbeseran şehrinin özellikleri

Acem'in Demirkapı'sına bir merhale yer yakın olup Demirkapı'nın doğu tarafında dağlar, bağlar ve gülistanlar içinde süslü şehirdir. Suyunun ve havasının güzelliğinden Âdil Enûşirvân hoşlanıp her sene Bağdad'dan bu Tâbeseran'a gelir, yaylalanıp içip eğlenip "Benim Tâbeseran'ım" der imiş. Gerçekten de ruhu dinlendirici havadar şehirdir.

.....(1,5 satır boş).....

Mamur Kübeçili şehri, yani Zırhçılar Kalesi'nin özellikleri

Yapıcısını kimsenin bilmediği eski yapı akik gibi kaledir.

Yani bütün duvarlarının taşları öyle cilâlı ve parlak ki sanki Yemen akiğidir. Bu kale Acem'in hükmünde olan Demirkapı'nın doğu tarafında (---) mahalle yapılmış sevimli kale, beğenilen şehir, büyük beldedir. Kalesi (---)

.....(1 satır boş).....

Şehrinde toplam (---) adet toprak örtülü hane vardır. Ve (---) adet mihraptır. Bunlardan (---) (---) Camii (---)

.....(6 satır boş)..... *[165b]*

Oradan kıbleye doğru 7 saatte *Allah saklasın* ormanlık dağlar içinde geçip sıkıntılar, dertler çekip,

Sevdâger Köyü menzili: 300 haneli, 1 camili, 1 hamamlı ve 2 hanlı bir mamur köydür. Karabudak ülkesinin sınırı başlangıcıdır. Bu vilâyet Dağıstan padişahı tahtı olan Tarhu ile Enderey şehrinin kuzeyi tarafı solunda bulunmaktadır. Bu ülke de Acem'in Demirkapı'sıyla komşudur ki Hazar Denizi'ne yakındır. Başka hanlık büyük bir ülkedir.

Oradan yine 9 saat yerde sarp dağlar içinde kıbleye doğru giderken başımızdan nice olaylar geçip oradan,

Mamur Karabudak Han şehrinin özellikleri

125 [743] tarihinden itibaren Ebu Müslim-i Mervî hazretleri bu Dağıstan kavmini Belh, Buhara ve Horasan'dan göçürüp ilk başta bu ülkeyi onlara ihsan etmiştir kim büyük ülkedir. Bu mamur şehir Hazar Denizi'ne o kadar yakındır ki Hazar Denizi görünür. Doğu tarafı Acem ile komşudur. Dağıstan'ın 7 hanlığının biri de bu Karabudak ülkesidir ki 7 beylik ve 7 kadılık yerdir. Baş beyinin ismi (---) handır ki 3 bin askere maliktir.

Şehrin zemininin şekli:

.....(2.5 satır boş).....

Mehmed Giray Han bu şehirde üç gün konuk olup büyük ziyafetler yenildikten sonra Han'a Karabudak beyi yardımcı asker koşup doğu tarafa bir saat gidip,

Pirbay Kenti (Köyü): Karabudak Han'ın oğlu hükmünde idi. Mehmed Giray Han'a Dağıstan padişahının ihsan ettiği hass-ı has köyünden biri budur. Tüm yardıma gelen Dağıstan askerleri "Hanım kentini ve yurdunu Allah mübarek eyleye" diye dua edip gidecek sırada Han bunlara 300 parça esvaplar verdi, hepsi memnun olup gittiler. Han hazretleri efen-

dimiz 1076 Zilkadesinin 11. [15 Mayıs 1666] günü Karabudak Han'a ulaşıp bütün yakın olan kentlerden yiyecek ve içecekleri ve her zaman Şamhal'dan hediyeleri gelip kendisi yalnızlık köşesinde ibadetle, tarih ve hadis ilmiyle meşgul oldu. Dağıstan âlimlerinden Molla Takî, Molla Kuli, Molla Şirvanî, Molla Cebrail, Molla Câmî, Molla Azrail, Molla Kasım, Molla İsrafil, Molla Şeyh Gene adlı nice derin âlimler ve ümmetin salihlerinden kimselerle gece gündüz ilim ve fenlerle meşgul olurdu. Hakir de nice günler bütün Dağıstan bilginlerinin ve hâl sahibi mazınne kimesnelerin sohbetleri şerefiyle şereflenip hayır dualarından hissedar oldum, *elhamdülillah.*

Bir gün Mehmed Giray efendimizin mübarek elini öpüp,

"Han'ım! Allahu Taâlâ Han'ıma ve soyuna sopuna uzun ömürler versin. İşte Han'ım eski hukuku ve ekmek tuz hakkını gözetip dervişçe hakikat gözetip yolları aşarak zatınızın isteği olan Dağıstan Vilâyeti'ne geldik. Konuk saraylarınız mübarek ola. Şimden gerü bu kemter kula izin verin. Bir başka diyarları gezip dolaşarak doğum yerimiz olan İslâmı-bol'a gidelim" diye Han'a başvurduğumda Han,

"Evliyâm! Aşıkmasana benimle, bunda birkaç yıl dursana, sana ben bunda bağlı ve bahçeli mülk emlâkler ve bânû peri gibi Çerkez kızları ve güneş parçası köleler hazırladım. Elbette kalmak gereksin" dedikte yine Han'a başvurup,

"Padişahım! Yoldaşlarım gideriz, derler. Ben onlardan ve onlar benden ayrılmazlar" dedim,

"Ben onlara da mal ve kızlar veririm" deyince onlar da,

"Hayır padişahım, biz derviş garibiz. Dünya hevesi kaydında değiliz" dediklerinde Han razı olmayıp,

"Birez zaman dahi oturun,

Görelim âyîne-i devrân ne suret gösterir"

mısraını okudu.

Kısacası bir hafta daha konuk olup bir gün yine Han'a rica edip izin talep ettik.

Sonunda izin alıp hakire iki Çerkez oğlanı, bir Abaza kızı, iki Çerkez kızı, üç baş Çerkez atı, bir baş Karaçubuk alaca çapar

atı, bir kılıç, bir kat Çerkez elbisesi, 300 sikke-i hasene altın ve Kırım hanına, ayanları ve Dağıstan padişahına mektuplar verdi.

Kölelerime 7 adet birer at, birer kat elbise ve ellişer guruş ihsan etti. Ve yol arkadaşlarım Baba Mansur'a, Derviş Ahmed Halhalî'ye, Baba Türabî Selmanî'ye, Aşçı Baba Şücâ'a ve Derviş Vahid'e de ellişer altın, birer at ve birer kat giysi ihsan edip Han ile vedalaşıp,

Dağıstan'dan Horasan, Belh u Buhara, İran ve Turan'a gittiğimizi bildirir

Evvelâ Karabudak'tan kuzeye doğru 13 saatte,

Kolgoç Köyü menzili, oradan 9 saatte yine kuzeye gidip **Bay Toğar Köyü,** oradan tekrar yine **Kovin Kalesi,** oradan yine tekrar büyük **Enderey şehri:** Bu arada yine Şamhal Şah'la buluşup Han'ın dostluk mektuplarını verip Belh ve Buhara'ya gitmek için izin istediğimizde devlet adamları Belh u Buhara'ya gitmeye izin vermeyip "Kalmık çoktur. Selâmetle gidemezsiniz" dediler.

Sonunda Moskov Vilâyeti'nden Azak'a izin alıp Moskov'un Terek Kalesi kaptanına, Kalmık padişahına, Demirkapı, Şirvan ve Şamakı hanlarına dostluk nâmeleri ile Sultan Şamhal'dan bol bol ihsanlar ile kerevke ve zırhlar, kaplan postları, vaşak kürkleri ve nice ihsanlar alıp vedalaşıp yola çıktık. *[166a]*

1076 Zilkadesinde [Mayıs 1666] Dağıstan Padişahı Şamhal Şah'tan izin alıp Acem vilâyetine, oradan Moskov ülkesinde Heyhat Sahrası, Ejderhan, Bakü Han ve Kalmık şahına, oradan Azak'a gittiğimizi bildirir

Evvelâ Dağıstan padişahının Enderey şehrinden doğu tarafa gidip 1057 [1647] tarihinde gezip dolaşıp bütün özelliklerini ayrıntılı olarak yazdığımız **Bâbülebvab,** yani **Demirkapı Kalesi**'ne gelip olup Acem Hanı (---) Han'a Sultan Mahmud ve Şamhal Şah'ın mektuplarını verdik. Bize çok çok saygı gösterip bir konuk evi verdi. Ve 3 gün zevk edip 1056 [1646] tarihinde bu şehre geldiğimizden beri kart koca bugünkü Acem dostları sıhhatte bulduk. Onlar ile Demirkapı Hanı Takî Han ile can sohbetleri ettik. Ama bu şehri evvelkiden mamur olmuş gördüm. Gerçektende büyük ülkedir.

Bu Demirkapı yakınında olan kale ve şehirleri bildirir

Dağıstan padişahının Şehriyâne Sarayı bu Demirkapı'nın doğusunda bir konak yakındır. Karabudak şehri, Demirkapı'yı doğuya geçince bir günlük yoldur. Şâburan şehri büyük şehirdir ki 70 mihraptır. Demirkapı'nın Şâburan nahiyesinde kurulmuş şehirdir ki ikinci ciltte anlatılmıştır.

Bu Şâburan şehrine bir merhale yakın **Niyazâbâd şehri**: Daha önce büyük şehir olup Ferhad Paşa (---) tarihinde harap etmiştir. Hâlâ 40 adet mihrap kaldığı ve 50 bin hane olup Acem elinde kaldığı yukarıdaki ikinci ciltte yazılıdır. Demirkapı'nın doğusunda (---) menzilde Şamahı Kalesi, Acem elindedir.

Ve yine Demirkapı'nin kuzeyinde 5 merhale yer Bakü Kalesi vardır, bu da Acem elindedir. Bakü Kalesi'nin kuzeyinde Hazar Denizi kenarıyla (---) saatte büyük Gîlân şehri vardır ki reayasına Terekeme kavmi derler. Acem diyarının muazzam şehirlerindendir.

Ve Ereş Kalesi, Demirkapı'nın doğusunda (---) merhale yerdir. Hâlâ Acem elindedir. Gönül okşayan Gence Kalesi de Demirkapı'nın doğusunda (---) merhale mesafedir.

Şeki Kalesi, Demirkapı'nın doğusundadır. Ve Serirüllân şehri, Dağıstan sınırında Acem elinde kalmıştır. Kâht şehri, Dağıstan'ın idi, Şavşat Gürcüsü elinde kaldı.

Ve Hazar Denizi kenarında Moskov kralının Terek Kalesi, Demirkapı'nın batısında ve Dağıstan'ın kuzeyinde bulunmaktadır.

Kısacası, bu yukarıda yazılan kale ve şehirlerin hepsi Demirkapı Kalesi'nin dört tarafında olup hâlâ Acem elinde olduğu 1057 [1647] tarihinde bu diyara geldiğimizde bütün özellikleri ikinci cildimizde ayrıntılı yazılmıştır.

Demirkapı hanıyla birkaç gün safâlar sürüp hanın nice nimetleri yiyip bağışlarını aldıktan sonra Demirkapı'dan kara ile Terek Kalesi'ne, Kalmık'tan ve 5 konak bomboş çölden gitmeye korkup bütün atlarımızı ve bütün eşyalarımızı bir Acem gemisine koyup Terek Kalesi'ne gitmek için yola çıktık.

O gün Hazar Denizi gemisine binip *Allah'a tevekkül ettim*, deyip kıble rüzgârıyla uygun günle giderken Allah'ın hikmeti

işimiz rast gitmeyip zorlu rüzgâr ters esip Hazar Denizi dalgaları ile 7 saatte Hazar Denizi kıyısına yanaşıp demir atıp,

Bakü Kalesi'ne güvenli yer diye sığınıp güvensiz ve imansız kalesine düştük.

Allah'a hamd olsun selâmetle dışarı çıkıp iskele başında Mir Haydar hanında iki gün konuk olup âşüfte Acem kavmi ile, Terekeme kavmi ile, Gökdolaklar kavmi ile ve Kahtaniyeli Arap kavmi ile ülfet edip denizin sıkıntılarını unutup şehri gezip dolaştık. Şirvan Eyaleti'nde başka hanlık olduğu, karşı batı tarafı deniz aşırı 300 mil Moskov Vilâyeti olduğu, kalesinin Hazar Denizi kıyısında bir yüksek tepe üzerinde Enûşirvân yapısı olup aşağı varoşu gayet mamur ve süslü olup 7 minaresinin gözüktüğü ve nice yerlerinde neft madenleri (petrol) olduğu, 1057 [1647] tarihinde Revan hanına geldiğimiz senede bu kalenin özellikleri ayrıntılı olarak yazılmıştırSonra Nakşibendi tarikatından, Acem şahlarının büyük dedeleri olan Şeyh Safî hazretlerinin halifesinden Şeyh Şerimî Sultan'ı ziyaret edip yine Meram Bağı'nda söğüt ağaçlarında elmalarını yedik. Yalınayak başı kabak, güçlü kuvvetli, bekâr Hâcegân [Nakşibendî] fukarası, fakr u fâkada Kalenderî abdâlları var. Her biri fenâfillâh olup perhiz ve mücahede ile sözü bitirmiş şanlı dervişleri var ki ziyaretçi olan kimse bu fukaraların nurlu güzel yüzlerine baksalar insan dehşete kapılır. Bunlar bir alay mümin, muvahhid ehl-i sünnet ve'l-cemaat İmam Hanefî mezhebinde ve Şâfiî mezhebinde padişah meşrepli Aristo akıllı fukaralardır. Hatta Osmanlı'nın Ferhad Paşa adındaki veziri bu Bakü Kalesi'ni fethedip bu fukaralara vakfettiği köylerin gelirinden Keykâvûs mutfaklarına yiyecek ve içecekleri gelip gelen gidenlere nimetleri dağıtılır.

Sonra bütün fukaraları ve Bakü hanıyla vedalaşıp yine uygun günle *[166b]* Allah'a tevekkül edip yine gemimize binip yine Hazar Denizi dalgaları coştu. Bir günden beri Hazar Denizi kıyısında,

İran zemini, yani büyük Gîlân şehrinin özellikleri

Evvel ve sonra Acem'indir. Ancak bir iki kere Terekeme kavmi ve Moskov'un Kazak kavmi gemilerle gelip bu şehri istila etmişlerdir. Hâlâ Acem elinde başka hanlıktır. Hanın ismi

Safî Kulu Han'dır ki 7 bin seçkin dizçöken, yasavul, Terekeme ve Gökdolak askerine maliktir. Bu vilâyette Kumuk, Hintli, Kaytak, Lezgi ve Kahtaniye kavimleri yoktur, ama Moğol, Boğol, Karatayak, Bağacak ve Yaman Sadak kavimleri çoktur.

Gîlân şehrinin şekli: Hazar Denizi'nin doğu tarafı kenarında bir körfezin sonunda Şâburan nahiyesinde bir düz verimli alanda bir büyük ve işlek liman şehridir. Hamusu, yani hepsi 10 bin adet beyaz kireç ile örtülü mamur evleri var. Başka bir kelenteri, bir daruğası, bir kadısı, bir şehbenderi ve bir yasavul ağası hâkimleri vardır. Ve tamamı 76 adet mihraptır. Evvelâ (---) (---) Camii (---) (---)

.....(10 satır boş).....

Bu Gîlân şehri çevresinde nice şehirler, kaleler ve köyler görüp oradan yine gemiye binip "Her ne olacaksa olur" deyip yine uygun havayla giderken Allah'ın hikmeti yine ters rüzgâr esti. Karşı tarafta Ejderhan ve Bakühan taraflarına geçelim derken belâ girdabı bizi yine bu Hazar Denizi'nin kıblesinde Dağıstan toprağı yakınında üçüncü günde,

Kanlı Söyünç Nehri kenarına yetişip demir bırakıp sulanıp yattık.

Bu melun Hazar Denizi, ne Karadeniz'e, ne Kızıldeniz'e, ne Bundukani Denizi'ne ve ne Akdeniz'e benzer amansız ve acımasız bir denizdir ki bir yerinde sığınacak bir ada yoktur.

Daha önce ikinci cildimizde, içinde olan yaratıkların özellikleri yazılmıştır, ancak içinde gezip şiddetli sıkıntılarını çekmemiş idik, ama şimdi *Allah yardım etsin* dedim. Gerçekten de ne eskiden ve ne şimdi deniz seyahatinden hoşlanmayıp Cezayir Vilâyeti'ni, Tunus'u, Trablus'u ve Hindistan'ı görmemiş idim. Allah hayırlısıyla görmek nasip ede.

Bu Hazar Denizi'nde bu adı geçen Kanlı Söyünç Nehri kenarında iki gün dinlendik. Bu büyük nehir Dağıstan dağlarından ve Açıkbaş dağlarından gelip Demirkapı'dan 3 menzil uzak Hazar Denizi'ne karışır. Bir fırkası Terek Nehri'ne karışır âbıhayattan işaret verir bir berrak nehirdir. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu nehrin denize karıştığı yerde Tatar askerinin Kırım'dan gelmesini beklerken 40 gün Söyünç Nehri kenarında konup bir musallâ inşa edip çeşitli ağaçlar dikmişti. Hâlâ bir

ok menzili yer bir hıyaban gül-i gülistan ve koyahtır ki orada bir saat dinlenen insan taze can bulur. Gerçekten de hakir bu mabethanede ibadet edip şükür secdesi edince Hazar Denizi belâsını unutup taze can buldum. Bu nehirden bütün gemiciler ve sefer ehli tüccarlar sulanıp yine Allah'a emanet deyip tehlike gemisine binip güzel rüzgâr ile yedinci saatte,

Terk-i iman hisarı yani amansız Terek Kalesi'nin özellikleri

Gemiden çıkıp kale kaptanına varıp Dağıstan padişahının mektuplarını kaptana ve kalede rehin olan Kabartey ve Tavustan *[167a]* beylerine verdik. Bu hakire izzet ikram edip kaptan sarayında bize bir mekân tayin ederek bütün yiyecek ve içeceklerimizi verdiler. Hamd edip bir daha gemiye girmeye tövbe edip Terek Kalesi'ni gezip dolaşmaya başladık.

Bu Terek Kalesi, Acem'in Bakü Kalesi'nin batı tarafında 300 mil deniz ile bu Terek Kalesi'dir. Bir iki ay önce Mehmed Giray Han efendimizle Tavustan ülkesinden giderken ve Terek Nehri'ni geçerken bu Terek Kalesi solumuzda deniz kıyısında gözükmekte idi. Hamd olsun şimdi sağlıkla gelip görmek nasip olup 6 gün gezip eğlendik. Eski zamanda Kumuk elinde bir küçük kalecik imiş ki Enûşirvân yapısıdır. Sonra Moskov gemilerle gelip ele geçirmiştir.

Uğursuz Rus sakalibe, Moskov keferesi Kazak-ı Ak Vilayeti'ni bildirir

Bu İskender Seddi kale Terek Nehri'nin Hazar Denizi'ne karıştığı yerde Hazar Denizi'nin güney tarafı sonunda, bir körfez derenin ta Dağıstan ülkesine girmiş bir dil gibi körfez nihayetinde bir düz geniş ovada, üçgen şekilden dörtgen tarzına uzunlamasına yapılmış, yarısı tuğla ve yarısı kârgir taş güzel kaledir.

Büyüklüğü tam 9 bin adımdır ve çepçevre iki kat kaledir. Hendeğinden Terek Nehri akıp Hazar Denizi'ne karışır. Moskov kralının Dağıstan sınırında büyük bir limanı ve sınırının sonudur. Bütün Moskov bezirgânları burada gemilerden çıkıp Dağıstan, Gürcistan ve Acem diyarlarına giderler.

Bu kalenin şimal tarafı Hazar Denizi'dir. Güney ve kıble tarafı Terek Nehri'dir ve Dağıstan ülkesiyle komşudur. Batı tarafı karadır ki Çerkezistan'a ve Deşt-i Kıpçak'a gider.

Çevresinde 7 adet kapısı var. İki kapısı sular kenarındadır, biri kara tarafındadır, diğer kapıları küçüktür, su alınır kapıcıklardır. Ama kara tarafı gayet sağlam ve sarp üç kat şeddadi kaledir. Her kapı arası ellişer adım enli hendeklerdir.

Kale içinde toplam 9 bin adet bağsız bahçesiz daracık tahta örtülü kârgir yapı evleri vardır. Ve bütün sokakları satranç nakşı tarh olunmuştur.

70 adet kilise ve 10 adedi manastırlarını kale kuleleri gibi yüksek ve uzun çanlıkları vardır.

Toplam 3 bin dükkândır ve 10 adet küçük hanları var.

Bu kalenin iki kaptanı var, biri kaleye hükmeder, biri dış varoşa hükmeder. Ama kale varoşundan gayri yerde hükümleri yürümez, zira Heyhat Ovası kenarlarıdır ki mamur ve şenlikli yeri yoktur, Kalmık kâfiri ve Yaman Sadak Tatarı hükmünde Kıpçak Çölü'dür. Ancak işlek iskele kaledir. Kaptanları 3 bin askere ve 170 pare balyemez toplara maliktir.

40 adet kadırga gibi, Rus şaykaları gibi küpeşteleri sazlar ile örtülü firkateleri var. Demirkapı'ya, Bakü Kalesi'ne, Gîlân şehrine (---) (---) (---) ve Moskov kralı vilâyetlerinde bin mil uzak mesafelere (---) nehri (---) (---) (---) gider gemileri, bezirgân götürüp getirir şaykaları var. Edil Nehri'ne bu gemiler girip Moskov'un (---) adlı taht merkezine gider, gayet donanımlı pür-silâh gemilerdir.

Bazı zaman Moskov kralları Acem ile sulha aykırı iş işleyip bu anılan gemilerle Acem'in Hazar Denizi kenarlarında olan kale ve şehirlerini vurup yağmalarlar. Hatta Bakü Kalesi'ni vurmuş ve Gîlân şehrinin pazarı günleri gelip Gîlân'dan nice yüz Acem esirleri almıştır ve esenlikle Moskov'a gitmiştir. Acem kavmi bu Moskov Kazağı'ndan pek korkarlar.

Hatta Osmanlılar da Moskov Kazağı'ndan korkarlar ki defalarca Ten Nehri ile Osmanlı'nın Azak Kalesi önünden geçip Karadeniz etrafını gecelerde vururlar idi. Allah'a hamd olsun İbrahim Han oğlu Sultan IV. Mehmed Han, Köprülü Vezir önerisiyle Azak Kalesi'nden yukarı Sedd-i İslâm adlı iki adet kaleyi Ten Nehri kenarında karşı karşıya yapıp Ten Nehri üzerine kalın zincirler gerip Kazak-ı Ak kayıkları Karadeniz'e çıkmaz oldu.

İşte bu Moskov Kazağı gayet cesur kefereler olup Hazar Denizi etrafında olan Acem kaleleri hanlıklarının ödlerini patlatmıştır. En seçkin kâfirleri bu Terek Kalesi'ne gelirler, zira gayet bakımlı ve şenlikli olmada, avlaklı Terek Kalesi'dir ki ta Fağfur, Çin, Hıtâ, Hoten, Özbekistan, Gence, Şirvan ve Şamakı vilâyetlerinden av alıp yağmalarlar.

Terek Kalesi taşra varoşunun anlatılması

Terek Nehri kenarında 10 bin kadar uğursuz evli, bağlı bahçeli ve dört tarafı hendekli büyük varoştur. Suyu ve havası güzel olduğundan mahbûb ve mahbûbe Moskov güzelleri çoktur.

Hakir bu şehirde *[167b]* eğlenirken bir gece taşra varoşta bir gürültü kopup "Ayâ bu ne ola?" derken bir Nemrud ateşi çıkıp taşradaki büyük varoş ateş içinde kaldı. Meğer Kalmık Tatarı o karanlık gecede şehri basıp ateş edip hemen saat kaleden seher vaktine kadar bin pare balyemez toplar atıldı.

Sabah olunca gördüler ki varoşta insandan ve evlerden bir eser kalmayıp ancak kârgir yapı manastır, han ve dükkânlar kalmış. Tam 13.060 adam esir almış. Geri kalan kefereler gemilere binip denizde kurtulmuş. Ne çare ki sabah oldu, kaleden 5 bin kadar atlı ve 3 bin kadar Tatar arabalar ile Kalmık Tatarlarını hayli kovdular. Onlar ise saba rüzgârı gibi esip gittiler. Yine kale kefereleri boynu bükük geldiler ve varoşun kalan yerlerdeki ateşlerini söndürdüler ve yine imar etmeye başladılar.

"Burada bir Kalmık mirzası rehin iken niçin böyle ettiler" dedim, meğer rehinsiz olan diğer Kalmıklar gelip şehri yakıp hesapsız esir ve ganimet malı almışlar.

Allah'ın hikmeti daha sonra bu Terek Kalesi'ne Kabartey'den bir yeni rehin Çerkez beyi gelip öbür mirza Kabartey'e gitti. Bu yeni rehin bey ile eskiden çok hukukumuz olduğundan dünya kadar hoşlanıp Mehmed Giray Han'ın ve yine Dağıstan padişahı Şamhal Şah'ın mektuplarını yeni rehin olan Kabartey beyine gösterip dünyalar kadar sevinip hakire ikramlar etti. Ve her an onlar ile can sohbetleri ederdik.

İlk defa bu şehirde beyaz ve siyah samurun canlısını gördük. Hemen Rum'un sansarı gibi bir yaratıktır, gayet uysal ve yakın hayvandır ki şehir oğlancıkları omuzlarında gezdirip

beslerler, ama beyaz samuru gayet sevimli oluyor. Beyaz kakum da gayet çoktur, kedi gibi evlerde beslerler. Bu da kediden küçük sevimli ve uysal candır. Cumran adlı sincap gibi tüylü, o büyüklükte ve cüssede bir hayvan var, ama kuyruğu sincap gibi uzun değildir. Ancak o kadar neşeli, cana yakın ve şakrak hayvandır ki karnı aç olsa kendi kendine insanlar önünde taklalar, rakslar ve perendeler atıp o kadar oyunlar eder ki insan gülmekten hayran olur. Ama karnı doyduktan sonra tembelleşip hareket etmez, insan yanına gelmez ve gayet uzak durur. Hatta incecik çubuk ile vursan feryat edip oynamaz, kedi gibi mırlar ve insandan uzak bir yerde yatar. Pisliği Habeş Vilâyeti'nin zebat [misk] kedisi gibi kokar, kâfirlerde makbuldür. Kedi gibi et ve ekmek de yer cumran adlı bir gülünç bir hayvandır.

Bu Terek Kalesi'nde nice bin seyirler ettik, ama fakir Evliyâ hangi birini yazsın. Biz burada iken Allah'ın hikmeti Moskov kralından gemiler ile bir küçük elçi Dağıstan padişahına gelip kendisi karadan Azak'a gider, dediler. Hakir bin bin hamd edip "İyi uygun dost, yoldaş bulduk" deyip hamd ettim.

O gün Terek Kalesi kaptanına, daha önce Alman diyarında Nemse çasarından 7 adet krallara hitaben aldığımız hatları gösterdim. Nemse dilinde yazılmış olan hattı tercümanları okuyup sarı yüzüne nâmeyi sürüp,

"İşittik ve itaat ettik, bizim Moskov kralının dostu Alman ve Ungurus Vilâyeti'nin çasar imparatorudur" deyip yine hattı hakire verip sakladım.

Sonra kaptan hakire 50 tane samur derisi, 1 samur paçası kürk, 5 adet cevherli balık dişleri, her birimize birer çuka, birer kumaş, 5 bin nukrad akçe ki Moskov diyarında geçerli olan odur, ama sırma gümüşündendir. Sikkesinin bir tarafında kral ismiyle tahta çıkış tarihi ve bir yanında sanki Hazret-i Hızır resmi at üzere yazılmıştır.

Bu kalede rehin olup dostumuz olan Kabartay beyinin hatları olmamak ile Taysı Şah ve Moyinçak Şah olan Kalmık padişahlarına, Moskov vezirleri ve Moskov kralına Kabartey Çerkezi beyinin hattı yerine bir ağaca kertilmiş bir çeşit çetele nişanların alıp mendiller içinde sakladım. Ama garip çeteledir kim

asla taklit kabul etmez. Ve ağacın bir yanında ateşte kızmış demir damgası var. O da bir tuhaf şeydir ki asla ona benzer bir nakış yoktur.

Daha sonra hakire Çerkez beyi 10 adet cürd atlı, Terek kaptanı 100 adet yaya tüfenkliler verip bu hakir denizden gitmeye tövbe etmişken evdeki hesap çarşıya uymayıp mecburen yine kılavuzlar ve elçinin adamlarıyla tüm atlarımız 7 parça gemiye koyup yine Hazar Denizi kıyılarıyla Kalmık korkusundan emin olarak denizde bir gece poyraz rüzgârıyla gidip biraz fırtınacık çekip,

Şamran Vilâyeti, yani eski Ejderhan Kalesi'nin özellikleri

Deşt-i Kıpçak'ın sonunda Edil Nehri'nin Hazar Denizi'ne karışan 18 kolundan biri yanında eski zamanda Tatar kavminin *[168a]* atası olan Cengiz Han'ın yaptığı taht merkezi idi. Sonra Kaytak Han'a, ondan Hülâgu Han'a, ondan Tohtamış Han'a değip o kadar mamur olur ki bir ucundan bir ucuna Tatar'ın çapar atlısı eremezmiş. Daha sonra (---) tarihinde Mâveraünnehir'den Timur Han çıkıp bu şehri Tohtamış Han'a rağmen yerle bir eder. Ondan sonra Moskov kralı eline girip imar ederler. Hâlâ Moskov kralı hükmünde büyük Etil Nehri kenarında üçgen şekilli iç hisar ve altıgen şekilli dış hisar, sağlam Ejderhan'dır ki 3 kat şeddadi yapı güzel bir taş kaledir. Bu diyarlarda kalelere kirmen derler. Çepçevre büyüklüğü 14 bin adımdır. İç kalesi başka hendekli, şeddadi, üçgen şekilli, 2 bin adım büyüklüğünde ve iki kapılı kaledir.

Doğu ve kuzey tarafı Edil Nehri'dir. Batı tarafı, güneyi ve kıblesi tamamen Heyhat Sahrası'dır ki 80 merhalede Taman Adası vardır. 97 konaktan Kırım Adası önünden geçip ta Kılburun Kalesi'nde son bulur Heyhat Ovası'dır.

Ejderhan'ın Tivosile adlı veziriyle küçük elçi ve hakir buluşup Dağıstan padişahının mektuplarını ve Terek Kalesi kaptanının palir adlı kâğıtlarını verince rehin olan Çerkez beyinin ağaç çetele ve damgasını ve Nemse çasarının papinta hattını kaptana gösterdik. Kaptan,

"Adam, senin ne çok padişah dostların var. Sen bir malum adamsın" diye hakire saygı gösterip yiyecek ve içeceklerimizle bir sarayı konak verdi. Söz anlar bir kaptandır ki 20 bin askere

ve 20 bin Heşdek Müslümanları reayasına sahiptir. Gece gündüz Kalmık Tatarlarıyla cenk ederler. Ancak bu Heşdek reayası olan ümmet-i Muhammedlerin üzerlerine hâkimleri yine kendilerinden Kazan Alp Baymirza'dır. Ayanları şehir içinde olurlar. Nice bini şehir dışında Edil Nehri kenarında obalarıyla sakin olurlar. Bunların da aslı Tatardır, hemen Nogay gibi obalarıyla konup göçerler.

Ejderhan şehri imaretlerini bildirir

Eski zamanda bu şehir harap yatıp burada bir ejderha yürüyüp bütün Heyhat Sahrası'nda olan insanları ve bütün mahlukları yiyip nice vilâyetleri berbat eder. Sonra yiğit bir han bu ejderhayı katledip vilâyet güvenli olduğu için bu diyara Ejderhan derler. Hâlâ nice imar saraylar vardır. İç kalesinde 5 manastır ve 9 kilise vardır. Toplam 1.050 adet kamış ve saz örtülü mamur hanelerdir. Ama bu iç kale daracık olmak ile burada çarşı pazar yoktur.

Aşağı Kirmen varoşu

Tamamı 13 bin saz ve toprak örtülü mamur evlerdir. Ve 40 kilise, 17 manastır ve 7 mescit var, zira Heşdek kavmi Hülâgu Han'ın zulmünden dolayı Moskov'a sığınıp reaya olmuşlardır. Bunların bir fırkasını da Muhammed Buharî Saltık Bay, yani Sarı Saltık Sultan İslâm ile müşerref etmiştir.

Hâlâ Moskov Vilâyeti'nde 12 kere 100 bin adet Müslüman vardır. Kendilerinin söylediklerine göre "Altıncı iklimin ortasından yedinci iklimin sonuna kadar Moskov Vilâyeti'nde 77 bin mihrabımız vardır" diye övünürler. "Krala adam başına senelik birer altın haraç veririz" dediler.

Bu Heşdek kavmi Moskov Vilâyeti'nde bizim reayamız gibi haraç verirler, ama içlerinde zeamet sahibi, beyler ve padişah zâdeleri var, onlar haraç vermeyip 150 bin askerle Moskov kralıyla bile cenge giderler.

Bu Ejderhan'daki Heşdek kavimleri de onlardan bir alay mümin ve muvahhid adamlardır ki Ejderhan'daki mescitler onlarındır, ama Cuma namazı kılmazlar. Ama gayet katı ve tutucu Müslümanları var. Hatta hakirin birkaç hizmetçilerimin sakalları tıraşlı olmak ile başlarında beyaz Müslüman sarığı var iken,

"Bu adamlarınız kâfirlerden midir?" diye sordular. Hakir,

"Başlarında beyaz sarıklarını görmez misiz ve demin cemaatle birlikte namaz kıldıklarını görmediniz mi?" deyince onlar,

"Biz de ona hayranız. Müslüman şekilli ola da sakalları tıraş ola" dediler. Hakir,

"Osmanlı kulları töresi şolaydır" dedim. Ta bu derece katı ve tutucu Müslümanlardır ki kendileri bir iş işlese sakallarını ikişer çatal edip bellerindeki kuşaklarına sokarlar. Her birinin sakalı onar tane Osmanlı adamına sakal olur. Asla Türkçe ve Tatarca bilmezler ve asla sakal yülütmezler (tıraş ettirmezler). Ve aralarında müteşerri kadıları var. Genelde *İmâdü'l-İslâm* kitabını ve *Bezzâziyye, Kadıhan, Tatarhaniyye, Fıkh-ı Ferâ'iz* ve *Muhammediyye* kitabını yine manzum Moskov diline çevirip Moskovca ve Rusça konuşurlar. Ama kadınlarının yüzleri yine Nogay kavmi kadınları gibi açıktır.

Bu Heşdek kavmi bu Ejderhan'da ulûfeli kuldurlar. 17 bin kâfir askeri bu Ejderhan'da mevcuttur, zira işlek vilâyettir. Acem'e, Dağıstan'a ve Çerkez vilâyetlerine yakındır, büyük iskeledir. *[168b]*

Bu Ejderhan şehri eski belde olduğundan nice yüz bin büyük veliler ve sahabeler medfundur, ama ziyaret ettiğimiz bu kibarlardır.

Törebay Sultan ziyareti ve **Taymaz Han ziyareti:** (---) (---) (---)

Sonra bu şehirden atlanıp kaptandan ve Heşdek beylerinden hediyeler alıp küçük elçi ile Edil Nehri kenarıyla (---) saat gittik.

Büyük Edil Nehri'nin kaynağını bildirir

Tatar kavmi Etil derler, Çağatay kavmi İtil Nehri derler, kavm-i Moskov kavmi (---) derler. Tarihçilerin ve dünya gezginlerinin sözlerine göre bu dünya Adası içinde bu Edil Nehri'nden büyük su yaratılmamıştır.

Ondan küçük Cayık Nehri'dir, ondan küçük Tuna Nehri'dir, ondan küçük Şattularab'dır, ondan küçük Mısır'da İsne, İsvan ve Sudan diyarında Nil Nehri taşkın sırasında büyüktür, ama kış günlerinde küçüktür.

Ondan Ceyhun, Seyhun ve Cihan-ı Rum, Aras ve Kür Suyu Rumeli'de Sava, Drava, Arda, Meriç, Tunca, Tise, Turla, Aksu, Süt Suyu, Özü Suyu, Muş Suyu ve Ten Suyu Azak dibindedir. Bu Edil Suyu ile Ten Suyu'nun araları bir konak yerdir. Ama bu yazılan suların hepsinden büyük gerçekten de bu Edil Nehri'dir ki bundan büyük nehri hakir gördüğüm yoktur.

Moskov memleketinden doğup gelip Hazar Denizi'ne, yani Şirvan, Gîlân ve Demirkapı denizine kırk yerden deniz gibi olup girer. Her kolundan nice bin parça gemiler Moskov ülkesine gidip gelirler. Yeryüzünde Nil ve Edil'den lezzetli ve enli su yoktur. Lakin Tuna Nehri İshakçı, Silistre ve İbrail vilâyetleri önlerinde Tuna Nehri de derindir, ama bu Edil Nehri'nin 20 ve 25-30 mil enli yerleri vardır. Heşdekler 60-70 mil enli yerleri vardır diye anlattılar.

İlk başı Moskov'un (---) (---) şehri dağlarından çıkıp 700 parça şehre ve kalelere uğrayıp 5 aylık yerden sonra Hazar Denizi'ne kırk yerden karışır. (---) (---) (---)

Sonra bu Ejderhan'dan yine Edil kenarıyla kuzey tarafa bir günde,

Beştepe menzili: Beş tane sırayla dizilmiş yüksek tepelerdir, ama beşi de sonradan yığmadır. Hemen Mısır'da Cize tarafındaki üç adet ihram dağları gibi yığılmış dağlardır. Her biri üçer merhale yerden gözükür. Bu mahallere Timur Lenk Han 5 kere gelip konmakla her gelişte birer dağ yığmıştır, ama gerçekten de padişah alâmetleridir.

Bu sıralarda Kasım günlerine rast gelip yedinci iklim olmak ile o kadar şiddetli soğuklar çekmeye başladık ki yoldaşlarımızdan Hindî Baba Mansur zayıf ve nahif olmak ile ölüm derecesine vardı. Tam 10 Edil Nehri kenarınca kuzey tarafa gittik. 11. gün,

Cengiz Han Bay taht merkezi, yani büyük Saray şehrinin özellikleri

Bu hakirin bu kadar zamandan beri seyahat ettiğimiz yeryüzünde (---) adet saray isimli şehirler vardır. Evvelâ Rumeli'nin Bosna-saray ve Vize-saray, Yanbolu yanında Çelebi Sultan Mehmed ve Musa Çelebi'nin Yanbolu Sarayı ve Anadolu'da Aksaray ve (---) (---) (---)

Azerbaycan Vilâyeti'nde Saray şehri var, Acem kavmi ona Serav derler ki Cığaloğlu Vezir'in yenildiği Serav'dır. Moğol kavmi de bu Saray şehrine Serav der, ama bu Saray şehrine Cengiz Han Sarayı derler. Nice kraldan krala geçmiştir. Sonunda Hülâgu Han Mâveraünnehir'den Hekim Tusî ile bu şehre gelip Saray şehrini harap edip halkını tamamen helâk etti. Sonra Abakay Han ve Tohtabay Han imar etti. (---) tarihinde Timur Han Kırım'da Tohtamış Han üzere giderken bu büyük şehri ne yazık ki harap, halkını kebap edip gider. Hâlâ yapılarının kalıntıları iki merhale yerden bellidir. Timur Han öldükten sonra Moskov kralı (---) tarihinde imar eder. O zamandan beri bu Saray şehri, Moskov kralı hükmündedir.

Saray şehri zeminini şekli: Acem tarihçileri Gîlân Deryası'na Hazar Denizi derler. Bu Saray şehri, Hazar Denizi'nin kenarından iki merhale yer uzak kuzey yönünde büyük Edil Nehri kenarında büyük bir şehir imiş. Hâlâ o kadar imar değildir. Gîlân Denizi Saray şehrinin doğu tarafındadır ve Hazar Denizi'nin karşı tarafında 300 mil Acem Vilâyeti'nde Gîlân Vilâyeti'dir ki yukarıda özellikleri yazılmıştır. Bu Saray şehri Edil Nehri kenarında iskele olmak ile imar olmuştur. Edil Nehri bu şehrin kuzeyinden ve batısından akarak gelip Saray'dan aşağı güneye akıp iki günden sonra Hazar Denizi'ne bir fırkası karışır. Edil Nehri'ni 40 yerden Hazar Denizi'ne ***[169a]*** karıştığı yukarıda yazılıdır.

Tatar kavmi ilk defa Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten, Fağfur ve Mâhan'dan sökün edip geldiğinde bu şehir toprağında vatan edinip çoğalıp Cengiz Han, İskender gibi cihangir olmayı isteyip kendine boyun eğmeyen kralların ellerini ve vilâyetlerini harap edip esirlerini kebap ederdi. Hâlâ Tatar kavmi acımasızlardır. Hatta Cengiz Han'ın Hazret-i Risâlet-penâh asrında hayatta olduğu yukarıda yazılıdır.

Bu Tatar kavmi hakkında Hazret-i Peygamber buyururlar ki, hadis-i şerif sahihtir: Hadis: *"Allah'ın doğuda Türk isminde bir takım askerleri vardır ki içinizden başıbozuk isyankârların intikamını onlarla alır; siz merhamet edersiniz ama onlar etmez. Bu zamana eriştiğiniz zaman kıyameti bekleyiniz"* buyurmuşlardır.

Hâlâ Moskov elindedir, ama bütün reayası ve asker sınıfı

Heşdek Tatarı'dır ki mümin ve Müslümanlardır. Askerinin yarısı Moskov keferesidir ki Müslüman ve kefere toplam (---) adet güzide askere maliktir. Başka vezir namında kaptan hâkimi vardır. Başka 40 parça gemi sahibi Edil Nehri kaptanı vardır ki 3 bin Kazak gemici askerlere maliktir.

Saray imaretlerini bildirir: Tamamı 9 bin tahta, saz ve kamış ile örtülü hanelerdir ve 7 adet büyük kiliseler vardır.

.....(3.5 satır boş).....

Saray şehri külliyatı övgüsünün tamamlanması

Hâlâ bu Saray şehri Tatar kavminin her türlüsüyle dolu şehirdir. Moskov kavmi de Hıristiyanlardır, ama bunların asılları da Tatardır. Heşdek Tatarı Müslümanlardır. Nogay Tatarı Müslümanlardır. Yaman Sadak Tatarı, Teb (?) Tatarı, Şıdak Tatarı ve nice çeşit Tatar boyları bu diyarda mevcutlardır, ama asıl vatanları olup Moskov eline geçtikten sonra Moskov'a reaya olmuşlardır.

Bu Tatar kavmi helâl ve haramdan bir şey bilmezler. Hepsi mübahîlerdir ki canlı kısmı ne bulurlarsa canı ola ve kanı çıka elbette o yaratığı yerler. Ve ekmek yemezler, yeseler ekmek yüreklerine yapışıp ölürler.

Her şeyden fazla sevdikleri yiyecekleri at etidir. Nice boyları at etini pişirirler, nice boyları da kanını akıta akıta eti çiğ yerler.

Su yerine boza, at sütü, kımız ve deve sütü içerler, zira atları ve develeri hesapsızdır.

Bu Saray Tatarlarının dilleri birbirlerine benzemez, birbirlerinin dillerini tercüman ile anlarlar.

Bu Tatar kavminde asla dedikodu, kötülük, yalan ve iftira yoktur. Yalan o kimsede olur ki bir adamdan veyahut bir hâkimden korkup yalan söyleye. Bunların asla bir kimseden korku ve çekinmeleri yoktur. Onun için yalan söylemezler ve yalan nedir bilmezler.

Bunlar her zaman bir türlü soğuk yemek yerler. Sıcak aş yemediklerinden bunlarda asla hastalık olmayıp gayet sağlıklı kavimdirler.

Bütün Tatar ovalarda yaşarlar, deve arabalarıyla binip göçerler.

Bu kavim Cengiz Han'dan beri mümin, muvahhid, Hanefî ve Şâfiî mezhepli olmuşlardır. Ancak bu Tatar kavmi zikrolunan ahlâktan bazılarıyla ahlaklanmış ve bazı özelliklere sahip iseler de yine İslâm inancı ile ehl-i sünnet ve'l-cemaat, kâfirlere böğür iği olmuş, saba gidişli, düşman avlayan Tatar kavmidir.

Müslümanlık rengiyle renklenmiş, küfür ve sapıklık karanlığından kurtulmuşlardır. Hatta bu Tatar kavmi Hıristiyan kavimlerden Kazak-ı Ak, Leh, Çek, İsveç, Moskov, Mujik, Krakov, Erdel, Orta Macar, Kurs, Nemse ve Fiyamenk kâfirlerinin memleketlerine baskınlar edip, bütün yıl boyu kâfirlerin ülkelerini yağmalayıp, keskin kılıç ve kaza okları vurup kılıç artığı büyük küçük kâfirleri İslâm diyarına getirip İslâm şerefi ile şereflendirirler.

Zira bu Saray şehrinin Nogay Tatarları daima Heyhat Ovası'nı geçip Çerkez vilâyetlerinde sakin olan Nogay Tatarı ellerine esir getirmede. Onlar da esirleri Kırım ülkesine götürmedirler. Hatta bu hakir 1051 (1641) tarihinde İslâm Giray Han zamanında Kırım'dan Sübhan Gazi Ağa ile 10 bin saba yeli gibi hızlı Tatar ve 6 kere 100 bin adet safkan Arap atları ile 20 gün gece seğirtip ta Bahr-i Muhit kenarında İsveç kralı memleketini yakıp yıkıp yağmalayıp ***[169b]*** 42 bin esir çıkardık. Lakin o zamanda Kardaş Kazağı Tatar ile henüz kardeş olup onların yardımıyla ta İsveç Vilâyeti'ne varılıp Müslüman gaziler ganimet aldılar.

Gerçekten de bu Tatar kavmi kâfiristanın büyük vebasıdır ki bu Saray şehri Tatarı bütün kâfiristanın ortasına kurulmuştur. Her taraf kâfirlerini çaparlar. Ancak Moskov kralı vilâyetini çapmazlar, zira kendilerinin krallarıdır. Ancak bu Saray şehri çok sert kış memleketi olduğundan meyve ağaçlarından hiç birisi yetişmez, ama söğüt ve kavak ağaçları olur.

Müneccimlere göre Cengiz Han Sarayı şehrinin imareti talii

Yeni Dünya'nın seyyahı ve Eski Dünya'nın gezgini olan Hekim Padre adlı kefere ki *Fütihata* lafzı tarihinde Yeni Dünya'yı bulup ve bu Eski Dünya'yı çepçevre gezip dolaşmış, Moskov diyarını altıncı ve yedinci iklimde bulup doğu ve kuzey tarafı arasında bir iklimlik yer daha bulmuştu. Ancak şid-

detli kış ve gecesi bir saat olup gündüzü 23 saat olup Şafiî vakti gibi karanlık bir iklim daha bulup yazmıştır.

Onun usturlab ilmi hükmünce bu Cengiz Han Sarayı şehri örfî iklimin 28. tabakasında bulunup gecesi üç saattir ve uzun günü 21 saattir. Arzı 50 derece ve 30 dakikadır, zira altıncı iklimin sonu ve hakiki iklimin doğu tarafıdır, vasatı Azak Vilâyeti'dir ki Osmanlı elindedir.

Onun için Osmanlı'nın 7 iklimde hissesi vardır. Birinci iklimde hissesi Mısır bölgesinde Donkala Vilâyeti'nden içeri hatt-ı istivadır (ekvator) ki orada Mısır'ın hükmü vardır.

Yedinci iklimde Osmanlı'nın hükmü Özdemiroğlu Osman Paşa'nin vardığı Edil Nehri kenarıdır, Azak Kalesi ile komşu olduğundan Osmanlı 7 iklime hükmeder ki hiçbir güçlü padişaha hâlâ nasip olmamıştır. Kıyamete kadar Osmanlı Devleti devam ede. Hatta Özdemiroğlu Osman Paşa bu Saray şehrine malik olmuştu, ama yine Moskov kralı istila eyleyip hâlâ hükmeder.

Saray şehri yapılarının taliini bildirir: Müneccimlere göre bu şehrin yapısı temelinin talii Allah'ın hikmeti akrep burcu ve Merih su evinde bulunmuştur. Onun için nice kere mamur ve nice kere harap olmuştur. Ve her an içinden Merih gibi kılıç ve kan eksik değildir. Su evinde bulunduğu için halkı hemen su gibi bir tarafa akmaya meyillilerdir. Gayet çiftçi ve ekinci kefereleri vardır. Ancak kırk günde ekip biçip ambara korlar, hemen ellinci günde kar yağar. 1 kilesi 70-80 kile darı verir, zira genellikle halkı darı yiyip darı ekerler.

Cana can katan güzel havası: Suyu Edil Nehri'dir ve sindirimi gayet kolaydır, ama havası çok sert olduğundan halkının ekseri eğri büğrülerdir. Mahbûb ve mahbûbelerinin yüz renkleri kırmızı olup halkı çok yaşarlar. Kefere askeri sınıfı genellikle Mujik kavmidir, yiğit değillerdir. Eğer aralarında Heşdek Tatarları olmasa bu şehri Kalmık Tatarları çoktan almıştı. Onun için her sene bu vilâyete Moskov kralı onar bin kadar yeniden Mujik kavmi asker yardım gönderir.

Moskov, Mesköv kralının aslını bildirir: Bu Moskov kralarının asılları ta Hûşenk Şah ve Menûçehr zamanından beri Gürcistan'ın Dadyan neslindendir. Hâlâ bir kralları çocuksuz

ölse Dadyan Vilâyeti banlarından bir ban oğlu getirip Moskov kralı ederler.

Toplam 9 bin kaleye maliktir. Ve nice bin şehir ve nice yüz bin köye maliktir ki tüm kaleler ve şehirler, krallarının miras mülkleridir. Ama diğer kâfiristan krallarının kaleleri kendilerinin değildir, her kalenin sahipleri vardır. Onun için her kalelerine zafer bulmak mümkündür. Ancak bu Moskov, Osmanlı, Hint ve Acem padişahlarının kaleleri kendilerinindir.

Bu Moskov Vilâyeti gayet büyüktür ki iki iklim içinde bulunmuştur. Lakin şiddetli soğuktan ve havanın karanlık olmasından dolayı çok yerinde insan yaşamaz. Çoğu Heyhat Sahrası toprağı, karanlık vilâyet ve Kâf Dağı eteklerinde Yıldırak Tav'a kadar hükmeder.

Çeşitli hayvanlardan samur, kakum, cumran, siyah tilki, süt beyaz tilki, süt beyaz samur ve balık dişi dedikleri sünük (kemik), telatin, sincap ve yeşil tüylü tavşan (---) (---) (---) (---) vardır.

7 çeşit altın, gümüş, bakır ve demir madenleri ve nice madenler de çoktur, ama kış memleketi olmakla cevizi, üzümü ve diğer meyveleri yoktur, yer yer bahçelerinde elması olur, ancak bostanlarında kavunu ve karpuzu ve kabakları çok olur. (---)

Eski Saray şehrinin ziyaret yerlerini bildirir

Evvelâ bu şehrin kıblesi dışında ümmet-i Muhammed ve diğer peygamberlere iman edip peygamber ümmeti olanlardan ilk olarak, şehrin güneyinde Edil Nehri'nden uzak bir toprak tepe üzerinde,

Hûşenk Şah ziyaret yeri: Bu diyar kavminin müslimi ve gayr-ı müslimi, ***[170a]*** herkes "Bu Hûşenk Şah peygamberdir" diye sayıp ziyaret ederler. Bütün Müslüman Heşdek Tatarları da ziyaret ederler. Dört tarafı kale gibi yüksek duvardır. Hatta kabrinin uzunluğu 70 adımdır. Başı ucunda üç adam ancak kucaklar bir somaki mermer direk dikilidir. Ayağı ucunda beyaz mermer sütun vardır. Bu sütunda zemin eski tarz yazı ile, "40 sene padişah olup 500 yıl yaşayıp ilk defa başına taç giyen padişah ben idim" diye mezar taşında bütün hâllerinin yazıldığı bir çeşit hattır.

Hûşenk Şah tacının şeklini bildirir: Bu değerli taç,

Hûşenk Şah'tan sonra Hazret-i Peygamber'in doğumundan 889 sene önce İskender-i Zülkarneyn'e değdi. Ondan kisra padişahlarından Enûşirvân-ı Âdil'e geçti. Ondan Enûşirvân oğlu Hürmüz-i Tâcdâr'a değdi. Ondan Dadyan banlarına değdi. Ondan Menûçehr evlâtlarından Mençâr'a geçti. Mençâr kardeşleriyle bozuşup bütün askerleriyle yurdunu terk edip Eğri Kalesi yakınında Eğri Fatihi Sultan Mehmed Han'ın 1005 [1596/7] tarihinde 7 kralı yenip 7 kere 100 bin kâfiri kırdığı Hırıştoş Ovası'nda bu Mençâr ibn Menûçehr vatan edinir. İsmi Mençâr iken kelime bozulup Macar kalır. Sonra bu taç Menûçehr oğlu Mençâr Macar'dan Nemse çasarına değdi. Hâlâ Nemse o taca gorona derler. Daha sonra bu değerli haçlı taç Vişigrad Kalesi'nde iken Sultan Süleyman kaleyi fethedip İskender tacı Vişigrad Kalesi'yle birlikte alınıp Süleyman Han'a geçip padişah hazinesinde dururdu.

Daha sonra Süleyman Han Budin'i 936 [1530] tarihinde fethedip krallığını Erdel banı olan Yanoş Kral'a verip hazineden gorona tacı da, müstakil kral olup Budin'i zapt etsin diye Yanoş'a verdi. Yanoş Osmanlı tarafından taç sahibi olup kefere kanunu üzere tacı bir ban alıp saklardı. Allah'ın hikmeti Şıkloviş Kalesi Beyi Pirin Potur adlı kefere gorona tacı saklamak için Şıkloviş'e götürürken Segsar Kalesi yakınında Şarviz Nehri kenarında taç ile konmuşlarken Peçuy Kalesi'nin Pişyük adlı beyi bir gece ansızın Pirin Potur Ban'ı basıp bütün askerini kırıp gorona tacı alıp Nemse çasarı olan Yanoş'a tacı teslim eder. O da tacı Sobron Kalesi'nde saklar.

Süleyman Han ikinci defa Budin'e gelirken Sobron Kalesi'nden tacı çıkarıp hazineye alıp korur. Sonra Süleyman Han Alman kralıyla Zirinoğlu ve Beganoğlu, kısacası 7 hersek beyleri ve seglerini ortadan kaldırmaya Nemse kralıyla anlaştı. Süleyman Han o şart üzere tacı hazinesinden çıkarıp Nemse kralı olan Ferdinand Kral'a verdi. O zamandan beri Nemse krallarına çasar-ı inpirator derler, zira İskender tacı ve Hûşenk Şah tacı sahibi oldu. Daha sonra anlaşmalarına uyup çasar yardım edip Süleyman Han Zirinoğlu vilâyetlerinden 140 pare kalelerini ele geçirip esenlikle Der-i Devlet'e geldi. Bu Hûşenk Şah tacı o zamandan beri Nemse çasarında kaldı.

Hatta bu hakir, 1073 [1662/3] tarihinde Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa Uyvar Kalesi'ni fethedip ertesi sene Raba Nehri'nde İslâm askeri bozulup Nemse çasarı tarafından barış istediklerinde Elçi Mehmed Paşa ile Nemse çasarına gidip Beç Kalesi sarayında kralın başı ucunda İskender tacını görmek nasip oldu.

Yedi küngüreli güderi ve telatinden bir mücevher taçtır. Ve orta küngüre kubbeciğinde bir cevahirli murassa büyük halkası var. Her kral tahta çıktığında teberrüken birer tane murassa altınlı zincir korlar.

Bu tacın büyüklüğü bir Rumî kile kadar vardır. Kutsal günlerinde, toplantı (meclis) ve elçiler geldiği günlerde çasarın başı üstünde bu zincirler ile asılmış durur. Taşradan gelen adamlar çasar tacı giymiş sanırlar. Bir diğerli Hûşenk Şah tacıdır.

Eski zamanlarda Tuna kenarında Pojon Kalesi'nde bu taç emanet durdu. 1073 [1662/3] tarihinde Uyvar Kalesi'ni Osmanlı fethedip Pojon Kalesi iki konak yakın kaldığından kâfirler korkup tacı Pojon'dan kaldırıp Beç'ten içeri (---) konak yer ikinci taht merkezi olan Prag Kalesi'ne getirip orada muhafaza ettiler. Ama inşaallah kâfir korktuğuna uğrayıp Beç Kalesi'ni, Prag'ı ve Lonçat kalelerini fethedip Rimpapa (Roma) Kızılelması'nda karar ederiz.

İşte bu Saray şehrinde ilk defa Hûşenk Şah'ın giydiği tacın aslı, esası ve şekli böyledir. Hatta Hûşenk Şah'ın ziyaret ettiğimizin mezar taşında tacının şeklini çizmişti. Beç Kalesi'nde gördüğümüz üzere *bire bir aynıyla* yazılmış Hûşenk Şah tacıdır. Sonra Hûşenk Şah'ın ***[170b]*** kabri yakınında,

Hûşenk Şah oğlu Tahmures Han ziyareti: Edil Nehri kenarında bir hıyâban bağı içinde bir çemenzar sofa üzerinde gömülüdür. Mezarının boyu tam 77 adımdır ki çepçevre somaki mermer sanduka içinde gömülüdür. Bunun da mezar taşında babaları, dedeleri ve saltanat müddetiyle böyle yazılmıştır:

"Müddet-i ömrü 420 sene idi,
Ve sahib-kıran div-bend kişi idi,
Ve ata ve katıra ve deveye palan ve eyer urup binen idi,
Ve sığıra ve camıza yük uran idi,

Ve baytala eşeği çekip katır kulunlatan idi,

Ve pars ve tazı ve zağarları birbirlerine çekmek ile çeşit çeşit taraş ve tulalar ve azağan yitler hasıl etken kişi idi,

Ve ala ve bala yitken tazılar ile av avlamak bu Tahmures bandır ki fena yurd buna dahi kalmadı,

Ve silâh âletleri makulesi nobut ve kılıç ve hançer ve bıçak peyda etkendir.

Ve Türkistan'da Yesu şehrini ve Şâbûristan'ı ve cümle Türkistan'ı bina etkendir. Rahmet-i Îzîd bolgandır"

diye bu özellikleri iri Ma'kıl yazısı ile mezar taşına yazmışlar. Gerçekten de sikkeyi mermerde kazmışlar.

Tatar hanların ataları ziyaretini bildirir

Toluy Han ziyareti: Bu Saray şehrinde bir yüksek sivri kubbede gömülüdür, ama kabri o kadar uzun değildir. Ondan bir hayli uzak mesafede, Edil Nehri kenarında,

Tağar Han ziyareti, yanında babası **Menkirtim Han:** İkisi büyük bir türbede yatarlar. Bu yazılan hanlar tamamen Cengiz Han evlâtlarıdır, hepsi İslâm ile vefat etmişlerdir, ama Hûşenk Şah ve Tahmures Şah daha öncedirler.

Bu Saray şehri hep selef hanlarının taht merkezleri olup Etil Nehri kenarında olmak ile o kadar mamur ve şenlikli imiş ki çapar at ile bir günde bir başından bir başına yetişilir imiş. Burada ibret verici, görülmeye değer saraylar ve yüksek yapılar var ki Mısır diyarında İsne, İsvan ve Sudan eyaletlerinde yoktur.

_Saray şehrinin harap olmasının sebebini bildirir

690 [1291] tarihinde Tohtamış Han sahib-huruc olup hulûlî mezhepli olduğundan Kırım Vilâyeti'nde İslâm ile müşerref olan Özbek Han üzere Tohtamış Han 500 bin askerle Kırım Adası'na varır. Özbek Han Allah'ın emriyle yenilip elini vilâyetini Tohtamış Han yağmalayıp harap ettiğinden Özbek Han doğru Timur Lenk Han'a sığınır. Zorba Timur Han da Özbek Han'ın hatırı için Mâveraünnehir'den 300 bin Moğol, Boğol, Kaytak, Lezgi, Legzi, Türk, Türkmen, Terekeme ve Çağatay kavmi askerleriyle gelir. Tohtamış Han-ı hulûlînin şehri olan bu Saray yakınında iki asker birbirlerine karılıp katılıp iki taraftan nice kere 100 bin oklar ve mızraklar atılır. Allah yardım edip

Tohtamış Han yenilir ve 200 bin asker kılıçtan ve oktan geçip kılıçtan artakalanlar Edil Nehri'nde boğulur. Saray şehrini Timur Lenk Han harap edip ol zamandan beri zikrolunan kadarca mamur olur.

Sonra Timur Han, Özbek Han ile Kırım'a gelip yine Özbek Han'a Kırım'ı ihsan edip Kırım'ı Özbek Han imar etmeye başlar. Timur Han da Özü Nehri'ni karşı geçip Kazakistan'ı, Leh ve Krakov'u, Moskov ülkesini yağmalayarak Deşt-i Kıpçak'tan sağ salim ve doyum olmuş olarak Mâveraünnehir'e gider. İşte Saray şehrinin harap olmasının aslı budur.

Cengiz Han zamanında bu Deşt-i Kıpçak'ın, yani Heyhat Ovası'nın etrafında 170 adet büyük şehirler var imiş. Hâlâ harabeleri içlerinde Kalmık şahlarından Taysı Şah ve Moyinçak Şah ikişer kere 100 bin keçeden obalarıyla konup göçerler. Tüm bu şehirleri güçlü Timur Han harap etmiştir.

Bu Deşt-i Kıpçak'ta Beştepe adlı mahalde bir yığma tepe üzerinde bir kalın ve uzun mermer direk var. Bunu Timur Han alâmet için dikip tüm harap ettiği şehirleri, kaleleri, itaat ettirip boyun eğdirdiği 18 adet padişahları, konaktan konağa yayan yürüttüğü padişahların isimlerini o direğe yazmış. Ama Azerbaycan Şahı Uzun Hasan Şah'ı yayan yanı sıra yürütüp konaktan konağa sohbet edermiş, onu da öyle mermere kazmış.

Padişah kanunu isteyen ve her kavim ve kabilenin hayvanlarına vurulan damgaları öğrenmek isteyen o direğe varıp seyredip lazım olan damgalarını görürler ve alırlar, Timur Han kanunnâmesini görürler. Timur Han'ın soyu sopuyla bir Çağatayca dille hüsn-i hattı mühr hattı gibi zemin kazılmıştır. Bütün mezarların eşiklerinde ve mezar taşları üzerinde her kabir sahiplerinin yaşları, bütün ***[171a]*** hayrat ve hasenatları, kısacası hayatta iken her neye malik ise, ne işledi ve ne kişi idi tümden mezarları taşlarında yahut hayratlarının duvarlarında celî yazı ile yazılıdır. Bir acayip zengin kavim imiş.

Sonra bu Saray şehri hâkiminden ihsan ve inamlar alıp ve Moskov elçisine 5 bin tüfenkli asker yardım verip Edil Nehri'ni gemiler ile karşı tarafa 47 milde geçip Edil Nehri kenarınca batı tarafa (---) saat gidip Heyhat Sahrası'nda şiddetli soğuklar çekip ve ibretlik eski eserler seyredip,

Sünni Heşdek kavminin şenlikli vilâyetinin özellikleri

Edil Nehri'nin sağı ve solunda nice kere yüz bin keçeden obalar, keçeden cami ve medreseler, keçeden mektep ve dârülkurrâlar ile Heyhat Ovası çadır ve ağırlıklar, yüklük ve karargâhlar ile süslenmiş, sanki büyük bir vilâyettir. Bunlarda olan hayvan ve arabaların hesabını Allah bilir. Elçiyi Alban adlı birinin köşerine (arabasına) kondurdular. Hakiri bilip bay kişinin köşerine, yani arabalarına kondurup o gece ateş kenarlarında can sohbetleri ettik.

.....(6 satır boş).....

Mümin ve cesur Heşdek kavminin dilleri: Gerçi hepsi Moskov dili konuşurlar, ama başka bir çeşit özel lehçeleri vardır.

.....(3.5 satır boş).....

Bu Heşdek kavmi yurdundan kalkıp yine Edil Nehri kenarınca batı tarafa gidip tam 2 gün Heşdekistan'da konup göçüp 3. günde,

Gaziler yurdu Kazan Vilâyeti'nin imaretlerini bildirir

Daha önce bu da Cengiz Han'ın tahtgâhı imiş. Nice melikten melike kalmış. Hâlâ Moskov elinde uğursuz bir yer olmuş. Nice bin adet han, cami, imaret, mescit, medrese, tekke, hamam, dükkânlar ve bedestenlerin kubbeleri, kemerleri ve köşkleri açıkta durur. İbretlik acayip ve garip yapıları çoktur. Hâlâ 3 bin kadar saz ve kamış örtülü evleri, 20 adet kiliseleri ve 7 adet mescitleri var, zira bunda dahi Nogay kavmi ve Heşdek kavmi Müslümanları çoktur. Ve 600 kadar dükkânları var.

.....(2 satır boş).....

Kalmık korkusundan o gece atlara geçen seneden kalma ölen adındaki otlar yedirdik. Bunun da hâkimi Moskov kralı tarafından Zakırya adlı vezir 10 bin Mujik keferesi ve Heşdek kavmi askere maliktir. Şehrinin zemini (---) (---) (---)

Burada da bağ ve bahçe yoktur, ancak şebekeli bostanları çoktur. Bu diyarlarda şarap olmaz. Bütün kefereleri rakı, horilka, pivo ve med adlı sarhoş edici içecekler içerler. Ama Heşdek kavmi yine at etleri yiyip boza, kımız, talkan ve yazma içerler.

Suyu ve havasının güzelliğinden mahbûb ve mahbûbesi gayet çoktur. Ve hepsi âşık-perestlerdir. İster erkek ve ister ka-

dın olsun esvapları çukadır. Başları tamamen kalpaklıdır, ama Tatar börkleri gibi değildir, bir başka tarz sivri kalpak giyerler. Heşdek kavminin ve Moskov'un Hıristiyanlarının kadınları yüzleri açık gezerler.

Bu şehir de yedinci iklimdendir. Akşam vakti *[171b]* atlara yem asıp akşam namazını kıldık. Atlar bir saatte yemi yediler. Biz de yemek yiyinceye kadar Şafiî vakti olup sabah oldu. Ve bir saat olmadan gün doğdu. Kısacası bütün gecesi 4 saat ve bir çeyrek oldu, zira yedinci iklimin ortasıdır. Gerçi uzun günleri vardır, ama âlemi aydınlatan güneşin diğer vilâyetlerdeki gibi gücü ve etkisi yoktur. Hamd olsun bu gaziler şehri Kazan'a gelmek ile 7 iklime ayak basıp seyahatte hissemiz olmuş oldu.

.....(1,5 satır boş).....

Kazan şehri ziyaret yerleri: Azerbaycan Vilâyeti ki gönül çalan Tebriz şehridir, onun yakınında bir kubbe içinde gömülü olan **Muhammed Şam-ı Gâzân** bu Kazan şehrinden olmakla Şenbet-i Kazan'dan bozma Şam-ı Gâzân derler. Annesi olan Helam Ban adlı hatun bu Kazan'da pişip yatar. Oradan,

Feridun oğlu Eyreç oğlu Hûşenk oğlu Şehinşah Menûçehr ziyaret yeri: İran, Turan, Semengân, Laristan ve Moltan padişahlarından ülkeler fetheden ve düşman kıran bir ulu padişah idi. Bu Menûçehr Hazret-i Nuh'a iman edip gemiye girenlerdendir. Hazret-i Musa'ya dek yaşayıp ona da iman getirmiş ulu padişahtır ki 120 yıl padişahlık edip 700 sene yaşamıştır. Kazan şehrinin dışında yeşil bir kümbet içinde yatmaktadır. Mezar taşında ömür ve saltanat müddeti yazar, hakir ondan alıp yazdım. Bu Menûçehr ile Sâm, Nerîmân, Zâl ve Köstehem aynı zamanda yaşadıklarından evlâtları Menûçehr yanında yatıp kendileri Heyhat Ovası'nın kıblesi tarafında Irak-ı Dadyan şehri dışında yatmaktadırlar. Bütün silâhları ayakları ucunda dikili olan uzun direkler üzerinde direk gibi deste-çûb kûbları, salıkları ve gürzleri asılı durduğu yukarıda yazılıdır. Sonra,

Sahib-kıran Feridun Şah oğlu Tûr ziyaret yeri: Bu Tûr da babası Feridun ile Hazret-i Nuh'a iman edip Nuh'un gemisine binip Nuh Tufanı'ndan kurtulanlardandır. Ondan sonra bu Heyhat Ovası'nda Tûr'un soyu çoğalıp nice yüz yıl yaşayıp İran

ve Turan padişahı olmuştur. Bu Kazan şehrinde Menûçehr yakınında gömülüdür. Bu Tûr Şah'ın oğlu Zâdim'dir, onun oğlu Peşeng'dir, onun oğlu Efrasiyab'dır, ama Tûr oğlu Zâdim, babası yanında gömülüdür.

Tûr oğlu Peşenk ziyareti yeri: Bu da Kazan şehri dışında yatmaktadır. Nice ziyaretler, nice bin acayip ve garip eserler gezip gördük. Yine Kazan şehrinden batı ile yıldız rüzgârı arasına bir gün bir gece yine Heyhat Ovası içinde Heşdek kavmi obalarını seyrederek gidip Kalmık Tatarları korkusunu da çekip,

Cengiz Han batır vilâyeti, yani sahib-kıran şehri Alatır

Tatar tarihçilerine göre bu şehri Tufan'dan sonra ilk defa yapan Feridun Şah oğlu İrec Şah'tır. Sonra Cengiz Han taht merkezi edinip imar etti. Daha sonra Hülâgu Han harap etti. Ondan sonra Aykulp Han oğlu Alatır Han imar edip ardından Tohtamış Han tahtgâh edinmişken Timur Han Tohtamış Han'ı yendiğinde bu Alatır şehrini ne yazık ki yerle bir etmiştir. Daha sonra Moskov kralı fırsat bulup bu Alatır şehrini imar eder. Hâlâ Moskov elinde birazcık mamur şehirdir ki başka veziri var, 10 bin askerle hükmeder. Askerinin yarısı Mujik Kazağı'dır, yarısı Heşdek ve Yaman Sadak askeridir. Bunlar Kalmık ile sulh edip kardaş olmuşlar, yani barışmışlar. Şehir içine Kalmık Tatarları girip pazarlık ederlerdi.

Alatır şehri zemininin şekli: Yine Heyhat Ovası'dır. Etil Nehri'nden bir merhale yer uzak bir geniş yeşillik, lâlezar ve verimli ovada suyu ve havası hoş, mahbûbe Mujik kavmi kızları var ki sanki cihan dilberleridir. Bu diyarın kışı çok sert olduğundan halkı çok giysi ve kürkler giymekle mahbûb ve mahbûbeleri tamamen kısa ve büğrü şekil görünür.

Bu şehir İslâm elinde iken bunda olan çeşit çeşit sanatlı camiler var ki diller ile anlatılıp kalemlerle yazılmaz. Renk renk sırçalar ile murassaca yapılmış yeşil servi gibi uzun minareleri var ki her bir camiin özelliğinde diller kısa ve kalemler kırıktır. Hatta bu hakir bir camiin kapısı önünden geçerken kapısına baktım, sanki nice yüz bin değerli taşlar ile yapılmış bir kapıdır ki dikkatlice bakan insanların gözbebekleri kamaşır. Sanki Sivas şehrinde Kılıçarslan Şah Medresesi kapısına benzer.

Sonra Alatır Han Camii, öyle bir cihan mabetgâhıdır ki gü-

zellik ve zariflikte benzeri yoktur. Hatta mühendis üstadı bu mabede var gücünü sarf edip, o usta yapıcı bu camide tasarruflar etmiş ki felek atlasında öyle bir işçiliği bir eski usta dülger etmemiştir. Sanki mihrabı ve minberi Anadolu Eyaleti'nde Afyonkarahisarı'nın yukarı *[172a]* kaya üzerinde olan iç hisarın camii mihrabı ve minberi gibi sanki bir murassa mihrap ve minberdir.

Sözün kısası bu Alatır şehrinde olan cami, mescit ve medreselerin özelliklerini yazılması imkânsızdır. Ama hüküm Allah'ındır, böyle nurlu camiler kâfir elinde kalıp 77 adet cami hâlâ kilise olup İsa âyini ederler, ama minare, mihrap ve minberleri tamamen murassa gibi durur.

Hâlâ bu şehir içinde 6 bin adet saz örtülü uğursuz haneler, 600 adet dükkânlar, 7 adet hanlar, 3 adet hamamlar ve 7 adet Heşdek mescitleri var, aşikâre ezan okumak yasaktır, ancak cemaatle namaz kılmalarına engel olmazlar.

.....(1,5 satır boş).....

Bu şehri de seyredip yine kuzeye bir gün gidip,

Feridun Han taht merkezi, yani Balu Han Kalesi'nin özellikleri

Tatar tarihçilerine göre Feridun Han Nuh Nebî Tufanı'ndan sonra gemiden çıkıp bu vadileri beğenip kendine mesken edip bu şehri kurar.

Sonra Cengiz Han evlâtlarından Balu Han adlı bir sahibkıran bu toprakların suyu ve havasını beğenip kendine yurt ve sığınak olması bir kale inşa eder. Sözün özü, bu hakir Evliyâ adındaki kusurlu kişi, atlanıp bir günde kaleyi güçlükle dolaştım. Gerçi Nemse, Alman, İsveç ve Felemenk kâfiristanlarının kaleleri gibi Yecuc Seddi'ne benzer sağlam ve dayanıklı kale değildir, yalın kat duvarlı ve bir saatte bir kapılı ve birer büyük kuleli büyük kaledir ki bir günde dolaştık. Ancak adımlamadım, zira at ile bir günde dolaşılan suru bu hakir yaya yürüyüşle nice adımlayım.

Bu da Edil Nehri kenarında Moskov hükmünde başka banlık kaledir ki 10 bin Mujik Kazağı, 10 bin Heşdek Tatarı ve bin kadar Kalmık Tatarı askere malik kaledir. Toplam 24 saatte 24 kapısı vardır. Çarşı pazarı o kadar süslü değildir, ama kilise ve

manastırlarının imaretlerine aşk olsun, zira Balu Han Gazi asrında bu kiliseler tamamen cami ve mescit imiş.

Bu şehri de Timur Han harap etmiştir. Hatta Heşdek kavmi bu şehir içinde bir cami olan kiliseye Hızır Yakan, Alay Yakkan mezgiti derler, yani Hazret-i Hızır ateşe yaktığı ve Allah yaktığı cami derler. Balu Han bu camii yüz yılda tamam edip sanki cennet bahçesi imiş. O zamanda Tatar kavmi Kâbe'ye gitmez olup "Bu cami Kâbe'dir" diye buraya gelip ibadet ederlermiş. Uzunluğu ve genişliği biner adımdır. Ama kale dışında başka bir kaledir.

Timur Han bu Balu Han Kalesi'ni harap ettiğinde bu camie kıyamayıp alıkor. Hazret-i Hızır *aleyhisselâm* meğer Timur askeri içre imiş, hemen insanların içinde ortaya çıkıp "Mekke-i Mükerreme'den gayri Kâbe olmaz" diye bu nurlu camii yakar. Yaşlı olan Heşdek kavmi Tatarları gördüklerinden anlatırlar.

Zira Timur, Yıldırım Bayezid Hanımız zamanında yakın zamanda olup Timur'a yetişmiş Heşdek Tatarlarının 200 yaşına gelmiş olanlarının dillerinden duyup bu camiin yakılmasını yazdım. Ama vah ve vah ve vâveylâ ki böyle cennet köşkü gibi büyük cami yakılıp aydınlık iken karanlık olmuş. Ama yine böyle iken bu camiin içinde ve dışında türlü türlü füsuskârî kıvrımlı işlemeler, mermer ustası işi ve çeşit çeşit ve renk renk ibretlik mermerler bir diyarda yoktur. Ancak Mısır'da Paşa Sarayı civarında Sultan Kalavan Camii'nin duvarları ola. Gerçekten de sanatlı işleme de bu Balu Han Camii'ne denktir. Bu Balu Han'da daha nice camiler kilise yapılmışlardır. 7 adet hanları, 3 adet hamamları ve 7 bin kadar saz ve toprak örtülü evleri var.

Balu Han şehri zeminini bildirir:

.....(2 satır boş).....

Balu Han şehri ziyaret yerlerini bildirir: Bu şehrin kıblesi dışında bir yeşillik tepe üzerinde,

Sahib-kıran Feridun Han ziyareti: Arap tarihçileri bu Feridun'a Ebü't-Tatar (Tatarların babası) derler. Arabistan, Mekke, Medine ve Kızıldeniz kıyılarında çok seyahat ettikten sonra bu Heyhat Sahrası'nda Balu Han Kalesi'nin zeminini imar etmiştir. Tarihçilere göre Hazret-i Nuh'a iman edip Tufan'da Nuh'un gemisine girmiştir. 500 yıl yaşayıp Hûd Nebî

aleyhisselâma yetişmiştir. Şam'dan Kâbe'ye Tufan'da kaybolan Kâbe yollarını bu açmıştır. Ve Hazret-i Nuh ile Kâbe yerinde olan Beyt-i Mamur yerini bunlar temizleyip Kâbe yerini belli etmişlerdir. *[172b]*

Şam yoluyla Kâbe-i şerife giderken Hûd Nebî şehri vardır. Allah'ın emriyle yerin dibine geçmiştir ki yapı kalıntıları göle nazırdır. Gören kimselere kapalı değildir. Bu şehri Hûd Nebî imar ederken bu Feridun ırgatlık edip Hûd Nebî ile şehri birlikte yapmıştır. Bu yüzden Hazret-i Hûd bu Feridun'a "Tatar oğlun çalışan olsun" diye dua ettiğinden Hûd Nebî duası kabul olup o sene Feridun'un bir oğlu doğar, Hazret-i Hûd o oğlana Tatar diye isim koyup bağrına basıp,

"Benim mana oğlum olup evlâtları cihangir olsun" buyurup Tatar oğlanın başına Hazret-i Hûd kendi takkesini koydu. Dahhak-ı Mârî ile Demirci Kâve cenginde o Hûd Nebî takkesi kayboldu, derler. Bazıları hâlâ Çin padişahı hazinesindedir, derler.

Beri taraftan Feridun Han sahib-kıran olup Hûd Nebî'nin yaptığı batık şehrin dışında Feridun alâmeti olması için bir büyük sütun dikmiştir, hâlâ yol üzere durur. İsteyen hacılar varır görür. Kûfî hatta benzer bir çeşit yazılar kazılmış ve nice yüz çeşit resimler yazılmıştır ki hikmet ehli ve maarif erbabı bu suretlerin ne idiğini bilir, bunlar birer işarettir. Kıyamete dek gelecek padişahların, gelecek kavmin ve bütün gelecek yaratıkların resimleri direk üzerine yazılmış ve kazılmış durur, görülmeye değer ibretlik yüksek sütundur. Hemen İstanbul'da Avratpazarı'nda dikili olan resimli dikilitaş gibi yüksek direktir.

Bu Feridun'un Hûd Nebî duası bereketiyle Tatar oğlundan sonra 11 oğlu olur.

Evvelâ biri Tûr'dur, onun oğlu Zâdim'dir, onun oğlu Peşeng'dir, onun oğlu Efrasiyab'dır.

Feridun'un bir oğlu da İrec'dir, onun oğlu Kûşeng'dir, onun oğlu Menûçehr'dir ki Macar kavminin atasıdır. Bu Menûçehr, dinden dönen Mençâr'dır ki Mençâr'dan bozma hâlâ Macar derler, Hûşenk Şah tacı bu Mençâr'dan nice ele geçip hâlâ Nemse çasarı elinde kalıp gorona, korona, manlifke ve kallevi-

ne derler. Hatta Osmanlı'da kallevî sarık adı ondan kalmıştır.

Menûçehr'in bir oğlu da Ejder Ban'dır kim Erdel Macarı olmuştur.

Bir oğlu da Nig Yejder Ban'dır ki Orta Macar olmuştur.

Bir oğlu da Kurs Ban'dır, Kaşa Macarı olup Mençâr olan, yani 4 kardeş Macar olan bu Menûçehr evlâtlarıdır, ama Kurs Ban olan Menûçehr oğlu hepsinden cesur, halkını sever, yiğit hünerli bir kral olup şehirler imar etti. Hâlâ Kurs adlı Macarlar, onun evlâtlarındandır.

Feridun'un bir oğlu da Selm'dir, onun oğlu Gâv-ı İsfehanî'dir, onun oğlu Karp Pehlivan'dır.

Bunlar tüm oğul oğula ve torunu çocukları bir yerde Balu Han Kalesi'nde sanki Mısır'ın ehram dağları gibi kümbetler altlarında gömülüdürler. Eskinin padişahlarının kabirleri mezar taşlarına tüm hâlleriyle ne kadar ömür sürdükleri, ne kadar saltanat müddetleri var, yaptıkları eserleri ve fethettikleri ülkeler, ne varsa hepsini yazmışlar. Hakir de ondan alıp bu müsvedde mecmuamıza yazdık.

.....(1,5 satır boş).....

Bu Balu Han şehrini de gezip dolaşıp yine Edil Nehri kenarıyla kuzey tarafa bir gün gidip yine şiddetli sıkıntılar çekerek Mujik kâfiri içinde gidip,

Kâfiristan vilâyeti, Mujik şehri kavminin özellikleri

Daha önce Cengiz Han asrında Ulu Nogay, Yamanca Nogay, Şıdak Nogay, Urumbet Nogay ve nice yüz adet Nogay kavmi büyük şehirde ve sahrası olan Büyük Heyhat'ta sakin olurlar imiş. Timur Han gelip harap edip Moskov kralını da itaat altına almayı isteyince gördü ki gecesi az, iki saatten az vakitte sabah olup Hak Taâlâ'nın 5 vakit farz eylediği yatsı namazının vakti yok,

"Bu diyarda ne işim vardır" diye Akşehirli Molla Nasreddin ve (---) (---) ulemâlar ile *"(Yapacağın) işler hakkında onlara danış."* [*Kur'ân*, Âl-i İmrân 159] âyetinin hükmü üzere ileri gelenleriyle danışırken bir Tatar gelip "Han'ım Edil Suyu bu gece kıstadı" yani dondu diye haber getirdi. Hemen Timur Han Edil Nehri'ni buzda kolaylıkla geçip geriye döndü. Bu Mujik şehrinden içeri Moskov'a girmedi, döndü ve gitti. Bu Mujik şehri de

nice zaman muattal yatıp daha sonra Moskov krallarından Serbaniska adlı kral imar eder.

Şehrin zemininin şekli: Edil Nehri kenarında işlek şehir iskeledir.

Edil Nehri'nin özellikleri: Yukarıda anlatılmıştır. Ama bu *[173a]* yeryüzü 7 deniz ortasında 187 bin mil kaplar büyük bir dünya Adasıdır. Bu dünya içinde Cenâb-ı Allah bu Edil Nehri gibi büyük nehir yaratmamıştır. Bazı yeri 40-50 mil ve bazı dar boğazları 30 mildir.

Bu Mujik şehri İskelesi'nde büyük gemiler var ki her birine ikişer bin adam sığar. Bunlar Çin, Fağfur, Terek, Kozak ve Zenane Vilâyeti'ne gidip gelir gemilerdir. Büyük topları var. Düşmanları Fağfur kavmi, Mujik kavmi ve müslimler imiş. Onların da gemileri var imiş, ama bunların kadar büyük gemiler değil imiş. Cesur ve bahadır kavim olduklarından Hazar Denizi'nden Cayık Nehri'ne girip Moskov kralı vilâyetinde 2-3 ay kayıklarıyla gezip bu kadar ganimet malları alıp yine sağ salim ve doyum almış olarak Kozak vilâyetlerine giderlermiş.

Bu Kızıldeniz (Hazar), iki Karadeniz'den büyük bir derya imiş, kırk gündür sahillerinde gezip dolaşır, yol alırız, daha bir sonunu, dibini görmedik. Asla bir denizle bağlantısı yoktur, hemen başka bir denizdir. Allah bilir ki fırdolayı çevresini gezip dolaşmadım, ama Karadeniz'in çevresini iki kere dolaşmışımdır.

Bu Hazar Denizi'nde olan gemiler asla bizim Akdeniz, Karadeniz, Umman Denizi, Moltan Denizi ve Hindistan Denizi gemilerine benzemez. Başları ve kıçları ancak havalesiz gemilerdir. İki yanlarında minare kalınlığı hasırlar vardır, zira bu denizin büyük fırtınaları olur. Demirkapı'dan binip Gîlân Vilâyeti'ne düştüğümüzde çektiğimiz fırtınaları hakir bilir.

Bu şehir yine Heyhat içindedir ve hâlâ Moskov veziri hükmünde 20 bin Mujik keferesi askeri ve 10 bin Heşdek askerî kulu vardır.

Hepsi 20 adet olan kiliseleri daha önce selâtin camileri imiş. Hepsi ikişer ikişer minareli manastırlardır. 50 kadar mamur Heşdek kavmi mescitleri vardır. Bu şehirde 7 gün konup dörder vakit namaz kılardık. Bu diyarda asla yatsı namazı kı-

lınmaz, zira yatsı namazı vakti şer'-i şerif üzere yoktur. Hemen pirinç pilavı suyun kaynatıp pirincini salıp yağ ile haşlayıp pilav olacak sırada sabah namazı olup namaz kılınır. Yatsı namazının vakti yoktur. Karanlık gecesi toplam 1,5 saat, 3 derece ve 2 dakikadır.

Hakir nice kere rub' daire tuttum. Uzun gündüzü 22,5'tur, ama güneşin sıcaklığı olmayıp aydınlık gündüzü hemen Şafiî vakti gibi olur.

Kışı gayet sert olup meyve ağaçları ve söğüt ile kavaktan başka ağaç yoktur, ama şebekeli bostanları ve ekinlikleri çoktur. Ama biraz mutaassıpça olduğumdan hizmetçilerimle yatsı namazını cemaatle kıldığımı Heşdek ulemâsı görüp men ettiler.

"Eskinin müçtehit ulemâsı buraya gelip yatsı namazı vaktini bulamayıp yatsı namazını kılmayıp kitaplar yazdılar" diye nice yüz cilt muteber kitapları hakire gösterdiler. Sonunda ben de adamlarımla nice zaman yatsı namazını kılmayıp latife ile,

"Tuh ne güzel vilâyet olur, gerçekten de kalacak vilâyettir" dedim. Baba Halhalî yoldaşım,

"Behey imanım, işte elhamdülillâh, yatsı namazı kılınmaz diyara geldik. Bir dahi şu sabah namazı kılınmaz vilâyete dahi gidebilsek ah canım sabah namazı vah canım Şafiî namazı" diye latife ettiler.

Gerçekten de şu nazik ömrümüzde bir daha bu diyarı görmüş olduk. Bu Mujik şehrinde 4-5 kere yüz bin mümin ve muvahhid pak ve silâhlı Heşdek kavmi vardır. Onlar da asla yatsı namazını kılmazlar. Bu diyarı Heşdek kavmi ve Nogay kavminin nice türlü eli tutmuştur. Hatta biz burada iken,

Heşdek kavminin Mujik kavmi ve Moskov kâfiri ile büyük savaşının hikâyesi

Bir gece bu Mujik şehrinden 2-3 yüz bin Heşdek kavmi kayboldu. Sabah vakti olup biz de hareket etmek üzere iken vilâyet veziri bizim kılavuzumuz olan elçiye geldi. Kendine bir telâş elvermiş, bütün sözlerini perişan söylemeye başladı. Biz de hareket etmeden vazgeçip kaldık.

O an taşra şehre çıktım. Mujik şehrinde bir Heşdek Müslüman kalmayıp hemen kefereler kalmış. Her kefere samur, sincap kürkleri, balık dişleri ve gayri mallarını saklamaya başladılar.

Onu gördük, ertesi gün seher vaktinde 200 bin Heşdek kavmiyle nice kere yüz bin Moskov küffarı cenk ede ede bizim konuk olduğumuz Mujik şehri önüne geldiler. Yine bir savaş edip ta seher vaktine dek kâfirlerden bir can kurtulmadı. Bütün Heşdek kavmi gemilere binip Alatır Vilâyeti'ne geçip "Osmanlı'ya kul gideriz" diye bir gün bir gece bütün çoluk çocuklarıyla *[173b]* Heyhat Sahrası'nda toplanıp kaldılar.

Mehmed Giray Han mazüllük vartasına uğramasa bu Heşdek kavmini Azak Kalesi altında Altı Sutunu adlı yere getirip orada yerleştirse gerek idi. Öyle olsa henüz Azak Vilâyeti Moskov ve Kalmık'tan emin olurdu. Meğer bu Heşdek taifesini Moskov kralının oğlu 200 bin cünüp asker ile gelip talava urup yağmalasa gerek imiş, zira bu Heşdek kavminde olan at, deve, sığır ve koyun bir padişahta yoktur.

Bunlar da Yamanca Nogayı'ndan ve İçeli Heşdeği'nden haber alıp o gece atlanıp kaybolmalarının aslı o imiş. Bir ovada kral oğlunu konmuş bulup ansızın basıp bu kâfir silâhlarına davranmadan kâfirlere bir Heşdek kılıcı vururlar ki bir kral oğlunu katledip birini esir ve 3 adet vezirlerini de zincire vurup cenk ede ede bizim olduğumuz Mujik Kalesi'ne gelip o gün Edil Nehri'ni karşı tarafa geçmelerinin aslı o imiş.

Bu Heşdek kavminin acayip atları, yahşı [iyi] kerevke zırhları, ucu sivri Mâhan Vilâyeti kılıçları, yahşı Mâzenderan Vilâyeti tüfenkleri, yahşi Şiraz Vilâyeti ve Gîlân Vilâyeti ok ve yayları, yahşi kalkan ve süngüleri vardır. Hepsi konar göçer kavim kabiledir. İçlerinde Dâdeniyan'dan iki nefer şehzâdeleri vardır ve ulemâları gayet çoktur.

Gece gündüz Kalmık ile cenk ederler, zira gayet cesur ve güçlü zor batır yiğitleri vardır. 100 bini tüfenkli ve 100 bini okçulardır. Ve 6 adet şahi topları vardır. Hatta bir şehzadeleri Mujik şehrinde hakire gelip,

"Aman el-aman ey Âl-i Osman askerini seçkini, bize bir yeşil alem ile birkaç bin asker gelip görsün, şu Moskov Vilâyeti'ne yayılıp duran ümmet-i Muhammedlerimizi çıkarıp şu Heyhat Ovası'na göçürüp size Moskov Vilâyeti'ni fethedip Heyhat Sahrası'ndan 12 adet Kalmık padişahını kaldırıp Azak'ı ve Kırım'ı Kazak'ın ve Kalmık'ın derdinden kurta-

rıp sizin İstanbul'unuza Karadeniz ile say yağı akıtalım. Ve her yıl padişah kayserin matbahına nice kere yüz bin koyun ve yağ gönderelim" diye yalvardılar. Hemen bizimle olan elçi keferesi,

"Sakının, bunları Azak'a koman. Azak Kazağı'yla bir olup Azak'ı elinizden alırlar, zira bunlar iyilik bilmez bir kavimdir. Bizim bu kadar yüz yıldan beri reayalarımızken işte şimdi isyan edip 200 bin Hıristiyanlarımızı kırıp bir şehzâdemizi katledip birini esir edip işte Edil Suyu'nu karşı geçtiler. Hele ben padişahınıza varırsam bu Kalmık için neler söyleyim" diye elçi gazaplanıp kükredi. Ve bölük bölük nice bin Heşdek kavmi Edil Nehri'ni geçerlerdi. Bundan sonra kâfirler bu Heşdek'e bir söz söylemeye kâdir olmadılar.

Ama daha içeri Moskov Vilâyeti'nde olan Heşdek Müslümanlarının hesabını Tanrı bilir. Bunların ayaklanması, isyanı, tuğyanı sebebiyle elçiyle Mujik şehrinde tam bir hafta oturup zevk ettik.

Mujik kavmi dilini bildrir: Gerçi bunlar da Moskov gibi Hıristiyan milletinden İncilî olup Moskovca da konuşurlar ama bunların özel lehçeleri vardır. Evvelâ,

.....(2.5 satır boş).....

Bu şehirden de kalkıp yine kuzeye bir gün gidip 1 geniş ovada,

Pije Buzlıça (Köyü): Bu Mujik dilinde pije köye derler. Gayet mamur köydür. Heşdek kavmi buradan tamamen göçmüşler. Oradan kalkıp yine kuzey tarafa 1 gün gidip,

Pije Bohaça: Bu da mamur köydür. Meğer Heşdek Tatarları bu köy altında Moskov askerine yetişip öyle kırmışlar ki Heyhat Sahrası kâfir leşleriyle bezenip sahibi olan murdar leşleri henüz arabalar ile taşırlardı. Oradan yine 1 günde,

Pije Kohana: Bu da Mujik köyüdür.

Kısacası, 17 konak bu Mujik Vilâyeti'nde ovalar içinde yayılan köyleri geçip 18. günde,

Büyük Cayık Nehri: Bu da Moskov diyarının batı tarafında (---) vilâyeti dağlarından gelip üç aylık yollarda nice yüz adet şehirlere ve nice bin adet kalelere uğrar. Bu da Hazar Denizi'ne (---) şehri dibinde karışır âbıhayat büyük nehirdir, ama Edil Nehri'nden küçüktür. Hatta kışın sertliğinden katılı-

ğından donmuş idi. Üzerinden nice kere yüz bin arabalar geçerken hakir atlar ile karşı büyük Moskov toprağına tam bir saatte geçtik. Ta bu mertebe geniş sudur, ama ne kadar derin olduğu malumum değildir, zira buzlap olmuş idi, yani donmuş idi. *[174a]* Edil Nehri'ni gemilerle Mujikistan'a 7 saatte geçmiş idik. Kırk fırka olup Hazar Denizi'ne karıştığı yazılıdır. Daha sonra Cayık Nehri kenarıyla o gün kuzey tarafa meyilli gidip,

Solup Kirman: İlk defa bu ülkede ağaçtan kale henüz gördük, bir küçük kaledir. Başka hatmanı ve 6 bin Kazak askeri vardır. Burada yine Heşdek kavmi gördük. Kilise ve çarşı pazarı azdır. 7 adet Heşdek mescitleri var. Burada da asla bağ ve bahçe yoktur, ama bu nehri kenarında ağaçlar çoktur. Buradan yine kalkıp kuzeye bir gün gidip,

Eski kale ve büyük şehir (---) in özellikleri

Evvel ve sonra Moskov krallarının taht merkezi imiş. Lakin Heyhat Ovası'nda Kalmık Tatarı geleli kral bu tahtını bırakıp Cayık Nehri'nin karşı tarafta 20 konak içeri (---) (---) şehrine gitmiştir, hâlâ orada oturur. Toplam (---) adet tahtı vardır. (---) şehirde (---) adlı sikkesi kesilir (---) (---) (---)

Bu büyük şehir gayet mamurdur. Ve (---) tarihinde Mehmed Giray Han'ın esir ettiği Şeremet Ban burada veziri yerinde idi, ama şimdi banı (---) (---) adlı çok yaşlı ünlü bir keferedir. Toplam 70 bin tüfenkli askere maliktir. Kalmık düşmanları çoktur, ama kalesi gayet sarptır. Cayık Nehri kenarında bir yalçın yüksek tepe üzerinde şeddadi taş yapı yukarı hisarı var. Bir manastır çanlığı belli olup kale içine girmedim, ama aşağı hisara elçi ile konduğumuzda iç hisar ve aşağı kaleden bin adet top atılıp şenlikler ettiler. Meğer o gece zemherir gecesi olup kâfirlerin domuz kırkını gecesi bayramı imiş. Sabaha dek top ve tüfenk şenlikleri edip sabahleyin elçiye büyük ziyafetler ettiler. Yemekten sonra Nemse çasarının mektuplarını kaptana ve baş hatmana gösterdim, yüzlerine ve gözlerine sürüp hakire hayli tazimler edip seyahatimiz ahvallerinden nice şeyler sordular.

Aşağı hisarın şekli: Cayık Nehri kenarında geniş bir ovada dörtgen şekilliden uzunlamasına iki kat büyük şehir, büyük kale ve eski yapı bir şehirdir. Büyüklüğü 16 bin adım kuşatır. 40 kapısı, 40 manastırı, 70 kilisesi ve 26 bin saz ve şindire tah-

ta örtülü haneleri vardır. Bu kaleye serbestçe Heşdek kavmini koymazlar. Kapılarda silâhlarını bırakıp girerler. Bütün Heşdek kavmi kale dışında obalarıyla otururlar.

Toplam 70 adet bezirgân hanları, 6 bin dükkânları ve 6 yerde hamamları var. Ama ban sarayı o kadar mamur ve süslüdür ki diller ile anlatılmaz. Bütün maksureleri Cayık Nehri kenarına yapılmış. Ama bu şehrin de bağ ve bahçesi yoktur, zira kışı çok katıdır. Ve bunun da gecesi kısa, gündüzü uzun ve karanlık olmakla burada da yatsı namazının vakti olmadığından yatsı namazını kılmazdık.

Bu şehirde soylu soplu, asil şekilli maarif erbabı Moskov kefereleri çoktur. Genellikle halkı tüccardır ki samur, sincap, balık dişi, güderi ve telâtin satarlar. Ama dükkânlarında kadınlar oturup her ne metaları var ise satarlar, ayıp değildir, ama mahbûbu ve mahbûbesine sınır yoktur. Bütün pak çuka dolamalarının yenleri ve göğüsleri gümüş düğmeli ve başları elvan kalpaklıdır. Samur kürk ve nafe kürk giyerler. Avratları yine yüzü açık gezerler.

Moskov keferelerinin isimleri:

.....(3/4 satır boş).....

Moskov zaniye kadınlarının isimleri:

.....(3/4 satır boş).....

Moskov eski dili:

.....(1,5 satır boş).....

(---) tarihinde Leh Vilâyeti'nde Rakofçioğlu taburunu bozup Leh Vilâyeti'nden Mehmed Giray Han ile Moskov Vilâyeti'ne sefere gittiğimiz sene Moskov dili ayrıntılı olarak yazılmıştır, ama bu Heyhat Ovası bölgesinin Moskov dili bu yazılanlar böyledir. Gerçi Moskov Vilâyeti'nin 18 banlık yerinde 12 türlü dil kullanır çok boylardır, duyup dinlediğimiz kelimeler bunlardır ki yazıldı.

Sonra bu (---) şehrini de gezip dolaşıp banından ihsanlar alıp yine elçi keferesiyle Cayık Nehri kenarıyla batı tarafa gidip 1 günde,

Sorotakirmen menzili

Cayık Nehri'nden azmış gelmiş bir göl kenarında bir sarp ağaç kaledir. Kışta kıyamette kaleye girip taze can bul-

duk. Bir hoş ve şen kaptanı ve hatmanı var, 2 bin askere maliktir. Allah'ın hikmeti işimiz rast gidip burada *[174b]* Moskov kralı tarafından Osmanlı'ya bir büyükelçi daha gelip daha önce bizimle Terek Kalesi'nden beri gelen küçük elçi, bu elçinin yanında sönüp küçük elçi büyükelçiye kethüda oldu. Sorotakirmen'den büyük toplar atılıp şenlikler olup 10 bin askeriyle kalenin içinde ve dışında konakladılar. Hakir yanına varıp görüştüğümüzde Alman'dan beri Nemse çasarına ve iki buçuk yılda 7 krallık yeri gezip dolaşıp Erdel'e, Eflâk ve Boğdan'a ve Kırım Hanı Mehmed Giray Han ile Dağıstan padişahına gidip üç yılda çektiğimiz şiddetli sıkıntıları ve başımızdan geçen bütün olayları anlattım. Nemse çasarının verdiği pasaporta hattını gösterdiğimde ayağa kalkıp hattı yüzüne ve gözüne sürdü. Hakirden dünyalar kadar hoşlanıp,

"Niyetiniz, isteğiniz, bu tehlikeli diyara gelmekten kastınız nedir?" deyince hakir,

"İnşaallah Moskov kralı şehinşahına gidip görüşüp vilâyetini gezip dolaşırım" dedim. Elçi,

"Şimden gerü siz bana rast geldiniz, hikmet oldu. Bugünden sonra siz bize lazımsınız. Daha önce bu kardeşimiz küçük elçilik ile Osmanlı'ya gitse gerek idi, ama şimdi başka iş çıkıp şehinşah kralım beni büyük elçi tayin eyleyip bin külçe her çeşidinden kürkler, bir külçe tahta samur kürk, bin çift balık dişi, 50 çift doğan, sungur ve toygun kuşları, 2 bin çift kırmızı telâtinler, bin külçe tane samurlar, 3 çift beyaz samur kürkleri, 3 çift siyah tilki kürkleri, 1 kantar şemame amberler ve nice bin çeşit hediyeliklerden başka padişahınıza 100 kese altın, vezirlerine, ulemâlarına ve diğer işbaşında olan ileri gelenlere de çeşitli hediyeler ile 100 kese altın da onlara götürürüm. Zira geçen günlerde bizim reayalarımızdan olan Heşdek kavminin 100-150 bini bizim kralımızın bir oğlunu öldürüp ve bir şehzâdemizi esir edip Edil Suyu'nu karşı Heyhat Sahrası'na geçip Osmanlı hududuna girip kaldılar. Biz de üzerlerine asker çekip varıp savaş eylesek Osmanlı'yla sulha aykırı iş eylemiş oluruz. İmdi bu kadar hediyeler ile Osmanlı'ya gidip şehzâdemizin leşini ve esir olanı istemeye gideriz. Besbelli siz Osmanlı'nın bir saygın, sözü dinlenir kimsesisiniz. Ben

sizin gibi adamı gökte ararken yerde buldum. Elbette kralımıza gitmeden vazgeçip bizimle Azak Kalesi'ne, ondan Osmanlı Devleti'ne birlikte gidip nice nice işlerimize delâlet edip şehinşahımızın hizmetinde bulunup kraldan fazla lütfumuzu görürsünüz" deyip hakire ricalar etti. Hakirin de canına minnet ama,

"Yok elbette krala gidip Nemse kralının muhabbet mektubunu verip hizmeti yerine getirmiş olurum" dediğimde,

"Yok elbette ben sizi koyvermem canım" diye hakirin boynuna sarıldı ve tercümanı olan kefere dahi ziyadesiyle rica edip,

"Elbette siz bize Edirne'de ve İstanbul'da lazımsız" deyip hakire peşin 1 kese akçe, 300 altın, bir kat esvap, kıştır diye bir samur sırt kürk ve iki at, hizmetçilerime de birer kat esvap, birer cılkava ve kürkler, ellişer mümessek altınlar ve yoldaşlarımız olan dervişlere de yine öyle ihsanlar etti. Seyishanelerimizin yüklerini arabalara yüklemek için 3 araba, 2 araba yiyecek ve içecek ve hakire binmek için bir hınto araba verip,

"Bu ihsanlardan sonra bu kış, kıyamet, erbain ve zemherirde şiddetli kışı çekmekten kurtulmayı aziz canıma minnet bilip sıkıntı çekmekten kurtuluruz" deyip Rumeli'ye gidecek olup tüm ihsanları alıp,

Moskov Vilâyeti'nde Sorotakirmen'den Azak Kalesi'ne gittiğimiz konakları bildirir

Başımızdan geçenleri ne uzatalım. Bu elçi 10 bin askeriyle acele ile şehzâdesini kurtarmaya gidip 10 gün 10 gece Heyhat Ovası içinde kışın sıkıntılarını çekerek, bazı kalelere konarak 11. günde yine Edil Nehri kenarına geldik, ama yine Kalmık Tatarları korkusunu çekmeye başladık.

Hemen tedbirli elçi ban 10 pare toplarını arabalar ile ileri ve 10 adet şahi toplarını geri koyup at başı beraber gidip ertesi bir gün kuzeye doğru gidip,

İslâm Türk Or'u taburu menzili

Bu mahalle Türk Or'u, yani Osmanlı hendeği denmesinin sebebi: 976 [1568] tarihinde Sultan II. Selim zamanında Veziriazam Sokollu görüşüyle Acem şahından intikam alıp Şirvan, Şamakı, Demirkapı ve Bakü kalelerinde muhafazada olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya, Hadım Cafer Paşa'ya, Cağaloğlu'na

ve Koca Ferhad Paşa'ya yardım, mühimmat ve levazımat gitmesinin kolay olması için Karadeniz'den gemiler cebehane götürüp Azak'a vara. Oradan Ten Nehri ile şayka gemiler Ten Nehri'nin Edil Nehri'ne yakın yerine vara. Ten Nehri ile Edil Nehri'nin araları bir günlük yer. İki nehri birbirlerine bağlamak için Kefe Paşası Çerkez Kasım Paşa'yı, Kırım Hanı Semiz Mehmed Giray'ı ve Eflâk ve Boğdan askerlerini tamamı *[175a]* 100 bin kadar yer götürmez asker olur. Bu kadar yüz bin adet kazma, tahta, balta, külünk, kürek ve nice çeşit mühimmat, cebehane, 100 adet şahi top ve başka yüz bin çeşit levazımatlar ile 100 bin asker ile bu şimdi bizim konduğumuz Türk Or'u adlı yerde Edil Nehri kenarında İslâm askeri konaklar. Önce, düşmandan emin olmaları için büyük bir tabur kazıp bütün İslâm askeri girip Edil Nehri'nin bir kolunu kazmaya başlarlar. Ta ki 8 ay Edil ile Ten Nehri'nin arasını kazıp hendeğin toprağını sağına soluna dağlar gibi yığmışlar ve Ten Nehri'ni tam iki konak yere deniz gibi getirmişler. İki nehrin arası birbirlerine kavuşmaya iki saatten eksik yer kalmışken hemen Tatar kavmi bizim askere fitne verip,

"Bu kışta kıyamette bu iki nehir birbirine ne zaman karışır ve ne zaman bundan gemiler geçip Edil Nehri ile Hazar Denizi'ne varılır. Oradan ne zaman denizden Demirkapı'ya, Şirvan'a ve Şamakı'ya varılır" diye asker içine fesat sokup bir gün,

"Bre medet, üzerimize düşman geliyor ve kızıl kıyamet geliyor" diye askere korku verip tüm mühimmat, levazımat, cebehane ve topları ve diğer mühimmatları bu Türk Or'u mahallinde bırakırlar. Kasım Paşa feryat eder, kimse feryadına ve ardına bakmayıp Heyhat Ovası'nda 10 gün 10 gece at sürüp Taman Adası'na gelirler.

Ama eğer 5-10 gün daha kazılsa Edil Nehri'nin bir fırkası Ten Nehri'ne karışıp Azak'tan Ten Nehri ile büyük gemiler girip Edil Nehri'ne varıp Edil Nehri ile Hazar Denizi'ne girip oradan İslâm askerine her mühimmat ve her zahirenin ulaşması kolay olur, donanma gemilerimizin gitmesi mümkün olurdu. Gence, Şirvan, Şamakı, Şâruban, Niyazâbâd, Demirkapı, Bakü, Gîlân kaleleri ve vilâyetleri fethedildikten sonra Kızılbaş'ı or-

tadan kaldırmak kolay olurdu. Ama *"Kul tedbir alır, Allah takdir eder."* Cenâb-ı Kibriyâ'nın hikmeti var.

Bu kazılan Or'u seyrettim. Sanki sakar dereleri ve cehennem çukurları var ki insan aşağı bakmaya cesaret edemez. İki yanları göklere doğru uzanmış dağlar gibi yığılmış topraklar var. Hâlâ bu Or'un içinde iri büyük ağaçlar yetişip bazı zaman kış sert olsa bu hendek içinde Kalmıklar kalırlar.

Bu çukurdan Edil Nehri aksa Heyhat Ovası mamur olur. Hatta bu Or'da kalan cebehaneyi Sultan II. Selim, Sokollu Mehmed Paşa'ya ödetmiştir. Mehmed Paşa da Semiz Mehmed Giray Han'ı Kefe Kalesi çarşısında boğazından astırmıştır ki Tatar'ı zapt etmeyip firar etmiştir. Sözün özü, ibret verici, seyirlik Or'dur, yani hendektir. Onun için bu mahalle Türk Or'u derler.

Bunu da seyredip Edil Nehri'ni geriye bırakıp yine batı tarafa bir gün Heyhat Ovası'nda gidip,

Heyhat Sahrası menzili: Orada arabalarımız yanlarında çadırlar kurup yattık. Ama o gece çekilen şiddetli acıyı Allah bilir. Oradan ertesi gün yine Deşt-i Kıpçak'ta ikindi vaktine dek ılgarla gidip,

Heyhat Sahrası, Kalmık kavmi meskeninin özellikleri

Gerçekten de hırpani, melun, çapulcu, haşerat bir alay pis kavimdirler. Bu taifeye Kalmak, Kamlık, Kılmak, Kılmah ve Kılmağ, bütün tarihçiler bunlara Benî Asfer kavmi derler. Hatta Hazret-i Ali cifrî kelâmında *"Ey Rey ve Sol'at halkı! Kendinizi bu küçük gözlü insanlardan koruyunuz"* buyurmuşlar.

Hatta *Cifr-i Cami*'de de bu Kalmık hakkında çok şey yazmışlar, yani *"Yâ bilâde'r-Rey ve's-Sol'ât"*tan kastedilen "Ey Rey Vilâyeti halkı ve ey Sol'ât Kırım halkı, siz sakının küçük gözlü adamdan ki kendi nefisleri kabilesindendir, onlardan korkun" buyurmuşlar.

Resulullah *sallallâhu aleyhi vesellem* dedi ki: *"Allah'ın doğuda Türk isminde bir takım askerleri vardır ki içinizden başıbozuk isyankârların intikamını onlarla alır; siz merhamet edersiniz ama onlar etmez. Bu zamana eriştiğiniz zaman kıyameti bekleyiniz"* hadisi için bütün tefsirci ve hadisçiler ve Tatar bilginleri bu Kalmık hakkındadır, demişler.

Hatta bu Kalmık kavmi 20 sene önce bu Heyhat Ovası'nda

varlıkları yoktu. Bütün Nogay kavminin 140 adet kabileleri Heyhat'ta konup göçüp tüm elde edilen say yağlarını Taman Adası'na getirip satarlardı. İstanbul'da say yağının bir okkası 5 akçeye idi, ama bu Kalmık Heyhat'a ayak basalı Nogay kavmi dağılıp say yağı pahalandı.

Sözün kısası bu Kalmık kavmi melun taifedir ki bütün kavimler bunlardan korkarlar. Hatta Moskov kralı gibi cihangir olmaya yakın bir kral bu Kalmık'tan korkup her sene hediyeler verip kardaş olmuşlardır, ama yine Moskov Vilâyeti'ni vurmadan geri durmazlar.

Hemen bizim elçi ban Heyhat'a ayak basınca büyük alay ile hediyesini alıp Kalmık şahına gidince hakir birlikte gidip tam 3 saat obaları içlerinden geçip Taysı adlı padişahlarıyla buluştuk. Oğlu Moyinçak Şah'tır. Bunların yüzer bin adet keçeden derim oba evleri vardır. Babasının ve oğlunun ikişer kere 100 bin askerleri vardır ki Heyhat Sahrası'nda oba evcikler ile konup göçerler.

Elçiye çok iyi davranıp hediyeleri alıp kabul *[175b]* etti, o an hediyeleri tabi ve mirzalarına yağma ettirdi, sanki yanında yok hükmünde idi. Bir yanına hakiri, bir yanına elçiyi oturttu. Bizim elçiye asla rağbet ve iltifat etmedi. Beni yanına alıp başımda Müslüman sarığı, üzerimdeki giysiler, bıçak ve hançerime bakardı. Elçiye sorup,

"Bu kimdir?" dedi. Elçinin tercümanları anlatıp,

"Bu Osmanlı askerinden âlem seyyahıdır. Mehmed Giray Han ile Dağıstan'a gidip oradan bizim Terek Kalemizden Saray Vilâyeti'ne, oradan bize gelip bizimle Türk'e gider" dedi. Tercümanı Nogay Tatarıdır, hakir Nogay dilinin her türlüsünü bildiğimden tam 5 saat hakiri söyletip hoşlanarak dinledi.

Allah'ın hikmeti, Ahmad Mirza adlı bir adamı Kırım'a gelip 300 adamıyla Müslüman olup Kırım'da tanışmıştık. Mehmed Giray Han azledilince Ahmad Mirza Kırım'dan kaçıp yine Kalmık Taysı Şah'a gelip dinden dönmüş. Allah'ın hikmeti o Ahmad Mirza, Taysı Şah'ın yanına tantana ve gösterişle gelip bu hakiri görünce hemen seğirtip hakir ile öpüşüp görüşüp hakiri Taysı Şah'a tarif edip Mehmed Giray Han'ın musahibi ve kazakdaşıdır, dedi. Taysı Şah hoşlanıp Mehmed Giray'ın

Dağıstan'da kalması sebebini sorunca bütün durumu bildiğim şekilde Nogayca hep anlattım. Ve Mehmed Giray Han'ın biti mektubunu, Terek Kalesi'nde rehin olan Kabartay beyinin ağaç çetele ve damgası alâmetini Taysı Şah'a bir Kaya Sultan makramesiyle verdiğimde makrameyi çevire döndüre nakşına baka baka hayran olup o kadar sevdi ki elçinin hediyelerinden fazla memnun olup makrameyi başındaki kalpağı üzere koyup durdu. Hakirle nice bin kelimeler etti ve dedi ki,

"İnşaallah biz de sana böyle çetele damga veririz. Ta Çin, Hıtâ, Hoten, Maçin ve Fağfur vilâyetlerine kadar istersen gidip seyahat edesin. Bizim o vilâyetlerde ve Karanlık Dünya'da ve dahi onda Yıldırak Vilâyeti'nde akrabalarımız vardır. Orada muazzez ve mükerremsin" dedi. O an hakire bir ardıç ağacı gibi kırmızı ağaç parçası üzerine kendi bıçağıyla bir çeşit kertikler kertip ve demir ile ağaç üzere kızgın nakışlı demiri bastı. Bir çeşit nakış oldu ki yeryüzü nakkaşları öyle bir ibret verici bukalemun nakşını edemezler. Hemen hakir çetele nakışlı ağacı öpüp başıma koyup bir mendile sarıp koynuma koyup yine konuşmaya başladık. Elçi beye dedi ki,

"Tam bir hafta benimle burada otur. Sefere gitmiş askerimiz vardır. Onlara yolda rast gelirseniz sizi vururlar. Birkaç günden onlar gelirler, sonra siz gidin" deyip 5 bin koyun ve 100 deve yükü darı zahire verdi. Oradan kalkıp birliklerimize geldik.

Taysı Şah giysilerinin şekli ve Moyinçak Şah törenini bildirir

Bizzat Taysı Şah o şiddetli kışta sığın derisi kürkünü üzerine ters giymişti. İçinde yine sığın yavrusu derisinden Özbek giysisi gibi peşli deriden kaftanı vardı. Kuşağı at derisi kayışından idi ve çakşırı mavi keçeden idi. Mest yerine yine çakşırla yapılmış keçe giymişti. Başında kalpağı kırmızı tilki kürkünden olup üzeri bir beyaz deriydi. Ancak kalpağının tepesinde renk renk ipek parçalarından püsküller olup aralarında yumurta kadar bir delikli elması var idi. Oğlu Moyinçak Şah da öyle giysi giymişti, ama tacı üzerinde püsküller ve elmas taş yok idi. Bunlar padişahlarına kendi deyimleri üzere Taysı Şah derler. Oğluna ve veziri makamında olanlara Moyinçak Şah derler. Obaları ve derimleri (çadır) tüm deve yünü keçedendir. Sığın,

kaplan, at ve koyun postlarıyla döşeli karargâhları var. Yanlarında tuzdan ve katrandan aziz ve lezzetli bir şey yoktur. Kendileri ve tüm hayvanları tuzsuz olmaz. Katranı karıları zebat ve kalye-misk yerine kulaklarının artlarına sürerler.

Kalmık kadınlarının giysileri

Bunlar da bütün kestikleri hayvanın derilerini giyip gezerler. Başlarına yine deriden kalpak giyip at binip mızrak kullanıp kılıç kuşanıp kocalarından fazla cenk ederler. Ancak bazı kadınların kalpakları üzerinde ipek parçalarından şekilleri çoktur. Ve nice kadınlarda Çin ve Hıtâyî elvan bezden kaftan sûzenkârlar gördüm. Yine ayaklarına keçe çakşır ve domuz derisinden pabuç ve çizme giyerler.

Bu iki padişahın 50 bin kadar Nogay taifesi reayaları vardır. Bunların da yedikleri darı, giydikleri deri, evleri obadan az, kendileri çaresiz bir alay Nogay kavmidir. Bu Nogay kavmini Kalmık kavmi 10 yılda bir kere malını talava vurur, yani yağma ederler.

Bu Kalmık kavminde olan hayvanların hesabını Allah bilir ve o kadar hayvanların yerler ki denizde damla ve güneşte zerre kadar eksilmez. Zira bu Heyhat Ovası öyle otlu yerlerdir ki at, deve ve sığır çayır içinde kaybolur, ama ağaçtan zerre kadar iz isim yoktur. Edil Nehri, Cayık Nehri ve Kuban Nehri kenarlarında, Ten Nehri ve Güğümlü Nehri sınırında bir miktar orman vardır.

Allah'ın hikmetini bildirir: Bu ovalarda asla su yoktur, ama bir karış yeri kazsan bir çeşit çorak su çıkıp kaynar. O çıkan suyun öte yanına bir *[176a]* büyük havuz, bir çukur kazsan o çıkan tuzlu su bu havza akıp âbıhayat su olur, acayip hikmettir. Bütün insanlar ve tüm hayvanlar bu sulardan içip susuzluklarını giderirler. Ama Tatar kavmi ömürleri içinde su içmek ve ekmek yemek nedir bilmezler. Eğer ekmek yiyip su içseler belki ölürler. Hemen at sütü, deve sütü, boza ve talkan içerler. At sütüne kımız derler.

Deve, sığır, at, koyun, keçi, domuz, yaban devesi, yaban atı, yaban camızı ve yaban eşeği yerler.

Yaban sığırı tutup arabaya koşarlar. Arıkladığı zaman serbest bırakıp bir diğerini tutarlar. Bütün arabalarını develer çe-

kip develer ile çift sürüp ekin ekip darı yerler, başka buğday ve arpa nedir bilmezler. Helâlden haramdan bir şey bilmezler, hepsi mübahîlerdir. Canlı olup kanı çıka elbette etini yiyip derisini giyerler.

Eti asla pişirmezler, çiğ yerler. Böyle bir türlü çiğ et yemekten pislikleri asla kokmaz. Hemen doğan kuşu gibi beyaz pislik çıkarırlar.

Bunlarda hiçbir zaman dedikodu, gıybet, boş söz, küfür, sövme, kötü zan, kibir, kin ve birbirlerine düşmanlık etmek yoktur, ama başka kavimlere düşmanlık edip sefere varıp düşmanlarını yağmalarlar.

Bütün Kalmık kavmi 12 padişahtır. Her biri beşer altışar kere 100 bin adamlara maliklerdir. Hepsinin dilleri birbirlerine aykırı olup 12 dilleri olduğu inşaallah yeri geldiğinde yazılır. Karanlık dünyaya kadar cihanı tutmuş çeşitli Kamlık kavmidir.

Mezhepleri de çeşit çeşittir. Bir kavmi Mecusîlerdir ve bir kısmı hulûlî mezheplilerdir. Bir kabilesi ateşe taparlar ve bir fırkası güneşe taparlar. Bir zümresi zeminî-mezhep, yani toprağa taparlar. Bir sınıfı aya taparlar. Bir oymağı öküze tapanlardır. İnşaallah bunlar da mezhepleri, silâhları ve tarzları tavırlarıyla yazılır.

Bu anılan Kalmıklar Büyük Heyhat, Küçük Heyhat, Deşt-i Kıpçak ve Moskov Vilâyeti içinde ve Çin, Maçin ve Fağfur'a kadar bulunurlar. Daha önce Edil Nehri'nin Moskov tarafında sakinler idi. Nogaylara galip gelip Edil Nehri'ni beri Heyhat tarafına geçip Deşt-i Kıpçak'ta ve Heyhat'ta sakin olup Azak ve Kırım taraflarını yağmalamaya başladılar.

Bu kavimlerde asla veba, sancı, zâtilcenb, sıtma, ağrı hastalığı, cüzam, Frenk zahmeti [frengi] ve diğer hastalıklar olmaz. 200, 250 ve 300 yaşına kadar yaşayıp tabii eceli gelip başını tutamayıp başı omuzuna düşe, o gün ölür, ya yere gömerler veya ateşte yakarlar yahut suya atarlar veyahut ölülerini yerler. Mezheplerine ve kur'alarına göre davrandıkları da yeri geldiğinde yazılır.

Bunlarda asla pire, kehle, tahtabiti, yılan, çıyan ve akrep olmaz, zira derim evleri arabalar üzerinde olup ovalarda yaşarlar.

Kalmık kavminin görünüşü

Bu vadilerde tuz madeni olmamak ile gözleri gayet küçüktür, ama baktığında batıdan doğuyu seçer. Sanki gözleri dürbün aynasıdır, ama 5-10 adım yerden bakan adam Kalmık'ın gözleri mıh gibi yoktur zanneder. Anadan doğdukları zaman bazısının gözleri köpek yavrusu gibi bir haftada açılır. Bazısının gözleri açılmayıp ustura ile gözlerin yarıp açarlar ve biraz tuz sürerler.

Bu kavmin başları Adana şehri kabağı kadar büyüktür. Her Kalmık'ın elleri ne kadar ise kulakları da o kadar büyüktür.

Gözleri asla görünmez, kör sanırsın, ama geceleyin ipliği iğneye geçirir. Ta bu derece görüşleri kuvvetlidir. Erkeklerinin kaşları ve kirpikleri yoktur.

Yüzleri tabak gibi yassıdır ve boyunları gayet kısadır. Başları hemen omuzlarına bitişiktir, ama boyunları kurt boynu gibi kalındır. İki tarafa bakayım dese gövdesiyle dönüp bakar. Artlarına hiçbir yolla bakamaz, zira boyunları yoktur.

Hepsinin omuzları gayet enlidir ki birer adam rahatlıkla oturur geniş omuzları ve domuzları vardır.

Gövdeleri kasıklarına kadar yekpare kalın sepet gibi kısa boylu, butları ve ayakları uzundur, ama incik kemikleri içeri eğridir. Atlara bindikleri zaman eğri ayakları atının karnını kucaklar.

Boyları posları kısa ve bodurdurlar. Yayan yürümeye asla dermanları yoktur. Ama parmakları çınar gibi olup pazuları kısa ve kalındır. Pençelerini hiçbir adam çeviremez.

Ve dahi vücutlarında asla kıl olmayıp sakalları da gayet köselerdir ki 40-50 kadar sakal kılları var.

Dişleri, deve dişi gibi iri azıları var. Asla diş ağrısı nedir bilmezler, inci gibi dizilmiş dişleri var.

Bütün ömürleri boyunca sıcak yemek yemezler ve vücutları gayet tıknaz semizlerdir.

Hepsinin esvapları yedikleri hayvanların derilerindendir, ama üstleri başları öyle murdar, pis, kötü kokulu ve çirkin kokar ki insanı sarhoş eder, böyle bir çirkin kokuları vardır. Onun için bunlarda pire ve kehle olmaz, zira kehle nazik tabi-

attır, pak yeri sever ve cüzam vücudu sevmez. *[176b]* Ve cüzam ve miskin adamda kehle olmaz. Olmamak ve çok olmak da kötüdür.

Nicesi hâlen 300 yaşına kadar yaşarlar. Hatta Mehmed Giray Han efendimizin meclislerine 300 yaşında bir Kalmık gelip birlikte yemek yiyip gördüğü olayları anlatmıştı. Ve yine Mehmed Giray Han efendimiz bir sâlih dindar padişahtır, onlar tanıklık edip,

"Benim huzuruma iki Kalmık girdiler. Biri 270 yaşında ve biri 310 yaşında idi. Cengiz Han oğlunun oğlu Bereket Han'a yetişip birlikte eşip yorttuklarını hep anlattı. Cengiz Han tarihine hikâyeleri uygun geldi, söylettim" diye Han hikâye eyledi.

Genellikle bu Kalmık kavminin ölüm sebepleri, bunlar hulûlî mezhep olduklarından asla ölümden korkmazlar, "Ölürsem ruhum filân avradın karnındaki filâna canım girer veyahut karımın karnına canım girip yine dünyaya gelirim" derler. Ölümden korkmayıp cenge birbiri ardınca domuz gibi girip savaşta vurulup cehenneme doğru yollanırlar. Bir ölüm sebebi de hemen kulağı kanı gidip beyaz olup kulağı sağır olup başını tutamaz olur, o gün ölürler. Bundan başka hastalık nedir bilmezler.

Kalmıkların garip işlerini seyir

Bazı Kalmıklar 200 ve 300 yaşına varıp güçten kuvvetten kesilip inip binmekten kalıp akrabaları bunu gezdirmekten usanınca ona bir semiz domuzun kuyruğunu pişirip ağzına birbiri ardı sıra kuyruğu tıkıp öldürürler ve şehit oldu, derler.

Hepsi birbirlerini yerler, ama kuralarına göre hareket edip birbirlerinin leşini ölünce yerler.

Mesela Karpa adlı bir kişileri vardır. Taysı Şahlarından sonra söz onundur. O Karpa'da 4 köşe bir ağaç kura vardır. O kura nice bin yıldan beri atalarından kalmıştır. Her tarafı birer başka renkte kudretten boyalı kuradır.

Bir ulu adamları ölse onun tâliine kurayı atarlar. Eğer kırmızı tarafı gelse "Kura ateşe yak dedi" deyip leşini ateşte yakarlar.

Eğer kura siyah yere gelse "Kara yere göm dedi" deyip leşi yere gömerler.

Eğer kura mavi gelse "Suya at dedi" deyip leşi ya Edil su-

yuna yahut her hangi suya yakın konmuşlarsa girip suya atarlar.

Eğer yeşil gelse leşi pişirip yerler, kuraya göre davranırlar, ondan başka hükümleri yoktur.

Bir gün Moyinçak Şah'ın bir oğlu ölmüş, onu ateşte kebap edip yağını ve kanını akıtıp yerler ve şenlikle gülüşerek yerler. Hakir geçerken beni de sofraya çağırıp,

"Gel padişahımızın oğludur. Sen de yemiş ol" dediler. Hakir,

"Ya adam eti yenir mi?" dedim. Onlar,

"Bah yenir ya! Biz onun etini yeriz ki canı birimizin canına girip ölmez, bile gezer. Domuz etiyle ve yılan etiyle adam etinden tatlı, babamız bir şey yaratmamıştır" dediklerinde,

"Ya babanız kimdir?" dediğimde hâşâ,

"Seni beni yıldırak tavı ölü canı yasadandır" dedi, yani hâşâ sümme hâşâ hele bu sözü yazmaya cüret edemem, öyle dediler. Ama küfür ve sapıklık nedir, haşr ü neşr (dirilme), mîzân, terazi, cennet, cehennem ve a'raf nedir, 4 kitap, peygamber, farz ve sünnet nedir asla bilmezler. Hemen bir hayvan sürüsü adam şekilli benî asfarlardır.

"Bre adamlar, bu insan eti yenir mi, acı değil mi?" dedim. Bir kart Kamlık,

"Acıdır, sen yeme, eğer lezzetini bilmek istersen bir avradı bir kere öp, gör ne kadar lezzetlidir. Eğer adam etini yersen lezzetinden yeniden hayat bulup bizim gibi çok yaşarsın" dediler.

O saat bu insan leşi kebabını 40-50 nefer Kalmık yediler, yağlarını yüzlerine, gözlerine ve vücutlarına sürüp kemiklerini yere gömdüler. Acayip ve garip seyirliktir, *Allah bizleri korusun.* Eğer Rum'un ve eğer Kırım'ın Badrak Tatarlarını tutup esir etseler, akşama bırakmayıp kura atmadan adamı pişirip yerler. Böyle bir insan yiyen kavimdirler.

Ve Moyinçak Şah'tan başka hâşâ tanrı, peygamber, cennet ve cehennem nedir bilmezler. Hemen Taysı ve Moyinçak şahlarını bilirler. Ve yine şahlarının oğlunun ölüsünü yerler. Ama ateş yaksalar elbette bir kere ateşe taparlar. Onun için ölülerini yakarlar.

Ama bunların bir iyi hâlleri var, asla yalan söylemezler ve

yalan nedir bilmezler, zina, oğlancılık ve calkzenlik nedir bilmezler. Bütün kadınları yüzleri açık gezerler. Erleri ne kadar çirkin suratlı ise kadınları o kadar sevimli, siyah kaşlı, siyah kirpikli ve kudretten sürmeli ceylan gözlü kadınları olur.

Kadınları nikâh nedir bilmezler. Hemen kura atıp alırlar. Çok korkusuz ve cesur kavimdirler, asla ölümden kaçmazlar, zira hulûlî mezheplerdir. "Bu vücudum ölürse canım elbette bir başkasının karısı karnındaki uşak ile yine dünyaya taze genç gelirim" derler.

Silâhlarını bildirir: Hepsi ok, yay ve mızrak taşırlar. Okları Çin, Fağfur oklarıdır, parmak kalınlığı oklardır ve temrenleri el ayası kadardır. Ve temrenini daima seng-i ferah adlı bir taş ile bileyip temreni ustura gibi eder. Oku gayet *[177a]* yakından atar, zira okları uzağa sürmez. Okluklarında ya 5 ya 6 adet okları vardır, fazla değildir, zira temrenleri pek ağır demirdir. Yayları kol kalınlığı Hıtâ ve Hoten yaylarıdır. Kılıçları nadirdir, ancak elbette ellerinden mızrakları bulunur. Büyük ustalıkları süngü iledir.

Bellerinde 100'er ve 150'şer yıllık ucu sivri uzun bıçakları vardır. Yaka yakaya gelseler o bıçak ile düşmanlarına asla aman ve zaman vermezler. Hepsi beşer onar atla inip binerler.

Garip seyirlik: Bunlar at üzerinde dizgini eliyle tutmazlar. Ağaçtan bir çeşit Çin Vilâyeti avuzlukları vardır. Dizgininin iki ucu üzengilerde bağlıdır. Dizginin iki ucu da atının iki burun delikleri kulağına demir halkalar ile geçmiştir. Değmesinin atları ağzında üzengileri, yani gemleri yoktur. Bütün dizginleri atların iki burnunda bağlıdır. Atlarına bindiklerinde dizginleri üzengilerinde bağlı olmakla ayaklarıyla dizgin kullanıp iki elleri silâha hizmet eder.

Bu Kıpçak Sahrası'nda maden olmadığından bunlarda da akçe pul yoktur. Demir madeni olmadığından bir bıçağı atalarından beri miras ile kullanırlar. Demir kıtlığından kılıçları ve demir üzengileri azdır.

Mızrak temrenlerinin çoğu yaban domuzu ve sığın boynuzundandır, ama sert taşa geçer mızraklardır.

Eski kâhinlerinin acayip ve garip tılsımları ve Kalmık

kavminin kâbesi ziyaret yerlerini bildirir

Bu acayip kavimde yalan olmadığı birkaç defa yazıldı. Bunların mümin ve muvahhid Nogay taifeleri esirleri olup ziyaretlerine bile gidip Kalmık'ın ve Nogay Müslümanının anlattıklarına göre; 50 yılda bir ve 60 yılda bir kere 100-150 bin adam ve 5-6 yüz bin atlara taklan, kurut ve kuru balıklar yükletip bu kadar asker olup Kâf Dağı'na giderken Karanlık Vilâyeti'nde Karanlık Denizi üzerinde buz deryasını geçerek 3 ayda öte tarafta yine aydınlık dünyaya çıkarlar. Kendileri çiğ at eti, atları ot ve kuru balık yiyerek 6 ay daha yine at sürerek aydınlık dünyada gidip kara ukab kuşları ve sarı ukab kuşları ile cenk ede ede giderler.

Ukab kuşları bu Kalmık taifesini atlarıyla kaparak havaya çıkarıp gagalarından bunları yere bırakıp atları ve kendileri parça parça olduktan sonra ukab kuşları bunları yer imiş. Bunlar da ukab kuşlarından kurtulmak için o aydınlık dünyada 40-50 gün gündüz gitmeyip her yerde ateşler yakıp ve geçen yıldan kalmış ölen adındaki otlukları yakarak gündüz oturup ukab kuşlarından ateşle kurtulurlarmış.

Yine onların anlattıklarına göre, bu ukab kuşlarının irilikleri 2 fil ve 2 deve vücutları kadar olup kanatları birer fersah yeri tutarmış.

"Biri bizi kapmaya geldiği zaman kanatlarının gıcırtısından vücutlarımız titreyip kanatlarının yelinden sinek gibi atlarımızla yuvarlanmaya başlarız, o mahalde bizi kapar, dediler, ama bu kuşlar ateşten gayet korkup gündüzün asla yanımıza ateşten gelemez, yine açıktan dolaşıp saldırır, ama kanatları yanar diye gelmez" dediler.

Böyle kırk gün bu kuşlar ile bu Kalmıklar gündüzün cenk ederler. Akşam olup karanlık bastırdığında bütün ukablar yuvalarına gidip Kalmıklar da fırsatı ganimet bilip tüm gece boyunca at sürüp sabah olunca yine yatarlar. Sonra yine gece gidip altıncı ayda ılgar ile giderek "Kâf Dağı eteklerinde İskender Seddi dibinde kâbemize varıp yüz süreriz" dediler. Hakir bunlara kâbelerini sordum. Onlar,

"Hâşâ, bizi yaratan babamız hakkı için şolkaydır, yani şöyledir ki:

Onların anlattıklarına göre bilâ-teşbîh Kalmık kavminin kâbelerinin şeklini bildirir

Kâf Dağı'nın Cıldırak Tav dibinde, yani yalap yalap eder dağ dibinde kâbemiz yeşil zümrüt gibi tunçtan bir büyük kubbedir ki göklere baş uzatmış, asla ne kapısı ve ne bacası var. Ancak 4 köşesinde birer kalın demir pencereleri var. Hepimiz 100-150 bin asker olup bu kâbemizin etrafındaki miskli çayır çimen içine konup misk kokusundan beyinlerimiz kokulanır. Bu sahrada asla kış, kar ve yağmur olmayıp babamızın yarattığıyla öyle çiçekler olur ki bu kâbemize bir konak yer kaldığında çiçeklerin kokusundan biliriz ki kâbemiz yakındır.

Burada olan yemiş ağaçları ne Çin'de, ne Hıta ve Hoten, Çin ve Maçin'de, Tibet Vilâyeti'nde, Serendil Vilâyeti'nde, Zenan şehrinde, Moltan Vilâyeti'nde ve Fağfur Vilâyeti'nde olmaz.

Bu ağaçlar üzerinde olan yeşil, kırmızı, beyaz, mavi, la'lî ve her rengte olan ötücü kuşlar başlarımız üzerlerine *[177b]* konup öttükleri zaman babamız ömrümüzü daha fazla edip sevincimizden esrik ve sabuv oluruz, yani sarhoş oluruz. Ama bu kuşların birine yapışmayıp ömrümüz içinde işte o ağaçlardan yemişleri koparıp yeriz. Hemen o saat yemişi yiyenler dirilip âletlerinden nefisleri akarmış. Ta bu derece güçlendirici meyveleri var imiş. Yemişleri yiyip o an götürdükleri kadınlarıyla birleşirlermiş. O yakında gebe kalan avrat sava olurmuş, yani 500 yıl yaşayıp doğurduğu oğlan ve kız asla ölmeyip vücudu eskiyip yere gömdüklerinde canı bir başka kadının karnındaki balaya (yavruya) geçip nice bin kere dünyaya gelip gider ulu soy olurmuş.

Bu kâbelerinin yemyeşil ovasında nice bin çeşit yeşil, sarı, mavi, kırmızı ve rengârenk âb-ı zülâl âbıhayat sular akar, bazısı süt gibi ak ve koyu bulamaç gibi sudur. Ve nicesi kırmızı ve sarı bulamaç gibi koyu sulardır. Biz ömrümüzde su içmezken ondan içip ak sakallı olanlarımızın sakalları kara olup kocalarımız yiğit olur, ama her gece düşleri azıp nefislerini tutmaz olup her gece karısıyla birleşir kişilerden olur. Kadınlarımız o sulardan içip yılda ikişer ikişer oğlan doğurgan olur. Ve o sudan içenlerin etleri, yani vücutları misk gibi kokgan olur.

Bu kâbemizin ovalarında ötücü kuşlardan başka bir hay-

van olmaz. Yerde gezer arslan kadar iki ayaklı ve kanatlı ötücü kuşlar yere dökülen yemişleri yerler ve çiftleşip gezerler. Bu yemişlerden alıp saklayıp Çin'e Maçin'e dönüşte getirip dostlarımıza hediye veririz. Onlar da karılarıyla birleşmekten bıkarlar.

Bizler de kâbemizin yanında asla bir et, talkan ve balık şeylerinden bir şey yemeyip hep kâbe yemişi yeriz ve alaca sularından içeriz. Bütün atlarımız çiçeklerinden yiyip öyle semiz olup erkek atlarımız birbirlerine aşmaya başlar, yani çiftleşmeye başlar. Onun için bu kâbeye çok kısrak götürürüz. O baytallar kâbede gebe kalanlardan doğan atlar 100 yıl yaşar, onun tayları zor atlar olurlar ki bir at ona yetmez ve düşman vursa ölmez at olur.

Bu babamızın kâbesinde gece yoktur, hep gündüzdür. Bu kâbe ovasındaki ağaçlar altında kırk gün oturup ay ve güneş doğmasa bir gece gündüz durur, ama ay da güneş gibi aydınlık olup karanlık olmadığından bütün zamanı gündüz gibidir diye anlattıklarında hayran kaldım. Ve,

40 gün kâbemizde oturup ziyarete başlarız, dediler. Evvelâ hepimiz kâbe etrafında konup dururken kâbe içinden bir koku çıkıp canlarımız hayat bulup bir ses gelir ki "Bana gelin, bana gelin" der, ama hepimizin tüyleri ve sakalları orcasına gelir, yani tüylerimiz ürperir, yani kımıldanıp tüylerimiz hareket eder. Ondan biliriz ki şimden gerü ziyarete davet olunduk. Başka yeşil donlarımızı giyip hepimiz, kâbenin kubbesi çevresi yine tunçtan döşeli tek parça büyük bir yeşil tunç ovadır, onun üstünde kat kat olup ayak üzere dururuz. Önce uluca koca kişilerimiz kâbenin 4 köşesinde olan 4 adet demir pencerelere varıp önce batı tarafındaki pencereden içeri bakarız.

Kâbemiz olan yeşil tunç büyük kubbenin ortasında asılı olarak durur, 4 köşe kırmızı la'lden bir sanduka durur.

Bu sanduka da bir büyük demir sandık üstünde la'l sandık asılı durur. Asla bir tarafta ne bağı, ne ipi ve ne çevresinde zincir var. Hemen yüksek kubbenin ortasında yerden 4 adam boyu yüksek boşlukta durur. Biri Bedahşan la'linden ve bir Nahşevan demirinden sandukalardır ki boşlukta asılı durur. Bu sandukanın altında bir melek oturur, ama kanatları yoktur, yine insan şeklindedir. Ancak omuzlarının yerinde siyah saçla-

rı ve başında belik belik saçları var. Vücudu la'l yakut cevahire gömülü olup yüzünün nuru kâbenin 4 adet pencerelerinden dışarı, üzerimize yansır, dediler.

Kalmık ve Nogay kavmi nakillerindeki acayip ve garip hikmet

İşte batı tarafındaki pencereden baktıklarında bu melek görünüşlü ve peri yüzlü görünüp görenin aklı sersem olur.

Oradan doğu tarafındaki demir pencereye gelip içeri baktıklarında, yine bu boşlukta asılı sandukanın altında melek oturduğu yerde bir koca beyaz dev oturur. Kalmıkların bazısı görünce korkudan titreyip ölüm derecesinde bayılır. Bunların bozuk inançlarınca azap görüp günahları kaldırılırmış. Nice Kalmık korkusundan ölürse onu orada yere gömerlermiş.

Oradan yıldız tarafına, yani Demirkazık yıldızı tarafında olan pencereden içeri bakınca bir güneş parçası, melek görünüşlü, peri yüzlü, bir işlenmemiş inci, yıldız gibi parlak, tertemiz bir bakire *[178a]* kız oturur. Güzelliği o derecede imiş ki saçlarının her beliği zifiri karanlık geceden nişan verirmiş, benlerinin her tanesi Hâşimî beninden örnek verirmiş. Hakkâk eli değmemiş, eteğine asla diken ilişmemiş bir mehtap yüzlü bânû otururmuş görünüp bu huri yüzlüyü görenin aklı perişan olur.

Sonra bu kubbenin güneyindeki pencereden içeri bakarız, yine boşlukta asılı olan sandukanın altında bir dünya fitnesi, cadı suratlı, bir lanetli avrat gözlerinden kan ve irin akıp bütün halka öfkeyle bakıp ağzından ateşler çıkar, dişleri domuz dişi gibi sivri sivri dışarı çıkmış görünür. Bunu da görenin aklı gidip sersem olurmuş, yani görenin yine azabı yok olurmuş. Bunu da görenin nicesi korkusundan ölüp o sahrada gömerlermiş.

Diğer büyük gariplik

Bu kâbe dedikleri yerin 4 adet penceresinden 4 çeşit acayip şekiller seyredip giderlermiş. Ertesi sabahleyin yine bir ses işitip "Bana gelin" deyince yine bütün Kalmıklar kalkıp önce batı tarafındaki demir pencereden içerde olan güneş parçası oğlan,

"Ey oğullarım size müjdem olsun. Bu yıl sizde ekin çok ederim. Ve avratlarınızı ikişer ikişer doğurtturum ve düşmanlarınızı sizinle kırıp helâk ederim. Ey filân sen 300 yıl ya-

şarsın. Ey filân, sen 100 yıl yaşayıp bana gelirsin. Ey filân, senin bir oğlun ve bir kızın doğar, kızını filâna verirsin. Ve vilâyetinizde size kışı katı etmem. Ve atlar, develer ve koyunlarınızı ikişer doğurtup malınızı çok ederim" diye tam bir gün boyunca bundan bu haberleri işitip güneş gidip ay doğanda bizler de dağılıp yurtlarına gelip babamıza şükürler ederiz.

Ertesi gün yine bir ses işitiriz, "Bana gelin" diye ses gelince doğu tarafındaki pencereye geldiklerinde anılan koca dev yine görünüp,

"Ey kullarım ve oğullarım korkman. Size filân zamanda ekin vermem, yağmur vermem, sizi düşmanınız filâna bozdurum ve sizi kırdırırım ve sizde filân kadar oğlumu bana öldürüp getiririm" diye o gün bütün kötülüklere dair her şeyi, her ne olacak ise söylermiş. Ondan sonra ay doğunca dağılıp giderlermiş.

Sonra ertesi sabahleyin yine kâbelerinin yıldız tarafındaki pencereden bir ses gelip yine hepsi o pencereye varırlar, kubbe içinde olan bânû peri yüzlü olan güneş parçası kadın,

"Oğullarım, hoş geldiniz. Size müjde olsun, filân adlı düşmanınız size gelip onları kırarsınız, mallarını, avrat ve oğlanlarını alırsınız. Kadınlarınız çok doğurup yurdunuz kuvvetli olup malınız doğurgan olur. Ve hepiniz sağ esen yurdunuza gidersiz. Ukab kuşlarından korkmayın. Buz denizini buzlanıp geçersiniz" der, o gün bunlara nice kere yüz bin çeşit müjdeli sözleri bu sevimli kadın söylermiş. Sonra yine ay gündüzü doğup yurtlarına gidip yatarlarmış.

Ertesi sabahleyin kâbelerinin güneyindeki pencereden korkunç bir ses gelip anılan hilebaz, çirkin, yaşlı avrat bunlara,

"Korkman oğullar, size kış katı olur, birden hayvanlarınız kırılır. Yurdunuzdan bir yurda giderken sizi düşman basıp malınızı alır ve sizi düşmanlarınız sokup canlarınız bana gelir. Ey filân, senin canın filânın karısı karnındaki yavru ile yine dünyaya gelir. Ve ey filân sen filân kişinin canını sıkıp (alıp) bana gönderirsin ve 20 yıldan sonra senin canın bana gelir. Yine canını yine filânın yavrusuyla yere getiririm. Siz buz denizini geçerken buz altına filân kişiyi ve filân kişiyi geçiririm, canlarını bana getiririm. Sonra sizi Moskov oğullarıma kırdırırım" diye

gelecekten fitne kadın nice yüz bin sözler söyler. Bunlar yine ay doğunca yurtlarına gelirler. Kısacası, 40 gün bu kâbe saydıkları kubbenin etrafında oturup her gün nice kere yüz bin haberler alıp 40 gün bağlarda, bahçelerde ve akarsular kenarlarında içip eğlenip her gün taze can buluruz diye anlattıktan sonra "O devleti bir daha görebilir miyiz?" diye nakledip ağlarlardı. Ve,

"İşte kâbemiz budur" diye anlatıp sevinirlerdi. Ve "kâbemizde 40 gün 40 gece zevk u safâ edip ne kadar yaşarız ve babamıza canımızın hangi yolla varacağını haber alıp nice kere yüz bin haberler almak için Karanlık Vilâyeti, buz denizi ve ukab kuşları dertlerini çekip kâbe zevkine varmak için gideriz" dediler.

Kalmlıkların garip hikayesi

"Ama bir kere kâbemizin güneş çıktığı tarafındaki dağlar tamamen yalap yalap eder cıldırak tavlardır ki kimi altından, kimi gümüşten, kimi bakır, kalay, kurşun, demir, polat, tıhtab, kükürt, tunç, somaki, dehnec, isfidac, Süleyman şapı, fare zehiri, zehir taşı ve hacer-i zücâc ve zibaktan, yani cıvadan donmuş, sıralı dizilmiş dağlardır ki hep parıldadıklarından *[178b]* biz bu dağlara cıldırak tav deriz. Bir kere Özdemiroğlu çağında bu tavların ardındaki kavimden bir ses geldiğinde kâbede olan dedelerimizin atlarının ve kendilerinin o şiddetli sesten başları çatlar, atlarının ve kendilerinin beyinleri tamamen kulaklarından akar, o cıldırak tav dibinde dedelerimiz tamamen kırılıp 80 bin adamdan 40 adam ve 5 kere 100 bin atlardan 500 at kurtulup vilâyetimiz olan Çin'e, Hıta ve Hoten'e selâmet gelirler. Meğer o dedelerimiz yıldırak dağ ardına varıp orada olan nice kavim, görmek için o altın ve gümüş dağlarına çıkmışlar. Hepsi o sesten helâk olmuşlar. O zamandan beri 70 yıl olmuştu, kâbemize gitmeye korkardık. Ama şimdi bu yıl inşaallah 50 bin adam olsak, 50 bin daha olsun kâbemize gideriz" diye anlatıp ah çekerlerdi.

Bunların anlattıklarına göre bunlarla birlikte giden esirlerinden mümin ve muvahhid Nogay kavmi ve koyu ve tutucu mümin Heşdek kavminden esirleri de yemin billah edip "Böyle gördük" diye tanıklık ederlerdi.

Ancak bu kusurlu hakir bu acayip ve tuhaf hikâyelerini

can kulağıyla dinleyip gördüm ki bu başlarından geçen hikâyelerin biri de şer'-i şerife uygun değil. Bu bana iç yarası olup,

"Bu ne acep garip ve tuhaf seyir olur. Ah sırası olsa da her ne olursa olsun, her ne kadar sıkıntı çeksem tek bir kere varıp görsem" diye hasret çekip nice kere Kalmıklardan, Nogay ve Heşdeklerden sordum,

"Evet öyledir ve öyle gördük" dediler.

Doğru olacağını sanırım ki Kalmık kavminin her çeşidi, Nogay ve Heşdek kavmi yalan nedir asla bilmezler. Bunlara güvenip gerçektir, der. Ama yine aklım almayıp bir gün yine tüm Kalmık halkı, nice Nogay ve Heşdeklerin ileri gelenleri bir yerde toplanmışlarken bu kâbelerinin durumunu sorup,

"Nasıl varıp gelirsiz ve kâbenizi kim yaptı?" dedikte,

Kılmah kavmi kâbelerinin şeklinine ait cevabı bildirir

"İlk olarak giderken Karanlık Dünya'yı Moskov diyarı içinden (---) günde geçip karanlık kenarında buz denizi kenarına vardığımızda bütün atlarımızın ayaklarına buz mıhları çakıp mıhları olmuş atlarının ayaklarına keçeler sararız. Boş olan yedek atlarımıza kuru balıklar yükleyip buz denizi üzerinde atlara balıklar yedirirız, biz de atların bazıların boğazlayıp çiğ at etlerin yiyerek buz denizi üzerinde (---) gece çapul seğirtir gibi tezce seğirtiriz.

Bu buz denizinin hükmü öyledir ki sanki Rum'da Şafiî vakti kadarca karanlıktır ki gecesi ve gündüzü öyledir. Karanlık Dünya da öyledir. Bu buz denizi her an donmayıp 40-50 yılda ve 80 yılda bir pek katı donar, başka yıllar yalın kat donar.

Hatta bir kere giderken Karanlık Dünya'da buza tutulmuş iki adet Portakal gemileri Çin'den gelip Leh Vilâyeti'nde Danisk a İskelesi şehrine giderken buzda kalmışlar. Kâfirleri buz üzere gezerlerken buz üzerinde bizim atlar ile seğirttiğimizi görüp gemilerine girip bize o kadar buv attılar, yani toplar attılar ki nice yüz adamlarımızı ve nice bin atlarımızı öldürdüler. Biz de gemileri yağmalamaktan vazgeçip giderdik. Meğer gemilerin attıkları topların darbelerinden buzlar çatlayıp ol gemiye yakın yerlerden buz denizini geçemeyip bir hayli yer mesafeden gidip (---) günde buz denizinin arı yakaya varıp aydınlık

dünyaya çıkıp ukab kuşlarının korkusuna düştük. Bütün atlarımızın kuyruklarına ölen otlar, yani geçen yıldan kalan otlukları atlar kuyruklarına bağlayıp birbirlerimizin atları kuyruklarında otları bulup kibritlerle yakıp yorta yorta gidip ukab kuşlarından emin olduk. Sonunda ukab kuşlarının çok olduğu yere vardık. Gündüz gözüyle gitmek imkânsız olup gündüz ateş yakarak oturup gece gece yortup (---) (---) de kâbemize varırız" dediler. Hakir,

"Ya canım ol kâbeyi kim yaptı?" dedim. Onlar,

"Ya dedemiz ulu babamız yaptı" dediler.

"Ya dedeniz kimdir?" dedim. Onlar,

"İşte sizceğin Türk'ü ekmek ağacı yediğiniz için sizi köleliğinden kovup evinden çıkaranca en ulu babamız bu kâbe evini yapıp orada olan ağaçları ve baldan, şekerden ve sütten tatlı suları akıtıp kâbenin ortasında hazinesini ve bütün kullarının canlarını demir sandukta muallakta durduran babamızın kâbe evidir. Bizimle söyleşen ölen dedemizdir. Siz bizim dedemizin yarattığı kulları, bizim kölelerimizsiniz. Nogaylar da ve bu Heşdekler dahi kölelerimizdir" diye cevap verdiklerinde Nogay ve Heşdekler Kalmıklara eğri eğri bakarlar.

Kalmık kavmi hakirin sorularına bu şekilde cevap verdiler, yani hâşâ sümme hâşâ bunlar Cenâb-ı Allah'ın filânı olalar. Bizler bunların kulları olayız. *Dinleyen ve okuyanların affına sığınırım.*

Ama gerçekte bu cihanı gezip dolaşıp İskender gibi âbıhayata varan bu Kalmık kavmidir. Havasının güzelliğinden 300, 400 yıl yaşayıp dünyayı ***[179a]*** gezip dolaşan bu Kalmık kavmi ve Portakal kavmi kâfirleridir. Ancak Portakal kâfiri denizden, bu Kalmık Tatarı karadan dünya gezginleridir ki bu iki taifenin yeryüzünde ayak basmadıkları yer yoktur. Hatta bu Kalmık kavmi çok padişahlık kavim olmak ile Karanlık Dünya'nin ardına varıp Yeni Dünya'ya giderler. Hâlâ Yeni Dünya kavmi de bu Kalmık kavminden korkarlarmış. Gerçekten de korkulacak Kalmık kavmidir.

Bu hakirin kısa aklıyla Kalmık kavminin kâbemiz dedikleri İskender-i Zülkarneyn'in karanlığı geçip öbür dünyaya ayak basıp Kâf Dağı zatında Yecuc Seddi'ni Hak emri ile, *"Dediler ki:*

Ey Zülkarneyn Ye'cüc ve Me'cüc bu yerde bozgunculuk yapıyorlar". [Kur'ân, Kehf 94] kesin fermanıyla İskender Seddi dağlarını çeşitli madenlerden yapıp ona Kalmık kavminin Yıldırak Dağ dedikleri Yecuc Seddi'dir.

Sonra, İskender bunların kâbe dedikleri kubbeyi yapıp tüm eski hekimler, kâhinler, bilginlerden Bokrat, Sokrat, Feylekos, Feylesof, Padre, Restalis, Restetalis, Eflâtun-ı İlâhî ve Fisagores-i Tevhidî adlı hekimlerine acayip ve tuhaf tılsımlar yaptırıp Hazret-i Hızır'ın öğretimiyle bu kubbeyi yaptırıp İskender'in bütün hazinesi ve definelerini bu tunç kubbede saklayıp tılsımlar ile müvekkiller tayin eyleyip bu Kalmıklarla konuştular. Allah bilir müvekkil olan hizmetçi ifritlerdir.

Ve dahi "cıldırak tav" dedikleri parlayan dağlar Yecuc ve Mecuc Seddi dağları ola. Ve dahi "Dedelerimiz başları o dağdan gelen sesten babalarımız helâk oldu" dedikleri Yecuc kavminin sesi ola. Ancak bu Kalmık kavmi, aşağılık ve kitabî olmamakla kâbe dediklerinde olan acayip ve tuhaf belirtilerin ne idiğini bilmezler.

Kılmak [Kalmık] kavminin kaç çeşit olduğunu bildirir

Bunlar cihana yayılmış ve cihangir olup yeryüzünü tutmuş 12 adet padişahlardır. Bu bizim elçi ban ile buluştuğumuz Taysı Şah ve oğlu Moyinçak Şah'tır ki Moyinçak Şah daima bu Küçük Heyhat'ta sakindir, ama babası Taysı Şah büyük Edil Nehri'nin öte tarafında Büyük Heyhat'ta oturur. Bu Heyhat, ta Çin, Maçin, Hıtâ, Hoten ve Karanlık Dünya'ya varıp son bulur bir ovadır. Bu anılan iki padişah üçer dörder kere yüzer bin cengâver askere maliklerdir. Kalmık reayalarının ve esirleri Nogay ve Heşdek kavminin hesaplarını Allah bilir.

Kalmık Kurus Taysı Şahı özelliği: Edil Nehri'nden kuzeye üç aylık öte vardığımız Cayık Nehri kenarında sakin olup 200 bin askere ve 600 bin adet konar göçer reaya Nogay'a ve Heşdek'e maliktir.

Çakar Taysı Şah: Cayık Nehri'nin Hazar Denizi'ne aktığı yerlerde otururlar, ama diğer Kalmak gibi göçer evlileri azdır. Hepsi büyük şehirlerde otururlar. İçlerinde Moğol ve Boğol kavmi reayaları olup 300 bin askere maliklerdir.

Kalmık Koba Taysı Şahı: Cayık Nehri'nin öte yanın-

da, yani öte tarafında oturan toplam 500 bin askere maliktir ki bunlar Moskov diyarına korku ve vâveylâ salmışlardır.

Kalmık Durumbet Taysı Şahı: Bu da Cayık Nehri'nin kuzeyinde sakin olup 200 bin Kalmık'a maliktir, ama Moyinçak kavmi ne kadar reayaya malik olduklarını bilmeyip Moskovlar da bilmediler.

Kalmık Gökdelen Taysı Şahı: Bunlar balık dişi çıkan göl yanlarında sakin olup aç biilaç gezerler. 300 bin askere ve 200 bin reayaya malik zayıf kavimdirler.

Bakar Kalmık Taysı Şah: Bunların sayılarını Kalmıklar da bilmez, onun için sayıları yazılmadı. Ama ta kuzeyin sonunda Bahr-i Muhit'in kenarında Zenan (Kadınlar) Vilâyeti'ne kadar ovalarda yaşarlarmış.

Kalmık Bike Taysı Şahı: Moğol dilinde bike kadınlara derler. Bu Kalmık ta Avratlar, yani Zenan Vilâyeti'ne hükmeder acayip ve tuhaf büyük kavim imiş. Hatta Moyinçak Şah Kalmık yanında altı adet Zenan Vilâyeti kadınlarından kadın var idi. Hakir gördüğümde *"Biz insanı en güzel şekilde yarattık"* [*Kur'ân*, Tîn 4] âyetini okudum. Ama "İnsanoğlundan doğurmaz, ama birleşmesi bu dünya ilişkisine benzemez" diye Moyinçak Şah kendisi söyleyip "Dilersen bu gece biriyle yat" dedi. "Hâşâ lazım değildir" dedim, ama sanki bir kalıplaşmış nur ve rûh-ı musavver idi.

Bunda olan boy pos, endam, beden, gümüş gibi berrak boyun, gözleri Kudret eli ile sürmeli meralî Çin ceylanı gözler ve şirin Çağataysi sözler var ki işitenin ciğerini kan edip kandökücülük etmez.

Her an Moyinçak yanında görünce gözindekisi olmuş at gibi sersem olurdum. Meğer Kadınlar Vilâyeti'nde bunlar hep böyleler imiş. Bike Taysı Şah Kalmığı bunlar ile cima ederlermiş, ama hamile kalmazlar imiş ve kendileri nesillerinden *[179b]* erkek adamları yok imiş.

Kadınlar doğurmak istediklerinde büyük bir göl varmış, o göle yılda bir kere girip Allah'ın emriyle hamile kalırlarmış. Eğer erkek doğurursa başı elleri adam gibi, ama gövdesi ve iki kıç ayakları köpek gibi olurmuş. Ama yine anaları ve kız kardeşleriyle yine köpekler birleşip anaları ve kız kardeşleri hami-

le kalmazlar imiş. İnsanoğlu ile de birleşseler yine hamile kalmazlar imiş.

Kalmık Kodal Taysı Şahı: Bu kavim yedinci iklimin sonunda Karanlık Vilâyete yakın Medniharap adlı vilâyette bulunup sayılarını Âlemlerin Yaratıcısı Allah bilir. Heşdek kavmi içlerinde esir olup durmuşlar, onlar anlattılar. Sonra,

Kalmık Uluban Taysı Şahı: Bu kavmin bulundukları pak toprakları eski Batlimuslar boş topraklar diye iklimler içinde saymadıklarından bilinmeyen topraklarda bulunup bunlarda asla akşam olmazmış. Hemen bir karanlık hava olup sabah olurmuş, ama güneş de zemine ve halka tesir etmez imiş. O yüzden asla ekinleri olmayıp hep hayvan etleri yerler imiş. (---) (---) (---) (---)

Sözün kısası, bu Kalmık kavminin 12 padişah ve 12 dilleri var ki birbirlerinin dillerinden bir harfi bile diğerlerinin anlaması ihtimalleri yoktur.

Hakir bu 51 yıl seyahatte 18 adet sikke ve hutbe sahibi padişahlık yerleri yedi iklimde gezip dolaşıp 147 adet dil toplayıp hafızamızın kuvvetiyle her dilden birazcık da olsa konuşmaya istidadım vardır. Ama bu Kalmık dilleri kadar zor ve samson köpeği gibi güm güm sesli lâm harfi, mim harfi, ha harfi ve nun harfi çok dil duymadım.

Harami Kılmak kavminin dillerini bildirir

Bunlardan birisi hesaplarının sayıları böyle sayılır:

negen	*koyor*	*kurban*	*dörban*	*tabın*
1	2	3	4	5
durğan	*dolan*	*nayman*	*yesin*	*arban*
6	7	8	9	10
arban negen	*arban koyor*	*arban kurban*	*koron*	
11	12	13	20	

ğulir	*usun*	*maḥan*	*kudusun*
ekmek	su	et	çizme
mihelay	*debel*	*büse*	*kutğa*
kalpak	kürk	kuşak	bıçak

ncharire su	*mandıre rcsu*	*ebusun*
gel otur sen	hoş geldin	otluk

buv	*püsörke*	*üldi*
tüfenk	çadır	kılıç
tumun	*ozoğay*	*ütegen*
yay	edepte kîr	edepte am
ökin	*udan*	*ulasın*
kız	söğüt ağacı	kavak ağacı
sorol	*sara*	*narın*
köle	ay	güneş
odun	*mendü tav*	*tav mendü*
yıldız	selâm aleyküm	aleyküm selâm
toluğoy mini	*koyor mini*	*çiki mini*
başı zırhlı	kulaklar	dişler
ün	*düdü mini*	*çon koyorsin*
kavîsin (?)	iki gözler	burun
kambar mini	*ama mini*	*kaz köl mini*
kaşlar	ağız	kollar ve ayaklar

cidav	*kazar*
mızrak	at oyanı, yani at gemi
toğol	*cidav male kat*
at eyeri	mızrağımı getir

Nice kere yüz bin çeşit kelimeleri vardır, ama Kalmık Moyinçak Şah ve Kalmık Taysı Şah kavimleriyle nice zaman konup göçtüğümüzden dolayı anların dillerinden birkaç kullanılan kelime bu mahalde yazıldı. Eğer 12 adet Kalmık şahlarının dillerini de yazsak kitabımız bir Kamlık-nâme olur.

Sözün kısası yukarıda yazılan Kamlık kavimlerinin her biri birer değişik dille konuşup birbirlerinin dillerini asla anlamazlar. Cihanı tutmuş büyük kavimdir. Ta Çin, Maçin, Fağfur, Hıtâ, Hoten, Kazak Vilâyeti, Zenan Vilâyeti, Kelb-i Şerrân Vilâyeti ve Karanlık Vilâyeti'ne kadar oradan Kâf Dağı'na ve Yecuc Mecuc Seddi'ne kadar yayılmış benî asfer (sarı ırk) kavmidir.

Bu yazılan 12 boy Kalmık kavminin padişahlarına taysı derler. Kırım hanlarına giray derler. Osmanlı'ya hünkâr, sultan, kayser ve padişah derler, bunlara da taysı derler.

Bunların içinde büyük ve muhteşem Moyinçak Şah ve ba-

bası Büyük Taysı Şah'tır, ama daha büyük taysı şahlarını Kabartay Çerkezleri katlettiği yukarıda yazılmıştır.

Her taysı beşer kere ve onar kere 100 bin askere maliklerdir. İnsanları, atları ve dilleri birbirlerine benzemez, her biri birer değişik mezheptedirler.

Allah'ın hikmeti atları gayet semiz, yere yakın, kısa ayaklı ve öküz bilekli, tırnakları üzere birer tırnakları çatal olmaya yakın olmuş, ama çatal değildir, somun ekmeği kadar iri tırnakları vardır. Karınları yere sürünmeye yakındır. Önleri ve artları gayet geniştir. Boyunları öküz boynu gibi kısadır. *[180a]* Ve yeleleri gayet çok olup yerde sürünür, çok saçlı, güçlü kuvvetli atlardır. Ve 5 ata kuyruk olup yerde sürünür kalın kuyrukları vardır.

Ağızlarının iki yanlarında birer azı dişleri gibi ağzından dışarı çıkmış dişleri vardır. Atlar birbirleriyle cenk etseler o dişleriyle birbirlerini helâk ederler. Onun için bu Kalmıklar atlarının ağızlarına o dişlerden gem vuramayıp gem yerine dizginleri demir halkalar ile burunlarına geçirip atları burunlarından zapt ederler. Dizginlerinin birer uçları da iki üzengilerine bağlıdır. Bütün Kalmıklar dizginleri ayaklarıyla kullanıp iki elleriyle silâhlarını kullanmaya çalışırlar.

İşte atlarının şekilleri de böyledir, ama 3 gün 3 gece yemeden içmeden yortup seğirtir atlardır. Onar onar birbirlerinin kuyruklarına bağlı olup burunlarının kalakları tamamen bıçak ile yarılmıştır ki koşu sırasında atlar soluklarını alıp rahat seğirtip burunları hırıldayıp düşmanları da at fışırtısını işitmezler. Onun için atların burunları yarıktır. Gerçekten benî asfer kavmi atlarıdır.

Bütün tefsirciler ve Tatar bilginleri " Benî asfer kavmi bu Kalmık kavmidir" derler. Bu Kalmık kavmi de olmasa Moskov kavmi kafiri de tüm dünyayı ele geçirirlerdi. Onlar da sayısız, çok kalabalık Hıristiyan milletidirler ki yönetimleri altında 18 padişah, ban ve kral sakinlerdir.

Bunlar da Karanlık'a kadar ve Yeni Dünya'nın bir ucuna kadar hüküm sürerler, ama daha Yeni Dünya'ya henüz ayak basıp kaleleri yoktur.

Bu Moskov kâfiri hakkına da bazı tefsirci ve hadisçiler

"Benî asferdir" demişler, zira bu hakirin vardığı Mujik Vilâyeti Moskov keferelerinin gözleri de Kalmık gözleri gibi küçük gözlü Mujik kefereleridir.

Hazret-i Ali'nin inci saçar sözleri üzere ve Şam-ı Şerif Salihiye'sinde medfun Muhyiddin el-Arabî hazretlerinin *Füsûs*'unda buyurdukları *"Ey Rey ve Sol'at halkı! Kendinizi bu küçük gözlü insanlardan koruyunuz"* diye işaret buyurdukları bu Moskov kavmi ve Kalmık kavmidir, demişler *vesselâm.*

Dinleyen ve okuyan safalı dostlara şöyle malum ola ki, eğer bu Kılmak kavminin çeşitlerini ve üç kere Moskov diyarını yağmalayıp bildiğimiz ve anladığımız mertebe bu iki kavmin durumlarını olduğu gibi yazsak Allah bilir ki kitap müsveddemiz başka bir cilt kitap olur. Bu kadarca yazmakla yetinip elçi bey ile Azak Vilâyeti tarafına çıkmaya çalışırken Taysı Şah Kalmık'ın sefere gidenleri hesapsız ganimet malları ile gelince bütün Kamlıklar sevinçlerinden elçiye izin verdiler. Yola çıkacak sırada bu hakire Taysı Şah ve oğlu Moyinçak Şah ikişer at, ikişer sığın yavruları derisinden Hıtâyî kâğıt gibi parlak ve ince kürkler, ikişer adet Nogay ve Heşdek esiri oğlanları ihsan etti. Arkadaşlarıma da yine birer don sığın derisi kürkleri ve birer at verdi. Elçi bana *"Cömert elinde olanı verendir"* deyip 10 bin koyun ve 5 bin sığır verdi. Zira onlarda akçe pul ve başka mal asla yoktur. Yedikleri et, giydikleri etin derileridir. Hatta gömlekleri ve donları bile deridir, ama ne deridir, sanki beyaz Hıtâyî kâğıttır.

Andan Taysı Şah oğlu Moyinçak Şah, onun oğlu Kodal Alp, Dar Alp, Kolat Alp, Olgoy Alp, Soloy Alp, (...) Alp ve diğer mirzalarıyla vedalaşıp kurtulduğumuza yüz bin hamd ederek tüm Moskov arabalarını tabur gibi küren çatıp toplarımızı ileri ve geri hazır edip bütün Moskov askerimiz pür-silâh at başı beraber yine Kalmık ülkesi içinde bir gün kuzey tarafına uçsuz bucaksız Heyhat içinde seğirtip,

Büyük Edil Nehri kenarında konup hamd olsun o gün o gece bütün askerle 100-150 pare gemilere binip Edil Nehri'nin karşı tarafındaki **Küçük Heyhat**'a ayak basıp biraz olsun Kalmık kavminden emin olduk, ama yine Heşdek ve Nogay kavmi burada çoktur.

Bu Edil Nehri kenarınca tam 10 gün Moskov kaleciklerin-

de kona göçe pekçe yürüyerek giderdik. Ten Nehri kenarında olan kalelerinin hepsi ağaçtan sağlam kalelerdir, zira bu Edil Nehri'nin bu mahallerinin iki tarafları büyük dağlar ve geniş ormanlar olduğundan kaleleri tamamen ağaçtır. Evvelâ,

Şiva-kirmen, Holo-kirmen, Kupuşa-kirmen, Sonho-kirmen, Karina-kirmen, Poloşa-kirmen, Visilo-kirmen, Mihal-kirmen, İsfini-kirmen ve **Kapusa-kirmen:** Bu 10 adet kalenin tüm hatman ve kaptanları başka başkadır. Ve her biri beşer altışar bin askere malik, içlerinde Heşdek Müslümanları da olan sağlam kalelerdir, ancak küçük kalelerdir. İçlerinde birer ikişer kiliseleri ve çarşı pazarları var. Yiyecek ve içecekleri; balık, rakı ve bozadır. Başka meyve vs. yiyecekleri nâdirdir, ama koyunları ve domuzları çoktur.

Bu 10 kalelerden elçiye 10 bin kadar sığır ve koyun hediye gelip her kalede konunca top şenlikleri ederlerdi. Ama *[180b]* bu kalelerin karşı Edil'in öte tarafında büyük kaleler görünüp, onlardan da top şenlikleri sesleri güçlükle gelip duyulurdu. Zira bu mahalde Edil Nehri 40-50 mil enlidir. Onun için karşı kalelerin topları sesi güçlükle gelirdi. Bu kaleleri gözümüzle gördük, isimlerini biliyoruz, ancak bizzat gidip içine girip yakından incelemediğimizden dolayı isimleri ve şekilleri yazılmadı. Oradan 11. günde kuzey tarafa giderken,

Büyük Ölü Ten kenarı menzili

Bu mahalde Edil Nehri artık geri ardımızda kalıp Ten Nehri kenarınca konup göçmeye başladık.

Bu Ten Nehri Moskov'un (---) vilâyeti dağlarından beri gelip daha önce yukarıda yazılan Türk Or'u adlı, konduğumuz mahalde Edil Nehri ile araları bir konak kalır. Osmanlı Ten Nehri ile Edil Nehri'ni birbirlerine bağlayıp akıtmak için büyük hendek kazmışlardı, o yere yakın Ten Nehri uğrayıp bu mahalde Jivakirman altından akıp sonra batı tarafa akıp Azak Kalesi dibinde Azak Denizi'ne 9 boğazdan karışır.

Bu **Jivakirman** kaptanı ve hatmanı elçiye büyük alayla karşı çıkıp kaleye girerken haylice top şenlikleri edip elçiye büyük ziyafetler etti. Bu kale de Ten Nehri'nin kuzey tarafındadır. Karşı tarafı Azak kalemiz toprağı olup Küçük Heyhat Ovası'dır. Bu mahalde Ten Nehri'nin sağı solu öyle ulu ağaçlı

ormanlardır ki yaya insanlardan başka, domuz ve karaca hayvanlarından başka bir mahluk giremez.

Bu mahalde Ten Nehri, Heyhat Ovası'nı ikiye bölmüştür. Allah'ın hikmeti, biz bu Jivakirman Kalesi'nde konuk iken o gece bir şiddetli kış ve pekçok sert poyraz rüzgârı esip Ten Nehri soğuktan donup üstünden nice bin arabalar ve kızaklar geçmeye başlayıp bütün kâfirlerin yüzleri güldü ve buzları çoğaldı. Ama öyle sert soğuklar oldu ki Jivakirman kâfirlerinin evlerinden dışarı çıkmaya gücümüz kalmadı. Zira Erbain'in ve Zemherir kışının tam göbeği olup yedinci iklimde olduğundan kışın sertliğinden yerler çatlayıp araları gayya deresi gibi olurdu. Hele her ne hâl ise Jivakirman'dan kalkıp batı tarafa Ten kenarınca giderken bazı mahalde Ten suyu buzu çatlayıp Heyhat Ovası'nı büsbütün Ten Suyu basıp donmuş ve billûr, Necef, moran gibi Heyhat Ovası parlak buz olup ne arabalarımız, ne atlarımız ve ne yaya adamlarımızın yürümeye güçleri dermanları kalmadı. Kısacası her ne hâl ise dertler, belâlar ve sıkıntılar çekerek o gün yürüyüp,

Praskirman'ın özellikleri

Güçsüz ve dermansız bu kaleye can atıp selâmetle girdik, ama Kalmık Taysı Şahı'nın verdiği koyunlardan ve sığırlardan buz üzerinde çok hayvanlar kalıp hemen Praskirman hatmanı 5-6 bin kâfir ile kızaklarını alıp Heyhat Ovası buzu üzerinde kızaklar ile kuş gibi uçarak gidip akşam vaktinde kalan bütün atları ve hayvan sığırları kaleye getirdiler. Bir gün bu Praskirman Kalesi'nde oturak edip eğlendik, dinlendik. Kale hatmanı elçi banı yollamaya hazırlık yapmaya koyuldu.

Bu kale gayet sağlam ağaç kaledir. Ve evvel ve sonra Moskov kralı hükmündedir. Ten Nehri kenarında dörtgen şekilli sağlam yapı olup büyüklüğü tam 3 bin adımdır.

İçinde bin adet saz ve kamış örtülü evlerdir. Bütün sokakları ve bin kadar Kazak ve bin kadar Heşdek Tatarı kulları var. Ve 5-6 kilise, 50 kadar kürkçü dükkânı ve 1 adet hanı var.

Ve 3 adet balyemez topları ve diğerleri şahi toplardır. Hatta biz elçi ile kaleye geldiğimizde büyük top ve tüfenk şenlikleri ettiler.

Bu kaleden taşra itaat etmiş olan Kalmık Tatarları obalarıyla konup alı satı ederler.

Bu mahalde Ten Nehri azdır, zira ilk çıktığı yer gayet yakın olduğundan at ile geçilir, dediler. Ama bu sırada donmuş idi. Taşkın olarak geldiğinde bu Ten Suyu at ile geçilmezmiş. Bu mahalde içmek için buzu pek çok bin yerden delip su alırlar, âbıhayat nehirdir.

Ve Ejderhan şehrinden ve Terek Kalesi'nden buraya kadar Küçük Heyhat Ovası'nda kale yoktur. Tamamen Kalmık kavmi konup göçerler.

Bu Praskirman Kalesi hatmanı 500 adet tüfenkli askeri elçiye yardım verdi. Hükmünde olan bütün reayaların boğazlarında tüfenkleri ve ayaklarında demir mıhlı çarıklarını giyip Heyhat Ovası buzu üzerinde demir çarıklı kâfirler kış kürklerini de giyip horilka rakılarını içip buz üzerinde ceylan gibi sekerek hizmet ederlerdi. Kale hatmanı da elçi hatırı için askeriyle bile giderlerdi.

Acayip ve garip ibretlik kızak gemileri seyrini bildirir

Bu Heyhat Ovası'nda donan buz denizi üzerinde at, insan ve hayvanın gitmesi imkânsız olduğundan Moskov kavmi kâfirleri bir çeşit kızaktan gemiler yapıp kızakların altındaki kalın kiriş ağaçlara domuz dişleri, sığır kemikleri ve sığır *[181a]* boynuzları çakıp kızaklar buz üzere güçlükle durur. Hemen zerre kadar bahaneyle kızak gemileri uçmaya bakar.

Bütün kızakların ikişer ve birer yerinde, çam direklerinde sazdan ve kamıştan örülmüş hasırdan yelkenleri var. Her kızak gemide yirmişer otuzar at bağlayacak ahırlar, tahtadan çatılmış ocaklı odalar, mutfaklar ve ayakyolları hazır kızak gemileridir. Ama buz denizi üzerinde olmakla bu gemilerin ne dümeni, ne kürekleri ve ne kürekçileri var, ancak hasırdan yelkenleri kullanmak için gemisine göre beşer onar adet yelkenci kâfirleri var.

Her geminin ileri başı olan kayalığı üzerinde ikişer kefere iskemle gibi tahtalar üzere oturur, ikisinin de ellerinde uzun sırıklar ucunda demir temrenli mızrak gibi harbeleri var. Gemileri hasır yelkenler ile yıldırım gibi şakıyıp giderken havaya göre gemilerin başlarını döndürmek için bu iki kâfir ellerindeki harbelerini buza vurup geminin başını istedikleri yere çevirirler, bu iki kefere gemiyi ellerindeki harbeler ile kullanırlar.

Eğer gemi dursun derse geminin başındaki kayalığında iki yerde erkek kellesi sığar delikler var, hemen bu kâfirler ellerindeki harbeli gönder sırıkları o iki deliğe sokup sırıkları buz üzerlerine saplayınca gemiler dura kalır, yelkenleri olan hasırları sarıp sarmalarlar.

Eğer rüzgâr ters olup gemilerinin buz üzerinde istedikleri yere gitmesi imkânsız ola veya asla rüzgâr olmayıp hava durgun ola, o zaman her geminin onar on beşer kadar gemicileri ellerine ucu harbeli sırıkları alıp gemilerin iki yanlarına ayak üzere dizilip usul ve âhenkli sesle "Yajuj ve Yajuj, Marya Got Hristosu Aya Niko Aya Kaşo Aya İsvet Nikola ve Aya Vosto" diyerek yüksek sesle bağırarak ellerindeki harbeleri buza vurdukça gemileri hasır yelkenden daha hızlı kuş gibi uçar. Zira gemilerin altlarına tamamen domuz dişleri dizilmiştir ki altı billûr gibi buz deryasında gemi durabilir mi?

Bütün asker, elçi ve hakir bütün tabilerimiz ve adamlarımızla ve tüm ağırlık ve malzemelerimizle bu gemi kızaklar içinde oturup ateşler başında kebaplar çevirdik. Kâfirler horilka rakıları, pivo ve med suları içtiler. Gemiler haçlı sancaklarla bezenip toplar ve tüfenkler atıp şenlikler ederek o billûr gibi buz deryası üzerinde katı yaydan ok çıkar gibi giderdik.

Hamd olsun benim gemim yıldırım gibi giderdi, ama Kalmık şahının verdiği koyun, sığır ve arabaların yüklü olduğu gemileri biraz geri kalırdı. O gün uygun hava ile gidip,

Büyük Tokaykirmen Kalesi'nin özellikleri

Bu da Ten Nehri kenarında üçgen şekilliden uzunlamasına ağaçtan sağlam kaledir. Başka hatmanlık ve kaptanlıktır ki Ten Nehri dövüp 100 adet Rus şayka gemileri karada durur idi. Bu da evvel ve sonra Moskov kralınındır.

Bu kaleden de toplar ve tüfenkler atıp şenlikler edip büyük ziyafetler çekilip elçiye ve hakire, kaptan ve hatman bol bol hediyeler verdiler. Bunlar dahi gayri kızak gemileri hazırlamışlar. Ama küçük kaledir, içinde 50 kadar saz ve kamıştan örtülü evleri ve 300 kadar iç hisar kulu var. Taşra hisarı yine Ten Nehri kenarında 3 bin evli, 7 kiliseli ve 300 kadar dükkânlı şehirdir.

Bunda da kışın sertliğinden bağ ve bahçe yoktur, ama ormanları ve şebekeli bostanları gayet çoktur. Ve mahbûbu ve

mahbûbesine sınır ve son yoktur. Bu taraf Moskov kâfirlerinin başka lehçe ile konuşmaları var, isimleri bu şekildedir:

.....(1 satır boş).....

İsyan ehli kadınlarının isimleri:

.....(2/3 satır boş).....

Bu kaleden de seherle yine kızaklara binip uygun rüzgâr ile şimşek gidip,

Mujikrovkirmen'in özellikleri

Bu kale de Ten Nehri kenarında Moskov hükmünde 2 bin askerli, başka hatman ve kaptanlı dört köşe kaledir. Bu kalede elime bir Kalmık atı girip atı gemiye koyup sakladım. Nice kere binmek kısmet oldu, muazzam suları yıldırım gibi geçip karşı tarafa çıkardı, hasmına aman ve zaman vermeyip çatardı, önüne bir hendek ve bir dere gelse kendini karşı tarafa ceylan gibi atardı. Gerçekten de ağırmak Tatar küheylânı idi. Hamd olsun buralarda havalar biraz yumuşak olup yüzümüz güldü.

Oradan yine gemilere binip buz deryası üzere şimşek gibi gidip,

İşcetkirmen'ın şeklini bildirir

Bu da Moskov hükmünde ***[181b]*** Ten Nehri kenarında ağaçtan sarp kaledir. Hatmanı 7 bin askere malik kavimdir. Hisar içinde her imareti mevcut ve süslü kaledir. Allah'ın hikmeti havalar biraz yumuşadı. Hıristiyanların yılda bir bayram günleri olup tüm kale kaptanları, hatmanları ve vilâyet ileri gelenleri elçiye rica edip bir iki gün oturak ettiler. Bayram kutlaması, âyin, içmek, eğlenmek ve zevk sürecek olunca tüm kâfirler gemilerden atlarını çıkarıp her biri binip birer tarafa at gezindirmeye gittiler.

Hemen hakir de "Fırsat ganimettir" deyip hizmetçilerim ve yoldaşlarımla atlara binip Alman diyarlarından beri taşıdığım üç adet iri samson köpekleri de gemiden çıkardık, o bölgeden olan iki Moskov kâfiri kılavuz alıp avlanma yoluyla Ten Nehri'ni buz üzere karşı tarafa geçip yola koyulduk.

Palu, Hüna ve Çakır adlı eğitimli köpeklerimle hakirin başından geçen olayları bildirir

Palu, Hüna ve Çakır adlı arslan gibi köpekleri zincirlerinden yedeğe alıp 3 adet zağar köpekleri de av arayarak ovaları, çölleri gezip dolaşırken at üzerinde hakirin gönlüne geldi ki,

"İlâhî Padişahım ve Mevlâm, bu değerli kulunu 1074 [1664] senesinden beri bu 1076 [1665/6] senesi sonuna kadar 3 sene içinde Alman Vilâyeti, Donkarkız Vilâyeti, Danimarka Vilâyeti, İsveç Vilâyeti, Nemse Vilâyeti, Filimenk Vilâyeti, Çek Vilâyeti, Korol Vilâyeti, Leh Vilâyeti, Erdel Vilâyeti, Eflâk Vilâyeti, Boğdan Vilâyeti, Kırım Vilâyeti, Dağıstan Vilâyeti, Acem Vilâyeti ve yine Çerkez Vilâyeti, Heşdek Vilâyeti, Kalmık Vilâyeti, Moskov Vilâyeti'ni gezdirdin.

Bu 19 adet vilâyetleri sağlık ve esenlikle seyahat ettirdin. Sana bin bin hamd ü sena ki bu kadar kâfiristanda beni bir an hasta ve dermansız etmeyip bu Moskov vilâyetlerinde sağlık ve esenlikle bu samson köpeklerimle beni avda gezdirirken bin kez sana şükür olsun" diye gönül yoluyla herkesten habersiz ağlamaklı olup Tanrı'ya minnet edip bir tarafa yöneldim.

Samson köpeklerimin her biri birer Bağdad arslanına benzer idi. Aslında 1051 [1641] tarihinden 1054 [1644] tarihine kadar Leh, Çek ve Krakov kâfiristanlarında bu kadar seyahat ve sefer ettik, öyle köpekleri bir diyarda görmedim. Vâsıt şehri arslanına benzerdi. Hatta nice tutucu kimseler,

"Vallahi Evliyâ Çelebi, katı murdarsın ki köpek beslersin" dediklerinde,

"Vallahi kardeşler, ben vaiz; nasihatçi, derviş ve şeyh değilim. Halktan bir âlem seyyahı ve insan dostu garip bir kimseyim. Bu eğitimli köpekler ile avlanıp gezerim ve köpeklerdeki hakikati (sadakati) severim. Eğer köpekte olan sadakat (bağlılık) insanda olsa 40 günde bir insan tam olgunluğa ererdi. Bu köpeklerin benimle gezip çadırcığımı ve atlarımı her gece bekledikleri bana yetişir" diye cevap veririm. "Behey adam köpekte ne hakikat olsa gerek. Hemen onlara verdiğin ekmeği fukaralara ver. Yoksa hâlin Allah katında haraptır" diye nice tutucular (yobazlar) hakire dil uzatırlardı. Asla onların eşek seslerini duymayıp köpekler, tazı zağarlar, atlar sıkıntı defedip eğlenerek avlanmaya devam ederdim.

Allah'ın hikmeti Palu adlı samson köpek bu Moskov Vilâyeti'nde o kadar büyüyüp şişman ve iri oldu ki sanki Sivas Vilâyeti'nde Merzifon ve Mısır diyarında Circe şehrinin eşekleri kadar iri köpek oldu. Hatta ergenliğe ermemiş bir kölem her an

bu Palu adlı köpeğe binince rahatlıkla bir saat kadar götürürdü, köpek yorulursa hemen yatardı ve oğlan yine atına binerdi. Yani ta bu mertebe dızman kaplan kadar köpek olmuştu.

Bunlar ile Heyhat Sahrası'nda birkaç yaban koyunları alıp bir hayli uzak mesafede bir kale gözükünce oraya varıp kale hatmanıyla buluşup hemen koyunun birini kebap edip yedik. Kaptan ve hatmanlarıyla arkadaşlık ederek kış günleri olmak ile günler kısa olup ikindi olunca yine yola koyulduk. Menzilleri katederek Ten Nehri'nden bir azmak kenarında **Duanice** adlı bir geçidi buz üzere geçtik. Oradan Kırım toprağı olan **Azak Kalesi** yönüne gidip **Şahinkirman** gözüktü, onu da geçtik. Sonunda Heyhat Ovası'nda akşam elçinin kaldığı kale de hayli uzak mesafede kalıp **Cerekli** adlı bir yerde atlarımız, kendilerimiz ve köpeklerimiz güçsüz kuvvetsiz kaldık. Mecburen bu Heyhat Sahrası'nda kilimlerimizi döşeyip "Hava mutedildir" diye rahat uykusuna yattık.

Eğitimli köpeklerimin hakikatinin ispatı

Tüm yoldaş ve kölelerim sarhoş olmuş gibi sersem yatıp Ashâb-ı Kehf uykusuna varmışlar idi, ama hakir ve Baba Mansur-ı Hindî uyanık idik. Bütün silâhlarımız ile köpeklerimiz yanımızda, ama vakit de *[182a]* henüz gece yarısı olmuştu. Ay da henüz felek kubbesinden baş gösterdiği sıra olup bizim Şakı adlı bir zağar köpeğimiz bizden bir hayli uzak mesafede yatarmış.

Köpek hüngürmeye ve çangırmaya başlayınca hemen hakir ve yoldaşım Baba Mansur arkadaşlarımızı, kölelerimizi ve üç adet kılavuz Moskov kâfirlerini uykudan uyandırıp hepsi pür-silâh hazır oldular.

Hemen o an 7 adet Nogay Tatarı, ellerinde kılıçları sıyrılmış üzerimize at bırakınca hemen Palu adlı köpeğin boğazından haltasını alıp Hüna samson ve Çakır adlı samson bir kere bu atlı Tatarlara arslan gibi hamle edince Tatarlar bizim üstümüze gelmeye fırsat ve yol bulamadılar. Biz de atlara binip kol tüfenkleriyle Tatarlar üzerine varıp "Bre oş Palu, kış kış" diye köpekleri kışkırtınca *aman Allahım* hemen Palu köpek, Hüna, Çakır, Şakı ve Cünbi adlı zağarlar da Tatarların atlarına sarıldı. Tatarları atları yere vurup bir anda 3 adet Tatarı köpekler parça

parça, dilim dilim edip 7 Tatarın dördü kaçarken gece olmakla onlar da atlarından yuvarlanıp yere serildiler. Hindî Baba Mansur ileri varıp yaya olan Tatarların birini baltasıyla parça parça etti. Bizler de öbürlerine yetişip köleler onları da temizledi. Dördünün de atlarını av alıp atlarını köpekler yiyip parça parça edip bıraktılar.

Meğer geride üç Tatar daha var imiş. Onlar bu perişan hâli görünce kaçarken atlarının hışırtısını duyduk, ama aldırış edip kovalamadık. Bir zamandan sonra onu gördük, üç tane at bizim atların yanına geldiler. Hemen bizim oğlanlar atlara sarılıp yedeğe aldılar. Hemen bize kılavuz olan Moskov kâfirleri

"Bu atların sahipleri bu Heyhat Ovası'nda nereye gider, biz bunları buluruz" diye hakirden izin alıp Halhâlî Derviş Ahmed ve Derviş Türâbî'yle atlanıp gittiler.

Biz yine Tatar askerinin yanlarına gelip, köleler esvapları ve silâhlarını alıp yedisinin de başlarını kesip terkilerine astılar. Bir saat sonra onu gördük, Moskov kâfirleriyle Derviş Ahmed ve Derviş Türâbî at sahipleri olan Tatarları bağlayarak getirip,

"Bunları diri elçi bana götürelim" dediğimde Moskovlar,

"Bunlar çok idi, diğerlerini kaçırdık. Hemen bunları baş edelim" deyince birini Derviş Ahmed Halhalî kelle-paça edince ikisini de Moskovlar kesip başlarıyla esvaplarını onlar aldı,

"Hemen sultanım buradan kalkalım. Yoksa bu sahrada şimdi gerisi gelip bizden can kurtulmaz" dediklerinde hemen başları alıp o gece kıbleye doğru yönelip ta sabaha dek at sürüp yine,

İşcetkirmen menziline gelip elçiyle buluşup başları önüne yuvarladık. Elçi başları görünce hayretler içinde kaldı. Bizimle birlikte olan Moskovlar başımızdan geçenleri bir bir anlattıklarında dünya kadar sevinip,

"Ya Müslüman Müslümanı öldürür mü?" dedi,

"Üstümüze bizi öldürmeye gelen kardeşimizse de öldürürüz" deyince hakire bir samur kürk, bir at ve bir imamesi haçlı inci tespih verdi, yoldaşlarıma ellişer altın ve Moskovlara yirmişer altın verdi. Oradan,

Şeremetkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Bağaşkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Şolomkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Poloşkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Honaşkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Apohikirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Kürenkirmen'ın özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Topurdukkirmen'in özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....

Hürekirmen'in mesire yerleri:

.....(4/5 satır boş).....

Rahoçakirmen'in yapıları:

.....(4/5 satır boş).....

Solahkirmen'in şekli:

.....(4/5 satır boş).....

Maçkokirmen'ın özellikleri:

.....(4/5 satır boş).....*[182b]*

Büyük Japohakirmen'ın özelliği

Bu da Ten Nehri'nin kuzey tarafında Moskov kralı hükmünde büyük kale imiş. Ta Ejderhan Vilâyeti'nden beri böyle verimli bir toprak, bir memleket görmedim idi.

Bu mahallere de Deşt-i Kıpçak derler. Hâlâ Nogay Tatarının çadır yeri ve dolaştığı yerler olup yemyeşil ovaları var.

Kalesi yine ağaçtır, ama iç hisarı tuğla şeddadi yapıdır. Başka hatmanı, başka kaptanı ve 10 bin adet Mujik askeri vardır. Bu mahallerde Heşdek kavmi reayalarını komazlar. Zira "Azak Kalesi yakın olmak ile kaçıp Osmanlı'ya gider" diye buralara Heşdek Müslümanı reayalarını koymazlar. Daha önce bu büyük şehir Müslümanların imiş. Hâlen nice bin cami, mescit, hamam ve medrese binaları harap olup yerde yatar.

Bu şehri de Timur Han harap etmiştir. Bir günde harabelerini güçlükle geçtik. Yine 10 bin kadar saz ve kamış örtülü ev-

leri ve 40 adet kiliseleri var. Çarşı pazarı gayet süslüdür. Ama bu Japohakirmen mahalli dağlık ve ormanlık yerler olmak ile hasırdan yelkenli kızak gemilerimiz artık işlemez olup kızaklardan çıkıp atlara binmek ve 3 gün bu Japohakirmen'de oturmak ferman olundu.

Allah'ın hikmeti burada bir marifet sahibi kölem, dostum, yol arkadaşım hasta oldu, onun için bir kızak araba hazırlattım. Ama yukarıda yazılan Praskirman'dan beri hasır yelkenli kızaklar üzere billûr camlı odalarda ateş başlarında zevkler edip bütün atlarımız ve diğer sığır sıpa hayvanlarımız hep safâda idiler.

Ertesi gün bu Japohakirmen'den kalkıp yine Ten Nehri kenarınca kar ve buz derdini çekerek batı tarafa atlarımız ile o gün gidip,

Sarayişkirmen'in görünüşü: Allah'ın hikmeti bu kaleye 1055 [1645] tarihinde Sultan (---) (---) asrında Moskov kâfiri Azak Kalemizi aldığında Azak Kalemizi kurtarmaya Deli Hüseyin Paşa serdar-ı muazzam olup donanma-yı hümâyûn ile gelip karadan ve denizden Azak Kalesi'ni kuşatıp kale döven toplarla döverken Selâmet Giray Şahımın Tatarlarıyla Moskov Vilâyeti'ne yağmaya gittiğimizde 7 gün 7 gece yağmalayarak seğirtip bu Sarayişkirmen'i vurup bu kadar ganimet malı alıp zengin olmuştuk.

Allah'ın hikmeti o zamandan beri (---) yıl geçti. Şimdi bu 1076 [1665] tarihinin Mirac gecesinde yine görmek nasip oldu. O zaman dikkatlice bakmayıp yağmalayıp geçmiştik, ama şimdi gayet mamur şehir gördüm. Yine Moskov kralı hükmünde Ten Nehri kıyısında ağaçtan sağlam bir kaledir. Başka kaptanlıktır ki 20 bin kadar tüfenkli Kazak askerine maliktir. Ama bunlar 70 adet kaledir ki Moskov krallarına harbe ucuyla itaat ederler. Zira bu kâfirler gayet eşkiya ve asilerdir. Bizim Azak tarafına ve kralları tarafına çokluk boyun eğmezler.

Bundan da kalkıp yine Ten Nehri suyu buzu üzere yine batı tarafa o gün sıkıntı çekerek gidip,

Pomahaykirmen'in anlatılması: Bu da Ten Nehri kıyısında ağaçtan dört köşe kaledir. Başka hatmanı, kaptanı ve 7 bin askeri vardır.

İmdi vefa dostları, gerçi bu hakir kul Hindistan'a varıp ne mertebe askeri vardır, malumum değildir. Kendilerinin nakilleri üzre "Hakanımızın 70 lek ulûfeli askeri vardır" derler, ama malumum değildir. Ancak bu Moskov Vilâyeti'nde olan kefere askerinin ve başka insanlarının hesabını Âlemlerin Yaratıcısı bilir. Hele hakir kısa aklımla Cenâb-ı Allah bu dünyada ne kadar acayip, gariplikler ve mahluk çeşitleri yarattı ise bu Moskov Vilâyeti'nin 2 ikliminde 5 katı kadar fazla kâfir ve 10 katı kadar mahluk çeşitleri vardır.

Bu Pomahaykirman'da bir gün kalırken daha önce hasta olan kölem, hakiri yanına çağırıp vasiyetler edip üzüntümden nice çeşit güzel sözlerini yazdım.

Husrev-i şirin mersiyesi

Deşt-i Kıpçağa giderken nâgehan,
Var idi yedi sekiz gamhâr-ı cân,

Bir gulâmım var idi yâr-ı sadîk,
Olmuş idi bana ol şeyh-i Şakîk,

Savm-ı Dâvûd'a mukayyed idi ol,
"Men araf" sırrına böyle buldu yol,

İsmi Husrev idi hem şîrîn idi,
Yâr-ı hemrâz-ı sehergâhım idi,

Nâgehan Ten Nehri'nin sâhiline,
Varıcak şehr-i Saraş dâhiline,

Dedi memlûkum olan Husrev-i şîr,
Böyle takdîr eylemiş Hayy-ı Kadîr,

Ben hakiri bunda defn eyleyesin,
İki günden sonra durup gidesin,

Gitme illâ var selâmet Azağa,
Bunda muhtâc olma sakın Kazağa,

Sana sem verirler âhır sonra kand,
Nice ferdâlarla eder rîş-hand,

Maskat-ı re'sim budur bunda beni,
Almış idin Tatarile sen beni,

Bu gece gördüm Habîbullâh'ı ben,
Dedi yâ Husrev ***[183a]*** *gelesin bana sen,*

Ben de bildim kulum olıser revân,
Ola mes'â (?) yeri ana bir mekân,

Ol gece de leyle-i Mi'râc idi,
Rûhu Firdevse azîmet eyledi,

Hak Taâlâ rahmet eyleye ana,
Kim anı bir Fâtiha ile ana.

Merhumun ruhu için Allah rızası için el-Fâtiha.

O sadık dost, kölem Sarayiş şehri karşısında Pomahaykirman dışında daha önce İslâm mezarlığı içinde Kulep Alp hazretlerinin kabri yanına defnedip dört tarafına iri taşlar koyup baş ve ayak uçlarına büyük taş alâmetler koyup ismini Fâtiha-i şerif ile yazıp koyup gittik. Yoldaşları Illıyyin hurileri ola.

Oradan yine kalkıp Ten Nehri kenarınca batı tarafa kar ve buz azaplarını çekerek o gün gidip,

Horoskirmen şeklini bildirir:

.....(1.3 satır boş).....

(---) kalesi tarifi:

.....(4/5 satır boş).....

Bu Ten Nehri'nin iki tarafında irili ufaklı 107 adet kaleleri iki ayda seyredip nice şiddetli sıkıntılar çekip gelirdik. Bu yazılan (---) adet büyük kaleler Azak tarafı toprağında olan kalelerdir ki yazıldı. Ancak yine bu kalelerin aralarında da ufak kaleleri çok gezip geçmiştik. Sözü uzatmak ve yazıyı çoğaltmak olur diye o küçük kaleleri yazmadık.

Bu Ten Nehri kenarında yazılan kalelerin tamamı Kazak-ı

Ak kâfirleri, Hıristiyan milleti ve İncil kitabı inananlarıdır ki Rum kâfirleri [Ortodoks] mezhebi üzeredirler.

Azak boğazlarından Karadeniz'e kayıklarıyla çıkıp Karadeniz'in sağını solunu yağmalayan kâfirlerin tamamı 150 bin Zaporoska, yani Cezayir levendi gibi serkeş, yarar ve namlı Kazak'tır ki Moskov krallarına da çokluk baş eğmezler.

Ama "Bu Ten Nehri'nin kenarında bu kaleler ne zaman imar oldu?" diye sorulursa Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad zamanında akıllı Vezir Sokollu Mehmed Paşa yukarıda yazılan Edil Nehri'ni ve Ten Nehri'ni birbirleriyle bağlayıp Azak Kalemiz dibinden gemiler Ten Nehri'nden Edil Nehri'ne, oradan Hazar Denizi'ne İslâm askeri Özdemiroğlu Osman Paşa'ya Şirvan, Şamakı ve Demirkapı'da yardım gitmek için iki nehri birbirine bağlamaya çalıştı. İki nehrin birleşmesi nasip olmadıktan sonra Kazak kâfirleri bu kaleleri Deşt-i Kıpçak ortasından Ten Nehri'nin sağında solunda, ta Azak Kalesi'ne kadar (---) adet kaleleri yapıp imar etti. Hâlâ bu kaleler sebebiyle bir de Edil Nehri ile Ten Nehri birbirlerine bağlanıp Acem diyarının Demirkapısı, Şirvan ve Şamakı kalelerine gitmek zor oldu. İşte bu kalelerin yapılış sebebi bu yüzden olmuştur, *vesselâm.*

Çünkü bu Horozkirmen'e elçi ile gelip konduğumuzda Azak Kalesi'ne yakın kalınca elçi ban hakiri 500 kefere ile Azak Kalesi'nde Ak Mehmed Paşa'ya ve kul kethüdalığından Şam-ı Trablus olup hâlâ Azak muhafızı olan Bodur Süleyman Paşa'ya "Elçi geliyor" diye haber göndermeye hakire nice hediyeler verdi. Azak'a gidecek sırada o gece bu Horozkirmen'de bir güneş parçası, parlak yıldız, bakire kız ile anlaşıp oğlan kıyafetine koyup çeşit çeşit değerli giysiler giydirip ve şıpırtma Tatar kalpağını gözleri ve kaşları üzerine soğuktur diye indirip 5 adet hizmetçimle kızı ileri yolladım.

Oradan seher vakti bir daha 500 Moskov kâfirleriyle ılgar edip (---) senesi (---) günü Azak Kalesi'ne girdik.

Moskov-ı Kazak taht merkezi, yani serhad sonu Azak Kalesi'nin özellikleri

Azağ da derler. İsimlenme sebebi; fetih sırasında bu kale dibinde akan Ten Nehri taşkın gelip Müslüman gazilerinin metrislerini Ten Nehri basınca Gedik Ahmed Paşa, "Hey mü-

barek nehir, az ak" diye dua ederlerken Allah'ın emriyle kale fetholup ismine "az ak" derler. Ondan bozulma "Azak" derler. Nogay Tatarları "Azav" derler, Çerkez taifesi "Azağ" derler, Kılmah kavmi "Ozak" derler, Osmanlılar "Azak" derler, Laz kavmi "Asak" derler, ama Moskov dilinde ismi (---) ve Ceneviz Frengi dilinde (---) derler.

Yapıcısı, yine Ceneviz krallarından (---) (---) kraldır, zira İstanbul'da Galata'dan Karadeniz'in iki tarafındaki 576 adet kaleler Trabzon'dan başka Azak Kalesi'ne kadar hepsi Ceneviz kralı hükmünde idi. Bir tahtı Galata, bir tahtı Kefe, bir tahtı Sakız Adası ve bir tahtı hâlâ Akdeniz sahilinde İspanya kralıyla *[183b]* komşu olan (---) (---) şehridir.

Hamd olsun bu kadar kâfiristanı üç yılda dolaşıp sağ salim İslâm diyarına yine ulaştık. Zira 105? (---) tarihinde donanma-yı hümâyûn ile Deli Hüseyin Paşa serdar-ı muazzam ve Gürcü Piyale Ağa Tersane-i Âmire kethüdası olup bu Azak Kalesi'ni kuşatıp 70 gün 70 gece peyderpey dövüp kalenin burcundan surundan bir şey kalmadı. Ancak bütün kâfirler yerin dibine girip bir yolla zafer bulup bu Azak Kalesi'nin fethi nasip olmadı. "Karadeniz'in şiddetli kışı gelmeden selâmete çıkalım" diye bütün İslâm askeri Karadeniz ile Âsitâne-i Saadet'e gidince hakir (---) Giray Han efendimle Kırım Vilâyeti'ne geldim.

Sonra gelesi sene 105? (---) tarihinde donanma-yı hümâyûn ile Der-i Devlet'ten Cüvankapucubaşı Vezir Mehmed Paşa serdar olup Azak Kalesi'ni kuşattığından Azak Kalesi içinde kâfirlerden bir eser olmayıp Azak Kalesi'ni Kazak kavmi bırakıp gitmişler. Bütün gaziler hamd edip Mehmed Paşa Azak Kalesi'ni derya gibi askerlere yeniden yaptırdı. İçine yeteri kadar kullarını, cebehanelerini ve Özü Veziri Koca Kenan Paşa'yı eyaletiyle muhafazacı tayin edip kendileri donanma-yı hümâyûn ile zaferle Der-i Devlet'e gittiler.

Onun için halk arasında "Büyük savaş Deli Hüseyin Paşa, kolay fetih ve yapım Mehmed Paşa" derler. Hamd olsun fethinde, gazası ve yapısında bulunup daha imar olmadan elçi Kefe şehrine gelmiştir. Şimdi elhamdülillah (---) yıldan sonra yine gelip mamur görüp doğru vilâyet valisi olan velinimet efendim Ak Mehmed Paşa'ya varıp,

"Bre Evliyâm, sen hoş geldin ve sen safâ geldin. Bre canım Evliyâm, ne yeller esip sen nereden bu azap Azak'a geldin. 7 aydır Azak Denizi donmuştur, gemi işlemez. Kara tarafındaki Heyhat Ovası'nda Kalmık Tatarı derdinden kuş uçmayıp kışta kıyamette kapıdan dışarı çıkmaya asla gücümüz yoktur, bre sen nereden geldin?" deyince,

"Sultanım efendim, başımdan geçenler diller ile anlatılıp kalemler ile yazılmaz. Hemen sözün özü bu hakir hâlâ üç aydan beri yolları katederek Moskov ülkesinin Kazan, Balu Han, Heşdek, Alatır, Ejderhan ve Mujikkirman vilâyetlerinden beri gezip dolaşıp gelirken sultanıma müjde olsun, size bir büyük elçi getirdim ki onda olan hediyelik cinsi eşyalar ile bir elçi Osmanlı padişahına gelmemiştir. Hemen Der-i Devlet'e arz edip bildirin ve elçiye birkaç bin asker karşılamaya gönderin" diye elçinin mektuplarını paşaya verdim. Tercüme edilip okununca fakir Mehmed Paşa başını açıp,

"İlâhî yâ Rabbî, sana bin bin hamd ü senâ olsun. Tez dellâllar çağırıp kale kapıları açılsın. Herkes ota, otluğa ve oduna gidip hayvanlarını dışarı çıkarıp bütün asker pür-silâh hazır olup 3 bin yiğit elçiye karşı gitsinler" diye paşa buyurunca bütün Azak kavmi sanki bayram edip öyle şenlikler oldu ki anlatılmaz.

Hemen Mehmed Paşa sırtındaki samur kürkünü arkama giydirip elimden öpüp hakire bir oda hazırlattı. Hakir ile gelen 500 atlı kâfirlere kalenin dışında Karatayak Tatarları içinde konaklar verip onlar da kondular.

Ertesi gün bütün Azak askeri pür-silâh hazır olup Mehmed Paşa kethüdasıyla elçiye karşılamaya çıkıp alayla Azak Kalesi'ne getirirken Azak Kalesi'nin burçlarından ve yerde olan tabyaların balyemez toplarını üçer nöbet kâfire rağmen atıp top şenlikleri ettiler ki Azak Kalesi semender gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Paşa elçiye bir hil'at giydirip kale dışında konaklar tayin olundu. Kâfirler bir gece konuk olup ertesi gün 10 bin kâfir geriye dönüp gittiler. Elçi ban 500 kâfir ile Azak Kalesi'nde kaldılar.

Ama âlemlerin Rabbi Allah'a ayandır, bu Azak'ta öyle şiddetli kış vardı ki nice adamlar ateş başında odalarında oturur-

ken donup öldü, yere gömmek mümkün olmazdı. Zira zemin şiddetli kıştan Nahşevan demiri olup Ferhad külünkleri yere geçmediğinden ölüler birer ay evlerinde durup havalar yumuşadıkça yüz bin sıkıntı ve zorlukla biraz yeri kazıp gömerlerdi.

Kazak fetihleri ve Azak Kalesi zeminin şeklini bildirir

Evvelâ bu keder ve üzüntü kalesi önce Ceneviz Frengi, morina ve mersin balıkları saydı için bir dalyan yapıp gide gide kefereleri balık avından zengin olunca bu kaleyi sağlamca yaparlar.

Sonra (---) tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Bayezid-i Velî fethidir, Lala Gedik Ahmed Paşa, Ceneviz Frengi elinden almıştır. Hâlâ Kefe Eyaleti'nde sancak beyi tahtıdır. Padişah tarafından Bayezid Han kanunu üzere 4 yük akçedir. İskelesinde *[184a]* gümrüğü, ihtisabı, bâc u pazarı paşalara hass-ı hümâyûn kaydolunmuştur. Hâlâ eyaletinde timar, zeamet, alaybeyisi, çeribaşısı, köyleri ve kasabaları yoktur.

Ancak paşası Heyhat Ovası padişahıdır ki mahsulatları 8 adet sert rüzgârlı ovadır ki paşalarının işleri Allah'a kalmıştır. Azak Denizi tarafından başka bir yerden yardım gelecek yeri yoktur. O da 7-8 ay donup bir gemi gidip gelemez.

Böyle bir amansız kale olmakla Kefe paşaları üçer tuğlu vezir olup hâlâ Ak Mehmed Paşa ve kul kethüdalığından çıkan Vezir Bodur Süleyman Paşa bu Azak Kalesi'ni Kazak'tan koruyup 500 adam ile balık yiyip otururlar. Diğer yiyecekleri kıttır ve daima kıtlıktır. Müftüsü, nakibüleşrafı ve 150 akçe pâyesiyle şerif hayali kazası vardır.

Ve 6 oda kapukuluyla haseki ağalardan yeniçeri ağası vardır ki 4 bin adet seçkin yeniçerileri vardır. 4 oda ile cebeciler ağası vardır, hepsi 2 bin adet pür-silâh cebecilerdir.

Ve 4 oda ile topçular ağası ile 2 bin adet hazır topçuları vardır. Ve kale dizdarı ağasının 300 adet kale neferleri var. Sağkol, solkol, hisar azebi kulu, gönüllü kulları, Beştavlı kulları ve Karatayak askeri kullarının toplam 40 adet ağaların tamamı 6 bin adet neferi vardır.

Bütün tamamı paşasının ve diğer ağaların askerleriyle kuşatma sırasında 13 bin yarar, namlı ve hazır seçkin askeri vardır. Gece gündüz savaşları ve uğraşları Ten Suyu Kazağı ve Kalmık Tatarı iledir. Ve bir gün olmaz ki sessiz sakin duralar.

Paşa tarafından gümrük emini, bâcdarı, mimar ağası, mutemet ağası, kaptanı firkateleriyle gezer. (---) (---) (---) başka ağaları yoktur.

Azak Kalesi, Ten Nehri kenarında dört köşe, dörtgen şekilli, yalın kat şeddadi taş yapı güzel kaledir. Büyüklüğü çepçevre mimar arşını ile tam 4 bin arşındır. Kıble tarafı biraz havaleli topraklı bayır üzere yalın kat sağlam, 20 ayak enli kalın duvardır. Bu tarafı 7 kulaç derin ve 50 arşın enli çok derin bir hendektir. Bu taraf duvarları ve hendek altları ta zeminde suya kadar duvarları lağım üzere durur. Duvarlarının temelleri yeraltına kadar su üzerinde ızgara rıhtım üzere Frenk yapısıdır. Bu kalenin doğu ve batı tarafında hendeği sarptır, zira bu kalenin esas korkusu bu taraflarından olmakla duvarları tamamen rıhtım şeddadi 15 kulaç yüksektir.

Bu tarafta 40 adet sağlam kule vardır. Topları kirpi tüyü gibi dizilmiştir. Hendeğe ve tabur bayırlarına nazır şahane topları var.

Bu kara tarafında asla kale kapısı yoktur. Toplam 3 adet kapısı var. Kuzeye bakan Ten Suyu Kapısı, 3 adet sağlam demir kapılardır. Biri iskele kapısıdır ki Ten Nehri kenarında gümrük, bozahaneler ve 70-80 kadar dükkân Ten Nehri kenarındadır, ama hepsi derme çatma yapılardır, kârgir yapı değildir, kuşatma sırasında bu yapıları kaldırırlar veya yakarlar. Kapının biri yıldız tarafına bakar ki Frenk Hisarı Kapısı derler, küçük kapıdır. Bundan arabalar girip çıkamaz.

Daha önce kâfir zamanında bu küçük kapı dibindeki kulede bir gemi limanı kapısı varmış, bütün kayıklar oradan içeri kalenin içine girerler imiş. Hâlâ o liman kapısı duvar ile örtülüdür. Bu liman kapısı kemeri üzerinde olan kulenin Ten Nehri'ne bakan tarafında 10 arşın yüksekte bir kanatlı arslan resmi var. Dört köşe beyaz mermer üzere yapılmıştır. Nakış ustası Freng-i Mânî bu arslana bir emek sarf etmiş ki gören canlı sanır. O yüzden bu kuleye Arslan Kulesi derler. Ama Frenk kavmi böyle kanatlı arslan resimlerine San Marko ve Santa Marko derler. Hatta Bundukânî dedikleri Venedik kâfirlerinın sancak ve bayraklarında taşıdıkları kanatlı arslan resmidir.

Bu Arslan Kulesi'nden batı tarafa gidip tam 100 adımda

orta kale kapısına varılır. Bu da yıldız rüzgârı tarafına açık demirli küçük kapıdır. Bu kapı üzerinde taş gürzler asılıdır.

Bu kapıdan batı tarafına tam 100 adım gidince toprak kale kapısıdır. Bu da bir dirsek köşede bir küçük demir kapıdır. Ancak doğu tarafına bakan kapıdır.

Bu kapıdan batı cânibine 300 adım gidip bu toprak kalenin bir kapısı da Karatayak varoşuna açılır, küçük demir kapıdır. Bu Karatayak tarafındaki kale köşesinde olan Kanlı Kule'den doğu tarafında Suluk Kulesi'ne kadar Ten Nehri kenarınca sayılan 4 adet kapıların arası, bin arşın yer Ten Suyu kenarıdır.

Bu Ten kenarınca asla hendek yoktur. *[184b]* Hatta Ten Nehri taşıp gelse bu anılan 4 adet kale kapılarından içeri su girip taşra dükkânları, bozahaneleri ve gümrükhaneleri basar. Onun için bu taraf dükkânlarının niceleri kazıklar üzere ufak tefek yapılmıştır. Fetih sırasında bu kaleyi Serdar Cüvankapucubaşı adlı Mehmed Paşa tamir ettiğinde alelacele yapıp bu Ten Nehri tarafı toprak ile yapılıp ancak taşların araları kireç ile derz olunmuştur.

Kısacası bu Ten Nehri tarafı asla kale duvarı gibi sağlam değildir. Ama bu kalenin içinde askerî taifesinden insan çoktur.

Bu Azak Kalesi üç bölüktür. Doğu tarafındaki bölüğüne Frenk Hisarı derler. Gedik Ahmed Paşa'nın fethettiği ancak bu kaledir. Bütün yeniçeriler, ağası, kale dizdarı, cebeci, topçular ve çorbacıları tüm bu Frenk Hisarı'nda otururlar, bütün cebehane, mühimmat, levazımat ve tahıl ambarları da buradadır.

Bu Frenk Hisarı içinde 23 adet dükkânları vardır. Sultan Bayezid-i Velî Camii, uzunluğu 100 ve genişliği 150 ayak eski tarz toprak örtülü ve tahta minareli eski camidir. Bu camiin sol tarafı köşesindeki bakkal dükkânı içinde dört köşe bir beyaz mermer üzere celî hat ile tarihi budur:

Benâ bi-imareti'l-cami-i şerif es-Sultan ibnü's-Sultan es-Sultan Bayezid Han ibn Sultan Mehmed Han ebbedallahü saltanatahu.

Sene (---)

Yeniçeri ağası sarayı yakınında şer'î mahkemesi var. Ona yakın (---) (---) mescidi var, ama minaresi yoktur.

Bu Frenk Hisarı'nın yukarı baş kulesi dibinde merdiven ile çıkılır bir uğrun kapısı var. Bedenler üzere çıkıp toprak kaleye gider yaya adam bu kapıdan güçlükle sığar.

Bu Frenk Hisarı'nın aşağı hamam dibinde bir küçücük kapısı daha var. O da toprak kaleye açılır ve hamam bu Frenk Hisarı içine düşer, mükellef hamam değildir. Hatta bu hakir girip kurna başında yıkanırken mermer üzere ayağım kaydı. Meğer kurna başında buz donmuş idi. İşte Azak'ın kışının şiddeti bundan biline. Bu hamamın kapısı karşısında yol aşırı,

Hindî Baba Tekkesi ziyareti: Nur dolu mezarı da buradadır. Hayatlarında nice çeşit kerametleri görülmüştür.

Bu Frenk Hisarı içinde toplam bin adet küçük küçük, ufak tefek evlerdir. Ancak 5-6 kadar evlerin ölü yıkayacak kadar avluları vardır. Gerisi hasır ve kamıştan duvarlı ve toprak örtülü evlerdir. Bunlardan paşa sarayı, yeniçeri ağası, cebecibaşı, kul kethüdası, dizdar ağa, azeb ağası ve diğer 40 adet ağaların haneleri genişçe olup at ahırları vardır.

Azak Kalesi Orta Hisarı'nın şekli

Frenk Hisarı ile Toprak Hisar'ın arasında dört köşe bir iç kaledir. Büyüklüğü tam 500 adımdır. Ancak bir tarafı Frenk Hisarı duvarıdır ve bir tarafı Ten Nehri tarafı duvarıdır. 2 tarafı ise Toprak Hisarı duvarıdır. Bu sağlam sur orta yerde bulunduğundan Orta Hisar derler.

Bu Orta Hisar'ın Ten Nehri tarafındaki kapının iç yüzünde paşa sarayı var, ancak 50-60 adet odalardır. Altında 100 kadar at alır ahırı ve küçük avlusu var. Ve Ten Nehri'ne bakan kale duvarı üzerine Ak Mehmed Paşa bir köşk yaptı, henüz sarayda bir dinlenme yeri, bir hoş köşk oldu.

Bu Orta Hisar'ın kıble tarafına bir kapısı var, toplam 50 adet küçük küçük dükkâncıkları var, 3 kahvehaneleri var ve 500 adet tek katlı ve iki katlı yine hasır, saz ve kamıştan yapılma, üstleri toprak örtülü evleri var.

Bu Orta Hisar'ın Toprak Kale tarafına, Şahin Paşa Kulesi gayet sağlam, dayanıklı ve sarp büyük burçtur ki sanki İskender Seddi'dir. Azak Kalesi demek bu Şahin Paşa Kulesi'nden ibarettir. Gerçekten de Azak Kalesi bununla sağlamlık kazanmıştır. Dört tarafı çok derin başka hendektir. Ve kapısına ipten

kemendler ile çıkılır, yukarıda bir küçük demir kapıdır. Kısaca Orta Hisar içinde bu metin kule bir iç hisar daha olmuştur.

Paşa sarayına yakın Receb Ağa Camii var. Bir taş minareli, kalabalık cemaatli ve yine toprak örtülü sevimli camidir ki dış sofasında Kalmık Tatarı'nın şehit ettiği Gürcü Mustafa Paşa gömülüdür. Camie yakın bir at değirmeni var. Ve bu Orta Hisar'm batı tarafında,

Toprak Kale: Daha önce bu kale dışında etrafı hendekli Karatayak adıyla bilinen kalesiz mamur bir varoş var imiş. Moskov Kazağı bu varoşu yağmalaya yağmalaya sakin kabile kalmayıp sonunda 1025 [1616] tarihinde Sultan Ahmed Han zamanında Sencüvan Paşa adlı tedbirli bir zat, Orta Hisar'a bitişik sarp ve dayanıklı, taş duvarlı, dört köşe bir müstahkem kale yapıp iki tarafına *[185a]* büyük hendek keser, Ten Nehri tarafına hendek kesmeyip kalır. Zira Ten tarafındaki kale duvarların bazı zaman Ten Nehri basıp hendek kesecek yeri yoktur, su basar. Bu hesap üzere Azak Kalesi üç bölük acayip kaledir ve üçünün de duvarları birbirlerine bitişiktir.

Çepçevre büyüklüğü 4 bin adımdır. Hemen İstanbul'da Eskisaray büyüklüğündedir.

Bu Toprak Kale bölüğü içinde toplam 1.150 adet genişçe evler vardır ki bunlar da saz, kamış ve ahşaptan tek katlı ve iki katlı üstleri topraklı hanelerdir. Ancak bunlar da geniş avlulu ve ahırlı evlerdir, zira cümle halkı at besler bir alay sipahi gibi Tatar kalpaklı askerî taifesi evleridir. Toplam 60 adet bozahaneleri ve başka dükkânları vardır. Buraya da at arabaları giremez, zira sokakları ve kale kapıları dardır.

Burada kaldırım olmamak ile öyle çamur olur ki insan gömülür ve ancak Temmuz ayında kurur. Başka zaman buz donar, o mevsimlerde bu kale içi iyi olup çamur olmaz.

Bu kalede Zeynel Bey Camii, eski tarz bir ağaç minareli Müslüman mabedidir. Ve (---) mescidi var. Bir Tat Eli Rumu kâfiri mahallesi ve bir kilisesi var.

Yeni Karatayak Varoşu'nun şeklini bildirir

Azak Kalesi'nin batı tarafında Ten Nehri'nin Azak Denizi'ne karıştığı mahallin burnunda dört köşe büyük bir varoştur ki çepçevre bunun da büyüklüğü tam 3 bin adımdır.

Dört tarafı çok derin hendektir. Bazı yerine Ten Nehri girer. Bu varoş etrafında asla kale duvarı yoktur. Hemen büyük tabur gibi sarp hendeklidir. Her sene hendeğini temizlerler.

İçinde toplam 1.500 adet saba yeli, düşman kıran Tatar evleri ve obaları var. Hâlâ 100 adet obalı Kalmık Tatarları gelip İslâm ile şereflenip bu Karatayak Varoşu'nda konmuşlardır.

Bu Karatayak Varoşu'nun batı tarafı dışı tamamen şebekeli bostanlardır. Gayet güzel kavunları, karpuzları ve kabakları olur, ama şiddetli kıştan dolayı bağ ve bahçeleri asla yoktur.

Bu varoşun kıble tarafına Ulu Nogay hendekleri çekilmiş bir ovadır. Bütün şehitler ve diğer ölüler hep orada gömülüdürler. Bu hendeklerin dışı Heyhat Ovası'dır ki bütün Azak kavminin atları bu Heyhat Ovası'ndaki otlarla ve çayırlarda otlayıp gezerler. Ama dört tarafında atlar üzerinde yiğitler gezip karakol beklerler. Hemen bir taraftan Kalmık Tatarları gözükünce bütün hayvanlarını şehre sürüp hendeklere doldururlar.

Azak Kalesi özelliklerini tamamlanması: Bu kale çepçevre toplam 70 adet kulelerdir. Doğu tarafında Frenk Hisarı köşesinde gözcü kulesi gayet sağlam ve dayanıklı büyük kuledir. Ten Nehri tarafında su kulesinden sağlam ve dayanıklı kule yoktur ki tam 12 pare balyemez topları var. Ten Nehri'nden lağım ile bu kuleye Ten Suyu gelip kuşatma sırasında bütün asker suyu bundan aldıkları için Su Kulesi derler.

Ten Nehri kenarı varoşunun özelliği: Bu Su Kulesi'nden ta batı tarafında toprak kale köşesine kadar Ten Nehri kenarınca bir kat balık kayıklarının haneleri var. Ve toplam 300 adet ufak tefek evleri var.

Ten Nehri kenarınca bir sıra 340 adet küçük dükkânları vardır, ama her gece bu dükkâncelerde asla bir meta komayıp kaleye götürüp sabah yine getirirler.

Ve 50 adet bozahane ve meyhane var ki tüm harâbât erenleri olan Bekrî canlar gece gündüz bu bozahanelerde kalırlar.

Acayip ve tuhaf seyirlik: Bu bozahanelerde kalan boza Bekrîsi canlara asla hâkim, zâbit ve râbıt karışmaz, zira her bozahanenin birer kart adında hâkimleri var, yani vakar sahibi ihtiyar dayı adamları var ki onlar meclis beyleridir. Her türlü azarlama, ceza verme ve davayı halletme yetkisi bu kartlara aittir.

Hemen bu bozahaneler ve meyhaneler içinde bir Bekrî kavga etse o an kartın izniyle meclisten o an Bekrî'yi kovup bir daha asla o bozahane ve meyhaneye uğratmazlar.

Eğer kâtil ise o an o kâtili bağlayarak örfî yetkiliye verirler. Bir kartın sözüne hiçbir kimsenin karşı çıkmaya gücü yetmez. Ve bey, paşa ve yeniçeri ağasının da bu bozahaneleri basıp içlerinden "sanık ve suçludur" diye adam almaya güçleri yetmez.

Her kartın meclisinde olan içenlere karttan caba (bedava) birer tostağan boza verilip tek nefeste *[185b]* yudumlamadan içerler. İçtikleri tostağanları yani çömçe ve çapçakları ikişer okka ilik gibi pak, nâ-pak boza alır.

Bundan sonra içtikleri bozaların çömçeleri buçuk okka boza alıp yavaş yavaş içip sarhoş olurlar. İlk başta kart elinden dolu içtikleri zaman birer kere her biri ayağa kalkar, ama kart kendi içtiği zaman hepsi ayağa kalkıp kartın selâmını alıp herkes yerlerinde otururlar.

Bazı yiğitler birbirlerine dolu namında boza verdiğinde ona sevgisinden çömçeyi eliyle yapışmayıp hemen dişiyle kavrayıp baş yukarı kaldırır, iki okka gelir bozayı eliyle yapışmadan çömçeyi dişiyle ısırıp yudumlamadan içer, bir acayip tuhaf seyirlik işleri vardır.

Haftada bir kere ziyafet kartındır. Ertesi bir kart daha bir meclisinde ziyafet eder. Bu üslup üzre bu tehlikeli derbent Adası'nda bütün gaziler eğlenip zevk sürdük sanırlar.

Ama bu taife parasız ve meteliksiz olduklarında Ten Nehri firkatelerine binip Ten Nehri'nin karşı tarafında horozları duyulan Moskov'un Kazakları kalelerini vurarak bu kadar ganimet malı ve esirler alıp ya baht, ya taht olup yine Azak'a gelip bütün ganimetleri satıp geçinirler. Her üç ayda bir Osmanlı'dan maaşlarını alıp bu amansız tehlikeli derbendi beklerler. Onun için bu kadar bin adama hâkimler izin vermişlerdir.

Bu varoşta iskele başında paşa tarafından gümrük emini çâşnigirbaşılar oturup bütün gelen giden gemilerden gümrük alınır. Ve bütün gemiler bu gümrük önüne yanaşır.

Bu iskele başında Ten Nehri kenarında toplam 70 adet balık mahzenleri vardır.

Şark Karatayakı Varoşu'nun görünüşü: Bu varoş kalenin

doğusu tarafında olmakla Şark (Doğu) Karatayağı, yani Şark Varoşu derler. Frenk Hisarı hendeğinden açıkta varoştur. Bunun da dört tarafı büyük hendektir. Çepçevre büyüklüğü tam 2 bin adımdır ve 500 adet kamış ve saz evlerdir ki üzerleri yine toprak örtülüdür. Bunda da tamamen Nogaylar oturmaktadır.

Bu varoşta cami, han, hamam ve dükkânlar yoktur. Ancak Ten Nehri kenarında buz mahzenleri çoktur. Şiddetli kış günlerinde Ten Nehri'nden beyaz billûr gibi buzlarını kesip bu mahzenlere doldurup Temmuz ayında zevkini sürerler.

Bu buzhane mahzenleri yakınında 40 adet donanma firkateleri var, gerektiğinde bu gemileri karadan Ten Nehri'ne indirip gaziler binip kâfiristanı yağmalamaya ve talana giderler.

Bu mahalde ta yukarı Ten Nehri kenarında olan Şahin Kulesi'ne kadar bir saatlik yer tamamen şebekeli bostanlardır ki acayip kavunu ve karpuzu olur. Bu varoşun üç yerinde elma ağaçları, vişne ve erik ağaçları var, soğuktan değme zamanda meyve vermezlermiş, ama bostanları hoş olur.

Meşhurlarından: Evvelâ Ten Nehri'nde mersin balığı, morina balığı, kara havyarı, yani balık yumurtası, beyaz ve ince saat kumu, Ten Nehri adalarında sivrisineği, beyaz billûr gibi buzu, sekir verir ilik gibi bozası, soğuğu ve (---) (---) (---) bunlar meşhurdur.

Soğuğu o mertebe olur ki sobalı evlerinde ve ateş başlarında adam donup helâk olur. Erzurum, Gerede ve Akkirman soğuğundan daha sert soğuğu olur. Burada asla meşe ve pelit odunu olmaz, zira her tarafı Heyhat Ovası'dır. Bütün halkı saz ve kamış yakarlar. Ve adalarda bir çeşit çalılar olup onu da yakarlar.

Yaşlı ve genç insanlarının yüz renkleri: Gerçi kışları çok sert olur, ama genellikle halkı sağlıklı olup yüz renkleri kırmızıdır. (---) (---) (---)

Mahbûbları: Hepsinden hoş, sim-ten ve tombul Urus cariyeleri, Moskov oğlanları ve Karatayak varoşlarının Nogay kızları gayet meşhurlardır. (---) (---) (---)

Hayat bağışlayan suyu ve havası: Suyu ve havası gayet hoştur, ama halk dilinde darb-ı mesel olmuş bir sözdür ki "Şam-ı cennet-meşamın cennet ya altında ya üstündedir" der-

ler. Bunun da soğuk yönünden cehennem ya altındadır veya üstündedir, yani ta bu derece bu Azak Kalesi kendisi cehennemdir.

Eski müneccimlerin görüşleri: Bu Azak Kalesi altıncı iklimde bulunup arz-ı beledi 56 arzdır. Ve *[186a]* uzun gündüzü 6 saatten çeyrek saat eksiktir.

Eski kâhinlerin görüşü: Bu Azak Kalesi'nin imareti talii akreb burcu, merih su evinde bulunduğ için halkı merih huylu gazaplı, acımasız, gaddar, kâtil, kılıç ustası, merih gibi kan dökücü, felek celladı adamları var. Gece gündüz işleri güçleri kılıç ile geçinmektir, cesur ve yiğit gazilerdir.

İbretlik garip ve acayip hikmet: Bu Azak kavminin tüm atları, sığırları, koyunları, doğanları ve Karatayak Tatarları da hep çiğ balık eti yerler. Hatta Ten Nehri'nden diri balıkları avlayıp atların önlerine koyup diri balıkları atlar kavraya kavraya harp harp ısırıp ağızlarını köpürterek yerler. Ve doğanlarını salıp Ten Nehri'nden balıkları doğanlar tutup getirir. Fakir balıklar ise Ten Nehri yüzüne soluklanmaya çıkınca hemen doğan ve çakırlar balıkları gagalarıyla kapıp sudan dışarı kenara çıkarırlar. Tuhaf bir seyirliktir.

Kışı sert olduğundan 8 ay ve 5 ay Azak Denizi ve Ten Nehri suyu donup cüret sahibi olan güçlü yiğitler kış kıyamet demeyip Ten Nehri buzunu delip buz deliklerine pereme, kayık ve çırnık kadar balıklar soluklanmaya gelince şahbaz yiğitler balıkları harbalar, oltalar ve çengeller ile avlayıp satarlar. Bazı insanlar kendileri yer, bazıları atlarına ve gayri hayvanlarına balık verirler.

Kısacası amansız bir kaledir. Ancak serhad sonu olup burada bekçi olan Müslüman gazilerinin yatıp oturmaları bile ibadettir. Ve inşaallah bu kalede kalanlar cehennem azabını görmezler. Beyt:

Kıfl-ı İslâm budur ismine derler Azak,
Bu hısn içre gelen anca diye yâ Rezzâk.

Bu şehrin balığından ve kara havyarından başka çok yiyeceği yoktur. Bu varışımızda 80 dirhem ekmek 1 akçeye, 1 koyun

8 guruşa, 1 at yemi 10 akçeye, 1 sığır 20 guruşa, 1 tavuk 1 guruşa, 6 tane fındık 1 akçeye ve diğer şeyler buna göre kıyas oluna. Zira denizi 8 ay donup Kefe'den ve başka yerlerden gemiler gelmez olurlar. Eğer gemiler gelse biraz bolluk olur. Başka bir çeşit küçük gemileri vardır. Azak Denizi sığacık deryacık olmak ile bir türlü ufak gemileri gelir. Rum gemileri Azak'tan 50 mil uzak gelip mal taşırlar, oradan ufak kayıklar ile mallar taşırlar.

Erkeklerinin giysileri: Bütün Osmanlı taifesi çeşit çeşit çukalar ve değerli kumaşlar giyerler, ama Karatayak kavimleri yine Tatarlar gibi kalpak, koyun ve kuzu derisi donlar ve boğası renkli kaftanlar giyerler. (---)

Kale kadınlarının giysileri: Yine Osmanlı kadınları çuka ferace ve ipek kaftanlar, ayaklarında sarı iç edik ve sarı pabuçlar giyerler, ama sokağa çıkmazlar, çıkacak ve sokağa bakacak yerleri yoktur. Ama Karatayak Tatarı kadınları aba ve koyun derisi kürkler ve başlarına çeşit çeşit kalpaklar giyip yüzleri açık gezerler, ama ırz ehli olanları yüzlerini örtüler ile örtüp kapalı gezerler.

Eşraf ve ayanının isimleri:

.....(1,5 satır boş).....

Azak Kalesi ziyaret yerlerini bildirir: Evvelâ kıble tarafındaki adı geçen Nogay kavmi hendekleri içinde Aşçı Baba ziyareti, ona yakın Başçı Baba ziyareti ve Yoğurtçu Baba ziyareti: Bu sultanların üçü de kardeş imişler. Gedik Ahmed Paşa ile bu kale kuşatmasında bulunup her gün İslâm ordusuna pişmiş bir koyun başı, bir çanak mastaba aşı ve bir çanak yoğurt ayranıyla bütün İslâm ordusunu doyururlar imiş. Çanakları asla boşanmaz imiş. *Allah sırlarını aziz etsin.* Hâlâ büyük ziyaretgâhtır. *Allah rahmet eylesin.*

Bu Azak Kalesi'nin içinde dışında şehitler o kadar çoktur ki bazı sene kadir gecelerinde kabirleri üzerine nur yağdığını nice yüz salih kimseler görmüşlerdir.

Bu Azak Kalesi'ni birkaç gün seyrettik. Bir gece Ten Nehri gayet katı donup kudret köprüsü oldu. Hakir de fırsatı ganimet bilip birkaç yoldaşımla yaya olup silâhlı olarak Azak'tan çıkıp buz üzerinde batı tarafına Kanlıjak Özeği'ni [deresini], Çatal

Dere'yi ve Kazıklı Dere'yi geçip tam 8 bin adımda acele yürüyüp batı tarafa gidip,

İslâm Kalesi'nin özellikleri

Bu üç adet derenin Ölü Ten Nehri'ne karıştığı yerde, Ölü Ten Nehri üzerinde *[186b]* Sedd-i İslâm Kalesi vardır. Bu Ölü Ten Nehri de Azak Denizi'ne karıştığı yerdedir. Ölü Ten iki bölük olup batı taraftaki bölüğü Sedd-i İslâm Kalesi'dir ki bu bölük nehrin denize karıştığı yerde yapılmıştır. Bu nehrin iki fırkasına da Ölü Ten derler. Azak Kalesi dibinden akan Ten Nehri'ne Diri Ten derler, ama bu Ölü Ten de Diri Ten'den ayrılmıştır.

Bu Sedd-i İslâm Kalesi (---) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han yapısıdır, Köprülü Mehmed Paşa eliyle ve Mehmed Giray Han yardımıyla. Moskov Kazağı, Ölü Ten'den geçmesin ve Karadeniz çevresini yağmalamasın diye yapılmıştır. Dörtgen şekilli şeddadi yapı, yontma taş bir savaş kalesidir. Büyüklüğü tam 350 germe adımdır. Ve dört tarafı Ten Nehri suyudur. Bazı zaman Ten Nehri taşkın gelse kale kapılarından içeri balıklar girip neferler balıkları avlarlar. Onun için kale neferlerinin odaları tamamen direkler üzerinde yüksekte fakirhanelerdir.

Batı tarafına bakar bir küçük demir kapısı üzerinde bir camii var, ama minaresi yoktur. Bir oda yeniçeri, bir oda topçu, bir oda cebeci ağaları vardır. Dizdar ağa neferleriyle toplam 500 adet kuldur. Hepsi ergendir, asla burada kadın yoktur. Hemen han gibi genişçe kaleciktir.

Suya bakar gayet şahane topları var. Hatta bir kere 20 bin Moskov Kazağı ansızın gelip 11 gün bu kaleyi toplarla dövüp boynu bükük giderlerken Muş Nehri kenarında konarlar. Bu kale ise Kırım Vilâyeti toprağındadır. Mehmed Giray Han kâfirlerin bu hâllerini duyunca 40 bin seçkin asker ile bir gün bir gecede Süt Suyu kenarında yetişip öyle bir Mehmed Giray Han satırı vurur ki anlatılmaz. Kılıç artıklarını zincire vurup Kırım askerleri esenlikle ve doyum olmuş olarak Kırım'a gelirler. O zamandan beri bu Sedd-i İslâm Kalesi üzerine Kazak kâfirleri gelmemiştir ve tövbe eylemişlerdir.

Bu kale olduğu yere Timur Lenk Adası derler. Bu ada içinde 5 tane yığın tepeler olmakla Beştepe Adası da derler. Bu ada-

ya Timur Lenk Han 5 kere Mâveraünnehir'den gelmiş, alâmet olmak için her gelişinde birer tepe yığınca 5 tepe olmuştur. Onun için Beştepe Adası da derler.

Ama bu adada olan iri kavun ve karpuz Azak bostanlarında olmaz. Bu kalenin her tarafları bölük bölük, ada ada olmuştur. Tamamen sazlık ve kamışlıktır ki içlerinde Rus kayıkları görünmez. Bu kaleyi de gezip dolaşıp oradan yine yaya olarak buz üzerinde Ten suları derelerini geçip yine,

Azak Kalesi menzili, oradan yine sabahleyin yine yoldaşlarımızla pür-silâh olup Azak'ın Su Kulesi dibinden geçip poyraz tarafına Ten Nehri kenarınca baş yukarı 4 bin adım gidip,

Şahî Kule menzili: Bunu da 1071 [1661] tarihinde Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed Han yaptırdı, Sofi Mehmed Giray Han eli ve Köprülü Koca Vezir Mehmed Paşa görüşüyle.

Çepçevre büyüklüğü 150 adım yuvarlak şekilli sağlam bir kuledir. Zeminden 50 arşın yüksektir. Batıya bakar bir küçücük tamamen demirden kapısı var, yani ağacı yok, sağlam demir kapıdır.

Bu kule içi 5 kat hücre hücre 50 haneli odalardır. Neferlerinden bir oda yeniçeri, bir oda topçu, bir oda cebeci ağaları ve dizdar ağası vardır. Kul kethüdalığından çıkma Süleyman Paşa bu kulenin en tepe yerinde 100 adet adamıyla oturup nice odalar, köşkcükler yapıp muhafaza edip oturur.

Bu Şahî Kule'de Ten Suyu seviyesinde demir kapılı mazgal deliklerinde 6 adet balyemez topları var ki Azak Kalesi'nde yoktur. 20 adet uzun şahi topları ve yeteri kadar cebehaneleri var, mükemmeldir. Hâlâ bu kale dibinde Süleyman Paşa bir kat toprak çimden büyük tabya yapmış, etrafına çok derin hendekler kazıp kalelerden sağlam ve müstahkem bir tabya etmiş ki hendeği içinden gemiler geçer, tamamen Ten Nehri kuşatmıştır.

Bunun da içinde Süleyman Paşa'nın askerleri saz ve kamış evlerde bekâr olarak kalırlar. Bunda da asla avrat yoktur, ama oğlan avradı gayet çoktur. Bir mescidi ve kule içinde yüz adam alır bir camii ve gılâl ambarları vardır. Herkesin odalarında darı ve buğday dopdolu olup bütün halk buğday ve darı üzerinde yatarlar. Zira kâfirler kuşatır diye korkularından zahireleri çok saklarlar. Bu kaleyi de gezip dolaşıp Ten Nehri buzu

üzere *[187a]* yine yaya gidip 300 adımda iki nehrin bir bölüğü karşı tarafında Moskov Vilâyeti tarafında,

Sultaniye Kulesi'nin özellikleri

Bu yüksek kuleyi (---) tarihinde Sultan IV. Mehmed Han'ın annesi yaptığı için Sultaniye Kulesi derler. Gürcü Mustafa Paşa eliyle, Mehmed Giray Han yardımıyla ve Köprülü Mehmed Paşa'nın görüşüyle yapılmış İskender Seddi gibi yüksek bir kuledir. Bu Moskov Vilâyeti toprağında olmakla bu kuleye çok özen gösterilip çok sağlam yapılmıştır. Bu da, tepesinde tahtadan yüksek kule külâhıyla örtülü bir sanatlı, mukarnaslı, döşemeli, medineli, mazgallı ve kat kat top delikli İstanbul'da Galata Kulesi gibi yuvarlak şeddadi taş yapı, hoş ve yüksek kuledir.

Bu da Azak tarafındaki gibi Hünkâr Kulesi'ne benzer. Boyda, yükseklikte, cebehane, zahire, dayanıklılığı, neferleri, pencereleri ve aşağıda çimden tabur hendekli tabyalarıyla asla karşı taraftaki Şahî Kulesi'nden farkı yoktur. Bu kuleden karşı Şahî Kule'ye kadar Ten Nehri üzerine 3 kat kol kalınlığı demir zincirler çekerler. Büyük dolapları var ve zincirleri bağlayacak büyük somaki direkleri var. Bu zincirler gece ve gündüz Ten Nehri üzere gerili durup bir Rus kayığı, tomruk ve bir kütük geçmesi ihtimali yoktur.

Bu büyük kuleyi tamamlayıp her mühimmat ve levazımatını yerli yerinde görüp bütün İslâm askeri bu kaleyi "Allah'a ısmarladık" deyip gittiklerinde hemen ardından 20 bin Moskov küffarı ve yer götürmez Kalmık Tatarları bu Sultaniye'yi kuşatırlar. 20 gün 20 gece kale döven toplar ile dövüp nice yerlerini yıkarlar. Kâfirler dururken hemen bir gün seher vaktinde büyük kulenin toplarına bir fitilden ateş edince nice bin kâfiri top gülleleri helâk eder. Allah'ın hikmeti baş hatmanları ve baş vornikleri ölüp kâfir içinde bir ağıt, feryat ve gürültü kopar, kaleyi almaktan ümitlerini keserek kaçıp Heyhat Ovası içinde giderlerken yine bunlara Mehmed Giray Han'ın oğullarıyla kalgay sultanı yetişip ok, yay ve kılıç çıkarmadan hepsini zincirlere bağlı esir edip Kırım Vilâyeti'ne götürürler.

Hâlâ burada serdengeçti gazileri çoktur. Bunda da kadınlar yoktur. Hepsi bekâr, pak gazilerdir. Süleyman Paşa'nın kethüdası, yeniçeri ağası, cebecibaşı ve topçubaşıları olup burada sa-

kinlerdir. Kule içinde bir cami var, ama minaresi yoktur. Aşağı tabyada da bir zaviyesi var. Kâfir korkusundan bu Sultaniye Kulesi'nin adamlarının hiç bir yere gitmek ihtimalleri yoktur.

Şehitler ziyaret yerini bildirir: Kâfir kuşatmasında 150 adet mücahit gazi şehit olup kule dışında gömülmüşlerdir. *Allah hepsine rahmet eylesin.*

Bu Sultaniye Kulesi'ni de seyredip yine Ten Nehri buzu üzere kamış yüklettikleri kızaklara binip tekrar batı tarafa gidip anında,

Azak Kalesi menzili'ne gelip Moskov elçisiyle buluşup sohbetler ettik. Ertesi gün Ak Mehmed Paşa yine Moskov elçisi ile Süleyman Paşa'yı ziyafete davet etti. Yemekten sonra görüşmeler yapılırken Allah'ın hikmeti Âsitâne-i Devlet tarafından Edirne kaymakamı olan Kara Mustafa Paşa'nın ağalarından Boşnak Mahmud Ağa 1077 [1666/7] tarihinin (---) günü hatt-ı şerif ile Ak Mehmed Paşa'ya gelip padişah yarlığı okunup,

"Azak Eyaleti Molla Ganî Paşa'ya sadaka olunup sen ki Mehmed Paşa lalamsın, menzilleri kat ederek Âsitâne-i Saadetime gelesin" deyince fakir Ak Mehmed Paşa hemen kalkıp iki kere şükür secdesi edip bin hamd ü sena etti ve 7 deve kurban edip fukaraya dağıttı. Hemen Moskov elçisi bozulup,

"Ya ben bunda kiminle kalıp ülfet edeyim. Ben sizden ayrılmayıp bile gideyim" dedikte tedbirli Ak Mehmed Paşa elçiye,

"Padişahıma senin geldiğini bildirdim. Senin için padişahımdan emirler geldiğinde sen de benim ardım sıra gelesin. O zamana dek havalar da açılıp yaz günleri olur, huzur ile gelirsin" dedi. Elçi kalkıp konağına gidince hakir, Ak Mehmed Paşa'ya,

"Sultanım, bu elçinin bin adet silâhlı kâfirleri var. Size bunlar iyi yoldaştır, bile götürseniz padişah hidmetinde bulunup Moskov'dan elçi çıkarmış olursunuz" dediğimde Mehmed Paşa,

"Canım Evliyâ Çelebi bu kâfir keşke Azak Kalesi'nde kendi yiyecek ve içeceğiyle 10 yıl otursa, göz hapsinde durup Azak Kalesi Kazak'tan emin olur. Biraz sonra gelsin" deyip, "İmdi Evliyâm, sen de hazır ol benimle Der-i Devlet'e bile gidelim. Yollarda avlanıp zevk ü safâlar edelim" deyince hakir,

"Sultanım, Moskov ülkesinin Mujikkirman Vilâyeti'nde bu elçiye rast gelip *[187b]* Der-i Devlet'e bile gitmeye söz verip sayısız ve benzersiz ihsanlar aldık, şimdi elçiye yalan söylemiş oluruz" dediğimde,

"Bre yabana söyleme, kâfiristanda geze geze kâfirlere muhabbet etmişsin. Bu elçiden sana icazet alırım" deyip o an hakire 100 altın, bir saat, bir kat esvap, bir Azak cılkavası kırmızı kürk kontuş ve kölelerime ve yoldaşlarıma bol bol esvaplar verip ihsanlarda bulundu. Sonra elçiden Mehmed Paşa hakir için izin aldı, fakir elçi hayli üzülüp,

"Seni Edirne'de bulayım" deyip hakire 300 guruş, bir samur kafası kürk ve nice ihsanlar ile arkadaş ve kölelerimi memnun edip her birimize birer adet iri Moskov beygiri ile her hizmetçilerime birer Azak nâfesi kürkler ihsan etti.

Ak Mehmed Paşa da ol kışta kıyamette 500 adet tüfenkli ve bin adet pür-silâh cengâver cürd atlı Tatar ve Çerkez askerleri toplayıp 100 adet arabalara ağırlıkları ve eşyaları koyup 6 adet şahi topları at arabalarına yükledik. Gerektiğinde arabaları birbirlerine bağlayıp küren çatmak için, yani arabaları kale gibi tabur yapmak için birkaç yüz kulaç zincirler alıp yola çıkmaya hazır olduğumuzda bütün ağalar Azak kulundan 500 adam verdiler. Süleyman Paşa da 200 adam verdi. Moskov elçisi 500 adam verdi. Toplam 2.007 adet pür-silâh asker hazır olup bütün dostlar ile ve elçi ban ile vedalaşıp Cenâb-ı Allah'a sığınıp *Allah'a tevekkül ettik,* deyip seher vakti o şiddetli kışta,

(---) tarihinde Azak Kalesi'nden kalkıp Heyhat Sahrası içinde Kırım Vilâyeti'ne, oradan Âsitâne-i Saadet'e gittiğimiz konakları bildirir

Evvelâ bismillah ile Azak'tan çıkıp,

[Yazmada bu sayfanın aşağı kısmına kâğıt yapıştırılarak iptal edilmiştir. Zira VIII. cildin başı da bu başlık ile başlamaktadır.]

Yedinci Cildin Sonu

Dizin

A
A'raf resmi: 236
aba yağmurluk: 99
Abakay Han: 535, 664, 694
abanoz iskemle: 263
Abaza büyücüleri, oburları: 624, 625
Abaza dağları: 640, 641
Abaza Hüseyin Paşa, Sarı: 337, 354
Abaza kavmi: 613, 624, 627, 638, 658
Abaza Kureyş: 609
Abaza Kureyşi kavmi: 611
Abaza Vilâyeti: 609, 658
Abaza: 512, 522, 528, 552, 581, 612, 629, 658
Abazka kavmi: 613
Abazka, Cebel-i Elheme oğlu: 613
Abbasîler: 615
Abdi Ağa (Lala Paşa Kethüdası): 169
Abdi Ağa, Samsoncubaşı: 76, 69, 84, 102
Abdi Efendi (Vaiz): 120
Abdullah ibn Mazinî: 675
Abdullah-ı Kırımî: 230
Abdülmümin Efendi (Divan efendisi, Kastamonulu): 521
Abdürrahman Bey Camii (Akmescid): 543
âb-ı zülâl (canlı kar kurdu): 543, 658, 659
Abın Nehri: 622
Abirgan Nehri: 621
Abobi Mihal (Erdel Kralı): 117, 357, 358, 336, 351, 363, 366
Abrat Kalesi: 531, 587
Aburgan Nehri: 622
Ac Köyü: 178, 179
Acem bezi kaftan: 660
Acem kapaması: 660
Acem kavmi: 684, 687
Acem pabuçları: 660
Acem şahı askeri: 667
Acem tarihçileri: 430, 654, 676, 694
Acem tüccarı hanı: 543
Acem ülkesi: 672
Acem: 235, 611, 644, 657, 674
Acı Hamam (Kefe): 577
Açıkbaş dağları: 661
Ada Bağı (Sonlok Varoşu): 304
Adahun Boğazı: 598, 601, 603, 605
Adahun Kalesi: 600
Adahun Sancağı: 569, 603
Adakum Nehri: 621
adam heykeli: 632
Ada-yı Şahî (Şah Adası) Taman Sancağı: 569, 594, 598, 601, 602, 603
aded-i ağnâm: 357
Âdemî beyi: 629
Âdemî Çerkezi kavmi: 457, 629, 630, 631, 632, 634, 637
Âdemî dağları: 638

Âdemî Köyü: 629
Âdil Enûşirvan: 679
Âdil Giray askeri: 425
Âdil Mirza Nogayları: 424, 425, 426, 457, 459, 593
Âdil Mirza: 457
Adim Köyü: 659
Adorban Kalesi: 346, 347, 366
Afon Mihal, Erdel Kralı: 322
Ağa Sebili (Baruthane Kalesi): 147
Ağaca tapanlar: 630
ağaç havan top: 271, 272
ağaç köprü: 329, 334, 549
ağası:
Ahdimvar Adası: 403
Ahıçka: 668
ahır kethüdası: 211
ahır yedekçileri: 257, 258
ahidname: 175
ahiryan (Müslüman olmuş) Laz kavmi: 494
Ahmad Mirza: 720
Ahmed Ağa Çeşmesi (Bahçesaray): 516
Ahmed Ağa Eynesi (Kefe): 576
Ahmed Ağa, Gazzazzâde: 399
Ahmed Ağa, Gözlev Kalesi Ağası: 476
Ahmed Ağa, Gümrük Emini: 479
Ahmed Ağa, Kırım Veziri: 531
Ahmed Ağa, Yalı Ağası: 424, 470
Ahmed Ağa, Yeniçeri Ağası: 150
Ahmed Ağa: 369, 471
Ahmed Bey, İnebahtı Beyi: 47
Ahmed Efendi Tekkesi (Kefe): 576, 579
Ahmed Giray Sultan, Mehmed Giray Han oğlu: 2, 69, 90, 91, 117, 157, 160, 161, 162, 294, 414, 423, 530, 592, 593
Ahmed Paşa, Defterdar: 66, 69, 90, 94, 119
Ahmed Paşa, İkinci Vezir, Serdar: 302, 312, 313, 319, 324, 325, 369, 370, 381
Ahmed Paşa, Rumeli Veziri: 46
Ahmed Paşa, Sadrazam: 336
Ahmed Paşa, Tımışvar Veziri: 326
Ahmed Paşa: 136, 326
ak ekmek: 552
ak kenarlı bezler: 523
Ak Mehmed Paşa, Kaymakam: 494, 579, 137, 754, 755, 757, 760, 770, 771
akçe tahtası: 294
Akdeniz: 36
Akkirman ağalığı: 470
Akkirman askeri: 427
Akkirman cengi: 502
Akkirman Kalesi: 129, 439, 541
Akkirman mansıbı: 473
Akmescid şehri: 424, 426, 427, 509, 531, 542, 544, 593, 594
Akra Dağı: 229
Aksaray (Anadolu): 693
Aksu Nehri: 449
Akşehirli Molla Nasreddin: 709
Akşemseddin: 401, 403
Aktaş Nehri: 673
Akups Nehri: 623
Akupskirman Kalesi: 623
Akyayla: 288, 295
alabalık: 645
Alasonya panayırı: 344
Alatır Denizi: 668
Alatır Han Camii: 705
Alatır Han, Aykulp Han oğlu: 705
Alatır şehri: 705, 706, 712
Alaybeyi Camii (Baruthane Kalesi): 147
Alaybeyi Camii (Kopan Kalesi): 34
Alaybeyi Sebili (Baruthane Kalesi): 147
alaybeyi: 33, 43, 50, 87, 133, 138, 159, 160, 302, 318, 320, 327, 337, 348, 371, 381

Alemdar Sultan Ziyareti: 566
Alem-i şerif Camii: 140, 141
Alemşah Sebili (Bahçesaray): 517
Alev Ahmed Ağa, Kırım Veziri: 531
Âl-i Abâ tekkesi: 147
Âl-i Abâ zâviyeleri: 516
Ali Ağa, Cebecibaşı: 65, 102
Ali Ağa, Façatlı: 368
Ali Bey Camii (Göle Kalesi): 330
Ali Bey Hamamı (Göle Kalesi): 330
Ali Can Bey, Tamanlı: 639
Ali Çavuş: 79
Âlî Efendi: 153
Ali Kuşçu: 523
Ali Modava beyi: 374
Ali Paşa Tabyası (Varat): 141, 343
Ali Paşa, Hadım: 103
Ali Paşa, Konakçı Kara: 414
Ali Paşa, Köse, Serdar: 335, 337, 365, 324, 325, 335, 336, 351, 354, 360, 361, 363,352, 353, 362, 364, 366, 368
Ali Paşa: 324
Ali Zaim (Üstürgonlu Boşnak): 227
Aliban Kaptan: 295
Alina Kral: 404
Alman ayıları: 203
Alman boncuğu: 277
Alman Dağı: 11, 15, 36, 215, 656
Alman Dağları: 12, 202, 214
Alman dökme guruşu: 283
Alman gazası: 261
Alman kanunu: 16
Alman kılıcı ve tüfenkleri: 274
Alman kızları: 11
Alman kralı: 9
Alman saati: 265, 284
Alman seferi: 3, 238
Alman Vilâyeti gazileri: 20
Alman Vilâyeti: 12
Almaş Köyü: 166
Altı Sutunu: 712
altın haç alem: 197, 200, 229,: 239
altın hazinesi: 231
altın madeni: 406, 411, 698
altın top: 238
altından haçlar: 11
aman bayrakları: 358
aman kâğıdı: 421
aman: 22, 33, 38, 42, 50, 110, 127, 261, 317, 358
Amber-i Çin Camii (Eski Kırım): 566
Âmir ibn Cürcanî: 675
Amsterdam şehri: 242, 285
Anapa Dağları: 490
Anapa Kalesi: 602, 609, 613, 620
Anapa Limanı: 620, 621
Andirya Adası: 472, 473
Andirya Kazağı: 472, 473, 474
Aneh Selme çölleri: 609
Angeli Papaz: 402
angıt: 490
Anna Ason: 55
Anperan Kalesi: 288
Anpir: 56
Anpuruk Kalesi: 193, 194, 239
Antakya Kalesi: 404
Antenok (Jana kavmi beyi): 621
Apohikirmen: 750
Arac Hersek: 56
Aranyoş Megeşvar Kalesi: 352
Arap Ban: 614
Arap kavmi: 611, 616
Arap tarihçileri: 431, 657, 707
Araplar: 432
Arasat Meydanı resimleri: 236
Arbat Boğazı: 426
Arbat Kalesi: 439, 440, 587
Arbatlı askerleri: 425
Arcis Nehri: 398
Ardala Bağları: 163
Ardud Kalesi: 310
Arı Tav: 654
Arit Abaza: 627, 638
Arkınlı askerleri: 424
Arkınlı: 458

Armaş: 411
armut: 59, 61, 345, 357, 360, 374, 545
Arnavut Belgradı: 365
Arnavut dili: 612
Arnavut: 76, 612
Arnavutistan: 612
arpa ekmeği: 436
Arslan Bey Camii (İlok Kalesi): 128
Arslan Bey Kalesi: 645
Arslan Bey Nogayı: 457, 645, 647, 648, 651, 652
Arslan Bey: 645
Arslan Beyeli: 462
arslan heykeli: 143
Arslan Hüseyin Paşa, Abaza Sarı, Budin Veziri: 103, 167, 335
arslan kelleleri heykelleri: 170
Arslan Paşa Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
arslan resmi: 584, 758
Arz-ı Hâsân: 675
asesbaşı: 411
âsumânî kaza: 33
Aşağı Abaza: 627
Aşçı Baba ziyareti: 766
aşçılar: 209
aşevi: 247, 418, 678
Aşlama Bağı (Bahçesaray): 485, 504
Aşlama Suyu: 503, 508
Aşura Günü: 653
at değirmeni: 134, 340, 761
at eti: 435, 436, 477, 510, 552, 589, 606, 695, 703
at eyerleri: 523
at heykelleri: 377
at ilmi: 530
at kazısı, (at kaburgası pastırması): 436, 606
at sütü: 524, 619, 695, 722
at yelesi: 606
Ateş Bey Kışlası: 601
Âtike Sultan: 398
atmaca yelekli oklar: 523
atmaca: 202
avizeler: 231
Avlonya: 612
Avlota Limanı: 490, 621
Ayanta adlı âyin günleri: 196
Ayas Paşa: 123
Ayasofya Camii: 652
Ayasofya Kilisesi: 404, 653
ayran: 619
Ays ibn İshak Nebî: 609
Ayşe Sultan hassı: 397
ayva: 545
Azadlı Köyü deresi: 389
Azadlı Köyü: 389
Azak askeri: 756
Azak balığı dalyanları: 569
Azak Çölü: 36
Azak Denizi: 439, 549, 586
Azak Kalesi: 431, 588, 687, 697, 712, 717, 754, 755, 757, 758, 759, 761, 765, 768, 770, 760, 569, 766
Azak kavmi: 756, 762, 765
Azak Kazağı: 586, 588, 602, 713
Azak Vilâyeti: 712
Azak: 570
Azamet Giray, Bozoduk Beyi: 629, 638
azbarlı çit: 180
azeb ağaları: 381
azebistan ağası: 38
Azebler Eynesi (Kefe): 576
Âzer Kilisesi: 402, 403
Azizler Köyü: 547
Azmizâde Hâletî Efendi: 87
Aznavur kavmi: 679

B

Baba Ahmed Bektaşî: 286
Baba Hindî: 548
Baba Kayası: 377
Baba Sultan Tekkesi (Eğri): 147, 149
Baba Sultan: 376, 377
Baba Tekkesi (Ustolni-Belgrad): 57

Baba Türabî Selmanî: 119, 286
Baba ziyaretyeri: 548
Bâb-ı Hümâyûn: 182, 386
Babuniştıra palankası: 126
Babuniştıra Palankası: 126
Bâbülebvab, yani Demirkapı Kalesi: 383, 656, 676, 682
Babya Gölü: 113, 116
bâc: 289
bâcdar ağa: 38
bâcdar: 33, 43, 51, 127, 133, 138, 303, 305, 307, 310, 315, 319, 320, 322, 323, 327, 337, 371, 372, 375, 381, 391, 548, 568, 597, 758
Bacı Bağları (Bahçesaray): 524
bâc-ı pazar: 569
Baç Kalesi: 310, 311
Baç Kazası naibi: 312
Baç mahbûbu: 312
Baç ziyaretgâhı: 312
Başka Ovası: 130,305
Başka Sancağı: 318
Başka Vilâyeti: 130, 144
Badak Nehri: 542
Badra Kalesi: 440
Badrak Tatarları: 453, 494, 547, 726, 591, 628, 434, 442, 458, 526, 592, 606
bağ hakkı: 357
Bağaşkirmen: 750
bağban: 220
Bağdad: 88
Bağdala Ovası: 48
Bağlızâde Receb Efendi: 47
Bahadır Giray Han Camii (Gözlev Kalesi): 480
Bahadır Giray Han Köşkü: 506
Bahadır Giray Han Mektebi (Bahçesaray): 516
Bahadır Giray Han: 509, 588
Bahçeli Liman: 490
Bahçesaray müftüsü: 492
Bahçesaray: 507, 508, 509, 515, 531, 540, 542, 589
Bahîrâ Papaz: 401, 402
Bahr-i Kulzum (Hazar Denizi): 666
Bahr-i Muhit: 337, 432, 655
Bahr-i Zulumat: 655
Bahsan Nehri: 660, 661
Bahsan Sultan: 662
Bahşeli: 430
Bakar Kalmık Taysı Şah: 737
bakır madeni: 406, 698
Bakrazbeli müşk-i Rumî soğanları: 505
Bakü Han: 682
Bakü Kalesi: 668, 683, 684, 686, 687
Bakvan Dağları: 61, 103, 167, 168
Bal ağası: 409
bal suyu: 44, 333, 635, 619, 637, 640
bal: 407, 408, 409, 425
Bâlâ Hatuniye Zaviyesi (Kefe): 576
balaban: 202, 498
Balanoş Kalesi Sancağı: 338, 351
Balatin (Balaton) Gölü: 2, 3, 30, 35, 36, 44, 62, 63, 88, 91, 95
Balbek Bağları (Bahçesaray): 524
Balı Bey, Gazi Küçük: 319
balık bezirgânları: 391
balık dişi çıkan göl: 737
balık dişi dedikleri sünük (kemik): 698
balık dişleri: 468, 689
balık emini: 391, 568
balık eminliği: 580
balık havyarı: 599
Balık Kayası dereleri: 553
balık mahzenleri: 391, 763
balık: 742
balıkçı dükkânı: 379
balıkçıl: 490
Balıklağa Limanı: 493
Balıklağa, Balıklava Kalesi: 439, 485, 492, 493, 494, 531, 559, 570
Balıklağı Kalesi emini: 492
Balıklava Dağları: 493
Balısıra Denizi: 439

Balısıra Kalesi: 439, 440
Balısıra Sancağı: 569
Balk Nehri: 659, 661
Ballıbadra Kalesi: 632
balmumu: 397, 407, 408, 409, 419, 630
Balu Han Camii: 707
Balu Han Kalesi: 706, 707, 709
balyemez top: 17, 33, 46, 48, 51, 62, 66, 67, 75, 82, 91, 95, 108, 110, 113, 118, 134, 141, 143, 185, 216, 320, 326, 329, 339, 346, 347, 358, 377, 447, 456, 457, 458, 460, 461, 481, 687, 688, 743, 756, 762, 768
Ban Kalesi: 295
Banas Mehmed Ağa, Kırım Veziri: 531
Banasaray: 534
Banka Köyü: 396
Banyaluka şehri: 557
Barçay Kral Köyü: 368
Barçay Kral: 365
barut: 146, 417
barutçubaşı: 146, 568
Baruthane Kalesi: 117, 138, 145
Barzuk Bey: 601
Baş gorof (Kaptan): 50
Baş hatman: 410
baş komiser: 208, 248, 283
baş logofet: 410
baş meykel: 208
başbakı kulu köyü: 178
Başçı Baba ziyareti: 766
başdefterdar: 198, 221
Başna(?) Kalesi: 315
Baştepe: 669
başvezir: 285
Bat Ösek Kalesi: 117, 131
Bata İskelesi: 130, 307
Batlîmûs Hakîm: 215, 522, 656
Batok: 636
Batori Gabor: 56
Battal Kapı Mahallesi (Ustolni-Belgrad): 53
Battal Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
Batum Sancağı: 613
Bay Toğar Han: 533
Bay Toğar Köyü: 682
Baya İskelesi: 130
Baya Kalesi: 126, 307
Baydipi: 430
Bayezid Han kanunu: 405, 757
Bayezid Han yazımı: 553, 568
Bayezid Han: 372, 373, 386, 405, 445, 446, 492, 512, 556, 560,599, 600
Bayındır Han: 533
Bazruk Bey Köyü: 636
Bebirdikaç Çerkezi: 650
Bebirdikaç Ovası: 647
Bebirdikaç Vilâyeti: 651
Beç Dağları: 196
Beç gazası: 190, 194
Beç kadınlarının giysileri: 277
Beç Kalesi: 24, 68, 116, 168, 173, 179, 180, 189, 196, 197, 199, 204, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 225, 226, 231, 238, 242, 270, 272, 279, 285, 286, 290, 292, 293, 296, 349, 700
Beç Kızılelması: 213
Beç Kilisesi: 231
Beç Nehri: 216, 272
Beç şehri: 223, 227, 228, 237, 283, 291
Beç ve Alman savaşı: 191
Beç: 16, 20, 116, 164, 208, 274, 276, 310, 337
Beçey Kalesi: 322
Beçkerek Kazası naipliği: 322, 323
Bedahşan la'li: 467
bedesten: 560
Began Ban: 45, 62, 167
Began Kalesi: 61
Beganoğlu Macarları: 300
Beganoğlu: 4, 62, 74, 91, 92, 94, 699
Beğko Paşa (Rumeli Eyaleti Veziri): 299
Behlül Ağa: 331

Behlüloğlu: 333
Behlülzâde Çelebi, Eğrili: 158
Behram Paşa: 123
Behranik: 410
bekâr hanları: 518
bekâr odaları: 483, 518
Bekrî Hasan Ağa, Canpolatlı: 116
Bektaşî tekkesi: 149
Beleşo Sonlok Nahiyesi: 361, 362
Belgrad Kalesi: 49, 53, 105, 120, 365
Belgrad kışlağı: 298
Belvar Kalesi: 4
Bender beyi: 423, 426
Bender Kalesi: 423
Bender Sancağı: 422
bender şeyhi: 548
Bender-âbâd Kalesi: 423
Benî Asfer kavmi: 426, 719, 740, 741
Benli Ahmed Ağa Camii: 147
Berabaş Kazağı Vilâyeti: 451
Berabaş Kazağı: 452, 474
Berber ülkesi: 598
Berbere, Cebel-i Elheme oğlu: 613, 616
Berberî: 615
berberler: 222, 245
Berber-zemin kalesi: 600
Bereket Han ziyaret yeri: 532
Bereket Han: 725
Besilbay Köyü: 643
Besni kabilesi: 457, 641, 642
Besni: 641, 642
Beş Tav, yani Beş Dağ: 643, 645, 652, 653
Beşavlulu Köyü: 477
Beşe (Urban şeyhi): 614
Beşenova Kalesi: 322
Beşevli adlı Tatar atlısı: 437
Beşkelek Palankası: 323
beşli ağası: 38
Beşli Çayırı: 146
Beşli Varoşu (Ustolni-Belgrad): 58
Beşluka şehri Kalesi: 15, 74
Beşo Sonlok Nahiyesi: 352
Beştavlı Köyü: 589
Beştepe Adası: 767
Beştepe: 669, 693, 702
Betlen Gabor Kral: 348, 351
Bey Hamamı (Kopan Kalesi): 34
bey hassı: 381, 595
Bey Sarayı (Bükreş): 407
beyaz Alman mermeri: 14
beyaz bal: 121
beyaz ekmek: 580
beyaz fil heykeli: 226
beyaz gömeç balı: 562
beyaz güherçile: 417
Beyaz kakum: 689
beyaz kiraz: 374, 557
beyaz poğaça: 148
beyaz samur kürk: 468, 688
beyaz sipov Macar somunu ekmeği: 44, 148, 333, 345, 360
beyaz tilki kürkü: 468
beylerbeyi: 76, 87
Beytülmal ağası: 73
beytülmal emini: 337
beytülmal kâtibi: 337
beytülmal naibi: 337
bezirgân hanı: 121,: 408
Bezzâziyye (Kitap): 692
bıçakçı dükkânı: 9
bıçakçı: 194
bıtrikler: 236
Bi'r-i Selvân: 284
Bihar Kalesi: 338, 349, 355, 359
Bihar şehri: 350, 359, 360
Bike Taysı Şah Kalmığı: 737
bilâd-ı Sol'ât (Sol'at ülkesi): 432
Bilbeys şehri: 675
Birka Köyü: 394
Birlad Kasabası: 420
Birlad Nehri: 419, 420
Birnivar Kalesi: 117
Biziçay Nehri: 621
Bobno Kalesi: 472
Boboj Köyü: 422

Boçkay Hersek: 315
Boçkay Kral: 56
Bodur Ali Ağa, Yeniçeri Ağası: 22
Bodur Süleyman Paşa: 754, 757
Boğa Han: 533
Boğdan beyi emini: 418
Boğdan beyi: 398, 405, 415, 418, 420, 428
Boğdan boyarı: 419, 420
Boğdan Dağları: 419, 420
Boğdan kavmi: 411
Boğdan kefereleri: 334
Boğdan kralları: 417
Boğdan ve Eflak: 416
Boğdan Vilâyeti: 406, 419, 421, 422, 426
Bokrat: 656
Bolatkay aşireti: 457, 635, 636, 638, 640
Bolatkay Köyü: 636
Bolatkay oğulları: 638
Bolatok oğulları: 636
Bolganak Köyü: 589
Bolganaklı: 458
Bomboviçse Nehri: 408
Bonaç Köyü: 365
Bonareş Köyü: 422
Bonmay: 499
Borgosan Deresi: 651, 652
Borgosan Kalesi: 651
Bosna alaybeyisi: 77
Bosna askeri: 76, 81, 83
Bosnalı şahinoğlu: 167
Bosna-saray: 693
Boşnak kavmi: 345
Boşnak Mahmud Ağa: 770
Boşnak: 76
Boşnakça: 312
boy tüfenkleri: 99
boyacılar: 221
Boyana Köyü: 394
Boyar hâkimi: 416
boyar: 394, 395, 397, 406, 411, 420
boza darısı: 523
boza: 434, 477, 479, 525, 619, 637, 678, 695, 703, 722, 742, 764
bozacı dükkânları: 448, 550
bozahane: 342, 379, 444, 480, 497, 578, 761, 762, 763
Bozcaada adasının misket üzümü: 156
Bozeşek: 612
Bozoduk kavmi: 603, 613, 638
Bozoduk Pişkövü: 638
Bozoduk Vilâyeti: 638
Bozoduk: 615
Bozoduka ibn Elheme: 613, 616
Bozoduka Vilâyeti: 638
Bozyayşi Köyü: 478
Bû Kureyş şehri, yani Bükreş: 407
Bubailbek Bağları: 486
Bucak Tatarı: 399, 424, 425, 426, 470, 593
Budin ağaları: 90, 127
Budin aklâmı: 122
Budin askeri: 23, 76, 83, 127, 163, 165
Budin emini: 126
Budin Eyaleti: 50, 300
Budin Kalesi: 111, 117, 129, 131, 301
Budin kaptanı: 166
Budin kralı: 261
Budin kulu: 122, 126
Budin ve Eğri yeniçerileri serdarı: 302, 310, 315
Budin veziri: 163, 182, 198, 254, 301, 305
Budin yeniçeri serdarı: 33, 38, 42, 43, 51, 122
Budin: 43, 48, 55, 90, 92, 117, 163, 164, 169, 180, 255, 292
Budinli Hacı İbrahim Camii (Hatvan Kalesi): 134
buğday ambarları: 329
buğday çorbası: 418
buğday ekmeği: 436
buğday: 523

buğur develeri: 605
buhurdan: 11
Bursa Kalesi: 404
Bursa şehri: 393
Bursa zindanı: 405
Burunsuz Kostantin: 398, 399, 414, 420
Busir: 675
Butaş menzili: 477
Buyak Aşağı Varoşu: 162
Buyak Kalesi: 114, 157, 162
Buzav Kasabası: 416
Buzav Nehri: 417
buzhane mahzenleri: 764
Büke Bulağı: 429
Bükreş şehri: 397, 398, 399, 400, 405, 410, 414
Bürzî kavmi: 654
büyücüler: 624
Büyük Adorban Kalesi: 355
Büyük Brut (Prut) Nehri: 421
Büyük Cayık Nehri: 713
Büyük Cincik: 645
Büyük Edil Nehri: 692, 741
Büyük Hatukay Vilâyeti: 622
Büyük İmparator şehri: 193
Büyük İncik Nehri: 645
Büyük İrim Papa Kızılelması: 213
Büyük İrşek Papa: 56
Büyük İskender: 261
Büyük Jana: 622
Büyük Keçkemet Varoşu: 305
Büyük Kümü Nehri: 653
Büyük Lab Nehri: 642
Büyük Laslo Kral: 128
Büyük Ösek Kalesi: 117, 130
Büyük Vajon Palankası: 92
Büyük Vajon: 92
Büyük Varoş: 371
Büyük Yanoş Kral: 55
Büyük Zirin Ban: 56
Büyükçekmece Gölü: 389
Büzürg Seng: 612

C

Caber Kalesi Boğazı (Murat Nehri): 384
Caber Kalesi: 532
Cağaloğlu: 88, 151, 152, 717
Caman Nehri: 673
câme-şûy, yani esvap yıkayıcı: 220
Camiu'l-attârîn (Mısır İskenderiyesi): 230
Can Arslan Paşa: 117, 118, 398, 597
Canbe Abazaları: 638
Canbe Giray Sultan: 530, 592, 603, 622, 623, 636
Canbek Kalesi: 48, 92, 300
Caneva kavmi: 492
Cangirey, yani Canbe Giray: 622,: 647
Cankirman Kalesi: 429
Cankurtaran menzili: 117
Cankurtaran Palankası: 131
Cankurtaran: 173
Canpolâtoğlu: 155
Cayık Nehri: 692, 736
cebeci ağası: 33, 38, 568, 757
cebecibaşı: 50, 319, 320, 327, 337, 341, 437, 447, 769
Cebehane-i Âmire: 65
Cebel-i Elheme: 399, 609, 612, 613
Cebeliye Kalesi: 399, 609, 612
cebelüler: 43
Cebrail: 631
cehennem resmi: 235, 236
Cekem Nehri: 664
Celâlî Hasan Paşa: 593
Celâlî: 155
Celâlzâde Sâlih Çelebi tarihi: 214
Celâyirli Köyü: 477
Celvetî: 482, 576
Cem Sultan, şehzâde: 445
Cemşid zurnası: 465
Cenave kralı, yani Ceneviz banı: 567
Cenbe Abaza: 627
Ceneviz (Pozantina Kralı): 609

Ceneviz banı beyzâdesi: 492
Ceneviz Frengi: 400, 431, 478, 486, 487, 491, 492, 493, 495, 499, 555, 556, 559, 560, 568, 583, 595, 601, 602, 620, 621, 623, 755, 757
Ceneviz kefereleri tarihçileri: 492
Ceneviz kilisesi: 585
Ceneviz kralı: 553, 612, 755
Ceneviz levhası: 575
Cengiz Han oğlu Ebu Said Han ziyareti: 534
Cengiz Han Sarayı şehri: 696, 697
Cengiz Han Sarayı: 694
Cengiz Han Tatarı: 560
Cengiz Han: 534, 535, 540, 690, 702, 703, 705
Cengiz kanunu: 441, 453, 464, 509, 542
Cengiz soyu: 534
Cengizî tarihçiler: 498, 502, 534
Cengizoğulları beylerinin divan kanunu: 509
cennet resmi: 235, 236
Cennetoğlu: 155
Cerekli: 748
Cerikli Adası: 443
cerrah dükkânları: 245
Cerrah Kasım Paşa: 337
Cerrah Mehmed Paşa: 181
Cerrah: 241, 242
cerrah: 241, 247, 484, 521
Cerrahlar: 241
cerrahlar: 86, 240, 242, 244, 245, 347
cerrahlık: 237
cevahir eyerli at: 264
cevahir topuz: 250
Cevahir-i Ahbâr: 615
ceviz ağaçları: 61
cevz-i madud: 338
ceylan: 203
Cezayirli askeri: 256
Cığaloğlu Vezir: 694
Cıldırak Tak: 654
Cıldırak Tav: 729
cıldırak tav: 733
Cıldırak tav: 736
cifir ilmi: 237
cifir kitabı: 432
Cifr-i Câmî: 432
Cifr-i Cami: 719
Ciğer Deresi: 325
Ciğerdelen Kalesi: 109, 112, 178, 299
Cimcime Defterdar, Tımışvarlı: 373
Cincik Nehri: 645, 650
cirit: 51, 171, 245
Cize şehri: 675
Cohan Bay Sekban: 660
Corganalı: 458
Corguna Köyü: 495
Corguna Liman: 490
Corguna: 485
Cuci Giray Han'ın eski sarayı: 504
Cuci Han kanunu: 511
Cuci Han: 431, 499, 502, 503, 507, 508, 511, 560
Cûde Dağı: 652
Cumran adlı sincap: 689
cumran: 698
Cündi Hamza Bey, Ustolni-Belgrad Paşası: 167
Cüvankapucubaşı adlı Mehmed Paşa: 759
Cüvankapucubaşı Vezir Mehmed Paşa: 755

Ç

Çadır Dağı: 485, 486, 525, 542, 549, 552
çadır mehterbaşısı: 259
Çadır Yaylağı: 544
Çağal Dağı: 641
Çakar Taysı Şah: 736
Çakır, Hüna ve Palu (Evliya'nın eğitimli köpekleri): 746
çakmaklı tüfenk kurşunu: 241
Çaksay Nehri: 666
çalıcı mehterbaşı: 337
Çalık Osman Paşa: 392

Çalmaş Yaylağı: 372
çam çakalları: 461
çan kulesi: 236
Çanad Beyi Sarayı: 321
Çanad Hisarı: 319, 320
Çanad Kazası naibi: 322
Çanad Sancağı: 301, 319, 322
Çanad Varoşu: 320
Çand Köyü: 135
çanhane kulesi: 236
çanhane: 13
Çanlı Mescit (Kefe): 576
çanlık kulesi: 239
Çapa Köyü: 132
Çârbağ şehri: 666
Çarik Nehri: 665, 672
çarka askeri: 17
çarkacı: 19, 27
Çarkazı Kalesi: 451, 471
çarklı arabalar: 222
çarklı kol tüfengi: 97, 354
Çarpa Köyü: 415
Çarşı Camii (Baruthane Kalesi): 146, 147
Çarşı Camii (İlok Kalesi): 127
Çarşı Çeşmesi (Gözlev Kalesi): 483
Çasar Sarayı: 221, 263
Çasar Varoşu: 195
çasar: 252
çasar-ı inpirator: 699
çâşnigir: 208, 209
çâşnigirbaşılar: 763
Çatal Dere: 767
Çatal Kale: 361
Çatalbaş Paşa: 337
Çatalzâde: 137
Çatrapatra Ali Paşa: 89, 117, 118
Çavka Kalesi: 61, 101, 104, 162, 167
Çavka Nehri: 102
çavuşlar emini: 138
çavuşlar kâtibi: 138, 337
çavuşlar kethüdası: 138, 337
Çehikad Nahiyesi: 359
Çehivar Kalesi: 352
Çehriliçse: 471
Çehrin Kalesi: 471
Çek kralı askerleri: 75
Çek kralı: 280
Çek tüfenklisi: 77
Çek Vilâyeti: 367
Çek: 152, 272, 337, 450
Çekem şehri: 668
Çekmece gölleri: 389
Çelebi Cüce'nin filandıra lâlesi: 505
Çelebi Sultan Mehmed: 396
Çenarvaş Kalesi: 36
çerağ: 419
Çerakeys Arabı: 616, 650
Çerakeys Arap oğlu Besni beldesi: 641
Çerakeys oğlu Bebirdikaç kavmi: 650
Çerâkise: 400, 615
Çeribaşı Mescidi (Ustolni-Belgrad): 56
çeribaşı: 33, 43, 50, 133, 138, 159, 160, 302, 318, 320, 327, 337, 348, 371, 381
çerkâb fistan: 277
Çerkeys: 616
Çerkez aşiretleri: 627, 771
Çerkez Ban: 615, 616
Çerkez beyi: 570, 601, 688, 690
Çerkez beyleri tüfenklileri: 459
Çerkez boyları: 636
Çerkez dağları: 400
Çerkez dili: 616
Çerkez esiri: 618
Çerkez eşkiyaları: 601, 623
Çerkez gelenekleri: 622
Çerkez içecekleri: 619
Çerkez kadınları: 620
Çerkez kamçıları: 599
Çerkez karıları: 660
Çerkez Kasım Paşa: 718
Çerkez kavmi: 426, 570, 603, 608, 615, 617, 620, 626, 627, 632, 635, 636, 641, 642, 644

Çerkez kavminin âdet ve alışkanlıkları: 619
Çerkez kavminin giyimleri: 617
Çerkez köle: 674
Çerkez köyleri: 595
Çerkez Köyü: 553, 586
Çerkez Kureyşi kavmi: 611
Çerkez Meydanı (Beç Kalesi): 213, 225
Çerkez oburları (büyücüleri): 624
Çerkez Ömer Ağa: 397
Çerkez taifesi: 660
Çerkez Vilâyeti beyleri: 569
Çerkez Vilâyeti: 527, 638
Çerkez yemekleri: 618
Çerkez: 512, 522, 528, 552, 553, 581, 599, 601, 602, 612, 615, 623, 624, 625, 629, 630, 650, 661, 604, 616, 629, 638, 639
Çerkezce: 660
Çerkezi kavminin asılları: 609
Çerkezi köyü: 598
Çerkezistan askeri: 457
Çerkezistan askerleri: 570
Çerkezistan mezarlığı: 628
Çerkezistan Vilâyeti: 658
Çerkezistan: 569, 603, 608, 609, 613, 615, 634, 644, 649, 660, 666
Çernaş Köyü: 392
Çeşmeler: 225
çıka balığı: 389
çıkrıkçılar: 247
Çıkula Köyü: 325
Çıldır (Çaldıran) gazası: 154
Çıldır Ovası: 668
Çınarlıdere: 383
Çiçon Kalesi: 5, 22
çiğ balık eti: 765
Çikişke askerleri: 425
Çikişke Boğazı: 426
Çikişke Kalesi: 440, 531, 588
Çikişke: 439, 588
çil: 490
Çin Eli Mescidi (Kefe): 576
Çin Maçin Fağfur: 419
Çin: 426
Çingane kavmi: 479
Çingene: 578
Çiyel (Kaptan): 3
Çoban Ata Ziyareti: 566
Çoban Giray oğlu: 628, 637
Çoban Kalesi: 604, 605, 608
Çoban Mirza, Çerkez: 604
Çobaneli Kalesi: 605
Çobaneli Nogayı: 457, 531, 603, 604, 605
Çobaneli: 462, 435
Çobaniçse Kalesi: 62, 94, 105
çocuk mektebi: 516
Çoçka Boğazı: 595
Çoçka Burnu: 602
Çolak Dedes Ağa: 470
Çonkar: 588
Çonrad Kalesi: 304, 327
çorba: 247
Çorbacılar: 138
Çorga: 430
Çorlu sahrası: 599
Çoyunçlu: 458
Çömlek Hamamı (Kefe): 577
Çöplüce Pazarı Köyü: 423
Çuçora Kasabası: 421
Çuçora şehri: 422
Çufud haraçları: 551
Çufud Kalesi zindanı: 501
Çufud Kalesi: 431, : 500, 502, 523, 541, 592
Çufudların Kızılbaşları: 552
Çufut evleri: 500
Çufut kavmi: 635
Çufutlar: 497, 500
çuka çakşır: 522
çuka dolama: 59, 715
çuka ferace: 522
çuka kontuş: 522
çuka: 704

çukacı dükkânı: 9
çukadar: 211, 405
Çul Kalesi: 396
Çul Kulesi: 397
çullu at: 265
çullu yelkendez küheylân at: 264
Çürük Hamam (Bahçesaray): 519
Çürüksu Deresi: 516
Çürüksu: 508, 519

D
Dâdeniyan: 712
Dadyan banları: 699
Dadyan Irak'ı: 662
Dadyan kavmi: 662
Dadyan nesli: 697
Dadyan Vilâyeti banları: 698
Dadyan Vilâyeti dağları: 661
dağ keçileri: 203
Dağıstan askeri: 426
Dağıstan beyleri: 672
Dağıstan Denizi: 668
Dağıstan kavmi: 632, 675, 676, 680
Dağıstan padişahı vilâyeti: 593, 666
Dağıstan padişahı: 658, 650, 666, 669, 672, 673, 674, 676, 679, 680, 682, 686, 689, 716,: 643, 674, 660, 670
Dağıstan şehri yani Dadyan Irak'ı: 661
Dağıstan: 668, 672, 682
Dahhak-ı Mârî: 708
Daho Kara Arapları: 655
Dal eriği: 130
Dal Kalesi: 130
dalyan tüfenk: 211
Damat Efendi hazretleri: 576, 582
Damat Efendi Tekkesi (Kefe): 576
Danimarka askeri: 75
Danimarka kralı: 3, 280
Danimarka Vilâyeti: 285
Danimarka: 337, 418
Daniska İskelesi: 228,734
Daniska: 450
Dânişmend beyleri: 609
Dârâ Şah zili: 465
Darabans ağası: 411
Dârâtî Çelebi: 528
darbzen top: 343
Darda Kalesi: 117, 130
darı ekmeği: 606
darı lapası: 637
darı: 436, 602, 697, 722, 723
darıdan pişmiş pasta: 618
darışifa: 523
darphane emini: 283
darphane: 282, 283, 568
dârülhadis: 549
Davud Nebî: 280
Dayı Çerkez: 213
Dayir beyleri: 511
Dayirli askerleri: 424
Dayirli: 458
debbağlar: 219, 221
Dede Fırını (Kefe): 572
Dede Masum, Han Cerrahı: 521
Dede Mehmed Giray Sultan: 527
Dede Sultan: 376
defter emini: 138, 337, 361
defter kethüdası: 138, 337
Defterdar Hamamı (Şam): 480
defterdar hassı: 361
Defterdar İslâm Ağa Sarayı (Bahçesaray): 517
defterdar paşa: 248
Defterdar: 132, 510, 512
Defter-i hâkânî: 594
değirmen: 222
Değirmenlik Deresi: 132, 254
Dejvaroş şehri: 362
Deli Husrev Paşa: 40, 46
Deli Hüseyin Paşa: 751, 755
Deli İbrahim Çelebi: 131
Deli Mehmed şehitliği: 39
Deli Mehmed: 40
delice: 202
Deliorman Kasabası: 398

Delvine: 612
demir madeni: 406, 698
Demirci Kâve: 708
demirci: 635
demirden un değirmenleri: 223
Demirkapı (Acem): 679
Demirkapı (Erdel): 383
Demirkapı (Tuna): 383
Demirkapı Denizi: 668
Demirkapı Girdabı: 382, 385
Demirkapı hanı: 683
Demirkapı Kalesi Boğazı (Hazar Denizi): 384
Demirkapı Kalesi: 383, 657, 668, 676, 679, 683
Demirkapı şehri: 657
Demirkapı: 336, 368, 383, 657, 683
Depidak Kalesi: 39
deri çakşır: 35
Der-i Devlet: 350
deri dolama: 35
Derviş Harâbî Ziyareti: 566
Derviş Mehmed Ağa: 151
derviş tekkesi: 34, 111, 120, 121, 122, 125, 129, 135, 309, 321, 330, 342
Desne Nehri: 469
Dest-pot Kral: 369
Deşt-i Kıpçak: 36, 431, 669, 702, 750
deve dişi buğdayı: 345
Deve Kalesi: 183, 313, 319, 368
deve sütü: 695, 722
Devevar Kalesi: 368
Devey Ban Gor: 319
Deveyeli Nogayı: 457, 637
Deveyeli: 435, 462
devlingeç: 202, 498
Devne Değirmenleri: 389
Dırınkova Kasabası: 379, 384
Dijle Köyü: 364
dikilitaş: 708
Dikozi Bey (Âdemî Beyi): 629
Dilâver Paşazâde: 112
Dilber İstifan Bey (Boğdan Beyi): 398
Dilsevar Dağı: 422
Diregel Kalesi: 114
Diri Ten Nehri: 426, 767
diş çürüğü: 244
divan efendisi: 405, 510
divan halifeleri: 568
divan kâtipleri: 510
Dizdar Ağa Sebili (Ustolni-Belgrad): 57
dizdar ağa: 33, 38, 41
dizdar hanesi: 372
dizdar: 36, 42, 47, 133, 160, 335, 375, 391, 397, 437, 481, 495, 579, 36, 48, 61, 146, 312, 313, 315, 318, 322, 370, 378, 437, 447, 553, 587, 598
dizdarlı kale: 33
Dizdaroğlu: 331, 333
Dobrinova Kasabası: 378
Dobroçin reayası: 357
Dobroçin şehri: 365
Dobroçin Varoşu: 138, 139
Dobroçin: 149, 357
Dobulen Köyü: 396
Dodorkay Köyü: 644
Dodoşka: 336
Doğan Geçidi Kalesi: 444, 445, 446, 448, 474
doğan: 202
doğancılar: 202
Doğankirman: 448
Dolyan panayırı: 344
Domboviçse Nehri: 407
don yağı: 409
Dona Firav: 193
Donaban Varoşu: 193
donanma-yı hümâyûn: 579, 601, 751, 755
Donkarkız kralı askeri: 75
Donkarkız kralı: 3, 280
Donkarkız Vilâyeti: 285
Donkarkız: 337, 418
Duanice: 748
Dukadin, Cebel-i Elheme oğlu: 612

Dukat Dağı: 612
Dumuslu Köyü: 155
Durmuş Ağa (Ak Mehmed Paşa'nın kaymakamı): 583
Durujan: 472
Durujunka hatmanı: 471
Durujunka Kazağı: 449
Durujunka Kazak Vilâyeti: 449, 471, 472
Durujunka: 451, 469, 471
Duş Hasan Paşa: 88
Duşka Kalesi: 471
dutmaş çorbası: 435
Dünyol Kalesi: 36

E
Ebu Ahmed Ağa Çeşmesi (Bahçesaray): 517
Ebu Hanife: 435
Ebu Kureyş: 400, 414
Ebu Müslim-i Mervî, Teberdar: 674, 675, 680
Ebussuud-ı Cârihî: 600
Ebü'l-cibâl: 657
Ebü't-Tatar: 707
Ecinne kavmi: 541
Eçetvar Kalesi: 183, 353
Edhemî külâhı: 262
Edil Nehri kaptanı: 695
Edil Nehri: 384, 426, 452, 455, 622, 637, 645, 669, 687, 690, 691, 692, 693, 694, 697, 698, 700, 701, 702, 703, 706, 709, 710, 712, 713, 717, 718, 719, 722, 723, 736, 741, 742, 754
Edirneli Mehmed Çelebi: 153, 214
Eflak askeri: 393
Eflak beyi: 392, 397, 398, 405, 407, 415, 416, 417, 418, 421, 428
Eflak beyliği: 404
Eflak Eyaleti: 415
Eflak kavmi: 325, 333, 351, 392, 396, 400, 404, 411
Eflak kralı: 393, 417
Eflak ve Boğdan askerleri: 590
Eflak ve Boğdan beyleri: 207, 367
Eflak Vilâyeti: 369, 417, 419, 421
Eflak: 335, 345, 392
Eflakân: 308, 324, 325
Eflâtuniyye şapka: 260
Efrâsiyâb kerenayı: 464
Egirsek Kalesi: 3, 22, 23
Egirvar Kalesi: 7, 24
eğir kökü: 645
Eğri ağalığı: 119
Eğri askeri: 163
Eğri askerleri: 165
Eğri beldesi: 148
Eğri Eyaleti: 138, 139, 357
Eğri gazası: 133, 137, 302
Eğri Kalesi: 133, 136, 137, 138, 139, 144, 145, 149, 148, 150, 153, 156, 157, 173, 302, 305, 699
Eğri kulu aklâmı: 306, 307, 309, 313, 316, 319
Eğri kulu: 133, 310
Eğri Taburu: 154, 155
Eğri ve Budin kulu serdarları: 327
Eğri yeniçeri serdarı: 305, 307, 318, 322
Eğri: 120, 136, 150, 155
Eğri'nin tabur savaşı: 154
Ejder Ban: 709
ejder kelleleri heykelleri: 170
Ejderhan Denizi: 668
Ejderhan gemileri: 665
Ejderhan Kalesi: 653
Ejderhan şehri: 682, 691, 692, 744
Ekmek Meydanı (Beç Kalesi): 225
Ekmek: 123
ekmekçi dükkânı: 379
ekvator: 656
el değirmenleri: 223, 579
Elbasan şehri: 612
Elbozdı: 636
Elburz Dağı: 218, 296, 561, 570, 603,

608, 609, 616, 623, 628, 646, 653, 654, 656, 657, 658, 659, 660, 669
elçi paşa: 252, 264, 274, 275, 284, 292, 296, 346, 350
Eliksen Köyü: 477
Elma Nehri: 485, 542
elma: 201, 360, 545, 552,: 557
Elmalı Köyü: 485
elmas: 467
elmastan kuzu şekli: 260
El-mirza: 636
el-Müstansır Billâh: 615
Emevîler: 674, 675
emin: 133, 313, 314, 316, 323, 371, 375, 510, 597
eminlik: 304, 305, 313, 316, 364, 441, 477, 484
Emir Arap: 614
Emir Bey Camii (Termik Kalesi): 599
Emir Keysû: 614
Emir Lokman: 610
Emir Medhî Çelebi: 528
Emir Ömer: 610
Emir Sultan: 400
Emir Ziyad: 610
Enderey şehri: 672, 673, 674, 676, 677, 680, 682
Entivar Kalesi: 364
Enûşirvan: 111, 261, 686, 657, 660, 699
Erçin Kalesi: 92, 117, 131
Erdel altını: 367
Erdel Belgradı: 365, 367
Erdel gazası: 300, 351
Erdel kâfiri: 352, 359, 369, 381
Erdel kralı: 207, 324, 346, 352, 358, 359, 365, 366, 367, 369, 414
Erdel Macarı: 302, 334, 392, 652
Erdel penezleri: 411
Erdel Vilâyeti: 406
Erdel: 284, 346, 352
Erdelistan'ın Kızılelması: 136
Ereş Kalesi: 683
Ergani Demirkapısı: 383
erganun mahfeli: 232
erganun: 65, 75, 233, 234, 280, 281
erik: 59, 61, 123, 130, 333, 345, 357, 360, 545, 552
Erkek Macarı, yani Erdel Macarı: 450
Ermeni kilisesi: 403, 523
Ermeni reayası: 548, 551
Ermeni: 479, 512, 551, 553, 562, 578, 581, 597, 610
Ertoğmır Han: 502, 503, 507
Ertuğrul Bay oğlu Gündüz Bay ziyareti: 533
Ertuğrul Bay oğlu Yatı Bey ziyareti: 533
Ertuğrul ibn Serbay Bey: 532
Ertuğrul: 610
Erzurum Kalesi: 658
esedî guruş: 468
Esir Hanı (Kefe): 578
esir kaptanlar: 275
esir pazarı: 479,: 552
esirciler: 551
Eski Baç Kalesi: 310
Eski Beç Kalesi: 221, 286
Eski Budin: 56, 165
Eski Cami (Baç Kalesi): 311
Eski Galgofça: 297
Eski Hamam (Gözlev Kalesi): 481
Eski Hamam (Kefe): 577
Eski İrşova Kalesi: 381
Eski Kalaça Palankası: 306
Eski Kırım Kalesi: 559, 560, 561, 562, 566, 589, 594
Eski Martinoş Kalesi: 316
Eski Nemse dili: 279
Eski Praslov Kalesi: 469
Eski Praziçse Kalesi: 452
Eski Salâ şehri: 507
Eski Salâcık Kalesi: 502
Eski Salâcık: 503, 507
Eski Sarkirman Kalesi: 491
Eski Siverin Kalesi: 392

Eski Sombor Palankası şehri: 308
Eski Tatar Kalesi: 356
Eski Yurd Bağları (Bahçesaray): 520
Eski Yurd Köyü: 531
Eski Yurd mezarlığı: 533
Eski Yurd: 507, 540
Espir Debecioğlu: 415
Etil: 692
Evken Nehri: 397

F
Fağfur Denizi: 668
Fağfur: 426
Fargaçi Kaptan: 292, 297
Faşa Boğazı: 656
Faşa Nehri: 656
Fâtıma Sultan (Sultan Ahmed kızı): 336
Fatih Camii (İstanbul): 230
Fatih Sultan Mehmed: 369, 373, 375, 386, 391, 401, 403, 404, 405
Fâzıl Ahmed Paşa, Köprülüzâde: 287, 293, 297, 298
Fazlı Çelebi (şair): 522, 528
Fazlı Kethüda: 65
Fazlı Paşa: 398, 414
Fekte Batur Kalesi: 335
felsefe: 237
Fenare Nehri: 193
fener: 419
Fenlak Kalesi: 324
Ferahkirman Kalesi: 431, 437, 439, 441, 476
feraiz ilmi: 237
Ferdinand Kral: 13, 32, 55, 180, 214, 225, 238, 699
Ferhad Baba Sultan ziyareti (Baç Kalesi): 312
Ferhad Paşa: 683, 684, 718
Feridun Han: 706, 707, 708
Feridun Şah oğlu Tûr ziyaret yeri: 704
Ferman-ı hümâyûn: 254
fes: 138
Feth-i İslâm Kalesi: 379, 380, 382, 390, 391, 392
Fethiye Camii (Baruthane Kalesi): 147
Fetih Giray Sultan: 151
Feyzi Çelebi, Şair: 522
Fıkh-ı Ferâiz (Kitap): 692
Fırandon Sarayı: 366
Fil Meydanı (Beç Kalesi): 225
fil saat: 226
Filek Dağı: 154
Filek kâfirleri: 135
Filek Kalesi: 157, 158, 159
Filemeng kralı: 280
Filemeng Vilâyeti: 285
Filordin Köyü: 394
Filvarili (Baş papaz): 403
Firav şehri: 193
firkate: 166, 170
Fisagores-i Tevhidî: 656
Fişevar Kalesi: 290, 291
Fohşan Nehri: 406, 418
Fohşan şehri: 406, 417, 418, 419
Fötvar Kalesi: 117, 131
francala adlı beyaz ekmek: 409
Fransa askeri: 74, 169
Fransa kâfirleri: 77, 169
Fransa kralı: 3, 13
Fransızlar: 169
Frav Köyü: 361
frengi: 146
Frenk Hisarı: 137, 138, 139, 141, 142, 572, 573, 576, 577, 578, 760, 762
Frenk kaptanı: 314
Frenk pabucu: 276
Frenk tarihçileri: 567
Frenk tarzı: 14
Frenk: 47, 152, 235
Funcistan Vilâyeti: 203, 656
Furuşka Dağları: 121
Furuşka üzümü: 121
fütüvvet-name kitabı: 542

G
Galata Kasabası: 420
Galata Kulesi: 567
Galgofça Kalesi: 297
Galu Kalesi: 350, 353, 363
Galya çanları: 65
Gani Paşa, Molla: 569
Gara Nehri: 111
Garip bekâr hanları: 483
gariplik: 731
Gâv-ı İsfehanî: 709
Gazi Ali Bey Derbendi: 378
Gazi Ali Bey kolu: 374
Gazi Balı Bey: 317, 369, 373, 375, 381, 392
Gazi Hacı Giray Han: 180, 500
Gazi Hüdavendigâr: 154, 393, 610
Gazi İbrahim Paşa: 32, 33
Gazi Kaya Bey: 511
Gazi Küçük Balı Bey Camii (Çanad Varoşu): 321
Gazi Murad Han: 393
Gazi Süleyman Paşa Türbesi: 108
Gazi Süleyman Paşa: 57
Gazi Şahin Giray Han: 444
Gazi ve Veli Balı Bey: 391
Gazikirman, yani Doğan Kalesi: 444, 445, 446
Geceb-Uyvar Kalesi: 114, 296
Gedik Ahmed Paşa: 400, 478, 492, 495, 498, 499, 553, 554, 556, 568, 583, 595, 600, 602, 754, 757, 759, 766
Gedüslü Efendi: 102
Gence Kalesi: 683
genç papaz oğlanlar: 236
genelev: 14
Gergiçse Kasabası: 416
Germat Dağı: 154
Germat kâfirleri: 135
Germat Kalesi: 114, 150, 157, 160, 161, 162
Gers-İlyas: 117
Gerz-İlyas Dağları: 163
Gevherkirman Kalesi, yani Çufud Kalesi: 499, 503
geyik: 203
Gıraviçe şehri: 16, 74, 120, 126
Gırıjgal Kalesi: 39, 40, 41
Gîlân Denizi: 668, 694
Gîlân gemileri: 665
Gîlân şehri: 670, 683, 684, 685, 687
Gingöş: 149, 155, 156
gingöşiye içkisi: 156
giray: 739
Gorandi Mikloş: 56
Gorona tacı: 111, 192, 261, 262, 699
göç kösleri: 170
Gökdolak: 679, 684, 685
Gölbaşı Camii (Kefe): 574
Göle Kalesi: 303, 305, 325, 326, 327, 328, 332, 333, 334, 335
Göle Sancağı beyinin hassı: 327
Göle Sancağı: 301
Gölvar Kalesi: 179
gömleklik bez: 409
gön akçe: 644
gönüllü ağası: 38
Gönye dağları: 400
Gördüs Kalesi: 440
gösteri: 267
göz hekimi: 247
Gözlev emini tuzlası: 485
Gözlev Kalesi: 431, 478, 479, 480, 482, 484, 487
Gözlev limanı: 478
Grand Ban: 110
Graviçe şehri: 16, 17
gulyabani: 431, 656
Guruş hazinesi: 231
güderi: 497
güdericiler: 221
güherçile madeni: 406, 417
Gül Baba Kapısı: 165
Gül Baba Tekkesi: 149
güldürücüler: 272

Güleç Köyü: 594
Güleç Salası: 594
Güleçli Ahmed Efendi halifesinin tekkesi (Gözlev Kalesi): 482
Güleçli Şeyh Ahmed Efendi: 586, 587, 594
Güleçli ve Çüyençili Mehmed Efendi tekkeleri: 543
Gülşenî: 576
gümrük emini: 138, 303, 307, 310, 318, 322, 327, 337, 372, 381, 418, 492, 494, 568, 572, 599, 758, 763
gümrük eminliği: 216, 315
gümrük: 287, 381, 418, 421, 599
gümrükhane: 287, 408, 422, 494
gümüş haç: 13
gümüş kaplar: 11
gümüş madeni: 406, 411, 698
gümüşlü külünk: 99
Gürcistan dağları: 666
Gürcü Açıkbaş: 261
Gürcü kavmi: 613, 616
Gürcü Mehmed Paşa, Budin Veziri: 30, 79, 117, 131, 164, 165, 174, 177
Gürcü Mustafa Paşa: 761
Gürcü Piyale Ağa: 755
Gürcü: 512, 522, 528, 581, 666
Gürcüce: 660
gürgen ağacı: 632
Gürlev Dağları: 443
Gürlev Kalesi: 450
gürzcüler: 210
Güvercinlik Kalesi: 375, 377
güz pazarı: 419

H

Habeş dağları: 613, 635
Habeş ülkesi: 614
Habib-i Neccar: 404
Habil Nehri: 622
Habirkarhıh Dağı: 628
Hacı Abdullah Taşkendî: 677
Hacı Ağa Camii (Taman Kalesi): 597
Hacı Ali Camii (Güvercinlik Kalesi): 376
Hacı Bay Mescidi (Sudak Kalesi): 556
Hacı Bektaş-ı Velî üsküfü: 172
Hacı Cem-cenab Aziz: 677
Hacı dereleri: 501
Hacı Ferhad Camii (Taman Kalesi): 596
Hacı Ferhad Medresesi (Kefe): 576
Hacı Giray Sultan: 453, 458, 530, 620, 640
Hacı Hasan Kışlası: 423
Hacı İdris Mescidi (Kefe): 575
Hacı İslâm Mescidi (İlok Kalesi): 128
Hacı Mehmed Camii (Eski Kırım): 564
Hacı Murad Hamamı (Kefe): 577
Hacı Mustafa Paşa: 59, 60
Hacı Osman Ağa Camii (Çanad Varoşu): 321
Hacı Ömer Mescidi (Eski Kırım): 564
Hacı Paşa Sebili (Ustolni-Belgrad): 57
Hacı Paşa Zaviyesi (Ustolni-Belgrad): 56
Hacı Paşa: 60, 61, 63, 89, 95, 104, 105, 107
Hacı Yesevî Sultan: 677
Hacıki Paşazâde: 290, 294
Hacızâde (Sadrazam Musahibi): 72, 73, 79, 84, 89, 102
haç alem: 13
Haçek Ovası: 368
Hadatvar Kalesi: 351
Hadım Ali Paşa, Budin Veziri: 302
Hadım Cafer Paşa: 151, 717
Hadım Hasan Paşa: 181
hadım Nemse oğlanları: 232
hadım oğlanlar: 233
hadisçiler: 740
Haffafhane Çarşısı (Kefe): 578
Hâfız Ahmed Paşa: 88
Hakan Şah: 672
hakaniyan kösü: 465

Halhalî Derviş Ahmed: 119
Halil Ağa, Kapucubaşı: 427, 592, 593
Halil Ağa, Leve Yeniçeri Ağası: 89, 117
Halil Ağa, Kayserili: 177
Halil Gabor: 117
Halmaş Yaylağı: 359
Halvetî tarikatı: 482, 485, 543, 576, 594
Halyekeri Gabor: 56
ham amber: 250
Hama Kalesi: 129
hamam: 34, 39
Hamamlı Liman: 490
Hamlaş Hisarı: 359
Hamrevat Suyu: 389
Hamza Bey Kalesi: 92, 117, 131, 301
han akçesi: 514
Han Çeşmesi (Bahçesaray): 516
Han Kışlası: 423, 427
Han Sarayı (Bahçesaray): 515
Han Sarayı İmareti (Bahçesaray): 520
Han Tepesi: 603
Han veziri: 454
Handan Ağazâdeler: 657
Hanefî: 435
Hanlar hanı sarayı: 508
Hanzâde: 2, 20
haraç ağası: 38, 133, 305, 307, 313, 316, 339
haraç emini: 33, 43, 51, 127, 138, 303, 310, 318, 320, 322, 327, 337, 372, 375, 381, 391, 568
haraç: 254, 357, 358, 365, 401, 418, 691
Haricî: 675
Harizm Denizi: 668
has ve beyaz sipov ekmekleri: 357
has: 348, 365, 371, 378
has: 358
hasahır kalfası: 250
Hasan Ağa, Hünkâr Hasekisi, Bostancı: 32, 105, 108
Hasan Ağa, Kilarcıbaşı: 542
Hasan Ağa Camii (Kopan Kalesi): 34
Hasan Ağa, Başbakıkulu, Kayserili: 169
Hasan Ağa, Canpolatlı: 116
Hasan Akay Efendi (şair): 522
Hasan Baba ziyareti: 135
Hasan Paşa, Rumeli Veziri: 137, 152
Hasan Paşa Kalesi: 448
Hasan Paşa, Yemişçi: 49
Hasan Paşa: 88, 151
Hasek ve Haçek: 368
Haseki Ağa: 32, 37, 41, 43, 60, 61, 63, 64, 89, 92, 108, 337
hass-ı hümâyûn: 50, 133, 137, 206, 302, 400, 512, 568, 757
hastavî hurması: 14
Hatırkay Köyü: 641
hatman: 406, 467
hatt-ı şerif: 350, 358, 424, 427
Hatukay beyi: 622
Hatukay Çerkezi: 622, 623
Hatuniye Cuması (Kefe): 576
Hatvan Kalesi: 88, 132, 133, 134, 135, 161, 162, 254, 301, 303
Hatvan reayası: 162
havan ağaç topu: 271
Haydak şehri: 679
Haydar Paşa Hamamı (İstanbul): 518
Hayduşak kavmi: 346, 349
Hayduşak Macarları: 334
Hayduşak Vilâyeti: 346, 363
Hayku dağları: 621
Haylî Çelebi, Efendi: 70, 71, 89, 119
Hazar Denizi: 653, 668, 670, 676, 679, 685, 686, 690, 694
hazinedar ağa: 208,510
Hazine-i Hassa: 404
Hazret-i Davud erganunu: 232
Hazret-i Davud: 233, 280, 461, 567
Hazret-i Ebubekir: 539, 540
Hazret-i Hızır: 631, 707
Hazret-i İsa duası: 281
Hazret-i İsa ve Meryem Ana resmi: 284

Hazret-i İsa: 433
Hazret-i İsa'nın yüzü nakışlı makrama: 404
Hazret-i Musa: 663
Hazret-i Nuh gemisi: 652
Hazret-i Nuh: 652
Hazret-i Ömer: 540
Hazret-i Penç Hasan ziyâreti: 642
Hazret-i Risâlet'in evlâtları: 539
Hazret-i Süleyman: 385
Hazret-i Yahya: 45, 46, 54, 433
Hedvik Kalesi: 24
Hekim Padre: 696
Hekim Tusî: 694
hekim: 247, 484
hekimbaşı: 240, 246
hekimler çarşısı (Beç Kalesi): 227
hekimler: 240, 245
Helam Ban: 704
Helar Vilâyeti: 655
Heluk suru: 126
hendese (geometri): 237
Hersek Makşimilyan: 151
hesap: 237
Heşdek Kalesi Girdabı (Edil Nehri): 384
Heşdek kavmi: 426, 463, 645, 691, 692, 693,703, 704, 705, 706, 707, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 733, 734, 736, 738, 750
Heşdek Müslümanları: 691
Heşdek Tatarı: 432, 452, 695, 697, 698, 706, 707, 713, 743
Heveş Ovası: 155
Heyet: 408
Heyhat Ovası: 425, 426, 429, 430, 431, 437, 439, 442, 452, 453, 468, 587, 588, 603, 669, 687, 703, 705, 715, 717, 719, 722, 742, 743, 744, 757, 769
heykel: 234, 340, 633
hınto araba: 170, 187, 195, 198, 208, 249, 258, 265, 357, 409, 456, 458
Hırıştoş Dağı: 173
Hırıştoş Nehri: 154
Hırıştoş Ovası: 150, 153, 154, 155, 699
Hırıştoş Yaylası: 136, 140, 356
Hırkil Kral: 612
hırsız: 618
Hırtis Kalesi: 668
Hırvat: 76, 152
Hırvatistan: 262
Hısım Mehmed Paşa Tabyası (Varat): 343
Hısım Mehmed Paşa: 337, 338
Hızır Şah Efendi Tekkesi: 485
Hızır Şah Efendi: 486
Hızır Yakkan Alay Yakkan mezgiti: 707
hikâye anlatıcıları: 641
hikâye: 525, 565, 638
Hindî Baba Mansur: 285, 693
Hindî Baba Tekkesi: 118, 760
Hint padişahları: 674
Hint: 235
hisar eri: 375
Hisar Namazgâhı Mescidi (Kefe): 576
Hişam bin Abdülmelik: 672, 676
Hoca Bay'ın bükesi: 429
Holandiye Vilâyeti: 285
Hollok Kalesi: 114, 150, 157, 158, 159
Holokirmen: 742
Honaşkirmen: 750
Honot dağları: 136
Honot Kalesi: 158, 161
Honot Nahiyesi: 351
Horasan Vilâyeti: 674
horilka adlı rakı: 409, 703, 744, 745
Horoskirmen: 753, 754
Hoten miski: 250
Hozad Kalesi: 319
Hûd Nebî: 708
hululî mezhep: 725
hulûlî mezhepli: 701, 723
Humus Kalesi: 129
Hunaron: 36

Hunka menzili: 31
Husvar Kalesi: 272, 354
Hûşeng Şah nakkaresi: 465
Hûşeng Şah tacı: 698, 699, 700, 708
Hûşeng Şah ziyaret yeri: 698
Hûşeng Şah: 697, 698, 699, 700, 701
Hülâgu Han oğulları: 664
Hülâgu Han tahtı: 662
Hülâgu Han Tatarları: 532, 560, 615
Hülâgu Han: 532, 535, 615, 616, 641, 642, 662, 664, 669, 690, 691, 694, 705
Hümam Dede (Sombor): 310
Hüna, Palu ve Çakır (Evliya'nın eğitimli köpekleri): 746
Hünkâr Camii (Çanad Kalesi): 320
Hünkâr Camii (Doğan Kalesi): 448
Hünkâr Camii (Gazikirman): 447
Hünkâr Camii (Kapoşvar Kalesi): 39
Hünkâr Camii (Köylüc Kalesi): 374
Hünkâr Camii (Sonlok Kalesi): 303
Hünkâr Camii (Yeni Palanka): 371
Hünkâr Camii: 372
Hünkâr hasekisi: 50
hünkâr kapucubaşısı: 346
Hünkâr Tabyası: 142
hünkâr: 739
Hürekirmen: 750
Hürmüz-i Tâcdâr (Enûşirvân'ın oğlu): 535, 660, 662, 664, 699
Hüseyin Ağa, Kethüda: 354
Hüseyin Efendi, Şeyh: 488
Hüseyin Paşa, Arnavut: 105
Hüseyin Paşa, Defterdar: 112, 592
Hüseyin Paşa, Gazi Abaza Sarı, Budin Veziri: 88, 104, 113, 298
Hüseyin Paşa, Nasuh Paşazâde: 334
Hüseyin Paşa: 88, 106, 108, 109, 112

I
ılıca: 146
Irak şehri: 661
Irak-ı Acem (Acem Irak'ı): 661
Irak-ı Acem tarihçileri: 605
Irâk-ı Arap: 657,: 661
Irak-ı Dadyan: 535, 661, 662, 664, 704
ırgı balığı: 661
Iskıntı Deresi: 420
Iskıntı Kasabası: 420
İstıranca Dağları: 388
ıydiyye (bayramlık) hediyesi: 338
Izbaraş seferi: 448

İ
İbiz Nehri: 623
İbn Kesîr ve Seb'a kıraatleri: 527
İbrahim Ağa, Çavuşbaşı: 593
İbrahim Ağa, Sadrazam Kethüdası: 95, 102, 118
İbrahim Efendi Çiftliği: 478
İbrahim Halilullah türbesi: 533
İbrahim Han kanunu: 137
İbrahim Han: 238
İbrahim Hanzâde: 323
İbrahim Kethüda: 69, 86, 89, 91, 119, 131, 150, 162
İbrahim Paşa (Anadolu Veziri): 46, 133
İbrahim Paşa (Sadrazam): 151, 152
İbrahim Paşa, Güzelce: 49
İbrahim Paşa, Kadızade: 113, 394
İbrahim Paşa, Sarhoş: 569
İbrahim Paşa, Serdar: 124, 317
İbrahim Paşa: 5, 168, 313
İbrahim-i Gülşenî: 600
İbrail: 398
İbram Kalesi: 353
ibretlik seyir: 267, 268, 631
iç ağaları: 171, 173, 208, 211
iç oğlanları: 153
İçeli Heşdeki: 712
İdil Nehri: 508
İdris Köyü: 601
İdrivne Kral: 393
İhmilniç Hatman: 469
İhmilniç Vilâyeti: 469

İhram Kalesi: 372, 373
İjler Köyü: 396
İlok Kalesi: 124, 126, 127, 128
İlok Kazası niyabeti: 125, 126
iltizam: 306, 390, 397, 421, 441, 548
İmâdü'l-İslâm (Kitap): 692
İmam Efendi (Sombor): 310
İmam Hanbel: 435
İmam Hanefî mezhebi: 684
İmam Hüseyin: 605
İmam Malik: 435
İmam Şâfiî: 435
imaret: 342, 560, 576
İnci Beğ Hatun Medresesi: 563
inci: 277, 467
İncik Nehri: 651
İncil payçılları: 461
İncirok Bey, Şağake Beyi: 608
İne Boğazı: 440
İnebahtı Boğazı: 440
İnkirman Kalesi: 486, 488, 489, 531, 559
İnkirman kili: 490
İnkirman limanı: 489, 490, 620
İnkirman: 485
İnlik Beli: 381
İnlik Kalesi Boğazı (Tuna Nehri): 380, 384
İnlik Kalesi: 380, 381
ipek halı: 265
İpol Nehri: 111
İpsala şehri: 610
İrec Şah, Feridun Şah oğlu: 705
İrik Kasabası: 120, 122
İrşan Dağı: 42
İrşek Ban: 176
İrşova beyi: 380
İsa âyini: 231
İsevî: 233
İsfinikirmen: 742
İshak (Âlem tarihçisi, müfessir): 432
İshak Ağa: 118
İshakçı: 398
İsizinye şehri: 16, 285
iskemle ağası: 415
iskemle: 231, 263
İskender Bey (Kabartay beylerinden): 570
İskender Bey, Çerkez, Üstürgon Beyi: 159, 299
İskender davulu: 465
İskender Paşa (Üstürgon Paşası): 165, 173
İskender tacı gorona: 110, 111, 231, 252, 261, 262, 292, 293, 699
İskender: 631
İskender-i Kübrâ: 664
İskender-i Zülkarneyn: 36, 383, 656
İslâm Ağa, Hanzâde Kethüdası: 3, 19
İslâm Ağa, Sefer Gazi oğlu (Kırım Veziri): 2, 3, 20, 531, 590, 591
İslâm Giray Han Mektebi (Bahçesaray): 516
İslâm Giray Han Sebili (Bahçesaray): 517
İslâm Giray Han: 445, 446, 450, 481, 509, 515, 588, 604, 696
İslâm Giray Hanı Çeşmesi (Gözlev Kalesi): 483
İslâm Giray: 494
İslâm Kalesi: 767
İslâm Türk Or'u taburu: 717
İslançe Kalesi: 36
İslankamin Kalesi: 121, 122, 123, 314
İslovin askerleri: 74
İslovin Yaylaları: 194
İslovin: 36
İsmail Ağa, Bosna Alaybeyi: 76, 77, 83, 87
İsmail Paşa, Budin Veziri: 23, 30, 66, 352, 364
İsmail Paşa: 19, 64, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 81, 83, 87, 118, 275, 300, 367
İsmail: 398
İspanya kâfirleri: 612
İspanya kralı: 612

İspanya veziri: 286, 287, 288, 289
İspanya Vilâyeti: 56, 285
İstanbul (Makedonya şehri): 36
İstanbul Kalesi: 385, 387
İstanbul patriği: 403, 404, 405
İstanbul'un zerrini: 505
İstanköy Adası: 632
İstanköy sümbülleri: 505
İstifan Bey, Lipul Bey oğlu: 420
İstifan Bey: 399, 421
İstifan Kilisesi:
İstifani Kilisesi (Beç Kalesi): 189, 213, 225, 228, 229, 230, 231, 235, 237, 238, 239, 247
İstifani Kilisesi'nin cerrahbaşısı: 240
İstifani Kral: 290
İstirinye şehri: 242
istiska hastası: 242, 244
İsvan Vilâyeti: 383
İsveç kavmi: 272
İsveç kralı: 231, 280, 417, 432, 696
İsveç: 337, 450
İsvet Nikola Manastırı (Bükreş): 407
İşçetkirmen: 746, 749
İşlos Kalesi: 17
İtil Nehri: 692
İvaz Giray Sultan: 530, 592
İzarila Son (Kral kızı): 231
İzzeddin Sultan ziyaretgâhı: 438

J
Jabotin Kalesi: 471
Jana Çerkezi Vilâyeti: 621
Jana kavmi: 457
Japohakirmen: 750, 751
Jebel Kalesi ovası: 295
Jebel Kalesi: 295
Jelejinvar Kalesi: 9
Jibel Nehri: 395
Jiçişvan Kaptan: 177,275
Jidek Köyü: 365
Jil Koski Kral: 56
Jil Nehri: 394
Jivakirman Kalesi: 743
Jivakirman: 742, 743
Jota Nehri: 421

K
kabaniçse: 172
Kabarta: 642
Kabartay beyi: 457, 644, 645, 650, 688, 689, 721
Kabartay Nehri: 486
Kabartay: 616, 642, 646, 647, 648, 649, 651, 653, 658, 740
Kaçı Bağları Mesiresi (Bahçesaray): 520, 530
Kaçı Köyü: 485, 486, 488
Kaçı Nehri: 485, 508
Kadı Tabyası (Varat): 343
kadı: 302, 327, 371, 375, 381, 441, 542, 548
Kadıasker: 667
Kadıhan (Kitap): 692
Kadıköyü: 494
Kâdirî: 576
Kâf Dağı: 654, 655, 656, 698, 728, 729, 735, 739
Kaglıçak [Kağnıcak] taburu cengi: 474, 475
kâğıt: emini: 337
kâğıtçı: dükkânı: 9
Kâğıthane lâlesi: 505
Kâğıthane Nehri: 383
kâhinler: 765
Kâht şehri: 683
Kahtâniye dili: 657
Kahtaniyeli Arap kavmi: 684
kahvehane: 342, 345, 550, 578
Kakan meliki: 655
kakum: 698
Kalafat İskelesi boyarı: 394
Kalafat Köyü: 394
kalaklı kefal balığı: 580
Kalas Kalesi: 419
kale ağaları: 127, 437

kale dizdarı: 42, 43, 47, 51, 110, 127, 302, 305, 307, 310, 313, 314, 316, 327, 338, 348, 371, 372, 375, 381, 484, 492, 597, 757
kale döven top: 117, 769
kale kulu ağaları: 319
kale tezkirecisi: 337
kale yoklaması: 322, 324
Kalenderoğlu: 155
Kalevine Vilâyeti: 285
kalgay sultan emini: 583
Kalgay Sultan Sarayı (Akmescid): 543, 544
kalgay sultan: 399, 427, 542
Kalka Nehri: 190
Kalkan balığı: 585
Kalmak Gökdelen Taysı Şahı: 737
Kalmak kavmi: 655
Kalmak, Kalmık Tatarı: 426, 432, 440, 441, 452, 455, 468, 474, 475, 587, 588, 593, 622, 623, 637, 642, 645, 647, 648, 650, 652, 655, 669, 682, 687, 688, 689, 691, 697, 703, 705, 706, 712, 714, 717, 719, 720, 722, 723, 723, 724, 725, 728, 729, 731, 733, 735, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 743, 744, 756, 757, 761, 762, 769
Kalmık atı: 746
Kalo Kalesi: 353, 364
kalpak: 660, 704, 715
Kamâme Kilisesi: 284
Kamara köyü: 495
Kamaraş: 411
Kambur Mustafa Paşa: 105, 106, 112
Kamer Dağı: 655
Kamerü'l-kum: 541
Kamış Abaza: 627
kan alıcı: 240, 247
kandil: 419
Kanıv Kalesi: 472
Kanije ağaları: 89
Kanije askerleri: 83, 165, 189
Kanije balıkları: 51
Kanije gazileri: 4, 31, 60
Kanije Gölü: 37
Kanije Kalesi: 3, 7, 22, 24, 31, 32, 36, 38, 68
Kanije kulu aklâmı: 126
Kanije paşasının voyvodalığı: 33
Kanije: 2, 7, 19, 21, 22, 23, 25
Kaniv Kalesi: 451
Kanlı Söyünç Nehri: 669, 685
Kanlıjak Özeği: 766
Kansi Nehri: 291
Kantemur Han: 579
kapama: 660
kapanhane: 560
Kapıağası Zaviyesi (Kefe): 576
Kaplan Paşa: 8, 113, 114, 159
kaplan postları: 682
kaplan: 638
Kapolinye Kalesi: 4, 22
Kapona Köyü: 136
Kapornok Kalesi: 5, 6
Kapoşvar Kalesi: 6, 19, 30, 36, 37, 38, 39, 348
kaptan: 127, 327, 758
kaptanlar: 406
kapucubaşılar: 209, 266
kapukulu yeniçeri ağası: 50, 302, 320
Kapusa-kirmen: 742
Kapusna Kalesi: 471
Kara Ali Paşa, Konakçı: 398
Kara Badrak özel lehçesi: 526
Kara Eflak: 365
kara havyar: 764
kara kendir bezi: 409
Kara Kıraş Bey (Or Beyi): 441, 453
Kara Kiriş Nehri: 335
kara koncoloz: 627
Kara Mahmud Ağa: 145
Kara Mehmed Paşa: 118, 367
Kara Mustafa Paşa: 770
kara ukkab kuşları: 728
Kara Ulah reayası: 365

Karaalp Köyü: 586, 590
Karabağdala: 139
karabatak: 490
Karabelâ Mescidi (İlok Kalesi): 128
karabina tüfenk: 97, 209, 306, 367
Karabudak Han: 669, 670, 677, 680, 681
Karabudak ülkesi: 677, 680, 682, 683
karaca: 203, 490
Karaçı halkı: 458, 591, 592
Karadeniz Boğazı: 36
karagöz: 202
Karakaş Paşa Camii (Ustolni-Belgrad): 54
Karakaş Paşa Mahallesi (Ustolni-Belgrad): 53
Karakaş Paşa Sebili (Ustolni-Belgrad): 57
Karakaş Paşa Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
Karakaş Paşa Zaviyesi (Ustolni-Belgrad): 56
karakullukçu: 153, 208, 266
karakuş: 202, 283
Karalı ot: 523
Karaman askeri: 79
Karanlık Dünya: 721, 734, 735, 736
Karasu Nehri: 548
Karasu: 548, 641
Karatayak kavimleri: 766
Karatayak Tatarı: 447, 756, 765
Karatayak varoşu: 762
Karayazıcı: 155
Karayî mezhebi: 497, 551
Kardaş Kazak: 297, 365, 449, 450, 451, 696
Karesi Nahiyesi: 359
Karga Kalesi: 61
karga: 61
Karım kirman: 559
Karina kirmen: 742
Karlofça Kalesi: 122, 123
Karnabat Kasabası: 388
Karol Kalesi: 350, 353
Karp Pehlivan: 709
karpuz turşusu: 597
karpuz: 333, 345
Kasaphane: 479
kasaplar: 221
Kasapoğlu: 332
Kasapzâde: 331
kâse: 360
Kasım Bey: 43
Kasım Paşa Camii (Baruthane Kalesi): 147
Kasım Paşa Camii (Peçuy Kalesi): 141
Kasım Paşa Camii (Taman Kalesi): 596
Kasım Paşa Hamamı (Taman Kalesi): 596
Kasım Paşa Sebili (Baruthane Kalesi): 147
Kasım Paşa, Yanova Veziri, Cerrah: 325, 347, 348, 352, 353, 355, 359, 366, 369, 718
Kasım Voyvoda Manastırı (Bükreş): 407
Kasım Voyvoda: 10, 11, 12, 15, 173, 194, 199, 214, 288, 289, 290
Kastel Kalesi: 189
Kaşa Kalesi: 56, 229, 355
Kaşa Macarı: 709
Kaşa ovaları: 154
katmerli gül: 201
katran: 406
Kavaflar Pazarı (Kefe): 581
kavuk: 677
kavun turşusu: 597
kavun: 333, 345
Kaya Sultan makramesi: 721
Kaya Sultan yağlığı: 245, 284
kaya tuzları: 313
Kayğaç Gölü: 430
kaymakam: 568, 569
kayser: 739

Kayseri vilâyeti halkı: 551
Kaytak: 642, 657, 672, 676, 679, 690
Kaytas Ağa, Kırım Veziri: 531
Kaytas Ağa Sarayı (Bahçesaray): 517
kaz: 490
Kazak, Kazaklar, Berabaş-ı Yunak: 160, 161, 297, 512, 695, 714, 751, 489, 754, 684, 755, 430, 445, 550, 454, 429, 422, 425, 429, 441, 445, 449, 450, 473, 511, 554, 570, 588, 600, 743, 754, 669, 754, 687, 432, 442, 686, 450, 440, 442, 446
Kazan Alp Baymirza: 691
Kazan Han: 534
Kazan şehri ziyaret yerleri: 704
Kazan Vilâyeti'nin imaretleri: 703
Kazancızâde: 92, 93
Kazıklı Dere: 767
Kazıklı Özek Bağları (Bahçesaray): 524
Kazıklı Özek Boğazı: 439
Kazıklı Özek Nehri: 487, 489, 494, 495, 498
kebap: 524
keçe: 138
keçeden oba evler: 605
keçi sureti: 226
Keçkemet Çölü: 305
Keçkemet Macarı: 305
Keçkemet ovaları: 315
Keçkemet: 132
kedi derileri: 635
Kefe defterdarları: 570
Kefe Eyaleti: 487. 492, 495, 553, 568, 569, 570, 601
Kefe gümrüğü: 512, 569
Kefe Kalesi: 400, 439, 559, 567, 570, 579, 581, 582, 594
Kefe kili: 490
Kefe lâlesi: 580
Kefe Limanı: 579
Kefe paşaları: 572, 757
Kefe subaşılığı: 583
Kefe tuzu: 441, 490
Kefe valileri: 553, 569
Kefe yeniçeri ağası: 548
Kefe: 514
Kefey Ban: 567
keklik: 490
Kekne Nehri: 642
kelek: 180
Kemal Ata Dede: 562, 565, 566
Kemen Yanoş Kral: 351
Kemenvar Kalesi (/Kemendvar/Keminvar): 24
Ken Kuyu: 430
Kenan Paşa, Gürcü (Budin Veziri): 88,755
Kenekes Köyü: 477
Kenkaç Han: 535
Kenkuş Varoşu: 139
Kepanoğlu askerleri: 74
Kerç Kalesi: 439, 583, 587, 594
Kerçli: 458
Kerevik Kalesi: 125
Kerş: 570
Kerşli askerleri: 425
Keşmir şalı: 284
Keşuş(?) Nehri: 305
Kethüdayeri: 122, 375
Kethüda Mescidi (Baruthane Kalesi): 147
kethüdayeri: 50, 121, 127, 337
Keys Arabı: 609, 615
Keysû Ban: 614
Keysu şağake: 609
Keysu: 609, 614
Keyviz Kalesi: 125
Kıble Kapısı Camii (Kefe): 575
Kıbleli Paşa: 118, 297
Kılbarak: 419
Kılbın Köyü: 365
Kılburun Kalesi: 426, 429, 430, 431, 441
Kılıç Ali Paşa: 439
kılıç ustaları: 210

Kılmah kadınlarının giysileri: 722
Kılmah kavmi: 648, 728, 734, 736, 738, 740, 741
kıltır (söğüt, holler) ağacı: 219, 220
kımız: 434, 524, 589, 619, 678, 695, 703, 722
Kıpçak Sahrası: 727
Kıpti tarihleri: 432
Kıraş Bey, Or beyi: 431
Kırılov Palankası: 472
Kırım Adası: 425, 430, 431, 433, 434, 436, 439, 440, 441, 448, 453, 477, 478, 507, 510, 523, 524, 530, 548, 557, 558, 559, 560, 586, 587, 588, 690
Kırım ağaları: 470
Kırım askeri: 424
Kırım Badrağı kavmi: 425
Kırım dili: 547
Kırım Giray Sultan: 453, 531, 590, 640
Kırım halkının mezhepleri: 435
Kırım hanları: 674
Kırım Kalesi: 565
Kırım kanunu: 510
Kırım Kazakları: 587
Kırım reayaları: 442
Kırım Vilâyeti: 406, 421, 427, 439, 441, 477
Kırım: 3, 36, 425, 427, 470, 512, 514, 525, 531
Kırıştoş Köyü: 132
Kırkçeşme suyu kemerleri: 387
Kırkçeşme: 386
Kırla Köyü: 396
kırmızı darı: 375
kırmızı kalpak: 391
kırmızı Macar kalpağı: 35
Kısrak Kalesi: 472
Kıssis rahip kiliseleri: 581
kıssisler: 236
Kış Nehri: 38
Kız Boğazı (Karadeniz): 384
Kız Kulesi (Sudak Kalesi): 554
kızak gemileri: 744
Kızankaya Balkanları: 388
kızıl ördek: 490
kızıl tilki kürkü: 468
Kızıl Toğar Han: 533
Kızıl Yumurtası: 344
Kızılbaş: 667
Kızılelma Camii (Üstürgon Kalesi): 232
Kızılelma topu: 239
Kızılelma: 46
kızılga altını: 66
Kızılhisar Kalesi: 117, 165
Kızıltaş Kalesi: 601, 602, 603
Kızkıral askeri: 75, 77
Kızlar Algan Suyu: 629, 632, 633, 634
Kızlar Kilisesi: 404
Kızlar Kitgen: 629, 632
Kızlar Vilâyeti Denizi: 668
kibritli ateş okları: 15
Kiçi Nogay: 435, 457
kil: 490
kilarcılar: 208, 209
Kilatiş Kalesi: 35
Kile Sahrası: 163
kilise: 237, 422, 423, 489, 585, 687, 691, 710,714
Kilisecik Burnu: 594, 602
Kilisecik Kalesi: 586
Kilisecik: 586
kimya: 282, 580
Kinah Dağları: 193
kiraz: 552
kirde çöreği: 148
kireçhane (Mahpushane): 31
kiremitçi dükkânları: 562
Kiriş Kalesi Sancağı: 569
Kiriş Nehri: 327, 328, 329, 330, 339, 343, 344, 345, 365
kirişçiler: 221
Kirmancık Kalesi: 451, 472
Kisralar Irak'ı: 661
Kiş Karaki Kalesi: 356

Kişinev kasabası: 422
Kişkara Köyü: 477
Kitâb-ı Câmî: 657
kitap basmacılar: 222
Koba Kalmah Şah: 426
Kobila Kalesi: 125, 312, 472
Koca Kasım Paşa Hanı (Kefe): 577
Koca Mihal, Eflak Beyi: 395
Koca Mihal Kilisesi (Bükreş): 407
Koca Salâsı Köyü: 498
Kocalak Köyü: 477
Kocur Bay Sekban: 660
Koç Meydanı (Beç Kalesi): 225
Kodanı Köyü: 646
Kokolna Köyü: 394
kol tüfengi: 99, 150, 152
Kolçar: 411
Kolçvar yaylaları: 319, 379
Kolgoç Köyü: 682
Kolintina Manastırı: 410
Kolintina Nehri: 409
Kolojvar Kalesi dağları: 335
Kolojvar Kalesi: 362, 363
kolomburna top: 66, 343, 431, 441
Komar kâfirleri: 30
Komar Kalesi: 22, 23, 28, 31
Komaran Adası: 178, 180
Komaran Kalesi: 107, 109, 163, 166, 167, 173, 176, 178, 184, 253, 275, 295
Komişan Köyü: 397
Komiştin Köyü: 394
Komsin: 410
konakçıbaşı: 208
Kopan Kalesi: 6, 19, 33, 34, 36, 37, 88
Kopan Köyü: 423
kopar ve vamoş logofetleri: 406, 410
Kopçalı çakşır: 59
Kopkuyu Vadisi: 430
Kopnik Kalesi: 126
Kopsi Nehri: 621
kor tavuğu: 628
Korkmaz Köyü: 423
Korokonder Kalesi şehri: 13
Korotine Kalesi: 39
Korul: 450
kosdaniçse sırıklar: 209
Kosova Sahrası cengi: 154
Kostantin Bey Manastırı (Bükreş): 407
Kostantiniyye şehri: 567
Kotay Nehri: 669
Kovel Nehri: 417
Kovin Adası: 199
Kovin Kalesi: 679, 682
Kovin Nehri: 678
Koy Nehri: 676
Koyun Geçidi: 449
Koyun Kalesi: 677, 679
koyun kebabı: 523, 525
koyun: 425
Kozak Vilâyeti: 419
Koze Sonlok Nahiyesi: 351
köçekler: 209
Kömeyiş Kalesi: 668
Köprü Kalesi: 35
köprü yapımı: 109
Köprübaşı Mescidi (Kefe): 576
Köprülü Mehmed Paşa Camii (Varat): 342
Köprülü Mehmed Paşa evkafı: 324, 3378, 356, 357
Köprülü Mehmed Paşa hayratı: 342
Köprülü Mehmed Paşa: 131, 144, 145, 369, 398, 569, 593, 687, 767, 768
Köprülüoğlu Fâzıl Ahmed Paşa: 88, 157, 174, 262, 279, 346, 426, 530, 590, 593, 700
Kör Yusuf Dede: 566, 590
Kör Yusuf Mirza Nogay: 425
Kör Yusuf Nogayı: 457
Körünüş Sarayı: 508, 509
Köse Ali Paşa Camii (Varat): 342
Köse İbrahim Ağa, Kapucular Kethüdası: 119
köse tülbent: 265
Kösek Kalesi: 9
kösele: 497

Köstehem: 664
Köylüc Kalesi: 373, 374
Köyvar Kalesi: 361
Krakov kralı: 367
Krakov: 425, 450, 469
Kral Değirmeni: 347, 348
Kral Kuyusu (Ustolni-Belgrad): 57
Kral Sarayı Divanhanesi: 251
Kral Sarayı imareti: 247
Kral Sarayı Meydanı (Beç Kalesi): 225
Kral Sarayı: 219, 236
Kral Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
kral vâlidesi: 266
kral veziri: 274, 275
Kraşva Nehri: 372
Kuba Bağları (Bahçesaray): 520
Kuba Mescidi (Bahçesaray): 516
kubadi pabuç ve çizme: 60, 522
Kuban Bucak Tatarı: 424
Kuban Nehri: 599, 603, 621, 641, 646, 650, 653
kubbe veziri: 336
Kubilay Han: 535
Kudüs: 46, 284, 385
kuğu: 490
kûh-ı Elbürzî (Elburz Dağı): 654
Kûh-ı Meyân: 654
kuka zerdûz üsküf: 138
Kulep Alp hazretlerinin kabri: 753
Kulhanca: 600
Kulkaşkan Suyu: 659
Kulkocan Nehri: 659
kumbaracıbaşı: 337
Kumuk kavmi: 664, 666, 676, 677
Kumuk Şahı: 592
Kumuk Tâbeseranlıları: 672
Kumuk: 642, 676, 679, 686
Kumukistan Vilâyeti: 665
Kunos Toski Kral: 56
Kupuşa kirmen: 742
Kurbağa Kayası: 553
Kurd Paşa, Uyvar Paşası: 113, 297
Kureyş Arabı: 609, 612, 613, 616, 629
Kurs Macarı: 294, 302, 334, 338, 355, 709
kurut ayranı: 434, 436, 477, 589, 606, 619
Kuryeleş Dağları: 612
Kuryeleş: 400
kuşka, yani ur: 346
Kuyucu Murad Paşa: 155
Kuyular Köyü: 594
kuyumcular: 222
kuzu eti: 552
kuzu resmi elmas: 260
kuzu: 425
Kübeçili şehri, yani Zırhçılar Kalesi: 679
Kübeli İvaz Giray Sultan: 530
Küçübek Nehri: 659
Küçük Adorban Kalesi: 358, 359
Küçük Alman Dağı: 215, 286
Küçük Alman Yaylası: 196
Küçük Balı Bey, Yahya Paşazâde: 122
Küçük Began Kalesi: 45
Küçük Hamam (Gözlev Kalesi): 481
Küçük Heyhat: 736, 741, 744
Küçük Jana Vilâyeti: 622
Küçük Kapornok Kalesi: 35
Küçük Karasu: 552, 553
Küçük Keçkemet Köyü: 301
Küçük Kümü Nehri: 653
Küçük Mehmed Bey Camii (İlok Kalesi): 128
Küçük Mehmed Paşa Camii (Varat): 342
Küçük Mehmed Paşa Tabyası (Varat): 343
Küçük Papmezö Kalesi: 350
Küçük Paşa Camii: 142
Küçük Peşekops Nehri: 628
Küçük Vajon Kalesi: 62
Küçük Vajon: 92
küheylân at: 628
Kükü Nehri: 642
Küleçli: 458

Külvar Kalesi: 161
Külvaroş: 216
Kümi Nehri: 647
Küpeşte Kalesi: 380
Küre Köyü: 362
Kürenkirmen: 750
kürkçü dükkânı: 743
Kürten Köyü: 398
kütüphane: 230
Küyür Kalesi: 469

L
Lab Nehri: 641
Laçik Nehri: 664
Ladicin Kalesi: 471
ladika müneccimleri: 215
ladika: 237
Lagoş Kral: 55, 111, 132, 154, 306
lağımcıbaşı: 337
lahana: 345
lahşa, lakşe, lakşa çorbası: 144, 435, 477, 589, 606
Lak Kalesi: 6, 103
Lala Mehmed Paşa: 167
Laslo Kral: 55, 61, 193, 242, 288, 292, 302
Latin Mikal (Tarihçi): 609
Latin tarihçileri: 36, 45, 261, 567
Latin tarihi: 432
Laveho Nehri: 398
Layta Nehri: 194
Laz Ahıryanları: 525
Laz kavmi: 400, 558, 613
Lazka Kureyş Arabı: 609
Lazka, Elheme oğlu: 400, 612, 613
Lazoğulları: 392
Leh Dağları: 422
Leh kavmi: 450
Leh kralı: 280, 367, 414, 451, 470, 471, 491
Leh memleketi: 228, 419, 421
Leh seferi: 445
Leh tavuğu büryanı: 148
Leh tavuğu: 523
Leh Yahudisi: 450
Leh: 272, 425, 522, 552, 581
Lem'î Çelebi: 214, 528
Lena Boğazı: 368
Leve Kalesi: 89, 93, 104, 106, 108, 109, 111, 113, 114, 117, 157, 159, 160, 254
Levonta Köyü: 423
levrek: 580
leylek çadırı: 200
Lezgi Dağı: 656
Lezgi kavmi: 658, 666, 679
Lıbıkova Palankası: 378
Linse Köyü: 364
Lipova Kalesi: 301, 313, 319, 324, 368
Lipul Bey: 422
Lipyan Dağları: 327
Litre Kalesi: 89, 93, 106, 109, 113, 114, 157, 159, 160, 254, 295, 298
Litre Nehri: 174, 253
Livaza Köyü: 423
Loçen Köyü: 422
Logoş Kalesi: 369
Lokay Kalesi: 126
Lomovat Köyü: 471
Lonçat Vilâyeti: 285
Lovik Kalesi: 36
Luteryan mezhebi: 191, 280
luturyan boruları: 65, 75

M
Maanoğlu hapsi: 97
Macar atları: 29
Macar Beç'i: 311
Macar çukası: 354
Macar dili: 356
Macar ekmekleri: 104
Macar Hisarı: 138, 141, 142, 143
Macar İrşek: 45, 399, 400
Macar katanaları: 256
Macar kebeleri: 111
Macar köyleri: 166, 155, 165, 176, 307, 362

Macar kuşu: 144
Macar müneccimleri: 346
Macar Sarayı: 186
Macar Semendiresi: 161
Macar tarihçileri: 36, 45, 55, 124, 261
Macar tarzı: 134
Macar topları: 51
Macar tüfengi: 318
Macar: 36, 47, 66, 132, 152, 154, 177, 184, 189, 191, 192, 261, 272, 294, 295, 301, 305, 308, 310, 315, 325, 333, 335, 338, 345, 351, 356, 365, 699
macunhane: 246
Maçkokirmen: 750
Maden ovaları: 154
Mağrib ülkesi: 614
Mâhan Vilâyeti kılıçları: 712
Mâhan Vilâyeti Tatarı: 317
Mâhan Vilâyeti: 419, 426
mahlûl kâtibi: 337
Mahmud Ağa, Çavuşbaşı: 119
Mahmud Bey Camii (Termik Kalesi): 599
Mahmud Paşa, Yanık Valisi: 181
Mahmud Paşa Camii (Güvercinlik Kalesi): 375
Mahmud Paşa: 188, 375, 376, 377, 658
Majonvar Varoşu: 189
Makedonya şehri: 385
Makla Nehri: 145, 146
maksima (boza): 477, 524, 606, 619, 635, 678
Makşi Kral: 55
Maktul İbrahim Paşa: 41, 123, 126, 213, 307, 317
mal defterdarı: 138, 337, 568
Malatya Kalesi: 610
Malik Eşter askeri: 541
Malik Eşter hazretleri: 502, 540, 541
Mamaluka Çerkezi dili: 649
Mamaluka kavmi: 615, 638
Mamaluka Vilâyeti: 613
Mamaluka, Cebel-i Elheme oğlu: 613, 616
Mamşuh kavmi: 457
Mamşuh Köyü: 641
Mamşuh Vilâyeti: 640
manastır: 13, 228, 237, 469, 687, 691
Mani Kral: 394
Mankıt beyi: 511, 533
Mankıtlı Ali Mirze: 8
Mankıtlı: 435, 458
Mansurlu Tatarı: 424, 435, 442, 454, 458, 475, 511, 591, 606, 628
Mantikukula Vezir: 75, 256, 284, 367
Marçil Kalesi: 35, 63, 88, 91
Mardin Kalesi: 69
Martinoş Gölü: 316
martolos: 38, 145, 158, 162, 318, 320, 381
maskaralar: 272
Maslovin İskelesi: 64
Maşkolor panayırları: 344
mataracılar: 172, 173, 211, 405
Matayoş Kral: 55
matbah bahası hassı: 4
Matbah-ı Âmire: 409
Matı Nehri: 635
Matra dağları: 136, 155, 156
Matra Nehri: 155, 156
Matra Palatinuş Kral: 157
Matra Yaylası: 155, 157
matrakçılar: 210
Matyaş Kral: 55
Mâverâünnehir: 662
May Firav (Nemse çasarının karısı): 129, 189, 367
May Firav Varoşu: 189
Mayak Baba Sultan: 428
Mayak Geçidi: 427
Mayak yağı: 429
Mâzenderan Vilâyeti tüfenkleri: 712
Mecnun Baba ziyareti: 128
Mecusî: 608, 655, 723
med (içki): 703, 745

Medeninkar: 411
Medniharap: 738
Medova beyi: 375
Medova Palankası: 374
Medova Sancağı: 301
medrese: 34, 39, 111, 120, 121, 122, 128, 135, 309, 313, 318, 321, 322, 323, 330, 342, 370, 374, 376, 380, 391, 395, 482, 488, 549, 560, 562, 576, 585, 596, 597, 678
Mehmed Ağa, Niğbolu Müsellimi: 397
Mehmed Ağa, Veziriazam Kethüdası: 49
Mehmed Bey Camii (İlok Kalesi): 128
Mehmed Çelebi: 88, 89
Mehmed Efendi (Divan Efendisi): 421
Mehmed Efendi (Kethüda): 131
Mehmed Giray Han Camii (Bahçesaray): 542
Mehmed Giray Han Çeşmesi (Bahçesaray): 517
Mehmed Giray Han Hamamı (Bahçesaray): 518
Mehmed Giray Han Köşkü Mesiregâhı (Bahçesaray): 520
Mehmed Giray Han Köşkü: 506
Mehmed Giray Han Mektebi (Bahçesaray): 516
Mehmed Giray Han Musallası (Bahçesaray): 520
Mehmed Giray Han Sultan: 365, 367, 399, 414, 423, 424, 426, 427, 438, 439, 440, 441, 445, 450, 451, 452, 481, 482, 484, 494, 498, 501, 505, 514, 527, 530, 531, 541, 547, 586, 587, 588, 589, 590, 593, 594, 595, 603, 604, 608, 617, 620, 622, 636, 637, 645, 646, 649, 655, 659, 664, 665, 672, 680, 681, 686, 688, 712, 714, 715, 716, 719, 720, 725, 767, 768, 769
Mehmed Han kasrı: 506
Mehmed Han, Sultan: 136, 182
Mehmed Kethüda: 131
Mehmed Paşa (Elçi): 700
Mehmed Paşa, Ak: 569
Mehmed Paşa, Arnavut Hısım: 337
Mehmed Paşa, Çavuşzâde: 337
Mehmed Paşa, Gürcü, Budin Veziri: 64, 68, 70, 71, 76, 131, 162, 301, 336, 133, 346
Mehmed Paşa, Haleb Veziri, Gürcü Kethüda: 66
Mehmed Paşa, Hısım (Varat Hâkimi): 346, 347, 349, 351, 355, 358, 360, 366
Mehmed Paşa, Kara: 248, 336
Mehmed Paşa, Koca (Süleyman Han Veziri): 322, 324
Mehmed Paşa, Köprülü: 324, 325
Mehmed Paşa, Küçük: 297, 299, 360
Mehmed Paşa, Lala: 169
Mehmed Paşa, Mankırkuşu, Budin Veziri: 49
Mehmed Paşa, Pirinççi, Eğri Veziri, Filibeli: 114, 119, 149, 155, 157, 159, 162
Mehmed Paşa, Serdar Hısım: 110, 352, 353, 355, 359
Mehmed Paşa, Seydî Ahmed Paşazâde: 112
Mehmed Paşa, Vezir, Uzun, Lala: 46, 49, 137
Mehmed Paşa, Yahya Paşazâde: 110
Mehmed Paşa: 132, 137, 150, 160, 161, 756
mehterhane kulesi (Kapoşvar Kalesi): 38
Mekemorya askerleri: 74
Mekke ve Medine'nin vakfı: 339
mektep: 39, 322, 323, 345, 370, 380, 482, 596, 597
Melek Ahmed Paşa: 336, 341, 361, 362, 366, 390

Melik Câlût: 461
Melik Rac'im: 385, 386
Melik Tâlût: 461
Memi Ağa Camii: 147
Mençâr ibn Menûçehr: 699
Mençâr kavmi: 261
Mençaryan (Menûçehr evlâtlarından): 213
Mengli Camii: 562
Mengli Giray Han Camii (Akmescid): 543
Mengli Giray Han Sarayı (Salâcık): 517
Mengli Giray Han: 400, 478, 499, 503, 523, 553, 560, 568
Mengli Giray Han'ın oğlu: 400
Menkirtim Han: 701
Menkub Kalesi: 495, 498, 500, 531, 559, 570
Menkub köselesi: 497
Menûçehr evlâtları: 132, 280, 356, 359, 669
Menûçehr Şah: 261, 356, 661, 663, 697, 704
Menzile (Mısır): 203
meremmatçıbaşı: 568
Merere Kalesi: 22, 23
mermerden arslan: 596
mersin balığı: 379, 757, 764
Merşan Abaza: 627
Mervan-ı Hımar: 674, 675
Mervanîler: 675
Meryem Ana Manastırı (Bükreş): 407
Meryem Bânû: 582
Merzifon bezi: 606
Merzûk-ı Kefâfî: 600
Mescid-i Aksâ: 284
Mesih milleti başpapazları sicilleri: 254
Mesköv kralları: 697
meşale: 419
Meşter Kalesi: 8
Meştivar Palankası: 8
Meval, Arap: 614
Mevlevî semâzen tasvirleri: 201
meyhane: 14, 550, 578, 762, 763
Meykel, Baş tercüman: 195, 198, 205, 212, 248, 252, 276
Mezakî Süleyman Efendi: 89
Mığdisî râhibi kiliseleri: 561
Mığdisi tarihi: 432
Mısır Adası: 614
Mısır halifeleri: 674
Mihaç (Mohaç) gazası: 123, 124, 132, 154
Mihaç beyi: 48
Mihaç Kalesi: 117, 131
Mihadi Laslo Kral: 56
Mihal-kirmen: 742
Mihalko Ban: 392
Mihalo Kalesi: 36
Mihne Cüvan (Eflak Beyi): 398, 399, 414
Mikal, Leh beyzâdesi: 491
Mikloş Niski Ban: 33, 133
Mikral dili: 613
Mikral, Cebel-i Elheme oğlu: 612, 613
Mikrel kavmi: 613
Milkaviş Yaloş: 55
Milon Poturi Mikloş: 55
Miloş Koblaki: 393
Miloş Niski: 41
Milyaş Kilisesi: 47, 56
Milyaş Papaz: 45, 54, 55
mimar ağa: 33, 43, 51, 127, 133, 307, 310, 313, 316, 327, 337, 372, 381, 568, 758
Mimar Sinan Ağa: 317, 480
mimar: 303, 305, 320
mimarbaşı: 38, 319, 375
Mir Haydar hanı (Bakü): 684
mirâhûr ağa: 210, 375, 405
Mirfat Köyü: 359
Mirhand: 661
mîrî gümrük: 572
misarfir hanı: 111

Misis Kalesi: 383
Misistre Kalesi: 440
misket üzümü: 156
miski kartal: 498, 554
miskli hoşaf: 582
Mismil Köyü: 166
Mitroviçse Kasabası: 8, 118, 121
mizmarlar: 232
Modova: 371, 374, 378
Mohaç, Mihaç Ovası: 55, 306
Molla Çelebi'nin ablak lâlesi: 505
Molla Ganî Paşa: 770
Mora adası: 440
Mora Hafsalı: 384
Mora paşası: 405
Moran: 336
Morava Nehri: 3, 17, 18, 64, 374
morina balığı: 379, 389, 757, 764
Moriş Köprüsü: 368
Moriş Nehri: 319, 321, 322, 325
Moskov bezirgânları: 686
Moskov Denizi: 668
Moskov dili: 660, 715
Moskov elçisi: 702, 770, 771
Moskov gemileri: 665
Moskov gulâmları: 764
Moskov kâfiri: 711, 712, 715
Moskov kaptanı: 674
Moskov kavmi: 272, 740, 741
Moskov Kazağı: 669, 670, 678, 687, 688, 761, 767
Moskov kesesi: 468
Moskov kralı: 450, 451, 622, 657, 665, 669, 686, 687, 689, 690, 691, 694, 697, 705, 709, 716, 745
Moskov prensi: 466
Moskov reayası: 645
Moskov taburu fethi: 468
Moskov vezirleri: 637, 689
Moskov Vilâyeti: 653, 669, 684, 691, 752
Moskov: 425, 522, 665, 686, 695
Moskov-ı Kazak taht merkezi: 754
Moyinçak kavmi: 737
Moyinçak Şah: 426, 455, 648, 689, 702, 720, 721, 726, 736, 737, 739, 741
Moyli Köyü: 397
muafnâme: 156, 357, 401, 404
Muaz ibn Cebel: 535, 537, 538, 539, 540
muhabbetnâme: 359
Muhammed Buharî Saltık Bay, yani Sarı Saltık Sultan: 691
Muhammed Şam-ı Gâzân: 704
Muhammediyye (Kitap): 692
Muharrem Ağa, Siyavuş Paşa Kethüdası: 90
Muharrem Paşa, Yeniçeri Ağası: 95
Muhtesib ağa: 38, 51, 319, 327, 337, 568
muhtesib: 33, 43, 127, 133, 303, 305, 307, 310, 313, 315, 320, 322, 337, 371, 372, 375, 381, 391, 542, 548, 597
Muhyiddin el-Arabî: 432, 741
Mujik kaptan: 467
Mujik kavmi dili: 713
Mujik kavmi kızları: 705
Mujik Kazağı: 697, 703, 705, 706, 709, 710, 711, 741, 750
Mujik şehri: 709, 710, 711, 712, 713
Mujikistan: 714, 771
Mujikrovkirmen: 746
mukâtaacı efendi: 337
mum şamdanı: 223
mumya: 225
mûmyâ-yı kânî: 242
Murad Han: 394
murassa ablak padişah sorgucu: 172
Murtaza Ali Efendi, Kırım Vilâyeti Kadıaskeri: 504, 510
Murtaza Paşa, Kara: 59
Musahib Hacızâde: 78
mûsikâr ilmi: 232, 281
Muslu Ağa, Kızlarağası: 399
Mustafa Ağa, Dergâh-ı Âlî Başkapıcısı: 359
Mustafa Atalık Köyü: 485
Mustafa Bey, Sadrazamın kardeşi: 119
Mustafa Bey Mescidi (İlok Kalesi): 128

Mustafa Çelebi Camii (Kerç Kalesi): 585
Mustafa Efendi (Sipahiler Halifesi): 168, 177, 187
Mustafa Efendi, Foçalı Kâtip Boşnak: 83
Mustafa Paşa (Azak Veziri): 426
Mustafa Paşa ziyareti: 582
Mustafa Paşa, Gürcü: 426
Mustafa Paşa, Hacı, Ustolni-Belgrad Paşası: 55, 63, 107, 108, 165, 173, 299
Mustafa Paşa, Kambur: 109, 112
Mustafa Paşa, Kıbleli: 297
Mustafa Paşa: 43, 107, 123, 157, 245, 300, 389, 769
Musul şehri: 652
muşkat tüfenkleri: 152
mutaf: 143
mutemet ağa: 758
Mübarek Giray Sultan: 399, 527, 530, 590, 592
mücevher putlar: 11
Müezzin Ahmed Çelebi: 22
müflis kaza: 318
Müftü Camii (Kefe): 576
Müftü Camii (Narin Hisar): 573
Müftü Secdeliği (Kefe): 576
Müftü: 323, 757
mükellef ağalık: 318
mültezim: 510
Mümin Efendi: 528
Müneccimler: 523, 581, 696, 697, 765
müsellim: 568
Müşevviş Bey (Kabartay Beyi): 645, 647
Mütedeyyin Paşa Camii (Baç Kalesi): 311
Mütedeyyin Paşa Camii (Sombor): 308, 309
müteferrikalar: 209, 266

N

nabız: ilmi: 521
Nadaş: Kalesi: 36
nafe: 715
Nagban: Yejder: 136, 261, 357
Nage: (Nâne): Nehri: 641
Nahşevan: demiri: 631, 652
Naib: İbrahim: Efendi: 580
naip: 313, 314, 315, 548
naiplik: 379, 487
nakış: ustası: 236
nakışlı gömlek: 523
nakib: 43, 323, 441
nakibüleşraf: 50, 139, 302, 310, 313, 318, 320, 327, 338, 372, 375, 381, 442, 548, 569, 667, 757
nakkaş: 247
nakkaşlar: 279
Nakşevan: 511
Nakşibendi dervişleri tekkesi: 678
Nakşibendi tarikatı: 672, 684
Naküt Köyü: 136
nâme-i hümâyûn: 253
Namin Kalesi: 363
namusiyeli çadır: 119
nane: 523
Narağı askerleri: 424
Narin Hisar (Kefe): 573
Nasuh Paşazâde, Budin Veziri: 88
Nator İşpan: 56
Necati Çelebi, Han Kâtibi, şair: 522
Nedaj Kalesi: 42, 43
Nedaj Kral: 42
Nedajoğlu: 5, 74
Nedimî Çelebi: 528
neft madeni: 406, 684
Nemçe kavmi: 233
Nemet Nehri: 16
Nemet Uyvar Kalesi: 16
Nemrud ateşi mancınığı: 269, 270
Nemrud Boğazı (Şattu'l-arab Nehri): 384
Nemrud Seddi: 383

Nemse askeri: 75, 127, 177, 253, 349
Nemse çasar imparatoru: 366
Nemse çasarı sulhnamesi: 301
Nemse çasarı: 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 15, 22, 23, 62, 91, 92, 94, 103, 106, 111, 113, 118, 151, 157, 160, 168, 169, 172, 179, 188, 189, 190, 194, 203, 238, 262, 280, 287, 289, 292, 295, 297, 336, 346, 349, 350, 353, 359, 366, 367, 427, 699, 700, 708
Nemse çasarının anası: 12
Nemse çasarının fermanı: 295
Nemse çasarının yüz şekli: 259
Nemse dili: 242, 280, 281
Nemse elçisi: 170
Nemse Hisarı: 138, 140, 142, 143
Nemse kaptanı: 353
Nemse kapu kethüdası: 254
Nemse Kasabası: 121
Nemse katanası: 288
Nemse kavmi: 4, 77, 88, 92, 169, 192, 220, 293
Nemse kızları: 193
Nemse köyü: 286
Nemse kralı: 3, 17, 118, 119, 120, 150, 162, 169, 235, 293, 349, 421, 699, 717
Nemse papazları: 233
Nemse reayası: 349
Nemse Sarayı: 185
Nemse soltatları: 186
Nemse tarihçileri: 36
Nemse topları: 51
Nemse veziri: 88
Nemse: 47, 56, 152, 154, 169, 176, 188, 191, 192, 233, 295, 346
Neriman: 664
Neslihan Bânû ziyaretgâhı: 582
Nestorol Nehri: 422
Neve Kalesi: 113
Nevruz İmirza Tatarları: 622, 623
Nevruzeli Nogayı: 435, 457, 462
Nevruzkirman Kalesi: 622
Nevşirvan Kervansarayı: 672
Nig Yej: 709
Niğbolu Kalesi: 396, 397
Niğbolu müsellimi: 421
Nihavend şehri: 661
Nijen Kalesi: 451
Nil kesimi şenlikleri: 187
Nil Nehri: 675, 692
Nimet Nehri: 69
Nimet-Uyvar Kalesi: 3, 9, 55, 68, 69, 74
Nipirvoda: 472
Niskikirman Kalesi: 455
niyabet: 33, 61, 313, 378, 380
Niyazâbâd şehri: 683
Nogay eşkıyaları: 427
Nogay kadınları: 606, 764
Nogay Tatarı, kavmi: 424, 425, 426, 427, 428, 431, 432, 433, 434, 442, 453, 463, 470, 525, 526, 591, 593, 594, 603, 604, 605, 606, 621, 629, 631, 632, 638, 641, 648, 649, 650, 652, 655, 669, 692, 695, 696, 703, 709, 711, 720, 722, 728, 731, 733, 734, 736, 741, 748, 750, 764, 766
Nogay ve Bucak Tatarı: 424
Novigrad Kalesi: 111, 133, 159
Nûh Nebî gemisi: 653
nukrad adlı akçe: 468
Nureddin Sultan Camii (Gözlev Kalesi): 481
Nûruddehr Sultan: 485
Nûşirvan bayrakları: 461
Nûşirvan: 684

O

Oba menzili: 443
obur büyücüleri: 626
Obur Dağı: 613, 622, 623, 624
oburların cenkleri: 625
Odun Köprüsü: 369
Oğlan Şeyhi Tekkesi: 581
Okna adlı tuz madenleri: 406

Okyanus Girdabı (Bahr-i Muhit): 384
Olan Mehmed Ağa, Kırım Veziri: 531
Olanlı askerleri: 424
Olasın Deresi: 548
Olcayto Han: 534
Oloç Köyü: 397
Olti Nehri: 396
Oman Kalesi: 471
Onan Farav: 486
Or Beyi Sarayı: 438, 441
Or beyi: 441, 511, 533
Or bızkası: 438
Or Boğazı: 439
Or Dağı: 627
Or eli beyleri: 511
Or halkı: 437
Or Kalesi: 425, 430, 431, 437, 438, 440, 441, 442, 476, 477, 531, 542, 589
Or müftüsü: 441
Or Ovası: 437
Or Taşra Varoşu: 438
Or tuzlası emini: 441
ordu kadısı sicilli: 254
Ormit Şah: 426
Orşan Varoşu: 397
Orta Kapı Mescidi (Kefe): 576
Orta Macar: 149, 150, 158, 161, 229, 294, 302, 305, 315, 318, 319, 334, 338, 351, 354, 355
Orta Meydan Pazarı (Kefe): 578
Osman Ağa, Peksimet Emini: 94, 105
Osman Paşa: 174, 176, 669
Osmancık, Ertuğrul oğlu: 610
Osmanlı akçesi: 514
Osmanlı subaşısı: 553
Osmanlı şehitleri: 601
Osmanlı şehzadeleri ziyareti: 582
Osmanlılar: 687
Osmanoğlu: 674
ot ağaları: 454, 456, 458, 459, 470, 475, 510
Ovar Kalesi: 190, 191, 192
Ovo Nehri: 288

Ö

Öküz Mehmed Paşa: 88
Ölü Deniz: 439
Ölü Ten Nehri: 426, 742, 767
Ömer Ağa, Budin Ağası: 107, 160
örfi vergiler: 401
Ösek Kalesi panayırı: 344
Ösek Köprüsü: 130
Ösek: 64, 130
öşr-i sultanî: 568
öşür: 468, 553
Özbek giysisi: 721
Özbek Han: 701, 702
Özbek padişahı oğlu: 556, 559
Özbek sultanı: 526, 674
Özdemiroğlu Osman Paşa: 569, 570, 602, 618, 620, 621, 623, 644, 657, 666, 668, 674, 676, 679, 685, 697, 717, 754
Özü Eyaleti askeri: 590
Özü Kalesi: 390, 426, 429
Özü kulu: 474
Özü Nehri: 426, 443, 449, 491
Özücan Hisarı: 429
Özülü Kalesi: 472

P

Pabuççu: 550
Paçarhot yaylaları: 190
paçavralı kurşunlar: 7
padişah nâmesi: 252
pahka: 411
Pahşa Kalesi, Palankası: 117, 131, 306
Palatinuş: 367
Palosin Köyü: 397
Palu, Hüna ve Çakır (Evliya'nın eğitimli köpekleri): 746
panayır: 398
Papa Kalesi ılıcası: 169
Papa Kalesi: 59, 103, 168, 169, 170
Papa Nehri: 166
Papaz Bahîrâ: 402
papazlar: 401

papinta hat: 284, 294, 336
Papişte mezhebi, yani İrim Papa mezhebi: 191, 280
Papmezö Dağı: 350
Papmezö Kalesi Sancağı: 338
Papmezö Ovası: 350, 351
pastırma: 407
Paşa Camii: 142
paşa hassı: 318
Paşa Hatun Mescidi (Eski Kırım): 564
paşa kethüdası: 211, 265
Paşa Köyü: 423
Patka Gölü: 108, 109
Paturi İstivan: 56
pazar bâcı: 338, 344
pazara giden: 405
Pazaryeri Camii (Baruthane Kalesi): 147
Pazaryeri Hanı (Kefe): 578
Pazma Köyü: 136
Peçuy beyi: 48
Peçuy Kalesi: 42, 167
Peçuy-ı Sirem: 42
Pedis Köyü: 638
Pedsi Köyü: 623, 627
pehlivan: 210, 267
Pelendvar Kalesi: 6
pencik: 31
Penç Hasan pazarı: 644
Penç Hasan Türbesi: 643, 644, 643, 644, 652
Pençeli Baba Sultan Ziyareti: 566
Penez adlı akçe: 411
Penteli Kalesi: 92, 117, 131
Peran Nehri: 288
Perezen Nehri: 429
Pertev Paşa (Üçüncü Vezir): 308, 325, 326, 327, 328, 334
Pespirim Kalesi: 103, 104
Peşekops Nehri: 629
Peşpehil şehri: 196, 198, 205, 208
Peşpehil Varoşu: 221
Peşte Kalesi: 117, 132, 163, 254, 315
Petre Acan: 654
Petri Varadin Kalesi: 123
Petro Hasan Paşa: 32
Pınarhisar: 389
Piçaz Nehri: 635
Pije Bohaça: 713
Pije Buzlıça (Köyü): 713
Pije Kohana: 713
Pirankopuruk Varoşu: 195
Pirbay Kenti (Köyü): 680
Pirespirim Kalesi: 47, 59, 61, 95, 103
pîr-i muğân: 236
Pîrî Paşa Camii (Sombor): 308
Pîrî Paşa: 310
Pirin Potur (Şıkloviş Kalesi herseği, beyi): 261, 699
Pisibaysı Nehri: 605
Pisif Nehri: 621, 641
Pisinkola Köyü: 394
Pişiş Nehri: 636
piş-tahta mahsulü: 569
Pişyük (Peçuy Kalesi'nin beyi, kaptanı): 261, 699
pivo: 703, 745
Piyâle Kethüda: 601
Piyeçel Köyü: 132
Plevneli Gazi Mihaloğulları: 393
Poçay Kalesi: 358
Pojeğa eriği: 130
Pojeğa: 130
Pojon Kalesi: 116, 181, 193, 239, 262, 292, 293, 295, 296, 700
Pojon kaptanı: 294, 295, 297
Pojon Sarayı: 292
Pojon Varoşu: 294
Pokna Nehri: 419
Pokovnik Holap: 471
Polata Camii: 58
Polata Dağı: 61
Polata Kalesi: 47, 48, 50, 61, 103, 104
Polata Mahallesi (Ustolni-Belgrad): 53
Polata: 167

Poloşakirmen: 742, 750
Pomahaykirman: 751, 752, 753
Poraça Kasabası: 380
porkab: 411
Porkalab Köyü: 411, 422
Poroşık İskelesi: 394
Portakal Frengi: 655
Portakal gemileri: 734
Portakal kavmi: 735
Postenlik: 410
Potkalı Vilâyeti: 451
Potnabaşı adlı mahal: 475
Potnik hatman: 451
Poturca: 312, 324
Poyeşti Köyü: 394
Pozanta: 567
Pozantin şehri: 612
Prag Kalesi: 16, 20, 56, 116, 227, 262, 263, 285, 293, 307, 337, 700
Prahova Nehri: 416
Prandaporosk Vilâyeti: 285
Prandepuruk şehri: 74
Prankopruk şehri: 55
Pranso Ban: 316
Praskirman hatmanı: 743, 744
Praskirman: 743
Praslov Kalesi: 452, 453, 468, 471
Praşo dağları: 395
Praşo Dağları: 418
Pulgar Kalesi: 354
Purunduk şehri: 10, 11, 12
putlar: 231, 234
Püşte-i Dâdyân: 654

R

Raba bozgunu: 85, 157
Raba Nehri: 3, 6, 7, 8, 9, 18, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 35, 36, 50, 60, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 93, 105, 108, 109, 116, 118, 164, 168, 173, 180, 182, 183, 184, 185, 189, 274, 275, 700
Raba seferi: 336, 423
Raba Suyu cengi: 164, 240, 279, 280, 300
Rabçe Nehri: 183, 184, 185, 189
Radul Bey Kilisesi (Bükreş): 407
Rafızîler: 675
Rahoçakirmen: 750
Rahova Kalesi: 395
Rahova Ovası: 395
Rajovay Nehri: 398
rakı: 703, 742
Rakofçi Kral: 339, 363
Rakofçioğlu cengi: 423
Rakofçioğlu Kral: 336
Rakofçioğlu taburu: 451
Rakofçioğlu: 88, 325, 336, 341, 353, 362, 363, 450, 715
Rakoş Nehri: 132
Ramazan Ağa, Tat Eli Ağası, Tanburî: 521
Ramazan Bey Köyü: 597
Randa Palankası: 324
Ravna Dağı: 632
Raytinad Kalesi: 12
Receb Ağa Camii (Azak Kalesi): 761
rehavî makamı: 233, 272, 281
renkli çuka kalpak: 59
resim: 234, 235, 583
ressamlar: 279
Revan hanı: 670, 684
Revan: 88
Rey toprağı: 675
Rimlik Nehri: 417
Rimpapa (Roma) Kızılelması: 403, 700
Rimpapa hazinesi: 403
rindiye: 360
riyazi ilimler: 231, 237
Rodos Kalesi: 401
rokla çekman: 277
Romçivar Palankası: 7
Rudolfoş Varoşu: 190
Rudolfoş Vezir: 195, 212, 255, 264, 274, 284, 367

Ruha papazları: 404
ruhbanlar: 236
Ruhullah mendili: 404
Rum kâfirleri (Ortodoks) mezhebi: 754
Rum keferesi haracı: 551
Rum oğlanları: 525
Rum tarihçileri: 155
Rum: 512, 558, 562, 578, 581
Rum'un sansarı: 688
Rumeli beylerbeyisi: 163, 206, 512
Rumeli veziri hassı: 337
Rumeli yiğidi: 458
Rumlar: 489, 567, 597
Rus cariyeleri: 552
Rus şaykaları: 687
Rus: 522
Ruye Vilâyeti: 285
ruznâmeci: 510, 512
Rümeyletü'l-Himal şehri: 656
Rüstem Paşa: 125, 213, 405

S

saat çanı: 134, 237
saat kuleleri: 197
saat kulesi: 134, 236, 237, 329
saat kumu: 764
saat: 265
saatçi: 194, 222, 247
Saboş Nahiyesi: 353
sabr-ı sukutru suyu: 243
Saçlı İmâm Camii (Kopan Kalesi): 34
Sadoka Köyü: 394
Sadrazam: 19, 20, 21, 22, 23, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 100, 104, 109, 112, 113, 116, 118, 162, 180, 181, 207
Sadrazamın katırcıbaşısı: 95
Sadşân, Elheme oğlu: 613
Sadşe Abaza: 621, 627, 635
Safi Giray Sultan: 530, 456, 458
Safî Kulu Han: 685
Sahib Giray Camii: 437
Sahib Giray Han Camii (Bahçesaray): 436, 515, 523
Sahib Giray Han Hamamı (Bahçesaray): 519
Sahib Giray Han Hamamı (Gözlev Kalesi): 481
Sahib Giray Han Medresesi (Bahçesaray): 504, 516
Sahib Giray Han Mescidi (Or Kalesi): 437
Sahib Giray Han: 214, 431, 437, 438, 478, 508, 509
Sahratullah: 284
Said Arap: 155
saka: 211, 490
Sakabaşı Mehmed Ağa: 127
Sakız Adası: 567
sakız ağaçları: 490
Sakmar Kalesi: 183, 352
Salâcık Kalesi: 499
Salanta Ovası: 36, 88, 144, 334
Salanta Palankası Varoşu: 334, 335
Sâlih Ağa (Yeniçeri Ağası: 73
Sâlih Efendi Camii: 147
Sâlih Paşa, Yeniçeri Ağası: 71, 74, 76, 81, 83, 87, 118, 275
Salkır Nehri: 542, 544
Salonya Kalesi: 491
Salsal kavmi: 492
Salsal Kral: 502, 541, 600
Salsaloğlu Solat Kral: 325, 491
Saluka Köyü: 155
salyâne: 447
Sâm oğulları: 669
Sâm, Neriman, Zâl ve Köstehem mezarları: 663
Sâm: 664
Samakov çekiçleri tasvirleri: 201
Samoç şehri: 364
samson köpekler: 75
samur derisi: 689
samur kafası kürkü: 119
samur kalpak: 522

samur kürk don: 450, 522
samur kürk: 119, 150, 155, 265, 715
samur lipaçe: 20
samur paçası kürk: 689
samur padişah lipaçesi: 164
samur post: 468
samur şıpırtma kalpak: 450
samur: 698
San Marka: 188
sancak ağası: 399, 415
sancak beyi: 33, 43, 76, 87, 103, 159, 160, 302, 319, 348, 381, 397, 447, 569, 757
sancak: 595
Sanmartin Kalesi: 188
sara: 557
saraç: 194, 210, 211, 405
Saratay Deresi: 541
Saray Meydanı: 251
Saray şehri (Azerbaycan): 694
Saray şehri: 426, 508, 515, 517, 523, 525, 541, 599, 669, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 700, 701, 702
Sarayişkirman: 751
sardalya balığı: 661
sarı mayak yağı: 580
Sarı Rüstem Paşa: 126
Sarı Saltık Kilisesi (Bükreş): 407
sarı ukkab kuşları: 728
sarıca: 76, 77
Sarıkamış Kazakları: 472
Sarıkamış: 430
Sarkirman Kalesi: 491, 531, 559
Sarvaş Kalesi: 36
Sasıklı Geçidi, yani Kokar Geçit: 588
Saturcu Mehmed Paşa: 167, 319, 340
say yağı: 428, 562, 597, 720
Sayda Vilâyeti: 540
Saz Macarı: 359, 365
sâzendeler: 246
Sazvaroş Kalesi: 368
Sebe şehri: 229
sebilhane: 147, 483, 517, 560, 578
Seçan Kalesi: 114, 133, 150, 159, 162
Seçan: 135, 157, 159
Seçova Dağları: 419
Seçoy Kalesi: 117, 131
Sedd-i İskender: 664
Sedd-i İslâm Kalesi: 687, 767
Sefer Gazi Ağa, Han Veziri: 3, 20, 436, 494, 510, 531, 545
Sefer Gazi Ağa Çeşmesi (Bahçesaray): 517
Sefer Gazi Ağa Hanı (Bahçesaray): 517
Sefer Gazi Ağa Hanı (Kefe): 578
Sefer Gazi Ağa Sarayı (Bahçesaray): 516, 520
Sefer Gazi Mescidi (Bahçesaray): 516
Segedin beyi: 318
Segedin Gölü: 316
Segedin kadısı naibi: 316
Segedin Kalesi: 301, 304, 313, 316, 317, 318, 319
Segedin Sancağı: 305, 308, 310, 319
Segsar Kalesi: 37, 43, 44, 117, 131
sekban bölükbaşıları: 405
sekban: 76, 77
Sekelhit Kalesi: 115, 253, 349
Sekeşvar Kalesi: 32, 37
sektirme top: 118
selâhor: 346
Selâmet Giray Sultan: 473, 620, 621, 751
Selçar: 411
Selçuklular: 609, 610
Seleşti Kral Macarı: 310
Seleşti Kral: 304
Selim Dede (I. Selim): 600
Selim Efendi (Sadrazam Kâtibi): 102, 119
Selim Giray Sultan: 453, 527, 528, 589, 592, 637
Selim Han: 573, 598, 600
Selim-nâme adlı tarih: 600
Semati Kalesi: 17

Semendire beyi, kaptanı: 77, 160
Semendire kâfirleri: 135
Semendire Kalesi: 160, 161, 373, 374
Semendire Sancağı: 372
Semiz Mehmed Giray Han: 439, 440,718
Senbetre Kalesi: 36
Sencüvan Paşa: 478, 486, 487, 761
Sendebakab Kalesi: 39
Senkob: 348
Senkotar Köyü: 132
Senköy Kalesi: 347, 348
Senköy Sancağı: 301, 338
Senmartin Kalesi: 101, 167, 188
Senmartin kaptanı oğlu: 107
Senta Palankası: 314
Senyal Dağları: 364
Serâ Keys: 615, 616, 634, 635, 640, 642
Serali Nehri: 641
Serav Ovası: 88
Serav: 694
Serbaniska (Moskov Kralı): 710
Serdar Ali Paşa: 118
Serendil Dağı: 657
serhadli esvabı: 391
Serirüllan şehri: 668, 683
Serkeys Kureyşi evlâtları: 638
servi ağacı: 632
Setaze Nehri: 621
Sevdâger Köyü: 680
Seveyte: 220
Seydî Ahmed Paşa: 98, 336, 337, 338, 350, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 366, 400
seyir ve ustalık: 268
seyirlik: 625, 630, 727, 762
Seykel Kalesi: 115, 183
Seykel Macarı: 334
Seykel Vilâyeti: 366, 418
Seykelhit Kalesi: 346, 347, 349, 350, 354, 359, 366
sıbyan mektebi: 34, 44, 56, 111, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 135, 303, 305, 309, 313, 318, 321, 330, 342, 376, 391, 544, 549, 560, 562, 575, 585, 678
Sıçan Samur Dağı: 303, 304, 656
Sıçanlı Han (Kefe): 578
sığın: 203, 490, 638
sığır gönü: 409
sığır: 425
Sıhak Köyü: 651
sınır mili: 173
Sıranda Köyü: 325
Sırp Kral: 312, 373
Sırplar: 324, 370, 375
sıtma: 484
Sibin Kalesi: 272, 400
Sidirkin Köyü: 325
Sigetvar gazası: 41
Sigetvar kadılığı naibi: 42
Sigetvar Kalesi: 30, 36, 41, 111, 262, 326, 327
Sigetvar Kazası naipliği: 41
Sigetvar Ovası: 41
Sigetvar seferi: 167
Sigetvar sınırı barışı: 171
Sigetvar: 21
Sihadok: 636
Sihakoşa Nehri: 636
Sihara Köyü: 422
sihir: 321
sikke: 282,514
silahdar: 211
Silistre Eyaleti: 362
Silistre paşası: 409
sinagog: 523, 581
Sinan ibn Abdülmennan: 387
Sinan Paşa Camii (Baya Kalesi): 307
Sinan Paşa Camii (Varat): 348
Sinan Paşa matarası: 211
Sinan Paşa Tabyası (Varat): 343
Sinan Paşa, Arnavut (Yemen Fatihi): 47, 180, 348
Sinan Paşa, Cağaloğlu: 133
Sinan Paşa, Serdar: 176

Sinan Paşa: 48, 61, 62, 103, 167, 181, 184, 187, 188, 194, 213, 315
Sinan Paşazâde: 88
Sinaniye Hamamı (Şam): 480
sincap: 698
Sincivitler: 424, 435, 442, 454, 458, 511,: 606
sinek: 484
Sinlaslo Köyü: 132
sipah kethüdayeri: 33, 38, 43, 120, 310, 320, 327, 348, 369, 371, 372, 381, 391, 568
sipahi ağaları: 48
sipahi oğlanı: 153
sipov adlı beyaz somun ekmeği: 157, 302
Sirem arabaları: 187
Sirem beyi: 77
Sirem paşasının hassı: 124
Sirem Semendire askeri: 81
Sirem: 120, 121
Siret Nehri: 419
Sirge Kazağı: 472, 474
Sirge Kazak Vilâyeti: 449
Sirinba Köyü: 416
Sivac Köyü: 359
Siverin Kalesi: 387, 392 ,394
Sivilye guruş: 98, 107
Sivilye talar guruş: 98
siyah arakıye: 635
siyah arpa: 523
siyah barut değirmenleri: 198
siyah barut: 65
siyah erik: 374
Siyah ferace: 59
siyah rokla: 276
siyah samur: 688
siyah tilki kürkü: 468, 698
Siyaset Meydanı (Beç Kalesi): 225, 226
siyasethane: 177
sizbal: 618
Soba Hamamı (Baruthane Kalesi): 148
Sobay Köyü: 623
Soboçka Kalesi: 315, 316
Sobron Kalesi: 9, 261, 262, 699
sofyane usulü: 281
Soğan: 523
Soğanlı Köyü: 477
Sokollu Mehmed Paşa: 41, 323, 324, 327, 717, 719, 754
Sokrat: 656
Sol'ât kavmi: 431 432, 433
Solabi Yanoş Çarsar: 56
Solahkirmen: 750
Solmoş Kalesi: 324, 501
Solongar Kalesi Sancağı: 338
Solup Kirman: 714
som balığı: 389
Sombor Kalesi: 130, 307, 310
Sombor Vilâyeti: 117
Sonho-kirmen: 742
Sonlok beyi: 302
Sonlok Gabor: 56
Sonlok Kalesi: 133, 135, 136, 301, 302, 303, 305, 317
Sonlok Varoşu: 303
sorguc-ı şahi: 250
Sorotakirmen: 715, 716, 717
Sosora Köyü: 421
Sotin Kalesi: 118, 130, 312
Sotnik: 471
Sovucuk Köyü: 601
Sovuksu Abaza: 627
Sovuksu Köyü: 553
söğüt: 477, 525
söve balığı: 645
Söyünç Nehri: 665, 685
su çarkları: 202
su değirmenleri: 145, 146, 194, 343, 360, 490, 503, 548, 561
Su Kulesi: 317
su sarnıçları: 556
su sığırı arabaları: 156
Sub Nehri: 628
subaşı: 310, 542

subaşılık: 61, 300, 601
Sucever Kalesi: 295
Suda Kalesi: 553
Suda Limanı (Girit): 491
Sudak Bağları: 553, 557
Sudak elması: 557, 558
Sudak Kalesi: 553, 556, 557, 559, 570
Sultan Ahmed Han: 32, 155
Sultan Alâeddin: 532, 610
Sultan Bayezid Han: 390, 400, 427, 591 ,757
Sultan Bayezid-i Velî Camii (Azak Kalesi): 759
Sultan Bayezid-i Velî Camii (İnkirman Kalesi): 487
Sultan Bayezid-i Velî Camii (Kerç Kalesi): 584
Sultan Bayezid-i Velî Camii (Menkub Kalesi): 496
Sultan Bayezid-i Velî Camii (Sudak Kalesi): 555
Sultan Berkuk ve Sultan Ferec Camii (Mısır): 230
Sultan I. Selim Han: 405, 598, 601
Sultan I. Selim Han-ı Evvel Camii (Termik Kalesi): 598
Sultan II. Mehmed Han: 33
Sultan II. Mengli Giray Han: 512
Sultan II. Selim Han: 41,42, 439, 719, 754
Sultan III. Mehmed Han Camii (Baruthane Kalesi): 147
Sultan III. Mehmed Han Camii (Hatvan Kalesi: 134
Sultan III. Mehmed Han Camii: 22, 32
Sultan III. Mehmed Han fermanı: 371
Sultan III. Mehmed Han yazımı: 304, 371
Sultan III. Mehmed Han: 32, 49, 103, 133, 136, 137, 140, 150, 154, 156, 167, 302, 340
Sultan III. Mehmed Han'ın otağı: 154
Sultan III. Murad Camii: 158
Sultan III. Murad Han Camii (Çavka Kalesi): 62
Sultan III. Murad Han: 47, 103, 133, 157, 158, 159, 160, 167, 180, 315, 754
Sultan IV. Mehmed Han Camii (Varat): 341
Sultan IV. Mehmed Han kanunu: 348
Sultan IV. Mehmed Han yazımı: 337, 446
Sultan IV. Mehmed Han: 42, 158, 160, 337, 446, 687, 767, 769
Sultan IV. Murad Han: 238, 262, 422, 444, 601, 657
Sultan Mahmud Sarayı: 667
Sultan Mahmud Şemhal Şah: 665, 666, 674, 682
Sultan Mehmed Camii (Fekte Batur): 335
Sultan Mehmed Camii: 386
Sultan Mehmed Han: 390, 699
Sultan Mehmed Han'ın kanunu: 144
Sultan Mustafa Han: 658
Sultan Osman seferi: 570
Sultan Selim: 599
Sultan Sıvat Köyü: 423
Sultan Süleyman Han Türbeli Kalesi: 41
Sultan Süleyman Han'ın halvethanesi: 204
Sultan Süleyman milleri: 170
Sultan Süleyman: 196, 386, 390, 577, 699
Sultaniye Kulesi: 769, 770
Suluca Liman: 490
Sun Köyü dibindeki miller: 253
Sun Köyü: 173, 176
Surut büyük varoşu: 57
Surut Camii: 58
Sübhan Gazi Ağa: 470, 696
Sübhanzâde, Beşli Ağası: 318
Süheyboğlu: 155

Süleyman Ağa, Kazancızâde: 71, 89, 92
Süleyman Ağa, Tatar: 590
Süleyman Bey, Fatıma Sultanzâde: 389
Süleyman Camii (Vukin Kalesi): 129
Süleyman Hamamı (Kopan Kalesi): 34
Süleyman Han Camii (Baç Kalesi): 310
Süleyman Han Camii (Çonrad Kalesi): 305
Süleyman Han Camii (Feth-i İslâm Kalesi): 391
Süleyman Han Camii (Göle Kalesi): 329, 330
Süleyman Han Camii (Hatvan Kalesi): 134
Süleyman Han Camii (Kapoşvar Kalesi): 38
Süleyman Han Camii (Kopan Kalesi): 34
Süleyman Han Camii (Sombor): 308
Süleyman Han Camii (şemetorna Kalesi): 44
Süleyman Han Camii (Ustolni-Belgrad): 53
Süleyman Han Camii (Varadin): 124
Süleyman Han Camii (Vitok Palankası): 312
Süleyman Han Camii: 42
Süleyman Han Gazi: 45
Süleyman Han kanunu: 50, 127, 254, 318, 381, 409
Süleyman Han mahfeli: 232
Süleyman Han Otağı bahçesi: 198, 212
Süleyman Han Otağı İrem Bağı: 200
Süleyman Han Otağı Kalesi: 199
Süleyman Han yazımı: 310, 313, 319
Süleyman Han: 3, 4, 8, 9, 33, 41, 42, 46, 47, 55, 103, 116, 123, 124, 126, 129, 132, 154, 166, 167, 168, 173, 179, 180, 190, 191, 199, 213, 214, 227, 238, 261, 262, 292, 304, 305, 306, 310, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 327, 357, 387, 401, 532, 573, 598, 699
Süleyman Han'ın kerameti: 217
Süleyman Han'ın vasiyeti: 275
Süleyman Han'ın yazımı: 312
Süleyman Paşa (Veziriazam): 443, 446
Süleyman Paşa, Gazi ve şehit: 60
Süleyman Paşa: 55, 306, 768, 770, 771
Süleyman Paşa'nın kethüdası: 769
Süleyman Reis: 124
Süleyman Türbesi: 42
sülün: 490
Sülüş Pazarı: 344
Sünbüthel Kalesi: 8
Sünni Heşdek kavmi: 703
sürahi testi: 360
Süren Bağları (Bahçesaray): 520, 524
Süren Köyü: 498
süt beyaz samur: 698
süt beyaz tilki: 698
Süt Boğazı: 457
Süt Nehri: 455, 456
Süt Suyu: 462, 466, 767
Süveyde Varoşu: 220

Ş

Şaban Baba ziyareti (Sombor): 310
Şaburan nahiyesi: 683, 685, 701
Şadkirman Kalesi: 645, 646, 649
Şâfiî mezhebi: 435, 549, 658, 660, 667, 684
Şağak, Elheme oğlu: 613
Şağake Çerkezi kabağı (köyü): 620
Şağake Çerkezi pişkovu: 608
Şağake Çerkezi: 457, 603, 604, 608, 609, 613, 615, 616, 617, 620, 621, 642
Şağake dağları: 605, 608
Şah İsmail: 154, 599
Şahî Kulesi menzili: 768

şahi top: 4, 7, 58, 66, 76, 82, 86, 104, 112, 135, 311, 326, 328, 335, 343, 347, 370, 374, 431, 440, 456, 488, 585, 587, 595, 601, 623, 645, 646, 712, 717, 718, 743, 768, 771
Şahin Giray Han: 444, 474
Şahin Paşa (Sadrazamın imrahor ağası): 84
şahin topu: 141
şahin: 202, 498, 554.
Şahinkirman Kalesi: 444, 448, 474, 748
Şahpolad Ağa (Kırım Veziri): 531
şakayık-ı numanîler: 505
Şakişnairvar: 46
Şam Eyaleti askeri: 297
Şamahı Kalesi: 569, 644, 668, 683
şamdan: 11
Şamhal Şah Sarayı: 667
Şamhal Şah: 658, 660, 666, 667, 675, 677, 681, 682, 688
Şamhal Şahların hassı: 677
Şam-ı Gâzân: 704
Şamkal Mutemedüddin: 677
Şamos Nehri: 360, 362, 364
Şamran Vilâyeti, yani eski Ejderhan Kalesi: 690
Şanmerd Köyü: 598
Şarbatak Kalesi: 183, 354
Şâruban şehri: 683
Şarvar Kalesi: 7, 21, 24
Şarviz Gölü: 105
Şarviz Nehri: 43, 44, 45, 51, 699
Şat Nehri: 383
şatır: 173, 211, 405
Şatkırı Kalesi: 621
Şatkırı Nehri: 621
şatrar: 411
Şattularap: 692
Şavşat Gürcüsü: 683
şayka top: 329
Şebeş Kalesi: 369
Şebeş Kiriş Nehri: 339
Şebeşvar Kalesi: 339, 351, 365
şeftali: 59
Şehid Baba ziyareti: 583
Şehinşah Menûçehr ziyaret yeri: 704
şehir kethüdası: 43, 51, 127, 133, 371, 381
şehir mollası: 510
şehir subaşısı, 568
Şehitler ziyaret yeri: 770
şehremini: 33, 38, 138, 337, 568
Şehriyâne Sarayı: 683
Şehzâde Ali Han: 582
Şehzâde Bayezid Şah: 582
Şehzâde Elem Şah: 582
Şehzâde Kubad Şah: 582
Şehzâde Meymendî: 582
Şehzâde Selim Giray Sultan'ın güzel ahlâkı: 527, 568, 571
Şehzâde Süleyman Han Camii (Kefe): 582
Şehzâde Süleyman Han: 571, 573
şekerli macunlar: 246
Şeki Kalesi: 683
Şem'un-ı Safâ: 213, 215, 220, 213, 404
Şemahane Pazarı (Kefe): 578
Şemetorna Kalesi: 43, 44
Şemsullah-ı Gamravî: 230
Şenbet-i Kazan: 704
Şeref Han: 661
Şeremet Ban (Moskov Veziri): , 452, 455, 466, 467, 501, 502, 592, 628, 714
Şeremet Ban Taburu: 459, 637
Şeremet Vezir Ban: 467
Şeremetkirmen: 749
şerif hayali kaza: 757
şerif kaza: 43, 51, 127, 133, 139, 307, 320, 323, 338, 372, 391, 492, 542, 560, 595
Şeyh, Bayezid-i Velî Han hattatlarından: 446
Şeyh Beşe: 614
Şeyh Cûşî: 230

Şeyh Ebubekir ziyareti: 583
Şeyh Efendi Sultan: 582
Şeyh Hazret-i Bağatır Sultan: 679
Şeyh Mansur: 541
Şeyh Mansur-ı Medenî ziyaretgâhı: 502
Şeyh Safî hazretleri: 684
Şeyh Sultan Minnetullah: 679
Şeyh Şerimî Sultan: 684
Şeyheli Köyü: 549
Şeyheli: 586
şeyhü'l-beled: 337
şeyhülislâm: 43, 302, 310, 318, 320, 327, 338, 372, 375, 381, 442, 548, 568
Şeytan Baki Çelebi, Gümrük Emini: 548
Şıdak Nogayı: 425, 426, 435, 453, 457, 695
Şıktoy Köyü: 166
şıpırtma samur kalpak: 458, 551
Şibenik Kalesi: 88, 183
Şiçevar Kalesi: 327, 335,652
şifa yurdu: 239, 242, 244, 246
Şikloş Kalesi: 110
Şilye Kalesi: 4, 22
Şimek Kalesi: 35, 63, 90, 91
Şinike Köyü: 478
Şinova Kalesi: 289
Şiraz Vilâyeti ve Gîlân Vilâyeti ok ve yayları: 712
Şirin Beyi Hamamı (Akmescid): 550
Şirin Beyi Hanı (Akmescid): 550, 552
Şirin beyi: 458, 511, 588, 628, 628, 637
Şirinli: 424, 435, 442, 454, 475, 591, 606, 628
Şirvan Denizi: 668
Şirvan Eyaleti: 569, 644, 668, 684
Şiva-kirmen: 742
Şolomkay Köyü: 597
Şolomkirmen: 750
Şomlu Kalesi: 352
Şuran Kalesi: 299
Şüheda Camii (Sudak Kalesi): 556

T

Tabahane Hamamı (Bahçesaray): 519
Tabahane Varoşu: 221
tabak (debbağ) dükkânları: 497
Tâbeserân şehri: 679
tabka: 411
tablalı: 203
tablhane: 338
Taboç Kalesi: 36
Tabyasa Kalesi: 35, 62, 91, 95
Tâcir Hacı Nebî Camii (Kefe): 574
Tağar Han ziyareti: 701
tahıl ambarı: 44, 124, 348
Tahir Bey Tekkesi (Eski Kırım): 563
Tahmures Han ziyareti: 700, 701
Tahtalı Boğazı (Tuna Nehri): 385
Tahtalı Girdabı: 379, 380
Takaku aşireti: 635
Takî Han, Demirkapı Hanı: 667, 670, 682
Takiyyüddin Han, Şamhâl Sultanı: 677
taklan: 589
taklitçiler: 272, 529
talar guruş: 107, 274, 354
talika adlı arabalar: 301, 305, 417
talkan: 434, 436, 477, 524, 606, 619, 703, 722
Talyan dili: 242
Taman Adası: 570, 613, 718
Taman böreği: 597
Taman Denizi: 586
Taman kadısı naipliği: 601
Taman Kalesi: 570, 594, 595, 596, 597, 602
Tamanlı Osman Paşa: 597
Tamuras Han: 534
Tamuras, yani Ebu Said Han: 534
Tanabay, yani Danabay Köyü: 586
Tancavar Kalesi: 288
Tanrı Köyü: 132
tarabans, yani yeniçeri odaları: 407
Tarçay Köyü: 132

Tarhu şehri: 383, 666, 668, 669, 670, 672, 680
tarihçi efendi: 337
Tarih-i Tuhfe: 432
Tarna Nehri: 136, 155
Tasma Nehri: 471
taştan at resmi: 573
Tat Ağası Tanburî Ramazan Ağa Sebili (Bahçesaray): 517
Tat ağası: 526
Tat Eli Dağları: 486, 558, 559
Tat Eli Rumu: 761
Tat Eli Sancağı: 569
Tat Eli: 486, 525, 526, 531, 570
Tat kavminin lehçeleri: 558
Tata Kalesi: 56, 59, 103, 166, 167, 168
Tata kaptanı: 168
Tata Ovası: 166, 170
Tatar (Feridun'un oğlu): 708
Tatar askeri: 3, 4, 15, 19, 63, 66, 75, 90, 91, 92, 151, 164, 178, 207, 209, 214, 256, 280, 290, 352, 399, 400, 414, 422, 428, 429, 442, 443, 444, 449, 451, 454, 456, 458, 462, 463, 465, 467, 474, 511, 594, 602, 665, 685, 452, 456, 462, 630, 604, 771
Tatar atları: 66
Tatar bilginleri: 740
Tatar bozası: 438, 444, 524, 585
Tatar dili: 545, 606
Tatar Han: 340, 365, 400, 401, 405, 406, 409, 414, 415, 421, 427, 443, 446, 450, 512, 602, 665, 670
Tatar hanların ataları ziyareti: 701
Tatar Hanzâde: 65, 75, 114, 117
Tatar Kalesi: 356
Tatar kalpağı: 408, 497, 606
Tatar kamçısı: 597
Tatar kavmi: 2, 8, 11, 91, 95, 180, 416, 421, 422, 424, 427, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 442, 444, 450, 453, 455, 459, 461, 474, 469, 478, 479, 490, 502, 512, 513, 533, 552, 583, 587, 588, 595, 611, 615, 616, 629, 659, 694, 695, 696, 707, 718, 722, 766
Tatar köyü: 586, 588, 589
Tatar Nasuh: 338
Tatar okçuları: 7
Tatar ordusu: 69
Tatar Satı Balı: 29
Tatar soffleri: 436
Tatar Sol'ât kavmi: 433
Tatar şıdakları, yani kamçılar: 523
Tatar tarihçileri: 439, 507, 600, 706
Tatar yaycısı: 550
Tatar yayları: 478
Tatarhaniyye (Kitap): 661, 692
Tataristan: 432, 604
Tatlar: 597
Tatlı Hamam (Kefe): 577
taun: 540
Tavban: 654
Tavil Hasan: 155
Tavsultan: 660
tavuk böreği: 148
tavus heykeli: 226
Tavustan âbıhayatı: 661
Tavustan beyleri: 644, 686
Tavustan Çerkezi: 457, 658, 659, 662, 676
Tavustan halkının giyecekleri: 660
Tavustan hanları: 659
Tavustan kadınlarının giysileri: 660
Tavustan mahbûbeleri: 659
Tavustan Pişkövü: 660
Tavustan sınırı: 660
Tavustan sultanı: 650, 662
Tavustan Süleyman aşireti: 669
Tavustan Vilâyeti: 653, 665
Tay Arabı kalibesi: 642
tayinat defterleri: 421
Tayman Mirza Hamamı (Akmescid): 550
Taymaz Han ziyareti: 692
Taysı Moyinçak Şah: 426, 455, 648,

650, 689, 702, 720, 721, 736, 739, 740, 741
taysı: 739
Teb(?) Sarhan beyleri: 511
Teb(?) Tatarı: 695
Tebük gazası: 540
tefsirciler: 740
Tekeli Mustafa Paşa: 88
Teki Nehri: 323
tekir balığı: 580
tekke: 39, 44, 57, 128, 313, 318, 322, 323, 370, 376, 380, 391, 395, 482, 549, 560, 562, 576, 585, 596, 597
Teküç şehri: 419
telatin: 698
tellâklar: 224
Tell-i Tav: 654
Temeşa mezarlığı: 628
Temmuz pazarı: 419
Temrik Bay Kalesi: 599, 600, 603
Temrik güzeli: 599
Temrik Limanı: 599
Temrik: 570
Ten Nehri Kazağı: 439,757
Ten Nehri: 693, 743, 754
tere: 523
Terek Denizi: 668
Terek Kalesi: 653, 657, 665, 669, 678, 682, 683, 686, 688, 689, 690, 716, 721, 744
Terek Nehri: 650, 665
Terekeme askeri: 685
Terekeme kavmi: 683, 684
tereyağı: 580, 597
Terhal Nehri: 372
Termik Kalesi: 598
Tersane Zindanı: 275
tersane: 220
Tersane-i Âmire kethüdası: 755
Tersane-i Âmire: 409
terzi: 222, 635
Tessal Köyü: 168, 170
testici dükkânları: 562
teşrifat kanunu: 206
teşrihat (otopsi): 291
Tevrat: 233
tılsım: 228, 377, 402, 541, 634, 727, 736
tılsımlı demirkapı: 383
tılsımlı pehlivan heykelleri: 336
Tımış Nehri: 369
Tımışvar askeri: 165, 354
Tımışvar fethi: 369
Tımışvar Kalesi: 302, 340, 369
Tımışvar veziri: 324, 367
Tımışvar: 88, 320
tıp: 237
tıransa gemiler: 186
tibir: 282
Tiflis Kalesi: 658, 668
Tilimsan Vilâyeti: 655
tilki derisi kalpak: 660
tilki: 638
timar defterdarı: 138, 337
timar erbabı: 50, 159
timar: 160, 189, 319, 327, 337, 348, 361, 371, 381, 667
Timur Han kanunnamesi: 702
Timur Leng Adası: 767
Timur Leng Han: 414, 445, 600, 602, 643, 652, 660, 662, 669, 670, 690, 693, 694, 701, 702, 707, 750, 768
Timur Leng Tatarı: 560
tirkiz balığı: 490, 580
Tirkoviş şehri: 399, 405, 414, 415
Tiryaki Hasan Paşa Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
Tiryaki Karaş Bey, Or beyi: 589
Tise Nehri: 5, 135, 154, 155, 303, 304, 317, 319
Titel Kalesi: 313, 314
Tivosile (Vezir): 690
Toğan (Doğan) Han, Durmuş Han oğlu: 445
Toğar Han ziyareti: 532
Tohtabay Han: 694
Tohtamış Giray Han: 414, 425, 445,

478, 489, 560, 662, 670, 690, 694, 701, 702, 705
Tohtamış Han Tatarları: 560
Tohtar Hacı Ali (Kumuklu kadı): 646
Tokay İskelesi: 353
Tokay Kalesi: 353, 355
Tokaykirmen Kalesi: 745
tokmak kayışı: 597
tokmak tüfenk: 211
Toluy Han: 664, 701
Tomanis Kalesi: 658
Tomastin Palankası: 36
Tomorı Pal, Kale kaptanı: 123
Tomris Han: 668
top gülleleri: 65
Topal Palatinoş Kral, Orta Macar Hâkimi,: 156, 160, 295, 302, 315, 355
topçu ağaları: 38
topçu ağası: 33, 568
Topçu Baba Sultan ziyareti: 582
topçubaşı: 50, 86, 319, 320, 327, 337, 341, 437, 447, 769
topçular ağası: 757
Toprak Tabya (Ustolni-Belgrad): 51
Topraklı Varoş Kalesi: 579
Topraklık Kalesi: 31
Topurdukkirmen: 750
Toray Köyü: 132
Torba Kalesi: 35
Torvakutaran Dağları: 388
tostağan bozası: 438
Tot kavmi: 161, 295, 337, 338, 345
Tot Vilâyeti: 294, 295
Totis ibn Natis (Kıbtî tarihçi): 609
Tovarnik Kalesi: 118
toy: 490
Toygun Paşa: 37
Toylu Köyü: 553
Törebay Sultan ziyareti: 692
Trabzon karanfilleri: 505
transa Tuna gemileri: 166, 216, 379, 384
trompet boruları: 65, 75
tuğ: 338
Tuhfe (Tarih kitabı): 432
Tuna balıkları: 37
Tuna Belgradı: 365
Tuna Demirkapısı: 383
Tuna gemileri: 379
Tuna Güvercinliği: 375
Tuna kaptanı kadırgaları: 175
Tuna Köprüsü: 214
Tuna Köylücü: 373
Tuna Nehri gemileri: 304
Tuna Nehri: 15, 37, 110, 130, 174, 193, 379, 692
Tuna Palankası: 131
Tuna Varatı Kalesi: 377
tunç fil: 226
tunçtan adam heykeli: 228
tunçtan koç: 226
Tûr oğlu Peşeng ziyareti yeri: 705
Tûr oğlu Zâdim: 705
turaç: 490
Turda şehri: 364
Tûr-ı Zîtâ: 284
Turla Nehri: 303
Turnacıbaşı: 76
tuz bezirgânları: 313
Tuz emini: 441
tuz gemileri: 304
tuz madeni: 406
tuz mahzenleri: 313
tuz ve balık bezirgânları: 323
tuz: 364, 409, 441, 477, 485
Tuzda şehri: 313, 364
Tuzla Kalesi: 602, 603
Tuzla Köyü: 477, 485
tuzla: 449
tuzlu balık: 599
Tübelli: 458
tüccar hanı: 39, 120, 121, 125, 129, 135, 303, 321, 330, 342, 481, 517, 543, 549, 577, 678
tüfenk: 265, 437

tüfenkçi: 172, 211, 247, 405
Tüp Köyü: 588
Türk Or'u: 136, 718, 719
Türkistan: 701
Türkmen obaları: 604

U
Udvarhel Kalesi: 366
Ukbab kuşları: 728, 735
Ulah: 414
Ulama Paşa Tabyası (Ustolni-Belgrad): 51
Ulama Paşa: 313, 319, 324
Ulesi Dağı: 339
Ulesi Varoşu: 344, 345
Ulu Cami (Eski Kırım): 563, 566
Ulu Liman: 490
Ulu Nogay kavmi: 426, 435, 457, 470, 547
Ulubey Han: 673, 676, 679
Uluç Ali Paşa: 439
un çorbası: 435
un değirmenleri: 197, 222, 579
Ungurus Alman: 199
Ungurus Almanı Kızılelması: 46, 238
Ungurus altını: 98, 282, 354, 357
Ungurus çasarı: 261
Ungurus kanun ve kuralı: 206
Ungurus kralları: 7, 24, 56, 122, 126, 166, 259, 262
Ungurus Vilâyeti: 120, 254
Ungurus: 282
Unkapanı Meydanı (Beç Kalesi): 225
Uranyar Köyü: 362
Urç Köyü: 394
Urfa: 533
urgancılar: 143
Urum kiliseleri: 523
Urumbet Nogay: 425, 426, 435, 457
Urus câriyeleri: 764
uskumru: 580
Ustolni Ovası: 48
Ustolni-Belgrad: 32, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 88, 89, 90, 92, 95, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 165, 167, 169, 172, 180, 189, 231, 255, 261, 292, 299, 300, 365
Ustolnik: 411
usturacı dükkânı: 9
usturlâb ilmi: 237, 408, 580, 697
Uşar: 411
uştuka balığı: 389
Uyfaloba Köyü: 165
uyuz: 146
Uyvar emini: 113
Uyvar fethi: 8, 234, 336
Uyvar gazası: 109, 161, 394, 423, 530, 593
Uyvar gazileri: 288
Uyvar Kalesi: 89, 90, 92, 113, 114, 116, 157, 173, 245, 262, 275, 287, 293, 295, 296, 298, 299, 700
Uzun Çarşı (Kefe): 578
Uzun Hasan Paşa: 88
Uzun Hasan Şah: 702
Uzun Mehmed Paşa (Sokullu): 322

Ü
Üakaku (Kureyş Urbanı Serakesyi oğlu): 634
Üç Kule: 379, 380
Üçüncü logofet: 410
Ünsî Efendi (Ordu Mollası): 119
üsküf: 138
Üstürgon cengi: 279
Üstürgon Ovası: 92, 275
Üstürgon, Estergon ağaları: 171
Üstürgon, Estergon Kalesi: 109, 110, 111, 112, 113, 116, 157, 165, 166, 192, 232, 299, 306
Üstürgon: 51, 55, 90, 171, 172, 176, 180, 189, 253, 255, 292
Üzüm: 345
üzüm: 59, 357

V
Vaç Kalesi: 136
Vak Nehri: 114, 174, 253, 294
Vakfiye: 323
Val Kalesi: 48, 92, 117, 300
Vâlide Sultan Hamamı (Baruthane Kalesi): 147
vamoş hâkimleri: 406, 411
Varadin Kalesi: 122, 123, 124, 125, 314
Varat Eyaleti askeri: 338, 346, 347
Varat Kalesi fethi: 335
Varat Kalesi fetihnâmesi: 336
Varat Kalesi: 115, 207, 324, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 368, 377
Varat Ovası: 344
Varat Panayır Pazarı: 343, 344
Varp Nehri: 641, 643
Varşalka Kral: 367
Vasiluy Kasabası: 420
Vasiluy Nehri: 420
vaşak kürkleri: 682
vaşak: 638
Vaşvar Kalesi: 25, 60, 96, 104
veba: 484, 523
Vedmeduka Kalesi: 471
Veli Bey (Budin): 133
Veli Bey Camii (Ustolni-Belgrad): 54
Veli Paşa (Rumeli Veziri): 151
Velim Baba ziyareti: 135
Venedik kâfirleri: 183
Venedik Körfezi: 36
Venedik kralı: 282
Verbi Kalesi: 126
vere: 50, 94, 110, 124, 129, 170, 181, 302, 317, 326, 350, 358, 554, 556, 657
Verpelid Köyü: 155
Vetoş Kalesi: 4, 411
Veylan Kalesi: 167, 168
Vezir Hanı (Kefe): 578
vezir hassı: 337, 361
Vezir Sefer Gazi Sarayı (Bahçesaray): 517
vezir: 76
veziriazam askeri: 83
Veziriazam otağı: 82
Veziriazam Sefer Gazi Akay Hanı (Akmescid): 549
Veziriazam: 30, 87
vezirlik: 337
Vıtok Palankası: 126
Vidin Kalesi: 394
Vidin Sancağı: 380, 390, 391
Vije Nehri: 95
Vil Nehri: 641
Vila Kalesi: 167
Vilagoş Kalesi: 35, 325
Vilagoş Kral: 55
Vinçaz Kalesi: 367
Virene külüngü: 332
Virse Kalesi: 369, 370, 372
Visilo-kirmen: 742
Vistiyar: 410
Vistond Köyü: 155
Vişigrad Kalesi: 109, 110, 111, 166, 180, 261, 699
vişne: 121, 552
Viştibar: 410
Vitok Palankası: 312
Vize-saray: 693
Vobin Nehri: 623
vornik: 410
Voyka Köyü: 118, 120
voyvoda: 37, 42, 110, 120, 121, 126, 303, 312, 313, 322, 324, 372, 373, 375, 378, 379, 395, 423, 487, 495, 553, 570, 595, 598
Vukin Kalesi: 128, 129
Vulkovar Kalesi: 118, 130

Y
yaban adamları: 431
yaban atları: 431
yaban eşekleri: 203

yaban kedisi: 628, 635, 638
yaban tavuğu: 628
yabani koyun: 203, 490
Yâfes evlâtları: 609
Yagodina: 374
Yagub Ata, yani Yakub Dede Köyü: 588
yağ bezirgânları: 597
yağ: 407, 408, 409, 425
Yağlı Baba: 428
yağlı çamur: 490
yağlı çörek: 148
yağmurca: 203
Yahudi bezirgânları: 220, 500
Yahudi evleri: 497
Yahudi: 272, 450, 497, 500, 512, 551, 562, 578, 581
Yahudilerin Kızılbaşları: 497
Yahya Ağa, Yeniçeri Ağası: 181, 188
Yahya Paşa: 96
Yakub Efendi, şeyh (Halvetî): 488
Yakut-ı Musta'sımî: 230
Yalakâbâd Kalesi: 533, 610
Yalı Ağası Ahmed Ağa Sarayı (Bahçesaray): 517
yalı ağası: 367, 423, 426, 454, 470
Yaloniçse Nehri: 416
Yaman Sadak Tatarı: 687, 695, 705
Yaman Suyu: 673
Yamanca Nogay: 712
Yanbolu Sarayı: 693
Yanbolu şehri: 400
Yanık askeri: 189
Yanık gazası: 315
Yanık Kalesi zindanı: 501
Yanık Kalesi: 3, 9, 13, 24, 62, 90, 98, 100, 103, 116, 167, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 189, 191, 194, 272, 427
Yanık kaptanı: 99, 187
Yanık Karakolhanes: 179
Yanko ibn Madyan: 36, 380, 385, 386, 387, 388, 567
Yanko Kral: 386, 387, 389, 390
Yankofça Kalesi: 305, 306
Yanoş Ban: 261
Yanoş Kral: 7, 55, 117, 261, 699
Yanova beyi: 365
Yanova Eyaleti askeri: 347
Yanova gazası: 593
Yanova Kalesi: 207, 325, 327
Yanvan, Tarihçi: 325
Yanvan Kral: 326, 380, 385, 387, 388, 389, 390, 609
Yanvan Tarihi: 36, 392, 432
Yanya panayırları: 344
Yapraklı Dağı: 570
Yarkay Köyü: 665
Yarkoy Köyü: 640
yarlığ: 403, 405
Yarmenî Mıgdısî: 609
Yâsemen: 580
Yassı Sokak Mescidi (Baruthane Kalesi): 147
Yassı Tabya: 185
yassı terpuş takke: 59
Yaş şehri: 398, 405, 420, 421
Yaşlovız Kirman: 451
Yatı Bey: 533
Yavuz Sultan Selim: 154
yaycılar: 210
Yayşili Köyü: 477
yaz panayırı: 419
yazma (içecek): 434
yazma: 477, 589, 606, 703
Yecuc Seddi: 655
yedekçiler: 209
Yedikule: 275
Yedikütük Nehri: 628
Yejder Ban: 261, 310, 326, 353
yel mumu: 419, 630
Yeleşke Boğazı: 599
Yeleşke Kalesi: 6, 7, 18, 21, 24, 63, 64
Yeluk Nehri: 653
yelve (yırtıcı kuş): 202
Yemen padişahları: 674

Yemiş Pazarı Meydanı (Beç Kalesi): 225
Yemişçi Paşa, Sadrazam: 50
Yemruçe Kalesi: 126
Yeni Arat Kalesi: 324
Yeni Cami (Kefe): 574
Yeni Cami (Termik Kalesi): 599
Yeni Hamam (Gözlev Kalesi): 481
Yeni Kale Ovası: 372
Yeni Kale: 371
Yeni Karatayak varoşu: 761
Yeni Köyü: 423
Yeni Palanka Kalesi: 117, 131, 370, 371, 375
Yeni Zaim Camii: 147
Yeniçeri ağası sarayı: 759
Yeniçeri Ağası Sebili (Ustolni-Belgrad): 57
Yeniçeri Ağası Tabyası (Varat): 343
Yeniçeri Ağası Zâviyesi (Ustolni-Belgrad): 56
yeniçeri ağası: 138, 337, 338, 341, 568, 571, 757, 769
yeniçeri kale dizdarı: 320
yeniçeri kethüdası: 76
yeniçeri serdarı: 110, 120, 312, 313, 327, 348, 369, 371, 372, 375, 381, 391, 548, 597
Yenidünya kavmi: 735
Yenihisar: 389
Yenikale fethi: 66
Yenikale: 6, 22, 23, 42, 68, 85, 87, 93
Yenora şehri Kalesi: 15
Yentür Hasan Paşa: 22, 30, 337, 339
Yergöğü Kalesi: 414
Yeseçen Köyü: 398
Yesev köyü: 677
Yesu şehri: 701
yeşil tüylü tavşan: 698
Yezid kavmi: 675
Yezidî askeri: 675
Yezidîler: 605, 675
Yılanlı Adası: 603
Yıldırak Tav: 698
Yıldırak Vilâyeti: 721
Yıldırım Bayezid Han: 395, 396, 397, 400, 404, 405, 414, 707
yıldızlar ilmi (astronomi): 237
Yılkı Nehri: 443
Yil Nehri: 622
Yişinoç Nehri: 422
yoğurt keşi: 434
yoğurt yazması: 524
Yoğurtçu Baba ziyareti: 766
Yoranda Manastırı: 290, 291
Yozmak Köyü: 583
Yukaru Abaza: 627
Yunak İstifan: 322
Yunan keferesi kavmi: 432
Yunan tarihçileri: 45, 261, 567
Yunanlı Yanvan: 385
Yusuf Ağa, Dizdar: 158
Yusuf Paşa (Özü Veziri): 470
yüzbaşı: 33, 43, 133, 138, 302, 318, 320, 327, 337, 348, 371, 381

Z

Zaba kabilesi: 527
zağanos: 202, 498, 554
Zağarcıbaşı: 76
zahire gemileri: 170
Zakırya, Moskov Veziri: 703
Zakova Nehri: 303, 304
Zakve Nehri: 134, 135
Zâl: 664
Zaporoska Kazakları: 472, 474
Zarda Kalesi: 183
zeamet: 50, 138, 159, 160, 189, 302, 318, 319, 327, 337, 348, 361, 371, 381, 667
zebat (misk) kedisi: 689
Zebun Kalesi Boğazı (Cayık Nehri): 384
Zebûr âyetleri: 233
Zebûr: 233, 280, 281
Zehonda: 654
Zekan Kalesi: 5

Zekanvar Kalesi: 66
Zekim şehri: 668
Zeluk Nehri: 653
Zenan (Kadınlar) Vilâyeti: 737
Zenvar Varoşu: 365
zerdeva: 628, 635, 638
Zeynel Bey Camii (Azak Kalesi): 761
Zeyrekbaşı Manastırı: 390
Ziçişvan (Kaptan): 107
zift: 406
Zihnigar: 410
zindan kulesi: 488
Zindan Meydanı (Beç Kalesi): 225
zindan: 501
ziraat: 436
Zirin kâfiri: 8
Zirin Macarı: 4
Zirin ve Beganoğulları: 111
Zirin: 7, 8
Zirinli: 9, 22, 33
Zirinoğlu askeri: 74, 297
Zirinoğlu hassı: 6, 63
Zirinoğlu Macarı: 262, 300
Zirinoğlu sınırı: 173
Zirinoğlu Vilâyeti: 254, 326, 336, 699
Zirinoğlu: 7, 22, 192, 300, 699
Zirinoğlu'nun oğlu: 256
ziyafet evi: 247, 342
Zolomioğlu: 354
Zoza, Komaran hakimi, Vezir: 75, 179, 187, 256, 270, 284, 367
Zurnazen Mustafa Paşa Tabyası: 141
Zülfikâr Ağa, Silahdar Ağası: 76 83
zünnar: 260